Térfoglalás

a BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete 2020/21

SPACE
OCCUPATION

BME ÉPÍTŐMŰVÉSZETI
DOKTORI ISKOLA

Térfoglalás

A BME ÉPÍTŐMŰVÉSZETI DOKTORI ISKOLA TANULMÁNYKÖTETE
2020/2021

BME ÉPÍTŐMŰVÉSZETI
DOKTORI ISKOLA

ELŐSZÓ

AZ ÉPÍTŐMŰVÉSZETI DOKTORI ISKOLA TÉRFOGLALÁS CÍMŰ 2020/2021 ÉVKÖNYVE ELÉ

Az építészeti közbeszédben a „tér” szó hallatán legtöbbször az ember által épített környezet egyes elemeire gondolunk. Akár alkotóként, akár műelemzőként kerülünk kapcsolatba a térrel, leköt minket a térrendszerek sokfélesége, a térszervezési módok, a lépték, az arány, a ritmus lehetőségei és változatossága. Szívesen foglalkozunk a mozgással, a fények, a hangok térformáló szerepével. Ezeket a szempontokat a külső és belső terekre, vagy éppen a kettő közti átmenetekre egyaránt vonatkoztatjuk. Az építészeti tér vizsgálata a klasszikus korok tapasztalataiból építkező, még ma is jelentős tartalékokkal bíró összetett tématerület.

Létezik azonban ennél sokkal tágabb értelmezési keret is. A jelentéstartalmak között ma egyre erőteljesebben megjelenik az élettér, a bioszféra általános fogalma. Ez a viszonylag jól behatárolható része a Föld nevű bolygónak építészeti nézőpontból is értelmezhető tér. A térfoglalás ennek a felosztásáról, használatbavételének mértékéről és módjáról szól. Számos konfliktust eredményez az, hogy az erőforrásokért, a létfenntartásért küzdelem folyik a fajok között, aminek az ember még akkor is résztvevője, ha képességeink ismerete és önbizalmunk okán néha ennek az ellenkezőjét gondoljuk. Az élettér relatív szűkössége csak néhány évtizede, az űrkorszak beköszöntével került a figyelem középpontjába, amikor korábban nem ismert nézőpontból láthatóvá vált a bolygó egésze. A felismerés, hogy a Föld „kicsi”, katartikusan hatott és megingatta az élettér végtelenségébe vetett hitet, érzékelhetővé tette a határokat, átírta a tér és lépték fogalmát. Bebizonyosodott, hogy a bioszféra a bolygó egészéhez képest is elenyésző, sérülékeny téri tartomány, vékony burok a földfelszín közelében, ezen osztozik valamennyi élőlény, közöttük az ember. David Attenborough legújabb könyvében olvashatjuk, hogy *„[a] Földön élő emlősök szerves össztömegének 96%-át adja ki a mi testünk és azoké az állatoké, amelyeket azért tartunk, hogy megegyük őket. A maradék mindössze 4%-ot alkotják a vadon élő állatok, az egerektől az elefántokig és a bálnákig”*.[1] Beszédes adatok ezek arról, hogy mekkora jelentőséggel bír az emberiség puszta léte a bolygón. Könnyű belátni, hogy a globális népességnövekedés az emberiség térigényének növekedésével jár, és ez az egy főre jutó téri keretet (életteret) szűkíti. Amikor megszülettem, a bolygó népességszáma 2,8 milliárd volt, ma 7,8 milliárd. Az ugyanakkora kiterjedésű bioszférán ma közel háromszor annyian osztozunk.

A tér fogalmának a fizikai létezésen túlmutató jelentései is vannak. Ilyen a kulturális tér, amelyben az emberi közösségek élik mindennapjaikat, ünnepeiket. Németh László szerint *„[a] kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnese, irányítója”*.[2] Szép és pontos ez a definíció,

közel áll az építészet lényegéhez, vagyis a térfoglaláshoz, amely a kultúra része, ilyenformán az emberi magatartásformák lenyomata.[3] Kenneth Frampton szerint az építészeti alkotás alapvetően három tényező, a tipológia, a topológia és a tektonika erőterében születik. Ez a három, önmagában is igen összetett rendszer egységbe kapcsolódva térben és időben változó, megújulásra képes kulturális mintázatokat képez. A nagy rendszerek mozdulásai alapjaiban változtatják meg a kultúrát. A digitális technológiákkal új korszakba léptünk, a klasszikus műveltségen alapuló megközelítések kizárólagossága megszűnt. Folyamatosan változik az ember tér- és időérzete, új értelmet nyer a helyhez való viszony, soha nem látott módon szerveződnek az ezeket belakó emberi közösségek. Nyilvánvaló, hogy a világban zajló társadalmi és környezeti változásoknak komoly építészeti következményei vannak, amelyek a térhasználati kérdéseket, a térfoglalás mértékét és módját egyaránt érintik. A *„térfoglalás”* hívószó alapján ezt a komplex kérdéskört igyekeztek körüljárni a tanulmányok, és ennek eredményeit foglalja össze a Doktori Iskola 2020–21-es évkönyve.

Az elmúlt két év világjárványa kíméletlenül megváltoztatta az emberi kapcsolatokat és a társas viszonyokat, az elmaradt közösségi programok következményeivel csak utólag szembesülünk. Ennél is fájóbb a Doktori Iskolához közvetlenül kötődő építészek, Török Ferenc, Nagy Tamás, Turányi Gábor elvesztése, akik a járvány időszakában távoztak közülünk és akik nagy űrt hagytak maguk után. Nagy Bálint halálával a FUGA sem lesz már az, ami volt, ahol könyvbemutatóink révén a Doktori Iskolában folyó intenzív szakmai munka a Bálint által is képviselt szabad szellemi térben, tágabb kulturális összefüggésben jelenhetett meg. Ezt a kötetet mindannyiuk emlékének ajánljuk.

2022. február

Balázs Mihály DLA

Kossuth-díjas építész, egyetemi tanár,
a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja,
az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia tagja,
az Építőművészeti Doktori Iskola vezetője

—

1. ATTENBOROUGH, David: *Egy élet a bolygónkon.* Budapest: Park Könyvkiadó, 2020, 116.

2. NÉMETH László: Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk (1928). In: Uő: *Az én katedrám*, Budapest: Madách, 1975, 97–98.

3. *„…az épített környezet nem más, mint tárgyiasult emberi*

00

Tartalom-jegyzék

3 BALÁZS Mihály DLA
ELŐSZÓ

5 **TARTALOM-JEGYZÉK**

10 BUN Zoltán PhD
– SOMOGYI Krisztina PhD
BEVEZETŐ

20 VUKOSZÁVLYEV Zorán PhD
MAI SZEMMEL: A BALATON–KÖRNYÉKI KÉSŐ MODERN ÉPÍTÉSZET ÉRTÉKELÉSE

24 VÁNCZA Márk
A FLEXIBILIS TÉRTŐL A SZIMBOLIKUS TÉRIG
Az 1970-es és 1980-as évek során tervezett falusi közösségi épületek téralakítási tendenciáiról a népművelői igények tükrében

38 SÁMSON Kinga
MAI SZEMMEL: MOZI, TIHANY

40 KŐHALMY Nóra
KÉSŐ MODERN ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÜNK TARTALÉKAI
Dilemmák az 1970-es évek monolitikus téglaértékeinek megújításáról

52 ROSE Balázs
MAI SZEMMEL: KULTÚRHÁZ, FŰZFŐGYÁRTELEP

54 SÁMSON Kinga
VIDÁM PARK
Kultúrparkok szórakoztató elemei a kádári konszolidációtól napjainkig

68 KŐHALMY Nóra
MAI SZEMMEL: EÖTVÖS KÁROLY MŰVELŐDÉSI HÁZ, ALSÓÖRS

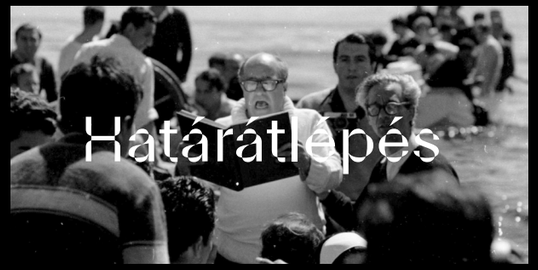

72 PÉTERI Zsolt
KÖZÖSSÉGI SZOLGÁLAT AZ ÉPÍTÉSZKÉPZÉSBEN
Egyetemi közösségi építészeti projektek oktatói szemmel

86 POKOL Júlia
TERET A KREATIVITÁSNAK!
Az építészképzés kísérleti vizsgálata vélemények és esettanulmányok nyomán

98 MONORY Rebeka
MAI SZEMMEL: ÁLTALÁNOS ISKOLA, RÉVFÜLÖP

100 ROSE Balázs
NYITOTT VÁROS
A Valparaíso Iskola oktatási módszertani keretei és a Ciudad Abierta hatása a kortárs chilei építészeti gondolkodásra

118 HORVÁTH-FARKAS ZSÓFIA
MAI SZEMMEL: VÁSÁRCSARNOK, SIÓFOK

120 DÁVID Dóra
TANULSÁGOK BEJRÚT EZRED-FORDULÓS ÁTALAKULÁSA KAPCSÁN
Egy történelmi belváros átépítésének megítélése az ingatlanbefektetők és a városhasználók eltérő szempontrendszerének tükrében

132 GYÁRFÁS Noémi
MAI SZEMMEL: KULTÚRHÁZ, FŰZFŐGYÁRTELEP

134 FÜLÖP Csenge
MODERN HAGYOMÁNYOK
Kortárs építkezések népies karaktere Máramaroson a rendszerváltás óta

146 DÁVID Dóra
MAI SZEMMEL: FÜRED ÁRUHÁZ, BALATONFÜRED

148 PERÉNYI Flóra
AZ EMLÉKEZET ÉPÍTÉSZETE
Budapesti temetők emlékműveinek vizsgálata a díszletszerű reprezentáción keresztül

162 FÜLÖP Csenge
MAI SZEMMEL: BALATON ÁRUHÁZ, FONYÓD

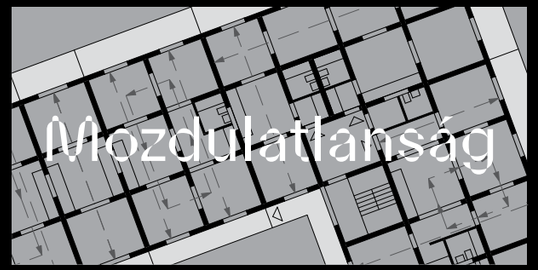

166 VÁNCZA Márk
MAI SZEMMEL: VASÚTÁLLOMÁS, RÉVFÜLÖP

168 BARTA Fruzsina
SILOMORFÓZIS
Felhagyott silóépületek adaptív újrahasznosítása tervezői szemmel

180 POKOL Júlia
MAI SZEMMEL: POSTA, BALATONKENESE

182 GYÁRFÁS Noémi
NAGYLÉPTÉKŰ TÁRSASHÁZAK FENNTARTHATÓ TEREI
Téri tartalékok képzésének eszközei társasházak alaprajzi szerkesztésében

194 BARTA Fruzsina
MAI SZEMMEL: POSTAÉPÜLET, FONYÓD

200 HORVÁTH-FARKAS Zsófia
KASTÉLY ÉS PARK
A felhagyott vidéki kastélyok és kúriák programalkotási lehetőségei a gazdasági környezet és a park-használat tükrében

212 OSTORÓCZKY Nóra
MAI SZEMMEL:
RAVATALOZÓ, TIHANY

214 NAGY MERCÉDESZ Erika
SZABÁLYOZOTT SZABÁLYOZATLANSÁG
A 19. századi folyószabályozás épített öröksége Magyarországon

226 PÉTERI Zsolt
MAI SZEMMEL:
GYÓGYFÜRDŐ, HÉVÍZ

228 OSTORÓCZKY Nóra
VÁLYOGRA VÁLTVA
A föld alapú építőanyagok újra megjelenése a kortárs európai építészetben

240 PERÉNYI Flóra
MAI SZEMMEL:
SZOT ÉTTEREM, BADACSONY

244 A BME ÉPÍTŐMŰVÉSZETI DOKTORI ISKOLA ELSŐ ÉS MÁSODÉVES HALLGATÓI
KESZTHELY – TÉR(VISSZA)FOGLALÁS

268 Solongo BATSAIKHAN, BOGNÁR Melinda, HORVÁTH-FARKAS Zsófia, NAGY Mercédesz, SÁMSON Kinga, SZILÁGYI Norbert, VÁNCZA Márk
BEREK

274 BARTA Fruzsina, DÁVID Dóra, MONORY Rebeka, ROSE Balázs, Mohamed RASLAN
LASSÍTÓ-TÉR

280 FÜLÖP Csenge, GYÁRFÁS Noémi, KŐHALMY Nóra, PÉTERI Zsolt, POKOL Júlia, Rania Mohammad MATROUK
SZALON

286 BARTA Gyöngyi, BOKÁNYI Imre, Munkh-Erdene TOGTOKHBAYAR, OSTORÓCZKY Nóra, PERÉNYI Flóra, SALACZ Ádám, Amir Hossein SIRJANI
PARKOLÓHÁZ

292 SOMOGYI Krisztina PhD
A KUTATÁS ÉS A NÉGY ÉPÍTÉSZETI FELVETÉS TANULSÁGA

294 DEICHLER Tímea, JAKAB Dániel, SZABÓ Levente DLA, KOLOSSVÁRY Bernadett, KOVÁCS Regina, GAÁL Renáta
A DIÁKÉLET FOLYTONOS KÖZTERE
Budapest, Nagyvásártelep és környezete építészeti tervpályázat

300 DEICHLER Tímea, JAKAB Dániel, LUGOSI Flóra, BULATH Janka, PÁPAI Veronika, SZAKÁL Szilárd
KÖZÖSSÉGI FUNKCIÓK MEGNYITÁSA
Grössling Fürdő, könyvtár és park kétfordulós, nyílt, nemzetközi építészeti tervpályázat

306 HORY Gergely, LIZER Dorottya, MAJOR Zoltán, MÜLLNER Péter
HÁZ A ZÖLDBEN
Sopron Multifunkcionális Konferencia- és Rendezvény-központ építészeti tervpályázat

314 Mihály BALÁZS DLA
FOREWORD
to the 2020/2021 Yearbook of the Doctoral School of Architecture entitled ‘Space Occupation’

315 Zoltán BUN PhD, Krisztina SOMOGYI PhD
INTRODUCTION

320 **ENGLISH SUMMARIES**

328 Rania Mohammad MATROUK
THE ROLE OF INFORMAL LEARNING SPACES IN POST–PANDEMIC HIGHER EDUCATION
The Case of Budapest University of Technology and Economics, Faculty of Architecture

340 Mohamed RASLAN
ASSESSING THE QUALITY OF OPEN SPACES IN MASS HOUSING PROJECTS
The case of Alexandria

BEVEZETŐ

A BME Építőművészeti Doktori Iskola 2020/2021-es évkönyvét tartja kezében az Olvasó, amely az *Építészet és oktatás,* az *Építészet és idő,* a *Továbbépítés és újrahasznosítás,* a *Glokális építészet* és az *Építészet és Innováció* után immár hatodikként mutatja be a műhelyben folyó munkát. A korábbiakhoz hasonlóan ez a kötet is a doktoranduszok első két, tematikusan szerveződő képzési évében készült tanulmányait, így a saját kutatások vagy azokhoz kapcsolódó résztémák összefoglalóit és alkotásait tartalmazza. Az idei hívószó a *Térfoglalás* volt, de a tág fogalmi keret ellenére hangsúlyos szerepet kapott egy akkut problémakör, a természetes térnek, így a vízpartnak az ember által történő meghódítása, be- és túlépítése.

A mára jól bevált tematikus évek célja kettős. Egyrészt bevezetik az alapvetően tervezői habitusú doktoranduszokat az építészeti kutatás módszertanába, másrészt olyan aktuális és fontos szakmai témákra fókuszálnak, amelyek a szélesebb szakmai nyilvánosság figyelmére is számot tarthatnak. Ebben a szellemben született meg ez a kötet is.

A munka, amelyről az évkönyv számot ad, részben az elméleti kutatás területén zajlott: a doktoranduszok egyéni témákat dolgoztak fel, illetve egymással és/vagy a témavezetőikkel közösen, csoportként tervezési feladatokban vettek részt. Az előbbi eredménye az első fejezetben jelenik meg átfogó jellegű tanulmányokban, illetve kisebb terjedelmű írásművekben. A tervezéshez kötődő anyagok, így az egész éven át húzódó *Tematikus építészeti kutatás* című kurzus keretein belül elkészült közös keszthelyi projekt és a hallgatók sikeres tervpályázataiból válogatott összeállítás az évkönyv második fejezetében található. A záró, nemzetközi olvasóközönséget is megszólító angol nyelvű fejezetben kaptak helyet a tömörített magyar tartalmak és a Doktori Iskola külföldi hallgatóinak válogatott kutatásait bemutató dolgozatok. Mind a képzés, mind a jelen kötet felépítése szándékaink szerint azt tükrözi, hogy a kutatói és alkotói attitűd, valamint a lokális és globális nézőpontok egyszerre kell érvényesüljenek, ezek egymástól elválaszthatatlanok.

A doktori napokra csoportosított képzés a kutatói és alkotói módszertanok megismertetésével, valamint intenzív nyilvános konzultációkkal segíti a hallgatók munkáját. A 2020–21-es év azonban más volt: a vírushelyzet miatt jelentős mértékben távoktatás zajlott, a „doktori szerdák” az online térbe vagy alkalmanként a Gellért-hegyre költöztek át. Ez a szemináriumjellegű, illetve a szövegközpontú kurzusok esetében kevéssé korlátozta vagy módosította a kommunikációt, viszont a terepmunkát és a könyvtári/levéltári kutatást, a korábbi időszakban megszokott műhelymunkát, az épület- és kiállításbejárásokat jelentősen nehezítette, olykor ellehetetlenítette.

A már említett, Balázs Mihály DLA és Somogyi Krisztina PhD által vezetett *Tematikus építészeti kutatás* mellett az őszi szemeszterben Balázs Mihály DLA *Kultúra és Építészet* című kurzusa segítette a doktoranduszokat a szellemi tájékozódásban, tavasszal pedig Vukoszávlyev Zorán PhD irányításával a *Modern magyar építészet* keretében a veszélyeztetett házakkal, azoknak a kritikai értékelésével és újraolvasási stratégiáival ismerkedtek meg a hallgatók. Utóbbi vizsgálatok során önálló feladatot is kaptak: a Balaton-környéki modern épületeket elemző tanulmányok helyszíni bejáráson alapultak, a szerzők egyaránt fel kívánták tárni az eredeti és a mai társdalmi–kulturális környezetet, összegzésként az épületekről személyes hangú értékelést adtak. A legjobban sikerült írások egyrészt megjelennek az évkönyvben mozaikszerűen elhelyezve, másrészt a *Metszet* folyóirat Mai Szemmel rovatának glosszáiként.

A kötet első fejezetében szereplő tanulmányok a *Kutatásmódszertan* kurzus keretében készültek. Az első és másodéves doktoranduszok két szemeszter erejéig mintakutatásokon dolgoznak, személyes érdeklődésüknek vagy tanszéküknek megfelelően választhatnak témát, ezek a vizsgálódások mindkét év végén egy-egy tanulmánnyal záródnak. A tárgy célja kettős: egyrészt megismerteti a hallgatókat a kutatás alapvető kérdéseivel és módszertanával, másrészt segíti a témavezetői irányítással folyó egyéni munkát, a disszertációs szakaszra (az értekezés megírására) való felkészülést.

A 2020/2021-es tanévben Bun Zoltán PhD, Klobusovszki Péter DLA, Kovács Dániel, Vukoszávlyev Zorán PhD és Wettstein Domonkos PhD vezette végig konzulensi és opponensi (csapat)munkájával a doktoranduszok kutatását. Az őszi félév során alapozó, elemző gyakorlatok segítségével a kutatás- és íráskészség, valamint a kritikai szem-lélet fejlesztése zajlott. Az első írásgyakorlat egy közösen bejárt és megismert új épület, a Keller Ferenc és Láris Barnabás tervezésében megvalósult, Budapest 18. kerületi Havanna lakótelep "hetivására" közösségi piacterének (2020) rövid elemzése volt, a második egy, a kutatási témához választott idegennyelvű szakirodalom értelmező összefoglalása. Ezek közül több már megjelent a hazai szaksajtóban. A szövegek nyelvi színvonaláról, stiláris és retorikai fogásokról Áfra János költővel, az *Alföld* irodalmi folyóirat szerkesztőjével, a tavalyi kötet nyelvi lektorával tartottunk szövegelemző foglalkozást.

A formális gyakorlatok mellett a doktoranduszok a tematikus hívószóhoz valamilyen módon kapcsolódó, megfelelően szűkített és előkészített saját témát rendeltek, és az őszi félévben folyamatosan csiszolták az ezt feldolgozó, hosszabb lélegzetű tanulmány kutatási tervét és absztraktját. Az előrehaladást mindkét félévben csoportos, szemináriumjellegű alkalmakon értékeltük, illetve zárókonferenciákon vitattuk meg.

A kötetben az egyéni munkák alapvetően esettanulmány jellegűek, amelyek általában a választott témakör elvi, fogalmi tisztázásával, illetve nemzetközi és hazai fejleményeinek felvázolásával mutatják be a releváns témájukat, és ilyen módon keretet adnak a konkrét esetek elemzésének is. Az elkészült szövegeket öt tematikus csoportba soroltuk be, amelyek a térfoglalás fogalmához kapcsolódó, más-más kutatói-alkotói nézőpontot bemutató, de egyaránt aktuális építészeti olvasatok. Az alfejezetek címszavai a vonatkozó problémaköröket jelölik.

A *Látótávolság. Késő modern épületek elvárható élettartama* című első rész írásai – hasonlóan a balatoni kisszövegekhez – olyan, a második világháborút követő néhány évtizedben megvalósult épületeket vizsgálnak, melyeknek az utóélete szimptomatikus a korszak mai megítélése és a tárgyi emlékeinek megtarthatósága szempontjából. A szerzők – eltérő megfontolásból – szinte minden építészeti tanulságot a kultúra, a (köz)művelődés tereiből, épített kereteiből válogatták ki, és ugyanígy tettek a szerkesztők a balatoni kisszövegek esetében is; a szelekció eredményeképpen az egymás mellé helyezett kutatások a téma szorosabb és összetettebb elemzését nyújtják. Egyaránt szólnak egyes (települési) közösségek identitásépítő fizikai térfoglalásának miként jéről, azok (eredeti) kontextusairól, és ezeknek – vagyis az alkotók szellemi mozgatórugóinak és formai döntéseinek – az időtállóságáról, érvényességéről, s valójában: fél évszázad utáni válságáról.

A kistelepülések faluházainak létrehozását haladó, „nyugatias" szellemiségű, de központi irányítású népművelői alapelvek vezérelték, ezeknek és az elképzelések építészeti lecsapódásának kapcsolatát, valamint az 1970–80-as években a hangsúlyok eltolódását elemzi Váncza Márk. Kutatása eredményeként feltárulnak a kultúrairányítás és az építészek egymásba kapcsolódó, közösségszervezői és térhasználati motivációi, illetve az a sokszínűség, amit viszont az utókor leginkább az organikus alkotói kör munkájaként ismer.

Ugyanezen időszak építészetének azt a szegmensét vizsgálja Kőhalmy Nóra szövege, amely az akkor uralkodóvá váló ipari méretekben előregyártott, tömeges építéstechnológiával szemben a kritikus tervezői alapállást példázza, és amely alternatív megoldásként egyedi formálású, egyanyagú, vagyis monolitikus jellegű, kézműves technológiával készülő, látszó anyagmegjelenésű szerkezeteket hozott létre. Ezeknek a nem műemléki jellegű, de kordokumentumként fontos épületeknek a mai értékét, „korszerűsíthetőségét" és ennek köszönhetően megtarthatóságát a tanulmány speciális eseteken – téglaépületeken – keresztül tekinti át a bontástól a rekonstrukcióig.

Míg az előző két szövegben szereplő alkotások jól dokumentáltak és jellemzően az építészeti kánon részét képezik, addig az úgynevezett kultúrparkok, és ezeken belül a vidámparkok mára szinte eltűntek, inkább csak a társadalmi, kollektív emlékezetben maradtak meg Sámson Kinga kutatásának alaptézise szerint. A városok természeti közegeiből kultúrpolitikai szándékok nyomán kihasított területeket szinte mindenütt visszahódította a növényzet, mert a műfaj jellegétől eltérően a poszt-szocialista intézmények képtelenek voltak a megújulásra, így fizikai értelemben már csak az építmények romjai, nyomai lelhetők fel.

A második alfejezet tanulmányai az építészképzés aktuális feladataival, illetve annak intézményi, pedagógiai és épített kereteivel foglalkoznak. Azzal a többszintű kölcsönhatással, amit egyfelől a mindenkori kulturális, társadalmi, technológiai külső tényezők beszivárgása jelent a diszciplína területére, másfelől amit az építész megváltozó szerepe eredményez saját környezetében. A három vonatkozó kutatás

mindegyike olyan oktatási műhelyek munkáját figyeli meg, amelyekben az építészhallgatók rendszerépítő és (forma)alkotó képessége mellett a társadalmi felelősségtudatukat is fejlesztik; arra ösztönzik őket, hogy aktívabbak, hatékonyabbak, koruk jelenségeivel kapcsolatban figyelmesebbek legyenek. Az *Érzékenyítő módszertanok az építészképzésben* fejezetcím ezekre a kísérletekre, határátlépésekre utal. A kapcsolódó balatoni példa egy olyan 1970-es évek végi általános iskola, amely az oktatási terek kialakítása tekintetében túllép korának központi normatíváin, és a tervezésekor felmerülő kérdésekre máig érvényes válaszokat ad.

Mint minden tanulmány ebben a szekcióban, Péteri Zsolt írása is egy nagyobb kutatás részét képezi. Az úgynevezett szociális építés felsőoktatásba való bevezetését, pontosabban annak már megvalósult példáit deklaráltan a projekt- és táborszervezői, oktatói célok, elvárások és szempontok felől vizsgálja. Az ilyen képzésben résztvevő hallgatók – a kurzusok szándéka szerint – közvetlen kapcsolatba kerülnek a társadalom perifériájára szorult közösségekkel, az ő érdekükben dolgoznak, segítői szerepben lépnek fel, így a célcsoport életkörülményeinek javítása mellett saját magukat is felépíthetik.

A merev egyetemi struktúrákat a járványhelyzet rákényszerítette önmaguk felülbírálatára: ez adta az apropót a hazai építészeti felsőoktatás (és kifejezetten a BME) számára alternatív utakat felmutatni kívánó Pokol Júlia jelen kutatásához. Abból indult ki, hogy ahhoz, hogy az aktuális társadalmi és kulturális problémák elérjenek a hallgatókhoz, mindenekelőtt a kreativitásuk, alkotókészségük fejlesztése lehet a kulcs és az eszköz. Ha egy-egy kérdés vizsgálata több médiumon, interaktív és akadálymentes információcserére alkalmas platformon, nem pedig előadótermi közös térben történik, akkor a hallgatók részeseivé válhatnak a szakmai vagy szakmán túli diskurzusoknak is.

Rose Balázs személyes tapasztalataiból kiinduló doktori kutatása a világszerte elismert chilei kortárs építészetet veszi górcső alá, s most ennek a szellemi bölcsőjét jelentő, az 1950-es évektől működő Valparaíso Iskolát vizsgálja meg közelről. Olyan műhelyről van szó, amely nemcsak az ország építészeti kultúrájára volt szellemi hatással, hanem a Nyitott város nevű kampuszterület folyamatos formálásával az oktatás eszközeinek is egyfajta kiállítóterét adta. A dolgozat végigelemzi az intézményt jellemző alkotói, egyben pedagógiai módszereket, melyek mind az elhelyezkedésének geokulturális sajátosságaiból fakadtak; a Dél-Amerikát újrafelfedező, mozgó építőtáborokat, a földrengések nyomán kényszerből, szinte ösztönösen újrahasznosító attitűdöt, vagy a kooperatív (kalákajellegű csoportmunkát folytató) és multidiszciplináris (egyszerre művészeti és tudományos) megközelítést.

A korábban bárki számára nyitott, vagy nyitottan értelmezhető, településeken belüli tereket rendre kisajátíthatja saját céljaira egy-egy (politikai) csoport – legalábbis erről tanúskodnak, pontosabban ilyen irányból szemlélik a jelenségeket a *Kisajátítás. Közterek hatalmak általi birtokbavétele* című alfejezet tanulmányai. A tárgyalt folyamatokban a „központi” erők szabják meg a köztér működését, arculatát, használóinak körét és múlthoz való viszonyát – emögött viszont a globális kulturális-kereskedelmi hálózatban való jelentős pozíció megszerzésének, a nemzeti identitás újraépítéséhez szükséges kulcsmotívumok létrehozásának, vagy a kollektív emlékezet irányításának eltérő szándékait fedezhetjük fel.

Dávid Dóra Bejrút történeti belvárosának rendszeres újjáépítései közül a több évtizede folyamatban lévő, állami és befektetői erők összefonódásával megtámogatott

legutóbbit emeli ki, mely úgy tűnik, legjobb szándékai és magasnak tűnő építészeti minősége ellenére a helyieket gyakorlatilag kizárja a területéről.

Fülöp Csenge építészeti nézőpontú kutatásából egy máramarosi helyzetelemzést kap az olvasó: politikai, egyházi és turisztikai szempontok alapján igazolható, hogy egy olyan minta állt elő ott a közelmúltban, mely a modernizáció és a modern építészet nyomainak eltüntetésével egy anakronisztikus, a szerző szavaival élve „visszanépiesedő”, az épített örökséget képi-formai látványossággá degradáló nemzeti önképet próbál megteremteni.

Az alfejezet végén Perényi Flóra tanulmánya három gondosan kiválasztott, a 20. század második felében Budapesten emelt temetői emlékművet vizsgál azok díszletszerűsége felől, az egykori állítók szándékait állítja szembe az alkotások mai reprezentációs erejével, társadalmi szerepével, elfogadottságával.

A nagyobb terjedelmű dolgozatok közé olyan Balaton-környéki kiskereskedelmi létesítmények (étterem, vásárcsarnok, áruházak) bemutatásai kerültek, melyeket egykor a városképi látványban meghatározónak és a turisztikában organizációs szerepűnek szántak, de mára csak értékes pozíciójuk miatt maradhattak meg, egyedi építészeti karakterük jellemzően elveszett.

A kötött formai-strukturális rendszerű sajátos építészeti egységeket vizsgálják a *Mozdulatlanság. Épülettípusok sajátosságai és alkalmazkodóképessége* című negyedik rész tanulmányai. Barta Fruzsina az ipari épületek között is speciális szerkezeteket jelentő vasbeton silók újrahasznosíthatóságával (funkcióváltásával és továbbépíthetőségével) foglalkozik, számos kortárs beavatkozást katalogizál. A sokszínű újrahasznosítási lehetőségeknek, a formai kísérletezéseknek és a tervezői repertoárnak a listázása valójában az 50-100 éves ipari építészeti örökség értékeinek felkutatását és átértelmezését, élettartamuk meghosszabbítását jelenti: egy sajátos létesítmény egyfajta reinkarnációját.

Gyárfás Noémi a Magyarországon a tervezők számára mindig rendkívüli (megbízói) kötöttségeket támasztó, nagyléptékű társasházak kritikáját adja nemzetközi összehasonlításban, illetve kifejezetten az épülettípus sajátosságainak rendszerezésén keresztül. Teszi mindezt azzal a szándékkal is, hogy megmutassa a XXI. századi privát-félprivát életterek minőségi szintjeit.

Az alfejezetben található késő modern balatoni példák olyan infrastrukturális elemeket (vasútállomást, postákat) elemeznek, melyekre valószínűleg továbbra is szükség van, de már egészen más körülmények között, mint létrehozásukkor. Mindegyik fenti épülettípus sajátos belső funkcionális, szerkezeti, térformálási szabályrendszerrel bír; több évtizedes távlatból tekintve megállapítható, hogy ebből erednek azok a sajátosságaik, melyek hosszútávon a megmaradásuk katalizátorai és korlátai (tehát az alkalmazkodást ellehetetlenítő tényezők) egyaránt lehetnek. Az egyes építészeti projekteket ezek fogságában (a tipológia nézőpontjából) vizsgálni egyúttal az építészet territóriumának időbeli vagy területi érvényességét, kiterjeszthetőségét is feltáró tettek.

A tanulmányokat záró, ötödik részben olyan kutatások eredményei olvashatók, melyek az épített és természetes környezet viszonyát, kölcsönös egymásra hatását elemzik, és azt az állítást árnyalják, miszerint az ezredfordulón nincs már természet a maga „zavartalan” állapotában, csak az emberiség beavatkozásai által mindig módosuló, örökös változásában. Másfelől viszont nem létezhetünk az élő környezet nélkül; ezt az ambivalenciát, ennek néhány aspektusát ragadják meg a *Kihasználás. A természetes táj átalakításának természete* című szekció írásai, köztük a Balaton melletti, közvetlen kontextusukra nyitott késő modern épületek.

A történeti Magyarország területén található kiskastélyok mint épített értékek megmaradásának és fenntarthatóságának zálogát – újszerű nézőpontként – csak a hozzájuk tartozó birtokkal, annak újjáélesztésével látja biztosíthatónak Horváth–Farkas Zsófia. Az uradalmi területek második világháború óta tartó működésképtelensége a (mező)gazdasági környezet körforgásos rendszerű beindításával és az ingatlan szerves részét képező park (újra)aktivizált, köztérként való használatával változhat meg.

Nagy Mercédesz tanulmányának szintén az a következtetése, hogy „az épített örökség sorsa csak környezetével szoros összefüggésben, kölcsönhatásban értelmezhető és biztosítható.” Az egykor a hazai árvízvédelmi rendszer működtetését szolgáló, de a korszerű technológiák nyomán funkcióját vesztett szivattyúházak nagyszámú állományának vizsgálatához egy másik aktuális és releváns problémát társít: a megváltozó időjárás miatt egyébként is szükséges a folyók újraszabályozása, vagyis a kontrollálhatatlan vízi erők emberi uralom alá hajtásának a revíziója.

A klímaváltozásra adható másirányú, a kortárs építészetben több ponton megjelenő válasz a földalapú építéssel kapcsolatos hagyományos tudás felelevenítése, és az anyaghasználattal való kísérletezés. Ostoróczky Nóra – leginkább a vályogot előtérbe helyező – kutatása szerint a környezettudatosság megjelenhet a mesterséges adalékanyag nélküli épületszerkezetekben, melyek „szinte emberi energia ráfordítása nélkül” jöhetnek létre, és „teljes mértékben visszaforgathatók a természetbe”.

A tanév mindkét szemeszterében meghatározó volt a *Tematikus építészeti kutatás* című tárgy, melyhez konkrét vizsgálati-tervezési helyszín kapcsolódott: a Keszthely várossal való együttműködés keretében a Balaton-part egy kiemelt szakaszának stratégiai célú használatával foglalkoztunk. Konferenciákkal, prezentációkkal, a helyi építészek közreműködésével tett városlátogatásokkal, online térbe átkerülő civil platformokkal, a helyi lakosok körében végzett, nagy részvétel mellett lezajlott kérdőívezéssel és különböző térelemző módszerek segítségével jutottunk közelebb a város aktuális problémáinak és megfogalmazott vágyainak a megértéséhez.

A kutatás első fázisában a hallgatók öt önálló, de egymással kapcsolatba hozható szempontot határoztak meg: az identitás és helyi élet összefüggése (1), a város és a régió kapcsolata (2), a város és a Balaton-part viszonya (3), a Balaton-part és a természet, az ökológiai rendszer egymásra hatása (4) és a külföldi hallgatók sajátos,

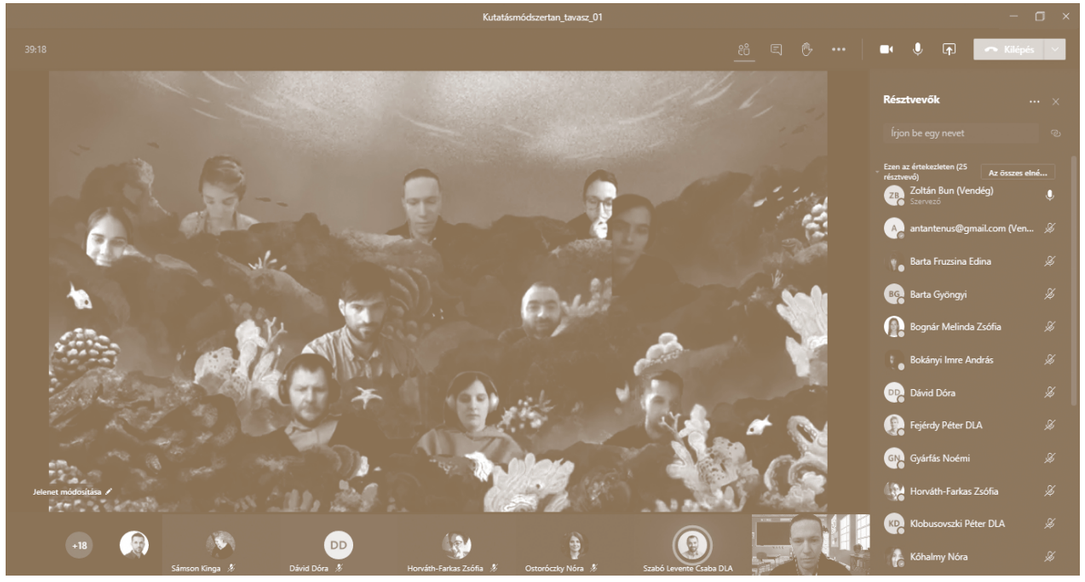

külső nézőpontja (5). Ezek mind téri, mind szellemi értelemben kiterjesztették a város által előzetesen megfogalmazott problémákat.

A helyiekkel folytatott folyamatos diskurzus megerősítette azt a kialakult közös szakmai véleményünket, hogy az építészeti beavatkozásoknak nem zöldfelületen és nem a vízparttal határos sávban szükséges megvalósulniuk – a térfoglalásnak nem ott van a helye! –, hanem beljebb, a rekreációs zóna és a belváros közé ékelődő bizonytalan funkciójú és formálású térségre kell azoknak vonatkozniuk. Az évkönyvben közreadott hosszabb terjedelmű első írás az öt csoport munkáját szintetizálja: konklúzióként a város egész éves hétköznapi működését támogató beavatkozások, a slow-turizmus és a helyi gazdaság témakörébe sorolható, kisebb léptékű beruházások mellett érvelnek a Doktori Iskola hallgatói, akik tanáraikkal együtt közösen jegyzik a tanulmányt. A „térfoglalás” ebben az írásban önkorlátozó fizikai aktivitás; a tágasság szellemi dimenzióban értelmezett.

A közös kutatásra alapozva négy konkrét építészeti beavatkozásra tettünk javaslatot, amelyet négy csoportban négy építész mentorálása mellett készítettek el a hallgatók.

„Berek” néven (Vannay Miklós Ágoston DLA mentorálása mellett Solongo Batsaikhan, Bognár Melinda, Horváth-Farkas Zsófia, Nagy Mercédesz, Sámson Kinga, Szilágyi Norbert és Váncza Márk) a vasútállomás közvetlen környezetében olyan kapu-helyzetre tettek javaslatot, amely a látogatót kapcsolatba hozza a mostani ipari használatú terület mögött lévő Helikon parkkal.

A *„Lassító tér”* című terv (Fejérdy Péter DLA mentorálásával Barta Fruzsina, Dávid Dóra, Monory Rebeka, Rose Balázs és Mohamed Said Ibrahim Raslan) a belvárosból induló és a Helikon parkon áthaladó, a vízpartot egy forgalmas és veszélyes közút,

valamint a vasúti sínek keresztezésével elérő tengely problémáit, illetve értékeit veszi sorra, és tesz javaslatot olyan beavatkozásokra, amelyek áthangolják a gyalogos megérkezést a vízpartra.

A *„Szalon”* című terv (Balázs Mihály DLA mentorálásával Fülöp Csenge, Gyárfás Noémi, Kőhalmy Nóra, Matrouk Rania Mohammad Deeb, Péteri Zsolt és Pokol Júlia) a város akut problémájára kínál meglepő megoldást: a szomszédos területen magántulajdonban lévő, helyi védettség alatt álló Balaton és Hullám Szállók hiányzó konferencia funkcióját a helyiek által nagyon kedvelt, ám alacsony minőségű bazársor helyén alakítja ki. Az építészeti felvetés a meglévő térhasználatokat magába építi, egy olyan épületre tesz javaslatot, amely erőteljes vizuális kapcsolatban van a Balatonnal is.

A *„Parkolóház”* című terv (Bartók István DLA mentorálásával Barta Gyöngyi, Bokányi Imre, Munkh Erdene, Ostoróczky Nóra, Perényi Flóra, Salacz Ádám és Amir Sirjani) szembenéz a mobilizáció egyik legfontosabb problémájával, az üdülőterületek parkolási gondjaival. A felvetés decentralizálja a parkolók elhelyezését, olyan megoldást vázol fel, amely multifunkcionális jellegű: szezonon kívül, vagy a vasúti közlekedés jelentős javulásával és a környezeti hatások szempontjának előtérbe kerülésével majd visszaeső autóhasználat korszakában is hasznos marad. A négy tervbemutatást és projektfelvetést, illetve a Keszthelyre készült kutatást Somogyi Krisztina PhD gondolatai zárják le.

A Doktori Iskolának a hallgatók alkotói tevékenységére gyakorolt hatása eredményes hazai és nemzetközi tervpályázatokon való szereplésekben is mérhető. A fejezet második felében a sikeres pályaművekből válogattunk néhány olyat (Deichler Tímea és Jakab Dániel, valamint Major Zoltán és Müllner Péter munkáit), amelyek tematikájukban, megközelítésükben a „térfoglalás” hívószavához is kapcsolódnak.

Mivel egyfelől egyre több külföldi hallgató tanul az Építőművészeti Doktori Iskolában, másfelől a magyar nyelvű kutatások nemzetközi érdeklődésre is számot tarthatnak, így az idei évkönyvben hangsúlyosabb szerepet kapnak az angol nyelvű tartalmak: az *Előszó* és jelen bevezető, valamint a magyar doktoranduszok tanulmányainak absztraktjai mellett két külföldi hallgató munkája is bekerült a kötetbe.

A modern Alexandria folyamatosan és gyors ütemben növekvő lakossága által támasztott igényt a központi hatalom tipizált tömeges lakásépítési móddal próbálja kielégíteni állami tulajdonú területeken és PPP-konstrukcióban; Mohamed Raslan kutatása e hatalmas, ezer lakás feletti telepek köztereinek, köztes tereinek minőségét kíséreli meg értékelni formai alapon, de összetett módon a „zsákutcák” további tervezésekben történő elkerülése érdekében.

Rania Mohammad Matrouk a pandémia nyomán a kevésbé szabályozott, sokféleképpen használható és könnyen hozzáférhető informális tanulóterek megnövekvő szerepét, illetve azok jellemzőit kutatta a BME Építészmérnöki Kar hallgatóinak véleménye és szükségletei alapján. A vizsgálat mérésen alapuló és reprezentatív eredményeket mutat fel mind az aktuális igények, mind az informális tanulóterek általános építészeti karaktereinek tekintetében.

Az évkönyv-sorozat egységes és magas színvonalú megjelenése, a korábbiakhoz hasonlóan a hatodik kötet tervezése és tördelése is Máthé Dóra kitartó munkáját dicséri. Köszönet illeti a szerzőket – akik a kötet létrehozásában is aktív, meghatározó részt vállaltak – és témavezetőiket, valamint a konzulenseket/opponenseket, odaadó munkájuk nélkül nem jöhetett volna létre a *Térfoglalás*.

Bun Zoltán PhD
Somogyi Krisztina PhD

A Balaton-környéki késő modern építészet példáinak értékelése

MAI SZEMMEL

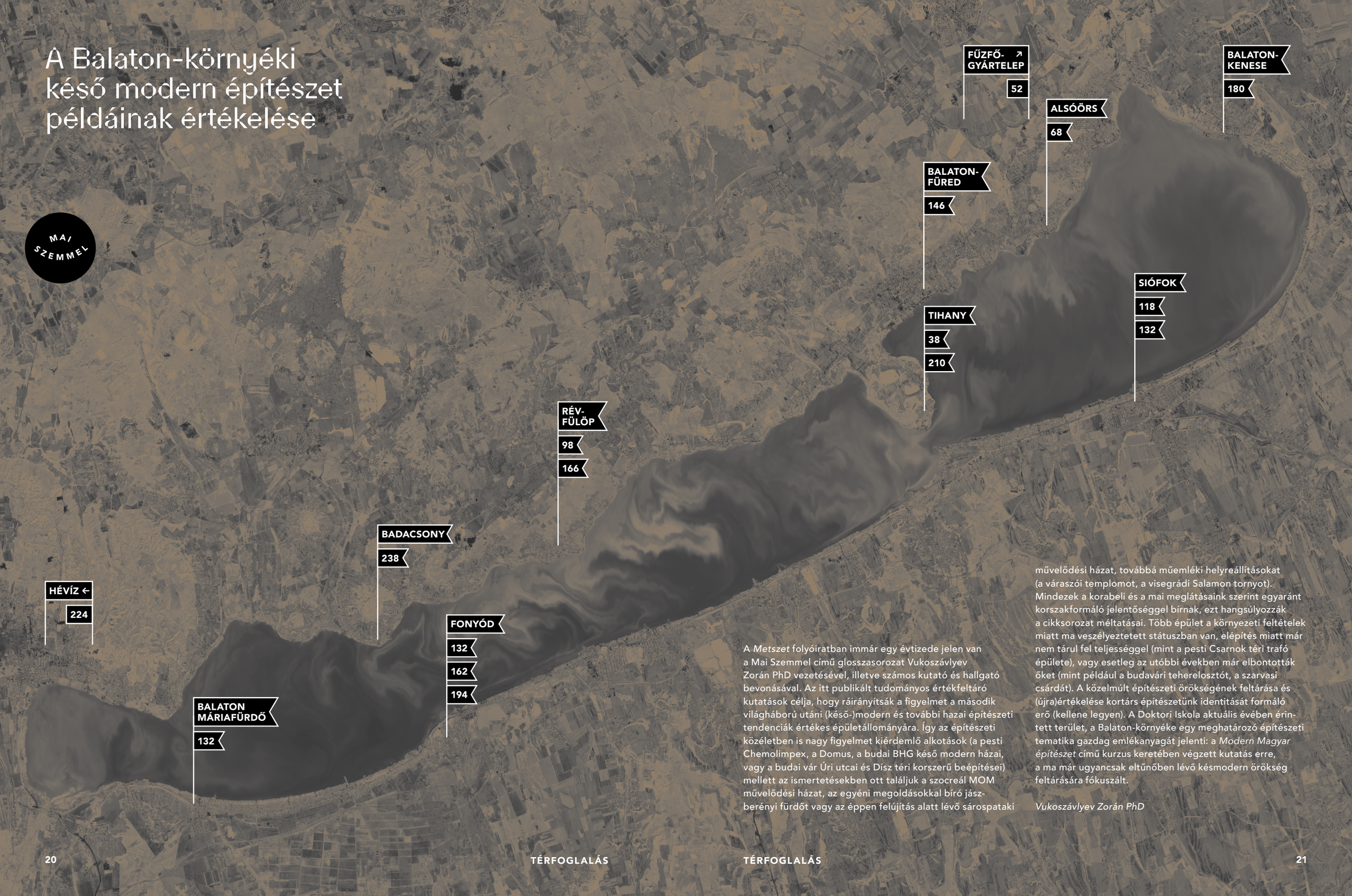

A *Metszet* folyóiratban immár egy évtizede jelen van a Mai Szemmel című glosszasorozat Vukoszávlyev Zorán PhD vezetésével, illetve számos kutató és hallgató bevonásával. Az itt publikált tudományos értékfeltáró kutatások célja, hogy ráirányítsák a figyelmet a második világháború utáni (késő-)modern és további hazai építészeti tendenciák értékes épületállományára. Így az építészeti közéletben is nagy figyelmet kiérdemlő alkotások (a pesti Chemolimpex, a Domus, a budai BHG késő modern házai, vagy a budai vár Úri utcai és Dísz téri korszerű beépítései) mellett az ismertetésekben ott találjuk a szocreál MOM művelődési házat, az egyéni megoldásokkal bíró jászberényi fürdőt vagy az éppen felújítás alatt lévő sárospataki művelődési házat, továbbá műemléki helyreállításokat (a váraszói templomot, a visegrádi Salamon tornyot). Mindezek a korabeli és a mai meglátásaink szerint egyaránt korszakformáló jelentőséggel bírnak, ezt hangsúlyozzák a cikksorozat méltatásai. Több épület a környezeti feltételek miatt ma veszélyeztetett státuszban van, elépítés miatt már nem tárul fel teljességgel (mint a pesti Csarnok téri trafó épülete), vagy esetleg az utóbbi években már elbontották őket (mint például a budavári teherelosztót, a szarvasi csárdát). A közelmúlt építészeti örökségének feltárása és (újra)értékelése kortárs építészetünk identitását formáló erő (kellene legyen). A Doktori Iskola aktuális évében érintett terület, a Balaton-környéke egy meghatározó építészeti tematika gazdag emlékanyagát jelenti: a *Modern Magyar építészet* című kurzus keretében végzett kutatás erre, a ma már ugyancsak eltűnőben lévő késmodern örökség feltárására fókuszált.

Vukoszávlyev Zorán PhD

01

Látótávolság
—
Késő modern épületek elvárható élettartama

24 VÁNCZA Márk
A FLEXIBILIS TÉRTŐL A SZIMBOLIKUS TÉRIG
Az 1970-es és 1980-as évek során tervezett falusi közösségi épületek téralakítási tendenciáiról a népművelői igények tükrében

38 SÁMSON Kinga
MAI SZEMMEL: MOZI, TIHANY

40 KŐHALMY Nóra
KÉSŐ MODERN ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÜNK TARTALÉKAI
Dilemmák az 1970-es évek monolitikus téglaértékeinek megújításáról

52 ROSE Balázs
MAI SZEMMEL: KULTÚRHÁZ, FŰZFŐGYÁRTELEP

54 SÁMSON Kinga
VIDÁM PARK
Kultúrparkok szórakoztató elemei a kádári konszolidációtól napjainkig

68 KŐHALMY Nóra
MAI SZEMMEL: EÖTVÖS KÁROLY MŰVELŐDÉSI HÁZ, ALSÓÖRS

SZERZŐ
VÁNCZA MÁRK

TÉMAVEZETŐ
FAZEKAS KATALIN DLA

A flexibilis tértől a szimbolikus térig

AZ 1970-ES ÉS 1980-AS ÉVEK SORÁN TERVEZETT FALUSI KÖZÖSSÉGI ÉPÜLETEK TÉRALAKÍTÁSI TENDENCIÁIRÓL A NÉPMŰVELŐI IGÉNYEK TÜKRÉBEN

A lemorzsolódó vidéki kisközösségek fennmaradásának, egyben tartásának igénye több évtizedre visszavezethető probléma Magyarországon, amelynek egyik eszközét hagyományosan a központilag támogatott kultúra közösségszervező erejében látták. Míg a kommunista propagandacéllal létrehozott kultúrházak a nép központi nevelését tűzték ki célul, a rendszer enyhülése során, az 1970-es évek közepén megalakult Népművelődési Intézet összefogásának keretében lehetőség nyílt a közösségi művelődés-kultúra teljes körű, haladó szellemiségű megújítására, aminek módszertani vívmányait sok esetben ma is alkalmazzák. A szellemi háttér változása a korban épülő közösségi házak térkoncepciójában is újszerű megoldásokat eredményezett. Ebben az írásban a falusi közösségi házak térszerkezetének változásait vizsgálom az 1970-es évek közepétől a rendszerváltásig tartó időszakban. A kutatás a népművelők által elképzelt térkoncepció legfontosabb elemét, a központi tér és az ehhez kapcsolódó többcélú térhasználat építészeti megvalósulását követi nyomon a kezdeti funkcionalista irányoktól indulva az organikus építészekre jellemző szimbolikus téralkotásig.

Elsőéves doktori munkám során az 1970-es évek közepétől az 1980-as évek végéig tartó időszak hazai közösségi épületeit a belső térszerkezet változásának építészeti irányából kutattam. A vizsgálati szempont kellő megértéséhez fontosnak tartottam felvázolni a pártállami rendszer központilag irányított népművelésének történetét és meghatározó fordulópontjait, hiszen ezek a reformok idézték elő az építészeti változásokat is. Kutatásom fókusza mégis a térszerkezet vizsgálatán volt, aminek során három fő módszerre támaszkodtam: a korabeli népművelődési és építészeti forrásszövegek felkutatására és elemzésére, a megvalósult közösségi házak helyszíni bejárására, és a korabeli eseményekkel akkor kapcsolatban lévő, ma élő építészekkel, népművelőkkel készített interjúkra.
A vizsgálat feladata volt kideríteni, hogy a korabeli szakirodalomból kibontakozó, népművelők és építészek által egyaránt szorgalmazott új térkoncepció funkcionalista alapelvei miként valósultak meg a konkrét épülettervekben. A közösségiház-építések bő évtizedét ugyanis az utókor elsősorban az organikus építészek tevékenységéhez kapcsolja, a nyilvántartott épületek pedig – ellentétben az első forrásszövegek funkcionalista építészeti elveivel – az organikus építészet gondolkodásával összhangban álló, szimbolikus térkoncepciót mutatnak. Fontos feladat volt tehát kideríteni és értelmezni ezt a hangsúly eltolódást, valamint felkutatni a tárgyalt korban megépült vagy terv szinten maradt, funkcionalista térszervezési elveket mutató közösségi házakat. A tanulmányban szereplő esettanulmányok egyúttal a munka egyik célkitűzését tükrözik, miszerint a térszerkesztés elméleti változásainak tárgyi alátámasztására a téma szempontjából releváns, de mára méltatlanul elfelejtett épületeket és terveket helyezzek előtérbe.

#kollektív
#propaganda
#szocreál

A MŰVELŐDÉS TEREI AZ 1950-ES, 1960-AS ÉVEK MAGYAR KISTELEPÜLÉSEIN

A kommunista hatalomátvételt követően, az 1950-es évek elejétől az új vezetés hamar rájött, hogy az új ideológiát terjeszteni kell az országban annak érdekében, hogy az a társadalom és az egyén szintjén is meggyökerezhessen. Ehhez tömegek befogadására képes új belső terek voltak szükségesek. A pártvezetés a propagandisztikus népművelést sürgős és kiemelt feladataként kezelte, ezért ahol nem a meglévő kocsmák, egyletek vagy kaszinók tereit alakították át, ott típustervek alapján épültek új kultúrházak. Ezek az épületek a szocialista realizmus „tartalmában szocialista, formájában nemzeti” irányelvei szerint készültek, a hagyományos falusi utcaképbe illeszkedni kívánó magastetős tömegformálással és vakolatarchitektúrával.[1] Belső elrendezésüket az előtér, nézőtér és színpad lineáris térsora jellemezte.[2] 1956 után az addig kulturális feladatokat ellátó Népművészeti Intézetet megszüntették, mert vezetősége támogatta a forradalom eseményeit. Helyette létrehozták a Népművelési Intézetet, aminek a korábbi művészetgondozási feladatok helyett a művelődés valamennyi területét lefedő, szakmai módszertani központ szerepet szántak. Ennek az alapintézményi egységei voltak a kultúrházak, amelyeknek a kultúrával látszólag szoros tevékenysége továbbra is elsősorban propagandisztikus feladatok ellátását szolgálta. Újabb típustervek születtek, amik a szocialista realizmus szellemében tervezett elődjeiknél szegényesebb műszaki színvonalat képviseltek: a belső tér általában csak egy tagolatlan teremből állt, a külső a falusi

1. RÉVAI József: A kultúra területén is fel kell zárkóznunk a szocialista építés egyéb nagy eredményeihez. *Szabad Nép*, VII. évf., 1949/224, 3.

2. A szocialista realista építészet stílusában például Farkasdy Zoltán is készített típustervet, melynek megvalósult példái Lentiben és Dunavecsén álltak, az épületeket mára lebontották.

{01 ←} Pártrendezvény egy kultúrházban, 1949

léptékbe illő, de sablonos építészeti karaktert mutatott.[3] Működésüket a szervezett alkalmakra korlátozott nyitvatartás jellemezte. A termek nem a falu mindennapos közösségi tevékenységeinek adtak helyet, hanem kizárólag az intézményvezetés, valamint a megyei döntéshozók által meghirdetett és jóváhagyott pártrendezvényeknek. Az épületeket a falusiak nem érezték sajátjuknak, mivel azok nem a közösségüket képviselték, hanem a pártállam absztrakt ideológiájának – és az ahhoz köthető, kultúrával álcázott tevékenységeknek – voltak a terjesztési helyszínei.

MŰVELŐDÉS-MÓDSZERTANI VÁLTÁS, ÚJ TÉRHASZNÁLATI IGÉNYEK

Az 1970-es évek elejére a rendszerben megfásult vidéki közösségek válságba kerültek. Ennek az indokait a tanulmánynak nem feladata részletezni, de gyökereit alapvetően a kommunista hatalomátvételt követő, erőltetett újraelosztó intézkedésekben és az iparosítás városokba koncentrált erőforrásigényéből származó falusi elnéptelenedésben fedezhetjük fel. Ezzel párhuzamosan az 1968-as prágai eseményeket társadalmi változások követték: egyre inkább teret nyertek az alulról jövő, elsősorban művészeti kezdeményezések. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van” jelmondata szerint a hatalom ezeket próbálta integrálni egy korszerűsített ideológia segítségével, ami bár igyekezett elsajátítani a kor „progresszív szocialista” szellemiségét, valójában továbbra is a diktatórikus alapokon nyugvó pártállam hierarchikus eszméit képviselte.

1974-ben központi döntés született egy új fogalom, a *szocialista közművelődés* bevezetéséről, ami az alulról jövő kezdeményezések kiterjesztését szorgalmazta. Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a népművelési reformkezdeményezések célját az állam továbbra is a szocialista emberkép – frissített eszközökkel történő – minél szélesebb körű propagálásában látta. A központi döntést követően megkezdődött a népművelés addigi társadalmi felületeinek átalakítása. E lépések közül a legfontosabb, hogy a Népművelési Intézet új vezetőket és kiterjedt működési hatáskört kapott. A közművelődés folyóirataként megjelent a *Kultúra és Közösség,* aminek megkérdőjelezhetetlen szakmaiságát jelzi, hogy túlélve a rendszerváltást és a többszöri kiadóváltásokat a mai napig működő, meghatározó művelődéselméleti orgánum tudott maradni. Az intézet

3. Ebben a korszakban épült például az öskü kultúrház (1959).

#individuális
#reformkezdemény
#módszertani_fordulat
#szakmaköziség

4. Varga A. Tamás népművelő a művelődési ház egyéni tevékenységeket ösztönző, tudásbázis-szerű kínálatát *kincstáraknak* nevezte, lásd: VARGA A. Tamás (szerk.): *„Nyitott ház - nyitott tevékenység” képzés*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985, 10-13, 11.

5. SZROGH György: Az építész szemével. *Népművelés*, XXIV. évf., 1977/5, 20-21, 20.

6. EKLER Dezső: A közösségi művelődés terei. *Kultúra és Közösség*, IV. évf., 1977/1, 97-100, 98.

egyik legfontosabb feladataként a teljes meglévő intézményhálózat országos szintű állapotfelmérését tűzte ki célul. Az országjáró körutak során feltérképezték a meglévő épületállományt, és azt tapasztalták, hogy a kötelező programok megfogyatkozása vagy elmaradása miatt az intézmények általában zárva voltak. Emellett inkább szimbolikus jelentőséggel bír az a tett, hogy a kisebb településeken – az akkor már bő két évtizede épülő kultúrházakat – átnevezték művelődési házakká.

Az országos állapotfelméréssel párhuzamban elkezdődött a népművelődés módszertanának teljes elméleti megreformálása is. A Népművelési Intézet, a központi vezetés által meghirdetett irányokat követve, az individuális művelődést helyezte előtérbe a korábbi kollektív jellegűvel szemben: a kötelező programok megszűnése után az érdektelenségbe fulladó, propagandisztikus tudásátadás helyett most már a személyes aktivitást ösztönző, kötetlenebb tevékenységeknek kellett teret biztosítani az épületekben.[4] A korábban létrehozott kultúrházak egyéni használatát azonban nagyban korlátozta a már említett, kötött térbeli elrendezés. Tehát, ha az új megközelítés szerint az épületet a közösség központjaként szerették volna elfogadtatni, akkor annak a hagyományos tartalmak mellett az egyéni térhasználati igényeket is integrálnia kell.[5]

Ezt az elképzelést olyan térkoncepció tudja lefedni, ami kellően rugalmasan igazítható a változó használói igényekhez. A Népművelődési Intézetben a módszertani szemléletváltás meghatározó kezdeményezői Beke Pál és Varga A. Tamás voltak, akik országos napilapokban és az értelmiségi élet meghatározó orgánumaiban hirdették az intézményhálózat hiányosságait, és meghatározták a korszerű működés új alapelveit annak érdekében, hogy a művelődési reformkezdemény minél szélesebb körben ismert és megvitatott legyen. 1976-ban a Népművelési Intézet és a Magyar Építőművészek Szövetsége *Aktív közösségi művelődés* címmel nemzetközi konferenciát szervezett, hogy a művelődés tereinek újszerű megközelítési lehetőségeit megvitassák. Ekler Dezső ekkor a közösségi házak térhasználatáról a következőképpen írt:

„Véleményünk szerint a művelődés mai tevékenységrendszerének legjellemzőbb sajátossága az additivitás, erről vall a művelődés tereinek struktúrája. Ezt szemlélteti a művelődési házak sztereotip térsémája, amely a reprezentatív előcsarnok-nagyterem-folyosószakköri helyiségek-klubok-irodák egymásmellettiségén alapul […] A művelődési ház tehát ma a benne kifejezésre jutó tartalmakat nem egységes, komplex egészként (s így nem intenzív általánosként) közvetítő térforma. Tehát a terek munkamegosztásában nem az egyedi fölé emelkedő »különös« társadalmi tér. Még nem mutatkozik meg benne a differenciálódást követő »meghatározott gyújtópont felé közeledés«, illetve a »létrejövő társadalmi megbízatás értelmében vett egyneműsödése«. Alapelveink értelmében megállapítható, hogy a sokrétű, dinamikus művelődési funkciók csak integrált térben egyesülhetnek intenzív társadalmi kifejeződési formává.” [6]

Az épületek elképzelt működési módját tárgyaló szakmai diskurzus fennmaradt írásos dokumentumai alapján közös épületszervezési tendenciákat lehet megállapítani. A tér legfontosabb elemeként egy intenzív

használatú központi teret kell létrehozni, ami mintegy katalizátorként az informálódás és a közös tevékenységek helyszíneként szolgálhat. A korábbi lineáris szerkesztés helyett a valós igényeknek jobban megfelelő centrális szerkesztésre kell áttérni.[7] A sokféle térhasználati igény az alaprajzi flexibilitást is szükségessé tette, amit mozgatható térelválasztással kívántak megoldani. Erről Szrogh György az alábbiakat írta:

„Nincs két település, mely azonos igényt támasztana intézménye iránt. Éppen ezért nem célszerűek az általános érvényű normatívák, csak a jól kimunkált elemek, melyeknek összerakásához a helyi igény adja az útmutatást. Vagyis: alkalmazkodóképesség, nyitottság, rugalmasság és bizonyos fokú semlegesség – ezek legyenek ilyenfajta épületeink fő jellemzői. Csak azok a terek legyenek véglegesen kialakítva, amelyben az evés-ivás, tisztálkodás bonyolódik le, a többi térrész arculatát a benne folyó tevékenység alakítsa az alkalomnak megfelelően. Ilyen az ülés vagy a munka rendje, a használt eszközökből kialakított kör vagy csoport, a változtatható világítás, a szükséges elválasztás és összenyitás, az alkalmi díszítés stb."[8]

Egy tanulmányban Vajda Ferenc, a KÖZTI színpadtechnikus szakfőmérnöke a szabad térhasználat, az építészeti észszerűség és a formai egyszerűség radikális külföldi példájaként említi a De Meerpaal épületét a hollandiai Drontenben.[9] Ez az épület a közösségi tevékenységek szolgálatába rendelt, szélsőségesen pragmatikus építészeti felfogást tükröz. A kortárs holland népművelők a művelődési házakra „az együttlét feletti tetőként" tekintettek, ami értelmezésükben azt jelentette, hogy a benn zajló eseményeket építészetileg csak minimálisan szabad befolyásolni.[10] A teret mindig az aktuális tevékenység formálja majd, így érvényesülhet a nyitott struktúra működési elve.

Itthon is valami hasonló történt: a használati flexibilitással kapcsolatos igény különösen fontossá vált falusi léptékben, mert itt a szűk anyagi kerettel gazdálkodva kellett minél több célra hasznosítható, ugyanakkor kompakt alaprajzi rendszereket kitalálni. 1978-ban, Beke Pál

{02 ←} A Drontenben található De Meerpaal belső tere, 1967 (építész: Frank Van Klingeren)

7. A központos térszervezés korabeli diskurzusát megelőző példa az 1973-ban Tolnay Lajos által tervezett gércei klubház. Itt a centrális tömegalakítás is fontos volt: a koncentrikus ívekből álló tömör kőfalak jurtaszerű lefedést tartanak, a funkciók pedig a belső fényudvarból voltak bevilágítva. Lásd: VÁNCZA Márk: Gérce klubház. *Metszet*, XII. évf., 2021/1, 15.

8. SZROGH, i.m., 20-21, 21.

9. Az 1965–67 között épült multifunkcionális központ tervezője Frank van Klingeren volt. Itt a közösség egy új építésű, szinte jellegtelenül egyszerű megjelenésű csarnoktérbe költözhetett be, ami variálható belső térelválasztásaival a sportrendezvényektől kezdve a szombati piacon át a naponta jelen lévő egyéni foglalkozásokig a kisebb-nagyobb térigényeket is integrálni tudta. (Többszöri felújítások, bővítések után az épület ma is használatban áll, belső térszerkezete lényegében nem változott.) VAJDA Ferenc: A közösségi művelődés terei II. *Kultúra és Közösség*, IV. évf., 1977/4, 101-106, 104.

10. Henrik Franse népművelő és Daan Vrielink építész által használt kifejezés. BEKE Pál: Az aktív közösségi művelődés terei (Nemzetközi Konferencia a Népművelési Intézetben, 1976 november 1-5.). *Kultúra és Közösség*, IV. évf., 1977/1, 56.

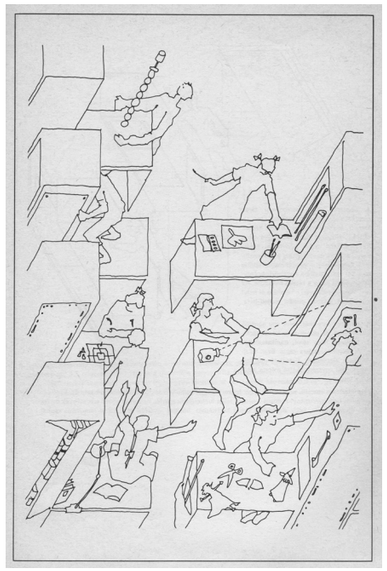

{03 ↑} A guruló műhelyszekrények használati lehetőségét bemutató látványrajz

11. Beke nem sokkal később kritizálta, hogy az elvek gyakorlati átfutása gyakran túl hosszú időbe telik, és még mindig épülnek elavult alaprajzú közösségi épületek. A Jurcsik Károly által tervezett orgoványi művelődési házat hozza fel a korát megelőző progresszív építészeti gondolkodás példájaként. Bővebben lásd: BEKE Pál: A sematizált közösségi tér. *Magyar Nemzet*, XXXVII. évf., 1981/156, 14.

12. SZENTPÉTERI Zoltán (szerk.): *Műhelyszekrények*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1981.

13. Péterfi Ferenc népművelő szerint a nyitott ház mozgalom közösségfejlesztési módszertanát először Varga A. Tamás és Vercseg Ilona népművelők határozták meg és alkalmazták a gyakorlatban néhány bakonyi településen. Bővebben lásd: VARGA A, i.m., 23. Forrás: beszélgetés Péterfi Ferenc népművelővel, 2021. 05. 26.

14. Felesége, Csomay Zsófia elmondása szerint Reimholz Péter a munkát Szrogh Györgyön keresztül kapta meg, aki előtte már készített egy vázlattervet a nézsai közösségi központra, de a terv elfogadtatás híján sikertelenségbe fulladt. Szrogh egyébként a helyszínt és a programot diplomatémaként is kiadta végzős hallgatóinak a MOME-n. Forrás: beszélgetés Csomay Zsófia építésszel, 2020. 11. 15.

szerkesztésében megjelent *Az Épület* című kiadvány, aminek elején a legfontosabb népművelői irányokat foglalja össze a szerkesztő, utána pedig a tervezés alatt álló, példaértékű közösségi épületek (a dióskáli faluház, a székesfehérvári Videoton Kulturális Központ, vagy a zalaszentlászlói faluház) funkcionális sémáit mutatta be.[11]

Az új épületek mellett foglalkozni kellett a meglévő házak felhasználásának lehetőségével is. A terjengős reprezentatív intézményi előterekről elnevezett előtér kísérletben az egyéni foglalkozásra alkalmas téri helyzeteket mozgatható, több célra használható bútorokkal akarták megteremteni. Szentpéteri Zoltán népművelő kezdeményezésében született meg a multifunkcionális, ún. műhelyszekrények első prototípusa. Később a Salgó rendszernél esztétikusabb Allmédia elemekből készültek a továbbfejlesztett változatok, illetve az egyes típusokról és felhasználási lehetőségekről Szentpéteri Zoltán kiadványt jelentetett meg.[12] A felülnézeti és axonometrikus ábrákban gazdag kötet a fonotékától kezdve a varróálláson keresztül a hordozható vetítőszekrényig részletesen bemutatja a bútorokat.

Az előtér kísérlet később nyitott ház kísérletként futott tovább. Az elnevezés arra utalt, hogy a népművelők most már a meglévő kultúrházakat és a tevékenységre kijelölt, korábban üresen álló vidéki kúriákat a helyi közösségek bevonásával akarták szellemi és gyakorlati értelemben egyaránt kinyitni.[13] Az elméleti és módszertani tapasztalatok megosztására és a közös alapelvek megfogalmazását segítendő megalakult a Nyitott ház Kollégium nevű informális szakmai csoport. Pár év alatt így egy országos lefedettségű szakemberhálózat épült ki, aminek tagjai rendszeres összejöveteleken vitatták meg a közművelődés irányvonalait.

Néhány építész közelebbi kapcsolatba került a népművelőkkel, így aktívan és jelentősen alakította a kor kultúrházait. Közülük Szrogh György az 1980-as évek elején, a Népművelési Intézet tanácsadójaként tervezési programokat dolgozott ki a népművelőkkel és a települések képviseletével egyeztetve. Nála ismertebb Makovecz Imre szerepvállalása: ő 1972-ben, a sárospataki művelődési ház tervezése miatt került először kapcsolatba a Népművelési Intézet munkatársaival. Az életmű szempontjából kitüntetett szerepű Pilisi Parkerdőgazdaság főépítészi szerepkörének ellátása (1977–1981) előtti rövid időszakban az építész a Népművelési Intézetben szakértői alkalmazásban állt. Meg kell említeni még Reimholz Pétert, aki 1981-ben a népművelők megbízására elkészítette egy variábilisan alakítható mobil dobogórendszer gyártmányterveit, majd a Nógrád megyei Nézsán tervezett faluközpontot (1986).[14]

Azt láthattuk tehát eddig, hogy a népművelők az ország feltérképezésével képet próbáltak kapni a kisközösségek helyzetéről. Emellett a Nyitott ház Kollégium nemzetközi példák vizsgálatával, intenzív szakmaközi párbeszédre építve kidolgozta a korszerű művelődés elméleti hátterét és az új közösségi házak funkcionális igényeit. Fontos eleme volt a rendszernek a központi tér és a többcélú felhasználás igénye, amit egy észszerűen szerkesztett, nyitottságot sugalló, semleges építészeti karakter garantálhat. A koncepcionális igények gyakorlati megvalósulását a továbbiakban megépült és terv szinten maradt épületeken vizsgálom.

A tágabb épületállomány felmérése során kiderült, hogy az építések időrendjével párhuzamosan alakult át a funkcionalista alapokon építkező térszervezés a Makovecz Imre munkásságához köthető szimbolikus térfelfogás irányába. Ennek a jelenségnek az utókor által kevésbé ismert példái a soron következő épületek és tervek többsége.

CENTRÁLIS SZERKESZTÉSŰ, TÖBBFUNKCIÓS KÖZÖSSÉGI TÉR

A ma alig ötszáz fős Zala megyei falunak, Dióskálnak az 1970-es évek közepén kétszer ekkora lakossága volt a még működő ipari létesítményeknek köszönhetően. 1974-ben a Népművelési Intézet pályázatot hirdetett a BME építész hallgatóinak egy ezer fő körüli település közművelődési létesítményének megtervezésére, aminek helyszíneként a megyei tanács Dióskált javasolta. A nyertes pályamű alapján továbbdolgozott kiviteli terveket Horváth Lajos, a KÖZTI Ybl-díjas építész tervezője jegyezi.[15]

A közösségi használatú terek négyzet alakú befoglaló kontúrját 5,40 × 5,40 méter méretrendű raszterrend osztja kilenc egyforma térrészre. A közösségi funkciók geometriai középpontjában, egy egységnyi méretű födémáttörésen keresztül érnek össze a földszinti és a galériaszinti terek. A ház méreteihez képest nagyvonalú belső kapcsolatot a tető síkjában tartott lamellás felülvilágítóval emelte ki a tervező. A fedett-nyitott bejárat mellett klubszobák találhatók, amik egymással és a falu főterére néző külső terasszal egykor összenyithatók voltak, köszönhetően a tolható és forgatható belső-külső nyílászáróknak. A hátsó tengely bejárathoz csatlakozó egysége a mosdóblokkot rejti, míg a központi térhez kapcsolódó két egységben a moziterem kapott helyet, ami szintén összenyitható volt a központi flexibilis térrel. Az emeleten a galériás központi térhez kétoldalt könyvtári olvasó, valamint öltözővel és szertárral ellátott szakkörszoba kapcsolódik. Horváth Lajos megerősített abban, hogy a tervek készítése során a centrális szerkesztés, a flexibilis térhasználat és a falusi lépték figyelembevétele voltak a legfontosabb vezérelvek.[16] A tervező tézise szerint az épületnek inkább lehetőséget, mintsem keretet kell biztosítani a benne folyó tevékenységek számára, ezért volt fontos a rugalmas használati mód. Ezt az állítást Beke Pál is méltatta, és a terv erősségét a kötetlenül használható földszint, illetve a centrális téren keresztül összekötött, átfogó belső hangulatában látta.[17]

A működésbeli alaptézist erősíti az épület egységes anyaghasználata: a 38 cm vastag falak és az eredeti padlóburkolat egyaránt Beledről származó, kisméretű tömör klinkertéglából épült meg.[18] Emellett a födémek festett nyersbeton felületeivel, a mázolt vörösfenyő tolóajtókkal, a tetőszerkezet deszka borításával, a nyersvászon függönyökkel együtt rusztikus összhatást ért el a tervező.[19] A ház külső formálása inkább a falusi léptékkel való párbeszédet keresi, ezért nem érezhető a magastetős tömegen a központos belső tér. Összegezve elmondható, hogy a dióskáli faluház koncepciója a népművelői igényekkel párhuzamban egy többfunkciós központi tér köré épül. A flexibilis használat lehetőségét a központi tér köré szervezett földszinti helyiségek mozgatható térelválasztásával a tervező sikeresen megoldotta.[20]

#geometrikus_struktúra
#falukép
#monolit_anyaghasználat

15. A hallgatói pályázat három díjazott tervét felhasználva készítette a KÖZTI a kiviteli terveket. BEKE Pál (szerk.): *Az épület. A közösségi művelődés terei.* Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1979, 92.

16. Forrás: telefoninterjú Horváth Lajossal, 2021. 05. 10.

17. BEKE Pál: Népművelői szakmai véleménye. *Magyar Építőművészet*, XXXIII. évf., 1984/2, 41.

18. A beledi téglával kapcsolatban lásd: KŐHALMY Nóra: Kortárs monolitikus téglaépítés. Példák Dietmar Eberle és Pazár Béla építészetéből. In: BUN Zoltán (szerk.) – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és innováció*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2020, 46-47.

19. Az anyagválasztásról Horváth Lajos az eredeti műleírásban az írja, hogy a *„falusi emberek hangulati megközelítését a megfelelő közérthető és élvezhető atmoszféra megteremtésével igyekeztünk elérni.”* HORVÁTH Lajos: Faluház, Dióskál. *Magyar Építőművészet*, XXXIII. évf., 1984/2, 41.

20. Az épület az elmúlt negyven-ötven évben nem sokat változott. Az eredeti térszerkezet hangulata annak ellenére érezhető, hogy a mozgatható térelválasztók a burkolat felújítása után már nem kerültek vissza, a jelenlegi közösség megváltozott térigényei miatt. A közösség már csak nagyobb méretű eseményekre használja a házat, ezért a földszinti tereket teljesen összenyitották. Forrás: helyszíni beszélgetés Kun Marcell polgármesterrel és Ruppert Roland alpolgármesterrel, 2021. 02. 01.

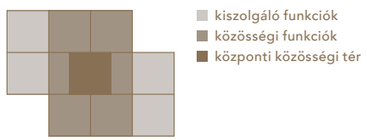

{04 ↑} A dióskáli közösségi ház térrendszerének szerkesztési elve

{05 →} A dióskáli közösségi ház központi tere az emeleti galériáról nézve

#ipariszerkezet
#falusi_hightech
#flexibilitás

21. Török Ferenc (1936–2021) a terv kapcsán folytatott levelezésünkben tért ki erre a részletre. Forrás: levélinterjú Török Ferenc Kossuth-díjas építésszel, 2021. 04. 02.

TÖBBFUNKCIÓS CSARNOK MINT KÖZÖSSÉGI TÉR

1977-ben Zalaszentlászló közössége új intézményt akart építeni a leromlott állapotban lévő, régi művelődési ház helyére. A falu lakóinak aktív részvételével összeállt tervezési program egy új középületről szólt, ami magába foglalja az iskolai sporteseményeket, a könyvtárat, az idősek klubját és a kulturális rendezvényeket is. Saját elmondása szerint az épület egyik tervezőjét, Török Ferencet a közeli Nemeshetésen ez idő tájt épült temploma miatt kérte fel a helyi tanácselnök az engedélyezési tervek elkészítésére.[21] A koncepció alapját egy ipari technológiával építendő központi csarnoktér képezte, amit a szerkezetbe integrált belsőépítészeti megoldások segítségével a közösség aktuális igényeire lehetett átalakítani. Így a nagy központi tér három részre volt osztható az acél főtartók keretállásaira függesztett, legördülő harmonika falak segítségével. A nagyterem galériáján kapott helyet a könyvtár

és a vetítőterem. A csarnokban az egyéni tevékenységek pontjait az itt korábban már ismertetett, mozgatható műhelyszekrényekkel szerették volna biztosítani az építészek (Török Ferenc és Tróznai Attila). Ezek a görgethető konténerállások használaton kívül a vetítőterem alatt található, nagyteremhez csatlakozó bútorraktárban voltak tárolhatók a terven, csakúgy, mint a mobil pódium váza. A nagyterem hosszfala mentén az előcsarnokhoz csatolva, kompakt módon összefogott kiszolgálóblokkot terveztek, az előcsarnokban pedig a könyvtár fonotéka és folyóiratolvasó részei kaptak helyet. A központi tér egy bonyolult technikai megoldásokat felvonultató, eternit borítású favázas panelrendszer elforgatásával vált összenyithatóvá a szomszédos klubhelyiséggel, kiállítások és más kulturális események idejére.

Mint látjuk, az építészeti koncepció a gazdaságosság és nyitottság modernista szellemében a lehető legtöbb térhasználati mód kialakítását célozta meg. A tervezők számítása alapján heti harminchat féle elrendezési változatban lett volna használható az alaprajz, ami túlteljesítette a közösség elvárásait. A mindenkori igények szerint változtatható belső térelrendezést az épület hosszútávú használhatóságának garanciájaként tartották számon az építészeken kívül a művelődési szakemberek is.[22] A ház tömege két részre tagolódott a terven: az előcsarnok és a klubhelyiség egy olyan lapostetős kubussal állt be a szemközti községtanács által ellenpontozott köztérre, aminek attikamagasságát Törökék alacsonyan tartották, igazodva a falukép magastetőinek gerincvonalához és a szomszédos ABC arányaihoz. Mögötte visszahúzva állt volna a nagy belmagasságú, acélvázas csarnoktér modernista tömege.

22. Lekics Géza, a művelődési ház korabeli igazgatója szerint az épület még az ezredfordulón is korszerű lehetne az integrált tevékenységek és a térbeli flexibilitás miatt. DÁRDAY István (rend.): *Tékozló nélkülözés*. Mafilm Híradó és Dokumentumfilm Stúdió, 1979.

{06 ←} A zalaszentlászlói közösségi ház első tervváltozatának térelrendezési variációi

I. ELŐADÁS
1. színpad; 2. nézőtér; 3. vetítőgaléria; 4. klub; 5. iroda; 6. öltözők, mosdók; 7. előtér/bejárat; 8. kelléktár, előadói háttér

II. TORNATEREM
1. színpad tárolása; 2. tornacsarnok; 3. székraktár; 4. klub; 5. iroda; 6. öltözők, mosdók; 7. előtér/bejárat; 8. szakkör szoba; 9. iroda

III. CSOPORTTERMEK/KIÁLLÍTÁS
1. csoporttermek; 2. előtér/kiállítótér; 3. székraktár; 4. iroda; 5. öltözők, mosdók; 6. előadói háttér

IV. ESKÜVŐ/KIÁLLÍTÁS
1. kiállítótér; 2. előtér; 3. székraktár; 4. iroda; 5. klub; 6. esküvői terem; 7. tálaló; 8. öltözők, mosdók; 9. szakkör szoba; 10. iroda

23. A Petőfi Rádióban 1977. szeptember 18-án elhangzott műsorban közölték azt a helyiekkel készült beszélgetést, amiben a ház építéséhez felajánlott társadalmi munka részleteiről kérdezte Varsányi Gyula riporter a falu lakosságát. Ennek szöveges kivonatát lásd: BEKE (1979), i.m., 83-85.

24. Jelenleg a Makovecz-hagyaték rajzai alapján Fülöp Tibor által tervezett bővítés kivitelezése zajlik, ami során a földszint déli szárnyában óvoda, bölcsőde, az emeleten kibővített fogadó csatlakozik a meglévő épület tömegéhez.

25. Idézet Makovecz Imrétől Beke Pál visszaemlékezése szerint, lásd BEKE Márton: Makovecz Imre – A közösség drámája. *Magyar Művészet*, IV. évf., 2016/1, 81-89, 88.

#építés_drámája
#közös_építés
#helyi_anyagok
#jelenlét
#karizma

Zalaszentlászlón a társadalmi munkának hagyománya volt. A falu költségvetésének kiegészítése céljából a ház faluképbe illesztett fotómontázsát a közösségi munkavégzés mértékét igazoló felajánlási nyilatkozatokon népszerűsítették. A vállalt társadalmi munka mennyisége a négymillió forintos kivitelezői ajánlat mellett másfél millió forintra rúgott, ebből az arányból érezhető a tenni akaró közösség lelkesedése. Azonban a ház mégsem épült meg, dacára annak, hogy a helyiek összefogása országos hírnévre tett szert.[23] Dárday István, a később Kossuth-díjjal kitüntetett rendező, *Tékozló nélkülözés* címmel 1979-ben dokumentumfilmet forgatott a zalaszentlászlói kezdeményezés sikertelenségének lehetséges okairól. Az egyik magyarázat az lehetett, hogy a flexibilis alaprajzi működéshez szükséges mozgatható épületszerkezetek emeltek az összköltségen, bár ezt a közösség ellensúlyozta volna a felajánlott társadalmi munka mennyiségével.

MÉLTÓSÁGA ÁLTAL KÖZÖSSÉGTEREMTŐ TÉR

Az első változat sikertelensége után, Beke Pál közvetítésével, 1984-ben Makovecz Imre kezdett el foglalkozni a zalaszentlászlói faluház terveivel. Rövid idő alatt, társadalmi felajánlásként készített el egy olyan tervet, melyben az új épületet a meglévő felújításának álcázta, ezzel egyszerűsödtek a beruházás bürokratikus hátterei és könnyebbé vált a támogatásokhoz való hozzájutás. Sűrű helyszíni látogatásai során jó szervezőképességgel vette kézbe a faluvezetés által régóta szorgalmazott társadalmi munka ütemezését és leosztását. Elkészültével az épület az ország egyik legismertebb, legsikeresebbnek tekintett faluházává vált, ami ma is aktívan működik.[24]

A beépítés a falu főterére néző udvar köré szerveződött, aminek északi szárnyában a közösségi ház, középső traktusában pedig a meglévő ABC lapostetős tömegére ráépült tetőtéri szálláshely helyezkedett el. A közösségi ház térkoncepciója ebben az esetben is egy központi tér köré épült, aminek egybenyitott, monumentális légterében helyezte el Makovecz az előcsarnokot, a kávézót és a rendezvényteret. A teret lefedő, meredek hajlásszögű nyeregtető és az azt alátámasztó ágasfás oszlopok vertikális húzást adnak a belsőnek, amit tovább erősít a pár lépcsőfokkal lesüllyesztett középrész. A tér arányai a középkori lovagtermek világát idézik, aminek hangulatát tovább fokozzák az építész által tervezett rusztikus fabútorok. A terem hosszoldalára kiszolgáló helyiségek, rövid oldalára harmonika fallal összenyitható kistermek nyílnak, a könyvtár pedig az emeleti galériáról közelíthető meg.

Makovecz Imre szerint a közösségi lét ünnepélyes, emelt légkörét kell megteremteni a faluházban, ami fontosabb a száraz funkcionális igényeknél. A modernista térfelfogás helyett, ami az épületet a cselekvések hátttereként szolgáló nyitott struktúrának tekinti, az önmagát megtaláló vagy éppen kereső közösség karakteres építészeti környezetét kell megteremteni. „Olyan keretet, ahol nem lehet akárhogyan viselkedni. Amelyik önmagában is reguláz és bátorít és méltóságot ad, hiszen méltóságot sugároz.”[25] Vagyis az épület identitásteremtő eszközzé válik. Ehhez hozzájárul a kollektív építés drámája, mert a küzdelmes körülmények között vállalt együttes munka során a ház és a közösség sorsa összefonódik.

{07 ↑} A megépült zalaszentlászlói közösségi ház központi tere

A népművelők által korábban lefektetett funkcionális alapelvek ugyanakkor csak részben érvényesülnek a zalaszentlászlói faluházban. A helyiségek rugalmas felhasználásának igényére példa a kistermek összenyitható válaszfalrendszerének belsőépítészeti megoldása, de a nagyterem – az arányai és megformálása miatt – inkább szakrális tér benyomását kelti. A süllyesztett középrész használható előadásokra, mert a keleti oldalon, a bejárat szintjén színpadként működő téregység csatlakozik hozzá, viszont az állandósított szintkülönbség egyúttal leszűkíti a további használati lehetőségek körét. A nagyon nagy belmagasságú légtér, a művészi összetettségű fedélszék, a faragott ágasfás oszlopok jelzik, hogy a gazdaságosság és a funkcionalitás szempontjainál lényegibb kiindulópont volt az építész holisztikus szemléletéből kibontott, a faluközösségről alkotott önálló kép.

ELMOZDULÁS EGY SZIMBOLIKUS TÉRKONCEPCIÓ IRÁNYÁBA

A Makovecz Imre és a népművelők között kialakult szakmai kapcsolat az évek során, a megépült faluházak gyarapodásával barátsággá alakult. A rendszerváltás előtti utolsó években országszerte épült intézmények leginkább az ő személyéhez és a köré csoportosuló szerves építészekhez köthetők. A megvalósult épületek a kezdetekben felvázolt flexibilis irányok helyett az organikus gondolkodás közösségképének leképezéseivé váltak. Az ősközösségek archetípusának mai lenyomatát akarták megidézni, ezért építészetükben szimbolikus formai és téri eszközöket alkalmaztak. A baki faluház (Makovecz Imre, 1986) ideája például az egykor a helyszínen álló, később eltávolított turuloszlop épületméretű nagyításán alapult, aminek biomorf jellegét Makovecz

#organikus_világkép
#ősközösség
#narratíva
#mítosz

továbbhangsúlyozta a homogén anyaghasználattal. Itt a központi tér kívánalma, a többfunkciós térhasználat népművelői igénye alárendelődött a szimbolikus forma kifejezéséből adódó kötöttségeknek.

Máshol a központi (belső) tér az épület külső nézőpontból szerkesztett formai középpontjává vált. Az Ekler Dezső tervezte győrvári faluháznál (1985) a süllyesztett közösségi tér építészeti megvalósulása a korábban népművelők által igényelt, mellérendelt térkapcsolatokon alapuló, nyitott alaprajz helyett a szimbolikus központ formai és téri megfogalmazásából indult ki, szó szerint centrálissá vált.

Nagy Ervin a somogysámsoni faluház (1986) központi terének építészeti hangsúlyát a tisztán centrálisan szerkesztett alaprajzzal emelte ki. Ehhez a részhez szintben kapcsolódnak összenyitható, közösségi használatú mellékterek, ami szépen összeegyeztethető a funkcionális kívánalmakkal. Kívülről nézve, a központi tér formai hangsúlyozása léptékében megkülönbözteti és kiemeli az épületet a környezetében álló falusi beépítésből. A szintén Nagy Ervin által tervezett, sokkal kisebb léptékű, szabadon álló ceglédpusztai faluház (1984) alaprajzi szerkesztése és tömegformálása a centrális tér elsősorban külső nézőpontból értelmezett, formai indíttatású kompozíciója.

Egy évtized elteltével a szakmai köztudat a közösségiház-építések történetét összekapcsolta a szerves építészekkel. Ezt mutatja, hogy Turányi Gábor és Ferkai András, a *Magyar Építőművészet* akkori szerkesztői 1988-ban Makovecz Imrét szólították fel arra, hogy írja meg a „faluházak drámáját.” [26] Az ő cikke elé Varga A. Tamás népművelő *Mi is a faluház?* címen írt bevezető tanulmányt, melyben a közös

26. MAKOVECZ Imre: Dráma. *Magyar Építőművészet*, LXXIX. évf., 1988/4-5, 14-19.

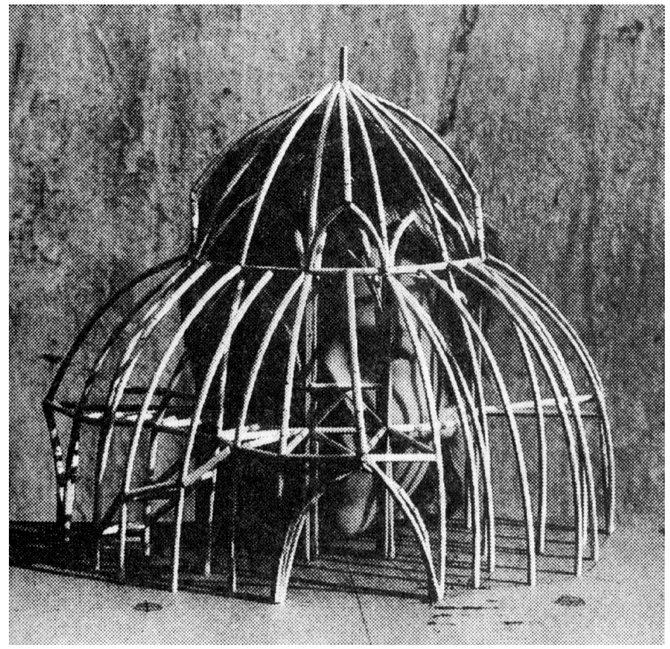

{08 →} A ceglédpusztai közösségi ház elmetszett térbeli modellje

helyteremtés ősi igényének szimbolikus újraértelmezésében összegezte a faluházak feladatát.[27] Az eredetileg megfogalmazott népművelői célokat – a flexibilitást, a rugalmas térhasználatot, a gazdaságosságot, a semlegességében adaptív térstruktúrát – felváltotta a közösség ősképhez kapcsolt, szimbolikus téralkotás szüksége. A népművelők azzal a makoveczi gondolattal is azonosultak, hogy a faluház központi terének mindenekelőtt a közösség méltóságát kell építészetileg közvetítenie.[28] Maga az alkotó több írásában is beszámolt a népművelők oldalán végzett sokéves, gyakran nehézségekbe ütköző munkájáról. Az aktív építész sorai ezek, aki a tervek absztrakt világát hátrahagyva helyszíni jelenlétével meghatározó szereplőjévé vált az eseményeknek. Az „építés drámájában" a munka során a helyiek saját identitásuk részévé emelték az építész közösségről vallott nézeteit, így könnyen elfogadták az általa képviselt téralakítási és formálási elveket.

Láthattuk, hogy az 1970-es évek közepén fontos kezdeményezés indult a népművelődés módszertanának megreformálására, ami az új épületek térszervezési elveire is hatást gyakorolt. Ezek közül a legfontosabb cél egy központi tér létrehozása volt az épületen belül, aminek közösségszervezői szerepe és építészeti megfogalmazása egy évtized alatt átalakult.
A szakmák közötti párbeszéd során a korabeli építészek megfogalmazták a többcélú térhasználat és a gazdaságosság igényeit, amik kiegészültek az ennél fontosabb, a közösség szimbolikus megfogalmazásának makoveczi igényéből eredő építészeti szempontokkal. A kezdetekben felvázolt általános érvényű, emiatt talán túl absztrakt és sematikus térszervezési elveket felülírták egy erős meggyőzőképességgel rendelkező, a helyi közösséggel azonosuló építész téralakításról vallott elképzelései. Bár sok dolog összeegyeztethető volt a kezdeti idők nyitott közösségképéhez illő térszervezési elvekkel, a hangsúly eltolódott a makoveczi építészet szimbolikus gondolkodásán alapuló közösségkép téri megvalósításának irányába. A rendszerváltás előtti utolsó évekre a népművelők ezzel a gondolkodással teljes mértékben azonosulni tudtak. Talán ennek köszönhető, hogy a népművelődés itt tárgyalt másfél évtizedének kezdetére jellemző, (multi)funkcionalista építészeti törekvések és a hozzájuk köthető kevés megépült ház is méltatlanul feledésbe merült. Végső soron az utókor a mai napig Makovecz Imre és a köré csoportosult építészek személyéhez köti a közösségiház építések rövid, de izgalmas időszakának építészeti eredményeit.

27. VARGA A. Tamás: Mi is a faluház?
Magyar Építőművészet, LXXIX. évf., 1988/4-5, 10-13, 10.

28. A Makovecz által használt „méltóság" kifejezést a népművelők később átvették és használták.
Lásd például Beke Pál önéletrajzi írását. BEKE Pál:
Méltóságkereső. Budapest: EPL Kiadó, 2001.

IRODALOMJEGYZÉK

BEKE Márton: Makovecz Imre – A közösség drámája.
Magyar Művészet, IV. évf., 2016/1, 81-89.

BEKE Pál (szerk.): *Az épület. A közösségi művelődés terei.*
Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1979.

BEKE Pál (szerk.) – DEME Tamás (szerk.): *A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig*. Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2003.

BEKE Pál: A sematizált közösségi tér. *Magyar Nemzet*, XXXVII. évf., 1981/156, 14.

BEKE Pál (szerk.): *Nyitott ház kísérletek 1976–1978.*
Budapest: Népművelési Intézet, 1978.

BEKE Pál: *Méltóságkereső*. Budapest: EPL Kiadó, 2001.

DÁRDAY István (rend.): *Tékozló nélkülözés*.
Mafilm Híradó és Dokumentumfilm Stúdió, 1979.

EKLER Dezső: A közösségi művelődés terei.
Kultúra és Közösség, IV. évf., 1977, 97-100.

FERKAI András (szerk.) – RUBÓCZKI Erzsébet (szerk.): *Közti 66 – egy tervezőiroda története I-II.* Budapest: Vince, 2015.

GERLE János: *Makovecz. Tervek, épületek, írások 1959–2001.* Budapest: EPL Kiadó, 2015

HORVÁTH Lajos – BEKE Pál: Faluház, Dióskál.
Magyar Építőművészet, XXXIII. évf., 1984/2, 41-43.

MAKOVECZ Imre: *Írások (2000–1990).* Budapest: EPL Kiadó, 2003.

PORTHOGESI, Paolo: *Makovecz*. Budapest: MMA, 2014.

SZENTPÉTERI Zoltán (szerk.): *Műhelyszekrények. A közösségi művelődés terei.* Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1981.

SZROGH György: Az építész szemével. *Népművelés*, XXIV. évf., 1977/5, 20-21.

T. KISS Tamás: A közművelődés alakváltozásai. Elméletek és gyakorlatok a 19–21. századi Magyarországon. *Zempléni Múzsa*, XIX. évf., 2019/1, 5-16.

VARGA A. Tamás: Mi is a faluház?.
Magyar Építőművészet, LXXIX. évf., 1988/4-5, 10-13.

VARGA A. Tamás (szerk.): *„Nyitott ház - nyitott tevékenység" képzés.*
Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985.

INTERJÚK

beszélgetés CSOMAY Zsófia építésszel, 2020. 11. 15.

beszélgetés PÉTERFI Ferenc népművelővel, 2021. 05. 26.

beszélgetés KUN Marcell polgármesterrel és RUPPERT Roland alpolgármesterrel, 2021. 02. 01.

levélinterjú TÖRÖK Ferenc Kossuth-díjas építésszel, 2021. 04. 02.

telefoninterjú HORVÁTH Lajossal, a KÖZTI Ybl-díjas építészével, 2021. 05. 10.

MAI SZEMMEL

Mozi, Tihany, 1962–63

AKKOR

A Tihany történeti városmagjában található, a tizenkilencedik század elején épült magtárépületet az 1960-as években bővítették, illetve alakították át – az apátsági templom lábánál található Rege Cukrászdához hasonlóan – Callmeyer Ferenc, az észak-balatoni regionális főépítész és Tóth Kálmán szakavatott népi építész elképzelései alapján, a Balatoni Regionális Terv kiterjesztésének időszakában.

Az egykori mezőgazdasági épület kulturális funkciót kapott, mozi és kultúrház lett. A barokk magtár előtti kis teresedést lezárta a plató peremén álló tömb, így kitakarta a Belső-tó felőli panorámát. Ezt a konfliktust a tervezők úgy oldották fel, hogy a régi épület tömegébe egy újat metszettek bele, szinte áthúzva rajta a gyalogos forgalmat az apátság irányából: a hasáb átvezetett az épületen, kilátást nyitott a táj felé. A hozzáadott tömeg absztrakt módon jelezte a funkcióváltást, egyértelműsítette az oldalra kibillentett helyzetben álló bejáratot, lehetővé tette a belső udvar megközelítését, helyet adott a megérkezésnek és egyéb kiszolgáló helyiségeknek is. Az elsőre szigorúan geometrikusnak tűnő addíciót helyi anyaghasználattal és finom részletekkel ellenpontozták. A toldalékhoz kapcsolódó vasbeton lépcső vékony lemeze, szerkesztett korlátja, a nagy, strukturált üvegfelületek és az alkalmazott egyedi belső burkolatok a modern tervezési eszközöket integrálták a történeti épület bővítésébe.

A ház régi, fa anyagú födémeit kibontották, új vasbeton födémmel két szintet alakítottak ki. A földszinten létrehozott nagy alapterületű és belmagasságú helyiségben a mozi működött, a fenti szintre előadótermek és könyvtár kerültek. Az új és a régi tömeg metszékében létrehozott modernista–funkcionalista lépcsőház adta az épület új magját. Az ide telepített mozigépészet a kertre átirányítható vetítővel a belső udvar használati körét gazdagította.

MOST

Az egykori átalakítás megmentette a funkcióját vesztett, de történetileg értékes és fontos épületet, valamint annak használatát lehetővé tette a község lakói és a szezonális turisták számára. A történeti és az új egyértelmű viszonyát közvetítő kialakításnak köszönhetően az épület szakmai fogadtatása pozitív volt. Az elmúlt időben a kultúrház különböző átalakítások folytán fokozatosan elvesztette 1960-as évekbeli formáját. A toldalék tér felé kilépő részét korábban a történeti épület szempontjából helyes síkszerűséggel, ugyanakkor a bejárati pozíció elbizonytalanításával elbontották. Gyaníthatóan ezt a hiányzó hangsúlyt kísérelték meg ideiglenesen egy íves fa előtetővel pótolni, mely az ezredforduló turistái számára a ház képéhez tartozik. Jelenleg, 2021-ben új építkezés zajlik a területen, mely a tó felőli traktus teljes elbontását eredményezte.

A város tervei szerint a magtárban látogatóközpont lesz, erről tudósítanak az építési kerítésen található látványtervek is. A cikk írásakor Callmeyer és Tóth absztrakt bővítését, illetve az 1960-as években bekerült vasbeton födémet már teljesen kivájták. A bejárat helyét és az eredeti nyílásokat vissza fogják állítani az ezernyolcszázas évekbeli magtár eredeti homlokzata szerint. A tervezőkről nem sok információt találni, de az tudható, hogy az átalakítás után az objektum rendelkezni fog a mai beruházásoknak megfelelő projektelemekkel: lesz napelem és lesz extenzív zöldtető is. Egy sokadik látogatóközpont a sok látogatónak. Amit viszont elveszít az épület, az a belső tartalomra való utalás képessége. Ezt ma kitöröljük, nem törődve az eredeti jelentéssel, mert csak egy történeti formára van szükségünk díszletnek egy univerzális (értsd: projektfinanszírozásokhoz eladható) kulturális funkció létesítéséhez.

Sámson Kinga

ÉPÍTÉSZ
Callmeyer Ferenc,
Dr. Tóth Kálmán
/ IPARTERV

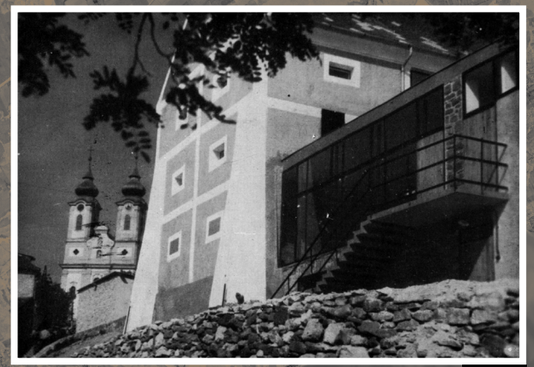

AKKOR

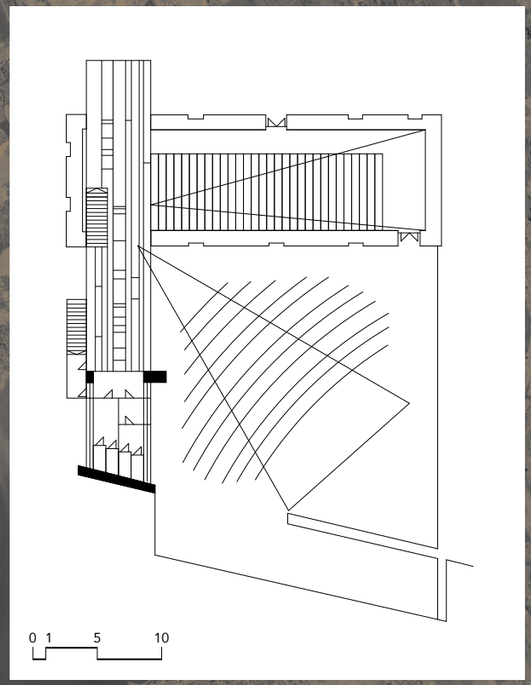

IRODALOMJEGYZÉK
CALLMEYER Ferenc: Mozi, Tihany.
Magyar Építőművészet, XII. évf., 1963/2, 13.

WETTSTEIN Domonkos: Szezonális örökség: Alku az idővel? – Callmeyer Ferenc eltűnő balatoni hagyatéka.
Építészfórum, 2021. https://epiteszforum.hu/szezonalis-orokseg-alku-az-idovel-callmeyer-ferenc-eltuno-balatoni-hagyateka (utolsó elérés: 2021. 05. 21.)

MOST

2011

MOST

SZERZŐ
KŐHALMY NÓRA

TÉMAVEZETŐ
FEJÉRDY PÉTER DLA

Késő modern épített örökségünk tartalékai

DILEMMÁK AZ 1970-ES ÉVEK MONOLITIKUS TÉGLAÉRTÉKEINEK MEGÚJÍTÁSÁRÓL

Épületeink tervezésekor egyre fontosabb figyelembe venni az építés és bontás ciklusának ökológiai hatását, illetve az egyre szigorodó energetikai követelményeket. Hazánkban a szocializmus ideje alatt emelt, mára energetikailag elavult épületek többségükben bontásra ítéltek, vagy kihívásokat jelentő megújítás előtt állnak. Megépülésük óta még nem telt el elég idő ahhoz, hogy építészeti értékük szakmai felismerését szélesebb körű kanonizálás kövesse. Ezt ráadásul nehezíti a létrehozásuk történelmi korszakának negatív politikai megítélése. Ha a felújítás szándéka meg is fogalmazódik, építészeti vonatkozásban gondot jelent, hogy az energetikai megújítás általában teljes esztétikai és szerkezeti „átírással" is együtt jár. Ez különösen nagy problémát jelent az egyanyagú, monolitikus jellegű, látható anyagmegjelenésű épületeknél. Tanulmányomban az 1970-es évek ilyen rendszerű téglahomlokzatait vizsgálom, mert esetükben a megőrzés inkább kulturális kérdés: részben a műszaki korszerűsítéssel együtt járó építészeti értékvesztés anomáliája, részben a tárgyalt épületeknek a korszak hazai építéstörténetében elfoglalt, kritikai szemléletű pozíciója miatt. A lehetséges céltárgyak körét, illetve a kiválasztott példákat szakirodalmi és levéltári-tervtári kutatással, a tervezőkkel való beszélgetésekkel, valamint helyszíni bejárásokkal derítettem fel. A tárgyalt épületek továbbélési lehetőségét a megbízók szellemi és műszaki motivációi felől vizsgálom, a megvalósult felújítások eltérő jellegét helyezem középpontba. A késő modern egynemű téglaépületek tekinthetők egy mára folytathatóságában kérdésessé vált építéshagyomány fontos és tipikus részének.

#kulturális_identitás

AZ ÉRTÉKÁLLÓSÁG PROBLÉMÁI A SZOCIALIZMUS ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÉNÉL

A késő modern, napjainkban hatékonyan már nem üzemeltethető épületek megőrzésének kérdése a felmerülő gazdasági, műszaki, társadalmi, politikai és kulturális szempontok miatt összetett. A korszakhoz való viszonyulásunkkal kapcsolatban a BME Építőművészeti Doktori Iskola által 2017-ben kiadott tanulmánykötetben Balázs Mihály úgy fogalmaz, hogy ezeknek az értékeknek a megőrzése több, mint egyszerű értékmentés, a haszonelvűség alapján hozott józan megfontolás, vagy a természeti és épített környezet iránt érzett felelősség megnyilvánulása. *„Identitásunk, közösségi tudatunk és önismeretünk mércéje is a múlt ezen emlékeihez való viszonyunk minősége."*[1]

Nívósnak tekinthetőek a korszak olyan házai, melyek anno újdonságértékkel bírtak vagy példa értékű szellemi és műszaki tartalommal valósultak meg. Jellemző rájuk a tervezési koncepció által meghatározott precíz részletképzés és sokuknál a nyersen hagyott, esetleg a szerkezetet is láttatni engedő homlokzatképzés.[2] Megmentésük fontos kulturális feladat, de mivel műemléki védettség alá még nem helyezték őket, mára veszélyeztetetté váltak.[3] Akik egy-egy beruházás során ezekkel nem foglalkoznak, konfliktusba kerülhetnek az értékmentés iránt elkötelezett résztvevőkkel, és az így kialakult feszültség manapság hozzá nem értő, „karaktervesztéssel" járó felújításokban vagy teljes elbontásokban ölt testet.[4] Ezt a problémás helyzetet illusztrálja Jurcsik Károly 1974-re elkészült szakmári és 1977-ben átadott szalkszentmártoni művelődési házainak (2017-ben és 2014-ben elvégzett) korszerűsítése, az ifj. Janáky István által a XIII. kerületi Ingatlankezelő Vállalatnak 1975–76-ban tervezett műhelyépület története, vagy Reimholz Péter 1985-ben emelt Videoton Oktatási, Kulturális és Sportközpontjának energetikailag mára már el is avult felújításai. Az épületek hőszigetelő teljesítményét körbeburkolással megnövelő rekonstrukciók ezekben az esetekben figyelmen kívül hagyták az eredeti építészeti értéket.

Rajtuk kívül olyan átépítések is történtek, melyek a „szocialista múltat jelképező épületforma" eltörlését célozták meg – mintegy „karaktergyilkosságként". Ezt a jelenséget illusztrálja Ulrich Ferenc dorogi orvosi rendelője, ahol a lebegő, modernista kubusra magastetőt tettek és jellegzetességeit eltorzították.[5]

Ha a „lebontás" ennek a formatörlésnek a szélsőséges megnyilvánulása, akkor az ilyen átépítés és a teljes megsemmisítés közti kritikus határátlépés indíttatásának főleg kulturális-esztétikai hátterűnek kell lennie – a gazdaságossági-műszaki vagy újrahasznosítási gondok mellett. Ezt mutatja a Pintér Béla rajzai alapján 1972-re megépült Kossuth téri MTESZ székház esete, melyet 2016–17-ben elbontottak, és helyére irodaházat emeltek Hültl Dezső korábbi, 1928-as tervének homlokzati látványával.

A bontások okai egyes esetekben az „anyagban rejlő tartalék" hiányára vezethetők vissza. A tartósabb építőelemek beépítése és a belső tér

1. BALÁZS Mihály: Előszó. In: KERÉKGYÁRTÓ Béla – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és idő. A 60-as és a 70-es évek magyarországi építészetének örökségéről.* Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2017, 5.

2. A régiségértékkel szemben, amely az alkotás egyszeri és megismételhetetlen mivoltából ered, valamint annak hitelességét biztosítja, az újdonságérték olyan eszmei szempont, mely az emlék létrejöttekori állapotát tekinti mérvadónak. *Közlemény a műemléki érték meghatározásának, nyilvántartásba vételének és műemlékké nyilvánításának szakmai szempontjairól,* Államtitkári közlemény, 2015. https://rb.gy/imwajt (utolsó elérés: 2021. 05. 08.)

3. i.m.: A műemlékké nyilvánításhoz alapvetően szükséges a történeti távlat megléte, mely jogszabály szerint egy nemzedéknyi időtávlatot jelent. Magyarországon 1970-től számítva hozzávetőlegesen csak 15-25 épület élvez műemléki védettséget; általában egy valamilyen szempontból kiemelkedő épület használhatóságának javítása előtt vagy lebontásának megakadályozása miatt kapták meg.

4. CSÁGOLY Ferenc: Műemlékvédelem. Kérdések és felvetések. *Építés – Építészettudomány,* XLV. évf., 2017/1-2, 19-30, 19. A műemlékvédelmi szakemberek és a széles közönség *„szemléletmódja és értékítélete egyre erősebben eltérő, és minél nagyobb a kettő közötti távolság, annál több politikai, gazdasági, jogi és egyéb érdek töltheti ki ezt a rést, gyengítve ezáltal a szakmai szerep hatékonyságát."*

5. FERKAI András: Közelmúltból közellenség című előadás. *Építészfórum,* 2016. https://epiteszforum.hu/uploads/files/2016/06/ferkai-kozelmult-efre.pdf (utolsó elérés: 2021. 06. 20.)

{01 ↑} Ulrich Ferenc 1963-ban épült dorogi orvosi rendelőjének eredeti és mai állapota

adaptálhatósága az épületek hosszú távú időtállóságának záloga. Az előző évszázad épületállományának potenciálját, illetve a hosszabb távra tervezés és fenntarthatóság lehetőségeit tanulmányozó Dietmar Eberle egyik írásában[6] megállapítja, hogy a túl hamar (30-50 évesen) amortizálódó épületeknél a bontás és az újraépítés összességében deficites, valamint együtt jár vele a magas ökológiai lábnyom.[7] Az osztrák építész felhívja a figyelmet az épületek fenntartásának és utóéletének fontosságára, mely mellett az építés időtartama elenyészik, és az olyan, rövidtávú anyagi haszon szempontjából hozott döntések, mint például egy épület bontása és újraépítése, hosszabb távon veszteséget eredményezhetnek. A nyugat-európai tendencia Magyarországon is érezhető azzal a különbséggel, hogy a múlt századi épületeink fenntartásával jellemzően alig foglalkozunk,[8] amihez hozzájárul a szocializmus különböző, de általában negatív megítélése is.

Szellemi tartalékkal azok az épületek rendelkeznek, melyek valamilyen tekintetben egy korszak kiválóságai: például egy meghatározó alkotó életművéből kiemelkedő alkotások, technikatörténeti műszaki újítások, vagy mára megritkult, akár korspecifikus rendeltetésű létesítmények. Az egyediség eredeztethető történelmi és társadalmi okokból is, ezért értéket képviselhetnek a közösségi hovatartozás-tudat megnyilvánulásai.[9] Egy eredetileg ebben a tekintetben építészetileg nívós épület lényeges karaktervonásainak megőrzése, vagy akár egy eredetileg nem annyira magas színvonalú ház értéknövelő továbbírása – mely az anyag fizikai helyreállításán és az energetikai korszerűsítésén túl a használhatóság javítása céljából történő továbbépítést jelent – a megújítás szellemi értékét adhatja.[10] Emellett egy létesítmény használati értékét növelhetik például a fizikai vagy szellemi avulás visszafordítására tett korszerűsítő kísérletek – ezt illusztrálja többek közt a (később részletesen elemzendő) hódmezővásárhelyi művelődési ház esete is.

Szellemi avulás történhet azokban az épületekben, melyekben nincs elegendő téri tartalék, ami képes lenne az idők során követni a rendeltetést vagy a környezethez való kapcsolódást érintő változásokat. Fenntarthatósági kérdés például, hogy ezek az épületek milyen térbeli kvalitásokkal rendelkeznek a jövő számára, mert a sokszor technológiailag determinált – alacsony belmagasságú vagy kötött szerkezeti raszterben épült – létesítményeknek problémás az újrahasznosítása. Farkasdy Zoltán Olimpia Szállójánál (1970) és Szabó István Szervita téri irodaházánál (1973) – több kísérlet ellenére – az alagútzsalus építési mód jelentette a megújító hasznosítás alapvető akadályát.[11]

Fizikai avulás történhet például egy ház gépészetében vagy építőanyagában. A közelmúlt épületeinek fenntartása ma költséges, többek közt az üzemeltetéshez szükséges energia idő közbeni drágulása miatt. A probléma eredeztethető a beépített szerkezetek gyors változásából is, mert az 1970-es évektől a rendszerváltásig tartó időszakban széleskörűen elterjedtek a könnyen amortizálódó, rossz energetikai tulajdonságú, egyre vékonyabb – hőszigetelő réteg nélküli – építési rendszerek. (Ezeket az építési és technológiai idő lerövidítése, valamint az élő munkaerő csökkentése miatt használták.)[12] Így az értékállóság problémaköre

6: EBERLE, Dietmar – AICHER, Florian – HUEBER, Eduard (szerk.): *be 2226. Die Temperatur der Architektur, Portrait eines energieoptimierten Hauses*. Basel: Birkhäuser, 2015, 166-167.

7. Az építőipar felelős a világ teljes hulladéktermelésének 35 százalékáért. LICHTENBERG, Jos: *Slimbouwen, a Rethinking of Building, a Strategy for Product Development*. Eindhoven: Department of Architecture, Building and Planning, Technische Universität, 2004, 3-4.

8. A fenntartás mint problémafelvetés Pazár Bélától származik, következtetése a drága és időtálló anyagok beépítése mellett szól, mivel így később a felújításra elég kevesebb energiát is fordítani. Forrás: interjú Pazár Bélával, 2019. 12. 19.

9. i.m.: Ezek az értékek megegyeznek a közelebbi múltra vonatkozó műemléki értékmeghatározás és a műemlékké nyilvánítás szakmai szempontjaival.

#megőrzés_kérdései

10. STONE, Sally: The Sustainable Adaptation of the Existing Building. In: *Undoing Buildings: Adaptive Reuse and Cultural Memory,* New York: Routledge, 2020, 122-136, 132. *„„Az átalakulás egyfajta »fordítás«, ami része az épület evolúciójának, így a múltnak egy sajátos új rétege keletkezik."* (Szabó Levente fordítása, elhangzott 2021. 05. 06-án az *Építészet és emlékezet/ szakirodalom-szeminárium/ egy Bolyai-ösztöndíjas kutatásról* című előadásában.)

11. A technológiai meghatározottság mellett számos szocializmus alatt épült létesítménynél problémás, hogy telepítésük miatt a történelmi környezet kontextusából csak kiragadva értelmezhetők.

12. Erre példa a már „nem túl jó hőszigetelő képességű", már „nem időtálló" lyukas tégla, vagy a kapcsolt gerébtok előnyeiről lemondó, vékony, rosszul hőszigetelő Teschauer ablak.

13. Dr. BONTA János: *Nagyipari tervezés – nagyipari építés*. Budapest: Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1970, 226.

14. *„A modern építészet alkalmazása egyértelműen támogatott és elfogadott volt – ez vezetett ugyanakkor (a társadalmi és politikai változásokkal párhuzamosan) az utolsó negyedszázadban kritikájához is."* VUKOSZÁVLYEV Zorán: *Modern magyar építészet c. tárgy kiírása és programja*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2021, 1. Lásd még jelen kötetben: „Mai szemmel".

15. A kultúrházat 2008-ban bővíteni és korszerűsíteni akarták, de 2013–14-ben csak a gépészeti modernizáció valósult meg, az is csak részlegesen. Közben Varga Levente Lenzsér Péterrel 2011-ben, Bordás Mónika Juhász Ágnessel 2016–17-ben készített átalakítási terveket. Lásd: BORDÁS Mónika – JUHÁSZ Ágnes: Orgoványi Művelődési Ház. In: KERÉKGYÁRTÓ Béla – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és idő. A 60-as és a 70-es évek magyarországi építészetének örökségéről*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2017, 236-239.

KÜLFÖLDI ÉRTÉKCENTRIKUS FELÚJÍTÁSOK VAGY TOVÁBBÍRÁSOK

Napjainkban nemzetközi szinten egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a késő modern épületek értékközpontú megújításai. Az ezekben felfedezhető, markáns tervezői hozzáállások közül kiemelhető a 2021-ben Pritzker-díjjal kitüntetett, Anne Lacaton és Jean-Philippe Vassal által tervezett bordeaux-i szociális lakótömbök bővítése, amely olyan *értékcentrikus továbbírást képvisel, ahol az eredeti házak szellemi értéke megkérdőjelezhető volt*. Ennek ellenére megőrizték őket és jelentős arculatváltozás mellett javították a használhatóságon, növelték az építészeti értéket.

Eredeti üzenetének megtartása érdekében autentikus műemléki felújítást végeztek Eero Saarinen 1960-ban épült Pennsylvaniai Egyetem kollégiumán. A Mills + Schnoering Architects tervezőcsapata a téglahomlokzat konzerválásához anyagtani kutatásokat folytatott, a múlt század közepének építészeti kontextusában tanulmányozta Saarinen épületeinek terveit azért, hogy az alkotó eredeti részletmegoldásait minél jobban megértse, így a kortárs beavatkozások – a pótlások és a kiegészítések – minél inkább törekedjenek a hitelességre. Az épület a Saarinen által felvetett esztétikai-műszaki elvek megtartása mellett, ennek ellenére energetikailag is kielégíti a mai igényeket.

#megjelenés_és_jelentés

16. ZÓLYOMI Alfonz: Fejleszthető művelődési otthonok tervpályázata, 1967, *Magyar Építőművészet*, XVIII. évf., 1969/1, 2.

17. A hazai téglaépítészet – így a hetvenes éveké is – a korábban használatos, tapasztalati alapú építéshagyományokkal való kapcsolata révén valamennyire talán segítséget nyújthat építészetünk identitáskereséséhez. SIMON Mariann: Kötöttségek és kötődések. Identitáskeresés a hazai építészetben 1968–72. *Architectura Hungariae*, II. évf. 2000/4. http://arch.et.bme.hu/arch_old/kortars8.html#2 (utolsó elérés: 2021. 11. 08.)

18. *„Különösen a mai világban van egy ilyen üzenete."* A Nagy Tamástól származó gondolat forrása: CSONTOS György – CSONTOS János: *XII. kőmíves* című portrésorozat, II. kötet, 2009.

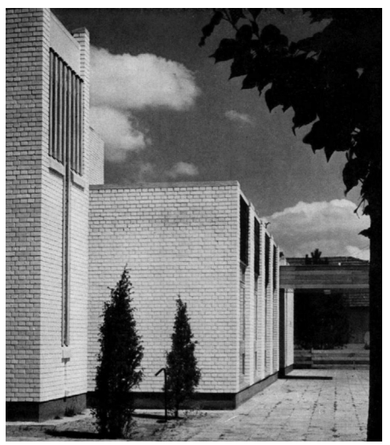

{02 ↑} Az 1968–69-ben épült orgoványi kultúrház

ezeknél a házaknál a legkiélezettebb. Mára a szerkezetekkel szemben megfogalmazott elvárásaink is megváltoztak, ezért az egyre szigorúbb energetikai követelmények tekintetében a vizsgált épületek elavultak. Bár több esetben túlélték eredeti rendeltetésüket, de még nem telt el elég idő ahhoz, hogy építészeti értékeik a társadalom közössége által is elfogadottá váljanak.

A TÉGLAÉPÍTÉS JELENTÉSE HAZÁNKBAN A HETVENES ÉVEKBEN ÉS A MEGÚJÍTÁS KÉRDÉSEI

Magyarországon az 1960-as évek végére az építészet egyre inkább a mennyiségben érdekelt, politikailag irányított építőipar kiszolgáltatottjává vált, ami alacsony minőségű építkezésekben öltött testet, és a technokrata modernizmus térnyerése szükségessé tette a hozzá illő „új esztétika" megteremtését.[13] Az 1968-as új gazdasági mechanizmus következményeként azonban lehetőség nyílt eltérni ettől a politikailag kijelölt iránytól. Ekkorra éleződött ki az ellentét az egyre inkább elterjedt típus- és tömeggyártásnak, a vasbeton széleskörű alkalmazásának, az emberi munkaerő minimalizálásának gyakorlatias háttere és a kézműves, monolitikus építés által képviselt eszmei értékek között.[14] Az eddig jellemzően merev, funkcionális elrendezésen és az igénytelen részletképzésen túllépő alkotói szándék tükröződik többek közt – az egyediségre hangsúlyt fektető – téglaépítészetben, például Jurcsik Károly és Varga Levente 1968–69-ben épült – ma is közel eredeti állapotában használt – orgoványi kultúrházában.[15]

A „Fejleszthető művelődési otthonok" tervpályázatra 1967-ben benyújtott műben a tipizálás és az egyediség egyaránt érvényre jutott.[16] A falszerkezetre többféle alternatívát dolgoztak ki a tervezők, de végül mindhárom megvalósult művelődési háznál – az orgoványi, a szalkszentmártoni és a szakmári helyszíneken – kívül-belül fehérre meszelt téglafalat alkalmaztak, amelyhez igazodtak az egyedi részletek is. Ezek az épületek az iparosított tömegtermelés megkérdőjelezéseként a késő modern magyar építészet mérföldköveinek tekinthetők, mert rávilágítanak, hogy a modernizáció uniformizáló jellegének eredményeképp eltűnhetnek az addig használatos, tapasztalati alapú építéshagyományok. Az ebben a korszakban épült monolit téglaházak részeivé válnak a mára saját hagyománnyá érett hazai téglaépítészetnek.[17]

A tégláról téglára való építés az 1970-es években képes volt a korszak általánosan elterjedt építésmódjának eszméjével szembehelyezkedő álláspontot kifejezni. Amellett, hogy egy tartós, jó minőségű építőanyag használatát jelenti, gondosabb tervezést feltételez és kivitelezése is aprólékosabb. Ez a jelentése mind a mai napig érvényes.[18]

A közelmúlt épületeinek megújításakor a monolitikus, látszó anyagszerűségükben megjelenő szerkezetek korszerűsítései jelentik

a legnehezebb szakmai kihívást, mert az egyre szigorúbb energetikai követelmények következtében alkalmazott, szinte minden esetben réteges kialakítású építési módszereink már nem teszik lehetővé, hogy a 30-50 éves „anyagszerű” épületekhez „önazonos” módon nyúljunk hozzá. Vagyis az 1970-es évekbeli monolitikus téglaépítészet továbbélésének potenciálja azért is fontos, mert ennek az építéshagyományunknak a folytathatósága mára kérdésessé vált. Így felmerül a kérdés, hogy hogyan tartható meg jelentéstelített építészeti értékük, és miként erősíthető emellett használati értékük.[19] Valamint: milyen jelentésbeli különbségek adódhatnak az egykori és a mai téglafalak között? A történeti szerkezeteknél még egyaránt fontos volt a három dimenzió: a jelentéstelített térelhatároló felület a megmutatás gesztusával, miközben a kézműves minőségű munka terméke súlyos faltömegként jelent meg.[20] Az ilyen tulajdonságú fal vajon milyen elvek mentén korszerűsíthető vagy írható tovább?

A példákból láthatjuk, hogy a formát és tartalmat érintő szempontok a megújítás során egyszerre és teljes mértékben nem juttathatók érvényre az olyan épületeknél, melyeknél fontos az a jelentés, amelyet anyagiságukkal képesek kifejezni.

ÚTKERESÉSEK TÉGLAÖRÖKSÉGÜNK UTÓÉLETÉBEN

A magyar „téglatörténetben” id. Janáky István és Jánossy György hódmezővásárhelyi Bessenyei Ferenc Művelődési Központja még abban a korszakban épült (1948–49-ben), amikor mintegy „köznyelvibb”, egyértelműbb volt a tégla használata, és az épület megújításakor is prioritást élvezett az eredeti, városi kontextusba illő anyagiságának megőrzése. Az ezredforduló utáni felújítás műemléki jellege miatt tetten érhető a régiségértékre reflektálás, és a műszaki szempontok háttérbe szorítása az építészeti érték megtartásának javára. Az építőanyag kiválasztása eredetileg két okból történt: részben a téglaépítészet vásárhelyi tradíciója miatt – mivel a régi Tisza-árterületen jó minőségű agyag található, amire sok helyi téglagyár települt –, részben a precíz részletképzéssel jellemezhető skandináv építészet hatására. A 2008-ban műemlékké nyilvánított kultúrotthon hármas tagozódású: eredetileg egy előcsarnokból és oktatói tömbből, egy nézőtéri részből és egy színpadtechnikai tömegből állt földszintes öltözőszárnnyal, melyeket a homlokzat síkjától visszahúzott faburkolatos nyaktagok kötöttek össze.

Janáky György, ifjabb Janáky István és Janákyné Füredi Gizella tervezőcsapatának 2010–12-es továbbírását nevezhetjük egyfajta kritikai rekonstrukciónak, aminek a klasszikus műemléki helyreállítás, a funkcióőrző felújítás és a bővítés is részét képezte. Janáky György elmondása szerint a házra az 1960-as években két ütemben – részben az eredeti építészek tudtával, részben anélkül – toldaléképítmények rakódtak rá (a hátsó trafó és a kazánház). Emiatt az új tervezők egyrészt

#jelentés_
megmutathatóság_és_
tömeg_egysége

19. Az energetikai korszerűsítés során rátett hőszigetelőréteg következtében eltűnő anyagszerűség problémájával foglalkozik például Herzog és de Meuron irodája az 1950-ben épült, svájci Suva-Basel épület felújításakor 1991–93-ban, az eredeti homlokzat előtt egy „üveg vitrint” alakítottak ki.

20. SIMON Mariann: Variációk téglára. In: KERÉKGYÁRTÓ Béla (szerk.): *Hely és jelentés*. Budapest: Terc Kiadó, 2002, 117-131, 118.

#térbeli_és_időbeli_
változások_lenyomatai

{03 a ↗} A hódmezővásárhelyi Bessenyei Ferenc Művelődési Központ 2012-es felújítás előtti állapota. Nyugati homlokzat. m=1:300
{03 b →} A hódmezővásárhelyi Bessenyei Ferenc Művelődési Központ megújításának terve. Nyugati homlokzat. m=1:300

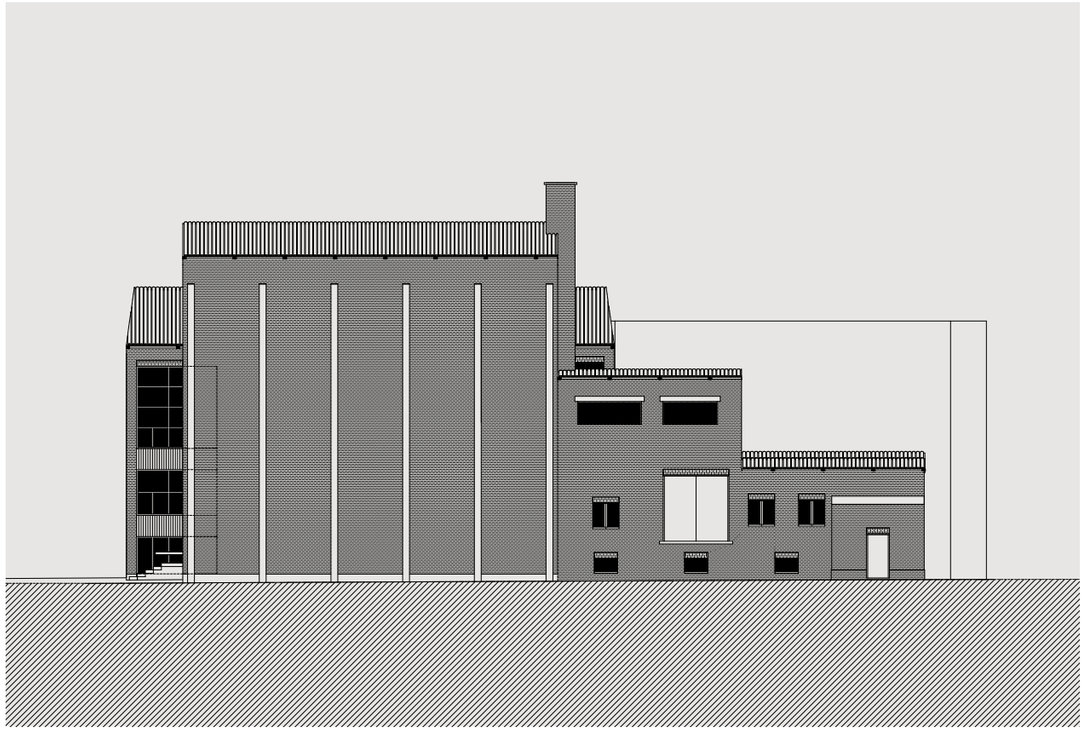

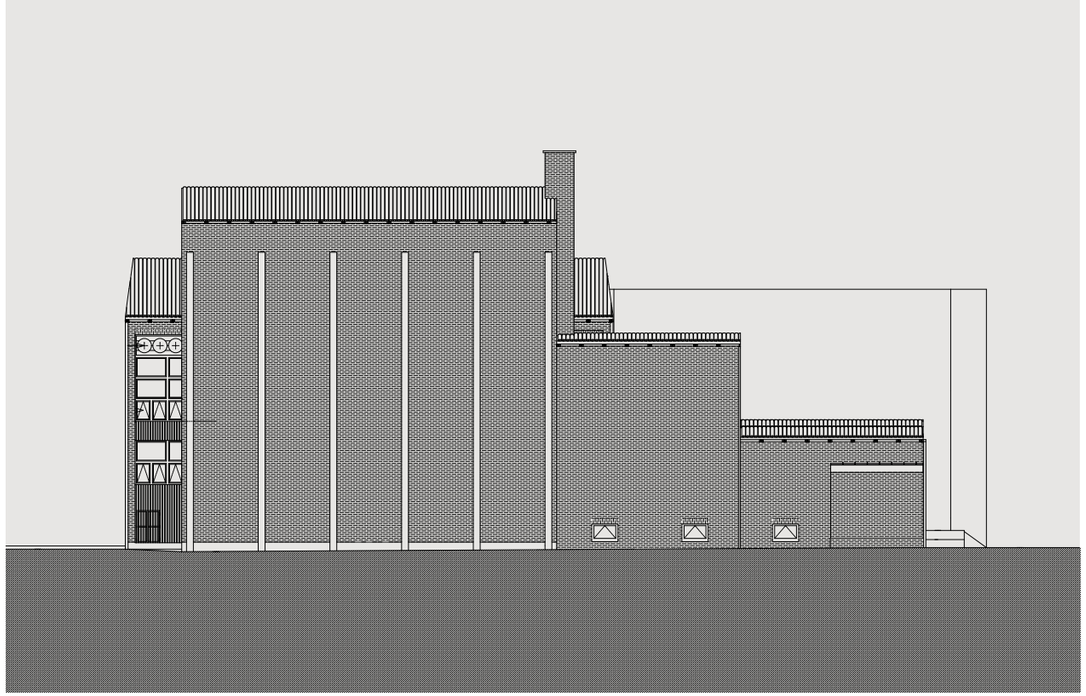

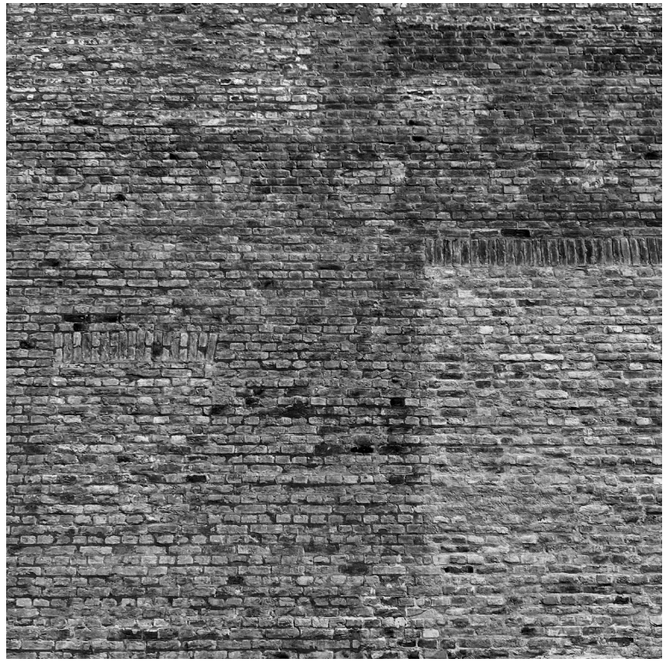

{04 ←} A kultúrház napjainkban

az eredeti szándék tiszteletben tartásával, másrészt „nőtt házként” tekintettek a művelődési központra, és a hozzáépített szárnyak elbontása helyett azok „helyreállítására” törekedtek. Az eredeti tömbök javarészt másodlagos felhasználású téglából készültek, az egykori hozzáépítésekhez újabb téglaanyagot alkalmaztak; ezekhez finom megkülönböztetéssel illesztették a legutóbbi kiegészítéseket, elfalazásokat.[21] A megújulást tervező építészek a rárakódott használati rétegek megőrzésével és az olyan elemek – az átalakított belső terek és a szomszédos görögkeleti templom egykori parókiája helyére épített új, független épület – hozzáadásával, melyeket a téglafelületek rendszerébe finoman beleszőttek, új atmoszférát alakítottak ki. A térbeli és időbeli változások lenyomatai egyfajta folytonosságot fejeznek ki, amelyet az építészek nemcsak a hely eredeti karakterének megőrzésével vagy megerősítésével értek el, hanem valamilyen szinten annak újrateremtésével is.

A hódmezővásárhelyi példa alapján is úgy tűnik, hogy a korábbi korszakkal szemben az 1970-es évek építészeti örökségének még nincs régiségértéke, és ambivalens a közelmúlthoz fűződő viszonyunk is.[22] A következőkben tárgyalt épületek tervezői, a magyar építészetben ekkor bekövetkező paradigmaváltás alkotói már más környezetben és más attitűddel terveztek: fontos volt, hogy a vékonyodó szerkezetekkel és az előregyártással szemben állást foglaljanak akkor, amikor a „köznyelviségből már kikopott a tégla” és már más építésmódok élveztek prioritást.

A Jánossy György által, valamint Hrecska József közreműködésével 1959-ben tervezett és 1961–63-ra megépült, Tóth Árpád sétány 27. alatt álló lakóház a várbéli műemléki környezet foghíjbeépítéseinek késő modern példája.

21. Forrás: a Szerző telefonos interjúja Janáky Györggyel, 2021. 05. 06. A ház építőanyaga részben egy helyi csendőrlaktanya elbontásából származik.

22. A probléma az építészeti diskurzusban kezd egyre nagyobb hangsúlyt kapni manapság, de már a 2000-ben nyílt *A műemlékvédelem táguló körei* című kiállítás kiadványa is erről szól.

Janáky György elmondása szerint 1948–49 körül Hódmezővásárhelyen és környékén még több téglagyár működött, emiatt a házak mellett sokszor még a járdákat is ebből az anyagból készítették. Erre utal a kultúrház kültéri járófelületeinek kialakítása is. A falak sárgás színű kisméretű téglái között pár túlégetett, sötétlilás tónusú is található. A tervezők a meglévő épületen az anyaghasználattal „didaktikus költőiségre” törekedtek, miközben ügyeltek az egyensúlyra, hogy ne váljék árumintavásárrá a sokféle eredetű és pozíciójú tégla alkalmazása.

#meghiúsult_szándék

{05 ↑} 1961–1963. Budapest, I. Tóth Árpád sétány lakóház

Ebben a környezetben a műemlékvédők által autentikusnak tartott téglaépítés elfogadhatóvá tett modernebb formanyelvet is, illetve gondos, részletekre odafigyelő tervezést követelt meg. Erről Jánossy később így nyilatkozott: *„A Várban centiméteres nagyságrendű profilok vannak. Hibázik az építész, aki méteres nagyságrendű motívumokkal dolgozik. Ez a Várban uralkodó méretrend határozza meg, hogy tégla modulban gondolkozzunk és ez adja a plasztikai mélységet a homlokzatoknak.”*[23]

Az építészek az illeszkedéshez a régebbi, történeti épületek arányos tömegrendszereit használták. Ezt erősíti a gúzolt téglafal szabálytalan felülete, mely a korábbi épületek szabálytalan homlokzataihoz hasonló. Síkplasztikai szempontból a legmozgalmasabb rész a sávokban kikönnyített, kevés üvegfelülettel rendelkező bütühomlokzat, mellyel az épület a keresztutcára fordul – összhangban a harántfalas belső szerkesztéssel.[24]

Anyagszerűségükkel egyfajta rezonálás is megfigyelhető a hasonló korban tervezett várbéli foghíjbeépítések között, így mind a műemléki környezethez való viszonyulás, mind a késő modern kontextus okán fontos a fehér tégla épület: a kézműves tulajdonsága, a finoman kidolgozott részletei és a szerkezetet látni engedő homlokzatképzése miatt. Jánossyék házát a közelmúltban hőszigetelő réteggel vonták volna be hőtechnikai korszerűsítés céljából. Az ablakcserék már megkezdődtek, de a szándék meghiúsult, viszont ez az eset párbeszédet indított el abban a témában, hogy monolit téglafalak energetikailag csak többnyire karaktervesztés árán javíthatók.

#tartalom_és_forma_egységének_látszata

23: DEÁK Zoltán: Diplomata lakóház, Budapest I. Szentháromság tér. Építészek: Jánossy György – Laczkovics László. *Magyar Építőművészet*, XXXII. évf., 1983/1, 36.

24: ZÖLDI Anna: Közelmúltból közellenség – a szocializmus mostoha sorsú építészeti hagyatéka. *Építészfórum*, 2016. https://epiteszforum.hu/print/kozelmultbol-kozellenseg-a-szocializmus-mostoha-sorsu-epiteszeti-hagyateka3 (utolsó elérés: 2021. 10. 01.) Ferkai András e témában így fogalmaz: *„Az építész szakma a posztmodern formák és szellemiség megjelenésével túlhaladottnak ítélte a modernitás struktúrákban gondolkodó, visszafogott szerénységét, amely legkiválóbb emlékeiben a különleges anyaghasználatnak, a részletek igényes műszaki kialakításának köszönhetően emelkedett az átlag fölé.”*

25: Forrás: a Szerző telefonos interjúja Nedár Ferenccel, a hozzáépítést tervező Nedár és Dóczy Építész Stúdió építészével, 2021. 05. 05.

Szintén az átalakítással járó karaktervesztés problémáját illusztrálja az 1971-re elkészült, Szentmártoni Ferenc építész (Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat) által tervezett alsóörsi Eötvös Károly Művelődési Ház megváltoztatása. Az eredetileg egy hosszanti tömbből álló, középen nagytermet magába foglaló épület 2015-ben egy finoman igazodó, L-alakú szárnnyal bővült, mely a községháznak ad helyet és egy belső udvart határol. A hozzáépítést tervező Nedár Ferenc és Dóczy Pál szándéka szerint a közel ötven éves épületben csak a tető és (helyenként) a téglafalazat melletti-feletti vasbeton részek kaptak volna hőszigetelést, ami azonban a mai elvárásokhoz képest nem megfelelő mértékben javította volna az igazolandó energia-mutatókat. Az építészek a továbbírt épületszárny homlokzatára az eredeti egyanyagú falakhoz hasonló, sárgás tónusú burkoló téglát terveztek.[25] Azonban a kivitelezés során 2020-ban az új községház és a meglévő téglaház minden felületét körbehőszigetelték, és az egykor látszó monolit homlokzatokat sötétvörös színű, az eredeti képet imitáló kerámiával burkolták.

A művelődési ház kialakítása az 1970-es években elterjedt iparosított technológia szemléletével való szembehelyezkedést mutatja, a téglaanyag alkalmazása mellett ez a részletek finom kidolgozásán érhető tetten: a modernista homlokzati vízköpőkön, a zsinórpadlás félnyeregtetős tömegformálásán, valamint azokon a karcsú vasbeton lamellákon, amelyek a padlótól felfutottak egészen a födém felső síkjáig, és amelyek fogadták a vékony, alumínium profilú ablakokat. Ezek a jellegzetes

részletek a rárakott új rétegek miatt arányukat és tagoltságukat vesztették, így az épület eredeti karaktere, az 1970-es évek téglahagyományával való kapcsolata is megszűnt, mivel a burkolt fal már csak kiüresedett formai utánzásként utal az egykori monolit szerkezet jelentéshordozó képességére.

A teljes átépítést illusztrálja Emődy Attila 1970-re megépülő szentendrei szakorvosi rendelőjének átalakítása, amire 2011-ben került sor, és a téglaszerkezetek mellett a telepítést is megváltoztatta. Az eredeti saroképület jellegzetes, zegzugos átmeneti terekkel és visszahúzott térfalai miatt nagyobb köztérrel kapcsolódott az utcához. A tetőn lévő három félnyereg forma egymás mellé fordítása jelölte ki egykor a bejárat helyét, ezek oromfalai pedig akár a szentendrei házak tűzfalait is idézhették.
A felújításkor a Bükkös-patak felőli tömeget teljesen elbontották és újraépítették, a félnyeregtetős felépítményeit átszabták, az oromfalakat minimalizálták, a bejárati közteret összezsugorították.[26]

Az egykori telepítésen és tömegformáláson lekövethető gondos tervezés a részletekre is kiterjedt. A téglából épített falsíkból kiemelkedő robosztus, plasztikus pillérek és a hozzájuk tartozó beton attikák egyedi karaktert biztosítottak a rendelőintézetnek, viszont az átépítés, a körbehőszigetelés és bevakolás következtében a homlokzatról mindezek eltűntek. Míg Emődy épülete szembehelyezkedett korának technokrata modernizmusával a tömegformálás, az anyagszerű homlokzat és a gondos részletek által, addig az átépítés eltörölte ezeket.[27]

A Láng Művelődési Ház megújítása nem tartozik szorosan a témánkhoz, mert csak a nagyterem traktusának falai készültek egynemű téglából, ezt is egy meglévő tornateremből építtette át a gépgyár az 1930-as évek végén. Emellé 1970-re Tokár György (GVÉTI) terve alapján egy vasbeton pillérvázas, részben előregyártott és látszó kavicsbetonból készült, részben alumínium panelekkel burkolt épülettömeget építettek. Az eredeti nyers téglafal csak a belső térben maradt meg, és bár vasbetonból készült, amit mezőtúri téglával burkoltak, kézművesen előállított felületével rezonál

26. *A SZEI felújítása és bővítése.* Szentendre város hivatalos honlapja. https://szentendre.hu/varosfejlesztes/1000ev-2/korabbi-fejlesztesek/szei-felujitasa-es-bovitese/szei-felujitasa-es-bovitese/a-szei-felujitas-fotoi/a-szei-felujitasa-es-bovitese/ (utolsó elérés: 2021. 07. 06.)

27. A Babilon Istar építésziroda, Szikra Zoltán, Csombordi Sándor és Szabó Szilárd által tervezett felújítási terv. SZEI tervek, Szentendre város hivatalos honlapja. https://szentendre.hu/varosfejlesztes/1000ev-2/korabbi-fejlesztesek/szei-felujitasa-es-bovitese/szei-felujitasa-es-bovitese/a-szei-felujitas-fotoi/szei-tervek/ (utolsó elérés: 2021. 07. 06.)

#múlt_szellemi_minősége

{06 a b ←↑} Az Eötvös Károly Művelődési Ház átadása 1970-ben és a 2015-ös megújítás

{07 ↑} A szentendrei szakorvosi rendelő ma
{08 →} A szentendrei szakorvosi rendelő egykor

28. Forrás: a Szerző e-mailen keresztül készült interjúja Dobos Bence Lászlóval, az átalakítást tervező egyik építésszel, 2021. 06. 18. Elmondása szerint az eredeti házon a kor legjobb statikusa és akusztikusa dolgozott, így azokat az elemeket, melyek az idők során tartósnak bizonyultak, nagyobb módosítás nélkül őrizték meg.

29. *„Az autencitás kritériuma még nem vezet feltétlen építészeti minőséghez, ezért jobb a hely szellemének fogalmát használni, melyen referenciaként megítélődik, hogy az újrahasznosítás helyénvaló-e, releváns-e. Közelebb kerülünk így az igazsághoz, mintha csak parciális szempontokat néznénk.”* PLEVOETS Bie, Van CLEEMPOEL Koenraad: *Adaptive Reuse of the Built Heritage*. New York: Routledge, 2019, 91. (Szabó Levente fordítása, elhangzott 2021. 05. 06-án tartott előadásában.)

a régi épületszárnyra. Noha az eredeti ház magán viselte egyrészt a korábbi korszak kézműves jelentéstartalmát, másrészt az 1970-es évekre elterjedt iparosított építésmód jegyeit, az Archikon építésziroda által tervezett, 2018-ra befejezett átalakítás során a homlokzat kétarcú jelentéstartalma már nem volt fontos, a látszó anyagszerűség csak a belsőben maradt meg. Az épületet hőszigetelték és homlokzatburkolatként kerámiából készült fagyálló klinkerlapot rögzítettek rá. Ennek tervezése során az építészek Tokár javaslataira is figyeltek: nemcsak téglakötést absztrahálva vízszintesen tették fel a burkolatot, hanem helyenként függőlegesen is.[28] Ez az átalakítás a megújítás egyedi módja miatt fontos, ami olyan új karaktert hozott létre, amely a múlttal való kapcsolatot is megtartotta.[29]

ÉRTÉKNÖVELŐ ÚTKERESÉS

Ha a korábban épült házaink utóéletét befolyásoló sokféle tényezőből kiragadunk kettőt, az energetikai és a bontás-építés ciklust is figyelembe vevő ökológiai aspektust, akkor azt látjuk, hogy míg az előbbi törvénybe foglalt és kötelező, az utóbbi (még?) nem. Ennek következménye pedig az, hogy nem kötelező komplexebben vizsgálni az adott építészeti helyzetet. Ha így tennénk, akkor az elbontások helyett az épületek felújítása – megőrzése és továbbírása – részesülne előnyben. Az újragondolás módjainak összetettségét jól mutatják a monolit téglaépítés megújítási dilemmái, mert ezekben az esetekben megkerülhetetlen az eszmei és az anyagi értékek együttes mérlegelése. Mivel az egynemű téglafalak formáját és tartalmát érintő szempontok energetikai korszerűsítés során egyszerre és teljes mértékben nem juttathatók érvényre, sok különféle út van, amelyeket csak esetenként lehet értékelni. Az olyan házak, amelyeknél fontos az anyagiságukkal kifejezett jelentésük, eredeti

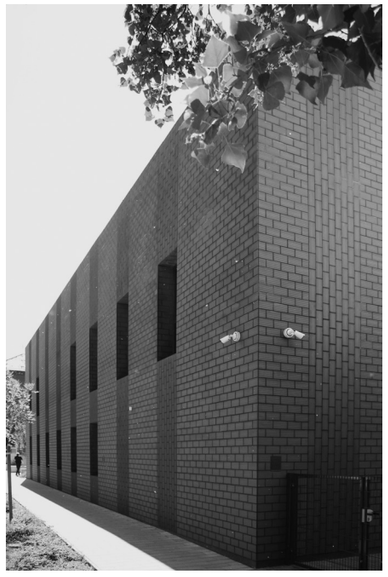

{09 ↖} A Láng Művelődési Ház felújítás előtti állapota
{10 ↑} A kultúrház 2018-as továbbírása

karakterük megőrzésével vagy annak felerősítésével járó autentikus műemléki rekonstrukcióval gondolhatók újra, miközben a mai energetikai elvárásoknak nem fognak megfelelni. Ezenkívül úgy tűnik, hogy az épületanyagra kevésbé figyelő teljes metamorfózis (a jelentős, sokszor a karaktert is módosító átalakulás, hozzáépítés) is lehet a túlélés záloga, amennyiben az építészeti és a technikai aspektusok egyensúlyban érvényesülhetnek. Rátett hőszigetelés esetén a – hetvenes évekbeli, kritikai szemléletű – téglahagyományhoz való konkrét kapcsolódás elvész, mert már nem tartható az egykori téglafalak három minőségi dimenziója: a jelentéstelítettség, a megmutatás és a kézműves jellegű nagy épülettömeg. Azonban az összetett újragondolás minőségével lehet kapcsolódni az épített múlt szellemi tartalmához.

Az 1970-es évek monolitikus rendszerű, látszó téglahomlokzatainak megújításainál a szükséges műszaki korszerűsítéssel együtt járó építészeti értékvesztés anomáliája – a felmerülő kérdések sokfélesége miatt – töprengéseket indít el, melyek összetettebb tervezői hozzáállást, valamint kulturális szempontok szerinti gondolkodást követelnek meg.

IRODALOMJEGYZÉK

Dr. BONTA János: *Nagyipari tervezés – nagyipari építés.* Budapest: Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1970.

CSÁGOLY Ferenc: Műemlékvédelem. Kérdések és felvetések. *Építés – Építészettudomány,* XLV. évf., 2017/1-2, 19-30.

CSONTOS Györgyi – CSONTOS János: *XII. kőmíves* című portrésorozat, II. kötet, 2009.

DEÁK Zoltán: Diplomata lakóház, Budapest I. Szentháromság tér. Építészek: Jánossy György – Laczkovics László. *Magyar Építőművészet,* XXXII. évf., 1983/1, 33-38.

EBERLE, Dietmar – AICHER, Florian – HUEBER, Eduard (szerk.): *be 2226. Die Temperatur der Architektur, Portrait eines energieoptimierten Hauses.* Basel: Birkhäuser, 2015.

FERKAI András: Közelmúltból közellenség című előadás. *Építészfórum,* 2016. https://epiteszforum.hu/uploads/files/2016/06/ferkai-kozelmult-efre.pdf (utolsó elérés: 2021. 06. 20.)

KERÉKGYÁRTÓ Béla – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és idő. A 60-as és a 70-es évek magyarországi építészetének örökségéről.* Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2017.

LICHTENBERG, Jos: *Slimbouwen, a Rethinking of Building, a Strategy for Product Development.* Eindhoven: Department of Architecture, Building and Planning, Technische Universität, 2004.

PLEVOETS, Bie – Van CLEEMPOEL, Koenraad: *Adaptive Reuse of the Built Heritage.* New York: Routledge, 2019.

SIMON Mariann: Kötöttségek és kötődések. Identitáskeresés a hazai építészetben 1968–72. *Architectura Hungariae,* II. évf., 2000/4.

SIMON Mariann: Variációk téglára. In: KERÉKGYÁRTÓ Béla (szerk.): *Hely és jelentés.* Budapest: Terc Kiadó, 2002.

STONE, Sally: The Sustainable Adaptation of the Existing Building, In: *Undoing Buildings: Adaptive Reuse and Cultural Memory,* New York: Routledge, 2020.

ZÓLYOMI Alfonz: Fejleszthető művelődési otthonok tervpályázata, 1967. *Magyar Építőművészet,* XVIII. évf., 1969/1, 2.

ZÖLDI Anna: Közelmúltból közellenség – a szocializmus mostoha sorsú építészeti hagyatéka. *Építészfórum,* 2016. 06. 15. https://epiteszforum.hu/kozelmultbol-kozellenseg-a-szocializmus-mostoha-sorsu-epiteszeti-hagyateka3 (utolsó elérés: 2021. 10. 01.)

VUKOSZÁVLYEV Zorán: *Modern magyar építészet c. tárgy kiírása és programja.* Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2021.

LŐVEI Pál (szerk.): *A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása,* Budapest: Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Katalógusai, 2000.

Közlemény a műemléki érték meghatározásának, nyilvántartásba vételének és műemlékké nyilvánításának szakmai szempontjairól, Államtitkári közlemény, 2015. https://rb.gy/imwajt (utolsó elérés: 2021. 05. 08.)

SZEMÉLYES INTERJÚK

Interjú Pazár Béla DLA építésszel, az MTA Építészettörténeti, Építészetelméleti és Műemléki Állandó Bizottság elnökével, egyetemi adjunktussal, 2019. 12. 19.

Telefonos interjú Janáky György építésszel, 2021. 05. 06.

Telefonos interjú Nedár Ferenccel, a Nedár és Dóczy Építész Stúdió építészével, 2021. 05. 05.

Interjú e-mailen keresztül Dobos Bence Lászlóval, az Archikon építésziroda tervezőjével, MOME Doktori Iskola hallgatójával 2021. 06. 18.

MAI SZEMMEL

Kultúrház, Fűzfőgyártelep, 1938–42

AKKOR

Fűzfőgyártelep a Balaton északkeleti csücskénél található, a település Nyugat-Magyarország legfontosabb vegyipari térségének része. Létrejöttének kiindulópontja a trianoni békeszerződésben az antant hatalmak által korlátozott magyar hadiipari termelés: 1921-ben a kormány titokban a Balatonfűzfő feletti erdőkbe költöztette a mosonmagyaróvári lőporgyárat. Az üzem a közvetlenül mellette fejlesztett lakóteleppel együtt az 1950-es évekig zárt, védett katonai övezet volt. Az 1923-ban népies stílusban épült első lakóházak után a modernizmus az 1930-as évek végén érkezett a telepre szabadonálló, többszintes, lapostetős ikerházakkal, a római katolikus templommal és a kultúrházzal.
A kultúrház a kormány „munkásjóléti intézményeinek" keretén belül, 1940–42-ben épült. Feltételezett tervezője a lőporgyár akkori főépítésze.
Az alagsorral rendelkező emeletes, lapostetős épület haladó modernista stílusjegyekkel, balatoni vöröskő lábazattal, izgalmas tömegarányokkal készült. Beépítése lépcsős, gondosan tájba illesztett. A városi kőszínház minőségű épület belső terei és eredeti térkapcsolatai nagyvonalúak. A földszinten előtetős főbejárat, tágas előcsarnok, erkélyes, négyszáz férőhelyes színházterem, konyha és étterem, az emeleten könyvtár, klubhelyiség és irodák kaptak helyet. Minden, ami egy „zárt" közösség igényeiként felmerülő használathoz teret biztosíthat. Az alagsorban eredetileg postahivatal és közfürdő üzemelt.
A színházterem felszereltsége – mozigépészettel, zenekari árokkal, zsinórpadlással, légtechnikával – korszerűnek számított. Az épületen acél- és egyesített szárnyú fa szerkezetű nyílászárók voltak, minden homlokzatán körablakokkal. Minőségi működő padlóburkolatok és oszlopok, egyedi kivitelezésű asztalos- és lakatosszerkezetek, süllyesztett fali és függesztett acél-üveg világítótestek adták a közösségi terek (minőségi) karakterét.

MOST

Fűzfőgyártelep hadiipari létesítmény, története titokzatos és nehezen kutatható. Annak ellenére, hogy a második világháború végi front a környékén vonult át, a kultúrház épségben megmaradt. 1951–52-ben – a gyártelep-fejlesztés megnövekedett igényei miatt – az északi oldalon földszintes étkezővel toldották meg, amely az épület eredeti arányrendszerét átírta. Az új szárnyban cukrászda és söröző is üzemelt, mára ezt a teret a könyvtár használja. Az épület homlokzata egy adott pillanatban sárgás árnyalatú színezést kapott ellentétben a feltételezhető eredeti fehér-törtfehér tónussal. A körablakok egy részét (színházterem) befalazták, másokat (étkezde) négyzetesre cserélték. Elbeszélések alapján a belső tereket a Rákosi-korszakban propaganda képekkel festették tele, 1956 után ezeket eltüntették. A rendszerváltás után még tovább romlott az enteriőrök minősége: az eredeti tölgy furnér felületek egy részét lemázolták, a színházterem zöldes árnyalatú festést kapott. A 2010-es években átfogó energetikai és akadálymentesítési felújítás keretein belül az épület nagyobb részét hőszigetelték, a homlokzati teschauer nyílászárókat műanyagra cserélték. Az épület színe újra törtfehér lett, a balatoni vöröskő lábazat visszahelyezésével azonban nem foglalkoztak, helyette középszürke színűre festett lábazat készült. Az előcsarnok működő padlóburkolatát alacsony minőségű, magasfényű greslappal burkolták le, a falfestés az eredetitől érezhetően idegen színvilágú lett. Az új lift szerencsétlen módon közvetlenül a főbejárat mögé került, akadályozva a bejárat és az előcsarnok közötti természetes térkapcsolatot.
A rendszerváltás és az azóta eltelt időszak zavaros viszonyai a homlokzaton is kirajzolódnak: az étterem tulajdonosa nem járult hozzá a tákolt kerthelyiség elbontásához, sem az energetikai felújításhoz, így a főhomlokzatnak azon a szakaszán a sárgás festés és az eredeti nyílászárók megmaradtak. Az eredmény zavarbaejtő, azonban az építész kutatót képes visszarepíteni az időben.

Rose Balázs

ÉPÍTÉSZ
Balajti Géza
/ a gyártelep akkori főépítésze, feltételezett tervező

MOST

MOST

MOST

IRODALOMJEGYZÉK

DOBOS Gyula: Ipartelepek munkáslakásai és munkásjóléti intézményei. *Magyar Építőművészet*, XL. évf., 1941/10, 313-317.

SZŐNYEG János: *Fejezetek Balatonfűzfő történetéből*. Balatonfűzfő: Balatonfűzfő Önkormányzata, 2009.

Dr. VARJÚ Lajos: *A gyár szülte város. Rövid jegyzetek Balatonfűzfő történetéhez*. Balatonfűzfő: Nitrokémia Zrt., 2010.

A szerző beszélgetett – többek között – Dr. Varjú Lajossal, Fűzfőgyártelep korábbi (1975–2006) tanácselnökével, majd polgármesterével, és vele történt meg az épület bejárása is 2021 áprilisában

MOST

AKKOR

SZERZŐ
SÁMSON KINGA

TÉMAVEZETŐ
VANNAY MIKLÓS ÁGOSTON DLA

Vidám park

KULTÚRPARKOK SZÓRAKOZTATÓ ELEMEI A KÁDÁRI KONSZOLIDÁCIÓTÓL NAPJAINKIG

A szocializmusban számos kultúrparkot építettek Magyarországon. Ez a komplex és sajátos karakterű park több funkciót töltött be, gyakran vidámpark, állatkert és kisvasút hármasából állt. Az utóbbi kettő sok városban a mai napig működik. A vidámparkok azonban napjainkra sorra bezártak, mára csak egyetlen, a debreceni üzemel közülük. Mi lett a többivel? A parkokat felszámolták, területei fizikailag felszabadulnak a régi használat alól, azonban az egykori látogatók emlékezetükben megőrzik az ott szerzett élményeket, tehát ebből a szemszögből nézve a helyszínek mentálisan foglaltak maradnak. A kiüresedő területek ma sok városban megoldatlan szituációként jelennek meg. Az emlékekkel telített tér használatával új kapcsolatban közösségi igények fogalmazódnak meg. A témához a Pécsi Vidámpark részletesebb elemzésével jutok közelebb. Írásomban a kultúrparkok részét képező, eltűnőfélben lévő vidámparkokat korlenyomatként kezelem. A létrehozó kultúrpolitikai szándékok megvalósulását, a vidámparkok tovább élését, illetve az utánuk maradt nyomokat vizsgálom.

#kádári_konszolidáció
#szabadidő
#nyolc_óra_szórakozás

(SZOCIALISTA) KULTÚRPARK

„Az egész települést szolgáló, lehetőség szerint településen belüli, egyaránt üdülési és esztétikai célú zöldterület. Közelebbi rendeltetése: az üdülés legkülönfélébb lehetőségeinek (pihenés, szórakozás, művelődés, ünnepségek stb.) együttes biztosítása, mint ilyen, egyben meghatározott célú zöldterület."[1]

VIDÁM PARK VAGY VIDÁMPARK

Az intézmény a dolgozó nép, a gyermekek és a fiatalok szórakozva nevelését szolgálta. A szocialista vidámparkokat eleinte szóközzel írták, később olvadt össze a jelző és a jelzett szó egy köznévvé. Funkcióban rokon, de jellegében különbözik a témapark (piaci alapon létesített vidámpark), a tematikus park (valamilyen tematika alapján létrehozott szórakoztató park), a kalandpark (főként a fizikai kihívásokra és élményekre fókuszáló létesítmény), a vurstli (vidámpark alkotóelemeivel létrehozott ideiglenes szórakoztató terület).

1. GRANASZTÓI Pál: Zöldterületek tervezése magyar településtervezési vonatkozásban. In: PERÉNYI Imre (szerk.): *Településtudományi Közlemények*. Budapest: Építőipari Műszaki Egyetem Városépítési Tanszék, 1954, 14-47, 21.

2. SÖVÉNYHÁZI János: Volt egyszer egy vidámpark Veszprémben. *Veol*, 2018. https://www.veol.hu/vezeto-hirek/volt-egyszer-egy-vidampark-veszpremben-2442431/ (utolsó elérés: 2021. 06. 15.)

3. Irodalmi és filmművészeti példák: EGRESSY Zoltán: Szaggatott vonal. A Vidámpark nyitva van. *Lettre*, XX. évf., 2011/1.; BACSÓ Péter (rend.): *A tanú*. Mafilm, 1969.

4. A *Délmagyarország* című napilapban 1963-ban megjelent egy glossza, mely ironikusan írt arról, hogy a pécsiek a szegedi vidámpark „társadalmi építésének módszerét" tanulmányozva megépítették a sajátjukat, miközben a szegedi ekkor még sehol sincs. FARKAS Judit: Volt egyszer egy vidámpark + fotók. *Délmagyar*, 2020. https://www.delmagyar.hu/kozelet/helyi-kozelet/volt-egyszer-egy-vidampark-fotok-6903145/ (utolsó elérés: 2021. 01. 11.)

5. Erről tanúskodik a Kisalföldben (XXIV. évf., 100. sz., 1968., 3.) megjelent fotó a következő aláírással: „KÖRHINTÁT AJÁNDÉKOZOTT a Lemezárugyár győri telepe a vidámparknak. Hat lakatos, három asztalos, három festő dolgozott a hintán társadalmi munkában. A díszítő figurákat Deiner Károly nyugdíjas párttitkár festette."

NEGYVEN ÉV VIDÁMSÁG

Kutatásomban a magyarországi *kultúrparkokba ágyazott vidámparkokra* fókuszálok. Létrejöttük és épületállományuk építészeti szempontból kevéssé dokumentált, írásom elején ennek indokait veszem sorra.

A téma feldolgozatlanságának egyik legfőbb oka a kultúrparkok létrejöttének körülményeire vezethető vissza. A kultúrpark az 1956-os forradalom leverését követően a kádári konszolidáció egyik eszköze volt. Sok helyen (például Veszprémben) még zajlottak a forradalom utáni megtorlások, azonban a helyi vezetés ezzel párhuzamosan figyelemelterelő–jellegű politikai lépéseket tett.[2] A kultúrparkok létrehozása kenyeret és cirkuszt a népnek elven történt számos magyaroroszági közép- és kisvárosban, a kultúrpolitikában ez a funkcionális programcsomag a szabadidő eltöltését szolgálta. Ezt a célt az akkori városvezetések több elemmel, de koncentráltan érték el a helység egy frekventált külső vagy belső területén, kiterjedt zöldfelülethez kapcsolódva. Az ide telepített vidámparkok élményelemek tekintetében hasonlóak, ám léptékükben sokkal kisebbek voltak a nyugati példákhoz. Alapításukat piaci igények nem támasztották alá, ami a későbbiekben fenntartási problémákhoz vezetett. A nemzetközi szakirodalomban ezek a vidámparkok kevésbé tárgyaltak, a fizikai lenyomatok mentén jellemzően inkább kultúrpolitikai, és kevésbé építészeti szempontok merülnek fel.

Vizsgálatom tárgyai a szépirodalomban, képzőművészetben nosztalgikus, a korhangulatot megidéző, gyakran groteszk háttérként szerepelnek.[3] A vidámparkok művészeti reprezentációira a nyomasztó miliő, a vidámság és szomorúság egyidejű érzékeltetése jellemző. A hozzájuk társuló jelentéstartalom annyiban egyedi, hogy ezek ábrázolásakor a szocializmussal való viszonyunk is kifejeződik. Ezeken a helyeken intenzív élmények érik a látogatót, bármi megtörténhet, akár ijesztő, valószínűtlen, torz vagy elképzelhetetlen dolgok is. Ez egy önálló, zárt világ, mintha a külső szabályok itt nem érvényesülnének. A hazai vidámparkok ábrázolásaiban irónia is detektálható.

A korabeli újságcikkek a hazai városok közötti versenyszellemről tudósítanak.[4] A vidámparkok szocializmusra jellemző „társadalmi munkában" készültek. A dolgozók a hatnapos munkahéten a szabadidejükből áldoztak különböző kezdeményezésekre, melyet a politikai vezetés bújtatottan megkövetelt, legalábbis közösségileg elvártnak tüntetett fel. A vidámparkokban található játékelemek jelentős részét a közeli gyárak adományozták. Így a központi koncepcióhoz képest az élményelemekben és az építésben is megjelenik egyfajta esetlegesség: az attrakciókat az készítette, aki éppen ott volt, és abból, ami éppen rendelkezésre állt. A különböző városok vidámparkjainak épületállományában megfigyelhetők hasonló építészeti formai jegyek, azonban típus- vagy mintatervek kutatásom során nem kerültek elő.

A dokumentáció hiányát a parkok fejlődésének körülményei is okozhatják. Az építéshez hasonlóan a bővítések során is alkalom szülte fejlesztések történtek. Például, ha egy közeli gyár vezetése egy új játékelemet adományozott, akkor az beépült a park szövetébe.[5]

A pécsi és a szegedi vidámparkban működésképtelen repülőgépeket állítottak ki látnivalónak, a dunaújvárosiban egy rakétát lehetett körbejárni. A fejlődés tehát egyszerre tekinthető organikusnak és esetlegesnek.

A rendszerváltás és az azt követő gazdasági-társadalmi átalakulás nyomán a parkok – a debreceni kivételével – bezártak, majd nagy részüket lebontották. Az egykori fenntartók általában gazdasági okokra hivatkoztak. A pécsi, a várpalotai és az oroszlányi vidámpark zöldterületként látható napjainkban, Pécsen pár épület még itt-ott fellelhető, de jellemzően inkább csak az egykori játékelemek alapzatai és az útvonalak fedezhetők fel. Több helyen, például Ózdon funkcióváltás történt, de szerencsés esetben – Veszprémben, Szegeden, Székesfehérváron és Dunaújvárosban részben – újból közösségi, szabadidős használat jellemzi az egykori parkot. A budapesti egység helyszínét mára a szomszédos állatkert bekebelezte, az egykori területen ehhez kapcsolódó fejlesztések zajlanak, továbbá ez a park azért is kilóg a példák közül, mert korábbi eredetű, a szocializmusban csak átalakították.

Az egyes városok a felhagyott területekben rejlő lehetőségek kiaknázását egyszerű ingatlanhasznosításnak képzelik el, városonként egyedi problémaként kezelik, miközben láthatóan univerzális kérdésről van szó, ugyanis az egykori funkció által keletkezett jelentés meghatározó a hely tovább élése szempontjából. A jelenség azonban időben még közeli, ez is indokolhatja a téma megközelíthetetlenségét, feltáratlanságát.

Az egykori építészeti karaktert fontosnak tartom rögzíteni a teljes eltűnés előtt, mert a funkció ebben a formában a közelmúltbeli társadalmi élet egyik jellegzetes lenyomata Magyarországon. Jellege, mérete és a kultúrparkok további elemeivel alkotott egysége megkülönbözteti a nyugati típusú vidámparkoktól vagy témaparkoktól. A vidámpark funkciója töredékesen él tovább a kalandparkokban, szabadulószobákban, tematikus vagy vizes élményparkokban, időszakos vurstlik élményelemeiben, vagy városi attrakcióként megjelenő, önmagukban álló óriáskerekekben.

VIDÁMPARKOK A KULTÚRPARKOKBAN

Az 1950-es és 1970-es évek között épült magyarországi kultúrparkok tartalma változó. Több esetben vidámpark, állatkert és kisvasút hármasa, illetve az ezeket körülvevő zöldterületek, útvonalak alkották az együttest, melynek szabadidő-funkciójához kapcsolódóan kempingek és vendéglátó szolgáltatások is megjelenhettek. A területen akár teljes hétvégét kitöltő, komplex programot kínáltak, széles korosztály szórakoztatását és művelését tűzték ki célul. A parkok a családok hétvégi programigényeinek jelentős részét lefedték az élményelemekkel, attrakcióikkal, de a parkok informális elemeikkel felnőttek számára is kínáltak kulturális programokat (koncerteket, előadásokat).

Az állatkertek ma is számos városban működnek. A városi életforma mellett jelentős vonzerővel bírnak, leginkább gyermekes családok számára

{01 →} A pécsi kultúrpark rajzos térképe

#állatkert
#vidámpark
#kisvasút
#tömegszórakoztatás
#tanítás
#művelődés

6. Ormos Gergő (1907–1987) író, drámaíró, újságíró és szerkesztő volt, egy időben Székesfehérváron lakott és dolgozott. Hivatkozott írása: ORMOS Gergő: Vidám Park. *Fejér Megyei Szemle*, III. évf., 1966/1-2, 117-121.

7. ORMOS, i.m., 120.

8. ORMOS, i.m., 121.

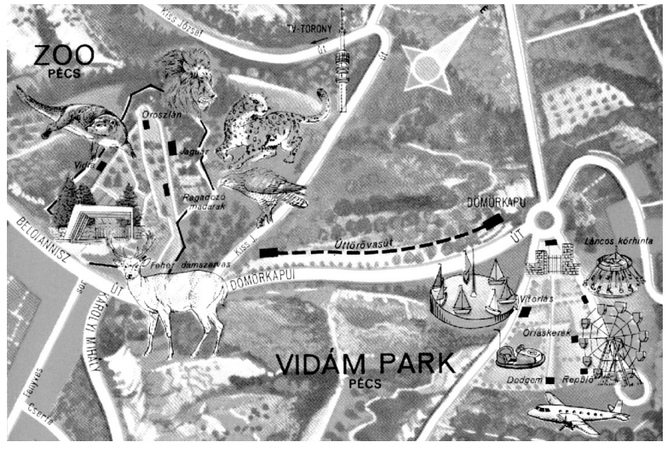

kínálnak lehetőséget a természettel való ismerkedésre és kapcsolódásra. Ugyanígy továbbra is sok helyen járnak kisvasutak az országban. Ezek vonalait vidámparkoktól, állatkertektől függetlenül természeti látnivalók, túraútvonalak közelében is kiépíthették. A kisvasút több generáció gyermekkori vagy fiatalkori élményeihez és emlékeihez kötődő nosztalgiáját táplálja. A pályák fenntartási, működtetési költségei viszonylag alacsonyak, a kihasználatlan vonalak felszámolását sem sürgetik financiális okok.

Ezzel szemben a kultúrparkok vidámparkjai 2013-ig – egy kivételével – mind megszűntek, noha némelyik esetben a bezárást hosszú dilemma előzte meg. Például Pécsen a város lakói és a terület fenntartói erősen ragaszkodtak az intézményhez. A park látogatottsága a bezárás előtti időszakban elképesztően alacsony volt, a megszűnést mégis értetlenség és szomorúság övezte.

A TÖMEGSZÓRAKOZTATÁS „KORSZERŰ" INTÉZMÉNYE

A vidámparkok tervezési programja a korabeli kultúrpolitikai közeghez szorosan kapcsolódó elveken alapult. Ennek felfejtéséhez Ormos Gergő *Fejér Megyei Szemlében* megjelent 1966-os esszéje nyújt támpontot.[6] Írását a tegnap-ma-holnap tematika szerint struktúrálja. Bemutatja a budapesti vidámparkot mint *„a tegnap züllött vurstliját"*, majd ezzel az olcsó és nyomasztó hangulattal állítja szembe a *„ma vidámparkját"*, a frissen nyitott székesfehérvári intézményt, mely korszerű, szellős, modern gépekkel felszerelt, és a *„népművelődés tartalmasabb formáit"* közvetíti.[7] Ezt a szembeállítást olyan retorikai fogásnak is tekinthetjük, ami kidomborítja a szocialista embertípus felsőbbrendűségének képzetét.

Az Ormos által leírt program összetett, mert a gyermekeken kívül a fiataloknak és a felnőtteknek is szórakozási lehetőséget kell nyújtani, a szórakozás és a művelődés összekapcsolására tesz kísérletet. Az utóbbi elemei a színpadok, képzőművészeti kiállítások és ismeretterjesztő vetítések. A művelődési szándék kiterjed a kisebbekre is, a parkban rendezett vetélkedők és KRESZ pályák célja, hogy a gyerekeket *„játékos módszerrel tanítsa a közlekedés szabályaira"*.[8] A szerző szerint a holnap a jelen folytatása, a funkció komplexitásának fokozása.

FONTOSABB VIDÁMPARKOK EGYKORI KULTÚRPARKOKBAN MAGYARORSZÁGON

A vizsgált és itt bemutatott tizenegy példa a legfontosabb a hazai vidámparkok köréből: intézménytörténetileg, léptékükben, az egyes városokban elfoglalt szerepüket tekintve. Ugyanakkor ezeken kívül is volt számos olyan kezdeményezés, ahol általában mindössze néhány játékot telepítettek a helyi sportpálya mellé.

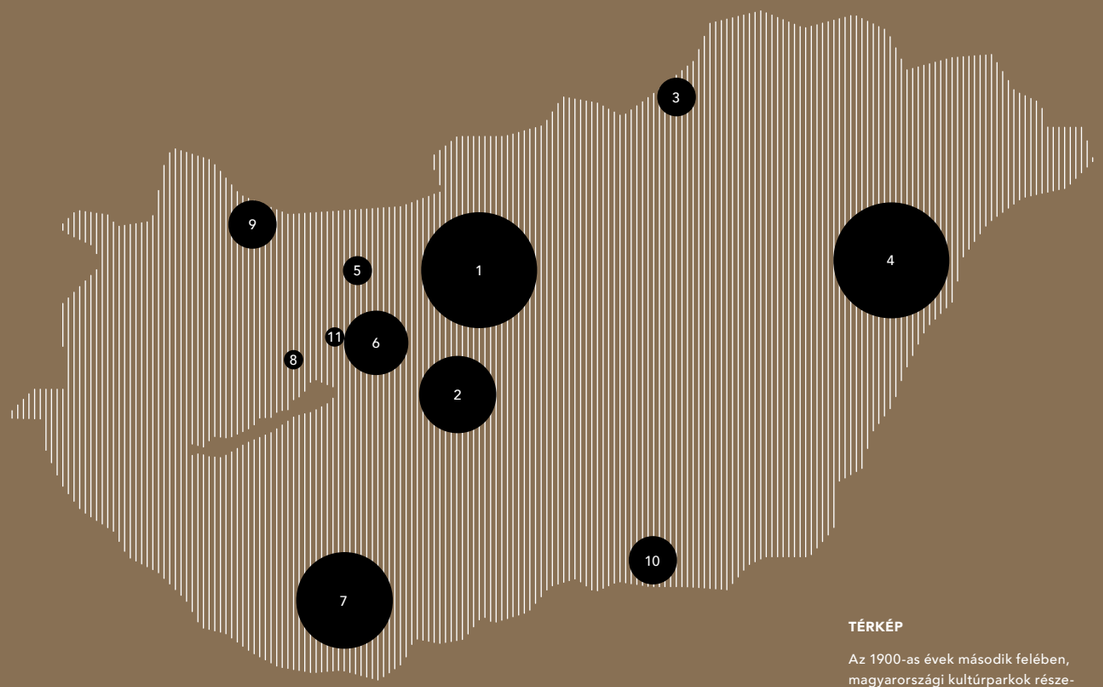

TÉRKÉP

Az 1900-as évek második felében, magyarországi kultúrparkok részeként működő vidámparkok elhelyezkedése. A kör mérete az üzemelési időszakuk hosszával arányos.

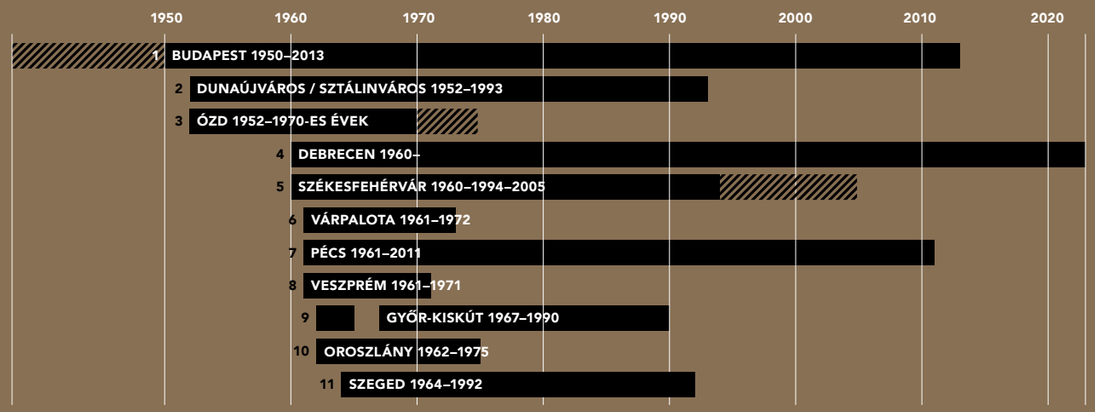

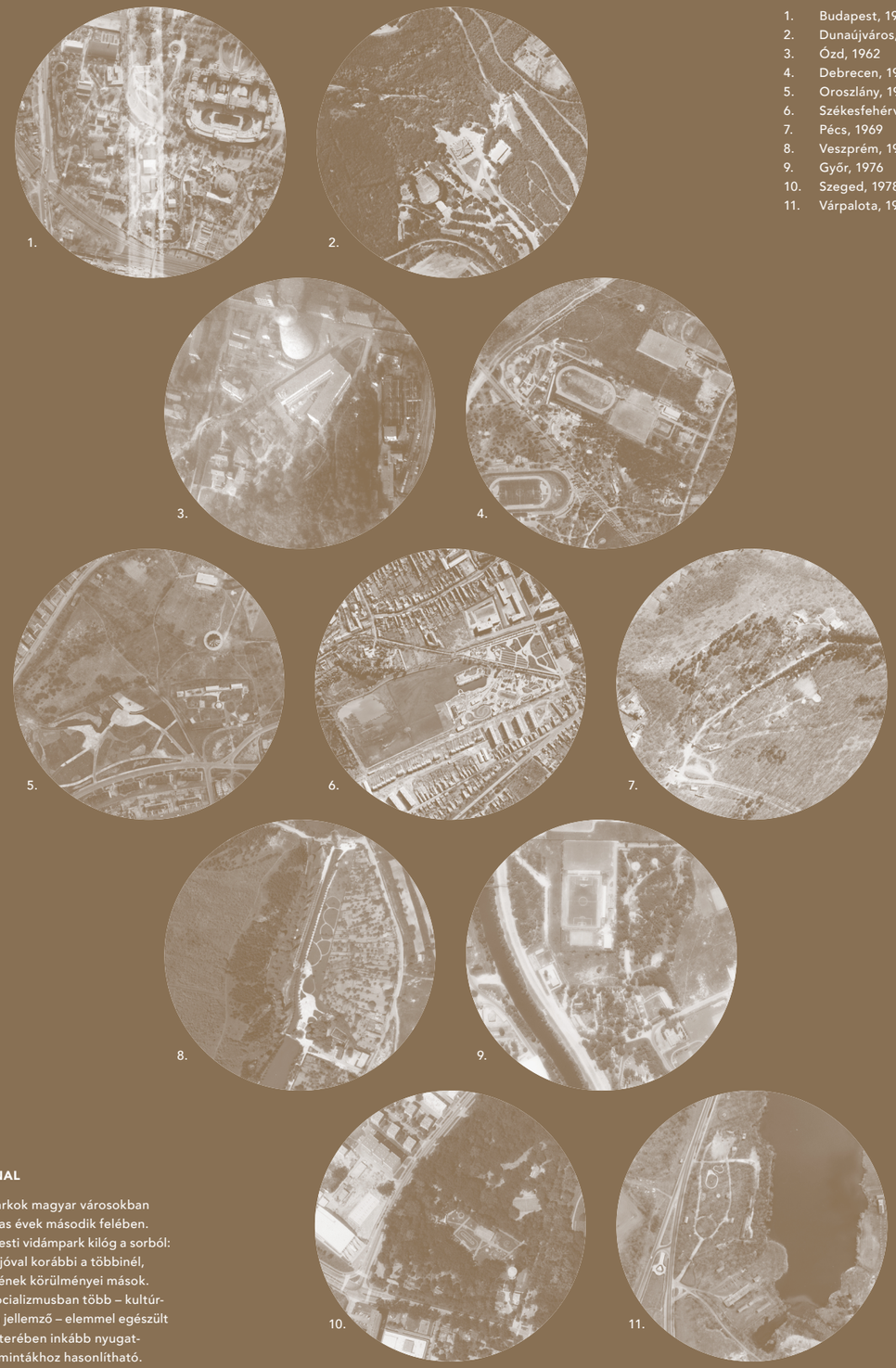

1. Budapest, 1963
2. Dunaújváros, 1968
3. Ózd, 1962
4. Debrecen, 1965
5. Oroszlány, 1966
6. Székesfehérvár, 1967
7. Pécs, 1969
8. Veszprém, 1964
9. Győr, 1976
10. Szeged, 1978
11. Várpalota, 1973

IDŐVONAL

Vidámparkok magyar városokban az 1900-as évek második felében. A budapesti vidámpark kilóg a sorból: eredete jóval korábbi a többinél, létrejöttének körülményei mások. Bár a szocializmusban több – kultúrparkokra jellemző – elemmel egészült ki, karakterében inkább nyugat-európai mintákhoz hasonlítható.

A fentiek alapján felfejthetők az építészeti programhoz kapcsolódó tervezési szempontok. A vidámparkokat nagyobb zöldfelületre, esetleg egy addig rendezetlen területre, lehetőleg természeti látnivalóhoz közel telepítették. A területet szellősen elhelyezett objektumok alkották, közöttük szövevényes, bolyongásra alkalmas úthálózattal. Az együttest sokszínűség jellemezte. Helyet kaptak kiszolgáló funkciók, de a vidámpark fő profilját a szórakoztatást szolgáló élményelemek adták. Megjelentek művelődési célú építmények, például tanpályák és szabadtéri színpadok, amit több városban koncertek rendezésére használtak. A fenti csoportok elemei gyakran átfedésben voltak, egyszerre több szerepet is betölthettek.

ÉRZELMI KÖTŐDÉS

A vidámparkokhoz erős társadalmi kötődés alakult ki, a 2011-ben bezárt pécsi vidámpark területének átalakulása jól reprezentálja ezeket a hazai folyamatokat. Az épületeket és játékokat elbontották, az egykori helyszínt mára az erdő visszafoglalta, kirándulók járják. A korábbi funkcióra csak pár megmaradt betonalap utal. Ennek ellenére a helyiek a területre továbbra is a vidámparkként hivatkoznak.

Az együttest a város lakói itt is társadalmi munkában építették. A dolgozók sok időt töltöttek a komplexumok létrehozásával, abban a tudatban, hogy ez gyermekeik vagy saját maguk örömére szolgál majd. Ez a hozzáállás indokolhatja az építők vagy családtagjaik (későbbi) szoros viszonyát a létrehozott objektumokhoz. Az építés folyamata, a helyteremtés gesztusa, az elkészült alkotás öröme, majd a saját megépült munka használatának élménye egyaránt a kötődés kialakulásához vezethetett.

A ragaszkodás oka a megélt élményekben is kereshető. Maya Nadkarni antropológus több írásában foglalkozik a magyarok szocializmusra vonatkozó emlékezetével és posztszocialista nosztalgiájával.[9] Meglátása szerint a közelmúlthoz való viszonyulásunkban gyakran előkerül az irónia és a humor. A vidámparkok abszurd, groteszk vagy vicces élményelemei önmagukban is karakteres hangulatot teremtenek, így jól illeszkednek ehhez a hozzáálláshoz.[10]

De miért nem működött a mecseki intézmény, ha annyira szerették a pécsiek? Minden bizonnyal megváltoztak a szórakoztatással szemben támasztott igények, és gazdasági problémák merültek fel. A bezárás után a terület kiürült, külső szemlélőként nézve az erdő részévé válik, a közösségi emlékezetben mégis foglalt marad. Ez egy megoldatlan helyzetet teremtett, a város tíz éve nem jutott dűlőre a (szűkebb és tágabb) terület hasznosításával, jelenleg is zajlik az ezzel kapcsolatos elképzelések egyeztetése. Például a nemrégiben kiírt állatkertigazgatói pályázaton a pozícióra jelentkezőknek koncepciót kellett alkotni a vidámparki terület hasznosítására.

A pécsi kultúrpark egy másik elemének jövőjére fókuszált a *Misina ötletbörze,* melyben a város a lakosokat hívta fel, hogy javaslatokat (és hozzárendelt költségvetést) nyújtsanak be a TV Torony környezetének hasznosítására.[11] Szintén az egykori kultúrpark objektuma a ma teljesen romos és elhagyatott kemping, melynek beépítésével kapcsolatban a felröppenő hírek rendszerint heves indulatokat váltanak ki.[12]

#szabad_terek
#foglalt_terek

9. NADKARNI, Maya (ford.: Kránicz Bence): „De a miénk!". A nosztalgia és a hitelesség politikája a posztszocialista Magyarországon. In: DÁNÉL Mónika – HLAVACSKA András – KIRÁLY Hajnal – VINCZE Ferenc (szerk.): *Tér – elmélet – kultúra. Interdiszciplináris térelméleti szöveggyűjtemény.* Budapest: Elte Eötvös Kiadó, 2019, 225-254.
NADKARNI, Maya: *Remains of Socialism. Memory and the futures of the past in postsocialist Hungary.* Ithaca – London: Cornell University Press, 2020.

10. NADKARNI, i.m., 227.

11. A pályázatra harmincöt pályamű érkezett, melyekből a továbbfejlesztett *Aktív Misina* című koncepció nyert egy későbbi szavazáson. Forrás: A pályázatról. *Misina ötletbörze,* 2020. https://misinaotletborze.hu/archivum (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

12. sz.n.: Tiltakozás az egykori Mandulás kemping beépítése ellen. *Octogon,* 2021. https://www.octogon.hu/epiteszet/tiltakozas-az-egykori-mandulas-kemping-beepitese-ellen/ (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

#lépték
#beágyazottság
#ipar
#természet
#történeti_rétegek

VIDÁMPARKOK KARAKTERE

A kultúrparkok vidámparkjai építészeti szempontból specifikus funkciónak tekinthetők, mert tulajdonságaik megkülönböztetik őket a piaci alapon létrejövő és fejlődő, nyugati típusú vidámparkoktól. A következőkben ezeket a sajátos tulajdonságokat vizsgálom.

TELEPÍTÉS ÉS HELYHEZ VALÓ KÖTŐDÉS

Az 1950-es évektől Magyarországon létrehozott (vagy Budapest esetében átalakított) vidámparkok szorosan kötődnek az adott városhoz vagy területhez.

A hazai vidámparkokat sorra véve mindegyikhez társíthatók erős csatlakozó vagy befoglaló karakterek. Budapesten a 19. századi eredetű állatkert–vidámpark–cirkusz együttese a Városligetben meghatározó arculattal bírt. A helyszín adott volt, az 1950-es évekbeli átalakítás az épületekre és építményekre fókuszált.

Ugyan Dunaújváros szélén húzódik a Dunapart és a Szalki sziget, de az első korszerű szocialista vidámparkot a város ipari területének közvetlen közelében helyezték el. Hasonlóan jártak el az ózdi Békekert esetében. Az ipari központok közelségén kívül a természeti környezet is meghatározó volt több park telepítésekor. A pécsi kultúrpark a Mecseki Parkerdőbe ágyazódott, az újszegedi intézmény a ligetben kapott helyet, Oroszlányban a Haraszthegy rendezésével kapcsolódott össze a kiépítése. Debrecenben a Nagyerdő, Várpalotán a Grábler-tó, Székesfehérváron a Csónakázó-tó voltak meghatározó természeti tényezők a területválasztásnál. A veszprémi vidámpark a Gulya-domb lábánál található Séd-völgyében feküdt, míg a győrit először a püspökkertbe telepítették, azonban egy árvíz elmosta, ezután új helyet választottak neki a Kiskút-ligetben.

Az utóbbi négy példánál a telepítés ideológiai kérdéseket is felvet, ugyanis a vidámparkok fontos történelmi események helyszínein épültek fel. Várpalotán a Grábler-tó mellett több mint száz romát végeztek ki 1945-ben, a tömegsír gyaníthatóan a jelenlegi tóban van. Az áldozatok exhumálása azóta sem történt meg.[13] A másik három helyszínen kevésbé feszítő az ellentét a régmúlt és a vidámpark funkciója között, de felfedezhető bennük az 1960-as évek egyházellenes gesztusa.

Tehát a közeli természeti elemek vagy a helynek otthont adó városrész arculata szerves kapcsolatot mutatnak a parkkal. Ezzel szemben a mobil, vurstliszerű szórakozóegységeknek gyakorlatilag csak egy üres placcra van szükségük. A nyugati típusú vidámparkoknál vagy tematikus parkoknál, még ha a helyszín karakteres is, a fő hangsúly az élményelemekre kerül. A hazai példáknál ez nincs így, mivel az élményelemek sokszor nem olyan nagyok és feltűnők, mint a kapitalista létesítményekben, vagy egyszerűen nincs belőlük annyi. Gyakran csak pár tucat játékról beszélhetünk az egész területen. Ezek ráadásul kisléptékűek, jóval ritkásabban helyezik el őket, és a nyugati típusokkal szemben szervesebben a helyszínbe ágyazottak.

13. HARMAT József: *Roma holokauszt a Grábler-tónál. Székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben.* Várpalota – Veszprém: A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2015, 46.

{02 ←} A feltételezhetően roma tömegsírt rejtő várpalotai Grábler-tó ma. Az egykori vidámpark a képen jobboldalt látható fás területen állt.

SZERKEZET ÉS FELÉPÍTÉS

A kultúrparkokban található vidámparkok kialakítása során fontos szempont lehetett egy kiterjedt zöldterület elfoglalása és belakása. A vidámparkban való időtöltés nemcsak a játékelemek használatáról, hanem a közöttük való sétáról is szólt, ezért a parkokat gazdag belső úthálózat szőtte át. Egykori felépítésüket és működésüket dokumentálják számunkra a tájékozódást segítő térképek. A rajzok hasonlóak egy kognitív térképhez, idealizált valóságot mutatnak be. Kiemelnek fókuszpontokat (gépezeteket) és hangsúlyos útvonalakat. Scott Lucas antropológus vidámparkokról szóló könyvében ír arról, hogy a tájékozódás a parkban az átélt élmény részévé válik.[14] Eltévedünk-megkerülünk, rátalálunk útvonalakra. Az egykori térképeken a helyszínrajzi nézeten kívül megjelennek kisméretű axonometrikus vagy perspektivikus rajzok a játékokról, ezek elsősorban a tájékozódást vizuális módon segítik.

A parkokban található építmények lehetnek épületek és szórakoztató-elemek, melyek közül hazánkban az utóbbiak nagyobb hangsúlyt kaptak. Az épületek és a kapcsolódó objektumok (kerítések, placcok, teraszok) funkcionális célokat szolgálnak: biztosítják a beléptetést, a terület elhatárolását, fizikai igények kiszolgálását, találhatunk közhasználatú mosdókat vagy irodákat is a területen. A legjellemzőbb házak a kapuépületek, melyek helyenként figyelemreméltó építészeti minőségben készültek. Emellett az is megfigyelhető, hogy az épületek kialakításánál parkonként nagyjából egységes az építészeti nyelvezet. A pécsinél például homogén, követ és vasbetont alkalmazó anyaghasználat jellemző, mely kiterjed a kultúrpark további épített elemeire is, a kemping fogadóépületeire, az állatkert régi bejáratára és a kisvasút megállóépületeire. Egyedül az elvarázsolt kastélyok lógnak ki a funkcionális épületek közül, mert ezek olyan karakteres építészeti eszközökkel operálnak, mint a tornyok, a bástyák, az íves ablakok és bejáratok. Az épületek mennyisége esetenként változó, komplexebb parkokban (például Pécsen) akár tíz is lehetett, a kisebbekben (például Oroszlányban) alig pár.

14. LUKAS, Scott A.: *Theme Park.* London: Reaktion Books, 2008, 102.

{03 a b ↑} Egy nyugat-európai és egy new york állambeli vidámpark szerkezete orthofotón

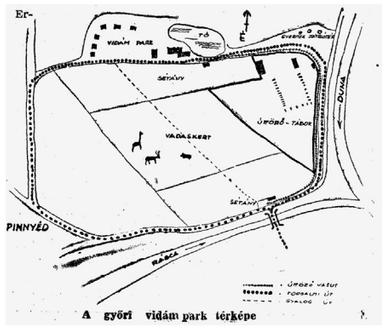

{04 ↑} Idealizált valóság: a győri vidámparkhoz készült térkép a hangsúlyos elemek rajzos megjelenítésével

15. LUKAS, i.m., 111.

16. F. Gy.: Ma nyílik meg és rengeteg új játékkal várja május elsejei ünnepi közönségét a vidámpark. *Hajdú-Bihari Napló*, XVIII. évf., 100. szám, 1961., 1. Megnyílt a Béke-liget és a Vidám Park. *Fejér Megyei Hírlap*, XVI. évf., 198. szám, 1960. 08 23., 2.

A telepített élményelemek legtöbbször mechanikus gépezetek, ezzel a témával Lukas is foglalkozik könyve egyik fejezetében. Szerinte a gépeknek fontos szerepe van az élmények kiváltásában, borzongást generálnak, egyszerre funkcionálisak és szimbolikusok, hétköznapiak és fenségesek. Leginkább kinetikusan, de jelszerű megjelenésük révén vizuálisan is hatnak az érzékeinkre. A kinetikus hatás kiválthat félelmet, vágyat, a gép által biztonságérzetet, de extázist is átélhetünk. Az így kialakuló, szinte személyes kapcsolat a gépek antropomorfizációjához vezet. Lukas ennek alátámasztására a híresebb gépezetek elnevezéseit sorolja, amelyek neveiket mitológiai szereplőkről, élőlényekről kapták.[15] A gépezetek hasonlóan fontosak lehettek a kultúrparkok esetében, sőt, a szocialista gazdaságfelfogáshoz köthetően központi szerepet kaptak, bár méretük általában jóval kisebb, mint a hivatkozott könyvben szereplő észak-amerikai példák. A gyárak, üzemek által adományozott élményelemek között Magyarországon egyfajta véletlenszerűség is megjelent.[16] A játékok elnevezései itt sokszor inkább mozgásra utalnak, úgy mint *Hullámforgó, Láncosforgó, Forgóhordó.* Becéző megnevezésük *Forgócska, Kanyargó, Röpcsi* – méretük illusztrálása mellett – érzelemkifejező.

Ha a vidámparkot egy olyan kertnek tekintjük, melyben az elhelyezett objektumok célja, hogy különböző élmények átélését tegyék lehetővé, akkor az elemeket célszerű efelől megközelíteni. A továbbiakban az érzelmi kötődés gondolatát tovább fűzve viszem el egy képzeletbeli sétára az Olvasót a Pécsi Vidámparkba, arra a helyre, ahol a témával először találkoztam.

#megérkezés
#elveszni_és_megkerülni
#kinetikus_élmények

BOLYONGÁS A PÉCSI VIDÁMPARKBAN

A kisvasútra az Állatkertnél szálltam fel, az útvonal kevesebb mint hatszáz méter. Úgy hallottam, Keletközép-Európa legrövidebb szakasza ez, de a Magyarországon működő kisvasutak között biztosan a legrövidebb. Egy megállója van félúton, a Pad az erdőben. Az utazás már a vidámparki élmény része. Passzív szemlélőként figyelem a környezetünk változásait, így jutunk el lassú mozgással egyik pontból a másikba. Egyhelyben vagyunk, miközben haladunk. A kötött pálya kiszámítható. A nyitott kocsik miatt a mozgást és a környezetet intenzíven érzékelem, útközben az erdőt figyelem. A kis méret és a sebesség a gyermekek számára is hozzáférhetőbbé teszi az élményt. A rövid pályahosszból és a járatritkaságból arra következtetek, hogy itt nem zajlik lényegi utasforgalom, a vonat inkább a szórakoztatást szolgálja a kultúrpark attrakcióit összekötő vonalon.

Megérkeztünk Dömörkapuhoz. A végállomásépület kőfalakra támaszkodó acél tetőszerkezet. Egyszerű, funkcionális tömeg, de a ferdén lecsapott kőfalakban nagyvonalúságot érzek. Leszállok. A buszforduló mellett teresedés, az egykori vidámpark bejárata. A két kapuépület között szabadon fut be az út, az egyik nagyobb, pont az, amelyik felől érkezem, a perspektíva ezzel felerősödik, az út beszippantja az embert a park belsejébe. A magas épületben lehetett jegyet venni, a kisebb szerintem árusítóbódé volt valamikor, de annyira picike, hogy valószínűleg kiköltözött

innen máshová, mert itt csak pár zacskó zizi és egy árus fért el. Kár, mert ez a kicsi meg a nagy kedves párost alkotnak. Más vidámparkoknál is láttam ilyen építészeti hangsúlyokat a bejáratnál. Ezek nem csak a funkcionalitásról szólnak, a megérkezés élményét keretezik: várakozás, kint és bent, két külön világ. Székesfehérvárról van egy képeslapom, ott egy lineáris elrendezésű, könnyűszerkezetes bejáraton szivárogtak keresztül a látogatók a parkba. Veszprémben várszerű, bástyás épületet formáltak apró helyiségekkel. Kerek ablakaival ma is rémülten néz az érkezőre. A pici építményt hét ajtó és négy ablak lyuggatja át, amikor ott voltam, ki-be járkáltam rajtuk, minden térrészben új nézetek tárultak fel.

Közben Pécsen magam mögött hagyom a bejáratot, és az aszfaltozott úton romos épületmaradványok mellett haladok el. Pár éve elbontották a falakat, már csak a talapzatok fedezhetők fel. Valamelyik lehetett közülük a büfé. Ha itt letérek a főútról, a térkép szerint régi játékok helyét kell látnom. A fák között futó íves ösvény mentén volt a Forgócska, a Kanyargó, a Libegő és a Lovas körhinta. A kinetikus élmények a klasszikus értelemben vett huszadik századi vidámparkok jellegzetességei, csak itt minden sokkal kisebb és esetlegesebb. A szocialista parkokban a gépek a közeli gyárak lehetőségei szerint készültek. Emiatt az egyes parkokban egyedi kialakítású játékokkal találkozunk. A korabeli hetilapokban sok hasonló beszámolót olvashatunk, például a korábban hivatkozott, 1968 áprilisi Kisalföld cikk harmadik oldalán így írnak erről: „körhintát ajándékozott a Lemezárugyár győri telepe a vidámparknak. Hat lakatos, három asztalos, három festő dolgozott a hintán társadalmi munkában. A díszítő figurákat Deiner Károly nyugdíjas párttitkár festette.” Minden játéknak saját neve és egyedi története lehetett.

Ezekkel a gépezetekkel különböző – a szocialista hétköznapokban ritkán megtapasztalt, vagy a megtapasztaltakhoz képest felerősített – mozgást próbálhattunk ki. Elemi erővel hatottak ránk, extázist élhettünk át általuk. A hatás jellege szerint bizonyára többféle kinetikus élmény van.

{05 ↑} A pécsi vidámpark képeslapon. Főbejárat és élményelemek a nyitás utáni évben

#irányítás
#lüktetés #sebesség
#vonzás #borzongás

{06 ↑} A veszprémi vidámpark kapuépülete
{07 ←} A pécsi vidámpark bejárata

{08 a b ↑} Ciklikus mozgást végző gépezetek egyedi kialakítással: székesfehérvári óriáskerék és budapesti hajóhinta

A kisvasút is tekinthető egy ilyennek, ott az egyik pontból a másikba való eljutás és a passzív mozgás közbeni szemlélődés volt a fontos. A parkon belül a kötött mozgást a bolyongás váltotta fel. Itt az ösvény melletti játékoknál a lüktetés ad mozgásélményt, legfontosabb jellemzőjük a ciklikusság. A fent-lent, a magas-mély pulzálására, esetleg oldalirányú inga- vagy forgómozgásra építenek. A sebesség ezeknél kevésbé fontos. Kialakításuk sokféle lehet, ilyen például az óriáskerék, a hajóhinta, a körhinta. Megjelenésük sokszínű, ez a helyi sajátosságokból adódik. Általában acél szerkezettel készültek, a mozgás miatt jelentős beton alapozással. A várakozóknak kialakított burkolt terület kapcsolódott hozzájuk. A körhintákat vagy felső mozgatással és tetővel alakították ki, ahogyan tették azt az egykor itt álló Lovas körhintánál, vagy alsó mozgatással egy fedett csarnokban is helyet kaphattak, mint például Dunaújvárosban. (Ott egy építésznek egészen izgalmas, alulbordás beton szerkezet készült.)

Az elmélázás után sikerült megtalálnom a kis ösvény melletti játékok helyét töredékes alaplemezeik és a földből kinyúló elektromos kábelvégek alapján. Ha továbbmegyek, elhaladok a mosdó mellett, aminek alaprajzi elrendezése a két férfi és három női fülkével, és a takarítószertárral tisztán kirajzolódik az elbontott válaszfalak, megmaradt padlóburkolatok és lefolyóhelyek által. Aztán a park egy távolabbi részébe érkezem. Itt az út melletti második büfé előtt balra fordulva, a dombtetőn remek kilátás nyílik. Belátni Pécs keleti részét, a völgyben a meddőhányót, közepén a bányatóval. Az Óriáskerékről milyen impozáns látvány tárulhatott elénk! Közvetlen mellettem kirajzolódik a Hullámforgó helye is, ami egy újabb fajta kinetikus megtapasztalást jelentett, a sebességét. Ezt pörgő-forgó játékok által élhetjük át, melyek formailag hasonlók a lüktető elemekhez, azonban itt a gyorsaság hat. Szerkezetileg ezeknél is komoly alaptestre és stabil felső függesztésekre van szükség. A nagy sebesség és a nyugalmi állapothoz képest kiterjedt mozgózóna miatt kordonnal vagy valamilyen kerítéssel veszik körül az ilyen körhintákat. A sebesség és a lüktetés gépezetei a mozgásformák tulajdonságai miatt sokszor szimmetrikus, attraktív építmények, már messziről észrevehetők és lenyűgözők, de ma már csak elképzelni tudjuk őket és távlati látványukat.

Közben majdnem a park végébe értem, ahol a különösen kedvelt dodzsem következik. Ennél és a hasonló játékelemeknél az irányítás dominál. Egy meghatározott térrendszeren belül a szabad mozgás lehetőségét biztosították a látogatónak. Bizonyos esetekben a szabadságfok nagyobb, máskor egészen kicsi. Szabadnak, vadnak lenni a keretek között. Hasonló típust jelent a gokart, és a veszprémi, ózdi, székesfehérvári vagy budapesti csónakázótavak hajói. Ezekhez a játékokhoz több épített elem is kapcsolódik, hiszen szükséges hozzájuk valamilyen burkolt pálya, placc, kijelölt útvonal vagy vízfelület. Közülük a gokartpályák lehettek fedettek, Pécsen még kiszolgálóépület is csatlakozott hozzá.

Az 1960-as évek közepétől a dodzsempálya szomszédságába egy repülőgép, a Röpcsi szállt le. Az ilyen jellegű objektumok fő funkciója az volt, hogy lenyűgözzék a látogatót, hogy később is eszünkbe jusson,

a helyszín ismertetőjeleként hordozzuk magunkban. Egy parkban több ilyen fókuszpontokat teremtő, a környezetének szervezőelemévé váló elem is lehet. A kultúrparkok vidámparkjainak sajátossága, hogy – talán az űrverseny szellemében – technikai vívmányokat is kiállítottak. Így történhetett, hogy a Mecseki Parkerdő mellett az újszegedi ligetben is egy működésképtelen Malév-repülőgéppel találkozhattunk.

A park fő útvonalának másik oldalán még találok pár romos maradványt. A Szabadtéri színpad a népnevelés és szórakoztatás kettős szerepét töltötte be. A ma növényekkel finoman benőtt domboldalba ültetett nézőtéren a nyolcvanas években még Beatrice-koncertet hallgattak.

Az utolsó helyszín, amit megnézek még sötétedés előtt, az elvarázsolt kastély. Az épület már nincs meg, befoglaló formája rajzolódik csak ki betonból, de régi fotók alapján könnyen ideképzelhető a kupolás mese-ház. A kis magyar elvarázsolt kastély ereje nem a hirtelen előbukkanó, csontváz típusú ijesztgetésben rejlett. Volt ilyen is bizonyára, de talán fontosabb, hogy a sötétben a vizualitás háttérbe szorul, más érzék-szervek, a hallás és a tapintás kerülnek előtérbe. Gyanakvás, óvatosság, bizonytalanság lesz itt úrrá rajtunk. Majd a félelem legyőzésének öröme. De erről szól valahol az egész park, hogy biztonságos keretek között léphessünk túl saját határainkon. Jaj, közben nagyon eltelt az idő, sietősen indulok ki a buszfordulóhoz, mert a vidámpark ma már inkább erdő, lassan rám sötétedik, és a biztonságos keretek itt már megszűntek létezni.

{09 ↓} Csónakázó Budapesten

MEGÚJULÁSRA VALÓ KÉPTELENSÉG

A kultúrparkok vidámparkjait a közakaratra kiterjesztett politikai szándék hozta létre. A park motorja az együtt-építés, a társadalmi bevonás volt, a társadalmi munka megszűnésével azonban csak a helyhez való ragaszkodás maradt. A fejlődést hajtó városok között kialakult versengés csak az adott rendszeren belül volt értelmezhető, 1989 után hatása megszűnt. A létrehozó ideológia eltűnése után a vidámparkok összességében, arculatukban nem tudtak megújulni, pedig a folyamatos változás és fejlődés a sajátosságuk volt; csak olyan gyökeres változásokra nem voltak képesek, melyek tovább működtethették volna őket.

A parkok sok helyen most üresen állnak, bennük bolyongva emlékeinkkel találkozhatunk, felfedezhetjük a létrejöttük történeti és építészeti rétegeit. A létrehozó ideológia eltűnt, de a személyes élmények megmaradtak, és az építők még talán élnek. A vidámparkok (területének) átalakulása során az a kérdés, hogy új formájukban mennyire szólnak majd nekünk ezek a kulturálisan rétegzett helyek.

IRODALOMJEGYZÉK

BACSÓ Péter: *A tanú*. Mafilm, filmszatíra, 1969.

EGRESSY Zoltán: Szaggatott vonal. A Vidámpark nyitva van. *Lettre*, XX. évf., 2011/1.

KOOLHAAS, Rem: *Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan*. New York: The Monacelli Press, 1997.

HARMAT József: *Roma holokauszt a Grábler-tónál. Székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben*. Várpalota – Veszprém: A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2015.

LUKAS, Scott A.: *Theme Park*. London: Reaktion Books, 2008.

LUKAS, Scott A.: *The immersive worlds handbook. Designing theme parks and consumer spaces*. New York – London: Focal Press, Taylor & Francis Group, 2013.

MOLNÁR András: A vidámpark ihlette város. *HG*, 2010. http://hg.hu/cikkek/varos/10516-a-vidampark-ihlette-varos (utolsó elérés: 2020. 11. 29.)

NADKARNI, Maya (ford.: Kránicz Bence): „De a miénk!". A nosztalgia és a hitelesség politikája a posztszocialista Magyarországon. In: DÁNÉL Mónika – HLAVACSKA András – KIRÁLY Hajnal – VINCZE Ferenc (szerk.): *Tér – elmélet – kultúra. Interdiszciplináris térelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest: Elte Eötvös Kiadó, 2019.

NADKARNI, Maya: *Remains of Socialism. Memory and the futures of the past in postsocialist Hungary*. Ithaca – London: Cornell University Press, 2020.

ORMOS Gergő: Vidám Park. *Fejér Megyei Szemle*, III. évf., 1-2. szám, 1966.

VENTURI, Robert – BROWN, Denise Scott – IZENOUR, Steven: *Learning from Las Vegas: The Forgotten Symbolism of Architectural Form*. Cambridge – London: MIT Press, 1972.

WOOD, Jason (szerk.): *The Amusement Park. History, Culture and the Heritage of Pleasure*. London: Routledge, 2018.

MAI SZEMMEL

Eötvös Károly Művelődési Ház, Alsóörs, 1966–1971

AKKOR

A növekvő (állandósuló) lélekszámú balaton-parti település, Alsóörs lakóinak az 1960-as évekre szüksége lett egy közösségi házra, mely helyet tudott nyújtani a könyvtárnak – aminek az állományát addig a könyvtáros a saját otthonában volt kénytelen tárolni – és a mozinak, mivel addig csak keskenyfilmeket tudtak vetíteni a helyi kocsmában. A kevés pénz ellenére sok társadalmi segítséggel és igényes munkával készült el 1971-re a Szentmártoni Ferenc – a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat építésze – által tervezett Művelődési Ház téglaépülete. Az építészet ekkortájt már egyre inkább a mennyiségben érdekelt, politikailag irányított építőipar kiszolgáltatottjává vált, ami alacsony minőségű építkezésekben öltött testet, és ellentét éleződött ki az egyre elterjedő típus- és tömeggyártásnak, az emberi munkaerő minimalizálásának gyakorlatias háttere, valamint a kézműves-monolitikus építés által képviselt eszmei értékek között. Egyfelől a két hosszhomlokzatot átfogó (az eredeti, 1966-os tervek szerinti fehér színre festés helyett kialakított) nyers tégla felület, mely a bütükön túlfutó és a hosszfalak vonalából kitörő pengefalakon is folytatódott, másfelől az előregyártott működő lamellák, attika- és bütűfalak nyersbeton felületei tónusbeli kontrasztot alkottak. A jellemzően skandinávos-angolos hatásúnak aposztrofált, de akkoron már igazolhatóan magyaros (késő modern) kézműves állásfoglalás a házon a téglaanyag alkalmazása mellett a részletek finom kidolgozásán érhető tetten: a homlokzati vízköpőkön, a zsinórpadlás tömegformáló kialakításán, valamint a vékony vasbeton lamellákon, melyek felfutottak egészen a födém felső síkjáig, és amelyek fogadták a vékony, alumínium profilú ablakokat.

MOST

Az épület 2015-ben egy finoman igazodó L-alakú szárnnyal bővült – melyben a községház kapott helyet –, így nagyterme (részben) udvari helyzetbe került, és az eredeti ház által formált falusias főtér is átalakult. Belső terei nem változtak, az évek során használhatónak bizonyult az edzésnek vagy kiállításnak helyet adó klubhelyiség, a színpad és az emeleti könyvtár is. A hozzáépítés építészi szándéka szerint a közel ötven éves művelődési házban csak a tető és (helyenként) a vasbeton részek kaptak volna hőszigetelést, hiszen az energetikai követelmények következtében alkalmazott, szinte minden esetben réteges kialakítású építési módszereink már nem teszik lehetővé, hogy a 30-50 éves „anyagszerű” épületekhez hasonló, „önazonos” módon nyúljunk hozzá. Ezzel legalább a formailag fontos lamellák és „a tégla” megmaradtak volna, ami azonban a mai elvárásokhoz képest nem megfelelő mértékben javította volna az igazolandó energetikai-mutatókat. A tégláról téglára épített falak három dimenziója egykor egyaránt fontos volt: a jelentéstelített térelhatároló felület a megmutatás gesztusával együtt, valamint a súlyos faltömeg mint a kézműves minőségű munka terméke, amelynek az átírása – az anyagszerűség elvesztése miatt – jelentésbeli különbséget okoz. A kivitelezési realitás 50 évvel később fő szerepet kapott: a továbbírt épületszárny és a téglaház minden felületét körbehőszigetelték, és az egykor látszó téglahomlokzatokat sötétvörös színű, eredeti képet imitáló kerámiával burkolták. Az épület jellegét meghatározó részletek a rárakott rétegek miatt arányukat és tagoltságukat vesztették, így az épület eredeti karaktere, az 1970-es évek téglahagyományához fűződő kapcsolat is megszűnt. A tégla burkolatú fal puszta látványa már csak kiüresedett formai utánzásként utal az egykori fal jelentéshordozó képességére.

Kőhalmy Nóra

AKKOR

ÉPÍTÉSZ
Szentmártoni Ferenc
/ Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat

HOZZÁÉPÍTÉS
Nedár Ferenc, Dóczy Pál
/ Nedár & Dóczy Építész Stúdió Kft.

AKKOR

MOST

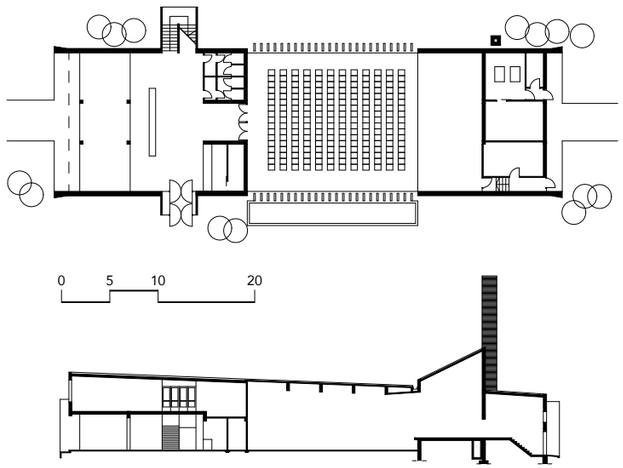

IRODALOMJEGYZÉK

MADARÁSZ Lajos – LICHTNECKERT András (szerk): *Alsóörs története*. Veszprém: Veszprém Megyei Levéltár, 1996.

SIMON Mariann: Variációk téglára. In: KERÉKGYÁRTÓ Béla (szerk.): *Hely és jelentés*. Budapest: Terc Kiadó, 2002.

SIMON Mariann: Kötöttségek és kötődések – Identitáskeresés a hazai építészetben 1968–72. *Architectura Hungariae*, II. évf., 4. szám, Kortárs építészet http://arch.et.bme.hu/arch_old/kortars8.html#2 (utolsó elérés: 2021. 05. 21.)

A szerző telefonos interjúja Nedár Ferenccel, 2021. 05. 05.

MOST

02

Határátlépés — Érzékenyítő módszertanok az építészeti oktatásban

72 PÉTERI Zsolt
KÖZÖSSÉGI SZOLGÁLAT AZ ÉPÍTÉSZKÉPZÉSBEN
Egyetemi közösségi építészeti projektek oktatói szemmel

86 POKOL Júlia
TERET A KREATIVITÁSNAK!
Az építészképzés kísérleti vizsgálata vélemények és esettanulmányok nyomán

98 MONORY Rebeka
MAI SZEMMEL: ÁLTALÁNOS ISKOLA, RÉVFÜLÖP

100 ROSE Balázs
NYITOTT VÁROS
A Valparaíso Iskola oktatási módszertani keretei és a Ciudad Abierta hatása a kortárs chilei építészeti gondolkodásra

SZERZŐ
PÉTERI ZSOLT

TÉMAVEZETŐ
DANKÓ ZSÓFIA DLA

Közösségi szolgálat az építészképzésben

EGYETEMI KÖZÖSSÉGI ÉPÍTÉSZETI PROJEKTEK OKTATÓI SZEMMEL

A 20. század végére világszerte elterjedt az építész szakmában a társadalmi felelősségvállalásnak egy olyan gyakorlata, mely során az építész a rajzasztal mögül kilépve proaktív segítőként lép fel a perifériára szorult közösségek érdekében. Ezt a klasszikus szakmagyakorláshoz képest új, aktivista szerepvállalást vezették be a hazai egyetemekre azok a 2000-es évek óta elterjedt projektek, amelyek során a diákok és az oktatók egy-egy közösséggel kapcsolatba lépve azok valós körülményeire reagálnak. Ezek közül kiemelkednek azok, amelyek meg is valósították egy-egy építmény tervét. A témában eddig született hazai szakirodalom az úgynevezett szolidáris, közösségi vagy participatív építészet módszertana felől közelíti meg a folyamatot, de mivel egyetemi projektekről van szó, érdemes utánajárni annak is, hogy milyen oktatási céljai lehetnek a részvételnek. A kutatás során az írásos beszámolók elemzése mellett a projektszervező oktatókat arról kérdeztem, hogy szerintük mit kaptak a hallgatók – a közvetlen tapasztalatokon túl – a folyamattól, majd az oktatói véleményeket a résztvevő diákokkal folytatott beszélgetések által próbáltam meg hitelesíteni. Az eddigi tanulságok összegzése segíthet abban, hogy az egyetem hatékonyabban szervezze meg ezeket a szociális projekteket, és hogy tudatosabban képviselhesse ezt a szemléletet.

#társadalmi_felelősség

1. Congrès Internationaux d'Architecture Moderne: Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa.

2. Congrès Internationaux d'Architecture Moderne: La Sarraz-i Nyilatkozat. 1928. Idézi: FRAMPTON, Kenneth: *A modern építészet kritikai története*. Budapest: Terc Kiadó, 2002, 354.

3. LEPIK, Andreas: Think Global, Build Social!. Szociális elkötelezettség a kortárs építészetben. Ford: Lajos ADAMIK, *Goethe Intézet*, 2016, https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/soa/20735257.html (utolsó elérés: 2021. 05. 09)

4. LEPIK, i.m.

5. A Makovecz Imréhez is köthető faluház programról bővebben VÁNCZA Márk *„A flexibilis tértől a szimbolikus térig. Az 1970-es és 1980-as évek során tervezett falusi közösségi épületek téralakítási tendenciáiról a népművelői igényének tükrében"* című tanulmánya ír jelen kötetben.

6. MAKOVECZ Imre: Dráma. *Magyar Építőművészet*, LXXIX. évf., 1988/4-5, 18.

7. CSONTOS György – CSONTOS János: Reischl Gábor. *Tizenkét kőmíves 1*, dokumentumfilmsorozat, Budapest: Terc Kiadó, 2008.

A szociális építészet tágabb témakörébe olyan területek is beletartoznak, mint a szociális lakások tervezése, vagy a városrehabilitáció, amelyet – a szociális kontextust figyelembe véve – távolról, az irodából végeznek a szakmagyakorlók. Jelen tanulmány fókuszában a szociális építészet egy részterülete, a közösségi vagy szolidáris építészet áll. Ennek alapfeltétele, hogy az építész közelről vizsgálja meg egy szűkebb társadalmi csoport életét, és közvetlenül tegyen javaslatot a fejlesztésekre. Ahogyan Balázs Mihály írja, a szolidáris építészet „felismerő és együttműködő".* Az együttműködésnek azt a fokát, amikor a tervezési folyamatban is aktívan részt vesznek a használók, participatív tervezésnek nevezzük, ami gyakori eleme a közösségi építészet praxisának.

* BALÁZS Mihály: Közösség és építészet. In: *TÉR///ERŐ II. Építészeti Nemzeti Szalon* című kiállítás katalógusa, Budapest: Műcsarnok, 2019, 24.

#aktivizmus

A SZOCIÁLIS ÉPÍTÉSZET LÉPTÉKVÁLTÁSA

Az építészek társadalmi felelősségének gondolata nem újkeletű, már a CIAM[1] is nyíltan kiállt emellett, amikor az 1928-as *La Sarraz-i Nyilatkozat* első pontjában kijelentette, hogy *„az építészet és az általános gazdasági rendszer jelenségei közötti kapcsolat a modern építészet fogalmának meghatározó része."*[2] A modernista alkotók az ipari technológiák alkalmazásával és az építőipar racionalizálásával társadalmi szinten akartak javítani az emberek lakhatási helyzetén. A nagyipari előregyártásnak és a fejlődő építéstechnológiáknak köszönhetően a 20. század második felében lehetővé vált az állami, majd magán lakásépítés a tömegek számára, ami annyira kelendő terméket hozott létre, hogy eltávolodott az eredeti szociális céljától.[3] A növekvő városok peremén kialakultak a nyomornegyedek, amelyek lakossága képtelen volt megfizetni a nagy beruházások során felépülő, a kor követelményeinek megfelelő lakásokat. Ennek következményeként az építész szakmában megjelent egy új gyakorlat, mely szerint egyre több szakember fordult kisebb közösségek helyi problémái felé, *„hogy térben jól definiált helyzetekben érjenek el konkrét változást építészeti eszközökkel és tervezéssel"*.[4] Ez az építésztől az 1930-as évek modernista idealizmusával és az elitista tervezői szereppel szemben egy pragmatikusabb szemléletet feltételez.

Hazánkban ennek a szemléletnek az egyik első képviselője Makovecz Imre volt az 1980-as években. Faluház-programja során Beke Pállal, Varga A. Tamással és más kulturális, művelődési és közösségfejlesztő szakemberekkel járta az országot, és a helyiek bevonásával építettek fel a közösségi épületeket.[5] Makovecz felismerte az eredményen túl a munkafolyamatnak, a közös célért való küzdelemnek a jelentőségét, ekkor született az „építés drámája" kifejezés.[6] Ebben a „drámában" az építész aktivista szerepet tölt be: kilép a tervezőasztal mögül, felkarolja az érintett közösségek, különösen a hátrányos helyzetűek ügyét, velük együtt dolgozik, így hasznosítja a végzettségéből következő, sajátos tudásanyagát és tapasztalatait.

Ezt a megközelítést a hazai egyetemekre Reischl Gábor vezette be az 1997-es valkonyai építőtáborral.[7] Az azóta eltelt időszakban egyre több az olyan egyetemi projekt, amelyben közvetlen kapcsolat alakul ki az érintett közösség, valamint az egyetemi hallgatók és oktatók között. Ezek amellett, hogy felhívják a figyelmet az építész szakma lehetőségeire a társadalmi aktivizmus terén, a diákok számára is fontos tanulságokkal szolgálnak. A legtöbb hazánkban megjelent szolidáris vagy participatív építészetről szóló publikációban a közösség számára teremtett értékeken volt a hangsúly, arról viszont kevés szó esett, hogy a diákok mit profitáltak ezekből a projektekből. Fontosnak tartom tehát ebből a szempontból is megvizsgálni a munkafolyamatot, hogy tudatosabban képviselhesse az egyetem ezt a szemléletet, illetve hogy hatékonyabban szervezhessük meg az oktatási funkciót is betöltő közösségi projekteket.

A KÖZÖSSÉGI ÉPÍTÉSZET ALAPTÉZISEI

A közösségi építészet *„nem alternatív gyakorlat, hanem a gyakorlat újszerű alkalmazása.”* – mondja Dan Pietra (2013) Fazekas Katalinnak adott interjújában.[8] Számomra ez a gondolat azt jelenti, hogy itt maga az építészeti tervezés módszertana nem különbözik bármely más megbízástól, csak szükségszerűen bővülnek a figyelembe veendő tervezési szempontok: a rendelkezésre álló erőforrások, a helyszín, esetleg maga a megbízó vagy a használók más kihívások elé állítják a tervezőt, mint egy klasszikus beruházói projekt esetében. Fazekas Katalin és Kemes Balázs oktatók a DLA-dolgozataikat a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatóival megvalósított ilyen projektjeikből készítették; összegzem legfontosabb következtetéseiket.

Az egyik alapvető állításuk, hogy a közösségi építészeti projektek mélyebb, hosszabb távú bevonódást igényelnek az építésztől. Alakulhat úgy, hogy a tervezésen túl a források megszerzésében, vagy akár a megépítésben is részt kell venni.[9] Minél inkább a perifériára szorult társadalmi (cél)csoportról van szó, annál inkább szemponttá válik a tervező hosszabb távú jelenléte, így tudja a közösség elfogadni őt, bizalmukat így lehet elnyerni.[10] Ennek alapját jelenti az adott közösség bevonása a folyamatba, akár már a tervezési fázisban, vagy a programalkotáskor is. Így jobban érvényesülhetnek a helyiek, a használók szempontjai, a terv megvalósításában való részvétel pedig lehetővé teszi a kulturális gátak, előítéletek lebontását,[11] javítja az épület elfogadottságát (*„amibe munkát fektettem, azt sajátomnak érzem”*). Szintén a bizalmat erősíti, és az együtt építés feltétele, ha helyi anyagokat és egyszerű, ismerős technológiákat alkalmaznak.[12] Ez is hozzájárul az új épület elfogadásához, valamint a költségeket kordában tartó ún. low-tech szemlélet jól megvalósítható a helyiek közreműködésével.[13]

Ahhoz, hogy egy szociális problémára az építészet (épülettervezés) hosszútávú megoldást találjon, túl kell lépnie saját határain. Interdiszciplináris megközelítés szükséges: a „tervezésbe” be kell vonni tájépítészeket, szociológusokat, kulturális antropológusokat, környezetpszichológusokat. A közösséggel való kapcsolatfelvételben a szociális munkásokkal, mediátorokkal való együttműködés segíthet.

Hosszabb lefutású, vagy nagyobb költségigényű projekt esetén fontos tervezési szempont az ütemezhetőség. Ilyenkor az a célkitűzés, hogy az egyes részelemek már önmagukban is működjenek, és ezzel is lelkesítsék a résztvevőket.[14] Így megkönnyíthető a folytatáshoz szükséges támogatások összegyűjtése, a szponzorok is hajlandóbbak pénzt adni arra, aminek már van kézzel fogható előzménye.

A közösségi építészeti projektek esetében fontos szerepe van az utókövetésnek. Amellett, hogy sokszor az épület fenntartható üzemeltetésére is meg kell tanítani a használókat, a projekt utólagos kiértékelése és a tanulságok publikálása fejleszti a szolidáris építészet eszköztárát, illetve inspirálja a hasonló célú kezdeményezéseket.[15]

{01 ↑} A zalaszentlászlói faluház építése. Tervező: Makovecz Imre

#participáció
#low-tech

8. FAZEKAS Katalin: *Közösség és építészet. Komplex tervezői megközelítések*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2017, 7.

9. FAZEKAS, i.m., 32.

10. KEMES Balázs: *Nyitottság és integráció az alkotói munkában*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2015, 82.

11. KEMES, i.m., 83.

12. FAZEKAS, i.m., 48.

13. A low-tech szemléletet ebben a dolgozatban az egyszerűen, természetes anyagokból, kézi munkával előállítható épületszerkezetekre értem.

14. KEMES, i.m., 81.

15. FAZEKAS, i.m., 32.

#fokozatosság

16. CSÁGOLY Ferenc: *Tervezésmódszertan. Egyetemi jegyzet*. Budapest: BME Középülettervezési Tanszék, 2010, 33-35.

17. BELL, Bryan: Pre-Form and Post-Form Design Activism. In: GUTMAN Robert – CUFF Dana – WRIEDT John (szerk.): *Architecture From the Outside In. Selected Essays by Robert Gutman*. New York: Princeton Architectural Press, 2010, 76-80, 77.

18. Forrás: interjú Kemes Balázzsal, a monori és perbáli építőtáborok szervezőjével 2021. 03. 16.

19. Erre a BME Lakóépülettervezési tanszék 2021 tavaszi félévi *Tanszéki terv 1.* című kurzusa elején láttam példát, és megítélésem szerint hatással volt a hallgatók tervezési munkájára a félév második felében.

20. Liz Kramer a St. Louis-i Sam Fox School of Design and Visual Arts Office for Socially Engaged Practice vezetője.

#interakció

A SZOLIDÁRIS ÉPÍTÉSZET A HAGYOMÁNYOS TERVEZÉS-OKTATÁS TÜKRÉBEN

A tervezésoktatás hazai egyetemeken jelenleg is alkalmazott hagyományos struktúráját Cságoly Ferenc DLA *Tervezésmódszertan* című előadásán ismertem meg 2010-ben. Cságoly Ferenc szerint a tervezés alapkérdéseit – hogyan, mit, hová, miből, kinek – az egymásra épülő tantárgyak során először a minimumra redukáljuk, majd fokozatosan egyre többet veszünk figyelembe közülük.[16] A képzés előrehaladtával a fokozatosan bővülő szempontokra épülő tervezési feladatok rendszerének fő célja, hogy a hallgató saját magát fedezze fel mint építész, alkotó személyiséget. A tervezési tantárgyak során először a diákok kész programot kapnak, a hangsúly az ennek – és a többi, fokozatosan belépő alapadatnak – megfelelő, általánosabb „forma” megtalálásán van.

A tágabban értelmezett szociális témájú tervezési feladatok esetében az alapkérdések ugyanazok, mint a hagyományos tantárgyaknál, de a válasz keresésének komplexitását jól jelzi Bryan Bell „forma előtti és forma utáni” tervezés-fogalma.[17] Ez röviden azt jelenti, hogy még az első skiccek előtt egy komolyabb kutatást kell elvégeznie a tervezőnek, amelyben feltárja azokat a helyi szociális, gazdasági és környezeti problémákat, amelyekre majd a tervezés során reagálni fog, és már magát a tervezési programot is ezeknek a figyelembevételével rakja össze, így a „forma” mellett hangsúlyt kap a „kontextus” is.

A hagyományos tervezési gyakorlatot megelőzi egy elméleti előadássorozat az adott lépték és funkció (lakó- és középülettervezés, munkahelyek építészete, várostervezés) fontos szempontjairól, a mintául szolgáló projektekről. A közösségi építészetet is érdemes elméleti képzéssel bevezetni, ahol a hallgatók megismerhetik a hasonló feladattal szembesülő tervezők problémafeltáró módszereit és válaszait.[18] Az elméleti szakasz során mutatható be a felmerülő nehézségekkel foglalkozó többi szakterület munkamódszere és álláspontja, amely megalapozhatja a hallgatókban az interdiszciplináris szemléletet.[19]

A szolidáris építészet oktatásakor a fokozatosság elve a helyi közösséggel való kapcsolat kialakításában is megjelenik. Liz Kramer ennek az interakciónak a szintjeit egy hétfokú skálán ábrázolja,[20] mégpedig az alapján, hogy az egyetem milyen viszonyt alakít ki a közösséggel. Az első három fokozat alapvetően egyirányú információáramlást feltételez, a hallgatók a közösség szempontjából releváns kérdésekről gondolkodnak (1.), inspirálódnak belőlük (2.) vagy mélyebben kutatják (3.) azokat. A negyedik szint az, amikor a közösség szolgálata során már az egyetemi csoport is felelősséget vállal, hogy a kapott információt feldolgozza és valamilyen formában reagáljon a közösség felé (4.). A reakció módjának is több szintje lehet: egyszerű javaslatcsomag, tervezés vagy akár építés. A következő szint, a közös alkotás (5.) annyiban különbözik a szolgálattól, hogy nem a közösségnek, hanem a közösséggel dolgoznak együtt a hallgatók az eredmény elérése

érdekében. A kommunikáció előmozdítása, megkönnyítése, vagyis a facilitáció (6.) az egyetem részéről moderátori szerepvállalást jelent, segítségnyújtást a kutatással kapcsolatos, a közösség tagjait is érintő témák megbeszélésében. A közösséghez való csatlakozás (7.) az együttműködés legmélyebb és egyben leghosszabb távú szintje, a hallgatók ekkor vesznek részt a legaktívabban a közösség életében.[21]

Amennyiben a diákok a hagyományos tervezési tantárgyak során szociális témával foglalkoznak, általában megállnak a második vagy a harmadik szinten, és valamilyen elméleti választ adnak a kérdésekre. Közösségi tervezési gyakorlatként a továbbiakban azokra az egyetemi projektekre hivatkozom, amelyek legalább a negyedik szintre eljutottak, amelynek feltétele a közösséggel való kétirányú kommunikáció.

Az Amerikai Egyesült Államok szociálisan elkötelezett építészeti gyakorlatra kifejlesztett tantervei mára az egyetemi képzés különböző szintjein is megjelentek.[22] A hazai egyetemek hallgatói jelenleg egy-egy gyakorlati projekt révén ismerhetik meg azt a kísérletező–újító szemléletet, amely során a közösség érdekei, a takarékossági szempontok, a rendelkezésre álló eszközök és az anyagi korlátok állítják kihívás elé a kreativitásukat.

A kutatás során ezeket a hazai gyakorlati projekteket vizsgáltam a leírások, valamint a résztvevő oktatók és hallgatók beszámolói, illetve a saját, hallgatóként megélt élményeim alapján. A számos megismert szociális projekt közül azokat tanulmányoztam mélyebben, amelyeknél a hallgatók a tervezési munkában is részt vettek (oktatási kritériumként) és a terv közvetlen választ keresett a közösség igényeire (szociális kritériumként).

KÖZÖSSÉGI ÉPÍTÉSZETI GYAKORLATI PROJEKTEK, AZ ELŐKÉSZÍTÉS JELENTŐSÉGE

A közösségi építészeti gyakorlati projektek (építőtáborok, participatív tervezőműhelyek) során a hallgatók munkájának középpontjában egy közösség szolgálata áll. Az „építészeti önkéntesség” azt a szemléletet közvetíti, hogy az építészet elsősorban a mások iránti elköteleződésről szól, amelynek a fizikai megnyilvánulása lehet maga az építmény.[23] Ehhez elengedhetetlen az alapos előkészítés, hogy amikorra a hallgatók és a helyi közösség találkozik, már zökkenőmentes legyen az együttműködés a két, olykor kulturálisan is különböző csoport között.

A projektek nagyon fontos alapköve a bizalomépítés, az a hosszabb, személyes hallgatói jelenlét, melynek meg kell előznie azt, hogy bármi újat kimondjanak a „messziről jöttek”. Számos példa igazolja ezt a feltételezést. Kemes Balázs elmesélése alapján a monori Tabán telep biobrikett szárítójának 2014-es megépítése előtt doktorandusz társaival már két éve kutattak a helyszínen. A szárító építése is csupán egy előkészítő, bevezető munka volt, amely megalapozta az egyetemi hallgatók jelenlétét a telepen.[24] Borsos Melinda és Dimitrijevic Tijana doktoranduszokként szintén két évig készítették elő a terepet a 2014 nyarán megszervezett *MICROmagdolna participatív* műhely előtt. Helyieket kérdeztek meg a negyedben található üres földszinti helyiségekkel kapcsolatos vágyaikról.[25]

A KUTATÁS SORÁN BESZÉLGETÉSEKET FOLYTATTAM AZ ALÁBBI PROJEKTEK SZERVEZŐ OKTATÓIVAL ÉS RÉSZTVEVŐ HALLGATÓIVAL

- Borsos Melinda és Dimitrijevic Tijana, a MICROmagdolna műhely szervezői, 2021. 03. 23.
- Gacsályi Kinga, a MICROmagdolna műhely résztvevője, 2021. 04. 17.
- Spengler Csaba, a MICROmagdolna műhely résztvevője, 2021. 04. 17.
- Kemes Balázs, a monori és perbáli építőtáborok szervezője, 2021. 03. 16.
- Soltész László, a monori és perbáli építőtáborok résztvevője 2021. 05. 06.
- Köves Bálint, a mátraverebélyi és a vanyarci építőtábor résztvevője, 2021. 05. 05.
- Varga Imre, a bernecebaráti táborok szervezője, 2021. 05. 11.
- Józsa Krisztina és Szilágyi Szabolcs, az Ökotanterem pályázat nyertes tervezői, 2021. 02. 18. (a 2021 tavaszi félév *Lakóépülettervezés és kortárs pályázatok* című tantárgy keretében tartott előadásukat követően)

21. KRAMER, Liz: Modes of Interaction, Categorizing and Valuing Community-Engaged Teaching. In: FERDOUS, Farhana – BELL, Bryan (szerk.): *All-inclusive Engagement in Architecture, Towards the Future of Social Change*. New York: Routledge, 2021, 15-25, 20.

22. ABENDROTH, Lisa M.: Introduction. Public Interest Design Pedagogy. In: ABENDROTH, Lisa M. – BELL, Bryan (szerk.): *Public Interest Design Education Guidebook: Curricula, Strategies, and SEED Academic Case Studies*. New York: Routledge, 2019, 1-6, 2.

23. CANIZARO, B. Vincent: Design-build in architectural education: motivations, practices, challenges, successes and failures. *International Journal of Architectural Research*, VI. évf., 2012/3, 24. A szerző fordítása.

24. KEMES, i.m., 66.

25. BORSOS Melinda (szerk.) – DIMITRIJEVIC Tijana (szerk.): *Érzékeny gerillák. Közösségi tervezés és szociális építészet találkozása az építészoktatásban*. Budapest: NKA Nemzeti Kulturális Alap, MICROarchitects Group, 2021, 22.

#bizalomépítés

{02 ↑} A 2014-es monori építőtábor eredménye: a biobrikett szárító

{03 ↑} Szociális munkás lakásának tetőjavítása, Mátraverebély építőtábor, 2011

26. KEMES, i.m., 32.

27. Forrás: interjú Köves Bálinttal, a mátraverebélyi és a vanyarci építőtábor résztvevőjével, 2021. 05. 05.

28. Forrás: interjú Varga Imrével, a bernecebaráti táborok szervezőjével, 2021. 05. 11.

29. GARAY Márton – WETTSTEIN Domonkos – KÉTHELY Zsuzsanna: Építő energiák – Építőtábor Bernecebarátiban, 2011, BME Urbanisztika Tanszék. *Építészfórum*, 2011. https://epiteszforum.hu/epito-energiak-epitotabor-bernecebaratiban-2011-bme-urbanisztika-tanszek (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

30. PÉTERI Zsolt: TÉR-KÉPZŐ 2012 – építőtábor Bernecebarátiban és Ipolyvisken. *Építészfórum*, 2013. https://epiteszforum.hu/ter-kepzo-2012-epitotabor-bernecebaratiban-es-ipolyvisken (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

31. PÉTERI Zsolt – TÓTH Viktor – SIMÓ Nikolett: És megint építünk..., *Építészfórum*, 2014. https://epiteszforum.hu/es-megint-epitunk (utolsó elérés: 2021.05.11.)

32. Forrás: interjú Varga Imrével, a bernecebaráti táborok szervezőjével, 2021. 05. 11.

{04 →} Az első perbáli építőtábor, 2009

A felsorolt példák közös vonása, hogy az egyetemisták megjelenését oktatók készítették elő a helyszínen. A másik út az, ha a hallgatók is jelen vannak az első kapcsolatfelvételnél, és kisebb léptékű munkákkal építik ki a bizalmat a helyiekben. Ezt a módszert alkalmazta Kemes Balázs a perbáli építőtáboroknál (2009–2014), melyek kezdetekor a helyi speciális gyermekotthon portáján végeztek karbantartási feladatokat. Az első két tábor eredményei alapján a gondozókban kialakult bizalom jelentette a következő fejlesztések alapját.[26] Kruppa Gábor szintén kisebb renoválási feladatok köré szervezte építőtáborait Mátraverebélyen és Vanyarcon (2011–2012). Mindkét helyen a jelenlévő segítő szervezet működését támogatták a hallgatók munkái.[27]

Amennyiben megvan a bizalom, lehet egyeztetni arról, hogy mivel tudnának a hallgatók hozzájárulni a közösség életének jobbá tételéhez. Egy közösen összerakott program nagy mértékben segítheti a későbbi együttműködést. Gyakran ez is oktatói munka, azonban például a Varga Imre által szervezett bernecebaráti alkotótáboroknál már a programalkotáshoz szükséges kutatást is a hallgatók végezték el.[28] Az elnéptelenedő faluba tanösvényt építettek,[29] a helyi életet könnyítő, kerékpárosokat és túrázókat csábító köztéri bútorok is készültek.[30,31] A többszöri visszatérés eredménye, hogy amikor az önkormányzat kezébe került egy romos paraszthá, a falu polgármestere Varga Imréhez fordult az épület haszonsítására vonatkozó ötletekért. A korábbi évek településkutató táborainak munkái alapján a hallgatók készítették el a programot, és a házat közösségi gyümölcsfeldolgozóként tervezték át olyan minimális módosításokkal, hogy szinte a teljes projekt megvalósulhatott a legközelebbi vidékfejlesztési pályázat keretében.[32]

A kapcsolatfelvétel és az előzetes kutatás, programalkotás után következik a tervezési szakasz, amelynek szintén több megvalósítási módja létezik. A legegyszerűbb – és persze a legkevesebb tervező és használó közötti kapcsolattal járó – mód a hallgatói tervpályázat.

{05 ←} Helyben tervezett kerítés és kútház építése Vanyarcon, 2012

Erre a legfrissebb példa a 2020 nyarán felépült Ökotanterem. A meghívásos pályázat ötletgazdája és kiírója a BME Lakóépülettervezési tanszéke volt, de az ország szinte valamennyi építészképző egyeteméről érkeztek tervek a békásmegyeri iskola kültéri pavilonjára. Természetesen a győztes koncepcióterven a pályázatot követően mindig tovább kell dolgozni, egyeztetni szükséges a megbízóval, aminek ugyanúgy megvannak a tanulságai a hallgatók számára, de ez már csupán a nyertesek (az Ökotanterem esetében Józsa Krisztina és Szilágyi Szabolcs) kiváltsága volt. A terv megvalósításakor a résztvevők köre újra kibővült, így több hallgató is leszűrhette a közös építés tanulságait.[33]

A pályázatnak olyan változata is van, amikor a hallgatók egy tantárgy keretében, oktatókkal konzultálva fejlesztik a terveket, majd az utolsó órán közösen, szavazással döntik el, hogy melyiket „érdemes” kivitelezni. Ez a módszer jellemezte a 2000–2010-es években Turi Attila nevéhez fűződő szerves építőtáborokat, melyek programja sokszor közösségek igényei mentén alakult, és bár a tervezésbe még nem vonták be a helyieket (a hivatkozott 2010-es sárospataki tábor esetében az Árpád Vezér Gimnázium diákjai), az „építés drámáját” és közösségépítő erejét együtt tapasztalhatták meg az építészhallgatókkal.[34] Egy másik módja a tervezésnek, amikor a résztvevő hallgatók először egyénileg, vagy párokban kezdik el fejleszteni az ötleteiket, majd azokból a legjobb részeket összegyúrva születik egy közös terv.[35] Előnye, hogy a diákok is lehetőséget kapnak egymás munkáinak boncolgatására, értékelésére, és a folyamat közben a közösség is egy-egy prezentáció során megismerheti a terveket. A participatív tervezésre tett kísérletet a MICROmagdolna műhely. Egy nyári alkotóműhely keretében a csatlakozó diákokból csapatokat szerveztek, és a korábban felmért igények, az összegyűjtött „vágyak” alapján egy hét alatt a konkrét helyszíneken készítették el a terveket úgy, hogy a helyiek is aktív részesei voltak a folyamatnak.[36]

#tervezés #pályázat

33. Forrás: Józsa Krisztina és Szilágyi Szabolcs előadása az Ökotanteremről a 2021 tavaszi félév *Lakóépülettervezés és kortárs pályázatok* című tantárgy keretében, 2021. 02. 18.

34. JUHÁSZ Balázs: A közös alkotás ereje – sárospataki alkotótábor, 2010 [videó], *Építészfórum*, 2011. https://epiteszforum.hu/a-kozos-alkotas-ereje-sarospataki-alkototabor-2010-video (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

35. CANIZARO, i.m., 24.

36. BORSOS – DIMITRIJEVIC, i.m., 23. A szerzők a megalapozó fázist „vágygyűjtésnek” nevezik.

{06 ↑} Hallgatók által tervezett gyümölcsfeldolgozó, Bernecebaráti, 2015

{07 ↑} Félkész Ökotanterem Békásmegyeren, 2020

#tábor
#full-contact

37. Forrás: interjú Kemes Balázzsal, a monori és perbáli építőtáborok szervezőjével, 2021. 03. 16.; illetve Borsos Melindával és Dimitrijevic Tijanával a MICROmagdolna műhely szervezőivel, 2021. 03. 23.

38. Forrás: interjú Soltész Lászlóval, a monori és perbáli építőtáborok résztvevőjével, 2021. 05. 06.

39. Steve Badanes az Amerikai Egyesült Államok-béli építőtábor (design/build) alapú oktatás emblematikus figurája, az 1980-es évektől kezdve oktat különböző építészképzésekben, jelenleg az University of Washington oktatója.

40. SOKOL, David: Teaching by Example – Design-Build Educators Talk Pedagogy and Real Politick. *Architectural Record*, 2008. https://www.architecturalrecord.com/articles/6441-teaching-by-example (utolsó elérés: 2021. 05. 11.) A szerző fordítása.

A közösségi tervezési projektnek is fontos mérföldköve a helyszínbejárás. A konkrét építési telek megismerésén túl a hallgatók ezen a ponton szereznek személyes tapasztalatokat a feladat „segítő” jellegéről, azokról a körülményekről, amelyek meghatározzák az adott közösség nehézségeit. Ez bizonyos projektek esetében ismerős lehet, mint például a békásmegyeri ökotanteremnél, ahol az oktatási épület leromlott környezete sokaknak ismerős lehetett, de más a helyzet az olyan hátrányos helyzetű területeken, mint a monori Tabán telep vagy a Magdolna negyed. Ezek a bejárások sokszor megrendítő élményt jelentenek azoknak a diákoknak, akik még nem találkoztak a mélyszegénységgel. Mindkét projekt szervezői hangsúlyozták a tapasztaltakról való közös beszélgetés, feldolgozás szerepét, amely megkönnyíti a megértést és segít megváltoztatni a hallgatók hozzáállását, az előítéleteik leépítését is.[37]

Az egyetemi kampusztól távolabbi helyszíneknél kedvező lehetőség a táborszervezés, a közös munka idejére való „kiköltözés”. Így a hallgatók nagyon koncentráltan részesülnek a kulturális, vagy más jellegű különbségekből, ugyanakkor lehetőség nyílik a munkán kívüli interakciókra is a helyiekkel, és a városi élet figyelemelterelő körülményeitől távol könnyebb eljutni egymás elfogadásáig. Ezt szemlélteti, ahogy Soltész László visszaemlékezik a perbáli gyermekotthon sérült lakóira: *„eltelt néhány nap és utána nem láttam ezt a különbséget rajtuk, megszűnt annak az érzékelése, hogy ők különböznek tőlünk.”*[38]

MIT NYER A HALLGATÓ?

Egy 2008-as interjúban arra a kérdésre, hogy milyen hosszútávú hatást értek el az építőtáboraik a helyi közösségekre, Steve Badanes[39] így válaszolt: *„A hallgatók érzik igazán a hosszú távú hatásokat. Az a célunk, hogy eltereljük őket attól, hogy az építészképzés befejeztével fogják a portfóliójukat és beüljenek dolgozni egy irodába. Egy másik fajta építészt próbálunk képezni. Építési és gyakorlati dolgokat tanítunk, de az igazi tanulság a kitartás és az önmotiváció, a csapatmunka és a közösségi szolgálat.”*[39, 40]

Úgy gondolom, hogy az igazi kérdés az, hogy mit kap a hallgató egy közösségi projekttől. A válasz többrétű, ahogy a projektek egésze az. Az alábbi értéktranszfer diagramon az egyetemi közösségi építészeti projekt három fontos szereplőjét, és a köztük kialakuló kapcsolatokat, hozzáadott és kinyert értékeket ábrázoltam. A hallgatón és a közösségen kívül a harmadik szereplő maga a folyamat, hiszen, ahogy fentebb már írtam, nem csak az eredménynek (az építménynek), hanem az odáig vezető útnak is segítő szerepe van. Az ábráról leolvasható, hogy a dolgozatom fókuszában lévő hallgatók a közösséggel kialakított kapcsolat eredményeként emberi értékekkel gazdagodnak, a tervezési, majd építési folyamatok során pedig fejlődnek a tervezői készségeik és valódi építési tapasztalatokat szereznek. Az alábbiakban az oktatókkal folytatott beszélgetés alapján összegzem, hogy szerintük miben „épültek” a diákok a folyamat alatt. A kérdésről a szakirodalom vonatkozó megállapításait is bemutatom.

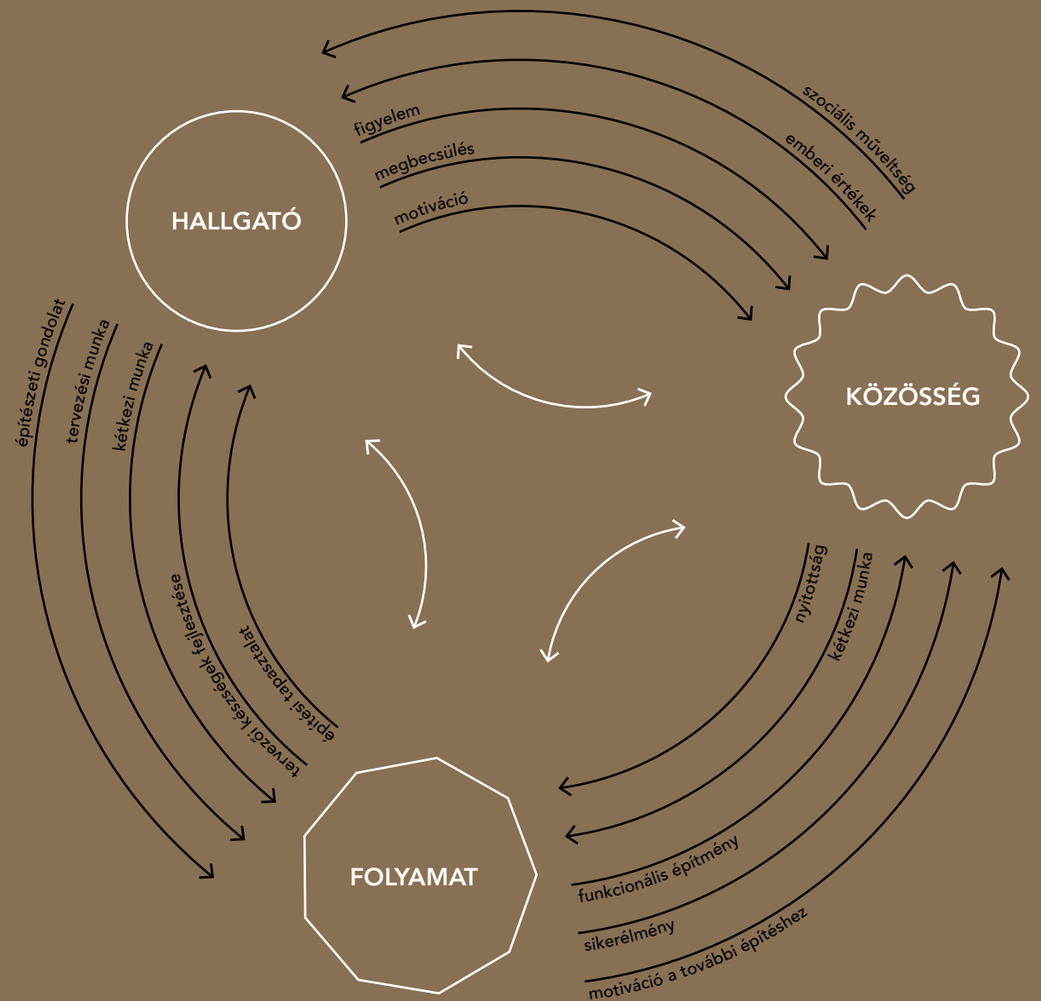

	HALLGATÓ	KÖZÖSSÉG	FOLYAMAT
AD	figyelem a közösségre megbecsülés a közösségnek motiváció a közösségnek építészeti gondolat a folyamatba tervezési munka a folyamatba kétkezi munka a folyamatba	nyitottság a folyamat felé kétkezi munka a folyamatba szociális műveltség a hallgatónak emberi értékek a hallgatónak	tervezői készségek fejlesztése építési tapasztalat a folyamatból funkcionális építmény a közösségnek sikerélmény a közösségnek motiváció a további építéshez
KAP	szociális műveltség a közösségtől emberi értékek a közösségtől tervezői készségek fejlesztése építési tapasztalat a folyamatból	figyelem a hallgatótól megbecsülés a hallgatótól motiváció a hallgatótól funkcionális építmény a folyamatból sikerélmény a folyamattól motiváció a további építéshez	építészeti gondolat a hallgatótól tervezési munka a hallgatótól kétkezi munka a hallgatótól nyitottság a közösségtől kétkezi munka a közösségtől

#szociális_műveltség
#kontextus

#érzékenység
#kommunikáció

#közös_nyelv

41. DAVIS, Lee – WEIKERT, Mike: Fundamental Skills, Developing Social Literacy Through Practice-Based Learning. In: ABENDROTH, Lisa M. (szerk.) – BELL, Bryan (szerk.) *Public Interest Design Education Guidebook: Curricula, Strategies, and SEED Academic Case Studies.* New York: Routledge, 2019, 107-110, 107.

42. Forrás: interjú Spengler Csabával és Gacsályi Kingával, a MICROmagdolna műhely résztvevőivel, 2021. 04. 17.

43. ANDERSON, Nadia M.: Public Interest Design: A Vehicle for Change. In: *Architectural Education and Practice. Architecture Conference Proceedings and Presentations.* 2012/38, 268-274, 272.

44. ANDERSON, i.m., 271.

A „valódi emberek valódi problémáiról” való gondolkodás a szociális műveltséget fejleszti. Ráébreszti a diákokat olyan egyéni sorsokra és ezek társadalmi, gazdasági összefüggéseire, amelyeket egy mérnökképzésben csak nagyon távolról ismernek meg. A tervezés alatt egy olyan holisztikus szemléletet kell magukévá tenniük,[41] ami a tervezés tárgyát, az építészeti beavatkozást tágabb kontextusban értelmezi, mint a fizikai környezet.

Azzal, hogy találkoznak is a „klienssel”, megnő a diákok felelősségérzete és a projekt iránti elköteleződése. Az érintett emberek megközelítésekor nagyon sok múlik a kapcsolódás miként jén. Erre legjobb előre felkészíteni a hallgatókat, mert a kulturális különbségekből, és abból a tényből, hogy kirekesztett csoporttal dolgoznak, nagyon érzékeny helyzetek alakulhatnak ki. Meg kell tanulniuk őszintén odafordulni és meghallgatni az embereket. A MICROmagdolna műhelyben résztvevő diákok beszámolója alapján nem maga a tervezési feladat volt a kihívás, hanem a helyiekkel való kapcsolódás. Az elején az építészeknek nagy bátorság kellett ahhoz, hogy megszólítsák a célszemélyeket, majd ügyesen kellett terelniük a beszélgetést, hogy a tárgynál maradjanak. Ez – saját bevallásuk szerint – több nap elteltével egyre jobban ment a diákoknak, fejlődött a kommunikációs készségük.[42]

Az ilyen beszélgetések tervezői hasznosításához nem elég csak meghallgatni a partnert, olvasni kell a sorok között is. Ebben tud segíteni az oktató, vagy a szociális szakmából bevont segítő, amikor egy-egy, a közösséggel történő egyeztetés után még külön összeül a csapat, hogy értelmezze a hallottakat.[43]

Ahhoz, hogy a közös munka sikeres legyen, az is elengedhetetlen, hogy a hallgatók és a közösség tagjai „egy nyelvet beszéljenek”. Ez szintén kihívás lehet az építész szakzsargonra, illetve az alaprajzokban és metszetekben való kommunikációra szoktatott diákoknak, de egyben fejleszti azt, hogy a rajzaik és az előadásmód is a lehető legtisztábban fejezze ki a gondolataikat. Egy-egy prezentáció során külön figyelmet kell arra is fordítani, hogy kifejezzék: megértették és figyelembe vették azt, amit a korábbi beszélgetések során hallottak.[44]

{08 ←} Értéktranszfer a hallgató, a közösség és a folyamat között.

{09 →} A 2010-es Sárospataki szerves építőtábor résztvevői az elkészült építményen, 2010

{10 ↑} Beszélgetés a Kesztyűgyár udvarán a Magdolna-negyedben, 2014

Nem csak a közösség rejt kihívást egy szociális építőtábor során. A csapatmunkának is jelentős szerepe van: a feladat felosztásával és az együttműködés kihívásaival mind a tervezés, mind az építés során találkoznak a diákok, és meg kell találniuk, hogy mi az a munkarész, amivel hatékonyan tudnak hozzájárulni a közös cél eléréséhez.[45] Itt kerül előtérbe a vezetői készségek szerepe. Egymás munkáira is oda kell figyelniük, és segíteni kell azt, aki elakadt, vagy túlvállalta magát, és ha ez a megfelelő megoldás, akkor a siker érdekében újra kell osztani a részfeladatokat. Varga Imre építőtáborainak különlegessége, hogy ő minden évben felkér egy-két, az előző táborban részt vett hallgatót is a szervezésben és a lebonyolításban való részvételre. Azáltal, hogy ezek a hallgatók dedikált vezetői szerepet kapnak, megérzik a felelősség súlyát és új szemszögből vizsgálhatják a folyamatot.[46]

Egy több éven át tartó projekt esetében a csapatmunkához az is hozzátartozik, hogy kezelni kell a diákok fluktuációjából adódó feszültségeket.[47] El kell érni, hogy a folyamatba újonnan becsatlakozók is sajátjuknak érezzék a projektet, miközben kritikusan ugyan, de tisztelettel viszonyulnak a korábbi fázisokban résztvevők munkája iránt. Az oktató felelőssége, hogy létrehozzon egy olyan közeget, amihez a diákok rövidebb időszakra, egy-két félévre csatlakoznak, de maga a műhely állandó. Ez segít fenntartani a helyi közösséggel való kapcsolat folytonosságát is.[48]

Ahogyan fentebb már kifejtettem, a hagyományos tervezési tantárgyak során a hallgató a saját „hangját” keresi, és a középpontban az épület formálása áll. Egy közösségi építészeti tervezési feladat esetén

45. CANIZARO, i.m., 26.

46. Forrás: interjú Varga Imrével, a bernecebaráti építőtáborok szervezőjével, 2021. 05. 11.

47. CANIZARO, i.m., 33.

48. Forrás: interjú Kemes Balázzsal, a monori és perbáli építőtábor szervezőjével, 2021. 03. 16.

#költségtudatosság
#fenntarthatóság

#állandó_műhely

#alázat

#önkéntesség

#folyamat
#mérettűrés

49. ANDERSON, i.m., 270.

50. CANIZARO, i.m., 24.

51. Itt Borsos Melinda és Dimitrijevic Tijana *Érzékeny Gerilla* című kezdeményezésére utalok, amely egy egyetemektől független, azokkal laza kapcsolatot fenntartó szakmai csoport.

a kliensként jelentkező hátrányos helyzetű közösség jelenléte olyan erővel bír, hogy új kihívás elé állítja a hallgatót: az önkifejezési igény mellett megjelennek a közösség, a használók igényei. Az esztétikai, valamint a funkcionális és megvalósíthatósági szempontok közötti egyensúlyozás során erősödhet a diákokban a kísérletező, újító szándék.

Az ilyen helyzetben megjelenő low-tech szemlélet rögtön, gyakorlati alkalmazás során épülhet be a hallgatók eszköztárába. Az egyetemi tervezési tárgyak során ritkán találkoznak a diákok az építési költséggel és az ütemezéssel mint tervezési szempontokkal, amelyek itt, a szűkös források miatt, nagy hangsúllyal kapnak szerepet.[49] A forráshiány mint körülmény abban is segít, hogy a fenntarthatóság elvét szem előtt tartsák a diákok, de egy hátrányos helyzetű csoport számára történő tervezés és építés során élesebben megtapasztalhatják a fogalom jelentőségét, mint az alapvetően elméleti tantárgyaknál. Így a diákok sokkal nagyobb felelősséggel kezelik az olyan helyszíni körülményeket, mint a tájolás, az alkalmazott anyagok teljesítménye, bevilágítás stb.[50] Ugyan az építés fázisában jön elő, mégis a tervezői készségeket gazdagítja az anyagok – megmunkálás közbeni – megismerése. Itt érzi meg a hallgató az igazi súlyát egy-egy vonalnak, amikor annak megfelelően kell összeraknia például egy ácskapcsolatot.

Az egyetemi építészképzés jelenlegi kimeneti követelménye négy hét építéshelyi gyakorlat. Ilyen rövid idő alatt a hallgatók egy átlagos építési projekt valamelyik részfeladatával találkoznak. Az (akár nem szociális) építőtáborok céltól független haszna, hogy még ha csak kis léptékben is, de az elejétől a végéig átélhetik az építési folyamatot. Ezalatt pedig olyan, a későbbi tervezési feladataik során hasznosítható tapasztalatokat szereznek, mint a részfolyamatok egymásra épülése, vagy a mérettűrés, ami a papíron teljesen más, mint a valóságban.

Az oktatókkal való beszélgetéseim során szinte mindenhol felmerült a kérdés, hogy mi a „helyes”: legyen-e a hazai egyetemeken a kötelező tananyag része egy ilyen projekt? A mintatantervbe való bekerülésnek az az előnye, hogy olyan diákok szemléletére is hatással lehet, akikben előtte fel sem merült, hogy hátrányos helyzetű csoportokkal foglalkozzanak. A hátrány viszont a segítés aktusából adódik: olyan érzékeny helyzet ez, hogy akinek nem komfortos benne lenni, több kárt okozhat, és ő maga is sérülhet. Véleményem szerint az elméleti előképzésnek, ami amúgy is szükséges ezekhez a projektekhez, van helye a kötelező tantervben, így mindenkihez eljut az üzenet, és aki válaszol a hívásra, annak választható tantárgyként, vagy „gerilla” műhelyként ott kell lenniük a gyakorlati projekteknek.[51]

KONKLÚZIÓ, TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Az eddigieket összegezve megállapítható, hogy a szervező oktatók szerint az egyetemi közösségi építészeti projektekből – azon túl, hogy értéket teremtenek a partner közösségeknek – a hallgatók is sokféleképpen profitálhatnak. Emberi értékekkel, kommunikációs és vezetői készségekkel, tervezői gyakorlattal, és az építőtáborok esetében építési tapasztalatokkal gazdagodnak. Ezt a megkérdezett résztvevő hallgatók beszámolói is megerősítették. A beszélgetésekből kiderült, hogy már a részvétel előtt sem állt távol tőlük az önkéntesség, segítségnyújtás, ezek a programok csak megerősítették őket ebben a szerepben. Ez alapján azt gondolom, hogy az egyetem fő célja a projektekkel az kell legyen, hogy azok a hallgatók, akikben már megvan a szociális érzékenység, ezt megtanulják használni, beépíteni a szakmagyakorlásba.

A kutatás folytatásaként szükségszerűnek tartom a korábbi állításokat egy nagyobb mintán, kérdőíves módszerrel vizsgálni. Ugyan az építészet határain túlmutat, de érdekes lehet az érzelmi intelligencia és más készségek mérése egy hallgatói csoportban a projektben való részvétel előtt, a folyamat alatt és a projekt lezárása után. A mérés tematikájának és módszerének kidolgozásába érdemesnek tartom bevonni a területet vizsgáló más szakmák (pszichológia, szociális munka, neveléstudomány) képviselőit. Szintén vizsgálandónak tartom a szociális projektekben való részvétel hosszabb távú hatását a hallgatók diploma utáni karrierjére, hogy a megismert szemlélet miben befolyásolja későbbi szakmai tevékenységüket, felöltik-e az aktivista építész szerepét, aki együtt küzd a közösségekkel egy élhetőbb, fenntarthatóbb környezetért.

IRODALOMJEGYZÉK

ABENDROTH, Lisa M.: Introduction. Public Interest Design Pedagogy. In: ABENDROTH, Lisa M. – BELL, Bryan (szerk.): *Public Interest Design Education Guidebook: Curricula, Strategies, and SEED Academic Case Studies*. New York: Routledge, 2019, 1-6.

ANDERSON, Nadia M.: Public Interest Design: A Vehicle for Change. In: *Architectural Education and Practice: Architecture Conference Proceedings and Presentations*. 2012/38, 268-274.

BALÁZS Mihály: Közösség és építészet. In: *TÉR///ERŐ II. Építészeti Nemzeti Szalon* című kiállítás katalógusa, Budapest: Műcsarnok, 2019, 24.

BELL, Bryan: Pre-Form and Post-Form Design Activism. In: GUTMAN Robert – CUFF Dana – WRIEDT John (szerk.): *Architecture From the Outside In. Selected Essays by Robert Gutman*. New York: Princeton Architectural Press, 2010, 76-80.

BORSOS Melinda – DIMITRIJEVIC Tijana (szerk.): *Érzékeny gerillák. Közösségi tervezés és szociális építészet találkozása az építészoktatásban.* Budapest: NKA Nemzeti Kulturális Alap, MICROarchitects Group, 2021.

CANIZARO, B. Vincent: Design-Build In Architectural Education: Motivations, Practices, Challenges, Successes and Failures. *International Journal of Architectural Research*, VI. évf., 2012/3, 20-36.

CSÁGOLY Ferenc: *Tervezésmódszertan. Egyetemi jegyzet.* Budapest: BME Középülettervezési Tanszék, 2010.

CSONTOS Györgyi – CSONTOS János: Reischl Gábor. In: *Tizenkét kőmíves 1*, dokumentumfilmsorozat. Budapest: Terc Kiadó, 2008.

DAVIS, Lee – WEIKERT, Mike: Fundamental Skills, Developing Social Literacy Through Practice-Based Learning. In: ABENDROTH, Lisa M. – BELL, Bryan (szerk.): *Public Interest Design Education Guidebook: Curricula, Strategies, and SEED Academic Case Studies*. New York: Routledge, 2019, 107-110.

FAZEKAS Katalin: *Közösség és építészet. Komplex tervezői megközelítések.* Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2017.

FRAMPTON, Kenneth: *A modern építészet kritikai története.* Budapest: Terc Kiadó, 2002.

GARAY Márton – WETTSTEIN Domonkos – KÉTHELY Zsuzsanna: Építő energiák – Építőtábor Bernecebarátiban, 2011, BME Urbanisztika Tanszék. *Építészfórum*, 2011. https://epiteszforum.hu/epito-energiak-epitotabor-bernecebaratiban-2011-bme-urbanisztika-tanszek (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

JUHÁSZ Balázs: A közös alkotás ereje – sárospataki alkotótábor, 2010 [videó], *Építészfórum*, 2011. https://epiteszforum.hu/a-kozos-alkotas-ereje-sarospataki-alkototabor-2010-video (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

KEMES Balázs: *Nyitottság és integráció az alkotói munkában.* Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2015.

KRAMER, Liz: Modes of Interaction, Categorizing and Valuing Community-Engaged Teaching. In: FERDOUS, Farhana – BELL, Bryan (szerk.): *All-inclusive Engagement in Architecture. Towards the Future of Social Change*. New York: Routledge, 2021, 15-25.

LEPIK, Andreas: Think Global, Build Social!. Szociális elkötelezettség a kortárs építészetben. Ford: Lajos ADAMIK, *Goethe Intézet*, 2016. https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/soa/20735257.html (utolsó elérés: 2021. 05. 09)

MAKOVECZ Imre: Dráma. *Magyar Építőművészet*, LXXIX. évf., 1988/4–5, 14-18.

PÉTERI Zsolt: TÉR-KÉPZŐ 2012 – építőtábor Bernecebarátiban és Ipolyvisken. *Építészfórum*, 2013. https://epiteszforum.hu/ter-kepzo-2012-epitotabor-bernecebaratiban-es-ipolyvisken (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

PÉTERI Zsolt – TÓTH Viktor – SIMÓ Nikolett: És megint építünk..., *Építészfórum*, 2014. https://epiteszforum.hu/es-megint-epitunk (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

SOKOL, David: *Teaching by Example – Design-build Educators Talk Pedagogy and Real Politick*. Architectural Record, 2008. https://www.architecturalrecord.com/articles/6441-teaching-by-example (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

SZERZŐ
POKOL JÚLIA

TÉMAVEZETŐ
VASÁROS ZSOLT DLA

Teret a kreativitásnak!

AZ ÉPÍTÉSZKÉPZÉS KÍSÉRLETI VIZSGÁLATA VÉLEMÉNYEK ÉS ESETTANULMÁNYOK NYOMÁN

A BME Építészmérnöki Karán régóta húzódik az a tanterv-reform, ami a belső struktúra és az oktatási módszerek frissítését célozná meg. Emellett a Covid-járvány különösen nehéz helyzetbe hozta a jelentős részben gyakorlati alapokra és személyes tanár-diák viszonyra támaszkodó képzést. A pandémia alatt – az elmúlt másfél évben – kényszerűen adaptált online és hibrid közvetítésű oktatás egyszerre katalizálta és helyezte új nézőpontba a módszertani kérdéseket. Az így született kényszerű beavatkozásoknak – a számos nehézség mellett – lehetnek egyértelműen pozitív hozadékai is. Akár a gyakorlati módszertant, akár a mentális következményeket tekintjük, valódi változásokra eddig csak a járványhelyzetnek sikerült rábírnia karunkat. Ebbe a nem várt változási hullámba kapcsolódnak a jelen tanulmányban közölt, tapasztalati úton kipróbált javaslatok és személyes élmények.

Kutatásom és oktatói munkám során a kreatív oktatás módszereit és lehetőségeit vizsgáltam olyan módszerekkel (szakirodalom-elemzéssel és interjúk mentén kigondolt oktatási gyakorlatokkal), amiket hallgatóként hiányoltam az alapképzésből. Jelen tanulmány kapcsolódik az ÚNKP ösztöndíj keretében is folytatott, hosszabb kifutású vizsgálatokhoz, azok megalapozásaként szolgál. Emellett a leírt eredmények és a megfogalmazott gondolatok akár más tantárgyakhoz is felhasználhatóak gyakorlati és szemléletbeli példaként.

„NEMESÍTÉS”
AVAGY HÁNY HELYRŐL MERÍTHETÜNK?

Ha „tökéletesíteni” szeretnénk egy termést, például a paprikát, a kertészek bevett módszere az oltás vagy keresztezés, amely során a kívánt tulajdonsággal rendelkező növényeket egymás mellé ültetve beporzáskor a tulajdonságaik keverednek. Például, ha az egyik paprika színe szebb, a másik viszont lédúsabb, akkor a nemesítés révén a növények termése már mindkét tulajdonsággal rendelkezik. Hasonló célt tűztem ki a kutatásom elé: minél több olyan releváns információt és értékes módszertant igyekeztem összegyűjteni a tervezés-oktatás terén, amik hasznosak lehetnek a BME-n működő építészképzés „nemesítésére”.

Ez az igény már diplomám megszerzése idején megfogalmazódott bennem – sok hallgatótársammal együtt – a Műegyetemen szerzett vegyes tapasztalatok nyomán. Szándékom az volt, hogy felhívom mind a hallgatók, mind az oktatók figyelmét azokra a hibákra, tévutakra, amiket a sok érték mellett magában hordoz a mostani építészképzés, ezáltal is hangsúlyozva azt, hogy élhetőbb működésre van szükség a Karon. Így kapcsolódik a munkám a 2016-ban készült, különböző építészeti oktatási intézmények működését és előnyeit bemutató DLA tanulmánykötethez, sőt annak egyes kutatásai kapcsán akár folytatásként is értelmezhető.[1] Tanulmányomat abban a reményben készítem, hogy az itt közölt anyag megerősíti a már jelen lévő törekvéseket a Karon, kiváltva a rossz berögződéseket, ugyanakkor kihasználva az építészet nyújtotta sokszínű lehetőségeket, hogy inspirálóbb és felszabadultabb képzés jöhessen létre.

A fennálló Covid-járvány okozta nehézségek ellenére maga a pandémia adott okot rá, hogy ez az oktatásmódszertani kutatás elinduljon. Egyrészt számos külföldi egyetem tette elérhetővé oktatási anyagait és osztotta meg a járvány alatt kialakított gyakorlatát. Több helyen alakultak kutatócsoportok az oktatás reformjának és jövőjének vizsgálatára. Valószínűnek tűnik, hogy az eddig alkalmazott módszerek másutt sem tudnak eredeti formájukban fennmaradni a járványhelyzet után, cserébe olyan platformok és oktatási technikák jelennek meg, amik hatékonyabbá és sikeresebbé tehetik a képzést. Emellett számos olyan oktató és kutató vált közvetlenül elérhetővé az online térben, akivel a pandémia előtt aligha tudtam volna felvenni a kapcsolatot.

Kutatásomban elsősorban a BME volt és jelenlegi diákjainak, illetve építész tanárainak álláspontját vizsgálva szeretném megtalálni az oktatás fejlesztésének kulcspontjait. Emellett – hosszútávú célkitűzésként – módszertani példákat gyűjtve egy jó gyakorlatokat felsorakoztató gyűjteményt alakítok ki.

Az online oktatás kapcsán felmerül a digitális termek későbbi alkalmazása is. Ahogy Mohsen Mostafavi, a Harvard egyetem egykori rektora kiemelte: *„a felsőoktatás kritikus ponthoz érkezett. Az egyetemek egyik napról a másikra kényszerültek online oktatásra váltani és hazaküldeni az eddig egy közösségben fejlődő diákjaikat. A folyamatos bizonytalanság*

1. KERÉKGYÁRTÓ Béla – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és Oktatás. A BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2016, 6, 8.

állandó spekulációt idéz elő az egyetemi működés terén, hogy milyen jövőképek lehetnek relevánsak a későbbiek során.”[2] Vagyis folytatjuk az online működést, vagy hibrid rendszerek alakulnak a kontaktórák és digitális tantermek ötvözése által? Vissza lehet-e hívni minden hallgatót az egyetemre, ha a pandémiának vége? Intézményenként eltérő válasz születik majd a kérdésre, annak megfelelően, hogy a helyi képzési struktúra mit igényel?

Mostafavi azt is kiemeli, hogy ez nemcsak az egyetemek, hanem hallgatóik szempontjából is sok kérdést felvet. A jóformán a semmiből, hirtelen megjelenő online oktatás számos képzést ingyenessé és könnyen hozzáférhetővé tett, így az egyetemi jelentkezés szükségessége sokak számára megkérdőjeleződött, főleg az anyagiak vagy a földrajzi távolságok miatt hátrányos helyzetből indulóknak. Innen nézve miért válasszon egy fiatal felnőtt nappali tagozatos, azaz jelenléti egyetemi képzést az online kurzusok helyett? Mi az, amivel többet ad a felsőoktatás, és amit az online kurzusok nem tudnak így biztosítani?

A karantén virtuális áthidalásának technikai oldala eddig elvonta a figyelmet arról, hogy milyen intellektuális és társadalmi következményei lesznek ennek az időszaknak, hiszen a tapasztalatok kiértékelése jelenleg is folyik. A virtuális tantermek egy kattintással elérhetőek, így könnyű megfeledkezni a valóság szűk szobáiról, a lakótársak vagy családok (zavaró) jelenlétéről, és az egyre labilisabb (hallgatói vagy oktatói) mentális egészségről.

A dilemmák mellett azonban nem várt előnye is van ennek az időszaknak: az elengedhetetlen fejlesztések teret adnak olyan kreatív folyamatok kibontakozásának és érvényesülésének, amik korábban nem tudtak előtérbe kerülni.

Mielőtt rátérnék a BME-n működő oktatásra és az ezzel kapcsolatban megfogalmazott gondolatokra, összefüggésekre, rövid kitérőt ejtek a kreativitás meghatározására. Jeff és Stanley Degraff *A kreativitás eszköztára* című munkájában a következőket állítják: *„A kreativitás az innovációt előidéző erő. Ha meg akarunk tanulni újítani, előbb meg kell tanulnunk kreatívnak lenni. Ahhoz pedig, hogy megtanuljunk kreatívnak lenni, előbb ki kell fejlesztenünk a kreatív gondolkodásmódunkat, továbbá el kell sajátítanunk számos olyan eszközt és módszert, amivel a kreatív készségeinket fokozhatjuk.”* [3] A tervezésoktatás, és alapvetően a felsőoktatás, hasonló célokat tűz ki maga elé: a közölt tudásanyagnak és az építészet művészi elemeinek összekapcsolásával megtanítani az építész hallgatókat ezek szintetizálására az alkotófolyamatok során. A félreértés elkerülésére: a tervezés, az alkotófolyamat ugyanúgy jelentheti egy részletrajz kidolgozását, vagy egy formai kompozíció összeállítását, mint egy tervezési program és koncepció létrehozását. Akár absztrakt feladatról, akár műszaki megoldásokról vagy számításokról legyen szó, minden esetben fontos a kreatív gondolkodás és munkavégzés kialakítása. Közhelynek tűnhet, mégis sokszor elsikkad a közoktatásban a felismerés, hogy a kreativitás tanulható és edzhető képesség, illetve technika, nem veleszületett képesség.

2. STEVENS, Philip: How Will We teach Next? Moshen Mostafavi on the Future of Architectural Education. *Designboom*, 2020. https://www.designboom.com/architecture/mohsen-mostafavi-future-architectural-education-09-04-2020/ (utolsó elérés: 2021. 05. 12.) A szerző fordítása.

3. DEGRAFF, Jeff – DEGRAFF, Stanley: *A kreatív gondolkodás eszköztára*. Budapest: Pallas Athéné kiadó, 2020, 18.

4. CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *FLOW – Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001, 4, 9-22.

5. STEVENS, i.m.

Az általános vélekedés szerint az egyetemen tapasztalt nehézségek, főként az éjszakai munkavégzés, „kötelező velejárói” az építészet elsajátításának, és később a szakmában eltöltött munkanapoknak is. Ezen alapul a kötelező közoktatás konstrukciója, hiszen ami kötelező, az szükségszerűen nehéz és kínkeserves. De biztosan igaz ez az állítás? Csíkszentmihályi Mihály, a kreativitáson keresztüli tehetséggondozás nemzetközi hírű, szakértő pszichológusa már gyerekként érezte, hogy a felnőtteknek abban nincs igazuk, hogy a munka és a mulatság nem keverhető össze, hiszen gyerekként ösztönösen azt tesszük, amihez kedvünk van, és a kötelező rosszra csak hosszú évek alatt tudnak ránevelni minket. Arra, hogy megtanuljuk elfojtani zabolátlan vágyainkat, és fegyelmezetten üljünk órákig egyhelyben.[4]

Feltevésem szerint ezek az élmények – az éjszakázás, a túlzott stressz, a túlterhelt és túlhajszolt életmód – nem segítik tanulmányainkat, épp ellenkezőleg, megakadályozzák a tudás beépítését és kreatív, tudatos alkalmazását. A kimerültséggel és szorongással azonosított időszakokban elraktározni próbált információ, és a munkafolyamathoz párosuló azon negatív hatások és kellemetlen élmények, amit később nem szeretnénk felidézni, agyunkban egy bugyorba kerülnek: a felejtés süllyesztőjébe.

Diákként úgy láttam, hogy az olyan oktatói önvizsgálat, amelynek tapasztalata, „jógyakorlata” beépül az oktatásba, csak nagyon ritkán valósul meg az Építészmérnöki Karon, jobbára csak egyéni szinten – egyes személyek, tanszékek munkájában – képes megjelenni. Az idézett Mostafavi szerint a legtöbb európai és amerikai egyetem működése a modern mozgalomban gyökerezik, ezért *„a képzések legnagyobb része elkülöníti a tervezési, építészettörténeti és -elméleti, műszaki, ábrázolási és gyakorlati tárgyakat. Tipikusan kevés interakció jön létre a felsorolt tárgycsoportok között, még kevesebb az átfedés az aktuális társadalmi és kulturális problémákkal, de a legkevesebb figyelem az elhivatott hallgatók azon igényére irányul, hogy aktívan részt vehessenek a szakmai diskurzusban.”*[5]

A tananyag formálása során most rendkívül sokat meríthet a Kar az olyan egyéni visszajelzésekből, mint amilyenek a kutatásom során készült személyes interjúkban olvashatók. Ezek segítségével a tanterv a kortárs társadalmi igények mentén lenne formálható, ahelyett, hogy a múlt századi keretet próbálja a kitágult online térre ráfeszíteni.

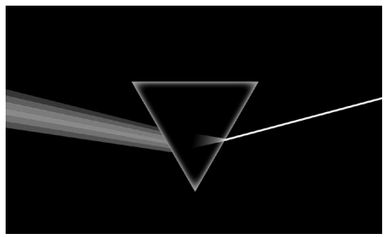

{01 ↑} Storm Thorgerson (Hipgnosis), George Hardie: *Pink Floyd – The Dark Side of the Moon*

KUTATÁSI MÓDSZER

VIZSGÁLAT TÖBB IRÁNYBÓL

Személyes, hallgatói és oktatói érintettségem révén a téma objektív feldolgozása nehézségekbe ütközik. Hogy saját nézőpontomon kívül tudjak helyezkedni, a közvetlenül érintettek (például korábbi hallgatók, akik mára másutt váltak meghatározó oktatóvá, iskolaszervezővé) személyes tapasztalatainak feltérképezésével indítottam mélyinterjúkon keresztül, majd ezt egészítettem ki szakirodalmi szövegek feldolgozásával.

A vizsgálat következő lépcsőfokát az ún. UX/UI Design módszertan jelentette, melynek alapelvei és a saját kutatásom lehetséges technikái között erős párhuzamot látok. A UX/UI alapvetése, hogy egy jó termék létrejöttéhez a tervezőnek a felhasználó szemével is látnia kell azt.[6] Nem elegendő egy, a hagyományok alapján felépített struktúra folyamatos alakítgatása, ha abban a „termék" felhasználóiként sem a hallgatók, sem az oktatók nem tudnak színvonalasan működni.

Azonban az sem elvárható, hogy üres lappal indítsuk az építészoktatás fejlesztését, hiszen ezzel figyelmen kívül hagynánk azt a társadalmi közeget, ami az elmúlt idők során szinte kizárólagosan formálta azt. Ez a felismerés vezette jelen kutatást a hallgatói kreativitás és a személyes élmények előtérbe helyezéséhez. A szakirodalom feldolgozásán túl a tanszéki oktatási gyakorlat keretében lehetőségem nyílt kipróbálni a megfogalmazott felvetéseket az egyetemi képzésben, így az elméleti munkára alapozva gyakorlati tapasztalatok születtek. A BME *Térkompozíció* és *Építészet alapjai* tantárgyai során szerzett oktatói tapasztalataim, illetve interjúk nyomán később bemutatok néhány példát a kreativitást előtérbe helyező feladatok központi szerepének, jelentőségének illusztrálására.

A kutatás előzményeiként három munkát kell megemlíteni. A már hivatkozott 2016-os évkönyv mellett Terbe Rita *Térjátékok* című doktori értekezése értékes tapasztalatokat hozott a *Térkompozíció* tantárgy reformjához, illetve Cseh András *Tértan* című, a DLA kutatása keretében kidolgozott mestermunkája fontos előkép mind a tárgyak kreatívabbá alakításában, mind a hallgatók aktív bekapcsolásához az óra folyamatába.[7, 8, 9] Az előbbi kötet az elméleti háttér elemzésére helyezi a hangsúlyt, utóbbi kutatások pedig a gyakorlati megvalósításra fókuszálnak, e kettő ötvözetét szeretném létrehozni.

MÁS MEGKÖZELÍTÉSEK

MŰHELYMUNKA ÉS TEHETSÉGGONDOZÁS

Daphne Koller, a *Coursera* online oktatási felület egyik alapítója TED előadásában hangzik el, hogy a megfelelően kialakított és interaktív részekkel bővített online előadások sokkal tevékenyebb munkára sarkallják a diákokat, mintha egy előadóteremben ülnének.[10] Az online órák bármikor visszajátszhatók, elismételhetők, így a bennük közölt tananyag egyénileg könnyebben feldolgozható. Koller szerint ez a kulcsa annak, hogy az oktatás ne Mark Twain azon gondolatait tükrözze, miszerint *„Az egyetem olyan hely, ahol a professzorok előadásjegyzetei közvetlenül a diákok előadásjegyzeteivé válnak, anélkül, hogy bármelyikük agyán átfutna."*[11]

A University of Bath működéséről és a pandémia alatt kialakult helyzetről az itt tanító Robert Groverrel beszélgettem. Az intézmény angol egyetemekre vonatkozó kutatásának egyik vezetője a Covid-járvány építész oktatásra gyakorolt hatását vizsgálta.[12] Grover a Bath-i

6. Interjúk Sztvorecz Milánnal, UI/UX szakemberrel, a KREA Design Iskola oktatójával, 2021. 01. 26., 2021. 02. 02., 2021. 03. 17.

7. KERÉKGYÁRTÓ – SZABÓ, i.m., 54, 60, 86, 222.

8. TERBE Rita: Térjátékok. *BME Építőművészeti Doktori Iskola*, 2017.

9. CSEH András: Pre Architectura – Learning Through Space / Térbeli tanulás. Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola: Doktori disszertáció, 2015, 9-17, 31. http://discovery.mome.monguz.hu/hu/record/-/record/MOME2999 (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

10. KOLLER, Daphne: What We're Learning from Online Education. *TED előadás*, 2021. https://www.ted.com/talks/daphne_koller_what_we_re_learning_from_online_education (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

11. KOLLER, i.m.

12. GROVER, Robert – WRIGHT, Alexander: *National Design Studio Survey: Initial Results*. Bath: University of Bath, Department of Architecture & Civil Engineering, 2020.

#műhelymunka
#hibrid oktatás
#kreativitás

#műhely kultúra
#képzéstípusok

13. *Complete University Guide* 2021. https://www.thecompleteuniversityguide.co.uk/league-tables/rankings (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

14. POKOL Júlia: „Miért kéne reformálni, ha a fizika törvényei nem változnak?" – beszélgetés az építész-képzésről, problémákról, sikerekről. *Építészfórum*, 2021. https://epiteszforum.hu/miert-kene-reformalni-ha-a-fizika-torvenyei-nem-valtoznak--beszelgetes-az-epiteszkepzesrol-problemakrol-sikerekrol (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

Robert Grover és munkatársai kutatásukat a RIBA-val (Royal Institute of British Architects) együttműködve szeretnék folytatni, kiterjesztve azt az Angliában működő építészoktatás típusainak részletesebb vizsgálatára. A kitűzött cél az, hogy létrehozzanak egy olyan informatív elemzést a különböző képzések működéséről, amely az újonnan jelentkező hallgatók számára nyújt majd összefoglalót azzal kapcsolatban, hogy milyen típusú képzésekre jelentkezhetnek, és melyik módszertan felel meg leginkább a kitűzött céljaiknak. A University of Bath felmérését azért is tartom relevánsnak kutatásom szempontjából, mert előtérbe helyezték a hallgatók és oktatók élményeit a kérdőív összeállítása során, szem előtt tartva mindkét csoport elégedettségét.

Egyetemen működő Department of Architecture and Civil Engineering professzora, kutatómunkája mellett a harmadéves építész műterem vezetője is egyben.

A járvány hatásait felmérő kérdőív összeállítása és további céljai mellett arra voltam kíváncsi, pontosan hogyan épülnek fel a különböző építész-képzések az angol egyetemeken. Grover professzor elmondása szerint az oktatási modellek nagy általánosságban három csoportba sorolhatók.

Az első típus a műtermi oktatást folytató egyetemeké, ahol minden hallgató állandó helyet kap az intézményben, amit a nap 24 órájában bármikor elérhet, és úgy rendelkezhet vele, úgy hagyhatja ott a felszereléseit, ahogy neki tetszik. Többnyire az évfolyam egy közös térben dolgozik, a diákok egymást segítik, az oktatók pedig ugyanebben a műteremben konzultálnak velük és itt tartják a kapcsolódó előadásokat, elméleti kurzusokat is. Ugyanebben a térben kapnak helyet a rendszeres értékelő szemináriumok és kritikák, ezek során a hallgatók meghívott építészek és művészek előtt prezentálják munkáikat.

Ebbe a típusba tartozik a University of Bath is, ahol ezt az erős műtermi kultúrát tartják a képzés legnagyobb erősségének, és a járvány alatt is ennek fenntartására és minél sikeresebb online adaptálására fókuszáltak. Grover professzor szerint ezek a képzések a legkeresettebbek Angliában, és a hallgatók által 2019-ben legjobbnak ítélt Bath-i képzés a 2021-es országos ranglista 9. helyén áll 130 intézmény közül.[13]

A második csoportot azok a képzések adják, ahol a hallgatók bent dolgoznak az egyetemen, de nincs saját asztaluk és állandó helyük, hanem osztoznak a műtermi helyeken, és vándorolnak az óráknak megfelelően.

A harmadik kategóriába azok az egyetemek tartoznak, ahol – szabad vagy adekvát hely hiányában – egyáltalán nincsenek a hallgatók számára kialakított műhelyek, így a diákok az egyetemen kívül végzik el feladataikat, és csak az órákra járnak be. Ez utóbbi jellemzi legjobban a BME ÉPK-n működő oktatást is. Itt jóval kevesebb lehetőség nyílik a közös munkára, közös alkotásra.

A beszélgetésben több alkalommal felmerült a műtermi rendszer előnye, hiszen a kreatív alkotás és az információcsere sokkal hatékonyabban és intenzívebben működik egy közös térben. Bár korábban erre nálunk nem volt lehetőség, az online és a hibrid képzés nagy szabad térbeli kapacitást hozott létre a Műegyetemen, és így lehetőség nyílik arra, hogy a műhelymunka megvalósuljon a korábbi előadótermekben vagy a kisebb termek egy-egy csoportjában. Erre akkor lesz lehetőség, ha a továbbiakban a frontális oktatási módszerek mellett hangsúlyt kaphatnak az alkotóterek, és az egyéni tanulás mellett megerősödik a közös alkotás szerepe.

Ehhez a szemlélethez kapcsolódik a Somlai-Fischer Ádámmal folytatott beszélgetésünk. Ő a harmadik BME-s év után Stockholmban folytatta tanulmányait, és rálátása nyomán két fontos különbséget említett a képzések között.[14] Egyrészt a svéd egyetemen a hét minden napján

nyitva tart a műhely, amit a diákok rendelkezésére bocsátott az intézmény, hasonlóan a Bath-i struktúrához. A másik meghatározó sajátosság a teljesítmény alapú értékelés. Ádám szerint a műegyetemi légkörben sokszor „tehetséges" és „kevésbé tehetséges" hallgatókat emelnek ki, ezzel szemben Stockholmban az értékelés alapja a befektetett munkamennyiség: mennyire járta körül és értette meg a feladatot a hallgató.

A már hivatkozott *A kreatív gondolkodás eszköztára* is ezt támasztja alá a kreativitás „demokratizálásával" és „demisztifikálásával", hiszen *„a maga módján bárki, bármikor és bárhol lehet kreatív",* mindössze hatékony gondolkodásmódra és néhány leleményes készségre van szükség.[15] Ezen gondolkodásmód elsajátítása, gyakorlása és a hibázás lehetősége többnyire hiányzik a hazai módszertanokból. Feladatainkat csak előre meghatározott keretek közt, adott mennyiségű munkarészt elkészítve teljesíthetjük, így a hallgatók prezentálási készségei, illetve ennek rajzi és szöveges fejlesztése korlátozott. A BME-n kezdett tanulmányai után a londoni AA-n diplomát szerző Gedeon Teklával folytatott beszélgetésünk során ez emelkedett ki legnagyobb különbségként az AA-n folyó képzés és az itthoni követelmények kapcsán.[16] Tekla a legfőbb különbségként azt emelte ki, hogy az AA diákjai minden projektnél önálló döntést hoznak arról, hogyan mutatják be a munkájukat: a médium lehet videó, makett, írás és természetesen rajzok és 3D modellek is – szemben a kötelező hazai formátumokkal.

Ez a megközelítés hasonlít ahhoz, amiről Somlai-Fischer Ádám beszélt a Prezi megalapítása kapcsán: szerinte a tervezési folyamat olyan intuitív szakasz, ami során nagy segítséget jelent, ha minél több médiumon keresztül vizsgáljuk meg az adott kérdést. Így olyan megoldásokhoz juthatunk el, ami fel sem merülne, ha csak egyféleképpen végeznénk el az analízist. Az AA-ben a tervezés első szakaszában kutatással és a problématérkép felállításával foglalkoznak, mindezt akár más tudományágak bevonásával végzik. Ezt követi a tervezési program megalkotása, a terv részletes kidolgozása és végül a személyes prezentáció. A műegyetemi projektek legtöbbször a készen kapott kiírással nyitnak: milyen helyiségek kellenek, és hány rajz szükséges a félév teljesítéséhez, még mielőtt programszinten felmerülne a kérdés, hogy egyáltalán mire van itt szükség.

A műhelymunka jelentőségét erősítette meg a BME-n végzett Cseh András és Juhász Ákos is.[17] András a győri egyetemi képzés reformjában vállalt vezető szerepet, Ákos pedig jelenleg a University of Bath professzora, a MOME egykori oktatója, mindketten – hasonlóan Somlai-Fischerhez és Gedeonhoz – a BME hallgatói voltak. András a győri egyetemi képzésben a tömbösített, műhelymunkára épülő képzést tartotta rendkívül fontosnak az új tanterv megalkotása során. Ennek keretében az órák számát gyakorlatilag felére csökkentették és („tömbösítve") minimum egy-másfél napot minden évfolyam a tervezési munkával tölt, amibe a szakági oktatók konzulensként kapcsolódnak be. András emellett kiemelte, hogy az intézményreform folyamata a *Térkompozíció* tárgy kreatív adaptálásával, illetve egy András által vezetett, szabadon választható *Tértan* című tárggyal indult.[18] Ezek mentén később, a reform

#kreatív oktatás
#kreatív gondolkodás

15. DEGRAFF – DEGRAFF, i.m., 18.

16. Architectural Association

17. Forrás: a Cseh Andrással 2021. május 18-án és a Juhász Ákossal 2021. március 8-án készített interjúm. (Mindkettő publikálás előtt.)

18. CSEH, i.m.

19. Interjú Cseh Andrással, a győri Széchenyi Egyetem Épülettervezési Tanszékének oktatójával, 2021. 05. 18. A teljes interjú később kerül publikálásra.

20. Jegyezte meg Juhász Ákos az említett interjú során.

21. Hivatkozza: KOLLER, i.m.

22. Gyermek és Ifjúsági Képzőművészeti Műhely, www.gyikmuhely.hu.

#felfedezés #alkotás
#együttműködés

#térkomp
#épalap

érdekében több módosítási javaslatot nyújtottak be az alaptanterv átalakítására. A tömbösítés azt célozta, hogy a korábbi képzésből visszamaradt, *„a tantervet szétaprózó és 30-40 éve nem frissült felesleges tudáscsomagokat"* eltörölve kevesebb olyan integráló tárgy alakuljon ki, ami a különböző tudáscsoportokat összefűzi. Ez természetesen a tárgyak kreditértékének növelését is jelentette. *„A memoriterek fontosak, de azokat a gimiben már megtanultuk, itt már nem ezekre van szükség"* – mondja András.[19] A másik fontos különbség a BME-s módszertanhoz képest, hogy a hallgatók itt is egy rendelkezésükre bocsátott műhelyben konzultálhatnak, közösen a tervezési tárgy és a szakágak oktatóival, együtt gondolkozva a lehető legjobb megoldáson.

Azonban az intézmény mérete sem elhanyagolható tényező: *„minél nagyobb a hajó, annál nehezebb a kormányosnak manőverezni".*[20] Tanulság továbbá a győri átalakulásból, hogy nem forradalom, hanem a közoktatásból kiinduló kisebb lépések, és végül egy testhezálló reform vezettek a sikerhez.

Ákos ennek kapcsán jegyezte meg, hogy itthon sokszor fókuszálunk „kontextus nélkül" az oktatásra: úgy próbáljuk fejleszteni, hogy mintaként *„irreleváns külföldi példákat kutatunk, pedig a különbség nem az egyetemi tárgyakban, hanem a kultúránkban gyökerezik."* Andrásék fejlesztése ilyen szempontból is kiemelkedő példa, hiszen a kerettanterv módosítása és az alapstruktúra átalakítása volt a működés átszervezésének kiinduló pontja.

KÍSÉRLETI OKTATÁSI MÓDSZEREK

„Az elme nem egy edény, amit meg kell tölteni, hanem fa, amit lángra kell gyújtani."[21]

Tanulmányaink során egyaránt kulcsfontosságú a tanár és a diákjai számára a kreativitás serkentése és fejlesztése, legyen szó akár a közoktatásról, akár a felsőoktatásról, ám ennek eszközei és megvalósítása már kevésbé általános téma.

Saját oktatói tevékenységem keretében a *Térkompozíció* és *Építészet alapjai* tárgyak során tudtam néhány olyan feladatot kitalálni, illetve a kiírás kereteiben továbbgondolni, amelyek a féléves munkát kisebb felvezető feladatokkal és műtermi gyakorlatokkal színesítették, így szorosabb együttműködésre és nagyobb aktivitásra ösztönözték a hallgatókat. Ezt a megközelítést Terbe Rita doktori munkája alapozta meg; ő a *GYIK Műhely* műtermi tapasztalataiból merítve több módosítást javasolt a *Térkompozíció* tárgy frissítésére már a 2018/19-es tanévben.[22] A fiatalokkal kipróbált térgyakorlatok és fejlesztő művészeti kísérletek az építész hallgatók képességfejlesztésében is kulcsfontosságúak, és ezek a feladatok mostanra beépültek a két kurzusba.

Ezen a kreatív szemléleten felbátorodva én is kísérletező szemlélettel fordultam a tervezésoktatás felé, és a témában Zólyom Franciska, Hegyi Dóra és László Zsuzsa könyve bizonyult a legizgalmasabb forrásnak. A *Creativity Exercises* kötet arról tanúskodik, hogy a megfelelő irányelvek, szakértők és oktatók munkája révén lehetséges a kreativitást szolgáló tereket és módszertant alkotni.[23] A szöveggyűjtemény Maurer Dóra és Erdély Miklós 1970-es évek végi *Kreativitás gyakorlatok* műhelyét, és annak kulturális vonzáskörét eleveníti fel, kapcsolódva a közelmúltbeli varsói és lipcsei Kortárs Művészeti Múzeumban megjelent, a műhelymunkát rekonstruáló tárlathoz. Emellett a szerzők szélesebb körben ismertetik az 1970-es évek avantgárd kísérletező, illetve a neoavantgárd attitűddel jellemezhető, tudatosan fejlesztett, kortárs pszichológiai és művészeti irányzatokat, valamint további alternatív oktatási módszereket, amiket Maurer és Erdély alkalmaztak a *Kreativitás gyakorlatok* keretében. Ebből a munkából és szemléletből – a BME-vel ellentétben – a Magyar Képzőművészeti Egyetem és az Iparművészeti Egyetem jelenlegi képzései sokat merítenek.

Ezek az inspiráló feladatok adták az ötletet, hogy a két tantárgynál hasonló kísérletet tegyek az immár online térbe átkerülő órák interaktív vezetésére.[24] Az említett műhely keretében létrejött, Maurer–Erdély-féle rajzi és térjátékokra alapozó „kreatív gyakorlatok” többsége olyan páros és csoportos feladatokból áll, amik adaptálhatóak az online műterem működésére is, és jó eszközt adhatnak az oktatók kezébe a felszabadult műhelymunka megteremtéséhez, és a hallgatók inspirálásához. Ezekből válogattam a két félév során.

1. *Rajzolás szavakkal* – a feladatot párban teljesítik a résztvevők, egyikük a rajzoló, a másik az instruktor. Az instruktor a szobának háttal álló rajzoló tudtán kívül választ egy tárgyat a teremben, és csakis a vonalrajz formálására ad utasításokat a rajzolónak. Az eredmény a tárgy minél pontosabb rajzi megjelenítése.

Ebből adaptált online feladatunk során hallgatóink kettesével azt a feladatot kapták, hogy rajzolják le egymás munkáját az alkotó szóbeli leírása alapján a lehető legfelismerhetőbben, anélkül, hogy bármilyen vizuális elemet használnának a magyarázathoz. Ez után a rajzoló ismertette párja munkáját, aki csak a feladat végén mutathatta meg alkotását a kamerának. A folyamat sokkal aktívabb részvételt váltott ki a diákokból, mint az egyéni konzultációk során szokott, és a következő alkalmak során is fennmaradt a párbeszéd a hallgatók között, amit korábban – célzott kérdésekkel vagy felszólítással – sokkal kisebb arányban tudtunk csak elérni.

2. *Térjátékok egy lappal – alkoss mást, mint a többiek:* ennél a gyakorlatnál az egyetlen szabály az, hogy csak egy papírlap használható, se ceruza, se festék, se víz, semmi felületi fedés vagy átalakítás nem alkalmazható. Ilyenkor az anyag lehetőségeit kitapasztalva nem csak amorf és konstruktív formák születnek, hanem a koncepciótól függően az alkotó funkciót adhat a „tárgynak”, egy másik kompozíció részévé teheti, el is pusztíthatja stb.

23. HEGYI Dóra – LÁSZLÓ Zsuzsa – ZÓLYOM Franciska (szerk.): *Creativity Exercises: Emancipatory Pedagogies in Art and Beyond.* Budapest, Lipcse, Berlin: tranzit.hu, GfZK, Sternberg Press, 2020.

24. *Térkompozíció* – 6. Tankör 2020/2021.I. – Tankörvezető: Pokol Júlia, Oktatók: Kalász Dóra, Rácz Anna, Szűcs Imre Ferenc, Zöllner Zita; Építészet alapjai – B3 Tankör 2020/2021. II. – Tankörvezető: Pokol Júlia, Oktatók: Kalász Dóra, Terbe Rita DLA, Zöllner Zita

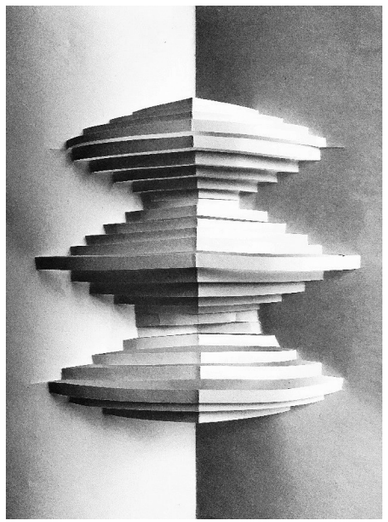

{02 ↑} Szelle Borbála – pop-up alkotás, 2020. I.

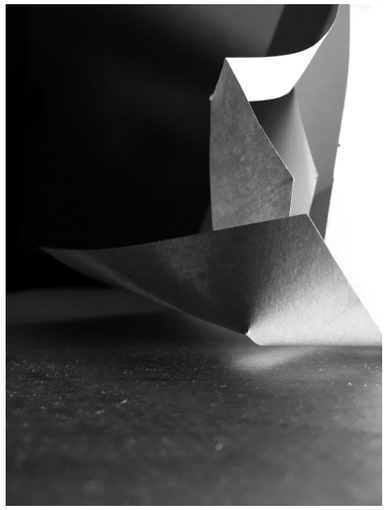

{03 ↑} Nagy Anna Borbála – pop-up makett, 2020.I.

25. Szerzői fordítás. HEGYI Dóra, LÁSZLÓ Zsuzsa és ZÓLYOM Franciska: *Creativity Exercises: Emancipatory Pedagogies in Art and Beyond.* Budapest, Lipcse, Berlin: tranzit.hu, GfZK, Sternberg Press, 2020, 11.

26. 2021. júniusától Exploratív Építészeti Tanszék.

27. A folyóirat kiemelkedően igényes képi világa és kritikus szemlélete máig újszerű és inspiráló forrás az építészeti grafikák terén, így azt fontosnak tartottam mind elméleti, mind gyakorlati úton bevezetni a tárgy keretében közölt tudásanyagba.

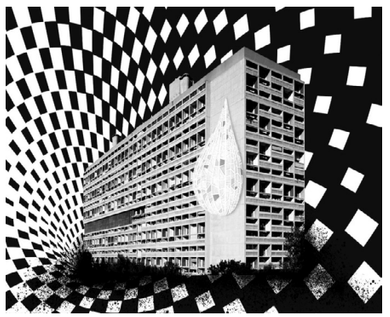

{04 ↑} Kliszek Viktória alkotása – Építészet alapjai / 2. feladat: Parazita építészet, Archigram és Op-art, 2021.03.03.

A *Térkompozíció* tárgy egyik alapvető feladata a 2018/19-es tanév óta az „pop-up makett”, ami egy A4-es lapból, kizárólag vágás és hajtás által létrehozott gyors formagyakorlat. Ezt a feladatot is Terbe Rita építette be a kurzusaink repertoárjába, és több feladat bevezetőjeként vagy akár önálló alkotásként is nagyon hasznosnak bizonyult.

Emellett az oktatás során az egyetemen kívül megtartott órák, kiállítás-látogatások, helyszínbejárások és szakmai előadások integrálását is fontosnak tartom. 2014-ben Bach Péter, Vörös Tamás és Szakács István vezetésével a Ludwig Múzeum egyik tárlatának látogatásával töltöttünk egy tanórát, amit az idei *Térkompozíció* kurzus során megismételtünk. Barabási Albert-László munkáinak és a kortárs építészet tereinek értelmezését szintén a „pop-up módszer” segítette: a hallgatók az épület egy-egy választott tere alapján, vagy ahhoz kapcsolódóan készítettek gyors hajtogatott modelleket, majd az aula egy alkalmas részletét háttérként beépítve fotóval vagy videóval dokumentálták azt. A feladat során mindenkinek más részletet és teret kellett választania.

3. Az egyéni önkifejezés és a kollektív alkotás kölcsönhatásából született gyakorlatok feszegetik az általunk megszokott, művészet és oktatás körüli szociális és intézményi kereteket.[25] Ez a *Kreativitás gyakorlatok* műhelyben különböző művészek és művészeti formák közti kapcsolatokban és a köztük létrejövő áthatásként is megjelent. A harmadik példa ezt a szemléletet követi.

Az Ipartanszéken,[26] az *Építészet alapjai* tárgy során egy meghívott művész oktatóval, Pintér András Ferenc (PAF) festőművésszel, az *Archigram* folyóirathoz kapcsolódva alakítottunk ki hasonló inspiratív gyakorlatot, amit részben PAF grafikai kikötései, részben a kiadott építészeti feladat alapján dolgoztak fel a hallgatók.[27] Egy op-art jellegű háttéren olyan kiegészítést („parazitát”) kellett bemutatniuk egy választott épületen, ami annak működését és esztétikáját átformálja, lehetőleg pozitív eredménnyel. Erre a feladatra egy köztes konzultációs alkalmat is beiktattunk, amikor a diákok bemutatták a választott épületet, az op-art hátteret és a hozzáépítés funkcióját. Ezeket a képeket egy közös online felületen (az MS Teams program osztályfüzetében) néztük meg, mintha egy asztalra mindenki lehelyezné a saját képeit, rajzait, így a változatosság érdekében könnyű volt szelektálni az egyforma háttereket, és léptékében egyeztetni a tervezett „toldásokat”. A következő alkalomkor a hallgatók egyénileg összeállított képei és a funkciók prezentációja következett. Így készült munkákat a tanszék Instagram oldalán tesszük közzé.

A két félév kapcsán fontos megemlítenem, hogy minden kreatív adalék ellenére az online időszak jelentős hátrányt jelent a makettezési és rajzi készségek fejlesztésében. Az aktuális féléves munkák a még teljesen offline keretek közt megvalósult tervekhez képest többnyire kevésbé precízek és műszaki tartalmukban pontatlanabbak, amit a tankörvezetők tapasztalatai alapján a közös munka és a kézzel fogható minták hiánya okoz. Ugyanakkor, a fent tárgyalt feladatok a munka élvezetét és a felszabadult alkotást nagyban segítették. Ezt jelzi, hogy számos hallgatónk többször nekiállt egy-egy izgalmas feladatnak, többféleképp

kísérletezett a megismert új anyagokkal, technikákkal, a kiadott kötelező feladatoktól függetlenül.

Mindkét tervezési tárgynál központi jelentőségűnek tartottam, hogy a kreativitást ne a diák adottságaként tekintsük, hanem gyakorlással elsajátítható készségként. Jeff és Stanley Degraff korábban említett könyvükben a kreatív gondolkodást olyan természetes folyamatnak írja le, melynek során *„az agyunk olyan módon illeszti össze és rendszerezi az információkat, illetve a tapasztalatokat, hogy azok újszerűen és egyedi módon kapcsolódjanak egymáshoz.”*[28] Éppen ezért a két tantárgy során a hallgatók lehetőséget kaptak munkáik állandó fejlesztésére, és a különböző oktatási technikák segítségével a gyakorlatokat a kreatív folyamatok beindítására koncentráltuk.

A Műegyetemi oktatásban jellemző, hogy a hallgatók azt érzékelik, egyiküket tehetségesnek, mást kevésbé tehetségesnek kezelnek az oktatók a tervezési feladatok keretében. Az utóbbiak természetesen egyre kevésbé tudnak felszabadultan alkotni, és az önállóság helyett mindinkább az oktatóik elvárásának próbálnak megfelelni. Ezzel szemben Degraffék azt mondják, hogy a kreativitást hiába lengi körül általában egyfajta varázslatos, magasztos – mondhatni, megközelíthetetlen – aura, amibe csak a találékonyság veleszületett adományával bíró kiváltságos kevesek léphetnek be, a kreativitást „demisztifikálni” kell, mert ahhoz a tudatosság, a gyakorlati készség szükséges, mint bármely más kompetenciához.[29]

AZ EZERMAGTÖMEG JELENTŐSÉGE

Az építészeti tervezés és alkotás nem veleszületett tehetség függvénye, így az oktatásban elsősorban a belefektetett munkát és a kulturális, társadalmi, környezeti kontextust érdemes szem előtt tartani a tervek értékelése során. Ezt a szemléletet előremutatónak és elengedhetetlennek tartom bármely műhely, és általánosságban az építészeti oktatás terén.

Annál is inkább, mert bárki, aki azzal a kétséggel küzd, hogy elég kreatív-e, vagy releváns-e a véleménye, képtelen a feladatával, az abban felmerülő problémával foglalkozni. Ötleteinket és kreativitásunkat akkor tudjuk legjobban kiaknázni, ha nincs kétségünk afelől, hogy gondolataink értéket képviselnek és relevánsak valamilyen értelmezési közegben.

Ahogyan az a mezőgazdaságban történik, tudniillik, hogy a nemesítés után mért ún. ezermagtömeg nagysága megmutatja azt, hogy várhatóan mennyire lesz egészséges és termékeny az új növény, úgy az oktatásból kilépők is tükrözik képzésük minőségét. Igazat kell adnom Tyler Dewitt mikrobiológus oktatónak, aki szerint *„az oktatás célja a tanulás, nem a tanítás kell legyen”.*[30] Tézisét úgy fogalmaznám meg másképp, hogy egy képzés sikerét a hallgatók és oktatók objektív (teljesítményben megmutatkozó) sikere és szubjektív véleménye (megítélése, elégedettsége) fémjelezi legjobban. Ennek a kutatásnak az a hosszútávú célja, hogy a hallgatóink elégedetten, traumák és szégyenérzet nélkül léphessenek ki a BME kapuin.

28. DEGRAFF – DEGRAFF, i.m., 12.

29. DEGRAFF – DEGRAFF, i.m., 15.

30. DEWITT, Tyler: Online Learning Could Change Academia for Good. *TED,* 2020. https://www.ted.com/talks/tyler_dewitt_online_learning_could_change_academia_for_good?utm_source=recommendation&utm_medium=email&utm_campaign=explore&utm_term=newest-talks-1 (utolsó elérés: 2021. 04. 16.) A szerző fordítása.

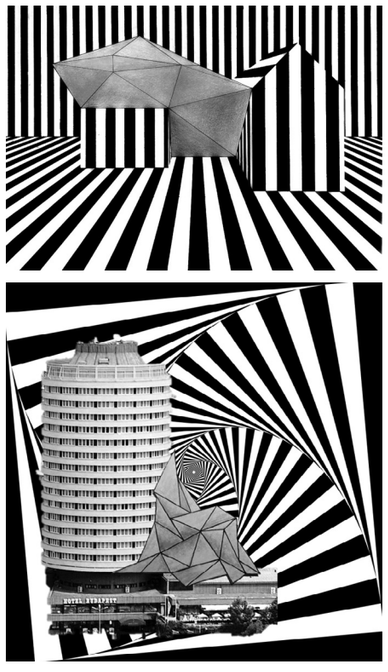

{05 ↑} Wagner Dávid alkotása – Építészet alapjai / 2. feladat: Parazita építészet, Archigram és Op-art, 2021. 03. 03.
{06 ↑↑} Márialigeti Sára alkotása – Építészet alapjai / 2. feladat: Parazita építészet, Archigram és Op-art, 2021. 03. 03.

IRODALOMJEGYZÉK

KERÉKGYÁRTÓ Béla – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és Oktatás. A BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete.* Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2016.

CECIL, Wes: Education: History and Development. *Youtube,* 2021. https://www.youtube.com/watch?v=qPvKWnFe1tw (utolsó elérés: 2021. 03. 03.)

CSEH András: *Pre Architectura – Learning Through Space / Térbeli tanulás.* Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola: Doktori disszertáció, 2015.

DEGRAFF, Jeff – DEGRAFF, Stanley: *A kreatív gondolkodás eszköztára.* Budapest: Pallas Athéné kiadó, 2020.

DYER, Emma: Education in the Time of Covid-19: Who Gets to Decide and When? A Call for Increased Participation in the Design and Adaptation of Education and Schools. *Architecture and Education,* 2020. https://architectureandeducation.org/2020/08/13/education-in-the-time-of-covid-19-who-gets-to-decide-and-when-a-call-for-increased-participation-in-the-design-and-adaptation-of-education-and-schools/ (utolsó elérés: 2021. 03. 03.)

GROVER, Robert – WRIGHT, Alexander: *National Design Studio Survey: Initial Results.* Bath: University of Bath, Department of Architecture & Civil Engineering, 2020.

GROVER, Robert – WRIGHT, Alexander: *National Design Studio Survey: Findings.* Bath: University of Bath – Standing Conference of Heads of Schools of Architecture, 2020.

GROVES, Kursty – MARLOW, Oliver: *Spaces for Innovation.* Amsterdam: Frame Publishers, 2016.

HEGYI Dóra – LÁSZLÓ Zsuzsa – ZÓLYOM Franciska (szerk.): *Creativity Exercises: Emancipatory Pedagogies in Art and Beyond.* Budapest, Lipcse, Berlin: tranzit.hu, GfZK, Sternberg Press, 2020.

PRAKASH, Vikram: *Architecture Talk.* 78 – 80. adás, 89. adás, 2020–2021. https://www.architecturetalk.org/ (utolsó elérés: 2021. 03. 03.)

SOLIMAN, Sara – TAHA, Dina – EL SAYAD, Zeyad: *Architectural Education in the Digital Age: Computer Applications: Between Academia and Practice.* Alexandria: Alexandria University, Department of Architectural Engineering, 2019.

SMITH, Charlie (szerk.): *Progressive Studio Pedagogy / Examples from Architecture and Allied Design Fields.* Liverpool: Routledge Focus, 2021.

STEVENS, Philip: How Will We teach Next? Moshen Mostafavi on the Future of Architectural Education. *Designboom,* 2020. https://www.designboom.com/architecture/mohsen-mostafavi-future-architectural-education-09-04-2020/ (utolsó elérés: 2021. 03. 03.)

TERBE Rita: Térjátékok / Térbeli gondolkodásfejlesztés, épített környezeti nevelés gyerekeknek. *BME Építőművészeti Doktori Iskola,* 2017.

The Royal Institute of British Architects: Results of COVID-19 Student Survey. *RIBAArchitecture,* 2020. www.architecture.com/knowledge-and-resources/knowledge-landing-page/riba-publishes-covid-19-student-survey-results (utolsó elérés: 2021. 03. 03.)

INTERJÚK

Interjú Cseh Andrással, a győri Széchenyi Egyetem Épülettervezési Tanszékének oktatójával, 2021. 05. 18.

Interjú Sztvorecz Milánnal, UI/UX szakemberrel, a KREA Design Iskola oktatójával, 2021. 01. 26., 2021. 02. 02., 2021. 03. 17.

MAI SZEMMEL

Általános Iskola, Révfülöp, 1976–80

AKKOR

A révfülöpi iskola az észak-balatoni főút mentén hosszan elnyújtott települési központ nyugati végében, attól egy utcányival magasabban áll. Létesítését a község állandó lakosságának növekedése miatt határozták el, viszonylag későn, az 1970-es években – amikorra az országban iskola-építés terén több évtizedes tapasztalat gyűlt össze. A korszak vívmányaként megjelenő kispaneles iskolák három funkcionális alapegységét használva, de egyedi tömegkompozíciójával, a falu léptékére való érzékeny reagálásával és a nyugati mintákat követő térszervezésével a révfülöpi iskola kitűnik a kor magyar oktatási épületei közül. A ház funkciók szerint három külön tömbre tagolódik, így egy kvázi összetolt pavilonos rendszert alkot. A tantermeket, zsibongókat, tanári szobákat magába rejtő oktatási egység három szintes, hosszanti irányt hangsúlyozó tömeg, amely sarkon átforduló szalagablakos kialakításával karakteres látványt nyújt a Balaton felől. A fő szárny mögé, északra helyezett tornatermi és konyhai szárny léptékben idomul a falu családi házaihoz – és itt, a település felől a két kubus elhúzásával alakul ki a bejárati helyzet. A három tömb anyaghasználatában hasonló, ám a nyílászárókkal tagolt, szinte sík homlokzat felületarányaival következetesen utal a belső funkcionális kialakításra. A kívülről jól olvasható funkcionális rend a belső térszervezésben is nyomon követhető, szerkesztett, takarékos tereket hoz létre. Bár az az akkori hazai oktatás elvárásainak megfelelő narratívát mutat az épület, tetten érhetők rajta a nyugati iskolaépítészet haladó (elő)képei is: kevésbé hierarchikus térrendszerükkel a négyzetes alaprajzú tantermek, a különböző méretű közösségi terek, a differenciált arányok jól kiemelik a kor normatáblázatai szerint szerkesztett magyar iskolaépületei közül a révfülöpit.

MOST

Az iskola többszöri felújításon esett át, de a jelenlegi formájában is őrzi eredeti karakterét. Bár a módosítások nem mindig sikerültek az épület szellemiségének megfelelően, a szigorú funkcionalitáson és a hasábok kompozíciós szerkesztésén alapuló ház formailag levedli magáról a rátéteket, mint például a tornaterem utólagosan illesztett oszlopos félnyereg előtetőit. A kompozíció és a térarányok egyértelműen az eredeti épület erejét jelzik. Ez alól csak az eleve az utolsó pillanatban hozzátett árnyékoló rendszer a kivétel, amely funkcionálisan szükséges, de kialakításával leválik a szinte síkban tartott hasábokról. A felújítások során az eredeti koncepcióhoz leginkább az ablakok cseréje illeszkedik. A fa nyílászárók fehér műanyagra cserélése és az alsó, felső sávban megjelenő új osztás ugyan változtatott a megjelenésen, de az ablakok sorolásának ritmusa, főbb osztása jól őrzi az eredeti homlokzat sávos jellegét. Az iskola térszervezése a mai, átértelmeződő oktatási funkcióknak is jó keretet adhat. A 2-3 osztályonként megjelenő kisebb közösségi tér, kiegészülve a földszinti zsibongóval, változó intimitású és minőségű használatot enged. Az 1980-as években kiemelt előnyként megjelenő alsós és felsős osztályok elválasztásán túl a gyerekek különböző léptékű és létszámú közösségeinek ad más-más módon helyet. A földszinti aula az alacsony belmagasságával és sötétebb tereivel talán kevésbé alkalmazkodik a kortárs oktatási elvárásokhoz, ám a kisebb zsibongók jó léptékű, otthonos helyekként működnek. A térszervezés az iskolába érkezés, az iskolában töltött idő és a haza indulás folyamatának narratíváját fizikailag is megjeleníti, így az épület akár a kortárs iskolaépületek között is releváns példaként értelmezhető.

Monory Rebeka

ÉPÍTÉSZ
Gulyás Zoltán
/ IPARTERV
munkatárs: Dobai János
és Márkus László

MOST

MOST

AKKOR

MOST

MOST

IRODALOMJEGYZÉK

FERKAI András: *Gulyás Zoltán építészete, 1930–2000.* Budapest: HAP Hungaro-Austro Plan, 2005.

JURCSIK Károly: Kispaneles kommunális épületek. *Magyar Építőipar*, 27. évf., 1978/1-2, 10-13.

VIDA András: Délelőtt a révfülöpi új iskolában (Vida András képriportja). *Veszprémi Napló*, 1980. 09. 07., 5.

A szerző telefonos interjúja Dobai Jánossal, 2021. 05. 14.

SZERZŐ
ROSE BALÁZS

TÉMAVEZETŐ
FEJÉRDY PÉTER DLA

Nyitott város

A VALPARAÍSO ISKOLA OKTATÁSI MÓDSZERTANI KERETEI ÉS A CIUDAD ABIERTA HATÁSA A KORTÁRS CHILEI ÉPÍTÉSZETI GONDOLKODÁSRA

A Valparaíso Iskola kísérleti építészeti telepe, a Ciudad Abierta [Nyitott Város] idén ötven éves. Jelen kutatás célja az Iskola egyedi építészeti gondolkodása és formai eredményei, valamint a nemzetközi szinten is jelentős chilei kortárs építészet közötti kapcsolat feltérképezése. Noha az Iskolát az 1990-es évektől növekvő nemzetközi érdeklődés övezi és története megfelelően feldolgozott, arról nem szól kutatás, hogy ezek az összefüggések milyen hatással vannak a chilei építészképzésre és tervezői gondolkodásra. A tanulmány erre a kérdésre keresi a választ. Az alapító tanárok 1952-től dolgozták ki az Iskola módszertanát, amelyben a közösségi élet és alkotás, az oktatás és a tanulás határai elmosódnak. Alternatív pedagógiája összetett és a világon egyedülálló, ezért a dolgozat a speciális módszertani elemekre fókuszál és foglalja össze azokat öt pontban: a költészeti kiindulás, a multidiszciplináris megközelítés és a kollektivista szemléletmód jelenthetik a képzés hangsúlyos részeit, empirikus építészeti felfogásának alapeleme a valós léptékű modellezés, a folyamatos kísérletezés, a játék és improvizáció. A pedagógia tantervi keretek közé emeli az utazásokat, amelyek Dél-Amerika valódi felfedezésére és „belakására” irányulnak. A dolgozat az iskola oktatási módszerein keresztül mutatja be annak kialakulását, tevékenységét, építészeti motivációit és hatásait. A kutatás alapjait a szerző közel négy év chilei építésztervezői gyakorlata, az iskola gazdag archívumai, a telep történetét feldolgozó könyvek és dolgozatok, egy interjúkötet és egy saját interjú jelentik. Az eredmény segít eligazodni a Valparaíso Iskola, illetve más chilei építészképzők és a kortárs építészet közötti kapcsolatok hálózatában.

#homokdűne
#építészeti_labor

1. Valparaíso romantikus kikötőváros a Csendes-óceán partján, 120 kilométerre a fővárostól, Santiago de Chilétől. A kampusz Valparaísótól 30 kilométerre észak felé, Ritoque óceánparti falu mellett található.

2. PÉREZ DE ARCE, Rodrigo – PÉREZ OYARZÚN, Fernando – RISPA, Raúl (szerk.): *Valparaíso School - Open City Group (Masters of Latin American Architecture Series - Birkhäuser).* Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003, 15.

3. A Valparaíso Iskola alapítói Cruz és Iommi mellett Jaime Bellalta Bello, Miguel Eyquem Astorga, Francisco Méndez Labbé, Fabio Cruz Prieto, José Vial Armstrong, Arturo Baeza Donoso és Claudio Girola Iommi voltak. Lásd: PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 153.

4. *„[A] Valparaíso Iskola gyökerei eredetileg a santiagóinál jóval nemzetközibbek voltak […]. Ennek ellenére az 1970-es évekre, a diktatúra időszakára ez a viszony teljesen megváltozott.”* ROSE Balázs: „A világ sokkal több annál, mint amit az építészek gondolnak róla”, interjú Rafael Moya Castróval. *Utóirat: A Régi-Új Magyar Építőművészet Melléklete*, XXI. évf., 2021/4, 64-68, 5.

CIUDAD ABIERTA

1970–71 fordulóján a chilei Valparaíso kikötővároshoz közel, a tengerpart feletti homokdűnék között nyitotta meg kapuit a Ciudad Abierta [Nyitott Város] kísérleti építészeti telep, a Valparaísói Katolikus Egyetem Építész Iskolája (PUCV EAD) külső, attól független építészeti laboratóriuma, ahol a hallgatók oktatókkal közösen tervezték és valósították meg elképzeléseiket.[1] Ezzel az építészoktatásban történelmi jelentőségű lépéssel egy utópisztikus kampusz máig tartó története vette kezdetét.[2]

Az egyetemtől szervezetében függetlenül működő telep a kísérleti építészet szempontjából izgalmas tájkép az óceánparton. A dűnék és fás völgyek között kinőtt épületek, épülettorzók és képzőművészeti alkotások sora egy saját belső világ létrejöttéről tanúskodnak. Azonban a Ciudad Abierta nem választható külön a Valparaíso Iskola összetett oktatási módszertanától, hanem annak szerves része, egyenes következménye.

Az Iskola lefektetett oktatási elméletei nem tűntek el, hanem újabb generációkra öröklődnek tovább. A Ciudad Abierta híre mára körbejárta a világot. Jelen tanulmány nem oktatástörténeti összefoglaló, hanem az iskola egyedülálló módszertanát vizsgálja sok évtizedes történeti kontextusban. Arra keresi a választ, hogy ezek a módszerek milyen hatások által alakultak ki, továbbá milyen és mekkora befolyással lehetnek az építészoktatásra, a kreatív gondolkodásra, a mai chilei építészet minőségére.

A VALPARAÍSO ISKOLA KIALAKULÁSA ÉS SZELLEMI HÁTTERE

Az alapító mesterek, a karizmatikus építész Alberto Cruz Covarrubias (1917–2013), a költő Godofredo Iommi Marini (1917–2001) és társaik 1952-ben, közel két évtizeddel a kísérleti kampusz megnyitója előtt kapták a megbízást az egyetem építész iskolájának vezetésére.[3] A csoport szemlélete európai és argentin modernista avantgárd és szürrealista alapokon nyugszik, ezeken részben túl is haladt: minden alkotás kiindulópontja a költészet lett, ugyanakkor a vezetőség az első pillanattól fontosnak tartotta a multidiszciplináris megközelítést, a kollektív gondolkozást és cselekvést. Az iskola filozófiája európai gyökerű, azonban megalkotta saját gondolatvilágát és az avantgárdra csupán eredetként utalt, magát megkülönböztette attól.

{01 ↑} A Ciudad Abierta megnyitó ünnepségsorozatának egy performansza, 1970–71

Az eredetileg erős nemzetközi kapcsolatokkal bíró, nyitottan gondolkodó Valparaíso Iskola a Ciudad Abierta megalapításával – az 1960–70-es években az országban zajló társadalmi-politikai radikalizálódás hatására – elzárta magát a külvilágtól.[4] Ez a bezárkózás azonban szokatlan mértékű belső szabadsággal járt. Az iskola nevében rejlő „nyitott” jelző kettős jelentéssel és némi ambivalenciával bírt: egyrészt a telep előre nem

meghatározott (nem tervezett) sorsára, másrészt vendégek fogadására utalt, miközben a háttérben egy zárkózottabb belső szellemi tartalom bontakozott ki.

A közösségi élet, munka és tanulás harmóniája, a tervezés és kivitelezés közösségi stratégiája, az improvizáció és a spontaneitás állandó lehetősége innovatív módszertani eredményekhez vezetett. A szigorú költségvetési korlátok, a nyers, gyakran újrahasznosított építőanyagok, az egyszerű építési technikák és a szélsőséges körülmények együtt fokozták a hallgatók és oktatók kreativitását.

Az 1980–90-es évek termékeny és mozgalmas időszaka után a telep fejlesztésének intenzitása visszaesett, ennek ellenére a Ciudad Abierta mindenkori képe állandóan változik.[5] Találhatók itt friss épületek és a kezdetektől fejlődő, átalakuló agórák, találkozóhelyek, műtermek, galériák és kiállító csarnokok, szoborcsoportok és land art installációk, valamint a kampusz állandó pontját jelenti a szabadtéri kápolna és temető. Itt nyugszanak Alberto Cruz és alapító társai, akiknek a sok évtizedes gazdag pedagógiai és alkotói munkásságát archívumok őrzik.

OKTATÁSI MÓDSZEREK: A VALPARAÍSO ISKOLA ALTERNATÍV PEDAGÓGIAI STRATÉGIÁJA

A következő fejezet kísérletet tesz az iskola a korát sok tekintetben jelentősen meghaladó, alternatív pedagógiai módszertanának összegzésére, és megpróbálja kiemelni a jellemzőbb – hagyományos oktatási keretektől eltérő – módszereket, illetve kifejteni kialakulásuk főbb motivációit. A módszerhatárok összemosódnak, de ez az iskola alapvetése is egyben: az emberi élet, a munka és a közösség felfogásuk szerint egymástól elválaszthatatlanok, egy nagy egység részeiként kell hozzájuk közeledni.

Az alapvető mérnöki ismeretek (matematika, statika, szerkezettan) és az itt később kiemelt módszerek mellett sok egyéb oktatási témakör helyet kapott a tantervben. Ilyen a Cultura del Cuerpo [testkultúra], amelynek a modern csapatjátékok (labdarúgás, röplabda, gyeplabda) mellett része a jóga, a capoiera (brazíliai eredetű harcművészet), az akrobatika, a zsonglőrködés, de ősi mapuche indián játékok is. Szintén az iskola közösségét erősítik a sportbajnokságok (torneos), ahol a különböző évfolyamok csapatai egymás ellen vagy meghívott egyetemek hallgatóival küzdenek. A művészeti oktatás fontos pillérei a rajz, a szobrászat, a zene és a táncművészet. A közösségi élet középpontja a katolicizmus, tehát fontos kurzusok a vallástörténet és a valláskultúra, illetve kötelezőek a misszionárius szolgálatok, miközben a tantervben jelen van a szociológia, a pszichológia és a filozófiai ismeretek is.

#korai_újrahasznosítás
#kreativitás

5. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 135-151.

{02 →} Nehéz útviszonyok az első travesían, Patagónia, 1965

#phalène
#travesía
#rítus

AZ ÉPÍTÉSZETTÉ FORMÁLÓDÓ VERSELÉS MINT AZ ALKOTÁS KIINDULÓPONTJA

Az iskola költő vezetője, a buenos airesi születésű Iommi 1949–65 között rendszeresen látogatta Európát. Baráti köre elsősorban Párizsba invitálta, de eljutott többek között az Ulmi Iparművészeti Főiskolába is.[6] 1964-re tökéletesítette saját műfaját, a *phalène*-t, a közönséget is bevonó szürrealisztikus költői performanszot, amit barátaival együtt francia városok utcáin gyakorolt, mielőtt visszatért volna Chilébe.[7] Az iskolát alapító tanárok a költő, dizájner, képzőművész és filozófus barátaikkal együtt 1965 júliusában vágtak bele a később ikonikussá váló utazásukba – az első *travesía*-ba.[8] Útjuk a tűzföldi Punta Arenasból indult, keresztülhaladt Patagónián és az Andok fennsíkjain egészen a bolíviai pampákig. A cél az a Santa Cruz de la Sierra volt, mely a csoport felfogása szerint *„a pampák és az amazóniai dzsungel kontinentális találkozási pontja, […] Dél-Amerika költői középpontja”*.

Azonban Che Guevara gerillaháborúja útjukat állta, így nem sokkal a megérkezés előtt meg kellett szakítani a hosszan tartó utazást.[9] Az emberpróbáló út során a résztvevők számos előre kigondolt és spontán *phalène*-t gyakoroltak, verseltek, illetve egy sor képzőművészeti és land art kompozíciót hagytak maguk után. Az úton közösen szerzett és két évvel később, 1967-ben kiadott versgyűjtemény, az *Amereida I* a csoport legfontosabb hivatkozásává vált.[10] Az avantgárd szabadverses kötet a latin-amerikai népek identitását és orientációját járja körbe, azt Dél-Amerika felfordított térképével illusztrálja: *„nekünk az észak a dél, […] ezért fordítjuk meg a térképet”* – idézik benne Joaquín Torres Garcíát, ezzel a világ északnyugati részéhez viszonyították, egyben attól finoman el is határolták magukat.[11]

Az iskola az alkotáshoz tehát a költészet felől közelített. Minden a szóval, a verseléssel – a szavak legvégső esszenciájával – kezdődött, a résztvevők metaforikus költői aktusokon és különféle játékokon keresztül, közösen jutottak el az építészeti tervezéshez, végül a közös megvalósításhoz. Az Iskola módszertana szerint minden alkotói tevékenység rítussal

6. A Max Bill vezette Hochschule für Gestaltung Ulm (1953) a Bauhaus módszerek európai örökösének számított.

7. *Phalène* (francia, jelentése: éjjeli lepke)

8. *Travesía* (spanyol, jelentése: utazás, átkelés). Lásd: *Tantervi utazások – travesías*. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 9, 13-14, 16, 122, 148, 156.

9. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN, i.m., 14, 156.

10. Az *Amereida* Iommi költői víziója Amerikáról, szójáték az Amerika és az Eneida (Vergilius: *Aeneis*) szavak összevonásából.

11. Az idézet eredetileg a 20. század első feléből, Joaquín Torres García uruguayi-katalán képzőművésztől és teoretikustól származik.

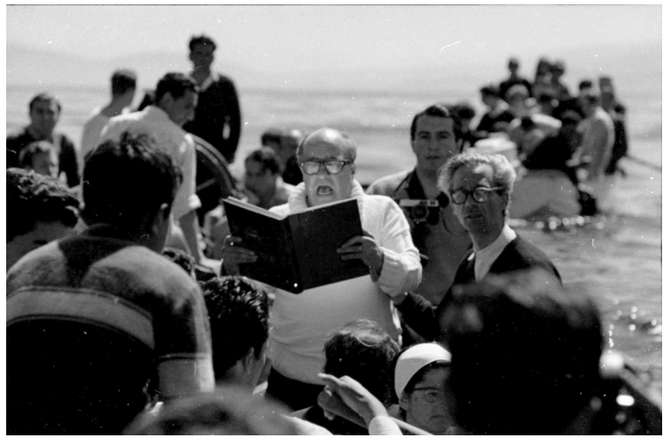

{03 ←} Egy korai phalène, Godofredo Iommi (középen) és Alberto Cruz (jobbra), Horcones, Chile, 1964

(költői performansszal) kezdődik annak érdekében, hogy a tervező csoport megismerje a helyszínt, illetve a feladat lényegét. Iommi költészeti megközelítése és Cruz építész tanári tehetsége egymást egészítették ki és erősítették, az egyéb művészeti- és tudományágak, illetve az Iskola közösségének bevonása a kor építészoktatási kánonjaitól jelentősen eltérő, egyedülálló pedagógiához vezetett.

MULTIDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉS

Chile az amerikai kontinens egyik legelszigeteltebb országa.[12] Az itteni alkotók és gondolkodók minden korban a nyugati világ északi féltekéjét figyelik, azonban a haladó gondolatok és mozgalmak rendre jelentős késéssel eresztenek gyökeret az országban. Így az I. világháború után virágzásnak induló európai modernizmus, a „nemzetközi stílus" és a különféle avantgárd művészeti irányzatok általában 10-15 évvel megkésve érvényesültek.[13] Tehetősebb chilei értelmiségiek – Godofredo Iommihoz hasonlóan – ellátogattak Európába és az Egyesült Államokba, sok esetben hosszabb ideig éltek ott, majd tapasztalatokkal telve tértek vissza hazájukba.

De nem csupán chileiek vittek haza új gondolatokat, a transzfer a másik irányban is működött: már a II. világháború kitörése előtt érkeztek menekültek Európa elnyomással sújtott területeiről. Az 1936-ban kitört spanyol polgárháború köztársaságpárti ellenállói tömegesen kaptak menedékjogot az országban.[14] A világháború alatt a bevándorlók száma tovább nőtt, jelentős részük letelepedett és tovább gazdagították Chile társadalmát, tudományos és kulturális életét. Az európaiak – köztük a kiemelt jelentőséggel bíró spanyol diaszpóra tagjai – akaratlanul is hozták magukkal a modernizmust, az avantgárd szemléletet és a multidiszciplináris alkotói megközelítést.

Az Iskola egy korai, 1956-os pályázati tervében az Escuela Naval de Valparaíso szirtre helyezendő, állandó óceáni szélnek kitett épületének munkaközi modelljeit egy szélcsatornában vizsgálta: ennek eredményeként jöttek létre az alapkoncepcióra épülő szélvető épülettömegek és tájépítészeti elemek, szélvédett külső terek és udvarok.[15] Szintén ez

#bevándorlás
#európai_avantgárd

12. Az ország az Andok vonulatai és a Csendes-óceán közé szorult, átlagosan mindössze száznyolcvan kilométer széles, de több mint négyezer-ötszáz kilométer hosszú és hatezer méter szintkülönbséggel bíró földrajzi sáv.

13. Az első chilei avantgárd szellemiségű folyóirat, a költészettel, képzőművészettel és filozófiával foglalkozó *Mandrágora* 1938-ban indult – egy önmagát a kezdetekben nyíltan szürrealistának valló egyetemi csoport gondozásában.

14. Csak az 1939. szeptember 3-án Valparaísóban kikötő *SS Winnipeg* hajó fedélzetén több mint 2200 spanyolországi munkás, szakember és értelmiségi érkezett, köztük José Ricardo Morales művészettörténész és abszurd drámaíró. LEÓN, Ana María: Prisoners of Ritoque: The Open City and the Ritoque Concentration Camp. *Journal of Architectural Education*, LXVI. évf., 2012/1, 84-97, 86.

15. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 28-31.

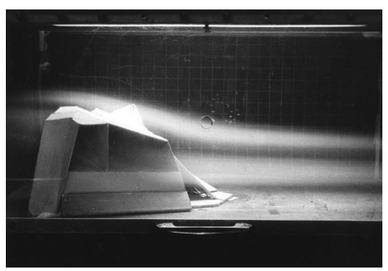

{04 ↑} A Hospedería del Errante szélcsatorna kísérlete

{05 ↑} A Hospedería del Errante mai képe

16. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 7, 86-97.

17. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 108-113.

#claudio_girola

a metódus érvényesült évtizedekkel később a Ciudad Abierta Hospedería del Errante [Vándor fogadó] (1981-) fejlesztésénél: ennek a legfontosabb kiindulópontja ugyancsak az állandó tengerparti szél volt.[16] A hosszú idő alatt kivitelezett épület egy perforált vasbeton héjszerkezet alatt megszületett külön világ.

A Valparaíso Iskola egyik meghatározó alakjává vált Claudio Girola argentin szobrász, aki 1956-ban csatlakozott a csoporthoz. A nemzetközileg is elismert képzőművész katedrát kapott a Valparaíso Katolikus Egyetem építész karán, és műtermet a Ciudad Abierta kampuszon – ott számos nagyobb léptékű műve meg is található, ezek közül az El Pozo [A kút] (1976) kivitelezése rituális ásással, szimbolikus költői aktussal indult.[17] Az alkotás egy land art-szerű földbevájt, negatív szobor, amibe a látogató be tud sétálni, teljes kontúrja viszont csak a levegőből rajzolódik ki.

Az Iskola létrehozásakor – az alapítók vegyes szakmai összetételének is köszönhetően – a multidiszciplináris hozzáállással kapcsolatban nem volt nézeteltérés. Az építészeti tervezés során nagy hangsúlyt fektettek a különféle művészeti és tudományos ágak – a filozófia, a költészet, a szobrászat, a tárgytervezés, a fizikai kísérletek vagy akár a hadi-tengerészeti kutatások – integrációjára. Az építészhallgatók gyakran dizájnerekkel közösen dolgoztak, minden alkotás születése és fejlődése körül ott voltak a képzőművészek, költők, tudósok. Az iskola hitvallása szerint az építészet nem különválasztható a társszakmáktól, ahogyan szerintük az élet harmóniája a munka és a folyamatos tanulás záloga.

EMPIRIKUS TERVEZÉS, KÍSÉRLETEZÉS, IMPROVIZÁCIÓ, VALÓS LÉPTÉKŰ MODELLEZÉS

„El camino no es el camino” [A járható út nem járható] – ez a sor zárja az *Amereida I*-et. Vagyis minden alkotói tevékenység felfedezéssel indul, a megszokott út vagy gondolkodásmód nem vezet megfelelő eredményre: ez az egyetlen szabály, amihez következetesen ragaszkodni kell. Az Iskola egyik legfontosabb alapgondolatából egyenesen következik maga a kísérleti építészet, az alternatívák állandó keresése.

#kísérleti_építészet
#megfigyelés #felfedezés

Az intézmény első időszakát (1952–60) jellemzően városépítészeti koncepciótervek, építészeti tervpályázatok és szakrális épülettervek alkották. Az urbanisztikai és pályázati koncepciók tervlapjain Le Corbusier hatása érezhető, azonban minden esetben kitapintható egyfajta empirikus tervezési megközelítés. Már a kezdeteknél nagy hangsúly helyeződött az elemi fizikai környezet gondos megfigyelésére és elemzésére: a koncepcióvázlatokon a helyszín geográfiai adottságait, a tenger közelségét, adott esetben – például a valparaísói Haditengerészeti Akadémia pályázati tervénél – még a süvítő szelet is ábrázolták.

Az első évtizedből szinte alig találunk megépült munkát. Ilyen szempontból mérföldkőnek számított a santiagói *Casa Cruz* családi ház (1956–61), az első közösen tervezett és felépített megbízás.[18] A tervezési stratégia újdonság volt: a kidolgozott kiviteli tervek helyett fázisról-fázisra, improvizatív módon haladt előre a megvalósítás. *„Amint a tartószerkezet elkészült, akkor született döntés a folytatásról, a külső burkolatról és így tovább.”*[19] Így az engedélyeztetés során az önkormányzathoz újabb és újabb fennmaradási engedélyeket nyújtottak be. Ebben a hosszúra nyúlt kreatív folyamatban a belső térstruktúra élvezett elsőbbséget, a külső megjelenés másodlagossá vált. Ez a fajta tervezési metódus később a Ciudad Abierta telep fejlődésére is jellemző volt.

18. Az épületet később elbontották, a helyén ma toronyházak vannak a város új üzleti központjában, az úgynevezett „Sanhattan”-ben.

{06 ↓} A Casa Cruz utcai homlokzata, Jean Mermoz, Santiago, 1961

19. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 42.

20. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 7, 58.

21. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 7, 66-71.

22. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 7, 72-77.

23. Kollektív módon tervezett és kivitelezett többfunkciós épület: szálláshely, stúdió, műterem. A vendégeket a finanszírozók közül választják ki, a döntést a közösség hagyja jóvá.

24. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 102-107.

25. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 78-85.

{07 ↑} A Sala de Música belső tere, 1982

Az épületek a kiviteli tervrajzok helyett inkább megfigyelések, előre lefektetett szabályok és gondolatok alapján, gyakran improvizatív fordulatokon keresztül épültek és fejlődtek tovább, vagy épp estek szét darabokra. Egyfajta megfigyelő és felfedező hozzáállás volt ez – minden alkotás a „volver a no saber” [visszatérés az ismeretlenbe] alapállásból indult.[20]

A Ciudad Abierta első jelentősebb épülete, a *Sala de Música* [*Zenecsarnok*] (1972) egyetlen belső térből áll.[21] Ahogyan minden későbbi projektnél, itt is a közös tervezést saját kezű kivitelezés – valós léptékű modellezés – követte. A faszerkezetes épület a vad természeti környezet és az óceán látványa ellenére kifelé ablaktalan, középen kisméretű belső légudvarral felnyitott. A külső oldali akusztikai panelek a közelben vágott nádból készültek. A légudvar feltolható ablakai biztosítják a szellőzést és a belső, sejtelmes fényviszonyokat, de az akusztikai manipulációban is szerepet játszanak. Az épület ezzel az attitűddel szembefordult a tengerpartokon általánossá lett „panoráma-orientált” építészeti alapállással, és annál sokkal izgalmasabb hangulatra tett kísérletet: a tenger állandó morajlása látvány nélkül közvetlen, ugyanakkor sejtelmes hatást kelt.

Az improvizációra egy igen jellemző példa a kampusz egyik legrejtélyesebb építménye, a *Palacio del Alba y del Ocaso* [*Hajnal és alkonyat palotája*] (1982).[22] Az eredetileg egy szállás és közfürdő kialakítását megcélzó, de pontos végcél és program nélküli alkotói folyamat több fordulaton túljutva egy adott pillanatban leállt. Az eredmény egy ívelt téglafalakkal körbezárt agóra, egy találkozóhely lett, ahol gyakorlatilag az égbolt veszi át a gondolati főszerepet.

Az évtizedek során számos *Hospedería* [*szállásépület*] létesült a telepen.[23] A kiinduló motívumok a belső fényviszonyokból, térstruktúrából és az elemi természeti jelenségekből – szélből, napsütésből, földrengésből – fakadtak, a külső megjelenés pedig itt is minden esetben másodlagos volt. A *Hospedería Doble* [*Dupla fogadó*] (1974) legfőbb erejét az izgalmas belső térsor és a szinte kaotikus külső közötti feszültség jelenti – az épület a *Casa Cruzhoz* hasonlóan fordított logika alapján, „belülről kifelé” fejlődött.[24] Az általánostól radikálisan különböző, mégis logikus gondolkodás rejlett a *Casa de los Nombres* [*Nevek háza*] (1992) kivitelezése mögött is: a szélnek kitett homokdűnék közé tervezett kiállítócsarnok első építési aktusa a tető kivitelezése volt, ezután – a már széltől, naptól és esőtől védett helyzetben – készültek el az épület egyéb szerkezetei.[25] A *Casa de los Nombres* idővel a dűnék mozgásának áldozata lett, mára csak a torzója található meg, installáció-szerűen sorakoznak a pillérek a homokban; ez is egy fontos tapasztalat, sérülékenység és ideiglenesség tekintetében a Ciudad Abierta épületei és az emberi élet között vonható párhuzamra világít rá.

KÖZÖSSÉGI TERVEZÉS ÉS ÉPÍTÉS

Alberto Cruz, az 1940-es években a Santiagói Katolikus Egyetemen eltöltött oktatói időszaka és az ott kudarcot vallott reformkísérletei után, 1952-ben kapott felkérést Jorge González Förster jezsuita szerzetestől, a Valparaísói Katolikus Egyetem rektorától az Építész Iskola átszervezésére és vezetésére.[26] Ehhez azonban Cruz feltételeket szabott: nem vállalta egyedül a megbízást, hanem korábbi santiagói egyetemi kollégáival és legtehetségesebb tanítványaival, képzőművész és költő tanárokkal oktatói csoportként érkeztek Valparaísóba. A tanárok és családjaik egymás mellett, szinte kommunaként éltek a Valparaísóval összenőtt Viña del Mar városában. Ez a létforma volt az igazi lehetőség arra, hogy kerüljék az iskolán kívüli tervezői praxist, és az alkotással egységbe forrasztott oktatásra összpontosíthassanak. Minden külső tervezési megbízást kollektívan, intézményi kereteken belül kezeltek, és a koncepciókat a hallgatók bevonásával dolgozták ki. A terveknek sosem volt egyetlen szerzője, azokat minden esetben az iskola egy-két tanára projekt-koordinátorként irányította.

A közösségi gondolkodással kapcsolatban fontos kitérni az 1930-as évek második felétől 1973-ig tartó változékony társadalmi folyamatokra. Az európai menekültekkel érkező haladóbb gondolkodás elterjedése által a Dél-Amerikában folyamatosan bővülő középosztály egyre nagyobb igényt támasztott elérhető és minőségi művészeti produkciókra. Az 1950-es évektől kezdve az ország kulturális élete egyre sokszínűbbé vált: ezt tanúsítja a színházi világ, amely soha nem látott szárnyalásba kezdett, megjelentek a független, avantgárd szellemiségű társulatok, egyre népszerűbbek lettek a társadalomkritikus, illetve a közönséget is bevonó kollektív színházi darabok.[27] Az 1960-as évek második felétől a társadalom fokozatosan polarizálódott, egyes civil és politikai csoportok radikalizálódtak. Ezzel ellentétben, habár a Valparaíso Iskola is határozottan hitt a közösség alkotóerejében, a társadalmi és aktuálpolitikai diskurzusokból kimondatlanul is kivonta magát. Ez is közrejátszhat abban, hogy az 1973. szeptemberi katonai puccs után a Ciudad Abierta zavartalanul működött tovább, és nem sokkal később, 1975-ben Alberto Cruz elnyeri az ország legnevesebb építészeti díját, a Premio Nacional de Arquitecturát.[28]

Mindeközben, 1960-ban a történelem valaha mért legnagyobb földrengése sújtott le Chilére, hatalmas pusztítást végezve a déli régiókban.[29] A következő öt év újjáépítési munkálataiban a Valparaíso Iskola aktív részt vállalt, tanárok és hallgatók együtt dolgoztak a terveken, és legtöbb esetben a kivitelezésben is segítettek. Először öt városhelyreállítási tanulmány, azt követően húsz kápolna és templom rekonstrukciójára vonatkozó terv készült el, amelyeknek a mostoha körülmények és a korlátozott lehetőségek ellenére a jelentős része megvalósult. Gyakran a legolcsóbb ipari építőanyagok álltak rendelkezésre, ezek azonban építészetileg izgalmas szerkezeti és formai kísérletekhez vezettek. Más esetekben a leomlott, de még felhasználható épületszerkezeteket hasznosították újra és építették be új viszonyrendszerekbe. Ösztönösen és kényszerből tették mindezt, nem aktuális trendek hatására, ezzel évtizedekkel megelőzve az újrahasznosítás mára már alapvetőnek tűnő

#kollektivizmus
#oktatói_csoport

26. A modernista építészetelmélet 1946-tól kezdett átszivárogni a chilei oktatáselméletbe, elsősorban az ország legjelentősebb építész iskolájába, a Santiagói Katolikus Egyetemre (PUC). 1939-ben itt diplomázott Alberto Cruz, aki már 1945-től az egyetem oktatójává lett. 1949-ben az egyetemi reformmozgalom egyik kulcsszereplője, az oktatási szerkezetátalakítási terv egyik kidolgozója volt. Az akkori vezetés nem támogatta a reformerek tervét, ezért a Cruzékhoz hű diákok egy csoportja kiállt mestereik mellett, fellázadt és sztrájkba kezdett. A santiagói iskolához viszonyítva a valparaísói kevésbé volt konzervatív és elitista beállítottságú – annak ellenére, hogy mindkét egyetem a *pontificia* (pápai) jelzővel illette saját magát.

27. LEÓN, i.m., 86.

28. 1970-ben a szocialista Salvador Allende Gossens nyerte a demokratikus választásokat. Új kultúr- és gazdaságpolitikát hirdetett, államosította a bányászatot és egyéb kulcsfontosságú ágazatokat. Egyre nagyobb volt az általános elégedetlenség, sztrájkok és hiperinfláció jellemezte az időszakot. 1973. szeptember 11-én a kormányt egy katonai puccs buktatta meg, Allende az Elnöki Palotában öngyilkos lett. Helyére Augusto Pinochet tábornok került: diktatúrájának 16 éve politikai megtorlással, cenzúrával, kulturális kiüresedéssel és új neoliberális gazdaságpolitikai modell kiépítésével jellemezhető. A rendszer mélyen ellentmondásos volt: tízezrek „tűntek”, illetve menekültek el politikai okokból az országból, miközben az 1980-as évek második felétől gazdasági szárnyalás vette kezdetét.

29. Chile szinte teljes hosszában a csendes-óceáni tűzgyűrű vonalán fekszik, a földrengések és a szökőárak gyakoriak és sokszor pusztító erejűek. A rombolás és a halálesetek tragikus mivolta mellett a nagyobb földrengések történelmi mérföldkőnek is számítanak az ország életében: az újjáépítés mindig azonnali cselekvést kíván, szolidaritással és összefogással párosul, a gazdasági hullámvölgy után fellendülés várható, az építési technikák és szabványok pedig megújulni kényszerülnek. Az 1960-as dél-chilei, 9.5 magnitúdójú rengés közel 10 percig tartott, az elő- és utórengések szintén jelentős erejűek voltak.

#trabajo_en_ronda

30. Lásd még: II. Vatikáni Zsinat. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 49.

31. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 48-55.

gondolatát. Egyszerű népi építészet, organikus formák, héjszerkezetek és progresszív modernizmus keveredett itt, miközben az új liturgiák által megkívánt haladóbb térszervezések is érvényesülhettek.[30]

Az Iskola dél-chilei rekonstrukciós tevékenysége, a közös alkotómunka és az építkezéseken való részvétel alapvetően befolyásolták az oktatók közösségekhez való hozzáállását. Ebben jelentős szerep jutott José Vial és Arturo Baeza tanároknak, az itt felszedett tapasztalataik összegzése pedig az iskola gondolkodására volt óriási hatással.[31] A „trabajo en ronda” [körben, közösen végzett munka] módszere visszatérést jelentett a korai kereszténység egyenlőség és szegénység kultúrájához, „a katolikus baloldal kollektivista, egyenlőségi teológiájához”, amely később a Ciudad Abierta kampuszon már teljesen általánossá vált. E kollektív és állandóan változó hozzáállás által a csoport tanít, kutat, tervez és épít – ez az iskola máig alkalmazott módszertanának egyik alappillére.

{08 →} A Corral templom rekonstrukciós munkálatai, 1961

{09 ←} Közösségi gondolkodás a Ciudad Abiertán, a víztoronynál

#amerika_valódi_
felfedezése

#költőiség
#ösztönösség
#természetközeliség

TRAVESÍAS – UTAZÁSOK

A Valparaíso Iskola felfogása szerint az európaiak 1492 után hódítani érkeztek az Újvilágba, és nem megélni azt, így leszármazottaik nem igazán ismerik „saját" kontinensüket. Ezért a csoport fontos célja Dél-Amerika bejárása, valódi felfedezése és különböző művészeti performanszokon, installációkon és az építészeten keresztül a vadon kulturális meghódítása lett. Az 1965-ös első travesía mérföldkőnek számított ebben az elköteleződésben. Az ezt követő évek az utazás tanulságairól, a közben megfogalmazott gondolatokról (*Amereida I*), az egyetemi reformkísérletről és azok következményeiről – összeségében a Ciudad Abierta alapításának előkészítéséről – szóltak. Az 1970-es évek elejére kezdett kikristályosodni az iskola új oktatási eszközrendszere, az évtized folyamán pedig a Ciudad Abierta első létesítményeire fókuszáltak, amely folyamat – a kísérleti építészet jellegéből adódóan – rengeteg időt és energiát emésztett fel.

Iommi javaslatára, 1984-től rendszeresített travesía-programba kezdtek, évente 5-6 utazást szerveztek a kontinens és a szigetvilág különböző pontjaira, a célokat olykor önkormányzati felkérés, máskor nemzetközi szakmai párbeszéd alapján határozták meg.[32] Együtt járták a vidéket oktatók és diákok, építészek és dizájnerek, amely feltétlen módszertani újítást jelentett. Egyfajta utazó építőtábor volt ez: a résztvevők néha előkészített installációkkal érkeztek, de az esetek többségében a helyszíni tapasztalatok alapján gondolták végig az elképzeléseket és építették meg azokat. Figyelemre méltó az a tudományos program, amelynek keretében az iskola dizájnerei és a haditengerészet közösen fejlesztette azt a kutatóhajót, az *Embarcación Amereidát* (1994), amellyel Patagónia fjordjait járták be.[33] A hajó tanterem, műhely és szálláshely volt egyben, és teljesen logikus választás a szárazföldön alig bejárható országrész felfedezésére. Az iskola hallgatói az évtizedek alatt több mint kétszáz travesián keresztül ismerték meg Dél-Amerikát, de nem csak saját kontinensüket járták be, eljutottak a Csendes-óceán szigeteire és több alkalommal Európába is.

32. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 16, 122-129, 148-151.

33. PÉREZ DE ARCE – PÉREZ OYARZÚN – RISPA (szerk.), i.m., 130-133.

{10 ↑} Travesía a Curimahuidán, 1986

34. Erről a gyűjtést lásd a mellékletben.

A travesía-program az egyetemi képzéstől részben független tevékenység, mégsem választható el attól. Amerika újrafelfedezése, belakása, a távoli, zord, kitett helyszíneken való tervezés és valós léptékű építés – a Ciudad Abierta telephez hasonlóan – az egyetemi elméleti képzést gazdagította, annak organikus részét képezte. Ezáltal válhatott a Valparaíso Iskola oktatási módszertana még összetettebbé és egyedülállóvá.

HATÁSOK: AZ ISKOLA HATÁSA A CHILEI ÉPÍTÉSZOKTATÁSRA ÉS A KORTÁRS CHILEI ÉPÍTÉSZETRE

A chilei gondolkodás természetközelisége a zord, de gazdag és változatos természeti környezetből fakad, ugyanakkor az Iskola munkáiból ugyanúgy árad a költőiség, mint az ösztönösség, így válik az ott zajló alkotás egészen egyedülállóvá – egyszerre törékennyé és örökérvényűvé. Bár a Valparaíso Iskola pedagógiai módszerei önmagukban nem teljesen egyediek, összességében kijelenthető, hogy az intézmény a Ciudad Abiertával és a tantervi utazásokkal együtt a korát megelőző, unikális oktatási intézmény. A mai napig nagyon kevés az olyan építészképző a világban, amely ekkora szabadságot enged a kétkezi építésnek, és rendszerszerűen évente több, jelenléti tervezéssel és kivitelezéssel párosított tanulmányutat szervez távoli helyszínekre. Annak ellenére, hogy az Iskola jelenlegi tevékenysége – az alapító mesterek nélkül – már nem mérhető az 1980–90-es évek intenzívebb, „érett" időszakához, hatása túlmutat önmagán, sőt, az ország határain is: számos latin-amerikai építészképző, egyetemi kurzus és alkalmi workshop merít belőle inspirációt, alkalmazza metodikája egyes részeit.[34]

A santiagói PUC egyetemen indított *Poética del Habitar* [*Megélt költészet*] című kurzus csaknem harminc éve igen népszerű a hallgatók köreiben, a Talcai Egyetem Építész Iskola (UTalca ARQ) a Ciudad Abiertához hasonló empirikus megközelítést követ, az Andes Workshop Chile hat egyetemével közreműködésben szervez utazó építőtáborokat az ország déli régióiban, vagy a puerto montti San Sebastián Egyetem Építész Iskola (USS-ARQ) képzéseiben kiemelt hangsúly van az építéscentrikus megközelítésen, valós léptékű modellezésen. Az Iskola egykori tanítványa és kutatója, Rafael Moya Castro az intézmény hazai és nemzetközi hatásairól a következőt nyilatkozta:

„A Ciudad Abierta nagyon erős pólus a chilei építészet mezején. Ez itt egy nagyon fontos és középponti referencia az építészetben – ahogyan az európaiaknak például az ókori görög, vagy római emlékek ismerete az. Minden hazai építész ismeri, vagy olvasott róla, vagy járt is a kampuszon. A PUC Santiago egyetemen szinte kötelező, hogy a hallgatók elzarándokoljanak a Ciudad Abiertába, ahogyan persze más építészeti értékeket is bejárnak. Biztos vagyok benne, hogy Smiljan Radič diákként részt vett ilyen utazásokon, később pedig az egyetem tanáraként a diákjaival újra be kellett járnia a helyszínt. Ugyanígy Santiagóban tanít, és jelentős hatással van

KÓD	OKTATÁSI INTÉZMÉNY	VÁROS, RÉGIÓ, ORSZÁG	MEGHATÁROZÓ OKTATÓK	MEGJEGYZÉS
INTÉZMÉNYEK, AMIK HATÁSSAL VOLTAK A VALPARAÍSO ISKOLA KIALAKULÁSÁRA				
UNT	Universidad Nacional de Tucumán	San Miguel de Tucumán, Tucumán, Argentína	Arturo Guzmán, dékán Adolfo Cavagna Horacio Moyano Navarro	A Tucumáni Egyetem 1939–52-es tevékenysége a Valparaíso Iskola közvetlen előképének tekinthető. Multidiszciplináris, modernista megközelítése úttörőnek tekinthető a kontinensen.
UC	Universidad de Chile, FAU	Santiago de Chile, Región Metropolitana, Chile	Weiner Tibor	Az 1947–48-as santiagói modernista reformtörekvések egyik kiindulópontja, a radikális oktatás legfőbb képviselője a bauhausler Weiner Tibor volt. Ezzel párhuzamosan a másik reformer Alberto Cruz a szintén santiagói PUC egyetemen.
HFG	Ulmi Iparművészeti Főiskola (Hochschule für Gestaltung Ulm)	Ulm, Baden-Württemberg, Németország	Max Bill	Az 1953-ban alapított főiskola a Bauhaus örökségének tekinthető. A Valparaíso Iskola több alapító tagja is megfordult ott az 1950-es években.
UAI	Escuela de Negocios de Valparaíso, később Universidad Adolfo Ibáñez	Viña del Mar, Valparaíso, Chile	Adolfo Ibáñez Boggiano	A Valparaíso Katolikus Egyetem szárnyai alatt 1953-ban alapított üzleti egyetem az 1967–68-as valparaísói reformmozgalmakban szintén fontos szerepet játszott.
CHILEI INTÉZMÉNYEK, AMIKRE HATÁSSAL VAN A VALPARAÍSÓ ISKOLA				
PUC	Pontificia Universidad Católica de Chile, EAD	Santiago de Chile, Región Metropolitana, Chile	Fernando Pérez de Arce, Rodrigo Pérez Oyarzun, José Cruz Ovalle, Juan Baixas, Manuel Casanueva	Chile legfontosabb építészoktatási intézménye sok tekintetben kötődik a Valparísó Iskolához.
	Poética del Habitar [Megélt költészet] című kurzus		Ernesto Rodríguez Sierra	A PUC EAD-on évtizedek óta nagy népszerűségnek örvendő költészeti-építészeti kurzus, gyökerei Valparaísóba vezetnek.
USM	Universidad Federico Santa Maria, Valparaíso	Valparaíso, Región Valparaíso, Chile		A Valparaíso Iskola tanárai nagy számban vannak az alapítók között.
UV	Universidad de Valparaíso, EA	Valparaíso, Región Valparaíso, Chile		A Valparaíso Iskolában végzett építészek jelen vannak az oktatói karban.
UNAB	Universidad Andrés Bello, Viña del Mar	Viña del Mar, Región Valparaíso, Chile	Miguel Eyquem Juan Mastrantonio	Meghatározó oktató Miguel Eyquem, a Valparaíso Iskola alapítójának fia.
UFT	Universidad Finis Terrae	Santiago de Chile, Región Metropolitana, Chile	Manuel Casanueva	Manuel Casanueva a Valparaíso Iskola egyik első végzős generáció tagja, a PUCV és PUC oktatója is egyben.
Utalca	Universidad de Talca EA	Talca, Región Maule, Chile	Juan Román, dékán	Alternatív építészoktatás a Valparaíso Iskola egyik követőjének tekinthető. Multidiszciplináris, empirikus, utazás- és építéscentrikus megközelítés.
	Andes Workshop, Grupo Talca	Patagónia, Tűzföld, Chile, Ecuador, Mexikó, Venezuela	Rodrigo Sheward Martín del Solar Cazú Zegers	Chile hat különböző egyetemével közreműködésben szervez utazásokat és építőtáborokat Chile déli részén és Latin-Amerika egyéb országaiban.
ULS	Universidad de La Serena	La Serena, Región Elqui, Chile	Juan Mastrantonio	
UDEC	Universidad de Concepción	Concepción, Región Bío Bío, Chile	Rafael Moya Castro	
USS	Universidad San Sebastián, Puerto Montt	Puerto Montt, Región Los Lagos, Chile	Nicolás del Río	Építéscentrikus építészképzési megközelítés.

KÓD	OKTATÁSI INTÉZMÉNY	VÁROS, RÉGIÓ, ORSZÁG	MEGHATÁROZÓ OKTATÓK	MEGJEGYZÉS
NEMZETKÖZI INTÉZMÉNYEK, MŰHELYEK ÉS WORKSHOPOK, AMIKRE HATÁSSAL VAN A VALPARAÍSÓ ISKOLA				
AHO	Oslo School of Architecture and Design	Oslo, Norvégia	Michael U. Hensel	A Scarcity and Creativity in Latitude 33 Studio együttműködése a Ciudad Abiertával.
EPFL ETH	ENAC Summer Workshops – Open City Research Platform	Lausanne, Svájc Zürich, Svájc		ENAC Summer Workshops – Open City Research Platform – a lausanne-i EPFL, a zürichi ETH és a valparaísói PUCV egyetemek által közösen szervezett nyári kísérleti építészeti workshop.
	Arquitectura Expandida	Bogotá, Kolumbia	Ana Lopez Ortego Harold Guyaux Randy Orjuela Marina Tejedor Felipe González Felipe Walter	közösségi építészeti laboratórium
	Gabinete De Arquitectura	Asunción, Paraguay	Solano Benitez Gloria Cabral	kísérleti építészeti műhely, alacsony költségű építés
AA	Politics of Fabrication	London, Egyesült királyság	Francisco González de Canales Ruiz (Canales Lombardero)	Az AA School London keretein belül indított kurzus workshopokat és kiállításokat szervezett Havannában, Miamiban és Mexikóvárosban.
TEC	Taller Activo	Querétaro, Mexikó	Juan Alfonso Garduño Jardón (G3 Arquitectos)	közösségi workshop

a fiatalokra, a Valparaísóban végzett José Cruz Ovalle – mint az Alberto Cruz oktatási stílusát képviselő egyik legfontosabb professzor. Juan Baixas pedig egyszerre tanít mindkét egyetemen, és korábban részt vett jó néhány travesián is. Aztán ott van még a PUC két meghatározó tanára, Fernando Pérez és Rodrigo Pérez de Arce, többek között Smiljan Radič mesterei, akik kulcsfigurák a Valparaíso Iskola, illetve más egyetemi és nemzetközi akadémiai körök összekapcsolásában. A másik oldala ennek a helyzetnek az, hogy ha itt, Chilében építészként bármilyen külföldi kollegát fogadsz, őt szinte kötelező elvinned Ritoquébe a Ciudad Abiertába, hogy láthassa a mi legkülönlegesebb és legeredetibb építészeti örökségünket. Ilyen értelemben […] bizony ez az iskola – közvetett módon – óriási hatással van több építész-generáció alkotói tevékenységére."[35]

Gyakorló kortárs chilei építészek közül Germán del Sol vagy a fent említett Smiljan Radič egyszerre empirikus és költői gondolkodásmódja a Cruz és Iommi csoportjához hasonló utakat járnak be, és vezetnek különleges, aktuális trendektől független építészeti minőséghez – amelyet szintén a természetközeliség, törékeny, ideiglenes struktúrák és héjszerkezetek alkalmazása, folyamatosan alakuló projektek, belülről kifelé irányuló gondolkodás jellemez. Habár a díjazott és elismert építészek lényegesen alacsonyabb hányada érkezik a Valparaíso Iskolából, mint például a santiagói PUC egyetemről, ennek okai elsősorban Santiago központi helyzetében keresendők. A fenti idézetből és az iskola hatásait összefoglaló 1. sz. mellékletből az látszik, hogy a Valparaíso Iskola közvetlen és közvetett módon is, mára a sokadik generáción keresztül az egész chilei építésztársadalmat meghatározza.

35. ROSE Balázs: „A világ sokkal több annál, mint amit az építészek gondolnak róla", interjú Rafael Moya Castróval. *Utóirat: A Régi-Új Magyar Építőművészet Melléklete,* XXI. évf., 2021/4, 64-68, 5.

IRODALOMJEGYZÉK

Archivo Histórico José Vial Armstrong honlapja.
https://www.flickr.com/photos/archivo-escuela (utolsó elérés: 2021. 09. 06.)

Biblioteca Nacional de Chile honlpaja.
http://www.memoriachilena.gob.cl (utolsó elérés: 2021. 09. 06.)

Ciudad Abierta honlapja. http://amereida.cl/ (utolsó elérés: 2021. 09. 06.)

Ciudad Abierta online videotára.
https://vimeo.com/escuela (utolsó elérés: 2021. 09. 06.)

CORREA, Javier (rendező): *Amereida, sólo las huellas descubren el mar,* 2017.
https://vimeo.com/230191695?fbclid=IwAR3xXtVM8B9eN16sUwpRa2F-8DJY4mVLNB8izlAlp-zBoKHFhOIwb4SvtkU (utolsó elérés: 2021. 09. 06.)

CRISPIANI, Alejandro: *Objetos para transformar el mundo. Trayectorias del arte concreto-invención, Argentina y Chile, 1940–1970.* Buenos Aires: Universidad nacional de Quilmes, Ediciones ARQ, 2010.

CRISPIANI, Alejandro – MOYA CASTRO, Rafael – TORRENT SCHNEIDER, Horacio (szerk.): *La Escuela de Valparaíso y sus Inicios. Una mirada a través de testimonios orales.* Santiago: DIPUC, Pontificia Universidad Católica de Santiago, 2002.

Escuela de Arquitectura y Diseño de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso (PUCV EAD) honlapja.
https://www.ead.pucv.cl (utolsó elérés: 2021. 09. 06.)

Escuela de Arquitectura y Diseño de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso (PUCV EAD) online archívuma.
https://wiki.ead.pucv.cl/Biblioteca_Con§tel (utolsó elérés: 2021. 09. 06.)

Fundación Alberto Cruz Covarrubias honlapja.
http://fundacionalbertocruz.com (utolsó elérés: 2021. 09. 06.)

LEÓN, Ana María: Prisoners of Ritoque: The Open City and the Ritoque Concentration Camp. *Journal of Architectural Education,* LXVI. évf., 2012/1, 84-97.

MOYA CASTRO, Rafael: *Los Talleres de Enseñanza en la Escuela de Arquitectura de la Universidad Católica de Valparaíso. Del Curso del Espacio a la Travesía. (Análisis a Tres Experiencias Académicas de Esta Escuela).* MSc Szakdolgozat, Escuela de Arquitectura de la Pontificia Universidad Católica de Chile, Santiago de Chile, 2000.

PÉREZ DE ARCE, Rodrigo – PÉREZ OYARZÚN, Fernando – RISPA Raúl (szerk.): *Valparaíso School - Open City Group (Masters of Latin American Architecture Series - Birkhäuser).* Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003.

ROSE Balázs: „A világ sokkal több annál, mint amit az építészek gondolnak róla", interjú Rafael Moya Castróval. *Utóirat: A Régi-Új Magyar Építőművészet Melléklete,* XXI. évf., 2021/4, 64-68, 5.

WOODS, Maxwell: *Politics of the Dunes. Poetry, Architecture, and Coloniality at the Open City.* New York: Berghahn, 2021.

03

Kisajátítás
—
Közterek hatalmak általi birtokbavétele

118 HORVÁTH-FARKAS Zsófia
MAI SZEMMEL: VÁSÁRCSARNOK, SIÓFOK

120 DÁVID Dóra
TANULSÁGOK BEJRÚT EZREDFORDULÓS ÁTALAKULÁSA KAPCSÁN
Egy történelmi belváros átépítésének megítélése az ingatlanbefektetők és a városhasználók eltérő szempontrendszerének tükrében

132 GYÁRFÁS Noémi
MAI SZEMMEL: KULTÚRHÁZ, FŰZFŐGYÁRTELEP

134 FÜLÖP Csenge
MODERN HAGYOMÁNYOK
Kortárs építkezések népies karaktere Máramaroson a rendszerváltás óta

146 DÁVID Dóra
MAI SZEMMEL: FÜRED ÁRUHÁZ, BALATONFÜRED

148 PERÉNYI Flóra
AZ EMLÉKEZET ÉPÍTÉSZETE
Budapesti temetők emlékműveinek vizsgálata a díszletszerű reprezentáción keresztül

162 FÜLÖP Csenge
MAI SZEMMEL: BALATON ÁRUHÁZ, FONYÓD

MAI SZEMMEL

Vásárcsarnok, Siófok, 1975-79

AKKOR

Az 1970-es évekre a nagyszabású Balaton-parti fejlesztések nyomán Siófok álmos kisvárosból színvonalas üdülőhellyé, elhelyezkedése okán gyakorlatilag a Balaton déli kapujává nőtte ki magát. Megnövekedett az állandó lakosok száma is, és nagyon jelentőssé vált a néhány hónapra koncentrált, idény jellegű turistaforgalom. Ennek szükségszerű intézményi velejárója a vásárlás, a mai shopping kiszolgálóépületeinek megjelenése. A vásárcsarnok is erre a megnövekedett igényre adott választ úgy, hogy a korszerű vásárlási igények kielégítése mellett a töretlenül népszerű piac funkciója is kényelmesen megmaradhatott. Az épület helyét az akkori városrendezési és forgalmi tervekkel összhangban azzal a szándékkal jelölték ki a Sió-csatorna jobb partján, közvetlenül a 7. számú főút mellett, hogy kiindulópontként szolgáljon a további városközponti fejlesztéseknek. Az épület formálása két nagyon erős szempont szerint alakult. Egyrészt a szerkesztése végtelenül racionális, a technológiai elvárásoknak – különösen a differenciált megközelítési és közlekedési igénynek – alárendelt. Az optimális helykihasználást célozza az is, hogy a két irányba is nyitó, nagy légterű csarnok és ABC mellett két szinten, a lehető legtakarékosabban rendezett cellás terekben kaptak helyet a kiszolgáló egységek: a földszinten az árufeltöltő zóna és kisebb üzletek, a galérián a büfék, a zárt emeleti részen pedig a háttérirodák és gépészeti terek. A telepítés ugyanakkor érzékenyen reflektált a sajátos, ékszerű telekformára, így a Sió-hídról nézve a fűrészfogas kialakítás a rálátási iránytól függően finoman tagolta és bontotta a kétszintes tömeget, erősítve az illeszkedést a kisvárosi miliőbe. Mindamellett az anyagválasztás progresszív: az előregyártott beton, fém és üveg elemek használatának célja az időtálló, karbantartást nem, vagy csak alig igénylő, hosszú ideig újszerű megjelenés biztosítása volt.

MOST

Az épület fő funkcióját tekintve ma is vásárcsarnok, megjelenésében jóformán nem változott. A legkiemeltebb nézete, a Beszédes-híd felőli fűrészfogas látkép csak az azóta megnövekedett növényállománnyal színesedett, ami tovább lágyította a megjelenését. A fűrészfogas tagolású tömeg jó léptékű, és a csatorna felé nyitó üzletek az épület előtti kis ligettel kifejezetten vonzóak is lehetnének – akár egy Sió-parti kis korzó lehetőségét is magukban hordozzák, ahol a bevásárlás után még jól esne egy kiadós reggeli vagy egy pohár ital. Az összkép mára mégis elhanyagolt. Bár az eredeti, karbantartást nem igénylő anyagválasztás és a funkcióhoz képest érzékeny telepítés arra jó volt, hogy az épülethez nem kellett igazán hozzányúlni az elmúlt közel fél évszázadban, de az egykori fénye mára egyértelműen megkopott. Szomorú, hogy – az elkerülhetetlen energetikai korszerűsítésen túl – jól láthatóan tényleg mindig csak a legszükségesebb karbantartást végezték el, pedig mind pozíciójánál fogva, mind kihasználtságát tekintve a hely sokkal nagyobb figyelmet érdemelne. A vízcsatorna felőli hamburgerező bodegájának nem lett volna szabad hozzáépülni a legértékesebb homlokzathoz. A valamikori ABC helyén működő „százforintos" bolt helyett nívósabb bérlőre lenne szükség, és a csarnokból a közvetlen átjárást is helyre kellene állítani. A csarnok galériájára beköltözött tánciskola bejárata csakúgy, mint az egykori emeleti irodablokkok helyén kialakított hostel megközelítése méltatlan, pedig izgalmas, hibrid funkcionális átalakulásokról van szó, amiknek a léte önmagában mutatja, hogy a ház mennyire jól pozícionált. Az épület magában hordozza a lehetőséget – különösen az átellenben lévő üres telkekkel együtt –, hogy Siófokon még egy, nemcsak a Balaton-parthoz, de a vízcsatornához kapcsolódó találkozási pont jöjjön létre. Egy olyan pont, ami inkább a helyi lakosoknak szólhatna, de az eredeti szándék szerint szezonálisan a turisták tömegét is befogadná, hogy a ház ne csak a szombati piacozás idején legyen használva.

Horváth-Farkas Zsófia

ÉPÍTÉSZ
Bajnay Zsolt / KERTI
munkatárs:
Michaletzky Gábor

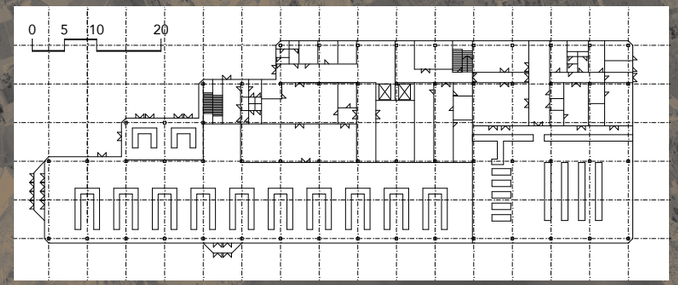

MOST

AKKOR

IRODALOMJEGYZÉK
BAJNAY Zsolt: Vásárcsarnok, Siófok. *Magyar Építőművészet*, XXIX. évf., 1980/2, 44-45.

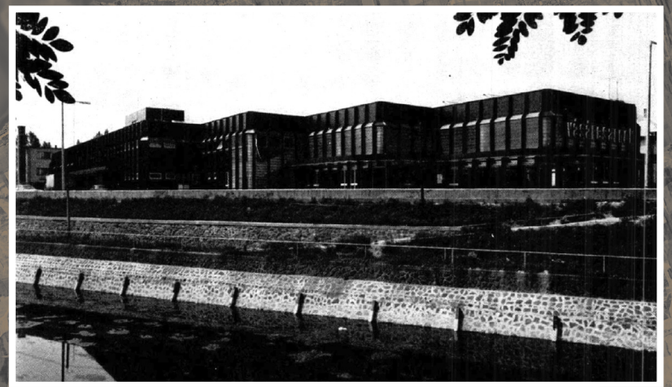

AKKOR

MOST

SZERZŐ
DÁVID DÓRA

TÉMAVEZETŐ
VASÁROS ZSOLT DLA

Tanulságok Bejrút ezredfordulós átalakulása kapcsán

EGY TÖRTÉNELMI BELVÁROS ÁTÉPÍTÉSÉNEK MEGÍTÉLÉSE AZ INGATLANBEFEKTETŐK ÉS A VÁROSHASZNÁLÓK ELTÉRŐ SZEMPONTRENDSZERÉNEK TÜKRÉBEN

Bejrút városa az 1800-as évek vége óta nagy változásokon esett át. A legutóbbi, teljes belvárost átalakító beruházást a Solidere nevű ingatlanfejlesztői csoport irányította, ami a polgárháború (1975–1990) során súlyosan megrongálódott területek helyreállítására jött létre. A fejlesztés az akkori elnök, Rafiq el Hariri politikai és gazdasági támogatása miatt ölthetett formát, és a kezdetek óta heves társadalmi ellenállást vált ki. A tanulmány az újjáépítés recepcióját vizsgálja a Solidere saját kommunikációja és a nemzetközi, nem csupán szakmai sajtóban megjelent kritikák és a jelentősebb civil szervezetek érvelése alapján, a szerző személyes benyomásaival kiegészítve. Megállapítható, hogy az írásos vélemények javarészt elfogultak, és a probléma összetettsége ellenére feltűnően kevés esetben fogalmaznak meg árnyalt kritikát, inkább a projekt negatív hatásait hangsúlyozzák. Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a döntően elmarasztaló megítélés elsődleges kiváltó oka a projekt kezdetétől fogva a mai napig jelenlévő, meglehetősen agresszív politikai, gazdasági és fizikai területfoglalás, a belváros kvázi kisajátítása egy kisebb csoport számára, ami nem hagy teret a fejlesztésben rejlő gazdasági potenciál kibontakozásának vagy a létrejött építészeti minőséget vitató diskurzusnak. Ez tetten érhető a kezdeti ingatlanszerzésekben, valamint az alkalmazott gazdasági modell közvetett és közvetlen hatásaiban is, ami a mai napig fenntartja a projekttel szemben kialakult ellenszenvet.

BEVEZETÉS

A bejrúti városképnek, és különösen a belvárosnak az átalakulása szélsőséges viszonyok között zajlott le a közelmúltban: 1990-ben egy hosszú polgárháborúban kimerült, de nagyon jó földrajzi-kereskedelmi adottságokkal és szinte példátlanul gazdag történelemmel rendelkező ország romos fővárosának a sorsáról kellett döntéseket hoznia az új kormánynak. Az ennek nyomán lezajlott folyamatok fontos kérdéseket vetnek fel, egyrészt a műemlékvédelem és az ingatlanfejlesztés sokszor egymásnak feszülő érdekei kapcsán építészeti, másrészt pénzügyi–társadalmi szempontból. Az utóbbi a jórészt külföldi nagytőke bevonása és kiszolgálása, valamint a helyi gazdaság és közösség lassú, organikus fejlesztése közötti eltérő stratégiák alkalmazásának következményeire világít rá. A libanoni főváros kikötőjében 2020 augusztusában történt robbanás újabb nagy, központi fekvésű területeket semmisített meg, ami ismét előtérbe helyezi a város számára a polgárháborút követő újjáépítési folyamat közel 30 éve tartó történetének a tanulságait.

A projekt léptéke és jelentősége ellenére azonban nagyon kevés olyan elemzés lelhető fel, ami összefüggéseiben vizsgálja és árnyaltan mutatja be a jelenséget; a tanulmányok nem tárják fel a mai napig fennálló széles körű társadalmi elutasítás összetett okait. A BME Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszékén a kikötői robbanás apropóján elméleti kurzus indult,[1] és az erre épülő tervezési feladatok 2020 szeptembere óta foglalkoznak Bejrút problémáival. Jelen tanulmány ezekre a tapasztalatokra is támaszkodik, a történelmi kontextus ismertetését követően döntően az angol nyelven elérhető internetes portálokon, valamint szaklapokban publikált tanulmányok és újságcikkek alapján mutatja be a projekt megítélésének alakulását, illetve kísérletet tesz arra, hogy megkeresse a szakadatlannak tűnő lakossági és szakmai ellenállás okait.

1. 2021. júniusától Exploratív Építészeti Tanszék

{01 ↓} „Green Line" („Zöld Zóna") egy részlete 2021-ben, a „The Egg" nézőteréből fotózva. Az épület az utóbbi évtizedekben a bejrútiak függetlenségi és önkifejezési szimbólumává vált, a legtöbb jelentős demonstráció helyszíne. A „Green Line" a keresztény és muszlim negyedeket elválasztó határvonalat jelenti, a háború alatt a leghevesebb utcai harcok helyszíne volt. A romokban heverő épületeket elhagyták lakóik; a háború évei alatt a természet visszahódította ezt a területet, és egy valóságos erdősáv jött létre a város közepén, innen a „ zöld zóna" elnevezés.

{02 →} A „Green Line" közelében ma is üresen álló terület

BEJRÚT (ÁT)ALAKULÁSAINAK TÖRTÉNETE

A várost története során számos, markánsan különböző kulturális és politikai hatás formálta. A jelentős ókori és középkori előzmények után az oszmán uralom alatt perifériális helyzetű lett Bejrút, lényegében az elmúlt két évszázad során vált ismét jelentős településsé.
Ebben az időszakban a településszerkezet – meglehetősen gyors ütemben, nagyléptékű beavatkozások következtében – zegzugos, kis utcák hálózatából a rendezettebb városi struktúra irányába fejlődött. A jelentős változásokat rendszerint egy megszálló hatalom hajtotta végre: az Oszmán Birodalom fennhatóságának (1516–1920) utolsó szakaszának és a francia mandátum korszakának (1920–1945) fejlesztései voltak meghatározóak.

Az oszmán uralom idejében, az 1800-as évek végén vált Bejrút ismét – az ókor és kora középkor után – a levantei kereskedelem egyik legfontosabb kikötővárosává. 1880-ban kapott „Vilajet" (a tartománynak megfelelő fontosságú közigazgatási területi egység) rangot a település, emiatt nagyobb pénzösszegeket fordítottak az infrastruktúra és a városi higiénia fejlesztésére, és ebben az időszakban intenzív növekedésnek indult a népesség is.[2]

A középkori eredetű soukot 1915-ben kezdték el nagy területeken bontani,[3] illetve ekkor kezdett el a közlekedési igényeket is figyelembe véve strukturálódni a tengeri kereskedelem miatt egyre fontosabbá váló partmenti terület és a kikötő, míg a városmag kereskedelmi központtá változott. Ekkor jelentek meg először a nyugati mintára formált széles, megfelelő benapozást biztosító és a házak homlokzatait kiemelt pozícióba emelő sugárutak a városban. A belváros karakterének megváltoztatása mellett ezek összeköttetést teremtettek a városfalon kívüli területekkel, könnyen megközelíthetővé tették a kikötőt is.[4] Az oszmán korszak végére a város messze túlnőtt középkori határain.

A két világháború között Libanon a Francia Mandátum területéhez tartozott.[5] Ebben az időszakban francia mintára alakították ki az új belvárosi szövet jelentős részét historizáló épületekkel, sok oszmán-kori és korábbi épület eltávolításával, a soukos terület további drasztikus csökkentésével.[6]

A francia hatás még a függetlenség elnyerése után (1945–1975) is egyértelműen érvényesült: egy ideig historizáló épületek jelentek meg, majd számos kiemelkedő minőségű modern alkotás is felépült a városban. A 20. század kihívásaira, a motorizáció megjelenésére reagálva készültek Michel Écochard várostervei, amik azonban nem tudtak megvalósulni. Ezt a korszakot emlegetik ma a város „aranykora"-ként, ekkor kapta Bejrút a Kelet Párizsa nevet.[7]

2. 1846-ban 16400, 1920-ban már kb. 500 000 lakosa volt, továbbá 1841 és 1876 között a város tizenötszörösére növekedett területileg. Forrás: YASSIN, Nasser: City profile: Beirut. *Cities. The International Journal of Urban Policy and Planning*, XXIX. évf. 2012/1, 64-73, 66.

3. A „souk" kifejezés azt a tipikus, középkori arab település-struktúrát jelöli, melyben szűk, zegzugos, sokszor fedett utcák egyben bazárként is működnek, gyakran meglepően nagy területi kiterjedésben, egész városrészeket átszőve.

4. Részletesen lásd: KASSIR, Samir: *Beirut*. London: University of California Press, 2010.; HANSSEN, Jens: *Fin de Siécle Beirut – The making of an Ottoman Capital*. Oxford: Clarendon Press, 2005.; REILLY, James A.: Ottoman Beirut: Crisis, History and Sectrarian Monarchy. In: ROWE, Peter – SARKIS, Hasim: *Projecting Beirut*. London: Prestel, 1998.

5. A Nemzetek Szövetségének döntése nyomán az ország kormányzását ideiglenesen Franciaország látta el, hogy segítse a függetlenné válást.

6. HINDI, Nadine: Narrating Beirut Public Spaces Westernization. An urban perspective from the late 19th century. *Méditerranée*, 2020. https://journals.openedition.org/mediterranee/11486#quotation (utolsó elérés: 2021. 07. 09.)

7. összefoglalóan lásd: VERDEIL, Eric: Michel Ecochard in Lebanon and Syria (1956–1968). The spread of Modernism, the building of the independent states and the rise of local professionals of planning. *Planning Perspectives*, XXVII.évf., 2012/2, 249-266.

{03 ↑} Bejrút belvárosának alakulása, jelölve a mai belváros, ún. BCD területével. 1876, 1936, 1968

8. A megállapodás vetett véget a libanoni polgárháború fegyveres megmozdulásainak, rögzítette az ország határait és az idegen csapatok kivonulásának feltételeit Libanonból, a parlament 1989-ben ratifikálta. Forrás: Taif accords. *The United Nations Peacemaker adatbázis*, 1989. https://peacemaker.un.org/lebanon-taifaccords89 (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

9. HAVIE, Charles – SALMAN SALEH, Ali: Lebanon's economic reconstruction after the war: A bridge too far? *Journal of Policy Modeling*, XXX. évf., 2008/5, 857-872, 858.

10. A területet a szakirodalom és a köznyelv is Beirut Central District névvel illeti, ennek rövidítése a BCD. A tanulmányban a továbbiakban így szerepel.

11. A Solidere egy betűszó, a Société Libanaise pour le Développement et la Reconstruction du Centre-ville de Beyrouth (Libanoni Társaság a Bejrúti Belváros Rekonstrukciójára és Újjáépítésére) kifejezés rövidítése.

12. Rafiq el Hariri 1992 előtt Szaúd Arábiában szerzett jelentős vagyont ingatlanbefektetőként. Két alkalommal töltött be elnöki pozíciót a libanoni államigazgatás élén, 1992–1998 és 2000–2004 között. 2005-ben öngyilkos robbantásos merénylet áldozata lett.

13. Az 1991-es 117-es törvény szól az újjáépítésért felelős részvénytársaság létrehozásáról és annak jogairól a BCD területén. Forrás: Solidere Annual Reports, 2002, 3. https://www.solidere.com/corporate/publications/annual-reports/ar2002.pdf (utolsó elérés: 2021. 06. 21.)

14. RAGAB, Tarek Saad: The crisis of cultural identity in rehabilitating historic Beirut-downtown. *Cities*, XXVIII. évf., 2011/1, 107-114.

15. Az „Étoile-negyed" a francia mandátumi időszak talán legjellemzőbb és legjelentősebb lenyomata a városban: a központi térből szerteágazó sugárutak és az őket övező historizáló épületek a korszak jeles urbanistái, a Danger család (és La Société des plans régulateurs de villes nevű irodájuk) tervei alapján valósultak meg az 1930-as években. Ma a libanoni parlament épülete is itt található. A „Waterfront" kifejezetten a tengerparti sávot jelölő név, ahol nemzetközi hírű építészek tervei épültek meg és a parti sétányt is felújították.

16. Részletesen lásd: MAKDISSI, Nouhad (szerk.): *Beirut City Center Recovery: The Foch-Allenby and Etoile Conservation Area*. Beirut: Steidl, 2004.

17. Herzog & de Meuron: Beirut terraces (2009), Rafael Moneo: Beirut Souks (2009), Steven Holl: Zaitunay Bay (2014), Zaha Hadid Architects: Beirut Souks Department Store (a kikötői robbanásban súlyosan megsérült, még befejezetlen) és Issam Fares Institute (2014), Foster & Partners: 3 Beirut (2018), David Adjaye: Aishti Foundation (2015); vagy a Renzo Piano Building Workshop épülő SGBL-székháza (2014- kivitelezés alatt).

A SOLIDERE PROJEKT ÉS AZ ÚJ BELVÁROS ÉPÍTÉSZETI VÍZIÓJA

Az 1975–1990 között tartó polgárháború súlyosan megrongálta a város és az ország épületeit, infrastruktúráját; a kegyetlen harcoknak az 1989-ben aláírt Taif Egyezmény vetett véget.[8] A háború végén az államadósság a GDP 99,8%-a volt, ez is jelzi, hogy milyen nehéz helyzetben kellett a helyreállításhoz vezető utat megtalálni.[9] Az egész országban zajló újjáépítés szimbolikus eleme a Bejrút belvárosát (BCD – *Beirut Central District*) átalakító fejlesztés volt,[10] melynek tervezésére és kivitelezésére létrejött a „Solidere" nevű befektetői csoport.[11]

A részvénytársaság 1994-es alapításában az 1992-től több ciklusban is államelnöki posztot betöltő Rafiq el Hariri játszotta a legfontosabb szerepet.[12] A Solidere munkáját erős, már-már etikátlan mértékű politikai támogatás, és Hariri elnöki ciklusai alatt agresszív kormány-propaganda is segítette. Ez többek között azt is jelentette, hogy törvénybe iktatták a részvénytársaság kisajátítási jogát a fejlesztési területen, így az ingatlanok tulajdonosai vagy kötelesek voltak eladni a területeiket és épületeiket a Solidere-nek, vagy azok értékében részvényeket kaptak a társaságban.[13] Rajtuk kívül a társaság jellemzően külföldi (szaúdi, európai) befektetőkből állt, akik a külföldi tőkét hozták a projektbe.

A beépítési terv (melynek megalkotója a Solidere megbízásából Angus Gavin brit várostervező volt) végleges változata 1992-ben született meg egy egykörös, nagyon csekély hatással bíró társadalmi konzultációt követően. A BCD területe 119 hektárt fedett le a történeti városközpontból, melyet megtoldottak 61 hektár újonnan feltöltött tengeri területtel.[14] A korábban is létező szárazföldi területen az ikonikus beruházások mára megvalósultak, az Étoile rekonstrukciója és a Waterfront elkészült,[15] a tengeri feltöltés viszont gyakorlatilag üresen áll – összességében a beruházás kb. 60%-a volt átadva 2021-ben.

A munka kezdetekor a Solidere munkatársai a BCD-ben 800 meglévő épületet dokumentáltak, majd 273-at jelöltek ki felújításra. Ezekre egy általános, magas építészeti és rekonstrukciós minőséget megkövetelő kezelési rendszert állítottak fel, mely sok esetben azonban csak a homlokzatokra koncentrált, és a belső terek szabad újragondolását tette lehetővé.[16] A Solidere tehát két típusú beavatkozást végzett: egy saját rendszeren alapuló műemléki rekonstrukciót a maga által védendőnek tekintett épületeken, illetve egy teljesen új építészeti karaktert képviselő, főként magasházakból álló beépítést hozott létre a tengerparthoz közeli területeken. Ennek a két szektornak a találkozásánál, a régi bazár helyén jött létre a „Beirut Souks" névvel illetett új épület (részletesen lásd alább).

A közel-keleti térség nagyvárosainak gyakorlatától eltérően nem toronyház-tervezésre specializálódott cégek kerültek előtérbe, hanem több nemzetközileg elismert tervező kapott fontos szerepet.[17] Feltételezhetnénk, hogy ez az elképzelés önmagában garantálja a magas építészeti minőséget, és megvalósíthatja azt az álmot, hogy Bejrút ne

a lélektelen felhőkarcolóktól hemzsegő öbölmenti városok sorsára jusson, hanem identitását megtartva, új köntösbe öltözve ismét jelentős és különleges hellyé váljon.

Változatos magasházak és kulturális létesítmények születtek itt a közelmúltban, melyek megállnák a helyüket bármely nagyváros szívében. A Herzog & de Meuron iroda által jegyzett *Beirut Terraces* könnyedségével, eltolt-szabdalt fehér födémeivel kilép a toronyházak tipikus, egységes, függőlegességet hangsúlyozó kontúrjából. Szintén a tömegek vertikális és horizontális tagolásával, elegáns, lépcsőzetes megformálásával dolgozott a Foster & Partners a *3Beirut* nevet viselő komplexumában. Ezeken kívül is magas anyagminőséggel valósultak meg a házak, amelyek a kortárs városi építészet jó példáinak tekinthetők. Kétségtelen azonban, hogy egyik nyugati tervezőirodából származó elképzelés sem a térség építészeti hagyományaiból táplálkozik, hanem a saját, szokványos megoldásait adaptálja mérsékelten a közel-keleti környezetre és klímára.[18]

Egyértelműen a régi (rekonstrukciós) és az új (kortárs) területek, pontosabban építészeti elemek összeszövése volt Rafael Moneo feladata a *Beirut Souks,* az új bazár megalkotásakor.[19] A tervezők megtartották a régi utcastruktúrát, a nagyméretű, 45 000 m² alapterületű komplexum tömege erősen tagolt, terek és átriumok törik meg, és helyenként az ősi romok is láthatóvá válnak. Az „utcák" formálásánál megjelenik a boltívekkel fedett bazársor idézete, a homlokzatok kőburkolata és árnyékolói, a felületek tagolása a hagyományos építészet ornamentikájának kortárs átértelmezései. Az épület mozgalmas tömege ellenére homogén hangulatú tereket hoz létre a következetes anyaghasználatnak köszönhetően. A BCD házai közül formálásban ez van leginkább összhangban a közel-keleti építészeti karakterrel. Ugyanakkor a régi bazárról készült fényképek alapján egyértelművé válik, hogy a fontos elemeket tekintve drasztikusan megváltozott a belváros kereskedelmi központja: a szűk üzlethelyiségeket, melyek helyi árusok portékáit rejtették, felváltották a tágas boltok, ahol világmárkák forgalmazása történik. A helytől függetlenné vált a szolgáltatás. Az építészeti válasz egy érzékeny megoldás, ami sokkal többet kínál egy átlagos bevásárlóközpontnál, ám mégis egy pláza jött létre, ami nem a polgárháborút megelőző nem-szabályozott, sokszínű életnek biztosít teret.

SZEMBENÁLLÓ VÉLEMÉNYEK

A BCD területén tehát egy új üzleti-pénzügyi központ jött létre, látszólag kiemelkedő építészeti minőségben, ami a város jövőbeli fellendülését is előre vetíthette volna már a kezdetektől fogva. A Solidere részvénytársaságként többnyire állami erőforrások igénybevétele nélkül hajtotta végre a fejlesztést. Egy ilyen mértékű tőkeinjekció hiányában valószínűleg még mindig romokban állna a városnegyed.[20] Ám a részvénytársaság a publikációk tanúsága szerint a kezdetektől fogva minden irányítást a kezében tartott, a fontos politikai-hivatali szereplőktől kezdve a bíróságok

18. Ez az „idegenség" szembetűnővé válik, amikor a szintén Bejrútban épült „Stone Garden" projekttel, Lina Ghotmeh munkájával hasonlítjuk össze a BCD-ben alkotó sztárépítészek házait. Itt a tömör, szabálytalan lyukarchitektúrás homlokzat klimatikus szempontból kedvezőbb megoldás a nagy üvegfelületeknél; a ház színei, szabálytalansága és erős, robosztus anyagszerűsége révén kapcsolódik a térség építési hagyományaihoz. Lásd: sz.n.: Stone Garden Housing – Beirut. *Linaghotmech.com,* é.n. https://www.linaghotmeh.com/en/stone-garden-el-khoury-foundation.html (utolsó elérés: 2021. 05. 28.)

19. WALLISS, Jillian: Modernity and the Civic Realm: Learning from the Beirut Souks. In: WILLIAMS, Austin, DOUNAS, Theodoros (szerk.): *Masterplanning the Future – Modernism: East, West & Across the world.* Liverpool: Transport Research Publications Inc., 2012, 127-136.

20. A projektet övező ingatlanspekulációról, pénzügyi, politikai és jogi hátteréről Heiko Schmid számol be egyedülálló tanulmányában, melynek elkészítéséhez a fontos szereplőkkel és 200 helyi lakossal készített interjúkat/kérdőíveket is felhasznált. Lásd: SCHMID, Heiko: The Reconstruction of Downtown Beirut – Decision-Making, Participants and Public Opinion. In: *The Arab World Geographer/Le Géographe du monde arabe,* V. évf., 2002/4, 232-248.

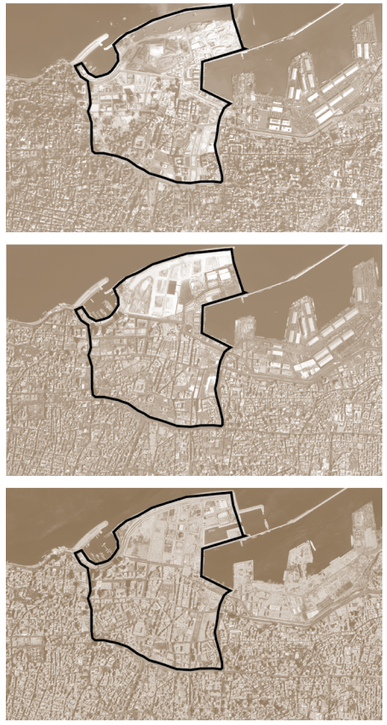

{04 ↑} Bejrút belvárosa az ezredfordulót követően, jelölve a mai BCD területével. 2000, 2005, 2020.

{05 →} Az üresen álló tengeri feltöltés, jobb oldalon a 2020-as kikötői robbanás után helyreállítás alatt álló Aishti Shopping Centre (Zaha Hadid), hátul, szemben a siló maradványai.

befolyásolásán keresztül a média uralásáig, és agresszív retorikával nyomta el a kritikus hangokat. A források alapján az is sejthető, hogy a Solidere és az őket támogató politikai kör meglehetősen korrupt volt. A gyors előrehaladás érdekében kifejtett tevékenységük sokszor súrolta vagy átlépte a törvényesség határait (lásd például a társaság ellen indított perek késleltetését Hariri elnöksége alatt),[21] illetve a rossz közmegítélés okát kutatva a társaság elképesztő vagyonosodása sem hagyható figyelmen kívül.[22]

Ezek a tényezők, a számottevő társadalmi konzultáció hiánya, a gyors és határozott „nagytőkés területfoglalás", illetve a látványos bontás rövid idő alatt nagy feszültségeket generált a helyiek körében. Ennek nyomán számos civil szervezet jött létre a Solidere teljes tevékenységének vagy egy-egy tervének bojkottálására.

Két szemben álló fél rajzolódott ki a projekttel kapcsolatos megnyilvánulások alapján. Az egyik csoportba a beruházás mellett állást foglalók tartoznak, akik között – igaz, hogy kis számban – fellelhetők kutatók, építészek is. A másik csoportot a projektet eltántoríthatatlanul ellenzők alkotják, akik kizárólag a társadalom ellen elkövetett támadásként értelmezik a történéseket. Az ellenzők táborában található számos szociológus, építész és civil szervezet is.

A beruházást kísérő kormánypropagandát ebben a tanulmányban nem elemzem, ellenben a Solidere saját szakmai kommunikációjáról fontos említést tenni. Leginkább a rekonstrukcióról közölt publikációkat kell kiemelni, melyek a felújítás összetettségét, minőségét védték. A *Beirut City Center Recovery: The Foch-Allenby and Etoile Conservation Area* című könyvben részletesen bemutatják a konzerválási-újjáépítési stratégiát, alapos építészeti felmérési dokumentációt közölnek, kitérve az utcaképek ábrázolására is.[23] Emellett 2002-től nyilvánosan elérhető éves jelentésekben számoltak be a munkák előrehaladásáról.[24] Ezekben azokra a legáltalánosabb kritikákra, miszerint a projekt miatt értékes közterületek vesznek el és túlzó mértékűek a bontások, egyértelműen reagált a társaság: igaz, hogy a munkálatok során sok bontást végeztek, de az ikonikus épületeket és utcákat magas minőségben állították

21. SCHMID, i.m., 232-248, 246.

22. 2014-ben a Solidere 10 milliárd dolláros értékével a bejrúti GDP negyedét tette ki. Forrás: HABIB, Battah: Erasing memory in Downtown Beirut. *Al Jazeera,* 2015. http://www.beirutreport.com/2014/01/erasing-memory-in-downtown-beirut.html (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

23. MAKDISSI, Nouhad (szerk.), i.m.

24. A Solidere éves projektjelentéseinek listája elérhető itt: https://www.solidere.com/corporate/publications/annual-reports (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

{06 ↑} A „Beirut Souks" (Rafael Moneo) egyik belső tere

helyre, ráadásul a BCD-ben nagyobb a közterületek aránya, mint általában véve a város többi részén. A Solidere munkáját támogató cikkek és konferenciaelőadások elsősorban szintén erről a területről beszélnek; kevés szó esik a tengerparti zónában épült, kortárs magasházakról.[25]

A nemzetközi nem szakmai sajtóban rendszeresen megjelennek a témával foglalkozó cikkek, ám ezek nagyon felületesen, egysíkú kritikát ismételgetve számolnak be a projektről. A teljes beruházást bíráló írások az új városnegyed kihaltságát kritizálják, azt emelik ki, hogy az új, luxuskirakatokkal övezett utcákba nem költözik vissza a polgárháborút megelőző nyüzsgő élet.[26] A cikkek egy másik csoportja egy-egy kisebb terület vagy épület megmentésére szerveződött olyan megmozdulásokról ad hírt, mint például az „utolsó nyilvános strand megmentéséért" létrehozott mozgalom,[27] vagy a *„the Egg"*, egy ikonikus brutalista moziépület elbontása elleni tiltakozás, ezek apropóján pedig elmarasztalóan nyilatkozik a teljes projektről.[28]

Nicolai Ouroussoff a New York Times-ban közölte egy neves libanoni építésszel, Bernard Khoury-val készített interjújának a kivonatát, amelyből az derül ki, hogy Khoury szerint a helyi építészeknek két ellenvetése van a projekttel kapcsolatban. Egyrészt a túl akkurátus rekonstrukciós munkát illeti lesújtó kritikával, ami egy *„Disney World-szerű világot hozott létre"*. Másrészt pedig azt nehezményezi, hogy a libanoni építészeket szinte teljesen kizárták a tervezési folyamatból, ellenben sok külföldi, ám középszerű tervező kapott teret. *„Pont olyan [ez a folyamat], mintha visszatért volna a gyarmati időszak"*.[29]

A belváros átalakulása a probléma összetettségének megfelelően számos építészeti, urbanisztikai és szociológiai elemzést inspirált. A legtöbb egyértelműen negatívan ítéli meg a Solidere tevékenységét, ami három vizsgálati szempont szerint csoportosítható. A publikációk egy része a háború tragédiáira való emlékezést kiváltó fizikai lenyomatok hiányát boncolgatja, mások a hely identitásának vagy a kulturális örökségnek az elvesztéséről szólnak. Ez utóbbi kategóriába tartoznak a legfelszínesebb tanulmányok, melyek az elbontott épületek miatti városkarakter-vesztést és a sokszínűség eltűnését kritizálják, de a jelenség mélyebb okait vagy kontextusát nem elemzik.[30] A hely identitásának elvesztését fejtegető tanulmányok árnyaltabbak, ezek rendszerint a társadalmi ellenállás mélyebb rétegeit is feltárják. Ebből a szempontból fontos az egyiptomi urbanista, Tarek Saad Ragab professzor írása,[31] amely kiemeli, hogy a BCD a háború előtt gyakorlatilag az egyetlen olyan területe volt a városnak, ahol nem dominált egyetlen vallási csoport sem – ez volt az a hely, ami mindenkié volt.[32] Az újjáépítést követően a belvárost az anyagi exkluzivitás tette egy újabb szigetté a többi, láthatatlan határokkal keretezett terület mellett. Vagy ahogyan erről az ETH kutatócsoportja ír: Bejrút dinamikája, fejlődése mindig a konfliktusokon és a belső feszültségeken alapult.[33] A belvárosban ezzel szemben mára a vallási-kulturális sokszínűség helyett mondhatni profán egyszínűség, sajátos homogenitás jött létre.

25. Mary Felix építészmérnök, az American University in Beirut oktatója kifejezetten példás műemléki rekonstrukciós stratégiaként emlegeti a projektet; vagyis elemző kritika megfogalmazása helyett a Solidere által alkalmazott eljárást ismerteti. FELIX, Mary: Heritage cities after wars: between tradition and innovation – a case study of Beirut in Lebanon. *BAU Journal – Creative Sustainable Development*, 2019. https://digitalcommons.bau.edu.lb/csdjournal/vol1/iss1/4 (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

26. Például: WAINWRIGHT, Oliver: Is Beirut's glitzy downtown redevelopment all that it seems? *The Guardian*, 2015. https://www.theguardian.com/cities/2015/jan/22/beirut-lebanon-glitzy-downtown-redevelopment-gucci-prada (utolsó elérés: 2021. 06. 21.)
NAYLOR, Hugh: Beirut's plush new city centre lacks just one thing: people. *The Guardian*, 2015. https://www.theguardian.com/world/2015/jan/06/beirut-lebanon-deserted-city-centre-renewal (utolsó elérés: 2021. 06. 21.)
HOJAIBAM, Wissam: In Lebanon, sterile shopping malls show the growing gulf between rich and poor. *The Guardian*, 2015. https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/mar/05/lebanon-gulf-rich-poor-beirut-luxury (utolsó elérés: 2021. 06. 21.)
FERNANDEZ, Belen: Public space is disappearing in Beirut. *Al Jazeera*, 2015. http://america.aljazeera.com/opinions/2015/5/public-space-is-disappearing-in-beirut.html (utolsó elérés: 2021. 06. 21.)

27. Például: DZIADOSZ, Alex: Beirut's last public beach: residents fear privatisation of Ramlet al-Baida. *The Guardian*, 2017.

28. MACKENZIE, Laura: Beirut's The Egg: Lebanon's abandoned cinema building comes back to life amid protests. *The National*, 2019. https://www.thenationalnews.com/arts-culture/art/beirut-s-the-egg-lebanon-s-abandoned-cinema-building-comes-back-to-life-amid-protests-1.936270 (utolsó elérés: 2021. 10. 22.)

29. OUROUSSOFF, Nicolai: Middle-East Pieces. *The New York Times*, 2006. https://www.nytimes.com/2006/05/21/magazine/21khoury.html?pagewanted= 4&_r=1 (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

30. Lásd például: ILYÉS, Ilona Ilma: *Rebuilding downtown Beirut*. 2015.,
HARROUK, Cristele: Beirut: Between a Threatened Architectural Heritage and a Traumatized Collective Memory. *Archdaily*, 2020. https://www.archdaily.com/946829/beirut-between-a-threatened-architectural-heritage-and-a-traumatized-collective-memory (utolsó elérés: 2021. 10. 22.)

31. RAGAB, i.m., 111.

32. Bejrút területe 12 különböző vallási felekezet által dominált területre, „szigetre" tagolódik. A polgárháború előtt ezt a városi hálót a békés együttélés egyik legszebb példájaként tartották számon, de a 15 éven át elhúzódó harcokat is többek között ez a megosztottság tartotta fenn.

33. HERZ, Manuel: Beirut, Lebanon: Nation versus neighbourhood. In: DIENER, Roger – HERZOG, Jacques – MEILI, Marcel – DE MEURON, Pierre – HERZ, Manuel – SCHMID, Christian – TOPALOVIC, Milica (szerk.): *The Inevitable Specificity of Cities. Case studies for Napoli, Nile Valley Belgrade, Nairobi, Hong Kong, Canary Islands, Beirut and Casablanca*. Zürich: Lars Müller Publishers, 2015, 230-249, 246-247.

34. A korábbi nagy városi átalakítások leírásához lásd: HINDI, Nadine: Narrating Beirut Public Spaces Westernization. *Méditerranée, Journal of Mediterranean Geography*, 2020. https://doi.org/10.4000/mediterranee.11486 (utolsó elérés: 2021. 07. 09.)

35. Forrás: a szerző által 2021. 01. 29-én Lina Ghotmeh-vel készített, még nem publikált interjú.

36. A BCD teljes területére nagyon szigorú előírások vonatkoznak, bármilyen homlokzati módosításra vonatkozó tevékenységet, akár egy ablakcserét is engedélyeztetni kell a Solidere által. Jóváhagyás nélküli, előírásoknak nem megfelelő változtatás esetén a Solidere – részvényekért cserébe – jogosult felvásárolni az üzlethelyiséget. Erre példa, hogy nyílászárót csak cédrusfából lehet készíteni, ami építőipari mennyiségben már régóta nem lelhető fel Libanonban, emiatt jóval drágábban oldható csak meg bármilyen felújítás.

{06 ↑} A „Beirut Terraces" (Herzog & de Meuron) homlokzati részlete

A STATUS QUO FENNTARTÓI
A TERVEZÉSI PROGRAMOK ÉS A GAZDASÁGI MODELL

A Solidere visszás ügyletei jogosan keltettek felháborodást, ám önmagában ez nem magyarázza azt, hogy a mai napig nincsen érdemi párbeszéd azokról a lehetőségekről, amiket a romokban heverő központ rövid idő alatt megvalósított helyreállítása ad vagy adhat a városnak. Figyelembe véve, hogy az elmúlt másfél évszázad beavatkozásai több alkalommal is alakították át a város képét, a városfejlődés kortárs szakaszaként is lehetne interpretálni az új negyed létrejöttét.[34] Azt is fontos itt megjegyezni, hogy a közel-keleti, különösen az arab országok kultúrája sokkal kevésbé ragaszkodik a fizikai emlékekhez, a történelem tárgyi lenyomataihoz, mint ahogyan az az európai kultúrkörben természetes. (Libanon ugyan nem kizárólag arab ország, de az arab kultúra hatása meghatározó mértékben jelen van a mindennapokban.) Mindezek mellett tehát mi az oka az ellenérzések további fennállásának, és a korábbiaktól minden szinten eltérő városhasználatnak a BCD területén? Ahogyan Lina Ghotmeh utalt rá a vele készített interjú során, nem biztos, hogy a magyarázatot az épített környezetben kell keresni: *„az építészeti minőség kiváló, arra egy rossz szót sem lehet tenni. A valódi kérdés az, hogy kié a város igazán? Kinek van joga és lehetősége használni a várost?"*[35]

Jelen dolgozat állítása szerint a feszültség forrása a Solidere gazdasági modelljében és a Solidere által meghatározott építési programokban keresendő. A BCD területén nagyon kevés az egyéni tulajdonos, az ingatlanok döntő többsége a részvénytársaság birtokában van, és lehetetlen lakáscélú ingatlanon kívül tulajdont szerezni itt. Így az üzlethelyiségek megjelenését a rekonstrukciós területen, az azon kívül eső régi épületekben, vagy az új házakban nem a piaci igények vagy az egyéni lehetőségek alakítják, hanem a Solidere kézikönyve határozza meg.[36] Ezért a belvárost korábban jellemző vizuális változatosság és a tevékenységekben is megnyilvánuló sokféleség nem tud visszaköltözni a területre. A megújult BCD-ben megjelenő üzletek árszínvonala kizárja a városlakók többségének mentális térképéről azt a területet, ami korábban „mindenkié" volt. Ezenkívül időnként konkrét fizikai korlátok is megjelennek a kormányzati funkciók miatt, és biztonsági okokból bizonyos területeket teljesen lezárnak. Ráadásul a rekonstrukciós területen kívül eső beépítési terv és az egyes tervezési programok figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a térségben a „köz tere"-ként nem a nyugati kultúrában klasszikus közterületek (utcák, terek) hasznosultak, hanem a sűrű városszövet utcához kapcsolódó szintjeinek fedett-nyitott, hozzáférhető helyiségei. A szigorú urbanisztikai raszterben telepített lakótornyok földszintje nem tud így működni – ezeken nem az utcával együtt élő szolgáltatások kapnak helyet, hanem a lezárt bejáratok.

ÖSSZEGZÉS

Kié tehát ez a városnegyed? Úgy tűnik, hogy a vagyonos turistáké és a nemzetközi üzleti szektor képviselőié, akik a metropoliszok univerzális miliőjét is el tudnák hozni Bejrútba. Ám a nyugati nagyvárosokkal ellentétben ebben a térségben azzal számolni kell, hogy a külpolitikai változások közvetlenül befolyásolják az idegenforgalmat, és Bejrút nem tud immunis lenni az ennek következtében fel-felbukkanó bizonytalanságra. Szemléletes példa a szíriai háború miatt 2011-től kibontakozó közel-keleti politikai válság, mely során Szaúd-Arábia és több öbölmenti ország utazási tiltólistára helyezte Libanont, aminek hatására a BCD látványosan kiürült, a csőd szélére sodorva a belvárosi üzletek üzemeltetőit.[37] Aki meg tudná fizetni, nem tud ott lenni – aki ott van, nem tudja úgy használni, ahogyan szeretné. Ezért aztán folyamatosan a kudarc hangulata lengi körül a projektet, ami a régi sérelmeket sem hagyja feledni.

A fentieket figyelembe véve az a következtetés vonható le, hogy a fejlesztés széleskörű elutasításnak oka nem egy-egy tényezőben keresendő, hanem számos olyan, eltérő időpontban megjelenő elem együtthatásának eredménye, amik különböző intenzitással, de a kezdetektől napjainkig végig kísérik a projektet. A források alapján az alábbi hét ilyen elemet lehet megkülönböztetni:

1. A projekt indulásakor a libanoni gyakorlattól eltérő ingatlanszerzési, kisajátítási mód váltotta ki a felháborodást.[38]
2. A Solidere tulajdonszerzési jogát és a BCD feletti rendelkezését törvénybe iktatták, ezért vitának nem volt helye. A kormánypropaganda terjesztése és a bíróságok befolyásolása általános gyakorlat volt, ami növelte az elégedetlenek tehetetlenség-érzetét; a politika nem a saját polgárai, hanem a nagytőkések érdekeit képviselte.
3. Anyagilag és a használat szempontjából elérhetetlenné tették az átlagos városlakók számára a teljes belvárost, ami ráadásul a vallási megosztottság közepette az egyetlen semleges terület volt.

{08 ←} Az elkerített Étoile negyed a rekonstruált műemléki épületekkel

#bűnlajstrom
#kedvezőtlen_együtthatások

37. sz.n.: Saudi and UAE ban citizens from travelling to Lebanon. *Al Jazeera*, 2016. https://www.aljazeera.com/news/2016/2/24/saudi-and-uae-ban-citizens-from-travelling-to-lebanon (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

38. Libanonban ingatlan öröklése esetén nagyon széles az örökösök köre, nem csak a közvetlen leszármazottak örökölnek, hanem unokatestvérek is. Ez azt jelenti, hogy nagyon nagy számú tulajdonos volt a BCD területén a háború után, többek között ez volt az egyik oka a részvényes rendszer kidolgozásának.

{09 →} A Lina Ghotmeh által tervezett Stone Garden projekt és szomszédjai a kikötői robbanástól beszakadt ablakokkal

4. A politikai bizonytalanság miatt vannak hosszú időszakok, amikor a külföldi turisták sem tudják megtölteni élettel a belvárost.
5. A tulajdoni rendszer és a szigorú épületkezelési előírások miatt nem tud differenciálódni a BCD-ben létrehozott homogén építészeti karakter, nem tud együtt élni és változni a várossal.
6. A BCD kormányzati épületei miatt biztonsági okokból időnként szükségszerűen lezárják a területet.
7. A magasházas beépítés nem veszi figyelembe a térségre jellemző közterület-használatot, ezért az itt létrehozott miliő nagyon eltér a bejrúti városhasználat más tereitől, függetlenül a házak építészeti-kivitelezési minőségétől.

A bejrúti belváros újjáépítésének tanulságai a 2020 augusztusában bekövetkezett pusztító robbanás miatt most fokozottan nagy jelentőséggel bírnak. Az egyértelművé vált, hogy a nagytőkésekre és befektetőkre, elsősorban külföldi felhasználókra építő gazdasági modell elidegenítette a belvárost a városlakóktól. Az építészeti kérdésekig így el sem jut a párbeszéd, mert az épített környezet megítélése a közvetlen és közvetett társadalmi hatások miatt nem válik fontos témává. Mi sem illusztrálja ezt jobban, mint hogy a pandémia miatt eszkalálódó gazdasági válság és egyben politikai instabilitás hatására az Étoile negyedhez vezető utcákat beton terelőfalakkal zárták el, így a belváros magja szó szerint elérhetetlen. A Beirut Souks üresen áll, a környező szabad tereken pedig már megjelentek az ideiglenes standokkal spontán piacot létrehozó helyi árusok, az éppen megélhető városi élet apró elemei. A detonáció által lerombolt kikötői negyed újjáépítésekor – az anyagi forrásoktól függetlenül is – érdemes, és hosszú távon kifizetődőbb lehet tehát arra törekedni, hogy idővel a házakat a bejrútiak vehessék birtokba, ők töltsék meg élettel, elfogadva ennek az épített környezetre gyakorolt hatását és azt, hogy nem lehet a helyreállított városnegyedet az átadás pillanatának állapotában konzerválni.

IRODALOMJEGYZÉK

MAKDISSI, Nouhad (szerk.): B*eirut City Center Recovery: The Foch-Allenby and Etoile Conservation Area.* Beirut: Steidl, 2004.

RAGAB, Tarek Saad: The crisis of cultural identity in rehabilitating historic Beirut-downtown. *Cities,* XXVIII. évf., 2011/1, 107-114.

YASSIN, Nasser: City profile: Beirut. *Cities,* XXIX. évf., 2012/1, 64-73.

ANDRAOS, Amale – AKAWI, Nora (szerk.): *The Arab City: Architecture and Representation.* New York: Columbia Books on Architecture and the City, 2016.

LARKIN, Craig: *Beyond the War? The Lebanese Postmemory Experience.* Exeter: Cambridge University Press, 2010.

BAECKER, Dirk: *Mapping A City Onto Itself: A Note on the Reconstruction of Beirut Central District* (2013. március 07.) https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2229687 (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

ILYÉS, Ilona Ilma: Rebuilding downtown Beirut. *Academia.edu,* 2015. https://www.academia.edu/23689326/REBUILDING_DOWNTOWN_BEIRUT (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT): Lebanon Urban Profile – A Desk Review Report, 2011. https://unhabitat.org/lebanon-urban-profile-a-desk-review-report-october-2011 (utolsó elérés: 2021. 07. 09.)

SCHMID, Heiko: The Reconstruction of Downtown Beirut – Decision-Making, Participants and Public Opinion. *The Arab World Geographer/Le Géographe du monde arabe,* V. évf., 2002/4, 232-248.

HAVIE, Charles – SALMAN SALEH, Ali: Lebanon's economic reconstruction after the war: A bridge too far? *Journal of Policy Modeling,* XXX. évf., 2008/5, 857-872.

HERZ, Manuel: Beirut, Lebanon: Nation versus neighbourhood. In: DIENER, Roger – HERZOG, Jacques – MEILI, Marcel – DE MEURON, Pierre – HERZ, Manuel – SCHMID, Christian – TOPALOVIC, Milica (szerk.): *The Inevitable Specificity of Cities. Case studies for Napoli, Nile Valley Belgrade, Nairobi, Hong Kong, Canary Islands, Beirut and Casablanca.* Zürich: Lars Müller Publishers, 2015, 230-249.

WALLISS, Jill: Modernity and the Civic Realm: Learning from the Beirut Souks. In: Masterplanning the Future. *Modernism: East, West & Across the World,* 2012., 127-136.

TÖRTÉNELMI HÁTTERET BEMUTATÓ FORRÁSOK

HINDI, Nadine: Narrating Beirut Public Spaces Westernization. An urban perspective from the late 19th century. *Méditerranée,* 2020. https://journals.openedition.org/mediterranee/11486#quotation (utolsó elérés: 2021. 07. 09.)

KASSIR, Samir: *Beirut.* London: University of California Press, 2010.

HANSSEN, Jens: *Fin de Siécle Beirut – The making of an Ottoman Capital.* Oxford: Clarendon Press, 2005.

REILLY, James A.: Ottoman Beirut: Crisis, History and Sectrarian Memory. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East,* XXXI. évf., 2011/1, 164-171.

ROWE, Peter – SARKIS, Hasim: *Projecting Beirut.* London: Prestel, 1998.

VERDEIL, Eric: Michel Ecochard in Lebanon and Syria (1956–1968). The spread of Modernism, the building of the independent states and the rise of local professionals of planning. *Planning Perspectives,* XXVII. évf., 2012/2, 249-266.

INTERNETES FORRÁSOK (NEM SZAKMAI ÚJSÁGCIKKEK)

IRVING, Sarah: Lebanon's politics of real estate. *The Electronic Intifada,* 2009. https://electronicintifada.net/content/lebanons-politics-real-estate/8412 (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

SHARP, Deen: The battle for Beirut's buildings. *The Guardian,* 2010. https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/apr/01/beirut-buildings-dubai-skyscraper (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

WAINWRIGHT, Oliver: Is Beirut's glitzy downtown redevelopment all that it seems? *The Guardian,* 2015. https://www.theguardian.com/cities/2015/jan/22/beirut-lebanon-glitzy-downtown-redevelopment-gucci-prada (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

BATTAH, Habib: A city without a shore: Rem Koolhaas, Dalieh and the paving of Beirut's coast. *The Guardian,* 2015. https://www.theguardian.com/cities/2015/mar/17/rem-koolhaas-dalieh-beirut-shore-coast (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

DZIADOSZ, Alex: Beirut's last public beach: residents fear privatisation of Ramlet al-Baida. *The Guardian,* 2017. https://www.theguardian.com/cities/2017/feb/02/beiruts-public-space-last-beach-residents-fear-privatisation-ramlet-al-baida (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

NAYLOR, Hugh: Beirut's plush new city centre lacks just one thing: people. *The Guardian,* 2015. https://www.theguardian.com/world/2015/jan/06/beirut-lebanon-deserted-city-centre-renewal (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

HOJAIBAM, Wissam: In Lebanon, sterile shopping malls show the growing gulf between rich and poor. *The Guardian,* 2015. https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/mar/05/lebanon-gulf-rich-poor-beirut-luxury (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

FERNANDEZ, Belen: Public space is disappearing in Beirut. *Al Jazeera,* 2015. május 14. http://america.aljazeera.com/opinions/2015/5/public-space-is-disappearing-in-beirut.html (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

MACKENZIE, Laura: Beirut's The Egg: Lebanon's abandoned cinema building comes back to life amid protests. *The National,* 2019. https://www.thenationalnews.com/arts-culture/art/beirut-s-the-egg-lebanon-s-abandoned-cinema-building-comes-back-to-life-amid-protests-1.936270 (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

SZAKMAI SAJTÓ

OUROUSSOFF, Nicolai: Middle-East Pieces. *The New York Times,* 2006. https://www.nytimes.com/2006/05/21/magazine/21khoury.html?pagewanted=4&_r=1 (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

DAVEY, Peter: Beirut planning battles. *Architectural Review,* 2000. https://www.architectural-review.com/archive/beirut-planning-battles (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

CAMBANIS, Thanassis: View from Beirut. *Architectural Review,* 2014. https://www.architectural-review.com/essays/view-from-beirut (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

HARROUK, Cristele: Beirut: Between a Threatened Architectural Heritage and a Traumatized Collective Memory. *Archdaily,* 2020. https://www.archdaily.com/946829/beirut-between-a-threatened-architectural-heritage-and-a-traumatized-collective-memory (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

FELIX, Mary: Heritage cities after wars: between tradition and innovation – a case study of Beirut in Lebanon. *BAU Journal – Creative Sustainable Development.* 2019. https://digitalcommons.bau.edu.lb/csdjournal/vol1/iss1/4 (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

MAI SZEMMEL

Delta Étterem, Siófok, Balatonmáriafürdő, Fonyód, 1968-69

AKKOR
Az 1960-as évek végére a Balaton addig nem látott mértékben vált a nyaralni vágyó közönség célpontjává. A szezonban érkező tömeget már nem tudták kiszolgálni a meglévő (kisszámú) vendéglátó egységek. Az újonnan megjelenő igények miatt jött létre a három Delta Étterem azonos tervek szerint 1968-tól: sorrendben Siófokon, Balatonmáriafürdőn és Fonyódon. Az épületek kétszintesek, egy földszinti „lepényen" ül három egymástól diagonálban elcsúsztatott, 45 fokos magastető, melyek „oromfalai" teljesen üvegezettek. A földszintre egy 200 fős étterem kiszolgálótere és a hozzá tartozó üzemi konyha került. Az előtérből nyíló lépcsőn keresztül lehetett megközelíteni az emeleti „zenés eszpresszót", amelyhez egy nagy terasz kapcsolódott. A téli időszakban lehetőség volt részlegesen üzemeltetni az épületet, illetve az étteremtől külön is tudott működni a „night club".
A tetőfelépítményeivel kétségtelenül látványorientált tömegképzés a megbízói program elvárása volt: az épületnek kétszintesnek kell lennie, hogy ezzel hívja fel magára a figyelmet, önmaga legyen a kereskedelmi reklám. A gyors kivitelezhetőség érdekében előregyártott vasbeton szerkezetből kellett dolgozni, amelyhez a szükséges technológia is rendelkezésre állt. Így az épület alapja, oszlopai, födémszerkezetei, illetve a három egységből álló emeleti tetőszerkezete és körbefutó párkánya mind előregyártott vasbetonból készültek.
Fél év alatt meg is valósult a kivitelezés. Az emeleti szerkezet erőjátéka (tört tengelyű panelek párosával összetámasztva, amelyek háromcsuklós kereteket képeznek) szemléletesen érvényesült. „A szerkezeti forma és kialakítás egyben az esztétikai formaképzést is szolgálta."

MOST
Végigjárva a három egykori Delta Étterem maradványait, összességében elmondható, hogy alig felismerhetők. A siófoki földszintjén ma egy gépészeti üzlet működik, az emeletén pedig lakásokat alakítottak ki. Az épület furcsán adaptív képességét dicséri, hogy alapvetően nem jelentett problémát az átalakítás. A pillérvázas szerkezet és a hatalmas egybefüggő terek magukba tudták fogadni az árusítóteret, az irodákat és fent az emeleti lakásokat is, amelyek az üzlethelyiségtől függetlenül közelíthetők meg – mint egykor a night club.
Az épület építészeti karakter-képéből azonban szinte semmi sem maradt. A földszinti szintmagas üveghomlokzat helyére parapetes műanyag ablakok kerültek, az emeleti üveg háromszögletű homlokzatok légies nagyvonalúsága helyett nívótlan felfalazott, körbehőszigetelt tömeget kapott az épület. Pedig lehettek volna itt Siófok legvagányabb loft lakásai is – de ez már egyéni továbbtervezést igényelt volna.
A máriafürdői étterem épületében ma egy disco üzemel. Eredeti állapotában ez az épület szokatlan formájával és hatalmas üveg homlokzatával hívta fel magára a figyelmet – hát mi sem lett volna alkalmasabb arra, hogy a déli part egyik egyedi, izgalmas éjszakai szórakozóhelyévé váljon. Sajnos ez itt sem jött létre. Ennek is felfalazták, körbehőszigetelték a homlokzatait, szinte felismerhetetlenné alakították a földszintjét.
A fonyódi Delta emeleti szintje viszont egy tűzeset alkalmával leégett – már nem is állították helyre, a megmaradt földszinti szerkezet felhasználásával gyakorlatilag egy új épület készült.
A két ma is működő épület téri felépítését tekintve tudott adaptálódni az újonnan megjelenő használati igényekhez. Viszont, mint sok más balatoni épület, ezek sem tudtak alkalmazkodni a hőszigetelési elvárásokhoz. Szomorú, hogy műszaki korszerűsítésük alkalmával, átalakításuk során nem használták ki téri vagy a formálással együtt is járó esztétikai különlegességüket.

Gyárfás Noémi

ÉPÍTÉSZ
M. Hejhál Éva / KERTI

AKKOR

MOST

MOST

2009

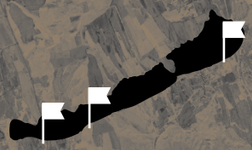

MOST

AKKOR

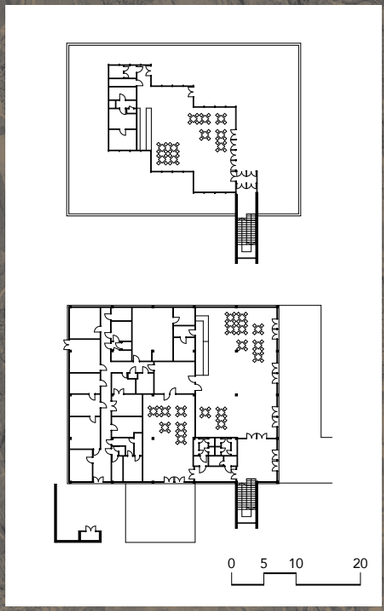

IRODALOMJEGYZÉK
M. HEJHÁL Éva: Delta étterem, Siófok.
Műszaki Tervezés, IX. évf., 1969/11, 41-43.

SZERZŐ
FÜLÖP CSENGE

TÉMAVEZETŐ
BALÁZS MIHÁLY DLA

Modern hagyományok

KORTÁRS ÉPÍTKEZÉSEK NÉPIES KARAKTERE MÁRAMAROSON A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA

A máramarosi régió a román nemzeti kultúra fontos részét képezi, kiemelt szerepe leginkább a hagyományos népi építészetének és a természeti értékeinek köszönhető. Az épített örökség azonban eltűnőfélben van a Románia észak-nyugati részén, többségében románok által lakott területről – a településképre már alig jellemző az ezredfordulóig meghatározó faépítészet. Megfogalmazódik ugyanakkor egy bukolikus tájkép iránti vágy mind a külső szemlélők, mind a helyi lakosok részéről, mely a hagyományos faépítészeti elemek formai és anyaghasználatbeli átvételében nyilvánul meg. A tanulmány a máramarosi régió lakó, vendéglátó, valamint szakrális funkciójú építkezéseit és építészeti mintaterveit vizsgálja a rendszerváltás óta eltelt időszakban. A kutatás feltevése szerint az épületek formai megjelenésük által próbálják erősíteni a régió román népi kultúrájának reprezentatív helyzetét, miközben a környezetbe való beépüléssel pontosan annak átalakításához járulnak hozzá. A jelenség feltárásához szükséges annak a folyamatnak az értelmezése is, amelynek eredményeképpen a régió építészete az ország népi kultúrájának szimbólumértékű elemévé vált. A kutatás esettanulmányokra, illetve a helyi építészeti örökséggel foglalkozó szakirodalomra alapozva vizsgálja a kortárs építkezéseket és azok építészeti karaktereit. Egy olyan, folyamatban lévő jelenséget tár fel, mely általános modellje lehet a népi építészet eltűnésének és helyettesítésének, illetve a rurális környezet átalakulásának.

#falusi_idill
#nemzeti_identitás

#népi_építészet
#formai_megjelenés

NÉPI ÉPÍTÉSZET, TÁJHASZNÁLAT, TELEPÜLÉSSZÖVET

Máramaros mint történelmi tájegység a mai Románia és Ukrajna területén található – a kutatás ebből csak a romániai résszel foglalkozik. A régió 1920–40 között, majd 1947-től Románia része; a népesség már az első világháború előtt is túlnyomóan román nyelvű volt, de a térségben laktak magyarok, németek és ruszinok is. A régió különleges helyzete az épített örökségének és természeti adottságainak köszönhető: a 17-18. századból származó fatemplomok magas, vékony tornyai kivételes szerkezeti kialakításról és építőmesteri szaktudásról árulkodnak, nyolc fatemplom pedig a világörökség részét képezi.

A falvak legtöbbje patakok mentén, völgyekben található, a hegyoldalakon elszórtan helyezkednek el a házak. Eredetileg három része volt egy falunak:

1. a tulajdonképpeni település az elsődleges és másodlagos falurészből tevődik össze, előbbire a központi főút vagy utcák mentén csoportosuló házak, utóbbira a szerteágazó utcák, kevésbé sűrű beépítés jellemző;
2. a közbenső rész a mezőgazdasági földek helye, melyek az épített terület határánál kezdődnek, és megművelt földekből, gyümölcsösökből állnak;
3. a külső részhez a mezők, az erdők és a legelők tartoznak, amelyek az állattartásnak (főként juhoknak) és a fakitermelésnek adnak részben még ma is helyet.

A falvakra nem jellemző a központi tér vagy köztér, az egyetlen „publikus" hely az utcákon kívül a templom és annak környéke – ez tűzbiztonsági okokból általában magasabban, egy dombon található. A közösségi élet a templomban, a kerítések utcai oldalára épített padokon, illetve a csűrökben megrendezett táncházak alkalmával zajlott. Az egész vidékre jellemző (volt) a faépítészet, az egyszerű alaprajzú, boronaszerkezetes építés, és a szalma-, illetve zsindelyfedéses magastető. A jellegzetes épülettípusok közé tartoznak a lakóházak, illetve a gazdasági épületek.

A MÁRAMAROSI ÖRÖKSÉGEK

Máramaros a látványos természeti környezetéről és hagyományairól híres, legyen szó népművészetről vagy épített örökségről. Ez utóbbinak részét képezik nemcsak a lakó- és gazdasági épületek, hanem a számos műemléki védettségű, és már-már szimbólumértékű fatemplom is. A régióhoz az európai tájak viszonylatában az érintetlen falusi idill képzete kapcsolódik, ahol még állnak a fából épült „régi" házak, a lakók őrzik a hagyományokat és gazdálkodással foglalkoznak. Ugyanakkor a Románia északi határa mentén fekvő terület nemcsak turisztikai szempontból kedvelt helyszín – a régió a román vidéki-paraszti életmód reprezentatív helyszíneként van számon tartva, és mint ilyen, a román nemzeti kultúrában fontos pozíciót foglal el. Úgy tűnik, a nemzeti hovatartozás kérdése és ennek kifejezése egyre fontosabbá válik a helyi lakosok számára is, legyen szó a felülről jövő kezdeményezésekről vagy a spontán építkezésekről.

Míg közvetlenül a rendszerváltás után a megnyíló határok és lehetőségek miatt számtalan tájidegen, külföldi mintákon alapuló építészeti elem jelent meg, addig az utóbbi években a népi motívumok egyre többször bukkannak fel újonnan épülő vagy átalakított házakon. A helyi lakosok ezáltal fejezik ki és közvetítik a lehető legegyértelműbb módon a külvilág felé a kulturális hovatartozásukat. Az esetek nagy részében ez azonban nem több formai átvételnél, az új építkezések viszont ugyanúgy részét képezik a környezetnek, és a köztudatba épülve a kultúrtájnak is. Meddig lehet a népi kultúra értékes, eredeti formájában megmaradt helyszíneként tekinteni Máramarosra, és a környezet milyen mértékű változásánál veszíti érvényét a régió neki tulajdonított kulturális és turisztikai jelentősége? Vagy egyszerűen átalakul a régió jelentése, ahogy a vizsgált esettanulmányok is mutatják – bár újépítésű házakról van szó, ezeknek az általános megítélése a máramarosi toposzhoz rendeli az adott épületeket, a hitelesség megkérdőjelezése nélkül.

A tanulmány egy kívülálló szemszögéből próbálja visszafejteni a rendszerváltás óta eltelt harminc év új építkezéseinek jellemző karaktereit, és a mögöttük rejlő motivációkat. A helyszíni megfigyelés többféle funkciójú épületre terjedt ki: a régióban érvényes lakóház mintatervekre, a lakossági, a turisztikai és a szakrális építkezésekre. A jelenségeket azonban a formai megjelenés alapján csoportosítottam: a paraszthá̆zak tömegformálásán alapuló mintatervek, a népi elemeket kollázsszerűen halmozó, illetve léptékvesztett épületek és motívumok, valamint a régió határain kívül, idegen környezetben megjelenő máramarosi népi formák szerint. Emellett a szakirodalmi kutatásból kitűnt, hogy az esettanulmányokból kirajzolódó folyamatok nem ismeretlenek a romániai szakmai közeg számára, átfogó kutatás azonban nem történt korábban.

EGY RÉGIÓ KÉPE

Annak ellenére, hogy Máramaros csak egy kis területe Romániának, a köztudatban elfoglalt helye jelentős. Faépítészete miatt a „famegmunkálás földjének” is nevezik.[1] Az országban több ilyen térség van számontartva, melyek sajátos mentális tere a rájuk jellemző hagyományos építészetben mutatkozik meg leginkább.[2] A máramarosi „föld” Románia egyik reprezentatív területévé vált:[3] egyrészt turisztikai szempontból, másrészt a szimbólummá emelt fatemplomai által, melyeknek másolatait a rendszerváltás után az egész országban elkezdték építeni. Máramaros egy másik vonatkozásban a román nemzeti eredetmítosz (természeti) környezetével is hasonul, mivel annak meghatározó részei a területre jellemző transzhumáló pásztorkodás és hegyes-völgyes táj.[4] Egy régió szerepét a nemzeti mitológiában Gyáni Gábor meghatározása alapján értelmezem.[5] A magyar akadémikus történész szerint a nemzeti tér fogalma megjelenhet egy földrajzi résznek az egész nemzetet reprezentáló metaforájaként, ebben az esetben *„egy (vagy több) régió szimbolizálja – behelyettesítésként – az országot”*.[6] Gyáni szerint Magyarország esetében a nemzeti mitológia legjellemzőbb referenciája az Alföld, amelynek geomorfológiai, társadalmi és kulturális tulajdonságai reprezentálják a magyar nemzeti önképet. Talán nem ennyire markánsan, de Máramaros mindenképpen fontos helyet foglal el a román nemzet téri reprezentációjában, melynek egyik legfontosabb irodalmi asszociációja a *Mioriţa* (*Bárányka*) népballadai világa, és a számos, ebből inspirálódó alkotás, illetve a hozzá köthető irodalmi és filozófiai diskurzus.

Fontos azonban kiemelni, hogy az az idealizált máramarosi táj, amely a román nemzeti tér részeként, és ezzel összefonódva a turisztikai ajánlókból kirajzolódik, ma már csak elenyésző mértékben létezik. A régióra irányuló etnográfiai, illetve építészettörténeti kutatások – mind a rendszerváltás előtti, mind az utána következő időszakból – egy a népi hagyományokat töretlenül őrző közösség képének a kialakulásához vezetett.[7] Hasonló hatást kelthet Miya Kosei japán fényképész munkássága, aki az 1970-es években járt először Romániában, és kezdte el fotózni a máramarosi vidéket.[8] Fényképein előbb faházak láthatók, a megművelt földek ritmusos vonalai, emberek, akik fejkendőtől vagy kalaptól a lábbeliig archaikus öltözetben végzik a napi dolgukat. Érdekes módon a fényképeken az évtizedek alatt végbemenő változások főként a ruházat szintjén mutatkoznak meg: a fotók úgy mutatják be ezt, mint a fejlődés természetes velejáróját. Az épített környezet változásai azonban háttérbe szorulnak, mintha ez a fajta „fejlődés” már nem lenne része a valóságnak. Pedig a Kosei által rögzített világ már akkor átalakulóban volt: az uralkodó faépítészetet felülíró első téglaházakat az 1960-as évek végén kezdték építeni,[9] és ma már csak elvétve találni olyan településrészeket, amelyek valóban a művészi fotók által közvetített egykori tájat mutatják.

A falvak viszonylagos izoláltsága egészen a 20. század közepéig biztosította a hagyományos településkép megőrződését; ez később, a kommunizmus alatt a végsőkig kiaknázott arany- és sóbányászat, az ipar igényelte új munkahelyek,[10] majd az 1989-es rendszerváltás következtében változott meg. Az 1990-es évek országszerte a mezőgazdasági kollektívák

#eredetmítosz
#nemzeti_tér

1. *„The land of the wooden civilisation”*. ILIEŞ, Gabriela – ILIEŞ, Marin – HOTEA, Mihai – SIMION, Alina Simona – BUMBAK, Silviu-Vasile: What Future for the Land of the Wooden Civilisation? Vernacular Architecture from Maramures as Subject of a Long Standing Debate. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, XXII. évf., 2018/2, 585-596, 587.

2. ILIEŞ, Alexandru – WENDT, Jan A. – ILIEŞ, Dorina Camelia – HERMAN, Grigore Vasile – ILIEŞ, Marin – DEAC, Anca Luminiţa: The Patrimony of Wooden Churches, Built Between 1531 and 2015, in the *Land of Maramureş,* Romania. *Journal of Maps*, XII. évf., 2016/1, 597-602, 597.

3. ILIEŞ, Alexandru – WENDT, Jan A. – ILIEŞ, Dorina – JOSAN, Ioana – HERMAN, Grigore: The Romanian Rural Architectural Heritage from Maramureş Land – Personality, Distinctiveness and Protection. *Studia UBB Geographia,* LVI. évf., 2011/2, 187-196, 187.

4. Kétlegelős (nyáron hegyi, télen síkségi) állattartás, amely esetében nem követi az egész közösség a nyájat, csak a pásztorok.

5. GYÁNI Gábor: A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. *Helikon,* LVI. évf., 2010/1-2, 249.

#japán_szemmel

6. Gyáni értelmezésében a nemzeti tér a nemzetállami „territorializáció” következtében létrejövő metafizikai fogalom. Az ELTE történésze a nemzeti identitás földrajzi területhez való kötődését és ennek kialakulását vizsgálja.

7. ILIEŞ – WENDT – ILIEŞ – JOSAN – HERMAN, i.m., 187.

8. MIYA Kosei: *Maramureş, centrul lumii. Maramureş, the Center of the World*. Kolozsvár: Idea Design + Print, 2016, 202.

9. BAIJENSE, Anthonet: *Relational Place-making in Maramureş, Romania*. Wageningen University: MSc szakdolgozat, 2013, 93. https://edepot.wur.nl/282534 (utolsó elérés: 2020. 11. 29.)

10. BAIJENSE, i.m., 39.

#faházak
#export

{01 →} Sajómezői részlet – a tető ugyan már nem zsindellyel, hanem palával fedett, még jól látszik az „eredeti” látkép, népi építészet és természeti táj viszonya, 2021

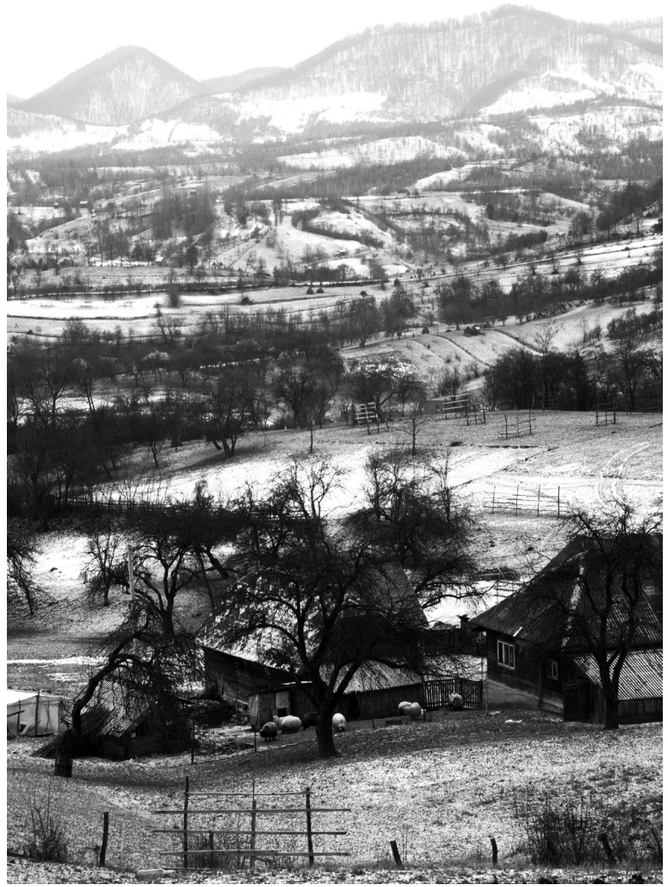

11. Magyarországon termelő szövetkezetek.

12. BAIJENSE, i.m., 94.

#formai_átvétel
#hagyományos

megszűnését és a falvak elszegényedését okozta.[11] Sokan külföldre mentek el jobb kereseti lehetőség reményében, anyagilag támogatták az otthonmaradtakat: a biztos jövedelem új, nagyobb, látványosabb lakóházak építését tette lehetővé a helyiek számára. Az új építkezések felgyorsították a népi örökség eltűnését és a falukép radikális megváltozását. Mindehhez hozzájárult a régi faházak „exportja” is a 2000-es évektől kezdődően: minthogy a faszerkezetű épületek bontása és a faanyag újrahasznosítása magától értetődő része volt a népi hagyománynak, a régi faházak eladása sem vetett fel örökségvédelmi vagy akár érzelmi kérdéseket a tulajdonosok részéről. Ugyan néhány faházat újraépítettek Svájcban, Olaszországban vagy Franciaországban,[12] de többen a bontott építőanyagot egyszerűen csak tüzifaként hasznosították.

Az utóbbi évtizedekben viszont egyre erősödő igény mutatkozik a hagyományos értékek kifejezésére – legyen szó újépítésű házakról vagy a meglévőknek az átalakításáról. Változó, hogy milyen mértékben veszik át a népi építészet jellemző formáit, motívumait. A turisták körében népszerű Brébben teljes utcarészek meg tudtak maradni látszólag eredeti formájukban úgy, hogy a helyenként még meglévő faház mellé, annak

bővítéseként egy hozzá hasonló (majdhogynem másolat) is épült. Azonban a fa természetes öregedése miatt az új ház pár éven belül szinte megkülönböztethetetlenné válik az eredetileg is ott álló szomszédaitól. Máshol az új épületek tömegformálása egészen eltávolodik a hagyományos típustól, és már csak anyaghasználatbeli leképezésről van szó, vagy éppen a népi motívumok következetes, de léptéktévesztett alkalmazásáról. Az esettanulmányok főként ez utóbbiakat tárgyalják.

FORMÁLÁSI TÍPUSOK

A közelmúlt máramarosi építkezései besorolhatók négy kategóriába aszerint, hogy milyen mértékben kölcsönöznek a népi formavilágból. A közös szempontok között szerepel a beépítés jellege, az épület sziluettje, illetve a homlokzati díszítettség. Ezek az általános kategóriák segíthetnek abban, hogy az egyedi példák vizsgálatai minél átfogóbb képet adjanak az utóbbi pár évtizedre jellemző építkezési szokásokról.

A KÖVETENDŐ MINTA

Az eltűnő népi építészet a szakmabelieket is több éve foglalkoztatja. 2016-2020 között a Romániai Építész Kamara az egész országra kiterjedő programot indított el, amely a különböző régiók falvainak jellegzetes építészeti karakterét és a mértéktartó beavatkozás lehetőségeit vizsgálta. Az eredmény egy sor településképvédelmi kézikönyv lett, amelyek – hasonlóan a Magyarországon kidolgozott településképi arculatról készítettekhez – egyértelmű ábrákon és példákon keresztül nyújtanak tanácsot építészeknek és tulajdonosoknak egyaránt. A kezdeményezés sikere azonban konkrét önkormányzati szabályozás hiányában az egyéneken múlik.

#településképi_védelem

A településkép megőrzésének egy másik megoldását az építészeti mintatervek jelenthetik. 2009–2011 között a helyi építész kamara Laura Zaharia román építész kezdeményezésére egy több részből álló programot indított el, amely Budfalva és Szerfalva tipológiai és morfológiai vizsgálatára alapozva egy mintaterv katalógust tett közzé.[13] 2017-ben és 2018-ban egy kétlépcsős pályázatot is szerveztek *A máramarosi falvak revitalizációja* címmel, ezúttal a Máramarosi Megyei Tanács együttműködésével. A pályázati felhívás már nemcsak két falura, hanem a régió egy nagyobb részére terjedt ki. A beérkezett pályaművek közül végül tizenegy mintatervet emeltek ki. Egy nemrég megjelent cikk szerint néhány építtető már igényelte a tervrajzokat, azonban még egyiknek a megvalósítása sem kezdődött el.[14]

#mintaterv
#pályázat

13. A települések neve románul: Budești, Sârbi.

14. CHISIU, Narcisa: *Video | Maramureșenii nu s-au arătat prea interesați de proiectele de case tradiționale puse la dispoziție de Consiliul Județean Maramureș*, 2021. https://maramedia.ro/maramuresenii-nu-s-au-aratat-prea-interesati-de-proiectele-de-case-traditionale-puse-la-dispozitie-de-consiliul-judetean-maramures/#fromHistory (utolsó elérés: 2021. 04. 25.)

A beérkezett pályamunkák értékelésénél fő szempont volt a máramarosi népi építészethez való viszonyulás és illeszkedés, ennek megfelelően pedig a kiválasztott mintatervek nagyrészt ugyanazt a tipológiát követik: négyzetes alaprajz, magas nyeregtető, tornác és a faanyag használata szerkezeti és burkolóelemként. A hagyományostól való eltérés alig-alig jelenik meg a külső épülethéjon, legfeljebb a nyílászárók elhelyezése és a részletképzés utal arra, hogy 21. századi épületről van szó.

#külső_formálás
#tipológia

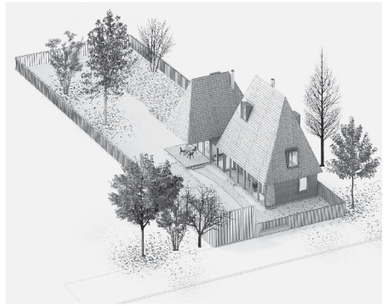

{02 ↑} A Norma Arhitectura első díjas terve 2018-ban „A máramarosi falvak revitalizációja” pályázaton

#térrendszer
#tömeg

15. PÉTER Eszter: Hagyomány, előre! A Norma Arhitectura máramarosi lakóházai. *Építészfórum*, 2019. https://epiteszforum.hu/hagyomany-elore-a-norma-arhitectura-maramarosi-lakohazai (utolsó elérés: 2021. 01. 11.)

A mintatervek többségénél azonban a belső téri elrendezés teljes mértékben alárendelt a mai funkcionális igényeknek, a népi építészetre jellemző két- vagy háromosztatú alaprajzra alig történik utalás.

Az átlagos válaszoktól eltérően a kolozsvári Norma Arhitectura külön figyelt arra, hogy a ház belső működése is a hagyományos térrendszerhez illeszkedjen, legalább a földszinti alaprajz tekintetében. Az építész csapatnak két terve is szerepel a kiválasztott pályamunkák között, 2017-ben második, 2018-ban első díjat kaptak. Mindkét mintatervnél a főbejárat és a függőleges közlekedő a középső traktusban helyezkedik el. A ház reprezentatív tere, a nappali az épület utca felőli végében található, akárcsak a hagyományos elrendezésben a tiszta szoba. A hátsó, udvar felőli épületvégen a konyha és az étkező van. A nagy alapterületi igényt a két kisebb tömegre bontott épület és a manzárdrészen elhelyezett hálószobák ellensúlyozzák. A két tervet egymás mellé téve a másodjára beadott pályamű az első javított, letisztult változatának tűnik. Az épületet a két különálló tető hatalmas tömege határozza meg, alul pedig egy áttetsző, az utca felől tornácként induló és üvegezett homlokzatként végződő földszinti sáv fűzi össze. Az építészek leírása szerint a két tömeg elhelyezése és összekapcsolása a hagyományos máramarosi udvar elrendezését gondolja újra.[15]

Építészeti szempontból a Norma Arhitectura javaslatai és a többi mintaterv egyaránt a konvencionális keretek között maradnak – pályáztató és pályázó együttes hozzáállását fejezve ki. Közel állnak a regionalista szemléletmódhoz, de kérdéses, hogy valóban szükséges-e ilyen mértékben imitálni a helyi lakóház formai megjelenését. A pályázat értékelésekor az összesen elérhető pontszámok felét a településkép védelmi kézikönyvek kritériumainak való megfelelés jelentette, de vajon mennyi rugalmasság fért volna még bele?
A pályázatnak egyébként nem igazán volt szakmai visszhangja Romániában.

#konvencionális
#regionalista

{03 ↑} A rohii kolostor épülőfélben lévő, 13 emelet magas kulturális központja

LÉPTÉKVÁLTÁS

A régióhoz való viszonyulásnak egészen más jellegét mutatják egyes kolostorok és vendégházak, melyeket a népi építészeti elemek intenzív használata jellemez; mintha egy kitalált és megépített történelmi kor díszletével állnánk szemben. Az újonnan épült vagy bővített (eredetileg kőből vagy téglából épült) kolostorok esetében például a népi építészeti motívumok következetes alkalmazása jellemző. A tervek nagy része Cordoș Dorel román építésztől származik, akinek az épületei egyébként követendő példaként szerepelnek a máramarosi településkép védelmi kézikönyvben. Ez a tény azonban nem garancia arra, hogy az általa tervezett épületek is a környezetükbe illeszkednének. A rohii kolostor épülőfélben lévő kulturális központja például gigantikusnak hat a tizenhárom emeletnyi magasságával és tömegformálásával: korábban a kolostor két-három szintes épületei a hegyoldalba ültetve, egymástól kissé távolabb álltak, a völgy felé néző kilátást pedig az együttes legkorábbi eleme, az 1926-ban épült kis kő- és téglafalazatú templom egészítette ki. Ez utóbbi ugyancsak a kolostor növekedésének esett áldozatul: 1996-ban lebontották, és Cordoș tervei szerint építettek

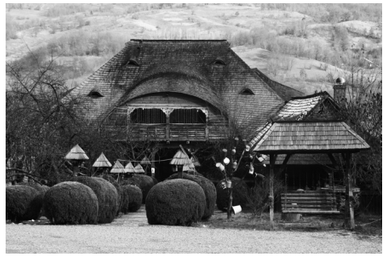

{04 ←} A barcánfalvi kolostor egyik épülete
{05 a b ↑ →} Panziók Alsóvisóban és Váncsfalván

16. Mely ugyancsak tájidegen: a bizánci és reneszánsz építészeti elemeket keverő „brâncovenesc" stílusra emlékeztető formálás Románia déli területeire jellemző.

17. A települések neve románul: Vișeu de jos, Onceşti.

#kolostor
#mű_skanzen
#vendégház
#anakronisztikus

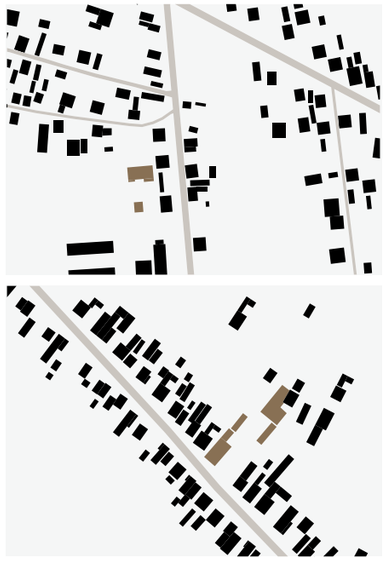

{06 a b ↑} Az alsóvisói és váncsfalvai panziók elhelyezkedése

egy tágasabbat.[16] A kulturális központ, bár a bejárat felől nézve a templom mögött helyezkedik el, hatalmas tömegével teljesen uralja mind a kolostort, mind a környező természeti tájat.

A barcánfalvi (Bârsana) kolostor ugyancsak Cordoș kézjegyét viseli, és a régió turisztikai látványosságai közé tartozik. A teljes komplexumot, amely egy „mű skanzen" hatását kelti, az 1990-es években kezdték el felépíteni, nem messze a falu világörökség részéhez tartozó templomától. A kolostor területén 12 különálló épületet (új templomot, vendégházat, múzeumot, kulturális központot) húztak fel, jellemzően nagyobb alapterülettel és legalább két szinttel. A házakat zsindelytető fedi, a homlokzat fehérre vakolt, a lábazatot műkő burkolat díszíti, és minden esetben megjelenik a fatornác a népi építészetre jellemző faragott motívumokkal. Az épületek részletei zavarbaejtő könnyedséggel lépik át a vernakuláris építészet és a komplexum hatalmas tömegei közti méretbeli váltást.

A kolostorok homlokzati és tömegkialakításához nagyon hasonló vendégházak fedezhetők fel több településen is. Itt a környező beépítéshez való viszonyulást is érdemes vizsgálni, ugyanis ezek az épületek jellemzően a településen belül kapnak helyet. Legtöbbször azonban nem követik a településszövetet, ahogyan az alsóvisói és a váncsfalvai panziók sem.[17] Előbbi egy újonnan épült (akár szuburbiának is tekinthető) településrészben helyezkedik el, ahol a telekkiosztás teljesen eltér a hagyományostól. A váncsfalvai épület a telek hosszára merőlegesen, a hátsó részen áll, ahol a régióra jellemző hagyományos beépítésben a gazdasági funkciók kaptak helyet.

A fenti épületek kifejezetten anakronisztikus összhatást keltenek, ráadásul ilyen léptékű, formálású építkezések korábban nem is voltak jellemzőek a régió népi építészetére. A néhány, eredeti formájában megmaradt településrészt viszonyítási alapul véve világossá válik, hogy ezek a hatalmas, többszintes épületek sem építészettörténeti, sem beépítési szempontból nem illeszkednek. Ennek ellenére például a kolostorok nemcsak a vallási tematikájú útleírásokban szerepelnek, hanem a legtöbb turisztikai ajánló is a fő látványosságok közé sorolja ezeket, egy szinten a műemléki fatemplomokkal.

A NEORUSZTIKUSSÁG

Jellegzetes folyamatokra világít rá a máramarosi vidék jelenlegi és tíz évvel ezelőtti állapotának összehasonlítása: miközben Romániában az általános tendencia azt mutatja, hogy a falusi családi házak építése a történeti településképtől függetlenül alakul, és egyes falurészek már alig emlékeztetnek a hagyományos utcaképre, addig Máramaroson egyfajta „visszanépiesedés” zajlik. Egyre több lakóházon jelennek meg népi építészeti motívumok, leginkább kollázsszerűen, azaz az eredeti homlokzati vagy alaprajzi elhelyezésükből, szerepükből kiragadva és látszólag tetszőlegesen elhelyezve. Ezzel egyidőben az épületek növekedése, „duzzadása” is megfigyelhető, természetes velejárójaként a megemelkedett kényelmi igényeknek és a javuló anyagi helyzetnek.

A régi faházak léptékétől való eltávolodásnak az az egyik következménye, hogy a helyi hagyományokhoz való kötődés kimerül az üres, formai díszítésben. Az átalakított épületekre általában két szint magasság, beépített tetőtér, megnövekedett alapterület és összetett nyeregtető jellemző. A homlokzati megjelenés a teljes felületen vakolt változattól a helyenként deszkával borított részleteken keresztül a boronafalig terjed. A helyi identitást leginkább kifejező elemek azonban a tornác, illetve annak a részei: egy átlagos téglaházon már eléri a kívánt hatást az ívelt záródású tornác, vagy a faragott oszlop és a szíves motívumokkal díszített mellvéd. A hagyományos szerepéből kiragadott tornác másságát leginkább a budfalvai utcakép mutatja: a faluközpontban álló szocialista tömbház erkélykorlátait nemrég fűrészelt deszkamellvédre cserélték le, a hagyományos lakóház homlokzatát imitálandó.

Ștefan Ghenciulescu építész ezt az utóbbi évtizedekben Románia más területein is megfigyelhető folyamatot a „neorusztikus” jelzővel illette. A népi elemeket régiótól függetlenül összeválogató egyveleg a népi kultúra és az eltűnőfélben lévő népi építészet iránti romantikus kötődés, illetve a korszerű igények kielégítése közötti konfliktusra adott válaszként értelmezhető. A kontrollálatlan beavatkozások terjedésével azonban félő, hogy a hagyományos falukép teljesen átalakul.

ÁTTÉTEK – TÚL A RÉGIÓ HATÁRAIN

Az ortodox és a görögkatolikus egyház új templomok építésekor – a hagyományos értékek kifejezésére – ugyancsak sokszor fordul a régió népi építészetéhez. Máramaros megyében 2015-ig harmincöt új épületet húztak fel a régi fatemplomok tipológiáját követve; a ma is álló, legalább kétszáz éves régi templomok száma ehhez képest harminchárom. Néhány esetben ráadásul az új épületek a régiek közelében kaptak helyet, az ortodox és a görögkatolikus közösségek elkülönülő kiszolgálására.[18]

A „máramarosi stílus” alkalmazása kiterjed Románia más, a régió határain kívül eső területeire is. Az „új” környezethez való építészeti, településképi adaptálás nélkül ezek az épületek a népi építészet üres, formai ismétlésévé válnak. Itt is a karakteres formák átvételéről, az egyértelmű utalások halmozásáról van szó, ebben az esetben azonban nemcsak egy-egy elem másolása történik, hanem egy egész épülettipológia átvétele. Átöröklődik a tömegformálás, az anyaghasználat,

{07 a b ↑} Ugyanaz a budfalvai lakóház 2012-ben és 2021-ben

18. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Rogoz faluban már 1883-ban odaköltöztettek egy templomot a görögkatolikus hívek számára, és a már meglévő, ortodox templomtól – amely 1661-ben épült fel – 50 méterre helyezték el. *Nemzeti Örökségvédelmi Intézet: honlap.* http://www.cimec.ro/Monumente/LacaseCult/RO/Documente/ASP/detaliu.asp?k=17775-1 (utolsó elérés: 2021. 02. 21.)

#egyveleg

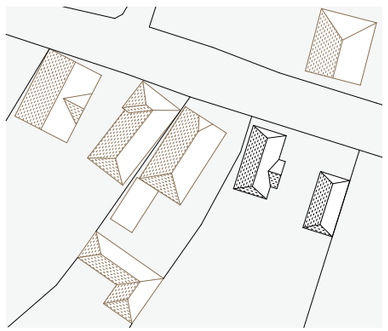

{08 ↑} Az átlagos máramarosi telekbeépítés a „felduzzadt” lakóházzal

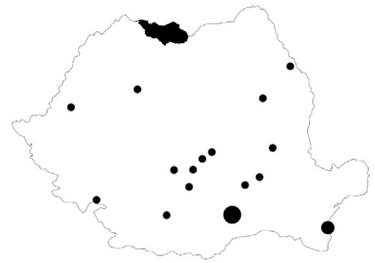

{09 ↑} Áttétek Románia egész területén

#áttét
#roncsolás

19. A település neve románul: Poiana Brașov

20. AUNER, Niels Karl: Un secol de arhitectură românească. *Enciclopedie on-line*, é.n. http://www.e-architecture.ro/fisa.php?id=764 (utolsó elérés: 2021. 06. 19.)

#kaotikus
#településszövet

{10 ↓} A kolozsvári fatemplom elhelyezkedése
{11 ↘} A brassópojánai fatemplom elhelyezkedése

a szerkezet és az alaprajzi elrendezés az új létesítmények szakrális funkciójú tereibe, de több esetben a templom egy vasbeton falazatú alsó szinttel is bővül.

Az újépítésű templomok az ország bármely pontján, bármilyen környezetben (városi, lakótelepi, üdülőhelyi stb.) megjelenhetnek. A puszta jelenlétük egy orvosi műszó kölcsönzésével szemléltethető leginkább: az áttétszerű terjedés a környezet, ez esetben a településszövet „roncsolását” idézi elő, nemcsak a beépítés szempontjából, de vizuális, illetve kulturális szinten is. Egy olyan múltbeli, idegen elemet jelentenek ugyanis, amely az adott környezettel és az aktuális építészeti tendenciákkal nem tud összhangba kerülni.

Jelen kutatás során tizenkilenc ilyen áttétet sikerült beazonosítani Romániában, a pontos számuk azonban ennél jóval nagyobb lehet. Az 1990-es évek végén épülő brassópojánai fatemplom tervezője,[19] Niels Karl Auner építész és műemlékrestaurátor tervei alapján több máramarosi ihletésű templom készült országszerte,[20] és ő vezette számtalan műemléki fatemplom restaurálását is Romániában. Brassópojána az ország egyik legnagyobb síközpontja, és a településkép amúgy is kaotikus jellegét a templom elhelyezése csak tovább erősítette: a szakrális létesítmény egy sípálya és egy hotel közötti sávban kapott helyet. Az útról egy hosszú parkolón keresztül lehet megközelíteni a templomot, szemben, az út túloldalán pedig vásári bódék sora áll. Az épület turisztikai látványosságnak tűnik, pedig egész évben rendszeresen használják egyházi célokra.

A 2005-ben épült kolozsvári fatemplom a város egyik, az 1960-as években létesített diáknegyedében kapott helyet. A Babeș-Bolyai Egyetemhez tartozó területen az akkori városrendezési tendenciáknak megfelelően hatalmas zöld felületet hagytak az épületek között. A diáknegyed látképébe azonban ma már az új templom is beletartozik, jóval a négyemeletes lakótömbök fölé magasodva. A stílusválasztás egyébként kapcsolódhatna a város történetéhez, mivel egy korábban leégett, máramarosi jellegű kápolna előtt állít emléket az új épület. Maga a hivatkozott kápolna azonban máshol található: eredetileg az 1930-as években létesített Iuliu Hațieganu egyetemi sportpark része volt, és 2013-ban vissza is épült ugyanott, ugyanabban a formában.

A máramarosi népi kultúra áttétszerű terjedése a kultúrtáj egyfajta, az egész országra ható építészeti kisugárzását jelenti. Az áttétek az eredeti formák jelentésének, autentikusságának „felhígulását” is maguk után vonják,[21] a másolatok sokasága által a máramarosi fatemplom egy globalizált és általános szimbólummá válik. A fatemplomok ilyen mértékű elterjedése az „eredeti”, többszázéves máramarosi fatemplomok műemléki és építészeti-szerkezeti értékének köszönhető.[22] Az épületek a térség és a népi hagyomány szimbólumává váltak a turizmus, valamint az építtető ortodox és görögkatolikus egyházak kezében egyaránt. A történelmi formák szinte kizárólagos alkalmazása általában is jellemző az említett romániai egyházak építészetére,[23] szemléltetve az ortodox pátriárka konzervatív állásfoglalását, és azt a szándékát, hogy az épületeket kulturális, politikai és ideológiai szimbólumként használja fel.

#kisugárzás
#szimbólum
#egyház

21. ILIEȘ – WENDT – ILIEȘ – JOSAN – HERMAN, i.m., 193.

22. Egyes épületek a hetven méteres magasságot is elérik.

23. Ahogy azt az elmúlt évtizedek szakrális funkcióra kiírt tervpályázatai és azok eredményei mutatják: kortárs jellegük miatt minden pályamű ellenállásba ütközött, az egyház és a hívők részéről egyaránt. A kiírások az ezredfordulóra ritkulni kezdtek, mára már teljesen megszűntek. IOAN, Augustin: Romanian Orthodox Architecture: a Retrospect After Ten Years. *Southeastern Europe*, XXIX. évf., 2002/1, 31-45, 32.

VÁLTOZÓ ÖRÖKSÉG

A vizsgált folyamatok talán nem is az aktuális helyzetük, mint időben való kihatásuk miatt válnak fontossá. Sok esetben már most nehéz megkülönböztetni az újat az eredetitől a fa gyors ütemű öregedése miatt – a brébi utcarészletek esetében még a szakmabelieknek sem szembetűnő első pillantásra a különbség. Máshol, például a barcánfalvi kolostorban, az összhatás olyannyira grandiózus, hogy talán nem is érdekli a látogatót az eredetiség. A népieshez való ragaszkodás még olyan kontextusban is előjön, mint a tervpályázat könnyed műfaja. A Norma Arhitectura javaslatai azért is sokatmondóak, mert az iroda egy korábbi projektje nagyon érzékenyen és finoman, kortárs eszközökkel nyúlt egy műemléki épület belső tereihez.[24]

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a máramarosi falvak szemmel láthatóan élő települések – ez egyaránt látszik az állandó építkezéseken, a nyüzsgő utcákon, vagy a falvakon kívül, ahol a megmunkált földek tele vannak szórva szénakazlakkal és mindig éppen gyalogol valaki a távolban. A régió jelenlegi állapotban történő „lefagyasztása” tehát nem opció, és az állandó díszítési vágy is azt mutatja, hogy a helyi lakosoknak fontos a környezetük, és üzenni is akarnak az új építkezések stílusválasztásával. A kulturális hovatartozás kifejezése kulcsfontosságú, hiszen a máramarosi hagyományos építészet Romániában szimbólum értékű. Másfelől pedig ellentmondásos, hogyha az átalakuló környezet tükrében vizsgáljuk: az új épületek lassan belesimulnak a tájba, és módosítják azt – a vizsgált beavatkozások a térség jelentésváltozását idézik elő. Mindehhez hozzájárul a régión kívüli áttétek terjedése, mely kevésbé az értékek átadását, mint inkább a másolatok túlzott szaporodását és deformálódását okozza – az eredeti jelentések pedig torzulnak, elsekélyesednek, az utókor számára pedig megkérdőjelezhetővé válik a tájegység igazi értéke.

#átalakuló_környezet
#jelentésváltozás

24. A bonchidai Bánffy-kastélyba tervezett installációjuk díjat is nyert 2017-ben az Erdélyi Építészeti Biennálén. A kastély további, hasonló jellegű felhasználásáról ld. jelen kötetben: HORVÁTH-FARKAS Zsófia: Kastély és park: A felhagyott vidéki kastélyok és kúriák programalkotási lehetőségei a gazdasági környezet és a parkhasználat tükrében.

IRODALOMJEGYZÉK

BAIJENSE, Anthonet: *Relational Place-making in Maramureş, Romania.* Wageningen University: MSc szakdolgozat, 2013. https://edepot.wur.nl/282534 (utolsó elérés: 2020. 11. 29.)

BETEA, Raluca – WILD, Beate (szerk.): *Brave New World: Romanian Migrants' Dream Houses.* Bukarest: Romanian Cultural Institute, 2016.

BOIA, Lucian: *Miért más Románia?* Kolozsvár: Koinónia, 2016.

CĂLINESCU, Petrut: *Mândrie şi beton,* fényképsorozat és dokumentumfilm, 2012. https://mandriesibeton.ro (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

CHISIU, Narcisa: *Video | Maramureșenii nu s-au arătat prea interesați de proiectele de case tradiționale puse la dispoziție de Consiliul Județean Maramureș,* 2021. https://maramedia.ro/maramuresenii-nu-s-au-aratat-prea-interesati-de-proiectele-de-case-traditionale-puse-la-dispozitie-de-consiliul-judetean-maramures/ #fromHistory (utolsó elérés: 2021. 04. 25.)

GOAGEA, Cosmina – GOAGEA, Constantin – GHENCIULESCU, Ștefan – CAUCIUC, Cosmin (szerk.): *Dincolo de oraș = Beyond the City.* Bukarest: Zeppelin, 2013.

GYÁNI Gábor: A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. *Helikon,* LIV. évf., 2010/1-2.

ILIEȘ, Alexandru – WENDT, Jan A. – ILIEȘ, Dorina – JOSAN, Ioana – HERMAN, Grigore: The Romanian Rural Architectural Heritage from Maramureş Land – Personality, Distinctiveness and Protection. *Studia UBB Geographia,* LIV. évf., 2011/2, 187-196.

ILIEȘ, Alexandru – WENDT, Jan A. – ILIEȘ, Dorina Camelia – HERMAN, Grigore Vasile – ILIEȘ, Marin – DEAC, Anca Luminița: The Patrimony of Wooden Churches, Built Between 1531 and 2015, in the *Land of Maramureş,* Romania. *Journal of Maps,* XII. évf., 2016/1, 597-602.

ILIEȘ, Gabriela – ILIEȘ, Marin – HOTEA, Mihai – SIMION, Alina Simona – BUMBAK, Silviu-Vasile: What Future for the Land of the Wooden Civilisation? Vernacular Architecture from Maramures as Subject of a Long Standing Debate. *GeoJournal of Tourism and Geosites,* XXII. évf., 2018/2, 585-596.

IOAN, Augustin: Romanian Orthodox Architecture: a Retrospect After Ten Years. *Southeastern Europe,* XXIX. évf., 2002/1, 31-45.

KÕIVUPUU, Marju – PRINTSMANN, Anu – PALANG, Hannes: *From inventory to identity? Constructing the Lahemaa National Park's (Estonia) regional cultural heritage.* In: BLOEMERS, Tom – KARS, Henk – VAN DER VALK, Arnold – WIJNENIN, Mies (szerk.): *The Cultural Landscape and Heritage Paradox. Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension.* Amszterdam: Amsterdam University Press, 2010, 115-131.

PÉTER Eszter: Hagyomány, előre! A Norma Arhitectura máramarosi lakóházai. *Építészfórum,* 2019. https://epiteszforum.hu/hagyomany-elore-a-norma-arhitectura-maramarosi-lakohazai (utolsó elérés: 2021. 01. 11.)

MAI SZEMMEL

Füred Áruház, Balatonfüred, 1972-75

AKKOR

A Füred Áruház tervezése a népszerű északbalatoni üdülőhely várossá válását követően egy évvel már elkezdődött, de a korabeli építőipari boom miatt csak három évvel később nyitotta meg kapuit az új ÁFÉSZ-intézmény. A város két fő útvonalának kereszteződése mellett kapott helyet a vasbeton pillérvázas épület: egy viszonylag kicsi, de nagy szintkülönbséget tartalmazó területen, amit a tervező úgy használt ki, hogy a csatlakozó utcaszintre nyitotta az áruház két bejáratát, míg a telek alacsonyabban fekvő területéről adott megközelítést a ház alatt kialakított parkolóhelyekhez és a gazdasági bejárathoz. A ház markáns, zárt tömege minden érkezési irányból meghatározó látványt nyújtott, az átalakítani-fejleszteni tervezett területen léptékével kiemelkedett környezetéből. Az alaprajzi képlet a vendégforgalom felől hagyományosan egyértelmű: az áruházterek a szintek kétharmadát foglalták el a gyalogos megközelítés felőli oldalakon, funkcionális súlypontokban feltárva azokat. A földszinten egy élelmiszerbolt és egy magas minőségű ajándéktárgyakat árusító üzlet osztozott, az emeleten az osztályok (ruházati, elektronikai, lakber) árucikkei fogadták a vásárlókat. A pikkelyszerűen felhelyezett elemekből álló fehér alumínium burkolat a különböző homlokzatokat összefogta, így a ház karakteresen más nézeteit a nyílászárók eltérő felületei adták: az utcai csatlakozást portálok követték, a belső polcos bútorozás által meghatározott tereket az álmennyezethez felhúzott keskeny sávablakok világították meg, az emeleti irodák nagyobb ablakokat kaptak, míg a nyugati és északi oldalról szinte teljesen zárttá vált a homlokzat. A sokféle, domináns anyagból (fehér alumínium mennyezet és mahagóni falburkolat, vörös mészkő padló) összeállított belsőépítészeti hangulat valamelyest eltért a ház külső karakterétől, mintha a standard itt nem engedett volna nagyobb pozíciót a divatos új anyagoknak.

MOST

A Füred Áruház épülete mindig egy sziget volt a városban, ami a környék árukínálatának színesedésével és az új vásárlási lehetőségek megjelenésével, a városhasználati sűrűsödések eltolódásával egyre nehezebben hasznosítható épületté válik. A ház mind autóval, mind gyalogosan körülményesen közelíthető csak meg, a városon belüli elhelyezkedése és a léptéke miatt nem tud sem tömeges árusítást kínáló, sokoldalú „pláza", sem egy könnyen elérhető kisbolt lenni, a forgalmas csomópont közelsége pedig a vendéglátóhelyek kialakítását zárja ki. Az épület hasznosítása nagyjából húsz éve okoz problémát az üzemeltetőnek; az alsó szinten jelenleg két, egymástól elzárt üzlethelyiség működik, míg az emeletet egy edzőterem foglalja el. Az egykor nagyvonalú tér így ma már válaszfalakkal erősen tagolt, ami egyáltalán nem illeszkedik a ház kívülről zárt, belül nyitott szerkesztési elvéhez. A gépészetet és burkolatokat érintő belső átalakítás mellett energetikai felújításon esett át az épület, mely a külső nyílászárók cseréjét jelentette. A ház külső karakterét továbbra is a fehér burkolat határozza meg, azonban az eredeti szerkezetek és felületek egyre romló műszaki állapota, a finom részletek eltűnése (portálok és ajtók karakteres keretezése, az egy nagy reklámfelirat cseréje több, kis üzlet hirdetésére stb.) határozottan egy pusztuló épület benyomását keltik. A ház hajdanán a kisebb építészeti következetlenségek ellenére jelentősen magasabb minőségű szolgáltatást sugallt és esztétikusabb látványt nyújtott a mai állapotához képest, melyen a csupán félig felújított homlokzat és a következetlen reklámfeliratok a domináns elemek. Mint sok más Balatonparti kortársa, valószínűleg a Füred Áruház is egy nagyobb, infrastrukturális beruházás áldozatául esik hamarosan.

Dávid Dóra

ÉPÍTÉSZ
Kovách István / SZÖVTERV
munkatárs: Gerle János

AKKOR

MOST

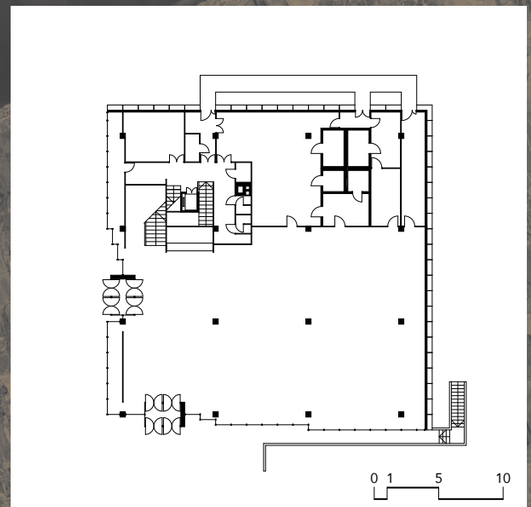

AKKOR

IRODALOMJEGYZÉK
KOVÁCH István: Balatonfüred Áruház.
Magyar Építőművészet, XXV. évf., 1976/3, 30-33.

SZERZŐ
PERÉNYI FLÓRA

TÉMAVEZETŐ
VÖRÖS TAMÁS DLA

Az emlékezet építészete

BUDAPESTI TEMETŐK EMLÉKMŰVEINEK VIZSGÁLATA A DÍSZLETSZERŰ REPREZENTÁCIÓN KERESZTÜL

A dolgozat az építészet és a díszletszerűség kapcsolatát vizsgálja a budapesti temetőkben található emlékművek alapján. Ezek az épített elemek mind a múltból közvetítenek történeteket az építéskori jelen szellemében, és céljuk a jövő formálása. Ennek eléréséhez olyan reprezentációs eszközöket alkalmaznak, amik képviselik az állandóságot, a felismerhetőséget és a dramaturgiát. A tetten érhető színpadiasság, a térhasználat és a szimbólumok túlmutatnak az építéskori stíluson, ezzel az emlékműveket kimerevített, statikus díszletté teszik. Ezt az állítást jelen tanulmány három, a 20. század második felében készült hazai alkotás egységes szempontrendszer szerinti vizsgálatával bizonyítja, azok építészeti kialakítására fókuszál. A példák a létrehozásuk és a jelen között másképp formálódtak a különböző esztétikai és ideológiai szándékoknak, valamint a múlthoz való viszonyunk megváltozásának következtében, de összeköti őket a díszletszerű reprezentáció.

DÍSZLET AZ ÉPÍTÉSZETBEN

AZ EMLÉKMŰVEK ÉPÍTÉSZETE

Az egyéves kutatás célja olyan alkotások bemutatása, amelyek megvalósításában a díszletképzés az építészet elsődleges eszköze és leválaszthatatlan arról. Az építészet feladata a környezet és a terek alakítása, a díszlet pedig egy olyan elemkészlet, amely a történetmesélésért, az illúzió létrehozásáért felel. Az emlékművek azok az építmények, amelyek eredendően magukban hordozzák ezt a kettősséget, hiszen az építészet általános folyamatával szemben nem a jelen igényeire, hanem mindig a jövőre koncentrálnak. Elsődleges funkciója ezeknek az alkotásoknak az emlékeztetés, amit téralakítással, építészeti formálással és ismeretterjesztéssel érnek el.

Általában két eltérő épített kontextusban találhatunk emlékműveket: közterületeken (parkokban, utcákon, tereken) és temetőkben. A kettő között a legfontosabb azonosság, hogy az építészeti formáltságukon keresztül megfigyelhető rajtuk a kor szemlélete, annak múlthoz való viszonya. Különbség a kettő között, hogy eltérő a környezeti kontextus: amíg a köztériek sokszor egymástól távol, szétszórtan helyezkednek el, addig a temetőkben lévők egy már meglévő mintázatba illeszkednek, egyéb sírok, családi mauzóleumok és más emlékművek mellett. Ebből következően a településeken lévők tágabb látogatói körrel rendelkeznek – városlakók, sétálók, eseményszerű megemlékezésen vagy protestáláson résztvevők, turisták látogatják őket –, a temetőkben lévők csak azoknak szólnak, akik irányzottan odaérkeznek.

Amennyiben igaz a felvetés, hogy az emlékműveken tükröződik az építésük korának múlthoz való viszonya, úgy mondhatjuk, hogy a 20. század második felének közös temetkezési helyei és sírhelyei ezeknek a történelmi időszakoknak és építészeti stílusnak a jelképei. A tanulmány azt a hipotézist akarja bizonyítani, hogy az emlékművek építészete az adott kor stílusán túlmutatva rendelkezik egyfajta díszletszerű reprezentációval, ami látható a térhasználaton, a szimbólumokon, a díszítéseken és a hozzáépítéseken.

Ez, a szándéka szerint egy átfogóbb dolgozat első részeként, a budapesti temetőkben található olyan példák alapján támasztja alá a fentebb megfogalmazottakat, amelyek nemcsak emlékművek, de egyben sírhelyek is, így nem csupán a halált kiváltó történésre, de az abban érintett egyénekre is emlékeztetnek. Az esetek kiválasztásánál fontos szempont volt a művészeti összetettség; olyan alkotások kerültek a tanulmányba, amelyeknél nemcsak egy képzőművészeti ág (szobrászat, építészet, festészet, kerttervezés) kapott hangsúlyos szerepet, hanem ezek komplex egysége. Szintén kritérium volt a válogatásnál, hogy mind a három vizsgált alkotás Budapest valamelyik nyilvános temetőjében legyen, olyan helyszíneken, amelyek bárki által látogathatók. A három emlékmű kialakítását tekintve különböző korszakokhoz és eseményekhez kötődik, így építészeti reprezentációjuk is eltérő. A Kozma utcai mártíremlékmű egy traumát dolgoz fel és a modern építészet jegyeit viseli, a Munkásmozgalmi Pantheon a korszak nyílt kultuszépítésének

egyik példája és a szocialista realizmus elemeit hordozza, míg a Nemzeti Gyászpark parcellái az Új Köztemetőben a korábbi hatalom rejtett helyszíneiből váltak a demokratikus fordulat után vitatott és kultikus emlékhellyé, és emiatt több (stílus)irányzat keveredik benne. Ezek a helyek az épített örökségünk részévé válnak, hiszen a nemzet temetőinek meghatározó, nagyléptékű alkotásai, és bár a különböző történelmi korszakokban a társadalom ezeket eltérően értékelte, a hasonló környezeti kontextus miatt összevethetők.

DÍSZLET AZ ÉPÍTÉSZETBEN – A SZEMPONTRENDSZER FELÁLLÍTÁSA

A díszlet szóról elsősorban a színházban használt ideiglenes háttérre asszociálhatunk, ezért fontos tisztázni, hogy ez a dolgozat hogyan használja ezt a fogalmat építészeti kontextusban. A díszlet az angol „scenery" fordítása, ami az ógörög szkéné szóból ered. Ez olyan színpadra utal, ami a közönséggel szemben helyezkedik el és egyben háttérként szolgál. A díszlet szerepe tehát egy olyan környezet létrehozása, ami illúzió, nem a valós miliő. Megjelenhet egy freskón, ami építészeti környezetet ábrázol egy templomban, színházi háttérként, vagy olyan alkotásként is, amely a térszervezésével és építészeti eszközökkel teremti meg a jelentől eltérő közegét. A díszlet ennek függvényében lehet ideiglenes és állandó, attól függően, hogy az illúziót mennyi időre szeretné létrehozni; a színpadon csak egy felvonás vagy jelenet erejéig, a temetők építészetét tekintve viszont évtizedekig. Ennek megfelelően a szempontrendszer első eleme a mulandóság és állandóság párosának vizsgálata. Az emlékművek téri és anyagi változásai az időhöz kötődnek: hogyan öregszik az emlékmű és hogyan változik a körülötte lévő tér? Mik az anyagbeli határok, és ezek miképp hatnak a látogatóra? Erősebben hat-e a nézőre egy elhanyagolt építmény csak azért, mert látjuk a pusztulást (az idő múlását), és ez festőibbé teszi az emlékművet? Mik azok az anyagok, amelyek kivédik az időjárás vagy a társadalmi ellentétek próbáját? Ezeknek a használata tudatos tervezői döntés-e?

A második vizsgálati szempont szintén a látogató perspektíváját veszi fel és azon keresztül elemzi a példákat. Az emlékművek felismerhetősége kétpólusú: fizikai és metaforikus. Egyrészt ki kell tűnniük a környezetükből, eltérőnek kell lenniük a körülöttük lévő épített elemektől (ezt az építészeti reprezentációval, léptékváltással, monumentális elemekkel és a temetőben lévő helyzetükkel érhetik el), másrészt a szimbólumaiknak megfejthetőknek és értelmezhetőknek kell lenniük, így tudják közvetíteni mondandójukat és betölteni eredeti céljukat, az emlékeztetést.

A harmadik szempont az első kettőhöz szorosan kapcsolódó dramaturgia kérdése. Rendelkezik-e az emlékmű olyan kompozícióval és reprezentációval, ami a látogatót egyértelműen irányítja és vezeti? Van-e kijelölt út, amit végig kell járni ahhoz, hogy megértsük az alkotás üzenetét és mondandóját? Mik azok a pontjai az emlékműnek, amik a kollektív, és mik azok, amik az egyéni emlékezésnek adnak teret?

A következő fejezet e három szempont – maradandóság, felismerhetőség, dramaturgia – alapján vizsgálja a választott emlékműveket.

#maradandóság
#felismerhetőség
#dramaturgia

#Kozma_utca
#modernista
#mártíremlékmű

1. Mivel Hajós a háború után nem nyithatta meg újra építészirodáját, az 1949. IV. 27. keltezésű terveken hivatalosan Hermányi István, Sebők Imre és Vajda Zsigmond szerepel tervezőként. Forrás: Budapest Főváros Levéltára, XV.17.d.328.

2. Chevra Kadisa jelentése: Szent egylet, ami a halottak eltakarításával foglalkozik. Forrás: ÚJVÁRI Pérer (szerk.): Magyar Zsidó Lexikon. Budapest: Pallas, 1929.

3. LUKÁCSI Attila: Felbecsülhetetlen értékeket rejtenek a fővárosi zsidó temetők. *Múlt-Kor,* 2004. https://mult-kor.hu/cikk.php?id=8718&pldx=7 (utolsó elérés: 2021. 05. 16.)

4. A ravatalozó 1891-ben épült Freund Vilmos tervei szerint.

5. *„A bejárat közelében van a 48-49-es szabadságharcban résztvevő jelentős számú zsidó katona emlékköve, valamint az I. világháborúban harcoltak emlékmécsese. Itt van még egy munkaszolgálatos század emlékműve is, akiket hazatértükkor a németek Kiskunhalas határában lemészároltak."* Forrás: LUKÁCSI, i.m.

{01 →} A mártíremlékmű sematikus alaprajza

EMLÉKMŰ-ÉPÍTÉSZET BUDAPESTI TEMETŐKBEN

A BUDAPESTI KOZMAI UTCAI IZRAELITA TEMETŐ MÁRTÍREMLÉKMŰVE (Hajós Alfréd,[1] 1949)

A holokauszt a múlt század legembertelenebb és legtöbb áldozatot követelő népirtása volt. Az erre vonatkozó egyik első műemléket a Pesti Chevra Kadisa[2] rendelte meg a Kozma utcai izraelita temetőbe. Ezt a sírkertet a rákoskeresztúri Új Köztemetővel egyidőben és annak közvetlen szomszédságában hozták létre a nagyszámú fővárosi zsidóság részére a XIX. század végén. 1905–1910 között ide vitték át a betelt Váci úti temető exhumált halottait,[3] valamint a második világháború alatt megölt zsidóság nagy részét is itt temették újra 1945–47 között. Az igény egy emlékmű létrehozására a háború után rögtön felmerült, az alkotás Hajós Alfréd nevéhez fűződik, 1949-ben avatták fel. Az időbeli közelség a történelmi esemény és az emlékmű felállítás között a történtek feldolgozását nem tette lehetővé, így az alkotás egy egyszerű „közlés", az áldozatok neveinek felsorolása. Elbeszélésre azért sem volt szükség, mert a megrendelő nem az állam, hanem az áldozatok hozzátartozóinak kérésére a zsidó temetkezési egylet volt. Ebből fakadóan a személyesség és a részvét is mindmáig jobban érezhető; a városi emlékművekkel szemben itt nemcsak alkalmankénti, hanem folyamatos megemlékezés zajlik, az áldozatok neveivel teleírt falak alatt mécsesek égnek és kövek gyülekeznek.
Ez az emlékmű nem dolgozik megfejthetetlen szimbólumokkal és konceptuális elemekkel, mondhatni funkcionális a maga egyszerűségével, érthető gesztusaival és letisztult mondanivalójával. Elhelyezését tekintve a temető átlátható, egyszerű szerkesztésű struktúrájába illeszkedik: a bejárattal szemben található a múlt század végén épült ravatalozó,[4] ekörül kaptak helyet a nagyobb emlékművek,[5] a kerítés mentén végig családi mauzóleumok, a többi parcellában egyéni sírok sorakoznak.

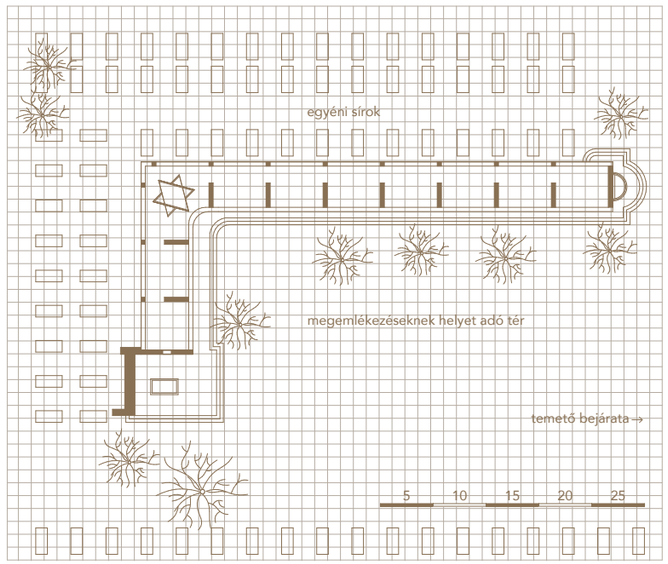

{02 ←} Az emlékmű hosszanti oldalainak nézete
{03 →} Az emlékmű tér felőli nézete – előtérben a szarkofággal

{04 ↑} Az emlékmű hosszanti oldalainak nézete – a végfalon a kúttal

A pavilon egyszerű tömegének kiemelkedő kőfalát a temetőbe belépve bal kéz felől találjuk, monumentalitásával kitűnik a többi építmény közül. És bár az emlékmű léptékében eltér környezetétől, nem uralja azt, nem különül el, épp ellenkezőleg, L-alakja a bejárat felé nyit, ezzel invitálja a látogatót.

Az alkotás magán viseli a korszakra jellemző modern építészet stílusjegyeit filigrán szerkezetével, keskeny oszlopaival és az azokon támaszkodó vékony, a sarkokon lekerekített vasbeton födémével. A födémek és a tartószerkezet csak szükségszerű eszközei az építménynek, ezek feladata az áldozatok neveinek keretezése. Az építészet itt háttérbe szorul, nem formabontó, nem hivalkodó és nem modoros. Az emlékmű állandóságát az biztosítja, hogy a kor építészeti stílusán kívül a zsidó temetőkre jellemző sírkőművészet elemei is megjelennek rajta. A Kozma utcai temetőt – a köztemetőkkel ellenben – elkerülte a temetkezési vállalkozások számának megnövekedésével járó univerzális sírkövek megjelenése, és nagyjából egységes maradt a vallási elemekkel bíró architektúrája. Ebbe az egységes szakrális művészetbe illeszkednek a holokauszt-emlékmű belső, vastag kőfalai; az egyéni sírokhoz hasonlóan ezekre vésték fel az áldozatok neveit és haláluk helyszínét. A pavilon monumentalitását a kőfalon lévő nagy felirat is hangsúlyozza: *„Megölte őket a gyűlölet, őrizze emléküket a szeretet.”* A lábazat előtt lévő fekete szarkofág az ismeretlen áldozatok sírját szimbolizálja, az L-alak másik szára ezt ellensúlyozva egy kútban végződik, ahonnan az életet jelképező víz folyik. Az épített elemek szimbólumai felismerhetők, ezekre ráerősítenek a héber és a magyar nyelvű üzenetek és nevek.

Az építmény a temető bejárata felé teret formál, a hosszabbik szárának kontúrjába szinte belefutó sírokkal párhuzamosan áll, így a pavilon egy tágas tér és az egyéni temetkezési helyek közé szorul. A környezetével való viszony tehát kettős: a belső, védett tér üres, már-már teátrális, és ezt a fojtogató hatást ellensúlyozza a személyes temetkezések vonala.

Több százezer név van itt egy helyen, listájuk az átadást követően is folyamatosan bővült. Az emlékmű megőrizte érvényességét a felállítása óta eltelt időben; ez egyrészt az egyetemes mivoltának köszönhető,

másrészt annak, hogy személyes megemlékezések helyszíne is. A kőfalakon feltüntetett áldozatok egy részét ugyan eltemették, de a legtöbb halottnak saját híján ez a közös sírhelye. Az L-alak által formált tér ma is a gyülekezés és az emlékezés helyszíne, az építményt érintő átalakítás nem történt, a felírt nevek, plakettek, sírkövek és az emlékmű oldalába helyezett sírok csak hozzáadnak értékéhez.

A MUNKÁSMOZGALMI PANTHEON A FIUMEI ÚTI NEMZETI SÍRKERTBEN (Körner József építész és Olcsai-Kiss Zoltán szobrászművész, 1959)

A Munkásmozgalmi Pantheon a többi vizsgált példától több szempontból is eltér. Nem egy egyszeri eseményt dolgoz fel (mint a háború, a forradalom, a szabadságharc stb.), hanem egy aktuális politikai berendezkedés kivételezett (sokszor jövőbéli) halottainak állít emléket – tehát nem a múltra emlékeztet, hanem a jelenre. A jelenre fókuszálás, a kultuszépítés és a hosszú távra tervezés mind a korszakra jellemző direktívák voltak, amikbe jól illeszkedett a Munkásmozgalmi Pantheon létrehozásának ötlete.

#sírkert
#kultusz
#szocreál

A Fiumei úti sírkert a 19. század végére az ország előkelő kegyeleti helyévé vált. Számos költőt, írót, festőt, zeneszerzőt, és általában a magyar közélet nagyra becsült és politikai ranggal bíró alakjait temették ide, a sírokat és mauzóleumokat a kor elismert építészei, szobrászai és képzőművészeti alkották. A sírkertet 1885-ben dísztemetővé nyilvánították, innentől a mindenkori politikai berendezkedés a saját kultuszhelyeként használta és a reprezentáció egyik eszközének tekintette azt. A második világháborút követően kialakuló államszocializmus is követte ezt a mintát, és a Nemzeti Sírkert létrehozását tűzte ki célul ezen a helyen. A koncepció – miszerint minden kommunistát egy helyen temessenek el – már 1949-ben megfogalmazódott az akkori pártvezetésben,[6] így a sírkert egy részét ennek érdekében 1952-ben lezárták az átlagemberek elől. A nagyszabású terv megvalósításának az 1956-os forradalmat követő

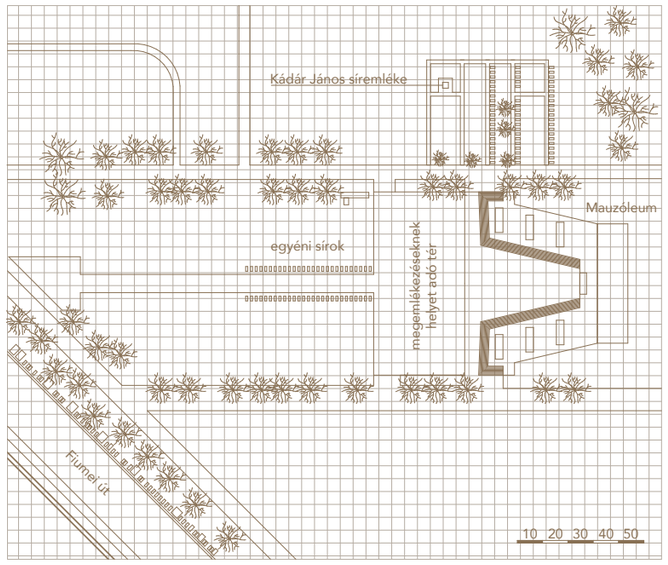

{05 ←} A Munkásmozgalmi Pantheon sematikus helyszínrajza

6. APOR Péter: Immemoritas imperator: a Munkásmozgalmi Pantheon születése. *AETAS*, XVII. évf., 2002/2-3, 178-204.

{06 →} Az emlékmű tér felőli nézete

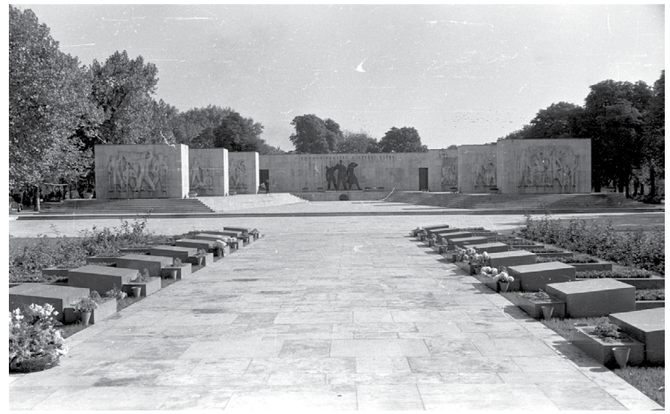

káosz adott új lendületet: ekkoriban a párt hatalmának megerősítése volt a legfontosabb a vezetésnek, az újonnan emelt emlékművek sora a szocialista identitás és történelem bemutatásának kellékei voltak.

A Munkásmozgalmi Pantheon kompozíciójának legfontosabb elemét, a Mauzóleumot a forradalom után három évvel, 1959-ben adták át, az építményegyüttes többi részének kivitelezése azonban csak az 1960-as évek közepével zárult. A formáció a Mauzóleumon kívül az előtte álló pilonokból, a két oldalán kialakított posztamensekből, valamint a sírsétányokból áll. A Pantheon nemcsak neveket feltüntető emlékmű, de a kommunizmus nagyjainak és mártírjainak temetkezési helye is volt. *„A bizonyos nevekhez való ragaszkodás mindig valamilyen társadalmi–politikai identitás megvallását takarja. Az emlékművekkel a túlélők teremtenek a maguk számára identitást."*[7] – vallja Jan Assmann, az emlékezetkultúra megkerülhetetlen szakértője. Az, hogy sírhelyként is használták a Pantheont, paradox módon a rendszer halhatatlanságát hivatott jelképezni, az élők és a holtak közötti „kontinuitást" a történelem és az eszme fogta össze, ami az 1919-es Tanácsköztársaságtól egészen a szocializmus akkori jelenéig tartott. A maradandóság tehát a koncepció alapját képezte, olyan építmény létrehozása volt a cél, amely örökké fog állni és betölti eredeti szerepét. Azonban a rendszerváltás a kommunista ideológia mellett annak reprezentatív épületeit is eltemette – ma ennek következményeit látjuk a Fiumei úti sírkertben. A három elemzett példa közül a Pantheon az egyetlen, ami a karbantartás hiánya miatt a mulandóság jeleit mutatja. A kihasználatlanságát nemcsak a gyülekezési téren kinövő gyom jelzi, hanem a halottak plakettjei és sírjai körüli üresség is. Nemcsak a téren nincsenek koszorúzások a rendszerváltás óta, de a kommunizmus által nagyra tartott és ide temetett halottakra sem emlékeznek.

„Bizonyára igaz, hogy a rom annál festőibb, minél több része válik az elmúlás áldozatává: régiségértéke a pusztulás előrehaladtával ugyan mind inkább veszít extenzivitásából, azaz egyre kevesebb, ami kiváltja, de cserébe mind és mind intenzívebb lesz, vagyis a megmaradó részek mind erőteljesebben hatnak a nézőre."[8] Alois Riegl régiségérték-értelmezése azt veti fel, hogy a természet bomlasztó ereje festővé teszi az elhanyagolt, pusztulásnak induló épületet, és ezáltal hat az érzelmekre. A pusztulás

7. ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Ford. HIDAS Zoltán, Budapest: Atlantisz, 2004, 61.

8. RIEGL, Alois: A modern műemlékkultusz lényege és kialakulása (Részletek). In: MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin: *Monumentalitás*. Budapest: TERC Kiadó, 2006, 58-64, 63.

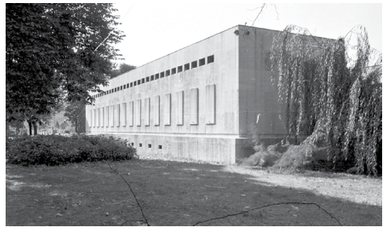

{07 ↑} A Mauzóleum hátsó homlokzata

folyamatában azt is előnyként említi, hogy míg az eredeti épület egy dedikált közösségnek szól, addig a romos épület mindenkihez. Ez a fajta eltávolodás az ideológiától megfigyelhető a fiumei úti épületegyüttes mai használatán: az ünnepélyesség megtartása helyett a temetőt mint városi parkot használók ücsörögnek az árnyékos lépcsőkön.

A Munkásmozgalmi Pantheon építészeti megjelenése az elmúlt 70 év alatt semmit nem változott, elsősorban a kő egykori alkalmazásának köszönhetően. A kor jellemző stílusának, a szocialista realizmusnak az esztétikai jegyei érvényesülnek, vagyis a kontraszt, a kiemelt hangsúlyok, a ritmus és a méretfokozás. A kompozíció elrendezése tökéletesen szimmetrikus, a Pantheon középtengelyén sétálva a lépték egyre nő – először a sírok mellett haladunk el, majd a pilonok között, végül a központi Mauzóleum lépcsőzetes podesztre állított épületéhez érünk.

Az óriási burkolt tér, a tengelyesen szimmetrikus elrendezés és a felfelé törekvő perspektíva szakrális tereket idéz, hatalmas belső hajóval (lehetőséget adva többezer fős megemlékezéseknek) és középen szentéllyel (a Mauzóleummal). A hangsúlyok nemcsak az épített környezetben, de az oda temetett személyek hierarchiájában is érezhetők: a középponttól legtávolabb eső részeken találhatóak az alacsonyabb pártpozícióból elhunytak sírjai, a Mauzóleum belsejében (annak is a földszintjén) pedig a legfelsőbb pártvezetésben dolgozók kaptak helyet. Ezt az épületegyüttes díszítésén is végigkövethetjük: a Mauzóleum homlokzatán lévő központi felirat és szoborcsoport egyaránt a szocialista hazafiasságot hirdetve tornyosul, az előtte két oldalt lévő három-három pilon egyik oldalán a kevésbé rangos párttagok nevei, születési és halálozási dátumai találhatóak, a másik oldalon a dolgozó nép mindennapi jeleneteit ábrázoló szobrok.

A korszak építészetére általában jellemző volt a monumentalitás, a Munkásmozgalmi Pantheon ezt nem a tömeg magasságával, hanem a térbeli megfogalmazásával éri el: a temető léptékét felborítva, abból egy óriási parcellát elfoglalva terebélyesedik. A közelében lévő többi mauzóleum (gróf Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Deák Ferenc stb.), valamint emlékmű díszítettségével és magasságával tűnik ki, a szocialista emlékmű ezzel szemben horizontális kiterjedésével. Monumentalitása abban is megmutatkozik, hogy emlékezni és emlékeztetni is kíván. Bár ezek a funkciók eltérhetnek egymástól, ebben az esetben a közölnivalójuk azonos: megkülönböztetni az adott épületet a többitől, vagyis a pártvezetés sírhelyeit a többi sírtól.

Az a dramaturgia és színpadiasság, amit ennél az emlékműnél megfigyelhetünk, szintén a kor szellemiségét tükrözi. A Gottfried Semper által megfogalmazott gondolat a tanulmányban vizsgált emlékművek közül ezen érvényesül a leginkább: *„Egy fontos politikai aktus vagy esemény megörökítésének a szándéka mindig magával hozza a színpadot, annak minden pompájával és fényével, ami az ünneplés fényét emeli.”*[9]
A temető középső bejáratától tengelyesen végigvezetett út egy központi térbe fut bele, ahol a nagylétszámú koszorúzások és gyülekezések kaptak helyet. Az épületegyüttes utcafronti, felvezető szakaszán helyezkednek el az egyéni sírok, a tér másik oldalán az egymással szemközti pilonok

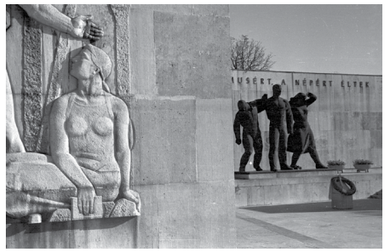

{08 ↑} Relief részlet, szobrászművész: Olcsai-Kiss Zoltán

#301_parcella
#székelykapu
#nekropolisz

9. SEMPER, Gottfried: A burkolás elve az építőművészetben (Részletek). In: MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin: *Monumentalitás*. Budapest: TERC Kiadó, 2006, 12-15, 13.

egyre közelebb húzódnak egymáshoz, az egész komplexumot végül a Mauzóleum zárja le. A Kozma utcai mártíremlékműtől eltérően a Pantheon nem körüljárható, csak az egyik irányból (a temetői bejárat felől) értelmezhető, hátsó fala zárványként határolja le az épületegyüttest.

NEMZETI GYÁSZPARK A RÁKOSKERESZTÚRI ÚJ KÖZTEMETŐBEN – 298, 300, 301 PARCELLÁK ÉS LÁTOGATÓKÖZPONT (Jovánovics György, INCONNU, Markó Béla – OPTEAM Stúdió, 1989, 1992, 2014–2016)
A Nemzeti Gyászparkra keresztelt emlékhely a vizsgáltak közül időben a mához legközelebbi, amely körül a viták az 1990-es évek eleje óta egészen a nemrég rendezett halotti névsorok átadásáig tartottak, és részben a jelenben is zajlanak.

Az ötvenhatos forradalom kommunista áldozatainak ügyeit az akkori pártvezetés kiemelten fontos kérdésként kezelte, és mártírként temettette el őket, többen a Munkásmozgalmi Pantheonban kaptak helyet. A felkelők oldalán harcolókat és az árulónak kikiáltott párttagokat ezzel szemben tömegsírokba, jelöletlen parcellákba temették, és csak harminc évvel később, a rendszerváltáskor kezdték el a feltárásokat és újratemetéseket az Új Köztemetőben.

A rákoskeresztúri sírkertet a 19. század végén nyitották meg, majd az ország legnagyobb területű temetője lett, 301 parcellából áll. Nem véletlenül a Nemzeti Gyászparkba, a bejárattól legmesszebb található területre temették a 20. század közepétől kezdődően azokat, akiknek kilétét és hollétét nem akarta a hatalom felfedni. Általános jelenség a köztemetőknél, hogy a helykihasználás érdekében nagy kiterjedésű sírmezőket jelöltek ki, ennek kedvezőtlen hatásait a sírkert grandiózus mérete csak növelte. Ez különösen a hátul elhelyezkedő parcelláknál szembetűnő, amik a temető rendezett részétől távol, a hátsó kerítés közelében kaptak helyet.

{09 →} A Jovánovics György által alkotott emlékmű sematikus helyszínrajza

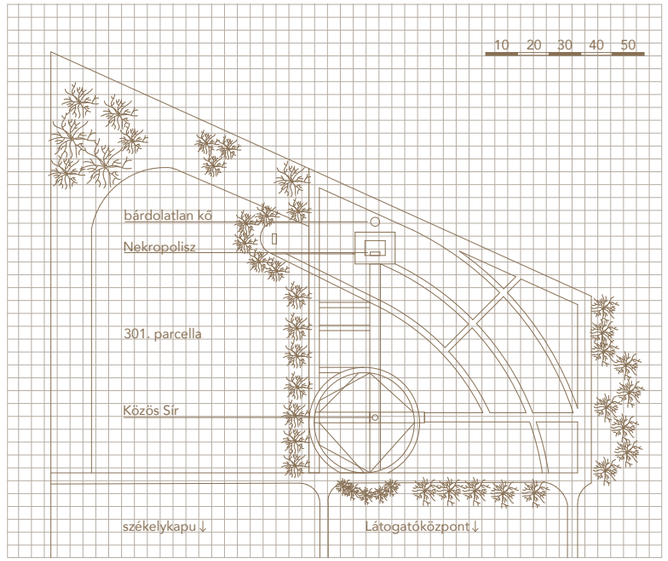

A Nemzeti Gyászpark három egymás melletti parcellát foglal magába (298, 300, 301), ezekhez a temető bejáratától fél órás gyalogút vezet sírok, majd teljesen elhagyatott zöldfelületek, erdős részek, üres földek mellett. A 298-as parcella szolgált a múlt század közepétől – többek között – gyilkosok, bűnözők, nincstelenek, ötvenhatos forradalmárok és ellenforradalmárok végső nyughelyéül is. Miután ez a rész betelt, a szomszédos, 301-es parcellát kezdték használni ugyanerre a célra. A szabadságharc legtöbb mártírját és áldozatát (köztük Nagy Imrét is) ide temették, jelöletlenül, álnéven vagy névtelenül. A két parcellával egészen az 1980-as évek végéig nem foglalkoztak, a 301-es rendbetételét először az Inconnu független művészeti csoport[10] kezdeményezte, akik 1989 novemberében kopjafákat állíthattak az ott eltemetetteknek. 1990-ben a 298-as parcellát is megtisztították, ennek véghezvitelét hungarista csoportok indítványozták, a sírokat itt is egységes kopjafák jelzik.

A 300-as parcella addig üresen álló területére az 1989-ben létrehozott Történelmi Igazságságtétel Bizottsága tervpályázatot hirdetett, amelynek célja az ötvenhatos forradalom és szabadságharcra emlékező emlékmű létrehozása volt. A nyertes pályamű szerzője Jovánovics György volt, az általa *halálműre* keresztelt síremléket 1992-ben, Nagy Imre halála után 34 évvel avatták fel. Az avantgárd/koncept jellegű kompozíció a tervező szerint elsősorban nem a forradalomról szól, sokkal inkább a halálról, az odavezető útról és az áldozatok tisztességes eltemetéséről.[11]

A hatalmas, 5300 négyzetméteres együttes minden részletében és dramaturgiájában megtervezett: központi elemét az 1956 cm-re lesüllyesztett *Közös Sír* képezi, amely körül a föld és a burkolat megszakad. Ez arra készteti a látogatót, hogy lehajtott fejjel lépjen oda és helyezze el a koszorút. Ebből a középpontból indulnak ki sugarasan azok az utak, amelyek mentén szintén a földbe süllyesztve vannak elhelyezve sírok, illetve ez a középpontja annak a térnek is, ami a gyülekezésnek, emlékezésnek ad helyet. A *Közös Sírtól* távolodva egyenes úton jutunk el a *Nekropoliszig.* A földtől elemelt „halotti város" a Jovánovics-féle emlékmű egyik meghatározó eleme, ez köti össze a *Közös Sírt* az óriási rusztikus kővel, ami a pályázati kiírás meghatározó idézetén alapszik.

{11 ←} A székelykapu a 298-as parcella bejáratánál, háttérben a Nekropolisz

{10 ↑} Az emlékmű a kerítés felől nézve, háttérben a Látogatóközpont

10. Az Inconnu csoport műalkotásokkal kívánt harcolni az antidemokratikus rezsim ellen, alapító tagjai Bokros Péter, Molnár Tamás, Csécsey Mihály voltak.

11. MIHANCSIK Zsófia: Nagy Imre temetése, és az 56-os emlékmű születése. Mihancsik Zsófia interjúja Jovánovics Györggyel. *Budapesti Negyed*, II. évf., 1994/1-3, 202-218, 208.

12. MIHANCSIK, i.m., 213.

Az ősi templom formája, a szarkofág és az egyiptomi pilon felismerhető elemei ennek a városnak, ahogy az a feszültség is, amit a *Nekropolisz* alatti nyomott belmagasságú tér kelt a látogatóban.

A „halott város" szobra alatt átsétálva, azon túljutva érünk el az emlékmű legtávolabbi pontjáig, a rusztikus kőig, ami az alkotói koncepció alapja volt, Angyal István forradalmár kivégzése előtti búcsúmondatát követve: *„Egy nagy rusztikus kő legyen a csőcselék emléke".*

A három meghatározó elem – a *közös sír*, a *Nekropolisz* és a bárdolatlan kő – külön-külön is felismerhető szimbólumok. Az anyaghasználat is erre erősít rá: a *közös sír* földbe olvadó fekete gránitból, a *Nekropolisz* faragott mészkőből, a csőcseléket jelképező kő pedig megmunkálatlan kőből készült.

Jovánovics a saját művének stílusáról így nyilatkozott: *„56-ot azért sem lehet más korok stílusával kifejezni, mert eleven jelenidejűsége volt a világnak. Tehát egy soha nem volt formát kellett csinálnom hozzá. De »soha nem volt« a világban és a művészetben mindig nagyon hasonlít minden máshoz."*[12] Ő tehát egy olyan kompozíciót teremtett, amelynek egyes elemei univerzálisak és felismerhetők, az egymáshoz való viszonyuk és térbeli elhelyezésük viszont újszerű. Ezek az univerzális elemek a halált szimbolizálják, de kevésbé utalnak az ötvenhatos forradalomra és az áldozatokra. A *halálmű* olvashatósága előzetes utánajárás, tudás nélkül kérdéses; ilyen értelemben nem mindenkinek szól, vagy nem ugyanúgy szól mindenkihez. Az alkotó elmondása szerint szándékosan nem utal a konkrét történésekre, ő kizárólag az áldozatok tisztességes (újra)temetését tervezte meg. Aki a Gyászpark parcelláiban található elhunytak kilétét kutatja, a kőtáblákon vagy részletesebben a Látogatóközpontban tájékozódhat. Ez a kettősség – az emlékmű univerzális jellege és a konkrét sírok a parcella másik oldalán – kohézió helyett zavartságot kelthet a látogatóban.

Az emlékmű felavatása három évvel a rendszerváltás éve és a tervpályázat után történt; ennek köszönhető, hogy különböző ideológiák és művészeti stílusok összeütközésének terepévé vált. Az avatás előtt néhány héttel a parcella területén előzetes engedély nélkül felállítottak egy „Nemzeti pantheon" feliratú székelykaput. Különböző egyeztetések után végül ezt az avatás előtt áttették a 300-as parcella határára, ezzel szimbolizálva a két eltérő ideológia közti vonalat. A kapu a mai napig megtalálható a Gyászparkban, jelenleg a 298-as parcella bejáratát képezi.

A három parcella – és az azokhoz tartozó eltérő politikai nézetek – közötti feszültséget a legjobban az említett székelykapu és annak helyváltoztatásai jelzik. A hármas egység minden parcelláját felújították, egységes kertkompozícióba foglalták 2014-ben, majd a NÖRI (Nemzeti Örökségvédelmi Intézet) egy látogatóközponttal egészítette ki ezeket. Ennek feladata a hiteles információátadás, közvetítés, történelmi ismertetés volna előadások, kiállítások, interaktív táblák és plakátok segítségével. A Markó Béla építész vezette OPTEAM Stúdió tervei alapján 2016-ban megnyílt épület térszervezési szempontból kevésbé szerencsés:

{12 ↑} Az Inconnu művészeti csoport kopjafái a 298-as parcellában, 1989

a kapuszerepűnek szánt épület – bár visszafogott tömegével és egyszerű anyaghasználatával próbál rejtőzködő maradni – a Gyászpark megérkezési pontja, valamint a Jovánovics-féle emlékmű közé ékelődik, eltakarva azt. A ház két oldalán 301 fát ültettek, ezeket megkerülve, oldalról érünk el a *Közös Sírhoz,* ami korábban a kompozíció közepét adta.

KONKLÚZIÓ

Ez a tanulmány arra tett kísérletet, hogy egységes szempontok alapján vizsgáljon olyan emlékműveket, amik a múlt század történelmi eseményeihez kötődnek. A választott példák abban térnek el egymástól, hogy a díszletszerűségüket adó mulandóság, felismerhetőség, valamint az általuk közvetített dramaturgia milyen arányban mutatkozik meg, és hogyan változik az idő elteltével. Hasonlóak viszont abban, hogy az anyaghasználatuk és az építészeti megfogalmazásuk egyetemesek. Mindhárom példánál – különböző minőségében és megmunkáltságában – megjelenik a kő mint természeti, ősi és maradandó anyag. Szintén visszatérő elemként jelennek meg azok a jelképek, amik nemcsak nemzeti, de tágabb összefüggésben is érthetők: a sírok, szarkofágok, vallási és ideológiai szimbólumok. Eltérést leginkább a térszervezésben, annak tudatos tervezői és spontán kialakulásában láthatunk.

A holokauszthoz kapcsolódóan a világ számos országában, itthon is sok emlékmű készült sokféle stílusban, ami attól függött, hogy az azóta eltelt 75 évben mikor állították fel, és akkor épp hol tartott a trauma feldolgozásának folyamata. A Kozma utcai temetőben lévő volt az egyik legelső, ez is magyarázatot ad arra, hogy az itt látható díszletszerűség nem tervezői ars poetica, az egyszerűen olvasható és kevés absztrakcióval dolgozó építménynek az idő adott dramaturgiát: a folyamatosan bővülő nevek és plakettek, az égő mécsesek és sokasodó kövek, valamint a szorosan hozzáépített sírok teremtették meg azt.

A Munkásmozgalmi Pantheon épületében az alkotás és az ideológia szerves együttélését figyelhetjük meg, ahol a dramaturgia volt a legfontosabb térszervező erő: az újonnan létrehozott temetői bejárat, a sírok között egyenesen vezető út, a hatalmas gyülekező és az utána egyre szűkülő térnek a Mauzóleum épületével való lezárása színpadias, ahol minden helyrésznek megvan az előre eltervezett funkciója. És bár az emlékmű díszletszerűsége még mindig aktuális, a letűnt ideológia mellett ez az épület is a mulandóság áldozatává vált; ma kihasználatlanul, funkcióját vesztetten, lassan pusztul.

A Nemzeti Gyászpark parcellái egymás mellett helyezkednek el, de külön utakon formálódtak, illetve képviseltek eltérő társadalmi és építészeti nézeteket. Ezeknek a legerősebb építészeti relevanciával bíró eleme a Jovánovics György-féle *halálmű*, ahol az elvárt és az érzékelt dramaturgia eltérő: a tervpályázati kiírás szerint az ötvenhatos forradalom hőseinek szól, a valóságban ennél egy sokkal univerzálisabb történetet, a halált meséli el.

IRODALOMJEGYZÉK

A BUDAPESTI TEMETŐK ÉPÍTÉSZETÉHEZ KAPCSOLÓDÓ ÍRÁSOK

BUTTLAR, Adrian von: *Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete*. Budapest: Balassi Kiadó, 1990.

BALOGHNÉ Ormos Ilona – PERJÉS András: Temetőkertek a fővárosban. *Magyar Építőművészet,* LXXV. évf., 1984/5, 19-20.

GECSÉNÉ TAR Imola: *Történelmi temetők Magyarországon*. Doktori értekezés, Budapest Corvinus Egyetem Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola, 2012.

LAJTA Béla: A temető művészete. *Magyar Iparművészet,* XVII. évf. 1914/3, 112-122.

SELÉNDY Szabolcs (szerk.): *Temetőkertek*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1972.

A TÁRSADALOM ÉS EMLÉKEZETPOLITIKA KAPCSOLATA AZ EMLÉKMŰVEKKEL

APOR Péter: Nem leszünk gyarmat. *Mérce,* 2020. https://merce.hu/2020/10/08/nem-leszunk-gyarmat/ (utolsó elérés: 2021. 06. 18.)

ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz, 2004.

FOUCAULT, Michel: *The Order of Things: An archeology of the human sciences*. London: Taylor & Francis, 2011.

FOUCAULT, Michel: Eltérő terek. In: *Nyelv a végtelenhez - Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen: Latin Betűk, 1999, 147-157.

GYÖRGY Péter: *A hely szelleme*. Budapest: Magvető, 2007.

GYÖRGY Péter: A szétesett emlékezet – két temető példája. *Studia Litteraria,* LI. évf., 2012/1-2, 121–126.

MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin: *Monumentalitás*. Budapest: TERC Kiadó, 2003.

S. VARGA Pál – KARSCHTHALER, Karl – MORSE E., Donald – TAKÁCS Miklós (szerk.): *The Theoretical Foundations of Hungarian 'Lieux de Mémoire' Studies*. Debrecen: Debrecen University Press, 2013.

A VÁLASZTOTT EMLÉKMŰVEKHEZ KAPCSOLÓDÓ CIKKEK, TANULMÁNYOK

APOR Péter: Immemoritas imperator – a Munkásmozgalmi Pantheon születése. *Aetas,* 2002/2-3, 179-205. https://epa.oszk.hu/00800/00861/00022/2002-2-3-15.html (utolsó elérés: 2021. 10. 28.)

CSAPODY Tamás: A 298-as parcella 10 botránya. *Élet és Irodalom,* LIII. évf., 2009/21. https://www.es.hu/cikk/2009-05-25/csapody-tamas/a-298-as-parcella-10-botranya.html (utolsó elérés: 2021. 10. 28.)

GYÖRGY Péter: A 301-es parcella, a forradalom emlékezetének megalapítása. *Beszélő,* 2000/9-10, 5-10.

OROSZ Márton: Síremlék vagy „halálmű”? – Jovánovics György Rákoskeresztúri köztemetőben felállított 1956-os „emlékművének” programja és ikonográfiai értelmezése. *Műemlékvédelem,* LIV. évf., 2010/5, 359-370.

MAI SZEMMEL

Balaton Áruház, Fonyód, 1957-60

AKKOR
A Balaton vize zölden bukkan fel az állomás épülete mögött Fonyódon, miközben az út másik oldalán az üdülő sokaság nyüzsög az új áruház kirakatai előtt. A korszerű üzletházat még 1958-ban kezdték el építeni, s két évre rá nyitotta meg ajtóit a nagyérdemű közönség előtt. A korszerű jelző kicsit sem túlzás: a KÖZTI kiváló hozzáértéssel alkalmazta az áruház-tervezés legújabb nemzetközi irányelveit, pedig a belkereskedelmi hálózat széleskörű fejlesztéseire ekkor még nem is lettek kidolgozva a hazai irányelvek. Az új áruház nagyfesztávú szerkezetének köszönhetően, melynek betonanyaga „kiváló osztrák zsaluzódeszkákkal készült", belépéskor egyből elénk tárul az áruház bőséges kínálata. Az épület közepét elfoglaló kettős belmagasságú, felülvilágított tér egyértelmű orientációt és átláthatóságot biztosít a látogatóknak. Az emeleti árusokhoz impozáns lépcső vezet e belső átriumból, fent tágas balkon szórakoztatja a megpihenő vásárlókat, rendkívüli kilátással a Balatonra. De térjünk vissza egy pillanatra a földszintre: ott található az az 50 méter hosszú kirakat, mely az egész déli Balaton-partot ámulatba ejti, s melynek üvege légszigeteléssel védi a látogatókat a nyári forróság, valamint a téli hűvös idő ellen.
A hatalmas ablakok a felső szint vonalától visszahúzva, egy árkádsor mögül kínálják az igényesen elhelyezett árut. Kissé távolabbról szemlélve az áruházat feltűnik a formai egyszerűsége, a kubusos forma felett az átrium üveggúla teteje is felsejlik. A szerkezeti elemek őszintén megmutatkoznak az alsó szint nyitott zónájában. A felső szint zártsága miatt a benti polcsorok a falak teljes hosszán futnak körbe, a megvilágítást pedig a magasan elhelyezett ablakok biztosítják. A külföldön hódító „dobozáruházak" divatja Fonyódra is elért: „ez bizony rendkívüli látványosság az egész déli Balaton-parton", olvashatnánk egy egykori újságcikkben.

MOST
Rá sem ismerhet az egykori Balaton Áruházra az, aki mostanában Fonyódon jár. Új köntösében az üdülőhely központjába illik, mintha csak tegnap építették volna. Az első nagy változást 1975 hozta el, akkor – „az üdülő közönség tetszésére" – pasztelles krémszínre szelídült az eredetileg sárga külső, a látszó szerkezeti elemek pedig barna árnyalatot kaptak. Az emeleti ablakokat kicserélték kopolit üvegre, a földszinti kirakatok fölé napellenző került. Így a nyári napsütéstől immár zavartalanul lehetett válogatni a kínálatból. A legnagyobb változás azonban a lépcsőt és a Balatonra nyíló teraszt érte. A balkont ugyanis elbontották, helyére pedig a lépcső költözött át, s bent, a felszabaduló helyre újabb polcsorok kerültek. Még nagyobb volt az átalakulás 2013-ban, s a korábbi modernista megjelenés immár végleg a múlté lett.
A földszinten már külön-külön, az utcára nyílnak az üzletek, az újonnan épült emeleten pedig különleges fogásokkal várja a látogatókat egy vendéglő. Az új emelet a manzárdrészen kapott helyet, s ez a tetőforma újféle karaktert kölcsönöz az egész áruháznak. Az ablakokat kicserélték és átalakították, a földszinti kirakatok és az árkádsor helyére italozó, dohánybolt és patika került. A lépcsőház is megújult, boltívet utánzó ablaknyílásokkal és oszlopfejezetekkel bővült, egy szinttel magasabbra emelve a látványteraszt is. A környékbeli épületek is hasonlóképpen lettek átalakítva, Fonyód központja így már igazán „egységes megjelenéssel" várja az odalátogatókat.

Fülöp Csenge

ÉPÍTÉSZ
Kiss István / KÖZTI

ÁTALAKÍTÁS
ifj. Lőrincz Ferenc, 2013

AKKOR

AKKOR

AKKOR

2011

2011

MOST

IRODALOMJEGYZÉK
BEDECS-VARGA Éva: Magyarországi típusáruházak a 60-as és 70-es években. In: KERÉKGYÁRTÓ Béla – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és idő. A 60-as és 70-es évek magyarországi építészetének örökségéről*. A BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete 2016–2017, Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2017, 18-29.

SZEGEDI Nándor: Építőipari szemlén. *Somogyi Néplap*, XV. évf., 247. szám, 1958. 10. 19.

n.i.: Ahol már a nyárra készülődnek. *Somogyi Néplap*, XV. évf., 247. szám, 1959. 02. 07.

n.i.: Fonyód. *Magyar Építőművészet*, XII. évf., 1963/5, 32-33.

04

Mozdulatlanság — Épülettípusok sajátosságai és alkalmazkodóképessége

166 VÁNCZA Márk
MAI SZEMMEL: VASÚTÁLLOMÁS, RÉVFÜLÖP

168 BARTA Fruzsina
SILOMORFÓZIS
Felhagyott silóépületek adaptív újrahasznosítása tervezői szemmel

180 POKOL Júlia
MAI SZEMMEL: POSTA, BALATONKENESE

182 GYÁRFÁS Noémi
NAGYLÉPTÉKŰ TÁRSASHÁZAK FENNTARTHATÓ TEREI
Téri tartalékok képzésének eszközei társasházak alaprajzi szerkesztésében

194 BARTA Fruzsina
MAI SZEMMEL: POSTAÉPÜLET, FONYÓD

MAI SZEMMEL

Vasútállomás, Révfülöp, 1967–68

AKKOR

„PLAN REGIONAL DU BALATON HONGRIE" – állt a díjnyertes magyar tabló alatt az 1956-as Liège-i építész kongresszuson. A Balatoni Regionális Terv korszerűsége abban rejlett, hogy országrésznyi léptékben határozott meg egy hosszútávú és fenntartható fejlesztési irányt. Az összefüggések átfogó vizsgálatát követően, a látogatók mennyiségétől és az adott település karakterétől függően határozták meg a tervezett új középületek funkcióját és léptékét. Fontos célkitűzés volt az elmaradott közlekedési rendszer korszerűsítése, kiemelt figyelmet fordítva a vasút infrastrukturális és közönségforgalmi fejlesztésére. Az északi oldal – nemcsak a vízpartra, hanem a „felvidékre" is fókuszáló – feltárásában meghatározó csomópont lett a Veszprém-Tapolca vasútvonal súlypontjában, a Káli-medence turisztikai kiindulópontjaként is szolgáló révfülöpi vasútállomás. A Balatoni Regionális Terv keretében, az 1950-es évek végétől kezdve egy bő évtized során megvalósult közlekedési épületek (egyik) legszebbikje karakterével sokat elárul a régiószintű fejlesztési vízió értékszemléletéről és jövőképéről. Egy magabiztosan derűs, optimista szellemiségről. Nagyvonalúan egyszerű, erősen horizontális hatású fejépülete tisztelgés a modernizmus dinamikába és technológiába vetett hitvallása előtt. A közönségforgalmi terek fölé szerkesztett félnyeregtető következhetne pusztán mérnöki geometriából, de a mozdonyok-szerelvények léptékétől az emberi arányokig lefutó ereszmagasság a városi dinamizmust csillapítja falusias léptékre. Az irányítási épület helyi kőből rakott tömbje pedig még egyértelműbben a helyszín hagyományos építéskultúrájával kereste a párhuzamot.

MOST

Az épülete karaktere gyakorlatilag nem változott építéskori állapotához képest. A sínekkel párhuzamosan szerkesztett horizontális tömeg közönségforgalmi és irányítási részekre tagolódik. A tervező a külső váróterem fedett-nyitott félnyeregtetős tömegét összemetszette az irányítási épület lapostetős tömbjével, a közös részben kialakítva az előcsarnokot, a belső várótermet és a jegypénztárakat. Ennek előnytelen következményei érezhetők a főút felőli homlokzaton, aminek zárt kőfelületei, végigfutó szalagablaksávja és hangsúlyos attikafala a kor ipari épületeit juttatja eszünkbe. Az üvegezett főbejárat a konzolos vasbeton előtető ellenére is hangsúlytalannak tűnik a tagolatlan, hosszú homlokfelületen. A mindennapokban az utasok nem is igazán használják, inkább az épület megkerülésével jutnak a peronra. A vasút felé emelkedő tető a váróterekben a falusi léptékbe illő, de dinamikus és nagyvonalú térarányt eredményezett. A szinte primitív egyszerűségű, megragadóan szerény hierarchikus szerkezet nyersbeton pillérállásait faburkolattal humanizálták, miként az ipari jellegű tetőhéjalást is falécezéssel takarták alulról. Az utólagos burkolások szeretheto esztétikával teszik használhatóvá a durva felületeket. A kültéri váróterem déli homlokzatát önhordó acélvázra szerelt polikarbonát felület árnyékolja, aminek filigrán részletképzése a mai napig tartós és korszerű. Az irodablokk helyi kőből rakott homlokfelületén nosztalgikus zománctábla igazítja el a vonattal érkező túrázókat. Összességben, a feszes horizontális szerkesztés, a regionális igényekre reagáló léptékhelyes tömegképzés, valamint a tradicionális és korszerű anyagok együttes használata tartós és máig szerethető architektúrát eredményezett.

Váncza Márk

ÉPÍTÉSZ
Takács András
/ MÁVTI

AKKOR

MOST

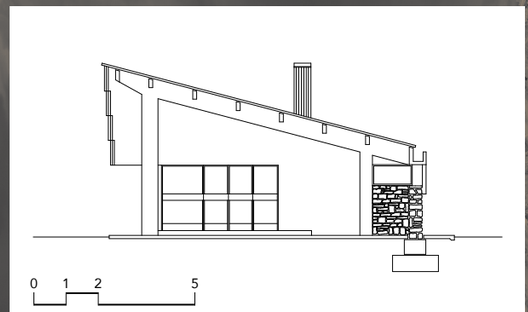

IRODALOMJEGYZÉK
MÉSZÁROS Ábel: Vasútállomás és posta Révfülöpön – késő modern építészet és regionális tervezés a Balaton mellett. *Későmodern építészet Magyarországon blog*, 2013. http://late-modern.blogspot.com/2013/08/vasutallomas-es-posta-revfulopon.html (utolsó elérés: 2021. 09. 08.)

MOST

AKKOR

SZERZŐ
BARTA FRUZSINA

TÉMAVEZETŐ
TERBE RITA DLA

Silomorfózis

FELHAGYOTT SILÓÉPÜLETEK ADAPTÍV ÚJRAHASZNOSÍTÁSA TERVEZŐI SZEMMEL

A felhagyott ipari épületek átalakításának kérdésköre régóta foglalkoztatja az építészeket. Miért merül fel a teljes elbontás lehetősége (sokszor gazdasági, környezeti, műszaki és néha politikai okokból), ha megoldást jelenthet a részleges vagy teljeskörű átalakítás? Melyek azok az építészeti eszközök, amelyek segítségével ezek az ipari építmények új formát és funkciót kaphatnak? Kutatásom során egy speciális ipari épület típust, a vasbeton silót és annak lehetséges felhasználási módjait vizsgáltam. A választás azért ezekre az épületekre esett, mert szokatlan a méretük, a kialakításuk, sajátos a geometriájuk, ezáltal jellegzetes, különleges formai-szerkezeti karakterrel bírnak, ami az átalakításkor különleges tervezési szempontokhoz vezethet. A vizsgálatot az elmúlt évtized olyan nemzetközi példáinak elemzéseivel végeztem el, amelyek alapján bemutathatóvá válnak az eltérő felhasználási fázisok, a funkcióváltás típusai, emellett figyelemmel kísérhetők a beavatkozások környezetre gyakorolt hatásai. Az épületek szöveges és rajzos tanulmányozása során lehetőség nyílt feltérképezni az átalakítás egyes lépéseit, melyek a típus sajátosságaiból erednek, és a szükséges bontásoktól a belső és külső hozzáépítésekig terjednek. A funkcióváltások és a különleges formák átalakításának nyomon követése új módszertani szempontokat kínálhat az ipari építészet örökségének tervezői újraértékeléséhez.

#elhagyatott
#ipari_örökség

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedek felgyorsult gazdasági és társadalmi fejlődésének következtében korábban korszerűnek számító technológiák válnak elavulttá, épületeket és gyárakat ürítenek ki, majd hagynak sorsukra vagy bontanak le. Eltűnésükhöz sokszor gazdasági, környezeti, műszaki és politikai okok, de nem feltétlenül összetett érvrendszerek vezetnek. A termelés átalakulása számos alkalommal azért eredményez gyárbezárásokat, mert az új technológiai előírásoknak már nem felelnek meg az épületek. A kiüresedett ipari területek, egykori városszéli helyzetükhöz képest mára már gyakran frekventáltabb pozícióba kerültek, ugyanakkor a sok éven át tartó elhanyagolt állapotuk miatt elkerülhetetlenné válik, hogy foglalkozzanak velük. Ezeknek az épületeknek a nagy része bontásra ítélt, pedig a funkcióváltással megmenthetők volnának.

Ma az új ipari területek tervezése során sok szempontot kell egyszerre figyelembe venni: a közlekedési kapcsolatokat, a környezeti adottságokat, a környezetvédelmi elveket, a telepítési és védőtávolságokat, a technológiai előírásokat. Ezek közül kiemelhető a telepítés, tehát az, hogy az épület jól illeszkedjen a környezet infrastruktúrájába. Ebből adódik, hogy sokszor települések közelébe építik az új ipari negyedeket. De a városok folyamatos terjeszkedésének következtében ezek a zónák egy idő után rendre a városi szövet (belső) részeivé válnak, miközben gyakran olyan zárványt képeznek, amely elválasztja egymástól az egyes lakónegyedeket. A gyárak megszűnésével ezek a területek „sebként” megmaradnak, és akár évtizedekig terhelik a környezetüket. Vajon egy ilyen beékelődő ipari terület hogyan kapcsolható össze a közvetlen környezetével, hogyan hasznosítható újra és milyen (építészeti) eszközök segítségével? Ha erre a nagyléptékű kérdésre itt most nem is adható válasz, a telepek egyes, kitüntetett szerepű létesítményei a megújulást beindító, katalizáló szerepbe kerülhetnek és ezeknek a vizsgálata konkrét eredményt mutathat fel.

Az ipari épületek egyik speciális típusa a raktározásra, tárolásra alkalmas siló. Az ilyen építészeti alkotások újrahasznosítása kihívások elé állítja a tervezőket, mivel különleges kialakításukból és szerkezetükből fakadóan csak korlátozott mértékben alakíthatók át. A beléjük költöző funkciók csak bizonyos keretek között mozoghatnak. A tanulmányban olyan felújított silóépületek szerepelnek, amelyek egyediségükkel még a típus többi tagja közül is kitűnnek, és jól reprezentálják az átalakítások lehetséges módszereit.

ÚJRAFELHASZNÁLÁS

A technológiai és gazdasági fejlődés során általában a gyárak eredeti funkciói váltak elavulttá, viszont a hozzájuk tartozó épületek még használható állapotban maradtak. Ezeknek a felhagyott létesítményeknek az utóélete a konzerválástól kezdve a felújításon át egészen az elbontásig bármi lehetett. Az utóbbi a legradikálisabb lépés, de néhány esetben műszakilag olyan rossz minőségű a megmaradt épület, hogy a bontás az egyetlen lehetséges döntés. A másik szélsőséges eset az, amikor az ipari műemléket eredeti állapotában konzerválják, vagyis a meglévő állagot megőrzik és annak romlását megakadályozzák.

Széles a skála a két végpont között, mert az épület felújítása különböző mértékű lehet: a belsőépítészeti átalakítástól a teljes, az épület tartószerkezetét befolyásoló módosításokig. Jelen tanulmány ezek speciális esetével foglalkozik, amelyet az angol szakirodalom adaptive reuse-nak nevez, amit adaptív újrahasznosításnak fordíthatunk.[1] A korábbi évtizedek gyakorlatával ellentétben, amikor inkább az épületek teljes bontása és újak építése volt a megoldás, itt a cél a valamilyen szintű megőrzés. Azonban nemcsak a meglévő épület átalakításáról van szó, hanem funkcióváltásáról is, mert a felhagyott üzemek továbbélése csak így biztosítható. A funkcióvesztett épületek bontása sokszor körülményesebb és környezetszennyezőbb, mint ha plusz idő- és energiaráfordítással felújítanák őket. Egyfelől az új tartalom kihatással van a környezet fejlődésére, másfelől a beköltöző új rendeltetés közvetlen kapcsolatban áll az épületstruktúrába való beavatkozások mennyiségével és minőségével.

AZ ÉPÜLETTÍPUS

Évszázadok óta használnak száraz, ömlesztett anyagok tárolására silóépítményeket, melyeket kezdetben fából, kőből, illetve falazott elemekből építettek. Az 1800-as évek közepétől kezdték el alkalmazni a ma ismert kialakításokat. A hosszúkás, csőszerű geometria fontos tényező a porállagú és szemes anyagok tárolásakor, mert így maximalizálható a kapacitás a bekerülési költségek minimalizálása mellett.

A silóépületek függőlegesen három részre oszthatók: a földhöz legközelebbi alsó szakasz a kitárolás és elszállítás színtere, a középső az anyagtárolásért felelős, míg a felső szakaszról történik a betárolás. Ezeknek az épületelemeknek a kialakítása nagyban befolyásolja a siló megjelenését. Alaprajzuk szerint megkülönböztetünk négyzetes, hatszög, nyolcszög és kör keresztmetszetű tartályokat. Ezek csoportos elrendezése lehet soros vagy sakktábla szerű, az egymás mellé elhelyezhető cellák száma rendszerint kettő és hat között mozog. Egyes esetekben a tárolók közti rést is használják raktározásra. A silócellák átmérője 5-20 méter között lehet, ami a benne tárolt anyag típusától függ: szemes termények számára a 4-6 méter, a cukor számára a 15-20 méter átmérő a megfelelő. Tömegképzés szerint csoportosítva a silók lehetnek beltérben elhelyezettek, más épülethez kapcsolódók vagy különállók. A cellák monoton tömörségét ellensúlyozhatja egy hozzájuk, mellékük illesztett tömeg a maga formálásával, nyílásrendjével.

Anyaghasználat alapján megkülönböztetünk monolit és előregyártott silókat, amelyek építőanyaga vasbeton, acél, fa és tégla lehet. Jellemzően a fából és téglából készült épületek eltörpülnek az acélból vagy vasbetonból épített silók méreteihez képest.[2] Jelen tanulmány csak a vasbeton silókkal foglakozik, mert ezek átalakítása – bizonyos keretek között – a legkönnyebb és egyben a leggyakoribb.

A silók újrahasznosítása legfőképp a tartószerkezeti kötöttségek miatt kihívásokkal teli; a vasbeton csövek falának áttörése gondos tervezést kíván. Ebből adódóan az áttervezés során lényeges a bontás mértéke, valamint az újonnan bekerülő elemek illeszkedése.

1. WONG, Liliane: *Adaptive Reuse*. Basel: Birkhäuser, 2016, 8.

2. MOLNÁR Antal: *Silók és bunkerek építészete és esztétikája*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1960, 151.

#siló

#funkcióváltás
#bontás
#átépítés

A megvizsgált silóépületek közül Európában 16, Ázsiában 6, Amerikában 4, Afrikában és Ausztráliában egyenként 2 darab található. Túlnyomó többségben a kevés cellából álló építmények a jellemzőek, ezek 1 és 10 egység között mozognak, és csak 7 darabban van több, mint 30 elem.

3. sz.n.: Ingenhoven architects transformed listed grain silo of the Plange Mühle Campus Dusseldorf into modern loft workspaces. *Ingenhoven Achitects,* é.n., https://www.ingenhovenarchitects.com/projects/more-projects/neue-projekt-seite-4/description (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

A KUTATÁS BEMUTATÁSA

A kutatásom során az elmúlt tíz évben végzett vasbeton siló átalakításokat vizsgáltam, világszerte 30 darab ilyenről tesznek a vonatkozó publikációk említést. Megismerésük és rendszerezésük érdekében a tervezőirodákat, a helyszíneket, az eredeti tervezésük és az átalakításuk évszámait, a korábbi és az új funkciót, valamint a módosítás mértékét vettem figyelembe.

Elemeztem azt, hogy jellemzően milyen résztípusok fordulnak elő, van-e közöttük különleges, és milyen összefüggések fedezhetők fel az új rendeltetés és a silóépületek kialakítása között. Az épületek terveinek tanulmányozása alapján olyan szempontokat állítottam fel, melyek által összemérhetők az átalakítások formai-strukturális sajátosságai. Így figyelembe vettem a bontás módját, az így létrehozott nyílások számát, arányát, a belső módosítás mértékét és miléntjét, a külső hozzáépítés mennyiségét, azt, hogy az átalakítás milyen mértékben tartja meg az eredeti formát, a vízszintes és függőleges közlekedőrendszerek típusát, végezetül pedig a környezettel való kapcsolatot.

FUNKCIÓELEMZÉS

Ugyan a vizsgált silók cement, gabona vagy más szemes anyag tárolására létesültek, a funkcióváltás után merőben új szerepet kapnak. Ezek a rendeltetésük alapján négy kategóriába sorolhatók: szállásjellegű, kulturális, szolgáltató és oktatási. Lakások kialakításával új lakónegyedeket hoznak létre, amelyek újabb szolgáltatásokat vonzanak magukhoz. A különböző kulturális és szolgálató célú rekonstrukciók nagyrészt kiállító terek, irodák és üzletek, de meg kell említeni néhány olyan különleges rendeltetést is, mint az operaház, a mászóközpont, vagy a könyvtár–könyvesbolt. Továbbá a silók cellás alaprajzi elrendezését az oktatási funkciók is jól ki tudják használni, mert a tantermek és foglalkoztatók könnyen elhelyezhetők bennük. Bár az utóbbira jellemzően még csak téglából készült példák vannak, de a közeljövőben várható vasbeton szerkezetű átalakítás is. Ezt a tanulmány elkészültéig még nem publikálták.[3]

A vizsgált silók közel felében valamilyen lakófunkciót alakítottak ki, ezek közt sok társasház, néhány kollégium és egy hotel szerepel. A különálló egységekre, cellákra felosztott alaprajzi siló-elrendezésből egyszerűen létrehozhatók lakások, mert a forma könnyen felosztható szobákra és apartmanokra. Az egymás mellé sorolt hengerek lehetővé teszik, hogy szintenként több lakás, vagy helyiség legyen elhelyezve, és a belső közművezetékeknek helyet adó aknák megtervezése is egyszerűbb az egymás fölé pozícionált alaprajzoknál. A silócső alapterülete határozza meg, hogy mekkora lakóegység kerülhet bele. A nagyobb átmérővel rendelkező épületeknél egy teljes lakás beleférhet egy cellába, kisebbek esetén csak kollégiumi szobák, lakószobák, kiszolgáló funkciók. Így a siló teljes keresztmetszete kihasználható lesz és megtölthető funkcióval. Azért is alakítanak át gyakrabban ilyen épületeket társasházakká, mert a tömör vasbeton szerkezet csak minimális beavatkozást képes elbírni, így korlátozott az elhelyezhető nyílások mérete és száma is.

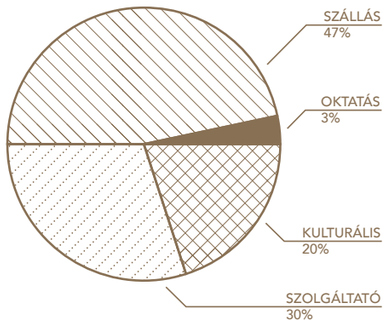

{01 ↑} Funkciók eloszlása:

kulturális	6 db
szolgáltató	9 db
szállás	14 db
oktatás	1 db

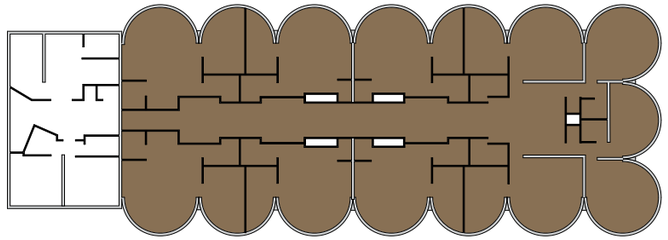

{02 ←} Grünerlokka kollégium, általános alaprajz

HRTB Architects: Grünerløkka Studenthus, Oslo, Norvégia, /1953/ 1991–2001.

eredeti funkció: kukoricatároló
új funkció: kollégium
silók száma: 21 (3x7)

Jó példa erre a típusra az az Oslóban található kollégiumi épület, amely három sorba rendezett hét-hét csőből áll. A szobákat úgy alakították ki, hogy a homlokzat menti cellákban helyezték el a diákokat, a középső sorban pedig a közlekedőt és a közösségi funkciókat. A körök közötti résekben a helyiségekhez tartozó mosdók találhatóak. Ezzel az elrendezéssel maximálisan belakják a rendelkezésre álló teret.[4]

#társasház
#hotel
#kollégium

A vizsgált átalakítások negyede kulturális funkciót kapott, ezek közül hat galéria, egy múzeum és egy operaház. Bár a silók nem rendelkeznek nagy, összefüggő belső terekkel, a hengerek felosztják a befoglaló keretet kisebb egységekre, és ez a csőszerű kialakítás inspiráló lehet a művészek számára. A tér kitöltése sokkal finomabb gesztussal történik, nincsenek drasztikus beavatkozások és megnyitások. Sokszor a letisztított ipari felületet – mint hátteret, kontextust – állítják szembe a művészeti alkotásokkal. Ez történt Kínában, Vencsou városában, ahol a régi malomtelep egyik épülete egy gabonasiló volt, ami a gyárrehabilitáció után kiállítótér funkciót kapott. Az ipari területen található többi létesítményt nagymértékben átalakították, de a tíz csőből álló silót meghagyták, belülről többé-kevésbé összenyitották, bemutatva az új és régi elemek közötti kontrasztot.[5]

#kiállítótér
#múzeum

4. HRTB Architects: Grünerløkka Studenthus, Oslo, 2001. https://hrtb.no/prosjekter/otium (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

5. FAX Architects: Wenzhou Mifang Industry Park, Vencsou, 2017. https://www.archdaily.com/883831/wenzhou-mifang-industry-park-fax-architects (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

6. Smith Vigeant Architectes: Allez UP Rock Climbing Gym, Montréal, 2013. https://www.smithvigeant.com/projets-allez-up (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

FAX Architects: Wenzhou Mifang Industry Park, Vencsou – Kína, 2017.

eredeti funkció: gabonatároló
új funkció: kiállítótér
silók száma: 10

Az egyes szolgáltató funkciók között sokkal nagyobb az eltérés, mint az előbb bemutatott példáknál. Másféle átalakítás szükséges egy üzlethez, mint egy étteremhez, vagy egy sportközponthoz, és így az eredeti struktúrához való hozzányúlás mértéke is eltérő lesz. Az elmúlt időben roppant népszerűségnek örvend régi gyárakba költöztetni irodákat, mert az egyterű ültetési rendszer jól adaptálható a csarnokjellegű terekbe. Ehhez a felépítéshez a nagyobb, több összetett egységből álló silók megfelelőbbek, míg a különálló csöveket meghagyva könnyen kialakíthatók a cellás rendszerű terek is. Az éttermek fogyasztóterénél fontos szempont az asztalok elhelyezése, ami a silócellák sajátos alaprajzi elrendezésének köszönhetően könnyen megoldható.

#sportközpont
#iroda
#étterem

Az épülettípus egyik különleges felhasználási módja a sportközponttá alakítás. Egy montréali újrafelhasznált siló a kerületet érintő kiterjedt revitalizáció során újult meg. A két 30 méter magas vasbeton cső egyikében és a hozzá kapcsolódó új épületrészben kiépített töredezett mászófelület nagyon kreatív adaptálása az adott hengeres formának, és tökéletes terep az alpinisták számára. A jövőben a második silócellában is ilyen falat terveznek, de addig a külső homlokzaton elhelyezett mászópontokon is lehetőség nyílik az épület megmászására.[6]

{03 →} Allez UP Rock Climbing Gym sportközpont, metszet

Smith Vigeant Architectes: Allez-Up, Montréal, Kanada, 2013

eredeti funkció: cukorfinomító
új funkció: falmászó központ
silók száma: 2 vasbeton, 2 acél

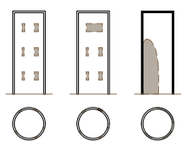

{04 ↑} A bontás típusai: funkcionális, esztétikai, karakteres

#funkcionális bontás

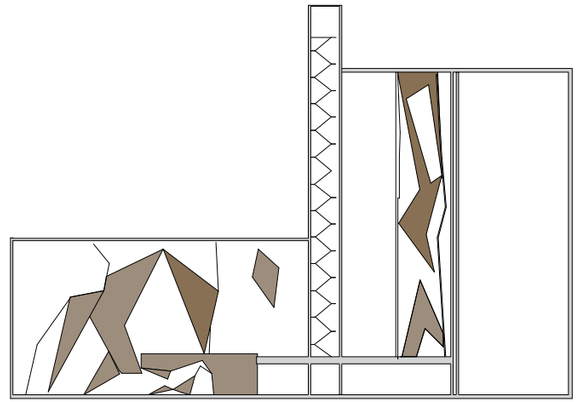

A nagyméretű ipari épületekbe azok átalakítása során rendszerint valamilyen közösségi funkció kerül, így felszabadul, kinyílik a korábban a városi szövetbe ékelődő zárványterület vagy épület.

ÉPÍTÉSI SZEMPONTOK

Az elsődleges, funkcióalapú vizsgálatot a tervek és fotók tanulmányozása követte, ez alapján váltak az átalakítások pontosabban megérthetővé. A meglévő és új elemek közti különbségek elemzése által az átépítések lépései könnyen detektálhatóvá, a bontások mennyisége és milyensége, a hozzáépítés mértéke pedig megkülönböztethetővé váltak. Ez vezetett az újabb, formai szempontrendszer felállításához.

A BONTÁS MÉRTÉKE

Az építkezést előkészítő bontás kulcsfontosságú egy silóépület átalakításakor, mert a szerkezeti tulajdonságok csak meghatározott beavatkozásokat engednek meg. A bontás során figyelembe kell venni a meglévő építmény állapotát, tartószerkezeti kialakítását, a tervezett elemek kapcsolódási lehetőségeit. Három új, saját fogalom bevezetésével pontosabban meg tudom határozni az egyes bontási módok közti különbséget. A funkcionális bontás a tervezett állapothoz elengedhetetlen beavatkozásokat tartalmazza, ami jelentheti a nyílásokhoz szükséges áttöréseket és új átjárók kialakítását is. Az esztétikai bontás fogalma arra használatos, amikor a tervező a szükségesen kívül, de mértékletesen, a térélmény fokozása érdekében hoz létre újabb szerkezeti megnyitásokat, áttöréseket. A karakteres bontás esete pedig az, amikor az eredeti épület geometriáját jelentősen, alapjaiban változtatja meg az átalakítás.

A funkcionális bontás jár a meglévő épület legkisebb roncsolásával, mert csak a legszükségesebb helyeken, a tervezett ház működőképességének biztosítása miatt készül faláttörés. Jellemzően a siló homlokzatán lévő nyílásokról van szó, amelyek biztosítják a szellőzést, a megfelelő megvilágítást és összenyitják a cellákat. Az ablakok, ajtók mennyisége nagyban függ az épület tartószerkezeti tulajdonságaitól.

Koppenhága vízparti részén található az az 1963-ban épült, két egyforma tömegből álló siló, mely ma már – a kikötői fejlesztéseknek köszönhetően – egy pezsgő új városrész eleme. A társasházzá alakítás építészeti koncepciójának fő eleme, hogy a lakásokat a siló külső oldalára „akasztották” fel, és a belső hatalmas teret fedett átrium szerűen szabadon hagyták a függőleges és vízszintes közlekedésnek.[7] Az épület külső oldalára függesztett lakásokat födémtől födémig panorámaablakkal látták el, így tökéletes kilátás nyílik a kikötőre. Ha a hatalmas hengeren belül helyezték volna el az apartmanokat, akkor csak minimális homlokzati nyitást engedett volna meg a vasbeton fal. Nagyságrendileg annyit, amennyit most a körfolyosókról nyíló lakásbejáratok igényelnek.[8]

A funkcionális bontás jelen esetben azokat az elhelyezett nyílásokat jelenti, amelyek a közlekedéshez szükségesek. Az így létrejövő belső tér tiszta és átlátható, az épület eredeti geometriája tökéletesen visszaköszön mind a külső, mind a belső megformálásban – bár torzultak az arányai. A siló belsejében lévő közlekedőrendszer könnyűszerkezetes anyaghasználatával és világító fehér színével jól elkülönül az eredeti vasbeton szerkezettől.

Ha nemcsak a funkcionális és műszaki döntéseké a főszerep a bontás tervezésekor, hanem nagymértékben az esztétikáé is, akkor eltűnhetnek olyan elemek, amelyekre már nem feltétlenül van szükség, így egy lecsupaszított szerkezet és felület várja az építés további lépéseit.

Ez történt egy, az 1960-as években Pozsonyban épült, előregyártott betonelemeket készítő egykori üzemben. Az épület egy alacsonyabb és egy magasabb tömegből áll, amelyeknek a vázai vasbetonból készültek. A tervezés során a volt gyárat három funkcionális egységre osztották: rendezvénytérre, adminisztratív helyiségekre és lakásokra. A koncepció alapelve az új és a régi közti kontraszt érzékeltetése volt, bemutatva az eredeti szerkezet magas minőségét. A tudatos bontással a tervezők

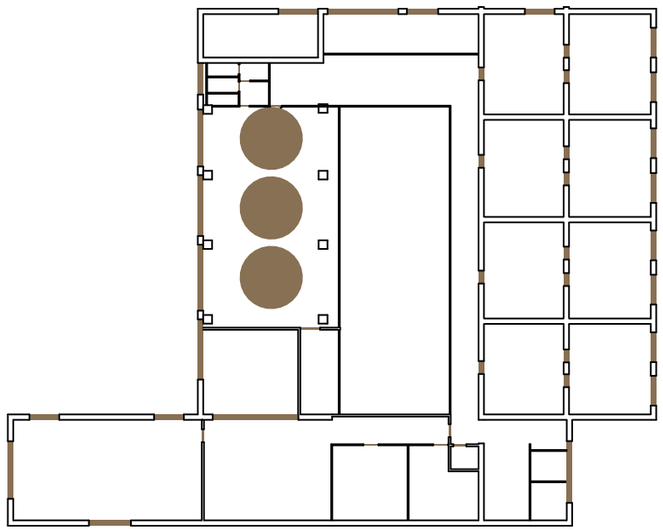

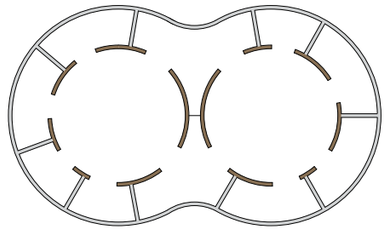

{05 ↑} Gemini Residence / Frosilo, séma alaprajz

MVRDV: Gemini Residence / Frosilo, Koppenhága, Dánia, 2005.

eredeti funkció: raktár
új funkció: társasház
silók száma: 2

#esztétikai bontás

7. MVRDV: Gemini Residence, Koppenhága, 2005. https://www.mvrdv.nl/projects/143/fr%C3%B8silo (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

8. sz.n.: FRØSILO. MVRDV, é.n. https://www.mvrdv.nl/projects/143/fr%C3%B8silo (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

{06 ←} The mill, iroda- és társasház, 2. emeleti alaprajz

BOX: Gutgut: The Mill, Pozsony, Szlovákia, 2017.

eredeti funkció: gabonatároló
új funkció: társasház, iroda
silók száma: 8

{06 →} ZEITZ MOCAA – múzeum és hotel
4. emeleti alaprajz

Heatherwick Studio: ZEITZ MOCAA, Fokváros, Dél-Afrika, 2017.

eredeti funkció: gabonatároló
új funkció: múzeum, hotel
silók száma: 42

9. Gutgut: The Mill, Pozsony, 2017. http://www.gutgut.sk/MLYNICA (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

10. Heatherwick Studio: Zeitz MOCAA, Fokváros, 2017. http://www.heatherwick.com/projects/buildings/zeitz-mocaa (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

#karakteres bontás

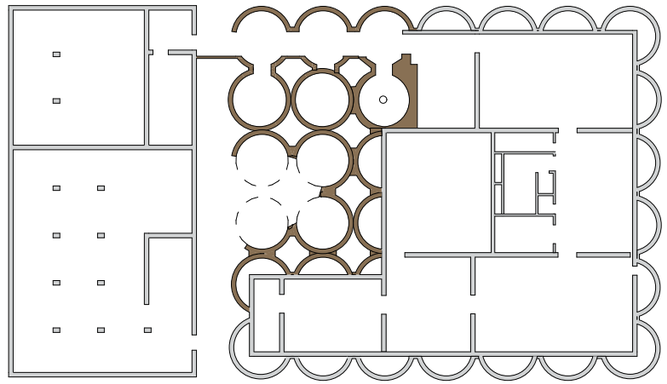

megszabadultak minden felesleges rétegtől, hogy hangsúlyozzák az épület szerkezeti logikáját, és ezáltal az új felhasználási lehetőségek bővítésére törekedjenek. Megtartották tehát az eredeti vázat, benne a silók keretét is, és olyan elemekkel töltötték fel, amelyek egyértelműen elkülönülnek a korábbi anyagoktól. Így kerültek az épületbe átlátszó elválasztó üvegfalak és fa térelhatárolók, a silók köralakú födémnyílásaiba áttetsző járófelületek, amelyek segítségével létrejöttek az új szükséges funkciók. Az esztétikai bontás nem elégszik meg a funkcióhoz feltétlenül szükséges áttörésekkel, hanem azon felül az új építészeti koncepció erősítése miatt elvesz további meglévő elemeket is. Ennek mértéke viszont nem lehet olyan nagy, hogy az épület eredeti karaktere eltűnjön.[9]

A karakteres bontás az eddigiekhez képest a legradikálisabb típus, ahol az alap szerkezet oly mértékben módosul, hogy az eredeti forma teljesen új jelentéstartalommal bővül. Ez a fajta építészeti hozzányúlás különbözőképpen jelenhet meg, kezdve attól, hogy az adott épületből semmilyen felfedezhető elem nem marad meg, addig, hogy a meglévő siló sajátos alakja kerül még jobban előtérbe.

Az utóbbira példa a dél-afrikai Fokvárosban 2017-ben átadott új kortárs művészeti múzeum, amit egy 1990-től kezdve üresen hagyott, 42 csőből álló gabonatárolóból alakítottak át. Egy ilyen zárt – bár hatalmas mérete miatt egyedi – forma felnyitásához a tervezők merőben szokatlan megoldáshoz folyamodtak: a megfelelő helyeken a beton falak áttörésével egy olyan térstruktúrát hoztak létre, amelyben elhelyezhetővé váltak a kiállító és előadó termek (valamint reprezentatív liftek és csigalépcső is). A funkció nem követelte meg az erőteljes mozdulatot, de az épület ezzel a „túlbontással” kapta meg az új karakterét. A leglátványosabb a múzeum előcsarnokában kialakított íves felületű, „negatív tojás” alakú kivágás lett, mellyel több csövet nyitottak össze. Ráadásul a felülvilágítóknak köszönhetően a súlyos vasbeton szerkezet könnyedebbé vált. A siló(köteg) ettől a karakteres bontástól (és a láthatatlan szerkezeti megerősítések segítségével) olyan többlettartalommal gazdagodott, amely az eredeti struktúrát teljesen új perspektívába helyezi, sőt az épület önmaga is egy kiállítási tárggyá változik.[10]

AZ ÁTALAKÍTÁS ESZKÖZE

Az építkezés következő fázisában az átalakítás, újrafelhasználás következik, ami a silók esetében néhány verzióra szűkíthető. Alapvetően két kiindulási helyzet van, a belső és külső hozzányúlás módozatai. Természetesen ezek az átalakítási elvek ötvöződnek, létrejönnek hibridek is. A belső kialakítás során az épület külső burka nagyrészt érintetlen marad. Itt három saját fogalmat szeretnék bevezetni, a bélelést, az eltartást és a rétegezést. Ez a három típus a belakás mértékére is utal, ahol a bélelés a teljes belső teret érinti, míg a rétegezés csak egy „hártyát" von a falakra. A külső átalakításra vonatkozó két tervezői hozzáállás a tapadás és a ráakasztás. Mindkettő az épület határolófalaihoz kapcsolódik, de különböző mértékben, ezáltal részben vagy teljes egészében megváltoztatja az épület megjelenését.

Belső átalakítás

A belső átalakítások legkiterjedtebb eleme a *bélelés,* ahol a teljes silót megtölti a beköltöző rendeltetés. Jellemzően a lakófunkciók igényelik ezt a fajta átalakítást, amihez szintenként vízszintes és függőleges elválasztószerkezetek kerülnek az épületbe, amelyek összekötik vagy összenyitják az egyes silócellákat egymással.

Egy, az 1950-es években épült, de az ezredfordulóra elhagyatottá váló gabonatárolót diákszállásokká építettek át az oslói Építész és Design Iskola (Oslo School of Architecture and Design) közelében. Külső megjelenésében a siló karaktere teljes mértékben megmaradt, egyedül a számtalan ablak jelzi a funkcióváltást. Ez volt a tervezési koncepció egyik alapja, miközben a belső térben a maximális területkihasználásra törekedtek. Így az egyes cellákba helyezték el az egyedi bútorokkal kibélelt kollégiumi szobákat.

Ez a példa mutat rá leginkább a silóépületekben rejlő lehetőségek sokféleségére. A kb. 6 méter belső átmérőjű csövek méretei tökéletesen alkalmasak a szállásjellegű funkciók befogadására, miközben a magas épület jól felosztható horizontálisan szintekre, a vertikális közlekedés könnyen elhelyezhető egy egységben, a falak megnyitásával pedig kialakíthatók a szobák és folyosók. Ezáltal az üres tárolók újra feltöltődnek élettel.[11]

Az eltartás a belső átalakításoknak az a lehetősége, amikor nem teljes térfogatában tölti ki az új funkció az épületet, hanem az eredeti szerkezettől, felülettől vizuálisan eltávolodik. A meglévő struktúra így végig látható marad, és egyértelművé válik a két elem közti alárendeltségi viszony.

Erre a kapcsolatra lehet példa a Kína Sencsen városában található régi üveggyár, ami – többek között – egy négy, egymás mellé sorolt vasbeton csőből és egy függőleges közlekedés céljára épült négyzetes toronyból áll. Az átalakítás után az egész ipari terület funkciója megváltozott, és művészeti galériáknak, építészeti kiállításoknak ad helyet. Az eredeti

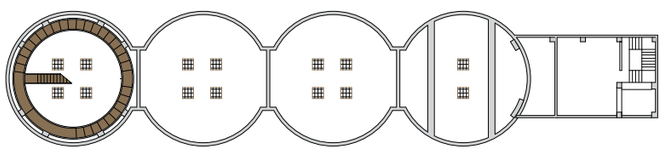

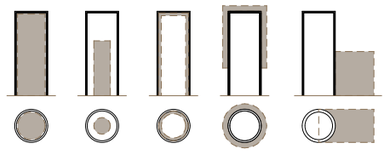

{08 ↑} Bélelés, eltartás, rétegezés, akasztás, tapadás

#bélelés

#eltartás

{09 ←} SZ-HK Biennale kiállítótér, alaprajz

O-Office Architects: Sz-Hk Biennale-Silo Reconversion, Sencsen, Kína, 2013.

eredeti funkció: homoktároló
új funkció: kiállítótér
silók száma: 4

11. HRTB Architects: Grünerlokka kollégium, Oslo, 2001. https://hrtb.no/prosjekter/otium (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

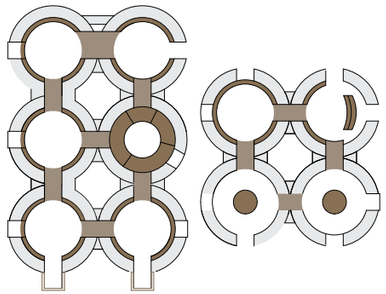

{10 ↑} AVANT-GARDE könyvesbolt, földszinti alaprajz

China Architecture Design & Research Group: Bookstore of Library Avant-Garde, Nanking, Kína, 2021.

eredeti funkció: cementtároló
új funkció: üzlet, könyvtár
silók száma: 10

#rétegezés

#tapadás

12. O-office Architects: SZ-HK Biennale, Sencsen, 2013. https://www.archdaily.com/489408/sz-hk-biennale-silo-reconversion-o-office-architects (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

13. China Architecture Design & Research Group: Library AVANT-GARDE, Nanking, 2021. https://www.archdaily.com/961050/garden-expo-silo-bookstore-of-library-avant-garde-china-architecture-design-and-research-group (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

{11 →} 80,000-ton silos nevű kiállítótér, 6. emeleti alaprajz

Atelier Deshaus: 80,000-ton silos, Shanghai, Kína, 2017.

eredeti funkció: gabonatároló
új funkció: kiállítótér
silók száma: 30

struktúra karakterének tiszteletben tartásával készült az átalakítás, ezért minden újonnan bekerülő elem elkülönül a régi épülettől. Az egyik csőben egy olyan spirális lépcső köti össze a szinteket, mely látványosan végigszalad a belső falon, de kellő távolságot tart a meglévő felülettől.[12]

A rétegezés a belső átalakítások legkifinomultabb verziója, ahol a meglévő, letisztított szerkezetre kerül rá egy újabb elem, legyen az padló- vagy falburkolat. Ez a vékony hártya bevonja a jelenlegi struktúrát.

2021-ben készült el az az könyvesbolt, amely egy elhagyatott cementgyár területén található silóba költözött be. A kínai Nanking városban lévő üzem jó pár éve üresen állt, majd a Garden Expo nevű projekt keretében megújult. Az üzletet a 10 cellából álló, bár kis léptékű épület egészében alakították ki. A tervezői koncepció az új és a régi közti harmónia bemutatását, valamint a siló grandiózus belső terének kihangsúlyozását célozta meg. Ehhez minden felesleges elemet eltávolítottak az épületből, majd annak belső felületén alakították ki a könyvespolcokat. Minden egyes cella különböző irodalmi tematikához kapcsolódik, így lehetősége volt a tervezőknek többféle, egyedi, akár spirálisan végigfutó–emelkedő bútorfalakat létrehozni és ezzel a silók addig nem látott monumentális belső vertikális terét megmutatni.[13]

Külső átalakítás

A külső átalakítások közül a legelterjedtebb a meglévő silók mellé elhelyezett új funkciók tömege. A tapadás mértéke széles skálán mozog, és függ a szükséges rendeltetési egység méretétől. Magában foglalhatja egy új közlekedőrendszer kiépítését, vagy egy egész új épület felépítését. Itt a bővítendő és a bővített épületrészek közti arány az egyik legfontosabb tervezési kérdés, igazodni kell a hosszúkás siló karakteréhez, léptékéhez.

A „80,000-ton silos" nevű épület a legnagyobb ipari műemlék Sanghaj Putong negyedében. A barnaövezetes kikötői területet 2016-ban kezdték el fejleszteni különböző művészeti központok, kiállítóterek létesítésével és a Huangpu folyó partjának revitalizációjával. A siló-átalakítás igyekezett megtartani az épület erőteljes, indusztriális jellegét, és csak annyi elemmel bővíteni azt, ami feltétlenül szükséges a kiállítótér működéséhez. A belsőben meghagyták az eredeti tereket, ezekben helyezték el a műtárgyakat. A leglátványosabb beavatkozást a toronycsoport oldalára tapadó függőleges közlekedősáv jelenti, amely megkönnyíti az egyes szintek elérését az épületen belül, miközben izgalmasabb, kortárs megjelenést kölcsönöz a gyárnak. Az épületre tapadt üvegkígyó nemcsak magában foglalja a szükséges mozgólépcsőket, hanem páratlan kilátást is biztosít a folyóra.[14]

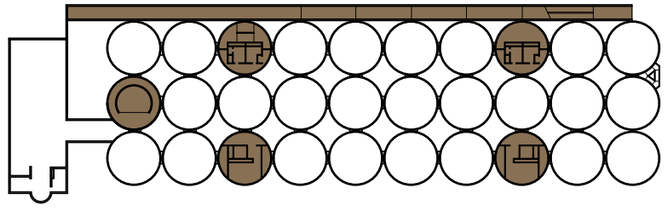

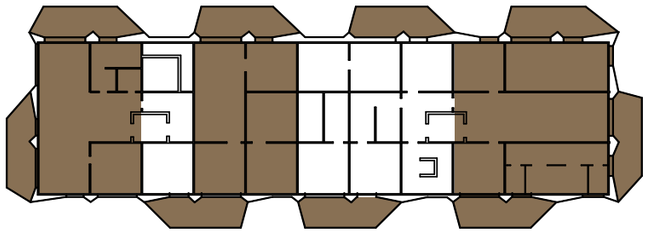

{12 ←} The Silo társasház, 10. emeleti alaprajz

Cobe: Silo, Koppenhága – Dánia, 2017.

eredeti funkció: gabonatároló
új funkció: társasház
silók száma: 33

A tapadás egyik speciális formája a ráakasztás, amikor a silóépület tető- és/vagy falszerkezetéhez rögzítik az új funkciót. Ezáltal a földszinti zóna szabadon megnyithatóvá válik, miközben a felsőbb szinteken új helyiségekkel bővül az épület.

#ráakasztás

Koppenhágában a Nordhavn (vagyis Északi Kikötő) az elmúlt években látványos fejlődésnek indult, itt több társasház és iroda épült. A környék legmagasabb épülete az a 17 emeletes gabonasiló, melynek átalakításakor az alapvető cél az volt, hogy egy olyan lakóház épüljön, mely karakterében emlékeztet a silóra, de a mai igényeknek maximálisan megfelel. A bővítést a homlokzatra rögzített, galvanizált acéllemezzel borított teraszblokkokkal érték el. Belül, a cellák kreatív belakásával 38 különböző apartmant hoztak létre, és a külső homlokzattal ellentétben törekedtek az eredeti betonfelületek megtartására, így kontrasztba állították az új és régi elemeket. A silóra függesztett homlokzat segítségével egy olyan izgalmas textúrát hoztak létre, amely a megújuló negyed jelképe lehet.[15]

14. Atelier Deshaus: 80,000-ton silos, Sanghaj, 2017. http://www.deshaus.com/En/Script/detail/catid/8/id/19.html (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

15. Cobe: The Silo, Koppenhága, 2017. https://www.cobe.dk/place/the-silo (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

ÖSSZEGZÉS

A silóépületek újrahasznosítása összetett feladatot jelent a tervezők számára, mert a megszokottól eltérő gondolkodásmód szükséges hozzá: ilyen méretek, struktúra, forma mellett a bevált gyakorlatok nem feltétlenül működnek. A felsorolt példák segítségével áttekinthetővé válik az a gazdag formavilág, amivel a silók átalakíthatók, látszólagos erős szerkezeti és formai kötöttségeik ellenére sokoldalúan újrahasznosíthatók.

A szolgáltató és kulturális rendeltetések elhelyezése mellett gyakran lakás célú használatra teszik alkalmassá őket, mert a cellás elrendezésbe könnyen beköltöztethetők a szobák vagy apartmanok. A hosszú vertikális forma elősegíti a sorolhatóságot, így a beillesztett szintek megegyezhetnek egymással, de a keretek egyaránt lehetőséget adnak a belső szabad formálására. Ugyanakkor a különböző funkciók létesítéséhez eltérő átalakításokra van szükség, mert az egyes rendeltetéseknek más-más komfortfokozatnak kell megfelelniük. A kiállítóterek jellemzően nem igényelnek teljes felújítást, mert a letisztított ipari felületek megfelelő hátteret képeznek a művészeti alkotásoknak, ezzel szemben a társasházak teljeskörű rekonstrukción átesett silókba költözhetnek be.

Az átalakítás építészeti eszközeit vizsgálva elmondható, hogy jellemzően funkcionális és esztétikus bontást alkalmaznak az épületeknél, minimalizálva a szerkezetgyengítés lehetőségét. Csak egy-két olyan terv született, ahol drasztikusan mertek belevágni a tartószerkezetbe, ezzel egy olyan hatást értek el, ami még jobban kiemeli a silóépületek sajátosságát. Ez olyan esztétikai karaktert kölcsönöz az ipari épületeknek, struktúráknak, amelyet érdemes alkalmazni hasonló, az adaptív újrahasznosításra törekvő építészeti projekteknél. A hozzáépítés külső és belső típusai között a legjellemzőbb a tapadás és a bélelés volt, mindkét esetben az alapszerkezethez szervesen kapcsolódtak az új funkciók és elemek. Egy ennyire jellegzetes építménynél nehéz elrejteni a meglévő szerkezetet, így annak értékeit inkább előtérbe kell helyezni, illetve kihangsúlyozni a régi és az új közti kontrasztot. A vizsgált silóknál ezek a beavatkozások kellő odafigyeléssel és tisztelettel viszonyultak a meglévő épülethez. Fontos kiemelni, hogy az átalakítások sokféleségét szemléltető példák abban viszonylag egységes képet mutatnak, hogy az eredeti épület ipari jellegét, esztétikai megjelenését kiemelten figyelembe vették.

Végül felmerül a kérdés, hogy vajon a bemutatott esetek igazolják-e a silóépületek hatékony újrahasznosíthatóságát, továbbá milyen mértékben alkalmazhatók az ezekhez használt építészeti eszközök más ipari épületeken. A felvonultatott példák részletesebb vizsgálata azt mutatta, hogy sokkal több potenciál van ezekben az épületekben, mint ami először látszik. Mindegyik siló egyedi megoldásokat tartalmaz, könnyen leolvashatók róluk az alkalmazott tervezői eszközök, ezért az összegyűjtött szempontok segítséget adnak más, felhagyott ipari épületek vizsgálatához és továbbtervezéséhez is.

IRODALOMJEGYZÉK

ÚJRAFELHASZNÁLÁS

ADDIS, Bill: *Building with Reclaimed Components and Materials.* London: Earthscan, 2006.

BAKER-BROWN, Duncan: *The Re-Use Atlas. A Designer's Guide Towards a Circular Economy.* London: RIBA, 2017.

GORGOLEWSKI, Mark: *Resource Salvation. The Architecture of Reuse.* Toronto: Wiley Blackwell, 2018.

PER, Aurora Fernández – MOZAS, Javier: *RECLAIM Remediate Reuse Recycle.* Vitoria-Gasteiz: a+t architecture, 2012.

PETZET, Muck – HEILMEYER, Florian (szerk.): *Reduce Reuse Recycle. Architecture as Resource.* Berlin: Hatje Cantz, 2012.

WONG, Liliane: *Adaptive Reuse.* Basel: Birkhäuser, 2016.

SILÓÉPÍTÉSZET

DULÁCSKA Endre – BÓDI István: A vasbeton silók repedései és egyéb problémái. *Vasbetonépítés,* XX. évf., 2018/2, 36-40.

Dr. SZÉKELY József – Dr. FEHÉR Károly: *Korszerű silógazdálkodás.* Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1970.

MOLNÁR Antal: *Silók és bunkerek építészete és esztétikája.* Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1960.

MAI SZEMMEL

Posta, Balatonkenese, 1968-71

AKKOR

A nyaralótelepek fejlődésével, a vendégforgalom növekedésével a szolgáltatások és intézmények bővülése is szükségessé vált a Balaton körül. A nagyobb üdülőközpontokban a postahivatalok új, egységes arculatú épületet kaptak, sokszor saját üdülőegységgel kibővítve. Így történt ez Balatonkenesén is, ahol az 1970-es évekig egy, a városközponttól távol eső paraszthéz alsó szintjén, egyetlen teremben működött a távközlési intézmény. Az új posta a turisztikai központot megalapozó vasútállomással szembe került. A kialakított közfunkció nyitottabb és zártabb része egyértelműen elkülöníthető a szabad beépítésű ház homlokzati formálása alapján. A megemelt főszintet részben a lépcsős megközelítéses „középületesség" tipológiája, másrészt a praktikusság, a partközeli magas talajvízállás is indokolta – így az utcaszinttől elemelt, nagyjából 25×12 méter alapterületű, kétszintes téglatest jött létre, alul függönyfalas, felül vakolt kialakítással. A főhomlokzat modernista kompozíciós rendszere a hátsó, személyzeti részen a környéken jellemző, almádi vörösmészkő burkolattal jelenik meg. A késő modernizmusban előszeretettel citált „helyi anyag" alkalmazása precízen illesztett: a hátsóudvar üzemi része felől a rövid oldalhomlokzatokra is átfordul, alulról a zsaluziás öntésű betonlábazat, felülről a fehér vakolt kubus közé szorul. A mesteri anyagkompozíciót a bütühomlokzatok tengelyébe helyezett és behúzott nyílások fogják meg. Az anyagokhoz kapcsolt tulajdonságok megjelenítésére a szerkezetet adó acél pillérváz és a monolit vasbeton födém adott lehetőséget. Ennek eredményei a lebegő hatású felső doboz és a mélyebb sík-behúzások, valamint a közönségforgalmi tér flexibilis kialakítása is, melyet a filigrán, idomacél tartórendszerből és alumínium szorítóprofilokból összerakott üvegfalak könnyeden határoltak. A közönségforgalmi, illetve a személyzeti lépcsőt is a szerkezeti rendszerhez kapcsoló vasbeton mellvéd kísérte, grafikusan is jól pozícionált nagy felirattal – hogy egyértelmű legyen: ez egy posta.

MOST

Ahogy a hazai késő modern építészeti hagyaték legnagyobb részét, ezt az épületet is jelentősen megtépázták az elmúlt évtizedek. A helyszínbejárásra „laikus" ismerőseim kíséretében mentem, akik a szép idő és a közeli pékség finomságai ellenére is teljesen abszurdnak tartották, hogy egy ilyen ház érdemes lehet arra, hogy Budapestről Keneséig utazzon az ember miatta. Jelenlegi állapotát tekintve nem tudtam vitatkozni velük. Hiába a szép arányú geometria és a rafinált belső tér, amit a tervezők tapasztalata és formaérzéke biztosított, a modern épület őszinte erényei akkor lennének élvezhetők, ha a letisztult formákat ép és tiszta felületek körítenék. Valahol ebben egy rendszerhiba is felsejlik: nem a ház funkcionális vagy esztétikai mivoltával, hanem inkább a kezelésében mutatkozó gondatlansággal van baj. A ház teljesen elhanyagolt, az üdülő rész – valószínűleg a pandémia miatt is – zárva tart, ajtajában egy fateknő áll strázsát, de a közönségforgalmi lépcső is mállik, esik szét, és az épület homlokzatáról több helyen omlik a vakolat. A továbbra is gyönyörű és vadregényes kertben, ami körülveszi, a posta szinte romantikus műromokhoz kezd hasonlítani. Helyreállítva és karbantartva ugyanakkor egyszerű, de kellemes látványt nyújthatna az ide érkezőknek. Elsősorban a homlokzat és a belső burkolatok frissítésére, helyreállítására lenne szükség. A ház logikus elrendezése és funkciójához igazodó kialakítása ennél több ráfordítást nem is igényel. Azonban az ízléses felületek csak akkor emelik ki ezt, ha makulátlanok. Arról nem is beszélve, hogy a vasúttal szemben álló postaépület az egyik első látvány, ami az ideérkezők elé tárul: vagyis kiváló a lokációja, így még nagyobb szükség van a megfelelő karbantartására. Helyreállított formájában ugyanis a nosztalgikus hangulatú balatoni hivatalok hangulatát árasztaná, sematikus, letisztult kialakítása valószínűleg sok kortárs alkotó tetszését is elnyerné.

Pokol Júlia

ÉPÍTÉSZ
Marosi Miklós,
Dr. Staut Tiborné
Stenczer Zsuzsanna
/ POTI

AKKOR

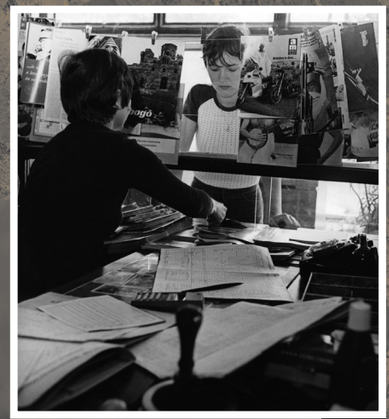

AKKOR

IRODALOMJEGYZÉK
BAKOS János – KISS Antalné – KOVÁCS Gergelyné: *Postaépítészet Magyarországon.* Budapest: Távközlési Könyvkiadó, 1992.

WETTSTEIN Domonkos: Építészet, identitás, Balaton. Regionális stratégiakeresés a harmincas és hatvanas évek építészetében. *Utóirat: A Régi-Új Magyar Építőművészet melléklete*, XIII. évf., 2013/72, 23-28.

n.i.: Balatonkenese, posta épület, és üdülő. *Magyar Építőipar*, XXII. évf., 1973/4-5, 268.

MOST

AKKOR

MOST

SZERZŐ
GYÁRFÁS NOÉMI

TÉMAVEZETŐ
NAGY MÁRTON DLA

Nagyléptékű társasházak fenntartható terei

TÉRI TARTALÉKOK KÉPZÉSÉNEK ESZKÖZEI TÁRSASHÁZAK ALAPRAJZI SZERKESZTÉSÉBEN

Az elmúlt tíz évben Budapesten tömegesen épültek nagyléptékű, többszáz lakásos lakótömbök. A sok száz embernek otthont adó, 8-10 emeletes, jellemzően kislakásokat tartalmazó társasházak elhelyezkedéstől, célközönségtől, programtól függetlenül hasonló felépítésűek, működésűek és megjelenésűek. Fejlesztési, beruházási, tervezési, majd működési elveikben általában csak műszaki paraméterként jelenik meg a fenntarthatóság célkitűzésként. Ezzel szemben a dolgozat felvetése szerint ez a különböző gépészeti, energetikai megfontolások mellett építészeti eszközökkel és döntésekkel is elősegíthető. Kulcsfontosságúnak tűnik az adaptálhatóságra való odafigyelés, azaz olyan terek létrehozása, amelyek előre nem látható, de a jövőben kialakuló igényeket is ki tudnak majd elégíteni. Az adaptivitás feltétele a térrendszerbe tudatosan tervezett tartalék. A tanulmány a társasházak esetében e téri tartalék létrehozásának lehetséges építészeti eszközeit keresi szakirodalomból átvett módszerek és alaprajzi elemzések segítségével. Az elemzés a lakás, az épület és a telepítés léptékében történik meg, és eredménye egy olyan szempontrendszer, mely segítségével a többlakásos társasházak térszervezésében felhalmozott tartalék vizsgálható, illetve tervezhető.

#fenntarthatóság

1. BRUNDTLAND, Gro Harlem: *Our common future*. United Nations: World Commission on Environment and Development (WCED), 1987.

2. MEGGYESI Tamás: A települési környezet átalakulása. In: MEGGYESI Tamás (szerk.): *Számadás. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Terc Kiadó, 2011, 182-207.

3. GYÖKÉR András: Programozott Tartósság. In: SZABÓ Levente (szerk.): *Glokális Építészet*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2019, 64-77.

4. MÜLLNER Péter: A használó felszabadítása. A használóról alkotott kép változása az építészet-elméletben a 20. század közepétől napjainkig. In: BUN Zoltán – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és innováció*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki kar, 2020, 110-117.

BEVEZETÉS

Fenntarthatónak azt a fejlődési módot nevezzük, amely a jelen szükségleteit úgy elégíti ki, hogy nem veszélyezteti a jövő generációkét.[1] Ennek megfelelően egy új épület létrehozásának mára meghatározó tervezési szempontja az, hogy megfeleljen a különböző fenntarthatósági előírásoknak, lehetőség szerint megújuló anyagokból épüljön, majd alacsony energiafelhasználással lehessen üzemeltetni. A műszaki paraméterek helyes megválasztása mellett azonban más eszközök számbavétele is fontos, amelyek segíthetik egy épület hosszú távú működését.

A városok expanziója a világ népességének növekedése miatt nem megállítható, de a korábban már beépített területek folyamatosan megújuló használata és sűrítése lassíthatja ezt a folyamatot. Meggyesi Tamás szerint a kompakt város ideája egy történelmi kategória, ami az urbanizáció gyorsulásával felbomlani látszik, a környezetvédelem, illetve az infrastruktúra, a közlekedési hálózatok kiépítésének és üzemeltetésének racionalitása a zöldmezős terjeszkedés ellenében településeink „belsőségeinek” sűrítése irányába mutatnak.[2]

Városaink természeti környezetet feleméstő növekedésének féken tartása csak egy azok közül a meghatározó fenntarthatósági szempontok közül, melyek mind a meglévő épületállomány esetében, mind új épületek tervezésekor a folyamatos és megújulásra képes használatot teszik szükségessé. Fontos, hogy egy épület elsődleges tervezett rendeltetésének vagy funkcionális rendszerének kiüresedése nem vonja szükségszerűen maga után a bontást. Elvárható, hogy egy épület minimális átalakítással képessé váljon új használat befogadására, vagy az eredeti funkcióban történt módosulások kezelésére. Akár a város, akár az építés, akár a használók irányából közelítünk, a hosszú távú, megújulásra képes használat a cél. Ennek elérése az új építési technológiák, gépészeti megoldások mellett a legalapvetőbb építészeti eszközök körültekintő kialakításával is segíthető. Ilyenek a helyfoglalás, a telepítés, a térhasználat, vagy az alaprajzi szerkesztés.

A BME Építőművészeti Doktori Iskolában folyamatosan zajlanak e témával kapcsolatos kutatások, de ezek különböző irányokat jelölnek ki. A funkcionális fenntarthatóság és a polivalencia tervezési módszerekként való kutatása mellett ez a tanulmány a nagyléptékű lakóépületek vizsgálatával foglalkozik,[3,4] és példák elemzésével keresi a hosszú távú használat téri, építészeti eszközeit.

#használat

A többlakásos társasházak rengeteg embernek adnak otthont, a tulajdonosok nagy száma következtében későbbi átalakításuk, lebontásuk vagy újraépítésük jogi, társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt bonyolult, összetett folyamat. Emellett energiát, anyagot és pénzt takarítunk meg, illetve csökkenthetjük a károsanyag kibocsátást, ha egy épület hosszabb távon képes ellátni eredeti rendeltetését, vagy más funkciót képes befogadni a korábbi helyett, és nem új kerül a helyére.

A tanulmány olyan kortárs európai lakóépületeket gyűjt össze, amelyeknek az építészeti kialakítása segíti a hosszú távú használatukat. A bemutatott példák segítségével olyan tervezési módszerekkel és eszközökkel vet számot a kutatás, melyek kapcsán előtérbe kerül a használat szabadsága, ami lehetővé teszi, hogy a lakók kevés energia-, valamint pénzráfordítással egyedi és időben is változó módokon tudják belakni, használni a tereiket.[5] A modernista, szigorúan funkcionális megfontolások alapján tervezettekkel szemben a kortárs lakóépületekben megjelenő gyengén definiált, szabadabban belakható terek alkalmasak a változatos és folyamatosan alakuló életmód kiszolgálására.

Egy lakótér kialakításának tekintetében a hosszú távú használhatóság adaptálhatóságot feltételez. Egy ház akkor adaptív, ha tereit, térszervezését, telepítését úgy alakítjuk ki, hogy képes legyen alkalmazkodni a jövőben kialakuló, nem tervezett használatokhoz. A tanulmányban bemutatott példák adaptivitása a betervezett téri tartalékoknak köszönhető. A téri tartalék szószerkezet első fele a bemutatásra kerülő eszközök építészeti vonatkozására utal, a tartalék pedig olyan erőforrástöbbletre, ami által az előre nem ismert krízisre, váratlan igényre képes reagálni az épület. Ezeket a tanulmány három kategóriában vizsgálja. Az elsőbe a lakás mint alapegység lehetséges téri tartalékai tartoznak. A lakások egymás mellé és fölé helyezésével alakul ki a társasház, és jönnek létre a ház közös terei; a második kategóriába az ebből a felépítésből létrejövő, a közös terekben megjelenő tartalékok kerültek, míg a harmadik csoportot a telepítésben rejlők jelentik. Mindhárom léptékhez más-más téralakítási és térszervezési eszközök tartoznak.

5. Részletesebben lásd: MÜLLNER, im., 110-117.

6. Eredeti szövegben: „soft use” és „hard use” SCHNEIDER, Tatjana – TILL, Jeremy: Flexible housing: the means to the end. *Architectural Research Quarterly,* IX. évf., 2005/3-4, 287-296, 289.

#adaptivitás
#téri_tartalék

FLEXIBILIS HASZNÁLATI MÓDOK

Az épületek flexibilis használati módját két kategóriába sorolja Jeremy Till és Tatjana Schneider. Építész-kutatói munkásságuk jelentős részét teszi ki az épületek többféle használhatóságának történeti, elméleti és tervezési szempontú vizsgálata. A két, történeti modern példákon keresztül felállított kategória: a „puha” és a „kemény”, azaz a kötetlen és a kötött használati mód.[6] Az úgynevezett „kemény” esetekben a tervező több használati módot alakít ki, de ezeket – például az átalakítható bútorokat, az eltolható falakat – konkrétan meghatározza, betervezi. Ez bizonyos fokú flexibilitást biztosít, de leginkább olyan használati módok jönnek létre, amelyeket az alkotó ismert, és így szándékosan

#hard_use
#soft_use

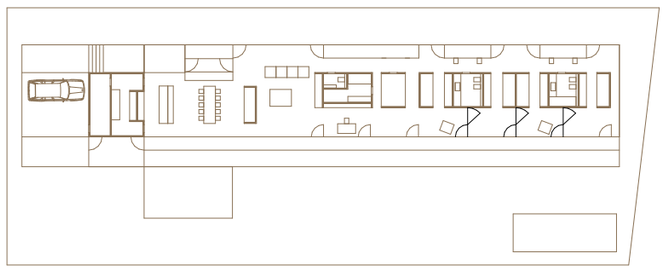

{01 ←} A Bevk Perovic Iroda „House K” elnevezésű családi házának alaprajza, Rodica, Domžale, Szlovénia, 2008

0 5 10 20

{02 →} A Harquitects „Casa1219” elnevezésű családi házának alaprajza, Alau-Solitá I Plegamans, Spanyolország, 2014

0 5 10 20

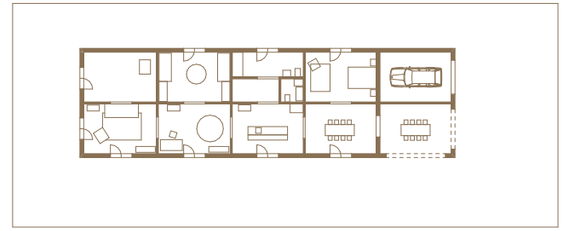

tervezett velük. A következő két egyszerű, kisléptékű példában szemléletesen megvilágítható a kategóriák közötti különbség.

A „kemény” vagy kötött flexibilis használat egyik példája lehet, a tanulmány szempontjából, a Bevk Perovic Iroda tervezte „K house” elnevezésű családiház. A hosszanti elrendezésű épület egy nagy egybefüggő térként is használható, amit középre húzott (körüljárható) funkcionális helyiségek tagolnak. Ezekhez a középre húzott helyiségekhez mobil falak csatlakoztathatók, amelyekkel az épületbelső tagolhatóvá válik. Így az egyik oldalon megszüntethető az átjárás lehetősége és kialakul a szobák sora, a másik oldal pedig továbbra is közlekedőként működik. A mozgatható falaknak két állása van: tetszőlegesen variálható, hogy melyiket zárjuk, melyiket nyitjuk, ami egy szokásos cellás rendszerhez képest flexibilis használatot tesz lehetővé. A lehetséges variációk azonban tervezettek, a használó az építész által felkínált néhány lehetőségből választhat.

A „puha” működés esetében a tervező háttérbe vonul, egy olyan teret hoz létre, amelyet a használó saját maga tud tartalommal megtölteni. A jövőben megjelenő, előre nem látható igények kiszolgálására a kötetlen módszer alkalmasabb, hiszen ebben az esetben a tervezett épület terei kevésbé határozzák meg a használati lehetőségeket. A tervezői törekvés „mindössze” annyi, hogy maximalizálja a használók szabadságát.

A spanyol Harquitects építésziroda „Casa1219” elnevezésű családi háza egy ilyen szemlélettel kialakított térstruktúra: az épület szinte bármelyik tere felcserélhető egy másikkal. A ház 10 darab egyforma 3,5×5,12 méteres alapterületű egységből épül fel. Az egységek megnyitása és tájolása eltérő, ami egyedi karaktert ad az azonos geometriájú celláknak, de az aktuálisan szükséges funkcionális rendszernek megfelelően bármelyik cellában kialakítható a nappali, a háló vagy akár a garázs is. A különböző helyiségek se méretük, se a megnyitások tekintetében nincsenek optimalizálva, specializálva egy-egy funkcióra. A cellák uniformitása révén a lakótérnek több eltérő használata is elképzelhető. Ez a nagyfokú adaptálhatóság az alaprajzi szerkesztésből, a térrendszer semlegességéből következő és a jövőben jól kihasználható tartalék.

A tanulmány azt vizsgálja, mire lehet képes egy tér a jövőben megjelenő, előre nem látható igények kielégítése szempontjából, ezért a „puha” használati és tervezési módot tekinti kívánatosnak. A későbbiekben az adaptálható tér megnevezés erre vonatkozik, és a dolgozat ezt a minőséget keresi és elemzi a következő példákon keresztül.

TÁRSASHÁZAK TÉRI TARTALÉKAI

TARTALÉK A LAKÓEGYSÉGEN BELÜL

Ola Nylander, a Göteborgi Egyetemen oktató építész kutatásainak középpontjában a lakóépületek tervezésének elmélete áll. *Lakóépületek tervezésének kritériumlistája – Egy mód a lakás minőségének népszerűsítésére*[7] című cikkében a lakóterek általános minőségének mérésére egy komplett értékelési rendszert vezet be, ahol a pontozás egyik szempontja a tágasság, és annak három alkategóriája: a tengelyesség, a térben való mozgási lehetőség sokfélesége és a szobák geometriája. Habár Nylander tanulmánya általánosságban beszél a lakások térszervezésének minőségéről, jelen kutatás az általa körülírt tágasságot – mint téri minőséget – az adaptálhatóság egyik mércéjének tekinti.

#tágasság

7. NYLANDER, Ola: Criteria list of housing architecture properties. A way to promote residential quality. In: GROMARK, Sten – ANDERSSON, Björn (szerk.): *Architecture for Residential Care and Ageing Communities: Spaces for Dwelling and Healthcare.* New York: Routledge, 2021, 39-51.

A tengelyesség jelentése és jelentősége az, hogy ha a szobák belső és külső nyílászárói egy tengelyen helyezkednek el, akkor lehetővé válik a helyiségeken, vagy akár az egész épületen keresztüli átlátás. Az elemzés során több helyiség közös tengelyessége több pontot ér, ha az egész épületen keresztül megjelenő nyílászárótengely révén a szabadból a szobákon keresztül egészen az épület másik oldalán lévő kültér felé is átlátunk, az még több pontot ér és magasabb minőséget jelent.

A FAR frohn&rojas iroda berlini hat szintes többfunkciós házának első emeletén két lakás van, melyek bejáratán át ellátunk egészen a lakás túlső faláig, ahol a hálószoba van. Ugyanez a helyzet a hálószoba másik ajtaján kinézve, itt a nappali téren át a loggiára látunk rá. A lakások alaprajzi szerkesztésének másik tartalékképző eleme a középre húzott fürdő-gardrób blokk, amely által létrejön a körüljárhatóság.

A lakásban való mozgás lehetőségeinek sokfélesége Nylander szerint abban az esetben kedvező, ha minél összetettebb a téri rendszere. Tehát három-négy olyan szoba, melyek egyenként két-három bejárattal rendelkeznek és körüljárhatóak, „nagyon tágas” tereket eredményeznek. Az elképzelés szerint az a kedvező rendszer, amelyben a lakás egy adott pontjából elindulva több lehetőség adódik a többi helyiség megközelítésének irányába. Hasonlóan a berlini példához, ilyen nagyfokú körüljárhatóságot biztosít az idézett cikkben is bemutatott Brunnberg & Forshed iroda „Filmstaden Solna” elnevezésű társasházának alaprajzi szerkesztése is. A lakás geometriai közepén egy mosdó blokk kapott helyet, amelyet körülvesz a lakás négy oldala felé az előtér, a nappali, az étkező és a hálószobák sora. Ez a középre húzott elem osztja a teret, és elhelyezkedésével lehetővé teszi a lakásban való mozgás sokféleségét.

Egy lakás tágasságának értékelésekor a harmadik szempont a szobák geometriája. Nylander a szabályos, geometrikus, egy nézőpontból belátható tereket tekinti tágasnak. Ilyen elrendezést mutat a Nylander cikkében is hivatkozott, White Architects tervezte göteborgi társasház alaprajzi szerkesztése, ahol a szabályos rendezettség megjelenik a falak viszonyában és végigvonul a nyílászárók elhelyezésén is. A svédországi lakóépületben egyébiránt jelen van a másik két kívánatos szerkesztési elv is. A lakáson keresztül teljes egészében, az egyik homlokzati faltól

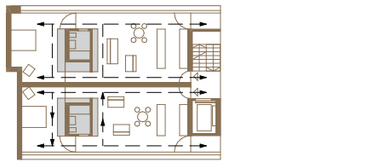

{03 ↑↑} A FAR frohn&rojas Iroda vegyes használatú házának alaprajza, Berlin, 2019
{04 ↑} Brunnberg & Forshed Iroda társasházának alaprajzi részlete
{05 ↗} A White Architects társasházának alaprajza

0 5 10 20

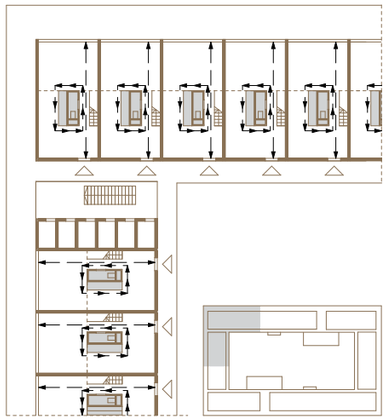

{06 ↑} A Bruther Iroda „Super L” elnevezésű társasházának alaprajza, Bordeaux, 2017

0 5 10 20

#potenciálisan_belakható_terek

8. SCHNEIDER, Tatjana – TILL, Jeremy: *Flexible Housing.* Oxford: Elsevier, 2007, 187.

9. SCHNEIDER – TILL, i.m., 185.

10. HERTZBERGER, Herman: *Lessons for Students in Architecture.* Rotterdam: 010 Publishers, 1991, 32.

{07 ↑} A Lacol Iroda „La Borda” elnevezésű társasházának alaprajza, Barcelona, 2018

0 5 10 20

a vele szemközt lévőig megvalósul az átlátás. A tér közepén egy kis mosdóblokk kap helyet, amely körüljárhatóságot biztosít, bár csak a középső traktusban. A lakás közösségi funkciót betöltő helyiségei több irányból megközelíthetők.

A fenti szempontok arra engednek következtetni, hogy a tágassághoz és így az adaptivitáshoz nagyméretű lakásokra van szükség. Innen nézve a nagy méret hasznos, de nem elengedhetetlen feltétele a rugalmas térhasználatnak. Kisebb méretű lakóterek esetében is sokat tehet ehhez hozzá az alaprajzi szerkesztés.

A francia Bruther Iroda 160 kis alapterületű lakást tartalmazó, „Super L” elnevezésű társasházának az összes egysége szinte azonos elrendezésű duplex vagy triplex apartman. A lakások téglalap alakú alaprajzát mindössze egy körüljárható fürdőszoba és a hozzárendelt belső lépcső tagolja. Ez a kompakt középső elem az alsó és felsőbb szinteken is az egyetlen rögzített része a térnek, amely a fix elem kivételével szabadon használható és belakható. Az apartmanok egy belső, nyitott körfolyosóról közelíthetők meg, így mindkét „végükön” bevilágítottak. Ez tovább növeli a terek flexibilis használhatóságát.

TARTALÉK A KÖZÖS TEREKBEN

Az épület egészére nézve mennyiségi és minőségi téri tartalékokat különböztetünk meg. Mennyiségi értelemben tartaléknak tekinthető a közös területeken kialakított minden olyan hely, helyiség, amelynek nincs konkrét rendeltetése, vagy a területe nagyobb, mint amit az adott funkció minimálisan igényelne. Egy 150 cm széles, természetes megvilágítás nélküli közlekedő csak arra alkalmas, hogy eljussunk rajta a lakásunkhoz. Ha ugyanez a közlekedő szélesebb, és fény is bejut, akkor kialakulhat több, előre nem várt, be nem tervezett használat.[8]

Ilyen lehet a világos, széles közlekedők, lépcsőházak télikertként való működése, de az is, ha egy-egy folyosó közös használatú teraszban végződik. Ezeknek a potenciálisan belakható tereknek a kialakítása növeli az épület flexibilitását, állítja Jeremy Till és Tatjana Schneider a hivatkozott könyvükben.[9] Lehet ez a belakható tér egy széles közlekedő felesleges térrésze, vagy egy önálló funkcióval el nem látott helyiség is, melyet a tulajdonosok olyan módon tudnak használatba venni, ahogyan azt éppen szeretnék, vagy szükséges.

A közös terek kialakításának minőségi értelemben is lehet tartaléka. Ilyen minőségi többlet, ha ezek a közös helyiségek differenciáltak, tehát ha megjelennek a magán és a közös mellett félprivát térrészek is. Az utóbbiak létrehozásának egyik eszköze lehet a lakások bejárata előtti teresedés.

Ezeket a privát és közös határán kialakított köztes térrészeket nevezi Herman Hertzberger „in-between”, azaz köztes szituációknak.[10] A bejárat előtti öblösödések még a közös részen vannak, és bár nincsenek fallal leválasztva, mégis hozzá tartoznak az adott lakáshoz. Itt megjelenhet valami az adott tulajdonosok identitásából, például kikerül néhány növény vagy bútor. Ez a hely a közösségi interakciók elősegítésére hivatott.

Amellett, hogy szabadon belakható, hiszen nincs előre meghatározott funkciója, itt elmosódik a határvonal közös és privát között: mindenki jogosan használhatja.[11]

A svéd „Brf Viva" elnevezésű társasház fenntarthatósági mintaprojektként készült, a Malmström Edström Építésziroda munkájaként. A lakások világos, nyitott oldalfolyosókról közelíthetők meg, bejáratuk előtt a közlekedő kiszélesedik és egy félprivát terasz alakul ki. A közlekedő nyitottsága miatt alkalmas különböző használatok befogadására, amellett, hogy a lakások szellőztethetőségét is biztosítja.

A spanyol Lacol építésziroda „La Borda" elnevezésű társasháza egy úgynevezett „cohousing" épület. A kategória a közösségi lakhatás egy speciális formáját jelenti, ahol a hagyományos társasházakkal ellentétben nagy hangsúlyt helyeznek a közösségi életre és így a közös terekre. A La Borda általános szinti alaprajzán látszik, hogy tudatosan kerültek be többlet terek a közlekedők bővületeként, amelyek nemcsak plusz funkciókat tudnak befogadni, hanem fél-privát, „in-between" terekként is funkcionálnak egy-egy lakás bejárata előtt. Az épület kialakításából következően ennél összetettebb és nagyobb, valódi közösségi terek jönnek létre az alacsonyabb épületrész tetőteraszán. Ide kerülnek a cohousing épületekre jellemző dedikáltan közös funkciók: a konyha-étkező, a vegyes használatú helyiség, a vendégek számára kialakított helyek, a tárolók, a sportolásra és szabadidő eltöltésére szánt részek. A közös terület nagy mérete, valamint differenciáltsága és sokfélesége (zárt, nyitott, fedett-nyitott, publikus, fél-publikus) lehetővé teszi, hogy a későbbiekben az épület adaptálódni tudjon a változó igényekhez.

TARTALÉK A TELEPÍTÉSBEN

Egy épület elhelyezése, területfoglalása is elősegítheti vagy akadályozhatja a későbbi adaptív használhatóságát. Tartalék terek létrehozása, vagy nagyobb terület beépítetlenként való megtartása helyet adhat egy későbbi bővítésre, esetleg más, a jövőben kialakuló használati igény kielégítésére.

Az angol sorházak sok egyéb kedvező tulajdonságuk mellett azért is váltak a flexibilitás sokat idézett példáivá, mert egyszerűen bővíthetők vertikálisan és horizontálisan egyaránt – legalábbis emellett érvel Till és Schneider.[12] A zártsorú, utcavonalon álló, szuterén, földszinti és emeleti részekből álló épületeket úgy telepítették, hogy a hátsó kert irányában nagy méretű szabad terület, kert maradt. Amellett, hogy az épületek belső térszervezése, lépcsőházainak helye is alkalmas volt az átalakításra, a telken meglévő szabad tartalékterület tette lehetővé a hátsó bővítésüket.

A mai társasházépítés gyakorlatában felértékelődni látszik a szabadon hagyott területek jelentősége. Egy épület jövőbeni adaptálhatóságát segíti, ha van ilyen tartaléktér egy lehetséges horizontális bővítéshez, vagy ha adottak a téri és szerkezeti feltételei a vertikális bővítésnek.

A Lacaton-Vassal építészpáros által tervezett, sokszorosan elismert 530 lakásos, földszint plusz tíz emeletes Bordeaux-i lakóépület-bővítés a teljes gondolatiságával a fenntarthatóságra hívja fel a figyelmet és a

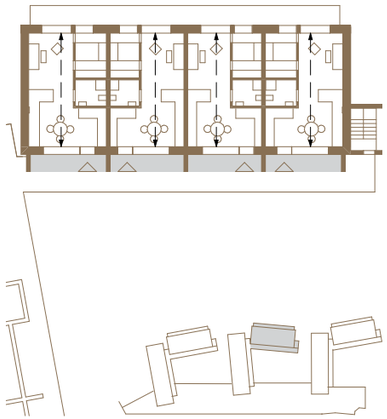

{08 ↑} A Malmström Edström Iroda „BRF Viva" elnevezésű társasházának alaprajza, Göteborg, 2019

11. HERTZBERGER, i.m., 34.

12. SCHNEIDER – TILL, i.m, 287-296, 287.

#bővíthetőség

{09 ↑} A Lacaton Vassal Iroda Bordeaux-i társasház bővítésének alaprajza, Bordeaux, 2017

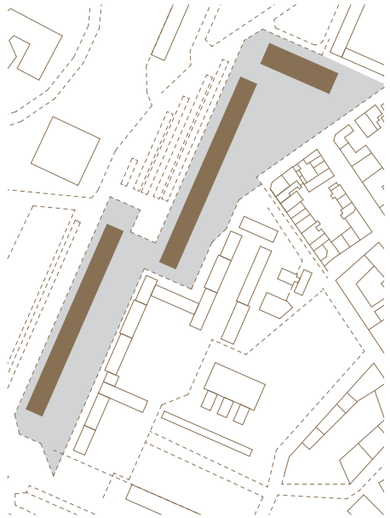

{10 ↑} A Lacaton Vassal Iroda Bordeaux-i társasház-bővítésének helyszínrajza, Bordeaux, 2017

13. MORENO, Cristina Díaz – GRINDA, Efrén García: Everyday Delights. A Conversation with Anne Lacaton & Jean Philippe Vassal. In: Fernando Márquez Cecilia (szerk.) – Richard C. Levene (szerk): *El Croquis, N.177/178: Lacaton & Vassal (1993–2015)*, Madrid: El Croquis Editorial, 2015, 5-31, 15.

14. SCHNEIDER, Tatjana – TILL, Jeremy: Flexible housing: the means to the end. *Architectural Research Quarterly*, IX. évf., 2005/3-4, 287-296, 287.

15. ZAERO-POLO, Alejandro (szerk): Mixed Use development, Wandsworth. In: ZAERO-POLO, Alejandro (szerk): *El Croquis N.187: Sergison Bates (2004–2016)*, Madrid: El Croquis Editorial, 2016, 38-51.

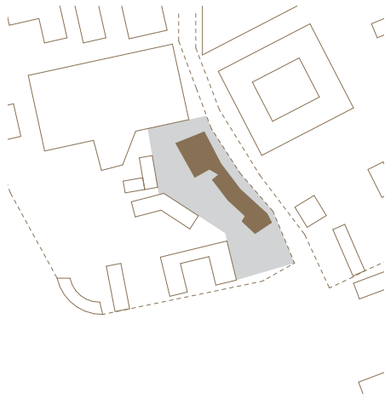

{11 ↑} A Sergison Bates Iroda Wandsworth-i műhely és gyár felújításának helyszínrajza, London, 2004

vízszintes terjeszkedés lehetőségét használja ki. A beruházó állam eredeti elképzelése az épület elbontása és egy új létesítése volt. A tervezőpáros azonban gazdasági számításokkal meggyőzte a fejlesztőket, hogy érdemes a meglévő házat bővíteni, felújítani. A bővítés költsége egyharmada volt az új építésnek, és az üzemeltetési költségek is jelentősen csökkentek az új nyílászárók kedvezőbb energetikai tulajdonságai miatt.[13]

Az együttes egyik tömbje egy oldalán, míg a másik két tömb két-két hosszanti oldalán 3,8 méterrel nőtt meg. Ezekbe a plusz traktusokba a teljes homlokzati felületen belenyitották a lakásokat. Az eredeti külső homlokzat új nyílásaiba szintmagas, szoba szélességű nyílászárók kerültek. Az így kialakuló „multifunkcionális" teraszok külső oldalán is eltolható, árnyékolható üvegfelület készült.

Ezek a lakások pontosan azt a téri tartalékot kapták meg, ami annyira hiányzott belőlük. Olyan vegyes használatú térrel bővültek, amit mindenki a számára szükséges, addig nem lehetséges funkcióval tud feltölteni. Ezeknek a tereknek a segítségével képes az épület adaptálódni az építésekor be nem tervezett új igényekhez.

A bővítés az épületek telepítésében rejlő téri tartalékot használja fel. Azért jöhetett létre, mert volt annyi szabad terület a háztömbök között, hogy az egységek „felhízlalása" után is használható, benapozott lakások jöjjenek létre.

A Schneider–Till-tanulmány további felvetése, hogy egy későbbi vertikális bővítés lehetőségének megteremtése növeli az épület hosszú távú flexibilis használhatóságát.[14] Ehhez egyfelől szükséges az a szerkezeti tartalék, ami statikailag lehetővé teszi egy vagy több szint ráépítését a meglévőre. Másfelől szükséges az, mint ahogyan a horizontális bővítésnél is, hogy a megmagasított épülettömeg ne lehetetlenítse el a saját vagy a környező épületek használhatóságát.

A Sergison Bates Iroda Wandsworth-ben egy vegyes használatú stúdió- és lakóházat alakított ki egy olyan felújítás során, ahol horizontális és vertikális értelemben is tudott bővülni az 1930-as években épült festékgyár. A meglévő épület földszintjére és emeletére kereskedelmi egységek és műtermek létesülhet. Erre az épületrészre második emeletként egy apartmanszárny, az egykori gyárépület mellé pedig egy új, hat szintes egységbe további lakások kerültek.[15] Egykoron, az ipari létesítmény tervezésekor nem lehetett szempont a későbbi adaptív használhatóság. Azonban, mivel a minimális méretekre való optimalizálás vagy a rendelkezésre álló telekterület teljes kihasználása nem történt meg, létre tudott jönni egy szerkezeti és téri tartalékokkal is rendelkező épület, amely nyolcvan év elteltével alkalmazkodni tudott az újonnan megjelenő igényekhez.

EGY NAGY LÉPTÉKŰ MAI BUDAPESTI, VALAMINT EGY ADAPTÍV SPANYOL TÁRSASHÁZ ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

A fent bevezetett szempontrendszer első sorban a társasháztervezés gyakorlatát segítheti. Ugyanakkor meglévő épületek téri tartalékainak vizsgálatán keresztül azok adaptív képességét is értékelhetjük. A következőkben egy tipikusnak mondható budapesti, valamint egy építés alatt lévő spanyol társasház ilyen nézőpontú összehasonlító elemzését végzem el.

Az Építész Stúdió Pannónia utcai társasháza, bár felépítésében hordozza a jelenlegi befektetői, gazdasági és társadalmi környezet lenyomatát, építészeti minőségében mintha kiemelkedne a hasonló soklakásos házak közül. Az épület Újlipótvárosban, a Dunától két utcára helyezkedik el, zártsorú, keretes beépítéssel 231 lakást foglal magába. A keretes elrendezésű, földszint plusz hét szintes tömeget egy „U” és „I” alaprajzú tömbre bontották a második emelettől felfelé. A telepítést a szabályozási környezet, míg a helytakarékos és költséghatékony középfolyosós elrendezést a piac elvárásai határozták meg.[16] A középfolyosókról két irányba lakások sora nyílik, melyek közlekedő felőli oldalán a konyha és a fürdőszoba, a homlokzat felé pedig kettő vagy három szoba kapott helyet.

A spanyol épület kisebb, egy 85 lakásos, még építés alatt álló szociális társasház, a barcelonai székhelyű Peris+Toral tervezőiroda munkája.[17] Felépítését tekintve egy belső udvar köré szervezett, körfolyosós elrendezésű, keretes beépítésű, szabadon álló épület.

A tengelyes szerkesztés szempontjából a Pannónia utcai ház középfolyosós rendszere alapvetően kizárja annak lehetőségét, hogy az épületen keresztüli, a homlokzattól a vele szemben lévőig érzékelhető átlátás megvalósulhasson. Ezáltal a lakások egyik oldala felől nem tud bejutni a természetes fény, és átszellőztetésre sincs lehetőség. Szintenként néhány, sarokpozícióban vagy folyosóvégen lévő egységnél volna erre lehetőség, de a szerkesztés nem ezt mutatja.

A körüljárhatóság, ami egyben a térben való mozgás sokféle lehetőségét is magában rejti, ugyancsak nagyon korlátozottan valósul meg.

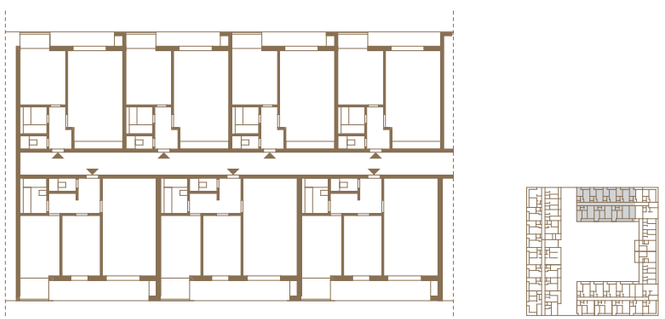

16. ÉPÍTÉSZ STÚDIÓ - FÜRDŐS Zsanett (szerk.): Racionalitás és praktikum: az Építész Stúdió Pannónia utcai társasháza. *Építészfórum*, 2020. https://epiteszforum.hu/tarsashaz-a-pannonia-utcaban-epitesz-studio (utolsó elérés: 2021. 05. 07.)

17. Marta Peris és Jose Manuel Toral 2005-ben alapította az irodát, tervezői praxisuk mellett mindketten oktatói és kutatói tevékenységet is folytatnak a barcelonai építész egyetemen. Kutatásaik középpontjában a szociális lakhatás és várostervezés áll.

{12 ←} Az Építész Stúdió Pannónia utcai társasházának alaprajza, Budapest, 2019

0 5 10 20

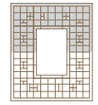

{13 →} A Peris Toral Iroda társasházának alaprajza, Barcelona, 2020

0 5 10 20

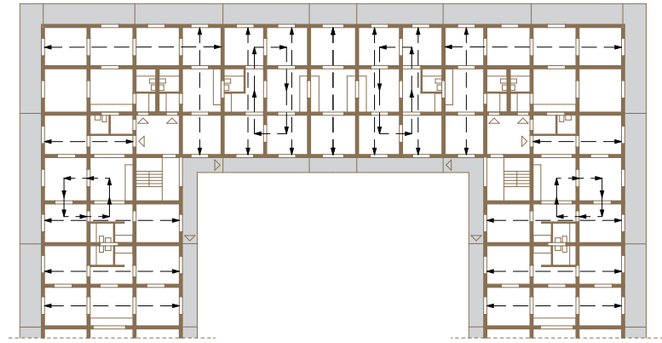

18. PERIS+TORAL: 85 viviendas sociales cornellá. *PERIS+TORAL*, 2017. https://peristoral.com/proyectos/85-viviendas-sociales (utolsó elérés: 2021. 05. 07.)

A szükséges minimumra optimalizált helyiségméretek egyszerűen nem teszik lehetővé azt, hogy akár csak egy középre húzott beépített bútor, vagy egy térelválasztó elem körüljárható legyen. A szobák közötti közlekedés ugyancsak értelmetlen lenne a helyhiány miatt.

A tágasság harmadik kritériuma az egyszerű geometriájú terek sora, ahol a szoba bármely pontjából belátható a tér egésze. Ez a fajta racionális letisztultság kifejezetten sajátja ennek az épületnek, mind a lakások szerkesztésében, mind az alaprajzi térszervezés egészében. Ez a következetesen kidolgozott, szigorú építészeti karakter adja az épület kiemelkedő minőségét.

Ugyanennek a szerkesztési kívánalomnak egy egészen szélsőséges példája valósul meg a Peris+Toral társasházban. Az épület általános szinti alaprajza 108 darab, közel azonos méretű és arányú, egymással összenyitható, mátrix-szerűen kapcsolódó egységből áll.[18] Az így kialakuló térbeli rács övezi a belső udvart, amelynek négy sarkában kaptak helyet a függőleges közlekedő magok. Ezek előteréből nyílik lépcsőházanként két vagy három lakás, így egy szinten összesen tíz egység közvetlenül innen, másik nyolc pedig a belső udvar felé lévő körfolyosóról közelíthető meg. Az utóbbiak a közlekedő szakaszolása miatt azok „végére” esnek, így egy-egy saját bejárati teraszról érhetőek el. Emellett minden lakáshoz a külső oldali homlokzat mentén saját privát terasz tartozik.

A sarokba pozícionált elrendezés miatt a tengelyesség a spanyol épület teljes térrendszerében tetten érhető. Minden szabályos téglalap szerkesztésű helyiség összenyitható az őt körülvevőkkel, vagy a külső térrel – kivétel ez alól az, ahol a fürdőszobák, konyhák berendezései „eltorlaszolják” az átjárást, de vélhetően mögöttük is bontható falszakaszokkal vannak határolva a helyiségek.

Bár ez az összenyithatóság hordozza magában a körüljárhatóság lehetőségét, a lakások alaprajzi elrendezése ezt nem tükrözi. A bútorok berendezési alaprajz szerinti tervezett elhelyezése miatt a szobák több irányból való megközelítése nem lehetséges. Ugyanakkor az a geometrikus szerkesztés, mely lehetővé teszi a helyiségek egy adott pontból való belátását, maximálisan megvalósul.

Az épület közös tereiben, a körfolyosón minőségi tartalékot jelent, hogy megjelenik a privát és fél-privát terek változatossága a bejárati nyitott, ezért benapozott és szellős teraszok formájában. Ezek alkalmasak lesznek arra, hogy kitelepüljenek rájuk a lakók.

A Pannónia utcai épület közös helyiségeiben (közlekedőiben) sem mennyiségi, sem minőségi téri tartalék nincs. Kivétel ez alól, hogy a folyosók végén ablakokat alakítottak ki, amiken természetes fény jut a belsőbe. Mivel az épület közös tereiben is minden méret a minimumra van „optimalizálva", a folyosók hiába világosak, nem fognak tudni előre nem várt funkciókhoz igazodni, nem belakható terek. A minimum méretre való tervezés másik következménye a közösségi terek differenciálatlansága, így a privát, fél-privát és közösségi terek vegyes rendszerei sem tudnak kialakulni. Nincs átmenet a közös és a privát részek között, a közlekedőfelületek csak az elsődleges funkciójuk betöltésére alkalmasak.

A pesti épület telepítésében, a beépítési sűrűségében rejlő téri tartalékok a zártsorú keretes jelleg miatt korlátozottak. Egy újonnan kialakuló használati igény esetén a bővítés lehetősége előreláthatólag csekély, hiszen a rendelkezésre álló telekterületből csak annyi nincs jelenleg beépítve, ami a szabályozás alapján feltétlenül szükséges az épülettömegek benapozottságához.

A spanyol épület köztérrel körülvett szigetként áll: két oldalát járda és autóút, a másik felét pedig a megnyitott tömbbelső tere övezi. Az épület földszintjén üzlethelyiségek és a vertikális közlekedőmagok kaptak helyet. A földszinti zárt funkciók három tömbje között, az átkötéseken keresztül „befolyik" az épület alá a köztér. A belső közös használatú udvar különböző szűrőkön keresztül érhető el, így bár a köztér része, mégis inkább a társasházhoz tartozik. Olyan köztes hely ez, amely használat szempontjából a társasház és a városi köztér között van, így az épület telepítéséből adódó tartalékként értelmezhető.

A két épület elemzéséből is az látszik, hogy a lakások adaptív terei a közeli jövőben még talán kompromisszumokkal lakhatók be. Noha az egyes egységek sokféleképen használhatóak, illetve az adott szint tetszőleges módon szakaszolható, ami nagy adaptivitást biztosít, ez egyben azt is jelenti, hogy egy nappali akkora és olyan minőségű, mint egy előszoba.

A közös terek és a telepítés tartalékai, az épület földszintjének kialakítása, az épület köztérrel való kapcsolata a jelen használóinak is többletet adnak a minimálisra redukált közös (külső és belső) területekkel szemben. Végül, feltételezhető, hogy a lakások szerkesztésében lévő „relatív kompromisszumot" a hosszú távú társadalmi haszon tudja majd ellensúlyozni.

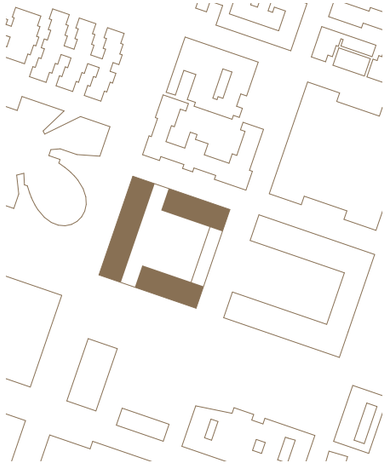

{14 ↑} Az Építész Stúdió Pannónia utcai társasházának helyszínrajza, Budapest, 2019

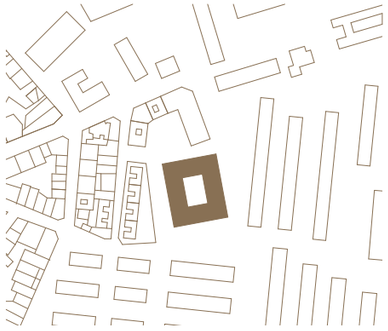

{15 ↑} A Peris Toral Iroda társasházának helyszínrajza, Barcelona, 2020

IRODALOMJEGYZÉK

BRUNDTLAND, Gro Harlem: *Our common future*. United Nations: World Commission on Environment and Development (WCED), 1987.

CECILIA, Fernando Marquez – LEVENE, Richard (szerk.): *El Croquis N.197, Bruther, 2012–2018*. Madrid: El Croquis Editorial, 2018.

FÜRDŐS Zsanett (szerk.): Racionalitás, és praktikum: az Építész Stúdió Pannónia utcai társasháza. *Építészfórum,* 2020. https://epiteszforum.hu/tarsashaz-a-pannonia-utcaban-epitesz-studio (utolsó elérés: 2021. 05. 07.)

GYÖKÉR András: Programozott Tartósság. In: SZABÓ Levente (szerk.): *Glokális Építészet*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2019.

HERTZBERGER, Herman: *Lessons for Students in Architecture*. Rotterdam: 010 Publishers, 1991.

MORENO, Cristina Díaz – GRINDA, Efrén García: Everyday Delights. A Conversation with Anne Lacaton & Jean Philippe Vassal. In: Fernando Márquez Cecilia – Richard C. Levene (szerk): *El Croquis, N.177/178: Lacaton & Vassal (1993–2015),* Madrid: El Croquis Editorial, 2015, 5-31.

MEGGYESI Tamás: *Számadás – Válogatott tanulmányok*. Budapest: TERC Kiadó, 2011.

MÜLLNER Péter: A használó felszabadítása. A használóról alkotott kép változása az építészetelméletben a 20. század közepétől napjainkig. In: BUN Zoltán – SZABÓ Levente (szerk.): *Építészet és innováció*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2020, 100-117.

NYLANDER, Ola: Criteria list of housing architecture properties-A way to promote residential quality. In: GROMARK, Sten – ANDERSSON, Björn (szerk.): *Architecture for Residential Care and Ageing Communities: Spaces for Dwelling and Healthcare.* New York: Routledge, 2021, 39-51.

PERIS+TORAL: 85 vivendas sociales cornellá, *PERIS+TORAL,* 2017. https://peristoral.com/proyectos/85-viviendas-sociales (utolsó elérés: 2021. 05. 07.)

SCHNEIDER, Tatjana – TILL, Jeremy: Flexible housing: the means to the end. *Architectural Research Quarterly,* IX. évf., 2005/2, 157-166.

SCHNEIDER, Tatjana – TILL, Jeremy: *Flexible Housing*. Oxford: Elsevier, 2007.

ZAERO-POLO, Alejandro (szerk): Mixed Use development, Wandsworth. In: ZAERO-POLO, Alejandro (szerk): *El Croquis N.187: Sergison Bates (2004–2016),* Madrid: El Croquis Editorial, 2016, 38-51.

MAI SZEMMEL

Posta, Fonyód, 1971–74

AKKOR
A Balaton Regionális Tervvel szakpolitikailag is felpörgetett, tudatos területfejlesztésnek szükségszerű következménye lett a „magyar tenger” növekvő turistaforgalmához kötődő közfunkciók megújulása az egyes partmenti településeknél. A folyamatosan épülő szállodák, üdülők és kempingek hatására az ezeket kiszolgáló egységek is sorra jelentek meg. 1971-ben a Somogyi Néplap is izgatottan számolt be az új fonyódi posta építéséről, az infrastrukturális fejlődés újabb eleméről. A Posta Tervező Intézet által tervezett épület a város központjába, a nagyvonalú beruházásokkal átalakuló új centrumba került. Telepítésénél fontos szempont volt a már meglévő közfunkciókhoz való kapcsolódás, bár a zárt, keretes beépítése első ránézésre nem ezt a szándékot tükrözte. Az épület jól láthatóan négy markáns funkcionális egységre osztható, a főépület, a lépcsőház, a csomagátadó és a hátsó földszintes raktár összeillesztése. A földszintre került a posta hivatala, az első emeleten található a telefonközpont – ekkora épületben jellemzően nem csak egy funkciót alakítottak ki akkoriban. A második emeletre szolgálati lakások kerültek. A függőleges közlekedőrendszer az épülethez külön kapcsolódott, amelynek kivitelezése elhúzódott az előírásoknak nem megfelelő építés miatt, így a kivitelezés három évig tartott. Az épületet körbevevő magas fal a postai szolgáltatáshoz tartozó raktárokat rejtette magában, és az épület formailag legizgalmasabb része is a szállításhoz kapcsolódott: a földszinten található, a főútra merőlegesen elfektetett vasbeton cső közvetlenül összekapcsolta a közterületet a postával. A szoborszerű megjelenéshez hozzájárult az ellebegtetett földszint feletti, absztrakt kubusszerű formálás. Az előregyártott vasbeton pilléreknek köszönhetően egy sűrű függőleges osztású homlokzati kép jött létre, ami markáns, tárgyszerű formát adott az épületnek.

MOST
Jelenleg Fonyód egyik legkarakteresebb épülete a postahivatal. Bár a körülötte levő épületek átalakulnak és megújulnak, ez az épület kitartóan szolgálja a helyi lakosokat és a nyaralókat egyaránt – funkcionálisan megfogyatkozva, de formailag töretlenül. Az eltelt ötven év viszontagságai meglátszódnak a postán, rajta mindenhol a karbantartás hiányának jelei fedezhetők fel, a bomló homlokzati hőszigetelés, a málló vasbeton elemek és a mohás felületek mind erről árulkodnak. A csomagszállításra használt vasbeton cső karakterében még mindig nagyon markáns, bár az évek során funkcióját vesztette. A keretes beépítés az épület hátrányára válik, mert míg a városközpont az évek során megújult – bár ennek egyes lépései megkérdőjelezhetők –, addig a posta erődként tartja magát a változással szemben. A földszinten jelenleg is üzemelő hivatal még belakja a saját szintjét, de az emeleti részek már évek óta üresen állnak. A belső tér megjelenését leginkább a sötétbarna falambéria és álmennyezetek jellemzik. E burkolatok használata a rendszerváltás előtti időre emlékeztet, mondhatnánk retrónak is, de ez itt eredeti: a felületek egyfajta (korabeli értelemben vett) otthonosságot sugallnak, miközben a (mai) térérzékelésünk szempontjából kissé már nyomasztók. Az épület jelenlegi állapota aggodalomra adhat okot, miközben olyan értéket képvisel, amelyet kár lenne veszni hagyni. A homlokzati függőlegesen tagolt kialakítás és az egymás mellé helyezett vasbeton testek – lépcsőház, csomagátadó – olyan formai világgal bírnak, amelyek különlegessé és egyedivé teszik. A bejárat, az emelt platót szegélyező árkád felülvilágítói (melyek a homlokzati sávokból futnak le és alkotnak penge-peremet) ma is a gondos és átgondolt tervezésről árulkodnak. Érthetetlennek tűnik ez a közöny: a ház formái ma is korszerűnek tekinthetők, értően megújíthatók és trendivé tehetők.

Barta Fruzsina

ÉPÍTÉSZ
K. Artner Klára
/ POTI

AKKOR

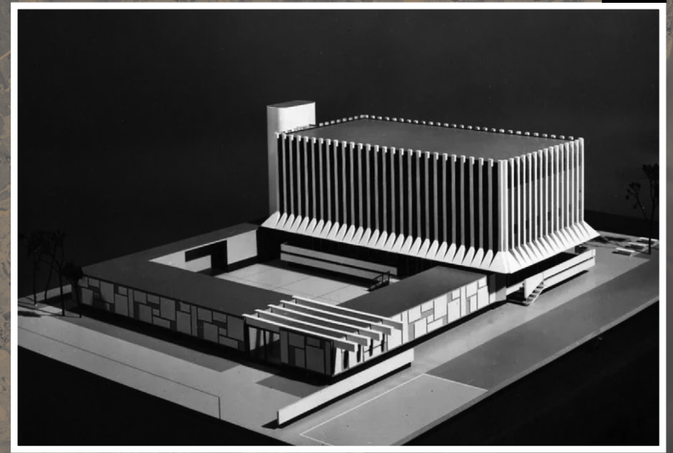

AKKOR

MOST

MOST

MOST

IRODALOMJEGYZÉK
BAKOS János – KISS Antalné – KOVÁCS Gergelyné: *Postaépítészet Magyarországon*. Budapest: Távközlési Könyvkiadó, 1992.

FARKAS Tibor: Fonyód. *Magyar Építőművészet*, XXV. évf., 1963/5.

LAJOS Géza: Védjük a munkások biztonságát. *Somogyi Néplap*, XXIX. évf. 1973/251, 3.

NÉMET Ernő: *Új Fonyód születése*. Fonyód: Német Ernő magánkiadás, 2015.

SCHNELLER Vilmos: A Dél-Balatonpart építészeti arculata. *Magyar Építőipar*, XXXIV. évf., 1985/8, 472-477.

n.i.: Postai irodaház épül Fonyódon. *Somogyi Néplap*, XXVII. évf., 1971/241, 4.

n.i.: Épül a fonyódi új postahivatal. *Somogyi Néplap*, XXVIII. évf., 1972/60, 1.

05

Kihasználás
—
A természetes táj átalakításának természete

200 HORVÁTH-FARKAS Zsófia
KASTÉLY ÉS PARK
A felhagyott vidéki kastélyok és kúriák program-alkotási lehetőségei a gazdasági környezet és a parkhasználat tükrében

212 OSTORÓCZKY Nóra
MAI SZEMMEL: RAVATALOZÓ, TIHANY

214 NAGY MERCÉDESZ Erika
SZABÁLYOZOTT SZABÁLYOZATLANSÁG
A 19. századi folyószabályozás épített öröksége Magyarországon

226 PÉTERI ZSOLT
MAI SZEMMEL: GYÓGYFÜRDŐ, HÉVÍZ

228 OSTORÓCZKY Nóra
VÁLYOGRA VÁLTVA
A föld alapú építőanyagok újra megjelenése a kortárs európai építészetben

240 PERÉNYI Flóra
MAI SZEMMEL: SZOT ÉTTEREM, BADACSONY

SZERZŐ
HORVÁTH-FARKAS ZSÓFIA

TÉMAVEZETŐ
BARTÓK ISTVÁN DLA

Kastély és park

A FELHAGYOTT VIDÉKI KASTÉLYOK ÉS KÚRIÁK PROGRAMALKOTÁSI LEHETŐSÉGEI A GAZDASÁGI KÖRNYEZET ÉS A PARKHASZNÁLAT TÜKRÉBEN

A magyar épített örökség meghatározó elemei az országszerte nagy számban megtalálható vidéki kastélyok és kúriák. A 20. század politikai és gazdasági változásai nyomán az eredetileg jobbára a nemesség lakhelyéül szolgáló, majd a szocializmusban államosított és közösségi használatba vett épületek ma rendre üresen állnak. Karbantartás nélkül a védelem alatt álló épületállomány gyorsan pusztul, funkció híján a folyamat megállíthatatlan. Az épületek értékét az általuk hordozott történet adja, ami azonban a rendszerváltás után jellemzően félbemaradt. A kutatásomban arra keresem a választ, hogy ezek hogyan írhatók tovább, miként definiálható a megmenekülést biztosító új használati mód 2021-ben. Milyen lehetőségek vannak a programalkotás során, ha az épület helyreállításának indíttatása az értékmentés, de ehhez hosszú távon az önfenntartó megoldás megtalálása a cél? Érvelésem alapját az a felismerés adta, hogy a valamikori uradalmak központi épületeinek sorsa nem függetleníthető a hozzá kapcsolódó park, falu vagy a gazdasági (termelő) környezet helyzetétől. Az elmúlt száz év közös kastélytörténetébe ágyazott eseteket elemzek, változatos háttérrel rendelkező értékmentő kísérleteket mutatok be.

#értékmentés
#nosztalgia
#hasznosíthatóság

1. 2021 márciusában indult a *Telex* online napilap *Műemlékvita* című cikksorozata, melynek első véleménycikkét Csomay Zsófia építész írta. A cikksorozat válaszírásaiban építészkritikus, esztéta, urbanista és műemlékvédelmi szakember véleményeit olvashatjuk a budai várnegyed átépítése nyomán újra előtérbe kerülő műemlékvita kapcsán. https://telex.hu/cimke/muemlekvita (utolsó elérés: 2021. 06. 25.)

2. RUSZ-AJTONY Eszter: Háromszéki kúriák nyomában, *Építészfórum*, 2018. https://epiteszforum.hu/haromszeki-kuriak-nyomaban (utolsó elérés: 2021. 04. 25.) Kiemelés a Szerzőtől.

AZ ÉRTÉKESSÉG, A HASZNOSSÁG ÉS A FENNTARTHATÓSÁG ÖSSZEKAPCSOLÓDÓ DILEMMÁJA

Az utóbbi hónapokban, különösen a várnegyed rekonstrukciói nyomán egyre szélesebb körben folyik a vita a magyarországi műemlékvédelem bizonytalan helyzetéről. A nyilvános párbeszéd megindulása hamar elkezdett túlnőni a szűken vett szakmai vitaközegen – már ha van ilyen –, rávilágítva arra az akadémiai körökben is gyakran elhangzó érvelésre, miszerint műemlékeink elsősorban a történelemünk őrzői, ilyenformán a fenntartás gyakorlati kérdései másodlagosak a múlt értékeinek védelme, a nemzeti identitásunk ápolása mellett.[1] Másrészről viszont a korlátok közé szorított szocialista gazdasági termelés után a rendszerváltást követő hazai vadkapitalizmusban felnövő generáció gondolkodásmódjának egyik sarokpontját képezi a profitmaximalizálást célzó „hatékonyság és hasznosság mindenek felett” elve. Az értékesség és a hasznosság tehát azok a fogalmak, amik mentén ma megpróbálhatjuk értelmezni az épített örökségünket, és amelyek bonyolult kapcsolatuk ellenére rendre ugyanazokat az általános kérdéseket hívják elő. Egy épület kora önmagában érték-e? Fontos-e és miért az „autentikusság”? Funkció nélkül lehet-e valami hasznos? Van helye az építészetben a nosztalgiának? A klímaválság küszöbén pedig felmerül még egy, az előző felvetéseket tovább árnyaló dilemma, hogy egy funkcionálisan átgondolatlan, megépültekor vagy helyreállításakor is csupán bizonytalan kihasználtságú épület rendbetétele szükséges értékmentésként értelmezhető, vagy a mai kor fenntarthatósági kihívásainak – hosszútávon káros – semmibevételeként? Éppen emiatt a közelmúlt óriási, központi költségvetésből megvalósuló kastélyrekonstrukcióival szemben többen is felrótták, hogy nem volna-e célszerűbb – értsd: fenntarthatóbb – ugyanennek az összegnek az átcsoportosításával inkább a még menthető, egykori vidéki nemesi lakok vagy birtokközpontok rendbetételére koncentrálni, s ezzel új lendületet adni a vidékfejlesztésnek?

A tanulmányomban a fenti gondolatmenetet tovább fűzve a történelmi magyarországi kiskastélyok, illetve kúriák mai helyzetét és fejlesztési lehetőségeit vizsgálom. Ennek a konkrét apropóját a mezőszilasi Zsembery-kúria tervezése adta, amely magánkézben van, és bár a tulajdonos elkötelezett a rendbetétele mellett, a hasznosítás módját nem tudta megfogalmazni, így a szélesebb körű programvizsgálat és -alkotás fontos tervezői feladattá vált. Ebben kezdetben az a nemesi történetírásból és történelmi regényekből átszűrődött naiv kortársi vízió motivált, miszerint a kastélyban-lét egyet jelent a magas „városi” műveltség és a természettel való együttélés fúziójával. A valóság persze ettől jóval összetettebb: az épület fizikai rendbetételének vágyán túli programalkotás talán legfontosabb kérdését Rusz-Ajtony Eszter fogalmazta meg háromszéki kúriák kutatása során: *„Hogyan hasznosítható a 21. században egy másfajta komfortigények kielégítésére hivatott műemlék épület, anélkül, hogy építészeti és művészeti értékei csorbulnának? Hogyan működhetnének önfenntartó módon, külső segítség nélkül?”*[2]

A válasz keresését a magyar arisztokrácia utolsó száz évének megismerésével kezdtem.[3] A kutatás során azonban világossá vált, hogy bár a 20. század országsorssal, politikával, és teljes társadalmi átalakulással átszőtt történeti felfejtéséből leszűrhetők az épületállomány helyzetére vonatkozó általános érvényű megállapítások, ezekből nem következnek ma érvényes univerzális megoldások, és nem rajzolhatók fel kizárólagosan érvényes utak, minták. Mégis a történelemi kontextus figyelembevétele, valamint a korábbi társadalmi és gazdasági rend megértése elvezethet egyfajta alternatív vidékfejlesztési megközelítéshez, ami az urbanizáció ellenpontjaként a megmenteni kívánt épületeket az újraélesztendő vidék közösségi értékeként kívánja bevonni a falusi vagy kistérségi élet körforgásába, hogy a valamikori kastélyok, kúriák és udvarházak újra a *„szellemi kisugárzás fókuszpontjai”* lehessenek.[4]

Ugyan előfordulnak a fentiek szerinti kezdeményezések, de a hasznosítás jó gyakorlatainak feltérképezéséhez a nemrég helyreállított, vagy éppen megújulás előtt álló épületek esetében mégis érdemes különbséget tenni a magáncélú fejlesztések eredményeként és a nagyarányú állami támogatással – például a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében – megújulók között.[5] A jellemző léptékkülönbségen túl (szemben a nagy mennyiségű magára hagyott kúriával most a legnagyobb kastélyok esnek át rekonstrukción) észre kell vennünk, hogy nem feltétlenül a végeredmény esztétikai megjelenése szempontjából érdekes a különbségtétel, hiszen mindkét esetben az értékmentés a legmeghatározóbb.[6] Azonban a jelentős támogatásból megvalósuló központi (nagy)beruházások és a magánszféra fejlesztési megközelítései a programalkotás, illetve a későbbi fenntartás kérdései felől alapjaiban térnek el egymástól. Az állami finanszírozású projekteknél sok esetben jellemző, hogy az épület történeti és/vagy esztétikai értékének feltárása, valamint bemutatása az elsődleges cél, ezért az épület gyakorta önmagát bemutató múzeummá, tulajdonképpen „műtárggyá”, a fenntartás kérdése pedig lényegében másodlagossá válik. Ez nem feltétlenül probléma egyes kiemelt eseteknél és kulturális értékeknél, a felújításra váró (kis) kastélyok nagy száma azonban messze meghaladja az állami fenntartás lehetőségeit, így az épületállomány – a nemzeti vagyon – védelmében érdemes volna elősegíteni és támogatni a magánfejlesztéseket. Itt viszont a legtöbb esetben nyilvánvalóan jelen lévő érzelmi kötődésen túl a hasznosítás szempontjából jóval gyakorlatiasabb megközelítésre van szükség, hiszen a fejlesztés sikere nagyban függ az anyagi megtérüléstől és a fenntartható üzemeltetéstől. Többek között erre a problémára hívja fel a figyelmet az Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület is abban az – immár egy évtizedes – vitaanyagában, melyet műemlékek hasznosításával, fejlesztésével kapcsolatban fogalmazott meg,[7] és amelyben kiemeli, hogy a jelenlegi műemléki szabályozási környezet tisztázatlansága sem segíti az előrelépést. Mivel a védettség kritériumai nem egyértelműek és átláthatók, a gyakorlatban rendre csak az esztétikai értékek megóvásának érvényesítése a hatósági szempont, ami a hasznosíthatósági lehetőségeket beszűkíti.

#közösségi_érték
#szellemi_központ

3. PÜSKI Levente: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (I.). *Korunk*. XIX. évf., 2008/9, 82-92.

4. MARGITTAI Gábor: *Tiltott kastélyok - Erdélyi történelmi családok a jóvátétel útvesztőjében*. Budapest: Külső Magyarok Kft., 2017, 156.

5. Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram weboldala: http://nkvp.hu/ (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

6. Dr. Román András a műemlékvédelemről szóló könyvében háromféle értékkategóriát különböztet meg: a történeti, az esztétikai és az etikai értéket. A műemlék történeti értéke az épület történelmi tanúságát, mint egy-egy korszak tárgyi bizonyítékát jelenti. Az esztétikai érték lényegében a műemlékké válás alapfeltétele, ugyanakkor az már megítélés kérdése, hogy mit tekintünk esztétikusnak. Az etikai érték lényegében az előző kettő valamelyike vagy együttese által keltett olyan értékkategória, ami a maga komplexitásában az adott épülethez való érzelmi kötődést takarja. DR. ROMÁN András: *487 bekezdés és 617 kép a műemlékvédelemről*. Budapest: TERC Kiadó, 2004.

7. *„A védettségi kötöttségek miatt a műemlékek felújítása, fenntartása, karbantartása, üzemeltetése lényegesen drágább egy új építésű, modern építményhez képest. A jelenlegi rendszer szerint ezeket a kötöttségeket és költségeket kizárólagosan a tulajdonos viseli. Ebből adódóan a magánszférának nem áll érdekében műemlékek fejlesztésével és/vagy felújításával foglalkozni.”* Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület: Javaslatok a műemlékek hasznosításával, fejlesztésével kapcsolatban. *IFK-egyesület.hu*, 2010. http://www.ifk-egyesulet.hu/javaslatok-a-muemlekek-hasznositasaval-fejlesztesevel-kapcsolatban/ (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

#adaptív_újrahasznosítás

8. PLEVOETS, Bie – VAN CLEEMPOEL, Koenraad: *Adaptive reuse of the built heritage. Concepts and cases of an emerging discipline*. New York: Routledge, 2019.

9. PLEVOETS – VAN CLEEMPOEL, i.m., 28.

10. MACHADO, Rodolfo: Old buildings as palimpsest: Toward a theory of remodeling. In: PLEVOETS, Bie – VAN CLEEMPOEL, Koenraad: *Adaptive reuse of the built heritage. Concepts and cases of an emerging discipline*. New York: Routledge, 2019, 28.

#értékkataszter
#palimpszeszt

ÉPÜLETBEMUTATÁSTÓL A FUNKCIONÁLIS ÚJRAÍRÁSIG

A PROGRAMALKOTÁS KÖTÖTTSÉGEI ÉS LEHETŐSÉGEI

A hosszú távú fenntarthatóság érdekében az értékvédelem és a hasznosíthatóság szempontjainak jó arányú összefésülésére lenne szükség. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy milyen új tartalommal tölthető fel egy alapvetően kötött szerkesztésű, aránylag kis léptékű valamikori lakóépület, és hogyan befolyásolják a programalkotást az értékvédelmi kötöttségek.

Bie Plevoets és Koenraad Van Cleempoel a holland Hasselt Egyetem ArcK kutatócsoportjának tagjaiként a történelmi, elhagyott vagy alulhasznált épületek, helyszínek újrahasznosításának, átalakításának vagy megőrzésének elméleti és gyakorlati kereteit vizsgálják. Munkájukat a 2019-ben megjelent *Az épített örökség adaptív újrahasznosítása – Fogalmak és esettanulmányok egy alakuló tudományterületről* című kötetben összegezik,[8] amelyben kísérletet tesznek a témakörhöz tartozó fogalmak szintetizálására, és a beavatkozási stratégiák rendszerezésére. Az új használat definiálása előtt értékkataszter felállítását szorgalmazzák, mely az esztétikain (építészetin) túl a történelmi, társadalmi és gazdasági értékek felfejtését is feladatul tűzi ki, így szorgalmazva az egyensúly megtalálását, a kötött fizikai adottságoktól való elszakadást.

Kutatásuk kiindulópontja a 18. század óta tartó, a megőrzésről és átépítésről zajló vita.[9] Rodolfo Machado 1976-os *Építészet mint palimpszeszt* című írására hivatkoznak,[10] melyben az argentin-amerikai építész-oktató a műemlékeket a palimpszeszthez hasonlította, amennyiben azok magukon hordozzák minden egyes átalakítás nyomát. Ezzel a hasonlattal Plevoets és Van Cleempoel az épített örökséget a múlt rétegeinek anyagi és immateriális őrzőjeként értelmezi, ami egyben magában rejti a funkcionális „újraírás” lehetőségét is. A gondolatmenet lényegében Viollet-le-Duc 1800-as években megfogalmazott műemlékhasznosítási felfogásán alapszik, szemben azzal a kortársa, John Ruskin által vallott nézettel, miszerint a műemlékek megfelelő állagmegőrzése mellett nem lesz szükség helyreállításra. Mivel a magyar kastélyállomány a 20. század második felére az eredeti funkcióját elveszítette, itt mindenképpen újraírásra van szükség. Kérdés azonban, hogy milyen értékek mentén. Plevoets és Van Cleempoel a választ az emlékezet és folytonosság fogalmaival keresik. Úgy vélik, hogy az épített örökségünk értéke az épület történetében keresendő, abban a történetben, ami minden egyes átalakulás során tovább íródik, új réteggel gazdagodik.

A megközelítésből következik, hogy egy kastélyépület történetének továbbírásához elengedhetetlen a múltjának, a szűkebb és tágabb környezeti kontextusának megismerése, valamint a kollektív emlékezetben betöltött szerepének megértése. A következő fejezetben ezért a magyar kastélyok két világháborún és teljes társadalmi átalakulásokon átívelő közös történetéről lesz szó, ami támpontul szolgál, egy lépéssel közelebb visz az egyéni-egyedi programalkotási utak megtalálásához. Fontos kiemelni, hogy a valamikori uradalmak központi épületeinek sorsa nem független a környező földterületek, különösen a kastélypark sorsától.

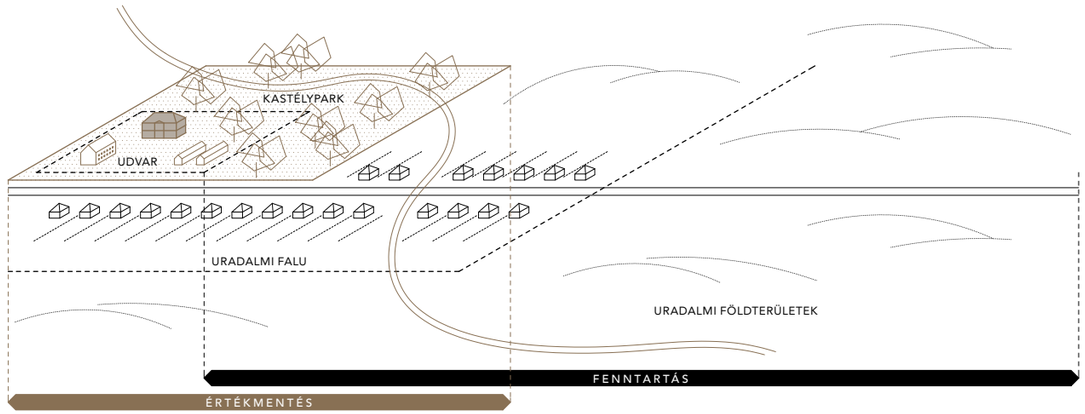

{01 ↑} Kastély – park – uradalmi falu – környező földek viszonyának sematikus rajza

Látni fogjuk, hogy a programalkotás lehetőségeit nagyban meghatározza, hogy mi történt, illetve történik a valamikori birtokközpontok helyén létrejött uradalmi falvak határában (időnként központjában) fekvő jó arányú, szellős zöldterülettel. A történeti háttér elemzése tulajdonképpen a környező földek, az uradalmi falu, a park és a kastély közötti viszonyrendszer változásának jelentőségére mutat rá, ugyanis a programalkotás szintjén lényegesen nagyobb mozgásterünk van, ha nemcsak a megmenteni kívánt épületet próbáljuk új funkcióval megtölteni, hanem annak a parkkal, vagy akár a faluval meglévő kapcsolatának újraírását kíséreljük meg.

A továbbiakban az általános történeti háttér bemutatását egy-egy esettanulmány egészíti ki. A válogatásom a fenti gondolat szemléltetésére szolgál, hazai és erdélyi példák egyaránt szerepelnek benne. Értékelésükkor a közvetlen szomszédságra gyakorolt hatás érdekelt.

TÖRTÉNETI HÁTTÉR
MEGÍTÉLÉSEK ÉS MEGKÖZELÍTÉSEK

„A kastély, mint kiváltságos életforma, mely az elkülönülés minden lehetőségét megadja lakóinak; az elvonultságot a világ zajától, teljes magányt, bensőséget és meghittségét – nyújtja az élet minden kényelmét, örömét, szépségét, a természetbe olvadás áhítatát, a művészet kincseiben való gyönyörködést, az anyagiak révén a gond nem ismerését; magasabb rendű szellemi életet s együttélést a múlttal, nemzedékek letűnt hosszú sorával, a történelemmel, az ősökkel, kik a kiváltságot s módot megszerezték s amely az utódokat – noblesse oblige – kötelezi. A társadalom vezető osztályának légköre ez, amelyre érzelmi mozzanatok nélkül kívülálló aligha tekinthet.”[11]

A SZIMBÓLUM – NOBLESSE OBLIGE

A magyar vidék gazdasági működését a második világháborúig a mezőgazdasági művelés, különösen az uradalmi birtokrendszer határozta meg, melynek felépítése a termelékenység hatékonnyá tételén alapult, és jellemzően az egész tájat formáló, óriási haszonkertként működött. Ezeknek a központja és egyben csúcspontja volt a rendszerint ápolt parkkal, illetve a hozzá tartozó gazdasági épületekkel (istállókkal, magtárakkal, cselédlakásokkal, majd a 18-19. század fordulójától a korszerű mezőgazdaság egyéb üzemegységeivel) övezett kastély – mutat rá Tamáska Máté.[12] Ennek az épületnek erős a kapcsolata a tájjal: gyakran emelték magaslatra, helyezték el patak, esetleg tó közelében, és sokszor fákkal szegélyezett reprezentatív allékat létesítettek a parkból egy-egy kirándulóhely irányába. A fő- és melléképületek telepítésének egyik alapelve az „udvarképzésre” való törekvés volt, mely egyszerre biztosítja a központi épület kiemelt pozícióját, és teremti meg a fenti idézetben is körülírt, manapság naiv nosztalgiával övezett zárt úri világot. Fontos látni azonban, hogy a romantikus elképzelések a tétlenül dorbézoló úri életvitelről sok esetben túlzóak. A birtokok működéséről készült értekezések általában elismerik, hogy a nagybirtokokon folyó uradalmi gazdálkodás a 19-20. század fordulóján nem pusztán egy elmaradott félfeudális kizsákmányolási szisztéma volt, hanem kifejezetten magas színvonalon szervezett korszerű és hatékony termelési forma, hiszen jellemzően olyan gépesített termelés folyt, mely a piaci árutermelést célozta. Éppen ebből fakadtak az egyre súlyosbodó szociális hátrányok. Mivel a birtok tulajdonosa rendelkezhetett a lakókról, a századfordulón már a gépesítés miatt *„a nagybirtok lakta vidékeken általában sokkal kevesebb ember tudott megélni a földből, mint a tanyavilágban.”*[13]

A kastélyok szimbolikus jelentése koronként és társadalmi osztályonként változott. Míg a nemesi történetírás saját maga szellemi, vezetői fölényét láttatta a barbár paraszti világgal szemben egészen a rendszert teljesen elsöprő kommunizmusig, a világháborúk utáni szépprózai művekben ez átíródott, és az elnyomók és elnyomottak kora feletti diadalt jelentette a mindenki egyenlőségét hirdető megközelítéssel szemben. Tamáska szerint a kastélyhoz, vagy inkább az urakhoz fűződő ambivalens viszonyt legérzékletesebben talán Illyés Gyula 1936-ban született *Puszták népe* című műve láttatja. A leírásból egyaránt érezhető az uradalomtól való függés, a kiszolgáltatottság, a félelemmel vegyes tisztelet, és a változás, változtatás lehetőségének hiányából fakadó tehetetlenség és gyűlölet.[14] Az úri lakok tehát az aktuális megközelítések fényében egyszerre jelenthették a vidék fölötti szellemi erőt, vagy a zsarnok elnyomást. Fontos látni, hogy az épülethez fűződő viszonynak egészen az 1990-es évekig minden esetben politikai és/vagy társadalmi indíttatása volt. Az esztétika és az architektúra mintegy másodlagos szempont volt a megítélésben, nem elvitatva persze a tényt, hogy a templomok mellett az uradalmi épületcsoportok központi épületei jelentették a vidéki építészet csúcsát, műépítészeti értékét.

A KÖZVAGYON – ÚJ TÁRSADALMI REND SZÜLETÉSE

A társadalmi erőviszonyokban a második világháború utáni földreform, azaz a föld- és vagyonelkobzások hoztak igazi változást.[15] Az Országos Földbirtokrendező Tanács vezényletével zajlott a nagybirtokrendszer felszámolása. A birtokokhoz tartozó földet, ingó- és ingatlanvagyont számba vették és felosztották. Az átalakítás elsődleges célja akkor még az úgynevezett kertmagyarország utópia, azaz dán típusú szövetkezeti rendszerben az állami mintagazdaságokkal együttműködő kisbirtokos

11. BÍRÓ József: Erdélyi Kastélyok. In: MARGITTAI Gábor: *Tiltott kastélyok - Erdélyi történelmi családok a jóvátétel útvesztőjében.* Budapest: Külső Magyarok Kft., 2017, 108.

#nagybirtok
#korszerű_termelés

12. TAMÁSKA Máté: *Falvak az uradalmak helyén*. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2013, 22.

13. *„Minél inkább gépesítették ugyanis a mezőgazdaságot, minél inkább racionalizálták az emberi erőforrás felhasználását […], annál égetőbbé váltak a vidék szociális problémái. […] A kényszerből elvándorlók tömegét a gyengén fejlett magyar városhálózat nem tudta maradéktalanul felszívni, így a létszám feletti népesség jobb híján a szomszédos zárt falvakban húzódott meg, végletekig fokozva ott a túlnépesedés anomáliáit.”* TAMÁSKA, i.m., 42.

14. ILLYÉS Gyula: *A puszták népe*. Budapest: Osiris, 1999.

15. *„A földelkobzásokkal az úgynevezett »úri« birtokosok teljesen önkényes kategorizálása révén a magyarországi nemesi társadalmat, a polgárosodást szívósan szem előtt tartó középrétegeket, továbbá a maradék arisztokráciát s az egyházközségek minden települést érintő hálózatát alapjaiban rendítették meg.”* Ö. KOVÁCS József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: CSIKÓS Gábor – KISS Réka – Ö. KOVÁCS József (Szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest: NEB, 2017. 19-65, 25.

#új_falvak
#potenciális_építőanyag
#közigazgatási_épület

parasztság létrehozása volt.[16] Azt gondolhatnánk, hogy a vizsgált épületállományban a rendszerváltás előtti évtizedekben bekövetkező károk a legszámottevőbbek, ez azonban téves feltételezés. Bár az uradalmi épületeket 1945-ben valóban számba vették mint az új falvak felépítéséhez felhasználható potenciális építőanyagot, ezt a munkát többnyire építészek és műszaki szakemberek végezték. Így még a legnagyobb rombolási lázban sem tartották feltétlenül elbontandónak az uradalmak műépítészetileg legértékesebbnek ítélt darabjait, a kastélyokat. Ez az elgondolás azonban legtöbb esetben már nem mentette meg a majorsági épületcsoport többi, kifejezetten magas színvonalon megépített gazdasági épületeit, az istállókat vagy a kocsiszíneket, holott a jellemző telepítési módnak karakteres részét képezték. Az építészeti érték felismerésén túl a fennmaradásban fontos szerepet játszott az a kastélyok szempontjából szerencsésnek ítélhető helyzet is, hogy a földosztás után újonnan létrejövő uradalmi falvak gyors tempójú lakóépület-állományfejlesztése többnyire kimerítette a rendelkezésre álló anyagi forrásokat. Ezért átmeneti megoldásként sok esetben az egykori birtokközpont kiürített épületeiben kerestek helyet az új település közigazgatási, kulturális vagy oktatási funkcióinak. Ez az átmenetinek szánt állapot – ami aztán sok esetben rögzült – egyúttal biztosította a minimális karbantartási feltételeket a kastélyok számára, még akkor is, ha az eredeti épületstruktúrában történő beavatkozások nem feltétlenül felelnek meg a műemlékvédelem mai elvárásainak.

Ez történt a Fejér megyei Hantos Batthyány–Zichy–Sennyey-kastélyával is. Mint sok más hasonlóan faluközpontba eső épület esetében, az 1940-es évek végén általános iskolát helyeztek el benne, és azóta is akként működik. A kastélyparkot két részre osztották, a főhomlokzat előtti részét az iskola használja, a fennmaradó területek közparkként működtek, és működnek ma is.

Megfigyelhető volt egy másik út is, mivel az egyre erősödő kommunista ideológia mentén létrehozott kolhozok, azaz állami termelőszövetkezetek működési struktúrája sokban hasonlított a korábbi nagybirtokokra.[17] Építészeti szempontból ennek volt a hozadéka, hogy az új szövetkezetek a valamikori uradalmi épületeket kezdték el használni, ami ha

{02 ←} A Zsembery-kúria főbejárata

16. SOMOGYI Imre: *Kertmagyarország felé.* Hivatkozza: TAMÁSKA, i.m., 70.

17. *„Ahelyett, hogy felrobbantotta volna, új módon konzerválta a feudalizmus nem egy elemét."* MÁRKUS István: *Kifelé a feudalizmusból.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 199. Idézi: TAMÁSKA, i.m., 109.

#termelőszövetkezeti_központ

{03 →} A Zsembery-kúriához tartozó patakpart

18. *„Mindhárom szövetkezet vezetősége és tagsága rájött arra, hogy nagyon káros dolog egy községen belül az erőt fölforgácsolni… 1961-től egységes erővel kezdhettük meg a szövetkezeti új megváltozott életet."* NÉMETH László: *Szülőföldem, Mezőszilas.* Dokumentumfilm, 1970. http://www.nemethlaszlo.eu/film.html

#új_arisztokrácia
#érdektelenség

#restitúció
#föld_és_erdő
#termelő_erő

időlegesen is, de megmentette azokat a pusztulástól. A karbantartás hiányából fakadó állagromlások miatt azonban az 1960-as évek második felében meglóduló gépesítéskor az épületek jelentős részét elbontották, és legjobb esetben ezekből az uradalmakból is csak a kastélyok, kúriák maradtak meg.

Ezt az utat járta be a Hantos közelében található mezőszilasi Zsembery-kúria is. A falu a második világháború után jól prosperáló mezőgazdasági településsé nőtte ki magát, melynek eleinte három termelőszövetkezete is volt. A 60-as évek elején az agrárvezetés azonban felismerte az együttműködésben rejlő erőt,[18] a szövetkezeteket összevonták és a faluközpontban fekvő Zsembery-kúriát, valamint a szomszédos telken álló Droppa-kastélyt használták a szövetkezet központjaként. A cselédház megmaradt, a parkba a főút mellett új gépszerelő műhelyt építettek. A rendszerváltást követően mindkét épület magántulajdonba került, de funkció híján egyelőre csak a legszükségesebb karbantartások elvégzése történt meg.

AZ EMLÉKEK ŐRE – A GAZDÁTLANSÁG KORA

De mi maradt az úri, majd a téesz uralta szimbolikából a rendszerváltás után? Mi a jelentősége ma az esztétikailag értékesnek ítélt épületállománynak? Hova tolódott a megítélésük a vadkapitalizmusban, amikor a gazdagodás, felemelkedés lehetősége elméletben mindenki számára adott, de a társadalmi olló egyre csak nyílik? Előttünk az új arisztokraták kora? Szomorú tény, hogy a kommunizmus a dacból mindent felülírni vágyó attitűdjével sem tudott akkora kárt tenni, mint a rendszerváltás utáni gazdátlan évek, évtizedek. Amíg valamit erőből kívánunk átírni, az egyszersmind feltételezi az eredeti meglétét és ismeretét, az épületek iránti érdektelenség viszont szép lassan elvégzi azt a munkát, amit az erőszakos átírás nem tudott: az emlékét is eltörli a valamikori társadalmi, gazdasági és építészeti rendnek.

Az újonnan megalakuló kelet-közép európai demokráciákban ugyanakkor felmerül a jóvátétel kérdése is. Bár Magyarországon ez lényegében elmaradt, Erdélyben az 1990-es évek második felében a restitúció az újraélesztés egyik különleges és küzdelmes útját hívta életre. A rendszerváltás utáni román jóvátételi törvény ugyanis nem csupán a kastélyok, uradalmi lakok visszaszolgáltatását tette (volna) lehetővé, de megnyílt a lehetőség a hajdani birtokterületek visszaigénylésére is.

Báró Bánffy Farkas 2007-ben, a Budapesti Műszaki Egyetem elvégzése után települt vissza a dél-erdélyi szórványvidéken található Fugadba, hogy átvegye és jelenlétével nyomatékosítsa az édesapja által megindított visszaigénylési folyamatot. A fugadi Bánffy-kastély az elmúlt évek küzdelmes perei után jelenleg már újra a család kezében van, ugyanakkor a valamikori vagyon lényegi részéért – a Maros mentén, a Görgényi- és Kelemen-havasokban fekvő mintegy harmincezer hektár erdőterületért – még folyik a küzdelem. Bánffy ezért több interjúban is hangsúlyozza, hogy a rendszerváltás óta jellemzően használaton kívüli nemesi lakok visszaszerzése csak jelképes eredmény. Hiszen a sokszor épphogy csak menthető állapotban lévő épületek a fenntartáshoz szükséges földterületek nélkül, anyagi erőforrások híján az egykori tulajdonosok leszármazottjainak kezében is menthetetlenül pusztulnak. Ugyanakkor a jogos visszaigénylés folyamata valójában sok érdeket sért, ezért nagyban akadályozott. Bánffynak az elmúlt évek harcai során eddig ötszáz hektár erdőt és közel háromszáz hektár földterületet sikerült ténylegesen visszaszerezni, ezeken a területeken pedig gazdálkodásba kezdett.[19]

A báró a gazdasági erejét igyekszik visszaforgatni a közösség életébe azzal a nem titkolt céllal, hogy erősítse a Fehér megyei szórványmagyarság helyzetét. Aktív szervezője a szomszédos Magyarlapád néptáncéletének, a túlnyomó többségében román ajkú területen igyekszik javítani – vagy eleve biztosítani – a magyar nyelvű oktatást. A hagyományőrzés, a helyi értékek és a magyarságtudat erősítésének missziója mellett pedig hangsúlyozza, hogy a falusi lét hétköznapjaiban a román-magyar együttélés sem különösebb kihívás. Bánffy nyilatkozataiból érezhető egyfajta mélyen gyökerező elkötelezettség a vidék iránt. Arra a kérdésre pedig, hogy mihez kezd a kastéllyal, azt válaszolja, hogy a népes család „magánüdülőjeként" szeretné majd használni,[20] és reményei szerint – a visszakapott területeken működő gazdaság mellett – ez anyagi szempontból nem jelenthet problémát. Az épület felújítása ilyenformán szimbolikus jelentőségű, a gazdátlanság évei után a környező vidék folyamatosan újrainduló gazdaságának megerősödését jelezheti.

Ha ugyanezt a történetet próbálnánk a határ innenső oldaláról nézni, az a kérdés merül fel, hogy mit kezdhet egy arisztokrata leszármazott ősei otthonával a birtok nélkül.

Zichy László 2003-ban egy apróhirdetésben olvasott róla, hogy hatvan évre vagyonkezelésbe vehető az egykor szebb napokat látott, az 1990-es évekig gyermekotthonként működő nágocsi Zichy-kastély.[21] A korábban vidékfejlesztésben dolgozó örökös és felesége, a kulturális közösségfejlesztő mentorként tevékenykedő Zichy Éva azzal az ambíciózus szándékkal költözött Somogyba, hogy a kastély rendbetételén keresztül „kultúrával, ötletekkel és jövőképpel" lássa el a kistérséget.[22] 2010-re belülről felújították az épület néhány termét, ahol a Károli Gáspár Egyetem mentálhigiéniás szakának egyik posztgraduális képzését tartják. 2019-ban Zichy Éva csatlakozott a *Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás* nevű Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Programnak a településen található, Somogy megyei központjához, és irodája immár szintén a kastélyban található. Ennek a hároméves projektnek az a célja, hogy aktivizálja a helyi társadalmi életet, például hagyományőrzéssel, közösségfejlesztéssel, színjátszókörrel, helyi újság megjelentetésével, helytörténeti kiállítás létrehozásával. A kastély felújításához szükséges összeg előteremtésére folyamatosan pályáznak, azonban a várt támogatások nélkül csak a legszükségesebb állagmegóvásra jut pénz. Így bár elképzelés van, a felújítás még várat magára.

{04 ↑} Báró Bánffy Farkas a fugadi kiskastély előtt

#föld_nélkül
#vidéki_kultúra

19. *„Egy hold erdő egy négyzetméternyi kastélyt tart fönn – fogalmazta meg a nemesi létmód egyik közgazdasági alaptételét gróf Teleki Sándor a XIX. század végén."* MARGITTAI, i.m., 64.

20. TILL Attila: BÁNFFY Farkas és Tilla / Propaganda Erdélyben 2. rész – Fugad. *YouTube*, 2016. https://www.youtube.com/watch?v=jnn-lNAsNPc (utolsó elérés: 2021. 06. 20.)
A "magánüdülő" szó az interjúban nem hangzik el, ez a szerző által használt kifejezés. A báró értelmező kiegészítése szerint a fogalom "nagyon mást jelent a magyar nyelvben, mint amit a fugadi épület adhat. A kb. hat vendégszobás végső megoldás inkább hétvégi ház, kulcsosház kategóriába esik, nem egy üdülőtelepébe. Én inkább turisztikai funkcióról beszélnék, ha az magánjellegű is." (báró Bánffy Farkas levele a szerkesztőkhöz, 2022. 03. 31.)

21. HANTHY Kinga: Jövőkép – „Mit keresnek a grófék megint a kastélyban?". *Magyar Idők*, 2017. https://www.magyaridok.hu/lugas/jovokep-mit-keresnek-a-grofek-megint-a-kastelyban-1903051 (utolsó elérés: 2020. 11. 08)

22. FÓNAI Imre: Négyévesen letartóztatták, majd kastélyúr lett Nágocson. *Sonline*, 2011. https://www.sonline.hu/somogy/kozelet-somogy/negyevesen-letartoztattak-majd-kastelyur-lett-nagocson-370495 (utolsó elérés: 2020. 11. 08)

#parkhasználat
#ideiglenes_beavatkozás
#közösség_bevonása

FÓKUSZVÁLTÁS

A fenti esetek tanulságaként talán érdemes elfogadni, hogy az uradalom központi, reprezentatív épülete a hozzá tartozó birtok nélkül nem tud több lenni, mint egy lassan elkopó kultúrtörténeti emlék. Azaz mára tényleg nem több, és nem is kevesebb, mint egy nagyméretű műtárgy. Egy olyan relikvia, ami méreténél fogva nehezen fenntartható, míg belső szerkesztésének kötöttségei miatt (hiszen aránylag kis léptékű, cellás terek jellemzik) legjobban az eredeti használatával szinkronban: lakóépületként vagy szálláshelyként hasznosítható.

Ez a megállapítás viszont már nem tűnik érvényesnek a kastélyparkra. A főépülettel mindvégig szimbiózisban működő park azon kevés területek egyike, amelyen sosem volt meghatározó a földművelés, így ősfás ligeteivel még gondozatlanságában is vonzó lehet. Ilyenformán annak a kezelése (belakása, megnyitása vagy zárása) programalkotáskor kulcsfontosságú kérdés. Míg a kastély esetében a második világháború utáni erőszakos funkcióváltások a korábbi használat teljes eltörléslére és felülírására voltak hivatottak, addig a megmaradt parkok sok esetben mindvégig szabadidős programoknak adtak helyet – csupán a használók köre változott meg. Ennélfogva a valós kérdés talán nem is az, hogy mit kezdünk a nemesi épületekkel, hanem hogy mit kezdünk az azokat övező parkokkal. Ennek tükrében érdemes elvégezni a kastély tartalmi definiálását. A park használatának újragondolása sokkal kevesebb negatív, vagy fájó konnotációval terhelt, így a tervezőnek és a mindekori használóknak is nagyobb szabadságot nyújt. Az esetlegesen nyom nélkül

{05 →} *Electric Castle Fesztivál* nyom nélkül elbontható központi pavilonja (tervező: Aterlier MASS)

{06 ←} Ideiglenes pihenők az *Electric Castle Fesztiválon* (tervező: Aterlier MASS)

eltüntethető, a kastélytól függetlenített ideiglenes beavatkozásokkal pedig építészetileg kötetlenebb, akár a közösség aktívabb bevonását is elősegítő megoldások is szóba jöhetnek.

A parkhasználat újszerű megközelítése adott lendületet a romos bonchidai Bánffy-kastély rendbetételének. Az „erdélyi Versailles”-ként is emlegetett épületegyüttest a Marokkóban élő Bánffy Katalin igényelte vissza az 1990-es években, majd 2001-ben a helyreállítására nemzetközi program indult. Az épület jelenleg a felújítási munkálatokat vezető Transylvania Trust Alapítvány kezelésében van. Az alapítvány stratégiája az volt, hogy ne csak akkor kezdjék el használni az épületet, amikor már minden készen van, hanem egyből vonják be az aktív használatba, amint egy-egy tere megújul. Ennek nyomán kezdték el szervezni közel húsz éve az úgynevezett kastélynapokat, ahol a régió magyar-román-szász-zsidó-cigány kultúráját szerették volna bemutatni. Ezt követően, 2012-ben jelent meg itt először az *Electric Castle* zenei és kortárs összművészeti fesztivál, aminek köszönhetően aztán a kastély világszerte ismertté vált. A fesztivál nemcsak a kastélyfelújítást tartja lendületben (többek között a „Give me a Brick” névre keresztelt adománygyűjtő kampánnyal), hanem Bonchida közösségének is bevételt teremt. Sokan biztosítanak szállást vagy parkolóhelyet a fesztiválozóknak, de a rendezvény szponzorai támogatták a helyi iskola helyreállítását is.

A szervezők kiemelt szempontként kezelik a helyszín tiszteletben tartását. Ezért például a parkba készülő ideiglenes installációkat teljes mértékben elbonthatóan, a lehető legkisebb környezeti terhelés mellett igyekeznek előállítani évről évre. Az ideiglenes épületek tervezéséért évek óta a kolozsvári Atelier MASS építész stúdió felel.[23] Jellemzően építési állványzatok, szállítókonténerek, textíliák, fa és sörös rekeszek biztosítják a kimondottan magas építészeti színvonalon megtervezett installációk és ideiglenes létesítmények alapanyagát. A szervezőgárda érezhetően elkötelezett a kastély kistérségi szerepének megerősítésében, és úgy tűnik, hogy egy befogadó közösség és támogató közönség találkozása a munkájuk eredménye.[24]

23. Az iroda honlapja: https://ateliermass.ro/ (utolsó elérés: 2021. 15. 14.)

24. Képek a fesztivál installációiról: https://archello.com/project/electric-castle-music-festival (utolsó elérés: 2021. 15. 14.)

ZÁRSZÓ

Úgy vélem tehát, hogy az értékvédelem kontra fenntarthatóság dilemmájának feloldásához, a kastély új tartalmának definiálásához a leghasznosabb eszköz a fókuszváltás. Az új funkció megfogalmazása magától értetődőbb, ha nemcsak a kastélyt akarjuk megtölteni élettel, hanem annak környezetét is. A vidéki lét sajátja, hogy az épületé óhatatlanul összefügg a környező természeti területek, a park, az erdő, a termőföldek történetével, elválaszthatatlan azoktól. Ezért érdemes vizsgálni a kastély-udvar, udvar-park és park-település viszonyrendszert is, hiszen ezek magukon hordozzák a hagyományos uradalmi vagy majorsági épületek telepítésének lenyomatait. Ez a viszonyrendszer ugyanakkor az épületben tett radikális beavatkozások nélkül újra is írható, ily módon megengedhetővé válik, hogy maga a kastély mindössze emléket hordozó dísztárgy minőségben jelenjen meg. Ezzel a megközelítéssel többé nem csupán a kastély megmentéséről van szó, hanem a vidék és természet szeretetének újfajta reprezentációjáról, amely egyszerre szólhat az ott élőknek és a városból odalátogatónak.

IRODALOMJEGYZÉK

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI, SZOCIOLÓGIAI, POLITIKAI HÁTTÉR

BALLABÁS Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század). In: *Genealógia*. Budapest: Tarsoly Kiadó, 2013, 7-57.

NÉMETHY Zsolt: Rang nélkül: rehabilitálatlan magyar arisztokrácia, 1945–? In: *Turul*, 89. kötet, 1. füzet, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2016. 35-38.

TAMÁSKA Máté: *Falvak az uradalmak helyén*. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2013.

ZICHY László: *Nobel-díjas az istálló falán*. Pomáz: Kráter Műhely, 2018.

VRABEC Mária: Trianon után a magyar arisztokrácia nemcsak a birtokait, hanem a gyökereit is elveszítette. *Ujszo.com*, 2020. https://ujszo.com/panorama/trianon-utan-a-magyar-arisztokracia-nemcsak-a-birtokait-hanem-a-gyokereit-is-elveszitette (utolsó elérés: 2020. 12. 06.)

Ö. KOVÁCS József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: CSIKÓS Gábor – KISS Réka – Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest: NEB, 2017. 19-65.

HATÁRON TÚLI PÉLDÁK

MARGITTAI Gábor: *Tiltott kastélyok – Erdélyi történelmi családok a jóvátétel útvesztőjében*. Budapest: Külső Magyarok Kft., 2017.

CSINTA Samu: *Erdély újranemesítői – Ariszokraták honfoglalása*. Budapest: Heti Válasz Kiadó, 2015.

ADAPTÍV ÚJRAHASZNOSÍTÁS

PLEVOETS, Bie – VAN CLEEMPOEL, Koenraad: *Adaptive reuse of the built heritage. Concept and cases of an emerging discipline*. New York: Routledge, 2019.

SCOTT, Fred: *On Altering Architecture*. New York: Routledge, 2008.

WONG, Liliane: *Adaptive reuse. Extending the lives of buildings*. Basel: Birkhäuser, 2016.

MAI SZEMMEL

Ravatalozó, Tihany, 1975-78

AKKOR

A tihanyi ravatalozóépület a korszakának építészetéből „kiugrott persze, de nagyon idegesített mindenkit”. A futballpálya helyett a temető szélére került, ami Kaszás Károly, az építész érdeme volt, aki szembement a telepítési tervvel, és meggyőzte erről az akkori tanácselnököt. Majd azt az apát urat is az épület kialakításáról, aki később fel szentelte a ravatalozót. De az építész közösség is kételkedve fogadta a szokatlan formavilágú épületet, pedig annak egyik nagy ereje éppen ebben rejlik. Az északi népek sajátos környezetközelisége hatott ennek az építménynek a megfogalmazására, az építész mindent e gondolat köré szervezett: a tihanyi Belső-tóra néző domboldallal együtt lejtette a tömeget, plafontól a padlóig. A V-alakú alaprajzi elrendezés a tó irányába nyit, azonban ahol a legszélesebb az épület, ott a legalacsonyabb a belmagasság, így a tető alá lépő figyelme a szűkülő tér és az épített kő ravatal irányába terelődik. A faltest tömege foglalja magába a kiszolgálóhelyiségek sorát, kellőképp elrejtve azok profán használatát a búcsúzás szellemi terétől. Fény csak keskeny, üvegezett sávokon át szűrődik be e vastag faltömegbe, melyek a külső homlokzatokon csak bizonyos nézőpontokból észrevehetők. A nehéz kőfalak fölött légies, de szövevényes mérnöki fa tetőszerkezeten át láthatunk ki a környező fák lombjára és az égboltra. A ravatalozóban több szinten, szimbolikus és valós értelemben is összekapcsolódik az evilági és a túlvilági lét, a föld és az ég. Ez olyannyira igaz, hogy építés közben a tetőszerkezet nem lefelé, hanem fölfelé mozdult el, így a költségcsökkentés miatt a menetközben behelyezett üvegtáblák sem törtek össze.

MOST

Az akkor is most van. Vagy a most is akkor van. Ugyanis a ravatalozónál mintha megállt volna az idő. Csak az oda nem illő, közparkokból jól ismert padokból lehet arra következtetni, hogy valaki már hozzátett az épülethez, vagy bizonyos értelemben inkább elvett. Az eltelt több mint 40 év alatt történt ugyan felújítás, de a nyílászárók fa osztása már kellőképp megkopott, az újra mázolt régi használati tárgyak még most is megtalálhatók. Miközben az épület funkciója pontosan az elmúlást és az idő végességét közvetíti, ott járva mégis az időtlenség a meghatározó. A kortalanság nem csak az anyagokban érhető tetten: az egy vonallal megrajzolható mozdulat, a tereppel együtt lejtő tető ereje ma is ugyanolyan érvényű. Ez a finn építészeti hagyományból – az építész bevallása szerint – kevésbé a formálás, inkább a „mindent átitató egy gondolat elve”. Bár a tetőben cikázó fa tartók néhány eleme jelentősen deformálódott, az avatatlan szemnek ez fel sem tűnik. Ahogy az sem, hogy miként borította fel az épület működését a hátsó ajtó befalazása, ami miatt most már a tó felől kell az épített ravatalon át bejutni az épületbe. Talán a funkcióból, vagy a helyből fakad az épület iránti tisztelet, de nem történtek nagyobb átalakítások. Talán köze van ehhez annak az atmoszférának is, ami kortól függetlenül hatással van az itt búcsúzó emberre, akár az építész által tervezett, gondosan kiosztott festett fa rönkökön, akár az új padokon ül is. És bár a vadszőlőtől már többször megtisztították a ravatalozót, hogy megóvják a faszerkezetet, a növény a falon már újra kapaszkodik indáival, hogy ismét beborítsa azt.

Ostoróczky Nóra

ÉPÍTÉSZ
Kaszás Károly
/ BME Középület-
tervezési Tanszék

AKKOR

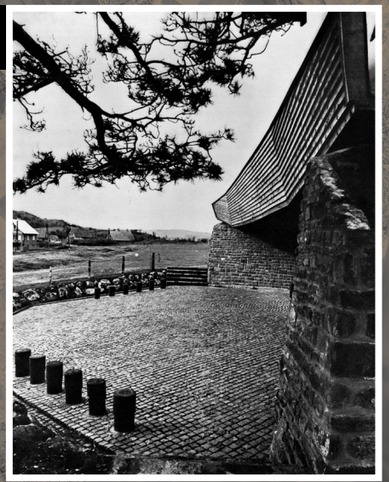

MOST

AKKOR

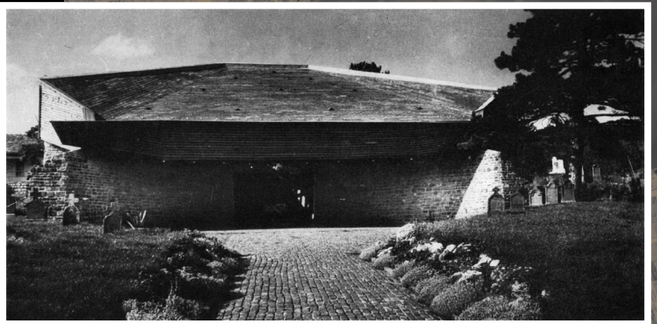

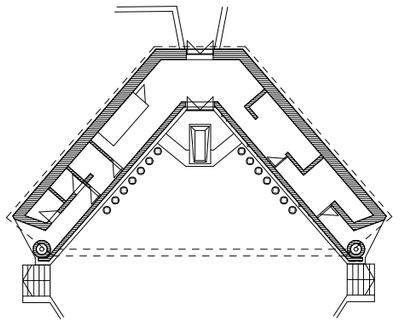

MOST

IRODALOMJEGYZÉK

ISTVÁNFI Gyula: Ravatalozó, Tihany. *Magyar Építőművészet*, XXVII. évf., 1978/6, 42-47.

KASZÁS Károly: *Kortárs finn építészet. A finn építészet hatása magyar szemmel.* Budapest: Terc Kiadó, 2015.

VÁMOS Dominika: *„PUUKKO PROFESSORI”. Interjú Kaszás Károllyal.* BME Építészmérnöki kar, 2015. 03. 11. http://regi.epitesz.bme.hu/files/epk_Articles_file/kaszas_karoly_interju_20150311_0.pdf (utolsó elérés: 2021. 07. 23.)

SZERZŐ
NAGY MERCÉDESZ ERIKA

TÉMAVEZETŐ
VANNAY MIKLÓS ÁGOSTON DLA

Szabályozott szabályozatlanság

A 19. SZÁZADI FOLYÓSZABÁLYOZÁS ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGE MAGYARORSZÁGON

Magyarországon a 19. század elejétől nagyobb léptékben meginduló vízszabályozási munkálatok objektumai (gátak, zsilipek, öntözőcsatornák és szivattyúházak) a települések árvíz elleni védelmét, a mezőgazdasági termelés alá vonható további termőföldek kialakítását és azok kontrollált vízellátását biztosították. Ennek ellenére napjainkban is sok gondot okoz az ár- és belvízhelyzet, amelynek megoldása a jövő feladata. A vízvisszatartó és vízpótló rendszer infrastruktúrájának kritikai vizsgálata száz év távlatából időszerűnek látszik, egyre több tanulmány és törekvés szól a vízfolyásaink meg- vagy visszaváltoztatása mellett, azaz hogy a fenntartható tájhasználat bizonyos mértékben teret kell biztosítson a folyók természetes vízjárásának. A kutatás fókuszában a folyószabályozáshoz kapcsolódó infrastruktúra és az ipari örökséghez tartozó szivattyúházak jövőjének vizsgálata áll. A fő kérdés az, hogy lehet-e az épületállomány hasznosításának indoka egy fentarthatóbb vízgazdálkodási mód kialakítása, a folyók vízjárásának újraszabályozása. Ha igen, milyen összefüggésben lehet a megváltozó tájhasználat az épített örökség jövőjével? A kutatás az utóbbi elemeinek hasznosításához mintákat keresett az elmúlt tíz év során Észak-Európában létrehozott, működőképes modellekből, és azok hazai adaptálhatóságának vizsgálatát tűzte ki célul. A példaként szereplő épületek és a tájhasználat átalakítása egymással szimbiózisban jöttek létre, ökoturisztikai célzattal. A dolgozat tétje az, hogy körvonalazni tud-e egy fejlesztési stratégiát a hazai szivattyúházak hasznosításához.

#gátépítés
#folyó_és_ember

1. WILKINSON, Tom: Typology: Dams. *The Architectural Review: Water,* 2017/6, 36-46, 38.

2. Matthew Tucker a Minnesotai Egyetem Tájépítészeti Tanszékének adjunktusa. Fő kutatási területei az ún. antropocén kor társadalmi-ökológiai narratívái és a lehetséges új kritikai tervezési diskurzusok, valamint gyakorlati megoldások, mégpedig olyan fogalmak mentén, mint a természet utáni környezetvédelem, a hiperobjektumok, a városi új ökoszisztémák, a gyártott ökológiák, a tájprotézisek. Bővebben Tucker kutatása: http://www.professortucker.org/hydrosocial-territories-of-the-anthropocene (utolsó elérés: 2021. 04. 08.)

3. Matthew Tucker gondolatai a 2018. 09. 13-15. között tartott *Fresh Water: Design thinking for inland water territories* című konferencián hangzottak el. Bővebben a konferenciáról: https://sustainability.illinois.edu/events/fresh-water-design-thinking-for-inland-water-territories (utolsó elérés: 2021. 04. 08.)

BEVEZETÉS

Az emberiség térfoglaló, tájalakító tevékenysége, a természetes vízfolyások szabályozása több ezer éves múltra tekint vissza. Az első emberi civilizációk létrejöttét és fennmaradását alapvetően a víz és annak kontrollálása – részben a hasznos területek elöntés elleni védelme, részben a vízjárás éves ciklusának dinamikáját kiegyenlítő tárolása – határozta meg. A gátak formálták a természetet a Közel-Keleten, Egyiptomban, Kínában és Indiában – az úgynevezett hidraulikus birodalmakban, ahol a hatalom megtartása a víz mindennapi biztosításával szorosan összefüggött. A gátak e rendszerek kulcsfontosságú elemei voltak: lehetővé tették a száraz területek művelés alá vonását, illetve megvédték a településeket és azok környezetét az áradásoktól. A természeti erők megzabolázásában szerepet játszó mesterséges gátak évszázadokig megőrizték a fejlődéshez elengedhetetlennek számító jelentőségüket. A víz közelsége és elérhetőségének mindennapi biztosítása a települések létszükséglete volt, azonban ez nagyfokú kihívást is jelentett.
A természetes vízfolyások mozgásának, a ciklikus áradások kontrollálásának képessége a települések fennmaradása szempontjából létfontosságú volt, e nélkül a megművelt táj eltűnik, és vele együtt az otthonok és az értékes termőföldek is. Az 1750-es évektől, az ipari forradalom idején a tudományos és mérnöki tevékenység soha nem látott méretű gátak létrehozását eredményezte világszerte, kielégítendő a növekvő népesség igényeit. A huszadik század elején évente legalább 30 gát épült, ez a szám az 1950-es évekre évi 250-re emelkedett. Ez az időszak a gátépítési és folyószabályozási munkák aranykorának tekinthető, a világ nagyhatalmai számára az iparosodás és fejlődés reprezentatív szimbólumaivá váltak a hatalmas gátépítési projektek.[1]

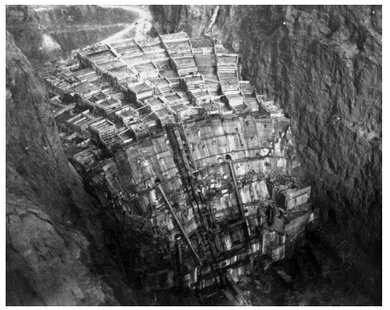

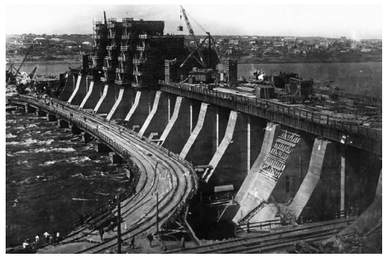

{01 ↑↑} Hoover-gát – Az építkezés 1934. február 24-én
{02 ↑} Dnyeperi vízerőmű – Az építkezés 1930 körül

A nagyléptékű mérnöki szerkezetek jól tükrözik, hogy a folyók és folyamok időszaki áradásait csak bonyolult és igen drága védművekkel lehet ténylegesen kordában tartani. Ugyanakkor Matthew Tucker[2] az antropocén kor természetes vízfolyásokra gyakorolt tájalakító tevékenységét a következőképpen fogalmazta meg: *„Ami egykor a tavak, vizes élőhelyek és folyók mozaikjain keresztül volt összekötve, az ma már az ember által mesterségesen létrehozott vízszabályozási infrastruktúrák által a víz kivonására, elvezetésére, visszatartására és továbbítására szolgáló hiperobjektumként értelmezhető."*[3] Az elmúlt két évszázad során létrehozott tájformáló tevékenységeknek köszönhetően a folyóvizek mozgását túlnyomó részben már nem az éghajlat és a geomorfológia szabályozza, hanem a kollektív társadalmi–kulturális értékek, a megtervezett tér, valamint a hidrológiai tevékenységet együttesen gyakorló politikai és gazdasági eszközök.

Az ipari forradalom során véghezvitt nagyléptékű gátépítési munkákhoz hasonlóan Magyarországon is jelentős folyószabályozás formálta át az alföldi táj egykori lápos, mocsaras karakterét. A mára javarészt monokultúrás mezőgazdasági táblákkal tűzdelt, mozaikos puszta, valamint az Alföldet átszelő, eredeti hosszához képest kétharmadára csökkentett Tisza a 19. századi lecsapolások és árvízvédelmi beavatkozások eredményei.

Az egykor áldásosnak tartott árvízvédelmi beavatkozások során lecsökkenő hullámárterek a 21. század környezeti problémáival összefüggésben azonban továbbra is folyamatos kihívást jelentenek. A fokozatosan szélsőségesebbé váló időjárás miatt kevesebb a csapadék és hosszabbak az aszályos időszakok, így a mai öntözéses mezőgazdaság a termőföldek vízellátásának biztosításakor világszerte nehézségekbe ütközik. A vízgazdálkodás körüli problémakör hazánkban is egyre jelentősebb, éppen ezért számos tanulmány érvel amellett, hogy a fenntartható tájhasználatnak bizonyos mértékben (újra) teret kell biztosítania a folyók természetes vízjárásának.[4] A vízvisszatartó és vízpótló rendszer infrastruktúrájának kritikai vizsgálata száz év távlatából időszerűnek látszik: *„rendkívüli anyagi és emberi erőfeszítések árán javítgatjuk a több mint egy évszázados rendszert és nem merjük feltenni a kérdést, hogy mindez megfelel-e a jövő évszázadok követelményeinek?”*[5]

Innen nézve a következő (táj)építészeti kérdések merülhetnek fel. Milyen következményekkel jár napjainkban egy elmúlt kor önkényes tájalakítása? Vajon a mai kor kihívásaival szemben fenntarthatónak számít-e ez a több mint százéves rendszer? Az ennek részét képező, egykor tisztán gazdasági érdekeket kiszolgáló, mára használaton kívül álló épületállomány a jövőben hogyan működhetne újra? Lehet-e az épületállomány hasznosításának katalizátora egy fentarthatóbb vízgazdálkodási mód kialakítása, a folyók vízjárásának újra- vagy visszaszabályozása? Ha igen, milyen összefüggésben lehet az épített örökség jövőjével a megváltozó tájhasználat?

A megoldás kétségtelenül a jelen kihívása, azonban ehhez elengedhetetlen az egykor közel fél évszázadon át zajló folyamatos „országépítő” munka gazdasági és infrastrukturális hátterének átfogó vizsgálata. A dolgozat a következőkben a folyószabályozás rövid történetére és a hozzá kapcsolódó ipari örökségre, ezen belül a belvízátemelést szolgáló gőzüzemű szivattyúházakra fókuszál, és a mára többnyire üresen álló épületállomány lehetséges jövőjét vizsgálja.

A lenti példákat egy kiterjedt kutatásból, adatgyűjtésből emeltem ki. A vízszabályozási objektumként megépült hazai szivattyúházak listája nem teljes, a tanév keretein túlmutat ennek feldolgozása és elemzése. A dolgozat célja éppen ezért egy általános helyzetjelentés, beszámoló készítése az ipari örökség jelenéről és egyfajta útkeresésről. Az egykori tájalakító mérnöki munka eredményeként létrejött épületek jövője nyitott kérdésként áll előttünk. A gátak mögött megbújó (szivattyú)házak szükséges állagmegóvásán túl az örökség esetleges hasznosítási lehetőségeiről nem áll rendelkezésre koncepció szintű stratégia, pedig jóval több tartalék van az épületekben. Éppen ezért a dolgozat a hazai állapotok feltérképezése mellett az ezek fennmaradásának biztosíthatósága érdekében releváns tanulságokkal szolgáló nemzetközi példákat is megvizsgálja.

#hullámártér
#tájrestauráció
#térvisszafoglalás

4. Hazai folyókhoz kapcsolódó ún. renaturalizációs törekvések: *LIFE programme–Legelőtavak*. Bővebben: http://www.legelotavak.hu (utolsó elérés: 2021. 05. 10.); *Restoring Europe's Rivers*. Bővebben: https://www.icpdr.org/main/publications/restoring-europes-rivers (utolsó elérés: 2021. 05. 10.); *Rewilding Europe*. Bővebben: https://rewildingeurope.com/rewilding-in-action/wilder-nature (utolsó elérés: 2021. 05. 10.); *JOINTISZA*. Bővebben: http://www.interreg-danube.eu/approved-projects/jointisza (utolsó elérés: 2021. 05. 10.)

5. SCHWEITZER Ferenc – BALOGH János – KIS Éva: Hullámterek vizsgálata a Dél-Alföldön. *Földrajzi Értesítő,* LVII. évf., 2008/1-2, 111-124, 121.

„A nyugalmi helyzetéből másfél évszázada kibillentett természeti ingát századunk mérnökeinek – most már az új helyzethez igazodva kell nyugalomban tartaniuk. […] A természet rendjébe csak gazdasági megfontolásoknak alávetett műszaki beavatkozások kora lejárt. A gazdasági érdekek múló változásait, időről-időre jelentkező ellentmondásait csak nagyon óvatosan lehet olyan műszaki megoldásokkal követni, amelyek hosszútávra szólnak, s esetleg alapvetően változtatják meg a környezeti feltételeket. Napjaink mérnökének munkája során az élő környezet és természet védelmét kell első helyre tennie, meghaladva elődeinek a csak gazdasági haszonra figyelő szemléletét.” (DUNKA Sándor – FEJÉR László – VÁGÁS István: *A verítékes honfoglalás. A Tisza szabályozás története*. Budapest: Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, 1996, 5.)

#folyószabályozás
#kultúrtáj
#szivattyúház

6. IHRIG Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. Budapest: OHV, 1973, 28.

7. A szemtermés térnyerésével a vízimalmok száma is jelentősen megnövekedett, a 19. században megközelítőleg tízezer vízimalom működött Magyarországon. A vízimalmok működéséhez kivett víz rétekre történő kivezetéséből eredő nagymértékű elmocsarasodás miatt 1751-ben Mária Terézia törvényt hozatott a károsnak ítélt malmok elbontására.

8. DUNKA Sándor – FEJÉR László – VÁGÁS István: *A verítékes honfoglalás. A Tisza szabályozás története*. Budapest: Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, 1996, 27-29, 28.

9. DUNKA – FEJÉR – VÁGÁS, i.m., 48.

10. DUNKA – FEJÉR – VÁGÁS, i.m., 57.

{03 ↑} Tiszasüly árvízvédelmi töltés. 2021

A 19. SZÁZADI FOLYÓSZABÁLYOZÁS ÉS ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGE MAGYARORSZÁGON

„Amikor az Úr a világot teremtette, minden teremtményének meg volt már a maga helye, csak a Tiszának nem. Ezért a Tisza Szent Péterhez fordult panaszával. Péter aranyekébe fogta szamarát, s meghagyta a Tiszának, hogy kövesse és jöjjön a barázdában. A szamár éhes volt, minden bogáncsért félrefordult, a barázda görbére sikeredett. A Tisza, mivel az eke vonta barázdában követte a szamarat, szintén kanyargós lett.” (Tisza legenda–népmonda)

Az alföldi táj jelenlegi állapotára a 19. századi folyószabályozási munkálatok gyakorolták a legnagyobb hatást, az európai viszonylatban is jelentős átalakítás eredményeként közel fél millió hektár termőföld vált ármentessé, azonban a vízépítési munkálatok tekintetében a legrégebbi adatok a rómaiak pannóniai tevékenységeiről szólnak. Ez kiterjedt a vizek elleni védekezésre, a lecsapolásra és ármentesítésre, valamint a vizek hasznosítására és a települések magas technikai színvonalú vízellátására. A római hódítás a civilizáció terjesztését jelentette, melynek eszköze az építőmunka volt. De később, a honfoglalás idején gazdasági és hadászati szempontból ugyanígy fontosak voltak a telephelyek állandó központjának megválasztásában a folyók, lápterületek szigetei, az ún. „mocsárvárak”.[6] A török dúláskor stratégiai szempontból kifejezetten előnyös volt a természetes, átjárhatatlan mocsaras vidék, amely menedékként szolgált az ott élők számára.

Ennek a tájnak az átalakítása, a mocsarak lecsapolása, a vízrendezés és a vízimalmok folyamatos működésének kérdése a 18. század végétől egyre fontosabbá vált a helyi lakosok és a vidék feudális földbirtokosai számára,[7] illetve a nagyobb léptékű vízszabályozások és a folyók hajózhatóságának biztosítása kulcsfontosságúvá vált a magyarországi búza árának piacképessé tételében is. Az elmaradott közlekedési viszonyok igen magas szállítási költséget eredményeztek, így a század végére – ebből a szempontból is – egyre fontosabbá vált egy átfogó szabályozási koncepció kidolgozása.[8] Az ennek előkészítése során a Tisza völgyében felfogadott királyi biztosok a hatóság és a földbirtokosok közti állandó konfliktusokat figyelembe véve arra jutottak, hogy a területen minden szabályozási munka sikere a fő befogadótól, azaz a Tiszától függ.

A hatalmas tájalakító munkálatok előkészítésével, a táj átfogó hidrológiai és térképészeti feltárásával kezdetben külföldi hadmérnököket bíztak meg, de a vízmérnöki feladatokat ellátó szakemberek iránti növekvő igény miatt II. József 1782-ben megalapította a Budapesti Műszaki Egyetem elődintézményét, az Institutum Geometricumot, ezzel megindult a magyarországi mérnökképzés. Az Európa első egyetemi szintű mérnökképző intézetében végzett hallgatók nagy részét a Vízi és Építészeti Főigazgatóság foglalkoztatta.[9] Ahhoz, hogy megbecsülhető legyen a feladat nagysága és átfogó vízszabályozási tervek készülhessenek, első lépésben a végzett mérnökök nagy része (köztük Huszár Mátyás, Vásárhelyi Pál és Lányi Sámuel) a hazai folyók átlagos és árvízi vízhozamának, medrének és esési viszonyainak vízrajzi felmérésén dolgozott 1810-től a század közepéig.[10]

A szabályozási munkák elindításához nagy mértékben hozzájárult az 1838-as pesti jeges árvíz, végül 1840-ben meghozták a Duna és egyéb folyók szabályozásáról szóló törvényt.[11] Az 1840-es években lassan meginduló, majd 1855-től felgyorsuló, a térség gazdasági és szellemi felemelkedésének érdekét szolgáló kivitelezés csaknem fél évszázadon át, egészen a századfordulóig tartott. A szabályozási munkák irányítását a Széchenyi István vezette Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium vette át. Az Alföld felvirágoztatásának gondolata elválaszthatatlan volt a Tisza-völgy ármentesítésének végrehajtásától, vízi- és közúthálózatának kiépítésétől. Az eredetileg 1419 kilométer hosszú Tisza a szabályozás eredményeként 962 kilométerre csökkent, a folyó esése a kilométerenként 3,7 centiméterről 6-ra növekedett. A szabályozás előtt mintegy két hónap alatt ért le az ár a Szamostól Szegedig, ma mindehhez 1-2 hét is elegendő.[12]

Az árvédelmi munkák jelentős előrehaladása a 19. század utolsó harmadában lendületet adott a mezőgazdaság szerkezetének megváltoztatásához. A korábban időszakosan, vagy állandóan víz borította vidékek váltak teljesen ármentessé és megtelepedésre alkalmassá. Ugyanakkor az árvédelmi gátak megépítésével korábban nem ismert feladatok sora jelentkezett. Például az általános ármentesítési munkák megindítása előtt megépített vízlevezető csatornahálózatok csak nagyon ritkán tudták továbbra is gravitációs úton a befogadó vízfolyásba juttatni az összegyűjtött vizeket. Paradox módon a megépített töltések, miközben védték a területet az elöntéstől, megakadályozták a gátak mögött felgyülemlett

11. Dr. Alkonyi Zsófia: 175 éve történt. *Országos Vízügyi Főigazgatóság*, 2014. http://www.ovf.hu/hu/korabbi-erdekessegek-1/175-eve-tortent (utolsó elérés: 2021. 04. 11.)

12. sz.n.: Tisza. *Vízügyi honlap*. é.n. https://www.vizugy.hu/index.php?module=content&programelemid=40 (utolsó elérés: 2021. 05. 10.)

{04 ↓} Sajfoki szivattyútelep kettős kéménye a töltés túloldaláról. 2021

{05 →} Sajfoki szivattyútelep, Tiszasüly. 2021

belvizek levezetését, és ezzel fokozódtak a belvízborítás okozta károk, amik akár a korábbi árvizek pusztításait is felülmúlhatták. Az ártéri birtokosok számára a belvizek elleni védekezés lassanként ugyanolyan fontossá vált, mint maga az ármentesítés. Az árvízszint – szabályozási munkáknak köszönhető – általános emelkedése miatt magas befogadói vízállásnál csak szivattyútelep építésével lehetett elvezetni a káros belvizeket. A 19-20. század fordulójára a Tisza völgyében az árvédelmi töltések és a nagyobb belvízlevezető csatornák találkozásánál már több mint ötven helyen megjelent a folyópartok jellegzetes építménye, a magas téglakéményű, gőzüzemű szivattyútelep.[13]

Az ország első belvízátemelő szivattyútelepét Szolnok és Heves megye határán, a Tisza jobb partján, a Tiszasülytől Kisköre felé vezető – ma túraútvonalként és kerékpárútként is működő – töltés mentén építette a Sajfoki Belvízátemelő Társulat 1878-ban. Az épület legrégebbi része az 1878-ban épült gépterem, amelyhez keleti irányból építették hozzá a kazánházat. Ebben három, samott téglával bélelt kazánt helyeztek el. A rajtuk lévő tábla szerint ezek 1897-ben készültek Budapesten, Röck István Gép-Gőzkazán gyárában. A gépházban a gőzenergiával működő szivattyúberendezés a töltés alatt vezette át az összegyűjtött belvizet a Tiszába. 1945 tavaszán az épület komoly háborús károkat szenvedett, a keleti kéményt 1946-ban teljesen újra kellett építeni. A létesítményt 1966-ban a Közép-Tiszavidéki Szakaszmérnökség újította fel, ebben az évben működött utoljára a gépház, azóta a kettős téglakéményű szivattyúház ipari műemlék.[14]

A maga idejében az innováció és a fejlődés szimbólumát jelentő épületállomány gőzüzemű technológiáját már az 1960-as évekre túlnyomó részt felváltották az elektromos gépek. A meglévő karakteres, egy- vagy kétkéményes épületállományt fokozatosan bezárták, és helyettük új, korszerűbb technológiával ellátott szivattyútelepek épültek. Az eredeti funkciójuk megszűnésével a még fennmaradtak legtöbbje mára ipari műemlék.

13. DUNKA – FEJÉR – VÁGÁS, i.m., 137-140, 140.

14. LACZI Zoltán: Sajfoki szivattyútelep. *Közép-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság*, 2017. http://www.kotivizig.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1540:sajfoki-szivattyutelep (utolsó elérés: 2021. 05. 10.)

{06 ↑} Mailáth József szivattyútelep a Felsőberecki-főcsatornán

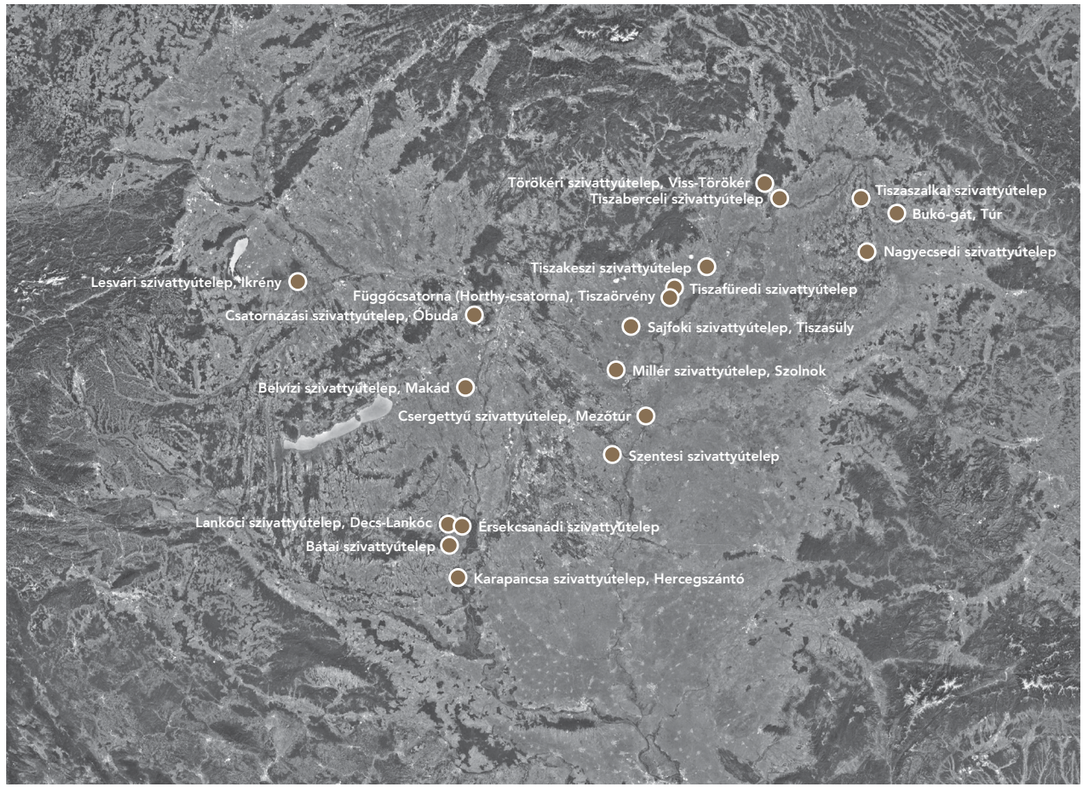

{07 ↑} Gátak, szivattyúházak mint vízszabályozási objektumok

A szivattyúházakat az Országos Vízügyi Főigazgatóság gondozza, többségük használaton kívül van és kizárólag előzetes időpontegyeztetéssel látogatható, miközben nemcsak funkcionális, kulturális és téri, hanem elhelyezkedésük miatt egyfajta természeti-táji tartalékkal is rendelkeznek. A töltések ugyanis különleges határhelyzetet képeznek az ember által megművelt és a természetes ártéri tájkarakter között, részben ennek is köszönhető, hogy mára legtöbbjük mentén túra- és biciklis útvonalak találhatók.

A Duna mellett, a Gemenci erdő környezetében található Lankóci szivattyútelep például kiállítóhelyként működik, és az országos Kéktúra egyik pecsételő állomása, de a Körös mentén is több ilyen pont lelhető fel. Ezekben az épületekben általában a régi gépek és egy kisebb víztörténeti kiállítás nézhető meg. A jelen kutatás során feltérképezett szivattyúházak közül azonban kivételesek azok, amelyeket többé–kevésbé új tartalommal sikerült megtölteni. Ilyen az 1902-ben épült, Mezőtúron található peresi szivattyúház, mely a Körös-völgyi Természetvédelmi Terület bemutatóházaként funkcionál a Körös Peresi-holtágánál.[15] Egyedi példa még a Duna mentén, Bátán található, 1896-ban épült szivattyúház, ami egészen 1980-ig üzemelt és még ma is működőképes. Utoljára 2000-ben kapcsolták be szivattyúegységeit, amikor a BÁTA II. elektromos szivattyútelep meghibásodott, de az épület alapvetően ma már múzeumként funkcionál.[16]

15. Holtág: *„A folyónak olyan mellékága, amely a fő-mederrel nem, vagy csak egyik végén függ össze, és vize nem, vagy csak időszakosan keveredik élővízzel. Holtág keletkezhet természetes úton (túlfejlett kanyarok levágódásával), valamint szabályozási beavatkozások eredményeképpen."* LÁZÁR Ildikó: Fogalomtár. *Közép-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság*, 2014. http://www.kotivizig.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=826&Itemid=137 (utolsó elérés: 2021. 07. 22.)

16. sz.n.: Szivattyútelep. *Feketególyaház*, 2017. https://www.feketegolyahaz.hu/l/szivattyutelep (utolsó elérés: 2021. 05. 10.)

#folyó(vissza)szabályozás
#szivattyúház_ma

TERET A FOLYÓNAK: A SKJERN MEDERRESTAURÁCIÓJA ÉS HÁROM SZIVATTYÚHÁZÁNAK ÚJRAÉRTELMEZÉSE

A Skjern a vízhozamát tekintve Dánia egyik legnagyobb és leghosszabb folyója, közel 250 000 hektár vízgyűjtő területtel. A Jylland félsziget nyugati partján található Ringkøbing-fjordba torkollik, amit az Északi-tengertől a Holsmland szoros határol el. A torkolata egykor hatalmas kiterjedésű lápos mocsárvidék volt kanyargós szakaszokkal. Az 1960-as években a dán kormány fokozatosan megkezdte a folyó szabályozott keretek között történő elvezetését, a szakaszok kiegyenesítését, valamint a torkolat körül kialakult lápos terület lecsapolását annak érdekében, hogy megakadályozzák a gyakori áradásokat, és lehetővé tegyék az intenzív gazdálkodást a régióban. 1962 és 1968 között a Skjern folyót szinte teljesen kiegyenesítették. A kanyargó vízfolyásokat hosszú, egyenes csatornákkal és gátakkal helyettesítették, és mintegy 4000 hektár vizes élőhelyet, rétet és lápot alakítottak át fokozatosan szántóföldde. Az újonnan kialakuló mezőgazdasági terület öntözésére és a belvizek elvezetésére három helyen épült vízátemelő szivattyúház.

Azonban a gyakori áradások okozta rendszeres üledéklerakódás nélkül a talaj termőképessége gyorsan romlott, amit csak nagymennyiségű és költséges vegyi műtrágyával tudtak valamelyest pótolni (amely végül a Ringkøbing-fjord szennyezését okozta). Ezzel egyidejűleg – a talajvíz természetes, az áradás során kialakult belvizekkel történő pótlása nélkül – a kiszárított terület fokozatosan süllyedni kezdett, mígnem 1987-ben a dán kormány úgy döntött, hogy visszaállítja az eredeti medret és újra teret adnak a folyónak.[17] A Skjern természetvédelmi program Észak-Európa egyik legnagyobb tájrestaurációs projektje volt, a munkálatok 1987 és 2002 között zajlottak. A rekultivációs beavatkozás a dán Környezetvédelmi és Energiaügyi Minisztérium vezetésével, valamint az Európai Unió LIFE programjának támogatásával jött létre,[18] és az egykor természetes, kanyargós folyam helyreállítására összpontosított, melynek eredményeként a Skjern időszakosan újra elöntötte a környező területeket, így ismét létrehozta a különböző vizes élőhelytípusok

17. sz.n.: Denmark: Skjern River Restoration. *SER*, é.n. https://www.ser-rrc.org/project/denmark-skjern-river-restoration/ (utolsó elérés: 2021. 02. 23.)

18. sz.n.: Skjern - LIFE project. *REFORM*, é.n. http://wiki.reformrivers.eu/index.php/Skjern_-_LIFE_project (utolsó elérés: 2021. 02. 23.)

{08 →} Skjern folyó az 1960-as években történt szabályozást követően (fent) és az 1987–2002 közötti helyreállítás után (lent)

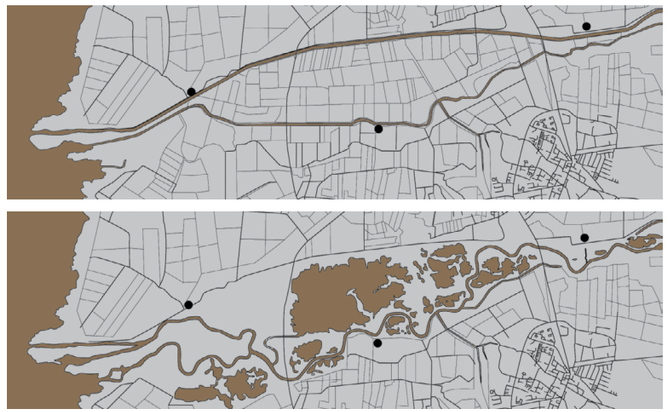

korábbi mozaikját. Az eredeti nyomvonal medervisszaállítását követően rengeteg madár-, hal-, rovar- és vízi növényfaj visszatért a helyszínre. A folyó ismét a terület kanyargó artériájaként működik, kielégítve a különböző élőhelyek hidrológiai szükségleteit, amelyek fenntartják a terület biodiverzitásának gazdagságát.

A 2002-es helyreállítás eredményeként egy évtized alatt újraéledt természeti terület vonzó turisztikai célponttá vált. Ezzel egyidőben a három, 1960-as években épült szivattyúépület hasznosításának kérdésköre is előtérbe került. A különböző méretű és formájú, az évtized építészeti szellemiségét jól tükröző, a tájban robosztus beton kubusként megjelenő ipari épületek felújítása és átalakítása a dán Johansen Skovsted Arkitekter stúdió tervei alapján valósult meg 2015-ben.[19] A létesítményekben eredetileg hatalmas gépek segítségével mozgatták a vizet, a vízelvezető csatornák a föld alatt helyezkedtek el. A beavatkozás során az egykori gépeket kiváltva a föld alatti térbe került be egy korszerű szivattyúberendezés, mely továbbra is üzemképes, és részt vesz a víz mesterséges szabályozásában, a visszaállított természetes hullámtéren kívül eső mezőgazdasági földterületek vízellátásában. A korszerű technológia révén az eredetileg a szivattyúgépek védelmét szolgáló épület belső terei felszabadultak.

A három szivattyútelep föld feletti részének újragondolásával és kiegészítésével kiállítási tereket, a homlokzat több helyen történő megnyitásával beltéri és kültéri kilátópontokat hoztak létre. A szigorú osztású betonhomlokzat karakteréhez méretében és ritmusában igazodó, egyszerű fa szerkezetű kiegészítésekkel a régi és az új között érzékeny kapcsolat alakult ki.

A projekt jól példázza, hogy a „negatív építészeti örökség” – ahogyan a Johansen Skovsted Arkitekter építészei hivatkoznak rá – átalakulása célzott módon közvetítheti, hogy egy elmúlt kor tájformálása visszafordítható, az épített örökség továbbírható kortárs átértelmezéssel és új, kiegészítő funkciók segítségével.

{10 ←} A Skjern folyó egyik szivattyúháza az átalakítás után. 2014–2015, Ringkøbing-Skjern, Dánia

{09 a b ↑ →} A Skjern folyó két szivattyúháza az átalakítás után. 2014–2015, Ringkøbing-Skjern, Dánia

19. A projektről bővebben: sz.n.: Skjern River. *Johansen Skovsted Arkitekter*, é.n. https://johansenskovsted.dk/projects/SKJERN-RIVERTransformation-of-three-pump-stationsLocation-Skjern (utolsó elérés: 2021. 02. 23.)

VISSZA MAGYARORSZÁGRA

Amellett, hogy a hazai folyószabályozásokhoz kötődő, tájba illeszkedő, sok elemmel bíró épített örökség Európában egyedülálló, a szivattyúház épülettípusa különböző városi helyzetekben is megtalálható, hiszen a települési vízellátás biztosításában az ipari forradalom, a szénfűtésű gőzgépek alkalmazása óta fontos szereppel bír.[20] Az ilyen jellegű ipari épületek újrahasznosítási kísérletei rendkívül változatosak, ezekből az utóbbi időben az irodaháztól kezdve a közösségi funkciókon át számos szállásépület és magánberuházás is készült. Azonban jelen kutatás során kifejezetten a természeti és megművelt tájjal összefüggésben létrehozott objektumokra fókuszáltam, hiszen ezeknél nehezen képzelhető el olyan funkcióváltás, ami egy városi környezetben álló épületnél jól működik.

A dolgozat elején felvetett kérdések relevanciáját támasztja alá a részletesen bemutatott dán példa, ahol az épített örökség története az újra és jelentősen átalakuló táj miatt íródott tovább. Nem az építészet érdeme a természeti értékeket előtérbe helyező tájhasználat újrafogalmazása, de az épített örökség sorsa csak környezetével szoros összefüggésben, kölcsönhatásban értelmezhető és biztosítható.

Magyarországon ezek az épületek régen a mocsaras, belvizes területek lecsapolásában vettek részt. Határépületek voltak a megművelt és a természeti tájat elválasztó töltések mentén. Most – technológia elavulásuk miatt – üresen állnak a tájban, mint saját maguk „emlékművei”.

#szabályozott_
szabályozatlanság

20. SMITH, Danis: Industrial archeology: conversion of pumping stations. The Architectural Review, 1972/5, 324-328, 324.

IRODALOMJEGYZÉK

VÍZ ÉS ÉPÍTÉSZET

WILKINSON, Tom: Typology: Dams. *The Architectural Review: Water,* 2017/6, 36-46.

MOORE, Charles W. (szerk.): *Water and Architecture.* New York: Harry N. Abrams, Inc., 1994.

DREISEITL, Herbert – GRAU, Dieter (szerk.): *New Waterscapes. Planning, Building and Designing with Water.* Basel: Birkhäuser, 2005.

MAGYARORSZÁGI FOLYÓSZABÁLYOZÁSOK

IHRIG Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története.* Budapest: Országos Vízügyi Hivatal, 1973.

SOMOGYI Sándor (szerk.): *A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések földrajzi és ökológiai hatásai Magyarországon.* Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2000.

SCHWEITZER Ferenc – BALOGH János – KIS Éva (szerk.): Hullámterek vizsgálata a Dél-Alföldön. *Földrajzi Értesítő.* LVII. évf., 2008/1-2, 111-124.

Dr. SZLÁVIK Lajos – FEJÉR László: *111 vízi emlék Magyarországon.* Budapest: Közlekedési Dokumentációs Kft., 2008.

GLATZ Ferenc: *Vízgazdálkodás a Kárpát-medencében.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2009.

DUNKA Sándor – FEJÉR László – VÁGÁS István: *A verítékes honfoglalás. A Tisza szabályozás története.* Budapest: Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, 1996.

SZÉCHENYI István: *Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg.* Pest: Trattner-Károlyi, 1846.

FOLYÓRESTAURÁCIÓ

OTTO, Betsy – MCCORMICK, Kathleen – LECCESE, Michael (szerk.): *Ecological Riverfront Design: Restoring Rivers, Connecting Communities.* Chicago: American Planning Association, 2004.

Environmental Agency: *Rivers by Design. Rethinking development and river restoration. A guide for planners, developers, architects and landscape architects on maximising the benefits of river restoration.* Bristol: Environmental Agency, 2013.

ADAPTÍV ÚJRAHASZNOSÍTÁS

WONG, Liliane (szerk.): *Adaptive Reuse: Extending the Lives of Buildings.* Basel: Birkhäuser, 2017.

MORRISON, Ian – WATERSON, Merlin (szerk.): *Rescue and Reuse: Communities, Heritage and Architecture.* London: RIBA Publishing, 2019.

STONE, Sally (szerk.): *UnDoing Buildings: Adaptive Reuse and Cultural Memory.* New York: Routledge, 2019.

MAI SZEMMEL

Télifürdő, Hévíz, 1959–68

AKKOR

A hévízi fürdőzés kezdete 1795-re nyúlik vissza, Festetics György ekkor építtette az első „feredő házat". A lassú bővülése 1870-ben felgyorsult, gyógyfürdővé a 20. század elején vált a létesítmény a Festeticséktől bérlő Reischl család keze alatt. Gyógyászati szerepét megerősítette az 1958-as Balatoni Regionális Terv, amely Hévíz fejlesztésének fő céljaként – azon túl, hogy az egyévszakos strandolásnak a téli alternatíváját is adja – a gyógyüdülő funkciót jelölte meg. Ennek következményeként a tó mellé települt kórház betegellátási igényei alapján 1959-ben tervpályázatot írtak ki. Az 1968-ban átadott fürdőépület a kórház kampuszának része lett, összekapcsolta azt a település forgalmi központjával. Az előcsarnok egyben a kórház főbejáratává is vált.
A park felőli megközelítés reprezentatív eleme a kerettartók geometriája által meghatározott üvegdoboz lett, amelyet a belépési oldalon markáns pengefal határolt. A tömör felület mögött feltáruló légies teret szoborszerű rámpa uralta, az ívek és a mennyezet faburkolata ellensúlyozta a merőleges rendszerű üvegosztás keménységét. A corbuziánus térplasztika az emeletre irányította az érkezőt. Az akadálymentesség elve végigvonult a kétszintes kádfürdő részlegen is, ahol két szint magas, galériás, a belső kertre néző pihenőterek biztosították az önfeledt pihenést. Az emeleti szinten megközelíthető medencetér nagy megnyitásai szintén a természettel való kapcsolatot erősítették. A térlefedés formai megoldása, a ferde vasgerenda tartók közötti perforált beton mezőkkel kialakított gúlák (talán) a török fürdők perforált kupoláit idézték, míg az épületet jellemző természetközeliség gondolata vagy a szimmetrikus és aszimmetrikus geometriák váltakozása skandináv építészeti hatásra utaltak.

MOST

Az épület 1982-ig nagyobb változtatás nélkül üzemelt, az első átalakítást a jogfolytonos építésziroda tervezte, amikor az épület magjában lévő medencetér feletti lapostetőre alacsony hajlásszögű fedélszéket emeltek. Ekkor vette kezdetét az egyes épületrészeket érintő átalakítások összefüggéstelen sorozata. Előbb az északi (kádfürdő) szárny emeleti szintje kapott fa homlokzatburkolatot és megszűntek a kilépő egyszemélyes napozóerkélyek. Majd a medencetér kupola-gúlái fedték be zsindellyel – megszüntetve a perforációkon átszűrődő fényhatást –, amit aztán az energetikai megújítás, a kupolák belső hőszigetelése véglegesített. Ekkor készült a ma is tapasztalható színes falfestés, amelynek tiszteletteljes gesztusa, hogy az eredeti falmozaikokat (Lakner László és Scholcz Erik munkáit) megtartotta. A 2015-től kezdődő folyamatos funkcionális korszerűsítési beruházások apránként cserélték az épület elemeit, de az előcsarnok design–szemléletváltást is hozó átalakítása már jelentősen megbontotta az összképet. Az íves-plasztikus rámpát és a télikertet lebontották, helyükre hajlított faburkolatú belső dobozok kerültek, amelyek ugyan funkcionálisan – a galéria alá beköltöző büfé és a térbe beálló tojásforma gyógyszertár – jobban kihasználják a teret, de az egykori modernista könnyed-légies, átlátható karaktert egy nehézkesebb, földhözkötött miliő váltotta fel. A változás az előtetőn is érzékelhető, ahogy a filigrán acélszerkezetet robosztus kőpillérekre támaszkodó, nagy keresztmetszetű fagerendák váltották fel, melyek túlnyúlása miatt a ma is jó ízlésű homlokzati fémplasztikának (Segesdi György alkotásának) egy részét ugyancsak el kellett bontani. Az elmúlt harminc év átalakításait – melyek modorosságukban mind saját korszakuk képviselői – többnyire használati és műszaki igények vezérelték, csak így az egységes építészeti megjelenés sérült. Egy jellemző karakter azonban talán megmaradt: az épület természeti környezetével kapcsolatba lépő, a pihenést támogató, kifelé tekintő hangulat.

Péteri Zsolt

ÉPÍTÉSZ
Kun Attila, Legány Zoltán / ÁÉTV

ÁTALAKÍTÁS
Jankovics Tibor, Turi Attila, Fülöp Tibor, Terdik Bálint

AKKOR

IRODALOMJEGYZÉK
FARKAS Tibor: Téli fürdő, Hévíz. *Magyar Építőművészet*, XII. évf., 1963/5, 38.

MARTON Rozália: *Lokáció – Konfiguráció – Artikuláció. A hatvanas évek balatoni építészete*. DLA-értekezés, Budapest: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola, 2014.

SZENDE László: Állami Gyógyfürdő kórház fedett fürdőépülete, Hévíz. *Magyar Építőművészet*, XVIII. évf., 1969/1, 29-34.

n.i.: Állami Gyógyfürdő fedett fürdőépülete, Hévíz. *Magyar Építőművészet*, XXI. évf., 1972/3, 42.

AKKOR

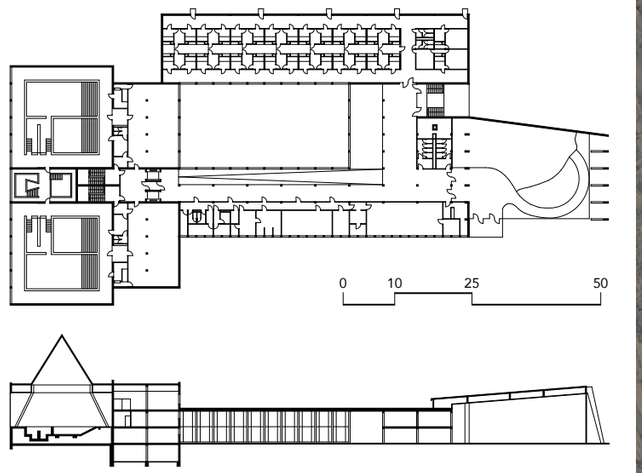

MOST

SZERZŐ
OSTORÓCZKY NÓRA

TÉMAVEZETŐ
FEJÉRDY PÉTER DLA

Vályogra váltva

A FÖLD ALAPÚ ÉPÍTŐANYAGOK ÚJRA MEGJELENÉSE A KORTÁRS EURÓPAI ÉPÍTÉSZETBEN

A klímaváltozás gyorsuló üteméért az építőipar nagy mértékben felelős. A modern építési kultúra anyaghasználata fenntarthatatlannak látszik, ezért alternatívákra van szükség. Az utóbbi néhány évtized erre vonatkozó kísérletei közül kiemelten fontosnak tűnik az, amikor az új technológiai környezetbe olyan természetes anyagok kerülnek be, melyek megmunkálásának eddig ismert változatai kiegészülnek vagy átalakulnak a kortárs igények és lehetőségek szerint. Magyarországon a környezeti adottságok miatt a természetes anyagok közül legnagyobb mértékben a földfalak használata terjedt el az ezredfordulón. Az itthoni újraalkalmazás sem tekinthető közvetlen visszatérésnek a vernakuláris építészethez, mivel a természetes anyagok nagy részének beépítéséhez teherhordó szerkezet megépítése szükséges, aminek következményeként ezek csak határoló és vázkitöltő szerepben, másodlagos szerkezetekként tűnhetnek fel. A tanulmány célja a vályog hagyományos alkalmazási metódusaitól különböző kortárs európai megoldásoknak, illetve ezek hazai adaptálhatóságának vizsgálata, valamint Gottfried Semper másfél évszázados anyagváltás elméletének újraértelmezése a környezettudatosság tükrében.

{01 ↑} Az ETH kurzusa keretében készült Földkupola – Rammed Earth Cupola, ETH Zurich, Department of Architecture, Chair of Architecture and Construction of Prof. Annette Spiro, Lecturer Gian Salis

1. HORVÁTH Dániel: A fenntarthatóság az alapozásnál kezdődik. *Innotéka*, XI. évf., 2021/1-2, 25-29.

2. GHAFFAR, Seyed Hamidreza – BURMAN, Matthew – BRAIMAH, Nuhu: Pathways to circular construction: An integrated management of construction and demolition waste for resource recovery. *Journal of Cleaner Production*, CCXLIV. évf., 2020. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652619335802 (utolsó elérés: 2021. 06. 20.)

3. World Health Organization: *Indoor Air Pollutants: Exposureand Health Effects. EURO Reports and Studies No. 78.* Koppenhága: WHO Regional Office for Europe, 1983, 23-26.

4. A greenwashing szó jelentése szerint olyan tevékenység, melyben egy vállalat vagy szervezet azt a látszatot kelti, hogy törődik a környezettel, még ha tevékenységével valójában károsítja is azt. A jelenség az építőiparban is észlelhető az utóbbi években, a klímaváltozással kapcsolatos hírek miatt került előtérbe.

5. Fontos megemlíteni, hogy a valós problémákra kínált megoldások mellett vannak olyan példák is, ahol az említett anyagok alkalmazásának hátterében művészeti aktus, vagy csak egy marketingfogás és a trendeknek való megfelelés áll, azonban ezek bemutatása vagy értékelése nem képezik jelen tanulmány részét.

#környezetbarát
#természetes #építőanyag

A fenntarthatóság és a környezettudatosság témája már évtizedek óta jelen van az építészeti tervezéssel és kivitelezéssel kapcsolatos diskurzusokban, azonban leginkább a gépészeti megoldások, a passzívházak, tehát az üzemeltetés alacsony energiaszinten tartásának kérdései kerültek előtérbe. Fontos azonban a felhasznált anyagokat is bevenni az egyenletbe, mert a következő évtizedekre előre jelzett építőipari fellendülés ezeknek a mennyiségét jelentősen tovább fogja emelni. Nem mindegy tehát, hogy miből építkezünk, ráadásul a mi éghajlati övünkön alkalmazott anyagok (a beton, a vasbeton, a tégla, az acél) ökológiai lábnyoma és környezeti terhelése nagyon magas.[1] Noha az építés sosem tud környezetbarát lenni (eltekintve a „nem építéstől” és bizonyos mértékig az újrahasznosítástól), nem hagyható el teljes mértékben.

A jelenleg használt építőanyagok előállítása és elbontása nagy energiafelhasználással jár, valamint ezekből a folyamatokból származik a világ hulladéktermelésének 35%-a.[2] További probléma, hogy az újrahasznosítás mértéke alacsony, a megmaradó törmelék pedig nem helyezhető vissza a természetbe. Az építéssel mint élettér teremtéssel kapcsolatban az egészségügyi hatások egyre inkább előtérbe kerülnek, ugyanis a mesterséges úton előállított építőanyagokból (a ragasztókból vagy szigetelőanyagokból) az egészségre káros vegyületek jutnak a környezetbe. (Elegendő a korábbi építési gyakorlatban alkalmazott azbesztre gondolni, ami most már veszélyes hulladékként kezelendő és az épületekből speciális körülmények között szükséges eltávolítani.) A jelenséget a WHO már az 1980-as években megnevezte, az ún. beteg épület szindróma (SBS – Sick Building Syndrome) az az oxigénhiányos állapot, amit a túlzott szigetelés okoz, és amin az épületszerkezetekből kipárolgó vegyi anyagok tovább rontanak.[3]

Ilyen irányból nézve itthon a magáncélú lakásépítésben a megrendelői szándék mögött (amennyiben nem csupán ún. greenwashingról van szó) elsősorban a következő két tényező áll:[4] az egészségügyi kockázatok elkerülése, valamint az összhangra törekvés a környezettudatos élettel. Az utóbbi egy olyan életmódból adódik, amelyre a természetközeliség, a kisebb környezeti terhelés, a kevesebb szemét termelése, a minél kevésbé feldolgozott anyagok használata jellemző.

A KÖRNYEZET BARÁTAI: TERMÉSZETES ÉPÍTŐANYAGOK

A fenntarthatóság és a környezettudatos szemléletmód miatt a közismerteken túl más matériák használata válik szükségszerűvé. Ezek részben már alkalmazott (vályog, fa, nád, kő), részben pedig eddig ilyen célra nem, vagy csak nagyon kis mértékben használt építőanyagok (kender, szalma) lehetnek.[5]

Mára elérhetővé váltak és egyre gyakrabban alkalmazottak olyan építőelemek és építési rendszerek, melyek összetevői természetes forrásból származó anyagok. A hazai gyakorlatban a legismertebbek a fentebb már említett vályog, kender, fa és szalma, illetve ezek különböző kombinációi.

Környezetbarátnak nevezhetjük azokat az építőanyagokat, melyek a bányászat vagy az előállítás, a megmunkálás, a beépítés, a használat és a bontás ideje alatt sem bocsájtanak ki a természetre és az emberre káros

{02 ←} Egykori kőház a természetben

elemeket. Jellemző az erőforrások fenntartható módon történő használata, a kitermelési és gyártási folyamatok során a lehető legalacsonyabb energiafelhasználásra törekvés, vagy valamilyen természetes forrásból származó energia használata. Fontos, hogy az életciklusuk végén a lehető legnagyobb mértékben vissza kell forgatni a természet körfolyamataiba, mégpedig rövid idő alatt.

A környezetbarát anyagok egy részhalmazának tekinthetőek a természetes építőanyagok, melyek a természetből származnak, és az elmúlt évezredek során alkalmazásuk szinte folyamatosnak tekinthető.[6] Azonban vannak bizonyos helyzetek, amikor ezeknek az alkalmazása nem jelent környezetbarát viselkedést, például ha általa az épület fenntartása nagyobb energiaráfordítással jár, vagy amikor egy újrahasznosított anyag használata a környezetre nagyobb terhelést jelent. A képlet tehát sokváltozós és meglehetősen bonyolult. A műszaki tulajdonságokon és az alkalmazhatóságon túl a későbbiek szempontjából fontos megvizsgálni azt a kérdést, hogy ezek az anyagok milyen szerepben tűntek fel eredeti, „természetes", vagy magától értetődőnek tűnő környezetükben, a vernakuláris építészetben, és milyen szerepben találhatjuk őket a kortárs építészetben.

ANYAG ÉS FORMA EGYMÁSRA HATÁSA

Ha a természetes építőanyagok hagyományos használatának okait és mibenlétét akarjuk vizsgálni, érdemes visszanyúlni a modern építészet gyökereihez. Gottfried Semper német építész és teoretikus a 19. század közepén az anyagok és azok építészeti formálása közötti kapcsolatot elemezve azt állapította meg, hogy *„minden anyag feltételezi a formai kifejezés jellegzetes módját azokon a tulajdonságaikon keresztül, amelyek más anyagoktól megkülönböztetik és sajátos bánásmódot, technikát követelnek"*.[7] Vagyis van egy elsődleges megjelenési forma, ami az anyag tulajdonságaiból következik, és a beépítését is meghatározza.

Az építés módjának, magának az építészet mibenlétének elemzéséhez Semper – egy karibi halászkunyhót alapul véve – négy kategóriát, alapelemet határozott meg: a földművet, a családi tűzhelyet, a szerkezeti vázat és tetőt, valamint a könnyű kitöltő falszerkezetet.[8] Ezekhez négy anyagot is rendelt, melyekhez készítési és megmunkálási technikákat társított: a családi tűzhelyhez a kerámiát, a kiégetést és a kohászatot; a szerkezeti vázhoz és tetőhöz a rúdszerű anyagokat és az ácsmesterséget; a könnyű kitöltő falszerkezethez a textilt és a burkolást. A földműhöz anyagként a föld és a kő, míg technikaként a rétegzés és a kiemelés kapcsolódott. Ez a földmű értelmezhető teraszként vagy földhányásként, ami kiemelkedik környezetéből és a termett talajból, ezen jön létre az épület. A kutatás szempontjából ez utóbbi kettő, a földmű és a kitöltő fal a legérdekesebb elem, ugyanis ezek lehetnek a vályog és a föld alapú építés elsődleges megjelenési formái.

Egy későbbi, az építés stílusáról szóló munkájában Semper két elméletet különböztet meg: a beburkolás- vagy felöltöztetés-elméletet (Bekleidungstheorie) és az anyagváltás- vagy anyagcsere-elméletet (Stoffwechseltheorie).[9] Előbbi az építészet ősi motívumaként mutatja be azt a mozdulatot, amikor egy tartószerkezeti vázra valamilyen anyagszerű burkolat kerül. A lényegi elem itt az anyag, és nem maga a tartóváz. Ez a viselkedésmód Semper szerint később az improvizált vagy ideglenesen készített ünnepi építményekre is jellemző volt: a szerkezeti részek elleplezve, másodlagos szerepben tűntek fel. Ez szorosan kapcsolódik az emberi öltözködés mozzanatához is, mert a burkoló elem általában valamilyen „textilt" jelent. Ezért Semper a csomót mint alapegységet a legősibb (építés)technikák szimbólumaként használja. Azt állítja, hogy az ideiglenes textilburkolás később maradandóvá válik, ezáltal át is lényegül. Ez már kapcsolatban áll az anyagváltás-elméletével, ami a kultúra fejlődése során azt az átalakulást jelenti, amikor a hagyományos és szimbolikus értékek fenntartása érdekében egy építésmód sajátosságai kifejeződnek egy másikban. Az ókori görög templomok kezdetben fából épültek, de szerkezeti és díszítő elemeik a kőre történő anyagváltás után is ugyanolyan formában jelentek meg.

Semper rendszerében a földalapú építés is elsődlegesen a sztereotómiával, vagyis a kőmetszéssel, a (geometriai) elemek pontos, komoly mesterségbeli tudást igénylő egymáshoz illesztésével, áthatásával köthető össze. Azonban a kortárs építészetben már nem ennyire vegytiszta, elméleti a képlet, ugyanis, ahogy a későbbiekben erre majd kitérek, új szerepekben jelenik meg a vályog.

Moravánszky Ákos kortás példákkal szemlélteti Semper elméletét, ezzel rávilágít arra, hogy az anyagok metamorfózisa tulajdonképpen végigkíséri az építészet történetét.[10] Egy anyag képes egy másikra jellemző szerkesztésmód átvételére, és ezáltal egy új formában mutatkozik meg; Moravánszky kiemeli azt is, hogy egy matéria önmagán túl számos asszociációt, emléket, rezonanciát tud előhívni. Kérdésként merül tehát fel, hogy mennyire beszélhetünk ma egy anyag identitásáról, hiszen a kortárs technológiák alkalmazásával már elvész azoknak a ,,magja": vagyis megszűnik az egyértelmű kapcsolat az anyag és forma között. A magyar teoretikus a legelterjedtebbeket, a követ, a fát, a betont, az üveget és a fémet veszi górcső alá, azonban a fenti kérdések feltehetők a vályoggal kapcsolatban is.

6. MEDGYASSZAY Péter: Környezetbarát építőanyagok. *Építészfórum*, 2004. https://epiteszforum.hu/kornyezetbarat-epitoanyagok (utolsó elérés: 2020.01.04.)

7. SEMPER, Gottfried: A burkolás elve az építészetben (részletek) (1860). In: MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin (szerk.): *Monumentalitás, Kritikai antológia*. Budapest: Terc Kiadó, 2016, 47.

8. SEMPER, Gottfried: *The Four Elements of Architecture and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1851.

9. SEMPER, Gottfried: Az építészeti stílusokról (részlet) (1977) In: MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin: *A stílus. Kritikai antológia*. Budapest: TERC Kiadó, 2009, 45-51.

10. MORAVÁNSZKY Ákos: *Metamorphism, Material Change in Architecture*. Basel: Birkhäuser, 2018.

MORAVÁNSZKY Ákos: *Az anyagok metamorfózisa az építészetben* c. előadása a BME Építőművészeti Doktori Iskolájában. https://www.youtube.com/watch?v=XwWaTXFR5Ds&t=839s (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

#anyagváltás
#formálás
#anyag

ÚJRA VÁLYOG

A föld alapú építőanyagoknak Európában rendkívül gyakori az előfordulásuk és az alkalmazásuk. Egy 2016-ban végzett felmérés alapján Magyarországon a lakásállomány 16%-a (még mindig vagy újra) vályog falazatú.[11] Ez a vályogtalaj, agyag, homok, kisebb kavicsok és iszap elegye, amely tartalmazhat még egyéb színezéket vagy minőségjavító anyagokat. A vályogot az építészetben kettős fogalomként használjuk, jelenti magát a vályogtéglát, valamint egy építésre alkalmas talajfajtát is.[12]

A vályogfalak hagyományos építési módjai a monolit (vert- vagy rakott falas) és az előregyártott (vályogtéglás vagy blokkos), valamint a vázas (paticsfal) technológiák. Vertfal esetén épített zsalu közé öntik a földnedves vályogot, és rétegenként (20-40 cm) erőteljesen beledöngölik. Rakott fal építésekor a vályog és a szalma egymásra helyezése váltakozva történik, majd a száradás után egy éles ásóval, zsinór mentén egyenes, sík felületet hoznak létre. Az előregyártott technológia során már egy kiszáradt anyagot, vályogtéglát építenek be, falazásos módszerrel.[13]
A vályogtégla fal elődjének tekinthető a gömbölyeges sárfal, csömpölyegfal, ahol a rakott sárfalhoz hasonlóan készített alapanyagból gombócokat formáztak, majd ebből száradás után falat raktak. Ezekben az esetekben a vályogfal önmagában teherhordó szerkezetként viselkedett.

A vályoghoz szalmát és/vagy töreket keverve szalmás vályog hozható létre, mely a vesszőfonás betapasztásával készülő paticsfal, vagy más néven sövényfal alapkeveréke. Ezesetben egy fa vázszerkezet közé, kitöltő szerepbe kerül a vályog. A nagy mennyiségű szálasanyag tartalmú könnyűvályog padlók, kitöltő falak és hőszigetelő rétegek létrehozására alkalmas. Kötőanyagként vályoghabarcs is készíthető.[14]

A vályog egyik értékes tulajdonsága, amely a bevezetésben említett problémák közül a hulladékkezelésre nyújt megoldást, hogy a mesterséges adalékanyag nélküli földfalak anyaga szinte emberi energia ráfordítása nélkül, teljes mértékben visszaforgatható a természetbe. Személetes példája ennek az öreg, elhagyatott vályogházak „visszaolvadása" a talajba.

A kortárs építészetben az építőanyag összetételének tekintetében beszélhetünk stabilizálatlan és stabilizált földfalakról, utóbbi mesterséges kötőanyagot, leggyakrabban cementet tartalmaz. Ebben az esetben az anyag már nem forgatható vissza a természetbe, bontás után építési hulladék keletkezik. A stabilizálatlan földfalaknál ez a probléma nem áll fenn.

#föld
#vályog
#újrafelfedezés

11. KSH felmérés 2017. 05. 31., Központi Statisztikai Hivatal honlapja, 2017. http://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_05_31?lang=hu (utolsó elérés: 2021. 05. 11.)

12. MEDGYASSZAY Péter: *A földépítés optimalizált alkalmazási lehetőségei Magyarországon. Különös tekintettel az építésökológia és az energiatudatos épülettervezés szempontjaira.* PhD értekezés, BME, Budapest, 2007, 70.

13. MOLNÁR Viktor: Vályogépítési módok és szerkezeti megoldások. *Magyar Építőipar,* XLVIII. évf.,1998/11-12, 348-350.

14. Forrás: Bihari Ádám *Vályog építészet* című, 2021. 04. 12-én elhangzott online előadása, a *„Nagyapám háza"* programsorozat keretén belül.

{03 ←} Természettel eggyé váló vályogház Nógrád megyében

A vályog és más földalapú építőanyagok újbóli használata különböző léptékekben figyelhető meg a kortárs építészetben. A meglévő modern építési kultúra és ipar kialakult eszközrendszere alkalmasnak látszik ennek használatára. A semperi elmélet és kategóriák segítségével újfajta nézőpontból vizsgálhatjuk a népi építészetből ismert építési metódusoktól eltérően alkalmazott, az új technológiákhoz párosított vályogot.

SZTEREOTÓMIA

A mai építészet és építőipar egyik legkedveltebb és legszélesebb körben alkalmazott anyaga a vasbeton, látszó felületével együtt. Az egyes anyagok ilyen típusú, nyers megjelenése, őszintesége, a megmunkáltság jelenléte a modern építészet sajátosságának is tekinthető, ekképp a földfalak ezredfordulós alkalmazása során is megjelenik az ez iránti vágy. Mintha a modern betonépítést szeretné felváltani egy környezetbarátabb, de hasonló megjelenésű megoldás.

A természetes építőanyag-használat és valamilyen környezettudatos tervezői döntés mellett a monolitikus formálásban is újszerűség fedezhető fel. Például a 2014-ben átadott, Gereben Péter és Marián Balázs építészpáros tervei alapján épült egri Almagyar Borteraszon, amely a helyszínből fakadó alkotói döntések miatt, anyaghasználatában és formálásában is alternatív megközelítést jelent. A szőlősorok közé telepített szállásépületek apró léptéke és a kóstolóterasz időszakos használata nagy szabadságot biztosított a tervezőknek, hiszen a kezüket nem kötötték az épületenergetikai szabályozások, így ezeknek az épületszerkezeti és építészeti következményei sem. A falak egyik alkotóeleme a helyi tufa,

#beton
#nembeton
#stabilizált_földfal

{04 ↓} Az egri Almagyar Borterasz földbeton házikói a szőlőben. Tervező: Gereben Marián Építészek (2014)

melyből „földbeton” készült. Ez a falazat a készítés technológiájában a vályogfalak földnedvesen csömöszölt, rétegesen zsaluzott építési módjához hasonlóan, monolit módon, azonban betonszerű, cementtel stabilizált anyagból készül. Ami, ha az épület teljes életciklusát nézzük, a bontás folyamán nem kerülhet vissza a természetbe, szemben egy nem stabilizált vályog- vagy földfal utóéletével.[15] Összességében tehát a projekt ,,félsiker”, hiszen az építészeti koncepciót jól szolgáló, esztétikai minőségben is kiemelkedő alkotás jött létre, amely szem előtt tartotta az újrahasznosítás lehetőségét és a környezettudatos szempontokat, azonban nem a teljes életciklust vizsgálta.

Nem kell nagyon messzire menni ugyanakkor ahhoz, hogy hasonló típusú, azonban stabilizálatlan falszerkezetet vizsgálhassunk. Egy osztrák keramikus, Martin Rauch mára a vályog- és a földalapú építés modern technológiájának széleskörű ismeretével rendelkezik. Számos projektben segíti az építészek munkáját az 1990-es évektől kezdődően, leginkább svájci építészirodákkal dolgozik együtt, ami az építéstechnika színvonalát is meghatározza. Ausztriában már 2001-ben készült földfalas épület Rauch közreműködésével, a marte.marte építésziroda tervezte ravatalozó Batschunsban.[16] A kortárs megformálású, lapostetős kubus és a monolit módon, a vertfalhoz hasonló technológiával készült fal anyagszerű megjelenése és textúrája közti feszültség izgalmas kompozíciót alkot. Eltűnnek a klasszikus vályogházak jellegzetes, az anyag tulajdonságaiból következő formai elemei, a túlnyúló tető és a magas lábazat, ugyanis a technológiai fejlődés lehetővé teszi ezt. Ugyanakkor Martin Rauch számol az esővíz által okozott erózióval, így tudatosan vastagabb falat alakít ki. Más esetekben természetes anyagokból, mészből és vulkanikus tufából álló habarccsal vonják be a falakat védelem gyanánt. A (másféle anyagú) lábazat jelen van, azonban a falszerkezettel azonos vastagságban, és a monolit technológiának köszönhetően megjelenésében, textúrájában nagyon hasonló a földfalhoz.

Ez a típusú tömör építés, a föld rétegzése, bizonyos értelemben sztereotómikus alkalmazása tehát az anyaghoz köthető megmunkálási mód. Az anyagváltás jelen esetben a kortárs beton épületek viselkedésmódját imitálva jön létre, ami nevezhető talán egyfajta visszaváltásnak is, hiszen a vályoghoz köthető egyik hagyományos építési mód, a monolit rétegzés (vertfal) nyomai is felfedezhetőek ebben a mai alkalmazásban.

TEKTONIKA

A merev, rúdszerű elemekből történő összeszerelő építkezést Semper tektonikusnak nevezi, amely a természetes építőanyagok esetében a hagyományos és a kortárs építésben is létező metódus. Ennek egyik, és talán legfőbb oka az, hogy a fa mint természetes építőanyag rendkívül alkalmas ilyen típusú szerkesztésmódra. A vályoggal kapcsolatban a vernakuláris építészetben, a paticsfal esetén találkozhatunk ezzel, ahol a tartószerkezet és a térelhatároló anyag elválik egymástól. Ez a kortárs építészetben talán az érvényben lévő szabályozások, illetve a tektonikus szerkesztés miatt is megjelenik. Ugyanakkor kétféle dologról beszélhetünk: a legtöbb esetben a szerkezet és a kitöltés egy síkba kerül, és végső felületkezelésként valamilyen vályogvakolattal és festéssel homogén megjelenést kap. A tektonikusság nehezen érhető tetten ezen hibrid megoldás miatt, ugyanis a tartószerkezetet akár teljesen be is burkolhatja a másodlagos térelhatároló elem. De a kortárs építészetben jelen van a tektonikusság láthatóvá tételére törekvés, a szerkezetek burkolatlan megmutatásának esztétikai értékként kezelése is, így elképzelhető olyan szerkesztésmód, ahol a tartószerkezeté eltér a határoló és vázkitöltő szerepbe kerülő anyag méretrendjétől, így a különböző rétegek láthatóvá válnak.

Ez a vályog esetében azt jelenti, hogy a favázas (vagy téglavázas) tartószerkezet kitöltőfala elkészíthető akár az előre legyártott vályogtéglával, akár egyéb helyszíni kitöltési megoldással. Az elemes építési rendszer korszerű fejlesztése az égetett kerámia téglával egybe falazható vályogtégla, amely így anyagában nem, de méretrendjében homogén falat eredményez.

A semperi kategóriákat figyelembe véve ebben az esetben a természetes építőanyagok közül a fa található rúdszerű helyzetben, és a vályog értelmezhető másodlagos, burkoló elemként. Hasonló építési módot igényel a szalma vagy a kender (kenderbeton) alkalmazása. Ez az alkalmazhatóság és az anyagok tartószerkezettől való elszakadása újabb szerepváltozást idéz elő, amit tovább árnyal az, hogy a kitöltés akár monolit módon is készülhet.

NINCS MÁS HÁTRA, MINT AZ ELŐREGYÁRTÁS

Egy új anyag használatának elterjedését, tömegessé válását az előregyártás folyamata segíteni tudja. Az előregyártás megjelenésére mint a fenntartható építészet egyik lehetséges módjára itthon már a 2010-es évek elején is találhatunk példákat. U. Nagy Gábor építész arra a következtetésre jutott, hogy a bontott és újrahasznosított anyagok kézműves módon történő beépítése helyett az ún. ökonomikus út a járható, azaz egy helyi, természetes anyag – az Őrségben például a fa – felhasználása előregyártással. Ezt a módszert alkalmazta az építész az őriszentpéteri Táncpajta építése során is 2011-ben. Azonban ebben az esetben egyedi előregyártásról volt szó, amit egy magasabb építészeti minőség elérése érdekében, és nem a termékké válás, valamint a gyárthatóság irányába történő fejlesztés miatt használt a tervező.[17]

{06 →} Ricola gyógynövényközpont, tervezők: Herzog & de Meuron, Laufen, Svájc, 2012

{05 ↑} Martin Rauch első kísérleti földfala

15. Az Almagyaron az újrahasznosítás a hulladékként kezelt tufa alkalmazásán túl az ajtólapok, a cement- és téglalapok, valamint a berendezések egy részeben szintén megjelenik. A kézmosó, a csapok, a lámpák és az információs rendszer is mind helyi és egyedi megoldás.

16. Friedhof Batschuns, lásd: https://www.marte-marte.com/projekt/totenkapelle-batschuns#slide0 (utolsó elérés: 2021. 01. 11.)

17. OSTORÓCZKY Nóra: Őrségi reflexiók. In: BUN Zoltán (szerk.): *Építészet & innováció. A BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2020, 260-273.

#vázas
#másodlagos
#szerkezet

#előregyártás
#ipari
#szabványosított

Az építőipar három legfontosabb szempontja: az építési idő, a munkaerő hiányának kiküszöbölése és a minőségbiztosítás. Ehhez új szempontként csatlakozik a fenntarthatóság. A vályog alkalmazásakor az előbbi három szempontot figyelembe kell venni. Az előregyártással nemcsak az építési idő lehet rövidebb és az élő munkaerő kevésbé igényelt, de ez arra a természetes építőanyagokkal kapcsolatban felmerülő egyik legfontosabb kérdésre is választ adhat, ami a minőség biztosítását jelenti. Ugyanis így ellenőrzött körülmények között állíthatók elő olyan szerkezeti elemek, melyek megfelelnek a hatályos előírásoknak és a tervező által előírt követelményeknek.

Zajlanak különféle innovatív kísérletek a vályog előregyártásával kapcsolatban, ahol az anyagból előállított elem méretrendje, léptéke széles skálán mozog: a téglától egészen a fal nagyságrendjéig. A kézműves előállításhoz képest előregyártottnak tekinthető akár az ipari körülmények között előállított vályogtégla is, mely azonban a jelenleg hatályos szabályozások mellett teherhordó szerepben továbbra sem alkalmazható.[18]

Martin Rauch a Lehm Ton Erde Baukunst GmbH tagjaként, a Herzog és de Meuron építészpárossal együtt hozta létre a svájci Laufenben a Ricola cukorkagyártó cég gyógynövényközpontját 2012-ben (hasonló időszakban, mikor U. Nagy is az előregyártás felé fordult).[19] Itt megközelítőleg másfél méter magas és három és fél méter hosszú előregyártott földfalpaneleket szállítottak az építési helyszínre, és rögzítettek egymáshoz a gyártócsarnok falszerkezeteként. Azonban az épület tartószerkezete ebben az esetben is sztenderd előregyártott vasbeton pillérekből és gerendákból áll, a földfal ez elé, térelhatároló szerepben kerül. Az anyagválasztás itt a funkcióval és az elvárt épületfizikai teljesítménnyel szoros összhangban áll: a gyógynövények feldolgozása, szárítása és raktározása temperált és állandó páratartalmú teret igényel, amit a földfalból álló homlokzat mesterséges beavatkozás nélkül is biztosítani tud. Tehát itt a tartalom és a forma egysége – bizonyos szinten – megvalósul. Az épület a természeti tájban monumentális földtömbként jelenik meg, a homlokzati textúrázottság természetközelisége oldja az ipari funkció és a környezet közötti kontrasztot. A homlokzatokon elhelyezett nyílások kialakítása eltér a földfalaknál megszokott rendszertől és mérettől, az öt méter átmérőjű kör alakú ablakok helyzete inkább a monolit vasbetonnál megszokott képet mutatja.

Miután Rauch rájött, hogy az ilyen méretű projektekhez már gépi előregyártás szükséges, saját gyártósort hozott létre, melyet Robertának nevezett el. Ez az ipari felszereltség lehetővé tette további nagyméretű panelek előállítását, ekképp számos helyen alkalmazhatóvá vált a földfal vázkitöltő elemként. Így készült el például a Svájci Ornitológiai Intézet 2013–14 között, a Ricola gyár földfalelemeihez hasonló méretű panelek alkalmazásával.[20] További érdekes kísérlet a maghőszigetelt falpanelek alkalmazása a Darmstadtban megépült Alnatura Campus esetében.[21]

A burkolatként használt, panelekbe tömörített föld a semperi rendszerbe már egyértelműen nem besorolható. Bár szövetszerűnek mondható az alkalmazási metódus, az anyag maga textúrájában a föld rétegzettségét egyértelműen kifejezi. Azonban a rendszerben a betonpaneles építési mód analógiája fedezhető fel, ahol a beton szintén új anyagra cserélődik.

18. Lásd pl. Forrástégla téglagyár honlapja. http://forrastegla.hu/ (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

19. A Lehm Ton Erde honlapja: https://www.lehmtonerde.at/en/martin-rauch/ (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

20. építészek: :mlzd Architekten In: SAUER, Marko – CARRILLO, Gabriela: Retrospective: Martin Rauch. *Architectural Review*, 2020. https://www.architectural-review.com/buildings/earth/retrospective-martin-rauch (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

21. építészek: Martin Haas, David Cook és Stephan Zemmrich, 2016–2017. In: SAUER – CARRILLO, i.m.

#hagyomány
#újítás
#kísérletek

22. Forrás: Bihari Ádám előadása a *„Nagyapám háza"* programsorozat keretében, 2021. 04. 12.

{07 →} Martin Rauch saját háza; tervező: Roger Boltshauser, Schlins, Austria, 2008

TRADÍCIÓ ÉS/VAGY INNOVÁCIÓ

A vályog és a föld alkalmazásával kapcsolatban elsősorban a tradicionális megközelítés, a ,,kézműves építés" vagy az egyedi megoldások használata, esetleg a kalákában történő építés merülhet fel. Ezek az építési módok bizonyos helyzetekben, egy-egy családi ház építése, esetleg kísérletezési és oktatási projektek esetén alkalmazottak, de továbbra is szűk felhasználói körrel rendelkeznek.

A hazai környezettudatos építészeti megközelítés leginkább a hagyományos technológiák alkalmazásának újjáélesztésén dolgozik. Fókuszban a meglévő épületállomány és anyagmennyiség újrahasznosítása áll, minimális funkcióváltásokkal, bővítésekkel. Elsődleges szempont a régi szerkezetek műszaki állapotának javítása. Az építészeti formálás is a hagyományos készlettel dolgozik, nem jellemző az újítás vagy a kortárs átirat. A Környezettudatos Építők Szervezete (KörÉpítők, 2019) egy építészekből és a természetes anyagok megmunkálásához kiemelkedően értő szakemberekből létrejött társaság, akik a természetes építőanyagok használatának szélesebb körben való elterjesztését és az építészeti gyakorlatban való alkalmazásuk népszerűsítését tűzték ki célul. Azonban az itthoni gyakorlat és párbeszéd inkább az anyagok szerkezeti és műszaki alkalmazási lehetőségeit helyezi előtérbe. A megrendelői kör is szűk, az igényeiket ki tudja elégíteni az a néhány építész, aki ezzel mélyrehatóbban foglalkozik. Az épületek megjelenésében kedvelt az ezekhez az anyagokhoz kapcsolódó romantikus kép felidézése és egyszerű reprodukálása, a kortárs építészeti megfontolások a formában nem érvényesülnek, nem szervesülnek.

Az anyag természetéből nem egyértelműen következő kísérletek folynak főként Nyugat-Európában, melyek túlmutatnak a sztenderdizálásra irányuló törekvésen. A KörÉpítők egyik alapítója, Bihari Ádám Franciaországban érdekes, a vályog és a modern építési technológiák egyesítésével kapcsolatos kísérletezésben vett részt. A fejlesztés a gipszkartonhoz hasonló lapszerű szerkezet, úgynevezett vályogkarton, mely vályogból, szálas anyagból és egy erősítő hálóból áll.[22] Alkalmazása a szárazépítéshez hasonlóan fa vázszerkezettel történik. Itt egy újabb anyagváltásra irányuló törekvést fedezhetünk fel.

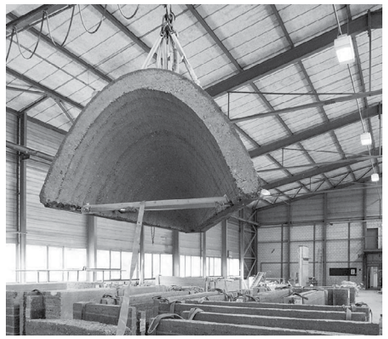

{08 ↑} A földkupola előregyártott elemei
{09 ←} Földkupola, Zürich, 2014

Az ETH kurzusa keretében készült Földkupola – Rammed Earth Cupola, ETH Zurich, Department of Architecture, Chair of Architecture and Construction of Prof. Annette Spiro, Lecturer Gian Salis

A kortárs, innovatív példákból látható, hogy a hagyományos vályog alkalmazásához képest elmozdulás történik a formálásban. A hagyományos vályogfal védelmére nagy eresztúlnyúlást építettek, a lábazatot minden esetben valamilyen más, vízre nem érzékeny anyagból készítették: ahogyan a mondás is tartja, a vályognak nagy kalap és nagy csizma kell. Ezek a szabályszerűségek feloldódnak a modern építési kultúra hatására. Kísérletek történnek stabilizálásra, impregnálásra, a víz valamilyen más módon történő távoltartására. Martin Rauch saját házát lapos tetővel és az építés közben behelyezett, a csapadékvizet lelassító vékony téglacsíkokkal készítette.[23]

A svájci ETH hallgatói földből készített kupolával is kísérleteznek.[24] Ezen a ponton az anyag szinte minden eddig ismert tulajdonsága eltűnik, pillérekké és átboltozódó kupolává válik.

A fiatalabb generációk érdeklődése is megmaradt a vályog iránt, a BC Architects and Studies and BC Materials nevű formáció Brüsszelben köteleződött el a vályog és a fenntarthatóság mellett. Egyszerre működnek építészirodaként, oktatással és kutatással foglalkozó nonprofit szervezetként és építőanyagokat gyártó cégként, akik különböző fenntartható, körkörös és low-tech technológiákat alkalmaznak a tervezés és a gyártás során egyaránt.[25]

ERRE VÁLTUNK?

A vályog kortárs alkalmazásában izgalmas módon keveredik a tradicionális tudás és az innovatív kísérletezés. Jelen pillanatban még ezek a folyamatok egymás mellett futnak, legtöbb esetben különböző országokban. Itthon diplomatervekben jelennek meg a kortárs módon alkalmazott természetes anyagok, valamint különböző konferenciákon és kiállításokon (pl.: ÖkoHome, Construma) is folyik erről diskurzus.[26] Az elhivatott kevesek azonban nem tudják nagy mértékben előre mozdítani a vályog alkalmazásának elterjedését. A megoldás valahol a hagyományból táplálkozó, de az új technológiákat hasznosító és a jelenkor igényeit kielégítő építészeti megoldásokban lehet.

23. CSÓKA Balázs: Napjaink földépítészete. Vályogház Ausztriában. *Országépítő*, 30. évf., 2019/1, 14-19.

24. Az említett földfalból készült kupolát bemutató oldal: https://www.lehmtonerde.at/en/projects/project.php?pID=101 (utolsó elérés: 20201. 01. 11.)

25. Az iroda munkásságát bemutató weboldal linkje: http://architects.bc-as.org/about-us (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

26. SZÁNTÓ Hunor Albert: Táj-Restaurációs Központ – Szántó Hunor Albert diplomaterve. *Építészfórum*, 2020. https://epiteszforum.hu/taj-restauracios-kozpont--szanto-hunor-albert-diplomaterve (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

OSTORÓCZKY Nóra: Kenderbeton ház a kenderföldön. *Építészfórum*, 2019. https://epiteszforum.hu/kenderbeton-haz-a-kenderfoldon (utolsó elérés: 2021. 07. 19.)

#hovatovább
#jövő

A semperi elméletek és építészeti kategóriák, valamint a vályog- és a földalapú építőanyagok együttes vizsgálatának tanulsága, hogy egy alapvetően kötött alkalmazástechnológiával rendelkező matéria újféle szerepekben tűnhet fel, mely addig nem ismert vagy alkalmazott formálást von maga után, és a felhasználás módjában felismerhető a vernakuláris építési hagyomány folytonossága is.

IRODALOMJEGYZÉK

FÖLDALAPÚ ANYAGOK

BIHARI Ádám – MEDGYASSZAY Péter – MEDVEY Boldizsár: Természetes Építőanyagok szabályozása. Különös tekintettel a vályog építési anyagokra és technológiákra. *Metszet*, IX. évf., 2018/6, 84-91.

BIHARI Ádám – MEDGYASSZAY Péter: A vályogépítés jelene és várható jövőbeni tendenciái *Metszet*, XI. évf., 2020/4, 40-43.

BOLTSHAUSER, Roger – MAILLARD, Nadja – VEILLON, Cyril (szerk.): *Pisé. Rammed Earth, Tradition and Potential*. Zürich: Triest Verlag, 2019.

COLEMAN, Nathaniel (szerk.): *Materials and Meaning in Architecture – Essays on the Bodily Experience of Buildings*. London: Bloomsbury Visual Arts, 2020.

CSÓKA Balázs – RADEV Gergő – TÓTH Péter: Vályogépítészet Európában, interjú Martin Rauchhal. *Országépítő*, XXX. évf., 2019/1, 21-25.

MEDGYASSZAY Péter: *A földépítés optimalizált alkalmazási lehetőségei Magyarországon. Különös tekintettel az építésökológia és az energiatudatos épülettervezés szempontjaira.* PhD értekezés, Budapest, 2007.

MEDGYASSZAY Péter: Környezetbarát építőanyagok. *Építészfórum*, 2020. https://epiteszforum.hu/kornyezetbarat-epitoanyagok (utolsó elérés: 2020. 01. 04.)

MEDVEY Boldizsár – DOBSZAY Gergely: Földanyagú külső falak tartóssága. Megépült példák és vizsgálati módszerek. *Metszet*, X. évf., 2019/6, 56-63.

SAUER, Marko – CARRILLO, Gabriela: Retrospective: Martin Rauch. *Architectural Review*, 2020. https://www.architectural-review.com/buildings/earth/retrospective-martin-rauch (utolsó elérés: 2021. 05. 12.)

SAUER, Marko – KAPFINGER, Otto (szerk.): *Martin Rauch: Refined Earth: Construction & Design with Rammed Earth*. Immenstadt: Eberl Print GmbH, 2017.

FENNTARTHATÓSÁG

DUDICS Krisztián: *Ökologikus építészet felé. Mit tanulhat az építészet az ökológiától – és mit tehet érte?* DLA értekezés, Budapest, 2013.

ERTSEY Attila – MEDGYASSZAY Péter: *Fenntartható építészet.* Budapest: TERC Kiadó, 2017.

LÁNYI Erzsébet: *Környezettudatos épített környezet – a modelváltás elvei és építészeti eszközei.* PhD fokozat elnyeréséhez benyújtott értekezés, Budapest, 2010.

SEMPER

KRÄHLING Anna: Gottfried Semper elvei és a modern építészet – Főbb elméleteinek értelmezése és hatása. *Architectura Hungarie*, XV. évf., 2016/2, 93-104.

MORAVÁNSZKY Ákos: *Metamorphism, Material Change in Architecture.* Basel: Birkhäuser, 2018.

SEMPER, Gottfried: A burkolás elve az építészetben. In: MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin (szerk.): *Monumentalitás. Kritikai analógia*. Budapest: TERC Kiadó, 2016, 42-48.

MAI SZEMMEL

SZOT étterem, Badacsony, 1958–59

AKKOR

Az 1950-es évek második felében a Balaton-parti fejlesztések és az ezzel párhuzamosan kialakuló tömegturizmus egyre erősödött, a kiemelt települések közé tartozott Badacsony is. A falu nemcsak az ott nyaralóknak nyújtott különféle szolgáltatásokat, de a déli partról érkező egynapos kirándulókat is vendégül látta. Az egykori Szakszervezetek Országos Tanácsa az ő számukra nyitott olyan éttermet a part és a hegyoldal között félúton, amelynek egyidőben 300, illetve napi 6-700 fő kiszolgálását kellett biztosítania. Az épületet az IPARTERV két munkatársa, Emődy Attila és Bottka Mária tervezte, és 1959-ben nyitott meg. Az étterem – a Balaton északi partjának általános beépítésével szemben – a szintvonalakkal és így a tóval párhuzamosan helyezkedik el, a telek felső sávjában: ez a fajta beépítés egyrészt lehetővé teszi, hogy az ott tartózkodó vendégek mindegyike balatoni panorámát kaphasson, másrészt erősíti a környezetbe való illeszkedést, pontosabban a beolvadást. Szintén a tájképi adottságokhoz alkalmazkodást mutatja, hogy a ház és az utca között egy szőlőlugas terül el, így a hosszúkás épület rejtve marad, nem válik tolakodóvá. Szerkesztésében egyszerű az étterem: a kiszolgáló tér és a hozzá kapcsolódó mellékhelyiségek elnyújtott sávjai egymás után, kissé ívesen követik a terepet, a főzőkonyha ezekhez képest elforgatva, hátul kap helyet. Az egymásra merőleges két egység anyaghasználatában is eltér; míg a reprezentációs funkcióval bíró étterem a helyi terméskőből épült, a konyha puritán, fehér vakolt falakkal képviseli az egyszerűséget. A ház fontos példája a múlt század balatoni fejlesztéseinek, és pontosan reprezentálja az akkori építészet kétarcúságát, vagyis a modern és a regionalista építészet stílusjegyeinek keveredését.

MOST

A fent említett kettősség az, ami ezt a házat balatonivá és a mai napig aktuálissá teszi. A modern és regionalista stíluskeveredés a SZOT étterem esetében – a múlt század második felében épült balatoni házak többségéhez hasonlóan – nem tudatos tervezői ars poetica, sokkal inkább az építkezés felgyorsításának következménye volt. A hirtelen megnövekedett turizmus felpörgette a beruházásokat, a helyi építőanyagok használatát tehát elsősorban a könnyű hozzáférhetőség és beszerezhetőség indokolta. A tisztán tervezői döntések alapján készült építményeken és elemeken modern stílusjegyek ismerhetők fel: például az alaprajz funkcionális térszervezése, az egybefüggő, nagy megnyitások, vagy az ehhez kapcsolódó szerkezeti elemek, mint az acél pillérek és vasbeton gerendák. Az épület burkolatát nézve ugyanakkor nyoma sincs a modernségnek; a Balaton-felvidékre jellemző vörös terméskő falak és fa árnyékolók határolják azt. És bár úgy tűnhet, hogy az épület belsejét és külsejét tekintve élesen kirajzolódik a két stílus közti határvonal, ez a kép is árnyaltabb: a vasbeton gerendák felett a korra jellemző Magor-lemezből készült a födém, a homlokzaton pedig megjelennek acél oszlopok tartószerkezeti funkció nélkül, csupán díszítés céljából. A kortárs építészet ma hasonló dilemmákkal néz szembe: az építőipari hullámok csúcsán a gyors kivitelezhetőség előnyt élvez, de az 1960-as évek építésével ellentétben ma a vasbeton a leggyakrabban használt anyag, és az a beruházás számít kuriózumnak, ahol a helyi építőanyagok jelennek meg és karaktert adnak a háznak.
A régen SZOT, legutóbb Szőlőskert néven ismert étterem jól tükrözi a régió és a kor építési metódusait, dilemmáit, illetve a maga egyszerűségével és visszafogottságával ma is értékes épület. Eredeti állapotában, de sok éve üresen és lepusztultan áll, egyedül az alatta elterülő szőlőt gondozzák.

Perényi Flóra

ÉPÍTÉSZ
Emődy Attila,
Bottka Mária
/ IPARTERV

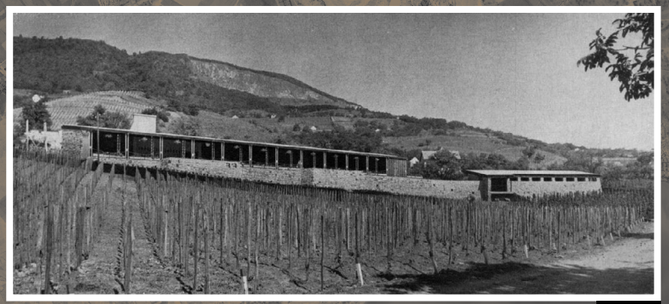

AKKOR

AKKOR

AKKOR

IRODALOMJEGYZÉK

n.i.: Badacsony, SZOT étterem, 1958–59. *Magyar Építőművészet* IX. évf. 1960/6. szám, 19.

WETTSTEIN Domonkos: A Balaton régió, mint kísérleti territórium. Az építészet pozíciói az üdülőterületi regionális tervezés kialakulásában Magyarországon. *Építés-Építészettudomány*, XLIV. évf., 2016/1-2, 129-177.

AKKOR

MOST

AKKOR

06

Alkotások
—
A Keszthely-projekt és tervpályázatok

244 BARTA Fruzsina, BARTA Gyöngyi, Solongo BATSAIKHAN, BOGNÁR Melinda, BOKÁNYI Imre, DÁVID Dóra, FÜLÖP Csenge, GYÁRFÁS Noémi, HORVÁTH-FARKAS Zsófia, KŐHALMY Nóra, Rania Mohammad MATROUK, Mohamed RASLAN, MONORY Rebeka, NAGY Mercédesz Erika, OSTORÓCZKY Nóra, PERÉNYI Flóra, PÉTERI Zsolt, POKOL Júlia, ROSE Balázs, SALACZ Ádám, SÁMSON Kinga, SZILÁGYI Norbert, Amir Hossein SIRJANI, Munkh-Erdene TOGTOKHBAYAR, VÁNCZA Márk
KESZTHELY – TÉR(VISSZA)FOGLALÁS

268 Solongo BATSAIKHAN, BOGNÁR Melinda, HORVÁTH-FARKAS Zsófia, NAGY Mercédesz, SÁMSON Kinga, SZILÁGYI Norbert, VÁNCZA Márk
BEREK

274 BARTA Fruzsina, DÁVID Dóra, MONORY Rebeka, ROSE Balázs, Mohamed RASLAN
LASSÍTÓ-TÉR

280 FÜLÖP Csenge, GYÁRFÁS Noémi, KŐHALMY Nóra, PÉTERI Zsolt, POKOL Júlia, Rania Mohammad MATROUK
SZALON

286 BARTA Gyöngyi, BOKÁNYI Imre, Munkh-Erdene TOGTOKHBAYAR, OSTORÓCZKY Nóra, PERÉNYI Flóra, SALACZ Ádám, Amir Hossein SIRJANI
PARKOLÓHÁZ

292 SOMOGYI Krisztina PhD
A KUTATÁS ÉS A NÉGY ÉPÍTÉSZETI FELVETÉS TANULSÁGA

294 Deichler Jakab Stúdió
A DIÁKÉLET FOLYTONOS KÖZTERE

300 Deichler Jakab Stúdió
KÖZÖSSÉGI FUNKCIÓK MEGNYITÁSA

306 Partizan Architecture
HÁZ A ZÖLDBEN

SZERZŐ
A BME ÉPÍTŐMŰVÉSZETI DOKTORI ISKOLA ELSŐ ÉS MÁSODÉVES HALLGATÓI*

TÉMAVEZETŐ
BALÁZS MIHÁLY DLA
SOMOGYI KRISZTINA PHD

Keszthely – tér(vissza)foglalás

KÖZPONT, IDENTITÁS, KULTÚRA, VÍZPART – KESZTHELY ÉPÍTÉSZETI ADOTTSÁGAINAK ÉS KÖRNYEZETÉNEK TÖBB SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA

Helyi építészek felvetésére indult a Keszthely Balaton-partjának központi szakaszát célzó építészeti kutatás, amelyet a Doktori Iskola rövid időn belül kiterjesztett a város regionális pozíciójának, belső szerkezetének és működésének vizsgálatára. Az önkormányzattal és civil közösségekkel való aktív együttműködés eredményeképpen a két féléves tematikus kutatás egy olyan jövőképet rajzol fel, amely a város hétköznapi működését, kulturális életét és egészéves használatát erősíti, hosszú távú stratégiaként új szemléletű építészeti téralakításokat inspirál. Az interjúkra, kérdőívre, civil csoportokkal és szakértőkkel folytatott feltáró beszélgetésekre, térelemzésekre, történeti vizsgálódásokra és személyes tapasztalatokra épülő csoportos munka négy összefüggő, egymással részben átfedésben lévő szempont szerint átfogó képet mutat a város potenciáljairól. A folyamatba az építészek domináns jelenléte mellett kommunikációs, környezetpszichológiai, szociológiai, turisztikai, ökológiai és településfejlesztési szaktudást integráltunk. A Doktori Iskola angol nyelvű képzésének hallgatói sajátos külső nézőpontjukkal gazdagították a munkát. A tanulmány elsődleges célja az építészeti programalkotás: a képzés „térfoglalás” tematikus évéhez kapcsolódva a kutatás Keszthelyen a meglévő, már épített felületeken találta meg a beavatkozás helyeit, a természeti területek és zöldfelületek megtartása, mi több, bővítése mellett áll ki.

A FELADAT MEGFOGALMAZÁSA, ÉRTELMEZÉSE ÉS A KUTATÁS FOLYAMATA

* BARTA Fruzsina, BARTA Gyöngyi, Solongo BATSAIKHAN, BOGNÁR Melinda, BOKÁNYI Imre, DÁVID Dóra, FÜLÖP Csenge, GYÁRFÁS Noémi, HORVÁTH-FARKAS Zsófia, KŐHALMY Nóra, Rania Mohammad MATROUK, Mohamed RASLAN, MONORY Rebeka, NAGY Mercédesz Erika, OSTORÓCZKY Nóra, PERÉNYI Flóra, PÉTERI Zsolt, POKOL Júlia, ROSE Balázs, SALACZ Ádám, SÁMSON Kinga, SZILÁGYI Norbert, Amir Hossein SIRJANI, Munkh-Erdene TOGTOKHBAYAR, VÁNCZA Márk

Az Építőművészeti Doktori Iskola (ÉDI) 2020 szeptemberében megkezdődött tematikus évének a kutatási témája és tervezési helyszíne Keszthely volt, a feladatot a kezdetekkor Balázs Mihály, a Doktori Iskola vezetője a következőképpen fogalmazta meg: *„A város Önkormányzatával együttműködésben a város Balaton-partjának egy szakaszát vizsgáljuk. Olyan jövőkép felrajzolása a cél, amely a város vezetőit egy hosszú távú stratégia mentén való gondolkodásban segíti, inspirálja. A kutatás célja tehát nem egy új szabályozási, beépítési terv kigondolása, és nem is egyes építmények, épületek megtervezése, hanem olyan előremutató, városi léptékű térhasználati koncepció megalkotása, amely előtérbe helyezi a városi közterek, közhasználatú létesítmények, általában a közösség és építészet viszonyának kérdését ezen a fontos területen. Kiemelt figyelmet érdemel a Balaton természeti értékeinek védelme és a helyi tudás, a helyi kultúra értékeinek felmutatása és megőrzése az utókor számára. Konkrét tervezési program éppen ezért nincs, hiszen a kutatás célja maga a programalkotás. A történeti vonatkozások összegyűjtése és rendszerezése, a hely kulturális és természeti adottságainak feltárása, hazai és külföldi példákon és azok tapasztalatain alapuló elemzések bemutatása mellett modell-értékű, újszerű egyéni megoldások felmutatásán legyen a hangsúly.”*[1]

Kutatásunk első lépéseként Riedl Tamás keszthelyi főépítésszel bejártuk a Balaton-part területét, majd egy keszthelyi konferenciát szerveztünk októberben – a koronavírus-járvány miatt sajnos csak ezt az első konferenciát tudtuk személyes jelenléti formában megtartani –, ahol részletes képet kaptunk a város turisztikai problémáiról. Több helyi kötődésű kutató, várostervező, városszociológus, várostörténész és turisztikai szakember tartott előadást ezen az alkalmon.[2] Az elmélyült és részletes prezentációk alapján azonban az volt a benyomásunk, hogy a jellemzően a 20. században szocializálódott szakemberek a város szebb napjaira visszagondolva, nosztalgiával emlékeznek az elmúlt évszázadok letűnt nagyságára – akár még az 1980-as évek osztrák és német domináns turistaforgalmára is –, miközben bevallottan nem formálódik bennük vízió a 21. századi Keszthelyről. Tanácstalanságot tapasztaltunk a város jövőképének megfogalmazásával kapcsolatban.

Az előadások során két szlogen volt referenciapont: „Keszthely, a Balaton fővárosa” és „A Nyugat-Balaton régió központja.” Az előadók által sorolt problémákat, kétségeket és vágyakat szükségesnek gondoltuk különböző kontextusokban értelmezni, ezért vizsgálatunk fókuszát kitágítottuk fizikai és szellemi értelemben is. Már a novemberben tartott online konferenciánkon hangsúlyt fektettünk a regionalitás és helyidentitás témaköreire.

A város építészeti karakterének megismerése, illetve a szocio-fizikai (azaz a helyet a helyhasználókkal együtt értelmező) szemléletmódunk miatt Keszthelyen több sétát tettünk helyi építészek vezetésével. A megfigyelés alapvető módszertana az építészeti kutatásoknak: fotódokumentációnk

1. BALÁZS Mihály: *A BME Építőművészeti Doktori Iskola programja*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2020, 1.

2. A 2020. október 9-10-én Keszthelyen megtartott konferencia és városi séta felszólalói: Nagy Bálint polgármester, Dr. Csite András közgazdász, szociológus, a HÉTFA Kutatóintézet és Elemző Központ Keszthely vezetője, Fekete György, a DANUBIUS Zrt. hévízi, keszthelyi és balatonfüredi szállodáinak nyugati regionális igazgatója, Dr. Müller Róbert régész és muzeológus, Dr Cséby Géza író, műfordító, Jankovics Tibor építész, Kerner Gábor műemléki referens és Bubla Zoltán építész.

nemcsak az épített környezet adottságait, hanem az aktuális, őszi városhasználatot is rögzítette. A többszempontú megismerést támogatta és új nézőpontokkal gazdagította, hogy az ÉDI jelen évfolyamában külföldi hallgatók is vannak, akik nem rendelkeztek előzetes ismeretekkel, élményekkel sem a Balatonról, sem Keszthelyről. Építészeti érdeklődésük és tájékozódási, értelmezési tanácstalanságuk hasznos tapasztalat volt, rávilágított nehezen megfogalmazható jellemzőkre. Élményeik rögzítésekor kiderült, hogy Keszthelyt bejárva egy külső szemlélő – turista – számára is jól érezhető a város gazdag történelmi múltjának, kulturális örökségének jelenléte. Ugyanakkor a 2020 októberében tett városlátogatás során egy kihalt, üres szellemvárosnak mutatta magát Keszthely, amelynek jelentős helyszínei szétszóródva, térben izoláltan és rejtőzködő módon vannak jelen. Ez problémának bizonyult az elsőként idelátogatók számára. A jellemzően ázsiai országokból érkező építész kollégáknak a vízpart vonzó környezetként maradt meg, bár megfogalmazták, hogy a tó még az attól két sarokra lévő Helikon parkban is észrevehetetlen maradt, nem utalt semmilyen jelzés, információ a jelenlétére. A városban rejlő potenciált tehát kihasználatlan adottságként vagy tartalékként azonosították. A helyszíni megfigyelések megerősítették a kutatócsoportot abban, hogy a vízpartra való kizárólagos összpontosítás helyett a városszerkezeti összefüggéseket is fontos vizsgálni, hiszen a meglévő téri izoláltság az egyik fő probléma.

Az októberi személyes, illetve az azt követő online térben készült felmérések alapján azt tapasztaltuk, hogy Keszthely civil közösségei nemcsak számosak, hanem aktívak is. Ezért a havi rendszerességű online konferenciák, bemutatók, beszélgetések szervezésekor nemcsak az építészekkel való párbeszédre törekedtünk, hanem a helyiek minél szélesebb körű bevonására is. Saját megfigyeléseink mellett szükségét éreztük a helyi lakosokat célzó kérdőíves felmérésnek. Ekkor már úgy gondoltuk, hogy feladatunk összetettebb a vízpart építészeti vizsgálatánál: fontosnak tartottuk az összegyűjtött információk és a felmért adottságok alapján megfogalmazni Keszthely jövőjével kapcsolatos építészeti víziónkat. Olyan távlati jövőkép megalkotása lett a cél, amely Keszthely identitásában, történetiségében és kultúrájában gyökerezik, ugyanakkor előremutató a város mindennapi életével és a lehetséges fejlesztésekkel kapcsolatban.

Öt irány, pontosabban öt viszonyulás rajzolódott ki: az identitás és helyi élet összefüggése (1), a város és a régió kapcsolata (2), a város és a Balaton-part viszonya (3), a Balaton-part és a természet, az ökológia rendszer egymásra hatása (4). Ehhez adódott hozzá a külföldi hallgatók sajátos, külső nézőpontja (5).

#analízis
#módszertan

#rómaiak
#Festeticsek
#Reichl-ök

3. A Reischl sörfőzde a kutatás ideje alatt Riedl Tamás helyi főépítész tervei alapján, műemléki rekonstrukcióként újul meg.

KESZTHELY MINT A NYUGAT-BALATON REGIONÁLIS KÖZPONTJA

A 2020 októberében elhangzott előadások segítettek a város kialakulásának és fejlődéstörténetének megismerésében. Dr. Müller Róbert régész és Dr. Csite András közgazdász, szociológus prezentációira alapozva megvizsgáltuk a területről készített történeti és jelenkori térképeket, illetve áttekintettük a város demográfiájával, foglalkoztatottságával, intézmény- és közlekedésrendszerével foglalkozó statisztikákat. Célunk a város regionális pozicionálása, a közvetlen és tágabb települési kapcsolatrendszer kialakulásának megértése is volt.

KESZTHELY KITERJEDÉSE AZ IDŐBEN

Keszthely különleges történelmi sajátossága, hogy a város helyén már a Római Birodalom idején is fontos közlekedési csomópont volt, amely mellett több település is kialakult. A fenékpusztai ásatásoknak köszönhetően részletes információink vannak a több évszázadon keresztül itt állt 44 tornyos erődítményről, illetve a közte található lakó- és gazdasági épületekről. A jelenleg is folyó munkálatok segítségével ismerhető meg az a virágzó élet, amely erre a területre jellemző volt. Egyedisége abban rejlik, hogy a Római Birodalom bukása után is még fennmaradhatott az itteni római közösség, ez létrehozott egy átmeneti időszakot a népvándorlás alatt. A későbbi, kereskedelmi utak metszéspontjában kialakuló városról készült két katonai felmérésen tisztán látható, hogy a területen a 18. és 19. században még csak Keszthelyen található összefüggő települési szövet, a környező kisebb falvak a későbbiekben alakulnak ki. A korai térképeken Keszthely még nem vízparti város, viszont a Balaton vízpartjának sincs állandó kontúrja, az jelentősen váltakozik az évszázadok során.

Keszthely mai értelemben vett regionális központtá válásának kezdete a 18. század elejére tehető, a Festetics család birtokának megjelenésével a város rövid idő alatt komoly növekedést ért el, pár évtized alatt uradalmi központ lett. Akkor épült ki az az infrastrukturális hálózat, amely a további fejlődést elősegítette. Az 1770-es évek közepére több száz iparos dolgozott itt céhekbe tömörülve, és a település népessége a második legmagasabb lett a régióban. Kórház, gimnázium, illetve a Georgikon Egyetem alapításával a város és vidéke kulturálisan is gazdagodott. A 19. században a sörfőzőmester Reischl családnak köszönhetően Keszthely új irányt vett, elkezdődött a fürdővárossá alakulása.[3]

Az 1890-es években megépültek a Hullám és a Balaton Szállók – ezek az épületek ma sajnálatos módon üresen állnak, bár 2020-ban ideiglenes helyi védettséget kaptak –, és ebben az időszakban kezdődött el a szezonális jellegű Balaton-parti üdülés elterjedése, mely a korszak társadalmi normáihoz igazodva fürdőházak létesítését hozta magával. A Festeticseké bár átalakulásokon ment keresztül, de a mai napig a történelmi fürdőkultúra fontos része. Ennek a korszaknak fontos hagyatéka a 71-es úttal párhuzamosan futó, Keszthelytől Fenékpusztáig vezető út, amelyet kétoldalt feketefenyő fasor kísér végig. Ez az út kedvelt kocsikázó helye volt a Festetics családnak, a fasort az angol származású Hamilton Mária

telepíttette, aki Festetics Tasziló felesége volt. A fasor szép példája a tájépítészet és a városi környezet kapcsolatának, valamint – jelentős méretű, mesterséges objektumként – a természetalakításnak. A II. világháború utáni államosítás és centralizáció azonban teljesen felborította az addigi fürdőhagyományokat, a turizmus jellege átalakult, fejlődése megtorpant.

Napjainkban Keszthelyen inkább a nosztalgikus múltba tekintés jellemző a jövőképek keresése helyett, melynek egyik oka a rendszerváltozás óta csökkenést vagy stagnálást mutató turizmus, a pezsgő nemzetközi élet hiánya és a bevételek kiesése lehet. A távoli múlt kitüntetettségének építészeti vonzatai is vannak, az 1960–70-es évek építészetére a város nem tekint értékként, közülük több középületet is elbontottak vagy elhagytak, például a korábban nagy népszerűségnek örvendő Helikon Szálló a kutatás időpontjában üresen várt átalakításra.[4]

KESZTHELY KITERJEDÉSE A TÉRBEN

Párhuzamos jelenség, hogy Keszthelyről számos család kiköltözött a környező településekre, amelyek más-más módokon fejlődnek. Keszthely ma egy több településből álló kistérségi városi struktúra központja. Északi és nyugati irányban a Keszthelyi-hegység felé Rezi, Nemesbük, Felsőpáhok, Alsópáhok, Cserszegtomaj található, kelet felé Gyenesdiás, Vonyarcvashegy a közvetlen kapcsolat, de ide sorolható Balatongyörök, Balatonederics és Nemesvita is, amelyek tulajdonképpen összeépült partszakaszt alkotnak, dél felől a Kis-Balaton irányában Sármellék és Fenékpuszta mára gyakorlatilag Keszthely agglomerációjává váltak. Nem hagyható figyelmen kívül Hévíz városa sem, mert (gyógy)turisztikai szempontból a legnagyobb forgalmat generálja a régióban, amelynek hatásait megérzi ez a terület. Az ideérkező vendégek egy része a környező településeket is meglátogathatja, de programok, kulturális események nélkül csak a gyógyfürdő környezetében fognak maradni.

A helységek közti együttműködés laza, az önkormányzatok önállóan irányítják saját településeiket, az itt lakók gyakran ingáznak az eltérő munkalehetőségek miatt. A települési együttműködések és a komplex regionális gondolkozás hiánya miatt a kistérség szétesőben van, a szinergiák nem működnek. Keszthely más nagyobb balatoni városokhoz képest lassan gazdaságilag és kulturálisan lemarad, ha nem vált stratégiát.

A Balaton régió különlegessége, hogy üdülőterületként az adott településekre vagy a szűken vett térségre vonatkozó fejlesztési szempontok mellett országos jelentőségűek is fontossá válnak. Az 1950-es évek végén létrehozott egységes regionális terv alapján a terület fejlesztése fokozatosan kezdődött el, de a rendszerváltással ez az állami beavatkozás megszűnt, és az önkormányzatok saját kezükbe vehették az irányítást.[5] Ez eredményezheti az egyes települések aránytalan fejlődését, ám lehetőségeket is rejt, hiszen egy-egy olyan mértékű helyi beruházásra is sor kerülhet, ami egy átfogó nézőpontból kevésbé tűnne reálisnak. A régió különböző pontok köré szerveződik, ez a többpólusú struktúra pedig többféle lehetőséget rejt. A jelenlegi fókusznak tűnő turizmus – a Balaton-part fürdőkultúráján kívül a Festetics-örökség és a hévízi gyógyturizmus – bár fontos eleme a fejlesztésnek, ám nem az egyetlen lehetőség.

4. építész: Tolnay Lajos (1933–2007), KÖZTI ZRT., tervezés éve: 1972.

5. 1957-es Balaton-környéki Regionális Tervvázlat alapján kezdik az egész régiót fokozatosan fejleszteni, amelynek főépítészi felügyeletét Farkas Tibor végzi. ld. WETTSTEIN Domonkos: A Balaton régió mint kísérleti területium. *Építés – Építészettudomány,* XLIV. évf., 2016/1-2, 129-177, 130.

#kistérség
#regionális kontextus

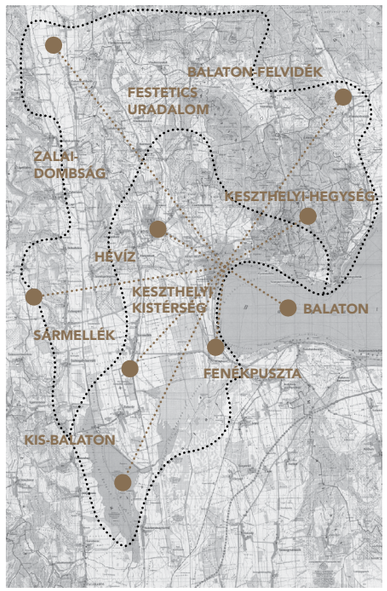

{01 ↑} Térkép a Festetics birtok hajdani határairól és a regionális központról

{02 →} Az eredeti Festetics uradalmi- és a mai kistérségi határok, valamint Keszthely város fontosabb térségi kapcsolatai

#kórház #iskola
#óvoda #egyetem

6. Összehasonlításképpen: Balatonfüred 13 000, Siófok 25 400 állandó lakossal rendelkezik.

7. RÉDEY Ákos – ZSIBORÁCSNÉ PETRÓ Mária (szerk.): *2010. évi szöveges beszámoló*. Veszprém: Pannon Egyetem, 2011. https://uni-pannon.hu/dokumentum/alapdok/8358-2010-evi-szoveges-beszamolo-nefmi-vegleges-valtozat/file (utolsó elérés: 2021. 10. 19.)

#vonat #busz #bicikli
#hajó #autó #repülő

KESZTHELY INFRASTRUKTÚRÁJA ÉS INTÉZMÉNYEI

Keszthely történelmileg és ma is a nyugat-balatoni régió egyik fontos alközpontja; közvetlen környezetét tekintve centrális szerepet tölt be mind az intézményi infrastruktúrája, mind a városias karaktere és népsűrűsége miatt. Ez határozottan megkülönbözteti a Balaton mentén található üdülőtelepülésektől. Keszthelynek 19 500 állandó lakosa van.[6] A régió vizsgálatakor elsőként az oktatási intézmények jelenlétét szükséges kiemelni: Keszthelynek és Hévíznek is van középiskolája, míg a további települések csak általános iskolákkal rendelkeznek. Keszthely egyedülálló módon felsőoktatási intézménnyel is büszkélkedhet, amelyet 1797-ben gróf Festetics György alapított Georgikon néven. Az egyetem jelenleg 1000-1500 hallgatóval rendelkezik, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem részeként agrár és turizmus ágazatokkal foglalkozik.[7]

A Keszthelyi Kórházat Festetics Kristóf alapította 1759-ben. A mai intézmény a régióban kiemelt fontosságú, a legközelebbi ilyen egészségügyi szolgáltatás a 30 km távolságra lévő Tapolcán van, körzetében Keszthely ellátási központ is. Ezek, illetve a járási székhely szerepből adódó államigazgatási intézmények a turizmustól független foglalkoztatóknak számítanak. Az egyetem mint mezőgazdasági kutatóbázis, valamint a városi intézményhálózat jelentősége növeli Keszthely regionális központi szerepét, míg a Kis-Balaton Nemzeti Park, a hévízi egészségturizmus és a Festetics-örökség árnyalja a Balaton-partra jellemző kizárólagos fürdőturizmust. Keszthely jelentősen különbözik azoktól a tóparti településektől, amelyeknek a turizmus az egyetlen fókusza, ugyanakkor a városban lévő potenciált nem használják ki kellő mértékben – például az egyetem és az ott tanítók tudása sem kellőképpen integrált a város életében.

KÖZLEKEDÉSI LEHETŐSÉGEK A KISTÉRSÉGBEN

Keszthely regionális helyzetének vizsgálata során a közlekedési infrastruktúrája, megközelíthetősége lényeges szempont. A használat évszakonkénti ciklikussága ad a városnak folyamatosan pulzáló érzetet, ezzel együtt a vonzáskörzet határai folyamatosan módosulnak.

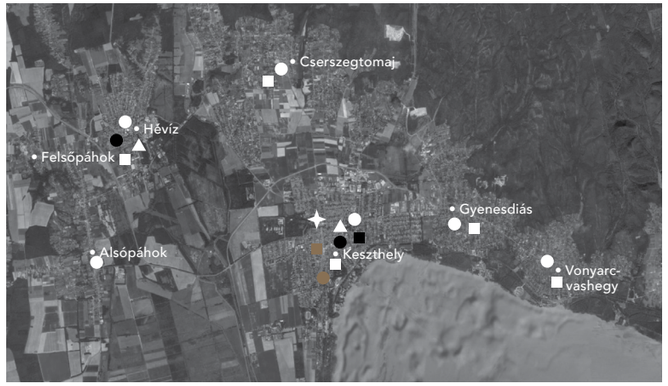

{03 ←} Keszthely kistérség intézményi eloszlása

- óvoda, iskola
- gimnázium
- egyetem
- kórház
- színház
- múzeum
- könyvtár
- kastély

Elsőként az M7-es autópályát fontos említeni, amelynek 2008-as kiépülése óta a város délről történő megközelítése jóval gyorsabb és egyszerűbb lett: a Budapest-Keszthely távolság autóval két óra alatt megtehető. A vasúti közlekedés idényfüggő: a várost a nyári hónapokban sűrűbben közlekedő járatokkal lehet elérni, míg a téli időszakban ezeknek a száma alacsonyabb, így Budapestről nagyjából két óránként lehet közvetlen járattal utazni. A néhány szomszédos községen kívül más desztinációt vasúti közlekedéssel nem, vagy csak nehezen, így átszállással lehet elérni, a vasúthálózat egyenlőtlenül szervezett.[8] Szembeötlő például a különbség a Keszthely és Zalaegerszeg közötti vasúti és autós közlekedés minőségében. A két város közötti távolság csak 45 kilométer, ami közúton 40 perces utazással megoldható, de közvetlen vasúti összeköttetés hiányában vonattal ez az út 113 kilométer, ami egy átszállással 2 óra alatt tehető meg.

A vasút hiányosságait részben pótolja a terület buszos közlekedése, amely a többi lehetőséghez viszonyítva jó a régióban. Hat helyi járat is megtalálható a városban,[9] amelyek érintik a környező községeket is.[10] Emellett természetesen az autós közlekedés a domináns.[11] Ebből adódóan a város a nyári időszakban folyamatos parkolási problémákkal küzd, amelyet négy kijelölt tömbparkolóval és parkolási zónákkal igyekeznek kordában tartani.[12] A Fő tér 2012-es felújításakor tervezett mélygarázs financiális okból nem épült meg, így mindenhol felszíni parkolással kell megoldani a gépkocsik elhelyezését.

A Balaton régió fontos eleme a tavat körülölelő 210 kilométeres kerékpárút, amelynek a vonala áthalad településeken, végigfut nádasokon és közvetlenül a tó partján – a keszthelyi jellegzetessége a gyönyörű fasor melletti szakasz a 71-es autóút mentén. Ezenkívül fontos útvonal a Hévízt és Keszthelyt összekötő kerékpárút, amelynek van belvárosi és kertvárosi része is. A bicikliutak fejlesztése jelenleg is folyamatban van, ezek kiterjesztése a környező községekre egy fenntarthatóbb és környezetkímélőbb közlekedési hálózat kialakulását vetítheti előre. A keszthelyi „agglomeráció” nagy kiterjedése és hosszanti elterülése miatt ez valódi alternatívája lehet az autós közlekedésnek, ugyanakkor a kerékpáros közlekedés lehetőségei évszakonként nagyon különbözőek. Említést kell tennünk még a vízi és légi közeledés lehetőségeiről is, de ezek kihasználtsága teljes mértékben a turizmustól függ.[13]

8. A jelenlegi, 2020 őszén vizsgált viszonyok vonat közlekedéssel: Keszthely–Zalaegerszeg: egy átszállással 113 km, 120 perc; Keszthely–Sopron: 2 átszállással 188 km, 195 perc; Keszthely–Budapest: átszállás nélkül 180 km, 155 perc.

9. EGYHÁZI Ferenc – KUKELY György – RÁCZ Andrea – SZÁLKA Miklós – CSERVENKA Dóra Veronika – BÍRÓ Attila – HANCZÁR Emőke – AUER Jolán – HORVÁTH István – KÖNCZEY Gábor – BERÉNYI Mária: *Keszthely város integrált településfejlesztési stratégiája III. kötet: Integrált településfejlesztési stratégia*. Budapest: Pro Via'91 Kft., 2014. https://www.keszthely.hu/webimages/files/Keszthely%20Varos%20Integralt%20Telepulesfejlesztesi%20Strategiaja%202014–2020.pdf (utolsó elérés: 2021. 10. 19.)

10. Keszthelyen 6 helyi buszjárat található, ezek közül a Keszthely-Gyenesdiás és Keszthely-Hévíz járatok minden nap, a többi járat csak hétköznapokon közlekedik. *Volánbusz* hivatalos honlapja. www.volanbusz.hu (utolsó elérés: 2021. 04. 24.)

11. A jelenlegi, 2020 őszén vizsgált viszonyok autós közlekedéssel: Keszthely-Zalaegerszeg: 45 km, 45 perc; Keszthely-Veszprém: 75 km, 75 perc; Keszthely-Szombathely: 100 km, 80 perc; Keszthely-Kaposvár: 85 km, 75 perc; Keszthely-Budapest: 187 km, 120 perc.

12. Keszthely Város Önkormányzata Képviselő-testületének 15/2015.(V.1.) önkormányzati rendelete a parkolás szabályozásáról és a várakozás igénybevételének rendjéről. VÜZ Kft. hivatalos honlapja. https://khvuz.hu/parkolasi-informaciok/ (utolsó elérés: 2021. 04. 24)

#helyiek
#turisták

13. Vendégéjszakák száma a régió nagyobb városaiban, 2015-ben: Hévíz:1 063 663, Siófok: 859 627, Balatonfüred: 583 647, Keszthely: 194 818. Központi Statisztikai Hivatal: Turizmusgazdaság a Balaton idegenforgalmi régióban, 2016.

14. Balázs Mihály hozzászólása a kutatás záró-konferenciáján. Keszthely, 2021. 02. 03.

15. SOMOGYI Krisztina: *Víziók Keszthely jövőjéről*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2020. https://docs.google.com/forms/d/1qyxsGG8pwmymdvPkzXw3NSOSCclvBlWUN2SbgPLPZW0/edit (utolsó elérés: 2021. 01. 20.)

16. DÚLL Andrea: *A környezetpszichológia alapkérdései: Helyek tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan, 2009, 123.

17. A válaszadás intenzív időszaka 2020. november 7-18. között zajlott, az ekkor érkezett válaszokat értékeltük ki és prezentáltuk novemberben, a helyiek nagy érdeklődése mellett.

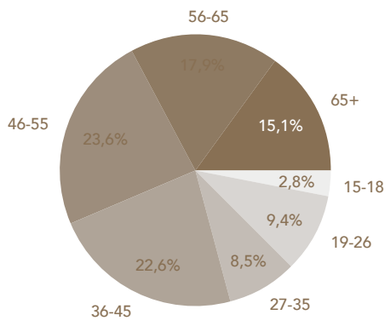

{04 ↑} A kérdőívet kitöltők életkor szerinti megoszlása

KESZTHELY ÉLŐ VÁROS
A HELYI ADOTTSÁGOK MEGISMERÉSE

Keszthely a természeti értékei mellett tehát történelmi, kulturális és gazdasági potenciáljában is kiemelkedik a környező Balaton-parti – alapvetően vagy kizárólag rekreációs turizmusra építő – települések közül. Fontosnak láttuk a turisztikai vonzerő mellett a helyieket célzó funkciók és használatok megismerését is. Az egyoldalú turisztikai fókusz ugyanis a szellemi, esetleg fizikai kiüresedés veszélyét rejti magában. A turizmustól való egyoldalú függés problémája éppen a kutatás alatt volt fokozottan érzékelhető; a koronavírus-járvány időszakában jelentősen visszaesett az idegenforgalom. Ezért *„a város hosszú távú érdeke a mérsékelt turizmus, mely teret hagy a helyi kultúra, gazdaság, a közélet, általában a helyi tudás érvényesülésének, öntörvényű változásának”*.[14] A város életének, jellegének, térhasználatának és a helyiek számára hiányzó szolgáltatásoknak a feltérképezése, tehát Keszthely hétköznapjainak megértése az építészeti kutatás fontos elemévé vált.

KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT KESZTHELY TÉRHASZNÁLATÁRÓL

A már említett megfigyeléseken és beszélgetéseken kívül az építészeti döntéseink feltételének éreztük azt is, hogy jobban megismerjük a helyiek városhasználatát. Ennek elsődleges eszköze a helyi lakosokat célzó kérdőíves felmérés volt. A *Víziók Keszthely jövőjéről* című kérdőív 2020 őszén a BME Építőművészeti Doktori Iskola gondozásában készült el.[15] A város helyeit és térhasználatát kutattuk, tehát a szocio-fizikai környezet mindkét komponenséről szükségünk volt adatokra. A hétköznapi tevékenységek jelenlétére és helyére, illetve Keszthely regionális pozíciójára kérdeztünk rá. Végül a kérdőívben is kerestük az aktív helyi csoportokat, a város életét strukturáló civil szervezeteket. A vizsgált fő témakörök a következők voltak: kedvenc hely, illetve identitás; kedvelt tevékenység; településkapcsolatok, illetve regionális helyzet; helykötődés. A feltett kérdések egymással kapcsolatban állnak, helyenként a témakörök átfedésben jelennek meg. A nagyon rövid, gyorsan kitölthető, nyolc tételből álló kérdéssor kialakításakor a jelentős elvándorlás miatt kardinális volt a helyhez való kötődésre rákérdezni. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a helyben lakóknak van-e erős érzelmi viszonyuk a városukhoz, ennek fényében miként gondolkodnak az ittmaradásukról, a több generációs elköteleződésükről. Ezt az érzelmi viszonyt a környezetpszichológiai alapirodalomra támaszkodva feltételeztük, Dúll Andrea így ír erről: *„A hosszú idejű térhasználat magával vonja az ember involválódását a térbe, így alakul ki a helyélmény, amely elsődlegesen affektív jellegű –lényegében arról van szó, hogy a személy az adott hely felé erős, hosszan tartó érzelmi kötődést fejleszt ki.”*[16]

A kérdőívet hólabda-elven kívántuk terjeszteni, azonban a válaszok bennragadtak egy szűk körben, tulajdonképpen a helyi építészek válaszolták meg azt. Ekkor a feltérképezett helyi civil szervezeteken keresztül online térben adtuk azt közre. A válaszadás egyhónapos időszakának különösen első két hetében tapasztaltunk nagy aktivitást.[17] Helyi partnereink közül a projekt indításakor többen is jelezték, hogy sok az aktív szervezet Keszthelyen, amit a visszajelzések is igazoltak.

Az online kérdőívre 105 válasz érkezett. A kitöltők között a nemek közel egyenlően reprezentáltak. Életkor szempontjából sikerült az aktív (27 és 65 év közötti) felnőtt lakosságot megszólítani. A résztvevők közel háromnegyede keszthelyi, a többiek túlnyomó része közeli kisvárosokban vagy településeken él. Sokan jelöltek meg a lakhelyen kívül munkahelyi, illetve családi kötődést. A válaszadók foglalkozás szerint széles spektrumon mozognak – 46 eltérő foglalkozás –, melyek további vizsgálatával különböző klaszterek rajzolódnak ki, így hangsúlyos szerepet kapnak az értelmiségi szakmák, az egyetemhez vagy más oktatási intézményhez kötődő tanárok, illetve kereskedő-vállalkozó csoportok.

101 válaszadó 400 helyszínt nevezett meg, amiből 85 különböző helyet összesítettünk, tehát egy válaszadó átlagosan négyet tüntetett fel. A kedvenc helyek számossága erős helykötődésre utal. A helyszínek könnyen lokalizálhatók a térképen, ezekből kirajzolódtak a város preferált pontjai. Feltételeztük, hogy eltérő identitású csoportok eltérően használják a város tereit,[18] így különböző sűrűsödések és központok jöhetnek létre. A kérdőívben részben arra vártunk választ, vajon van-e az egyes jól elkülöníthető városhasználói csoportoknak saját helye, ami valamiért meghatározó? Továbbá, ha vannak ilyenek, milyen ezeknek az egymáshoz való viszonya, felfedezhető-e benne valamilyen mintázat? A megjelölt helyszíneket első körben népszerűség szerint kezdtük vizsgálni, mivel így kirajzolódhatnak területi fókuszok a városban. A legtöbbet említettek (a 105 beérkezett válasz között tízszer vagy annál jóval többször felmerül) a Festetics-kastély, kastélypark, sétálóutca, Balaton Színház, Fő tér, Helikon Park és Balaton-part. Gyakran hivatkozott (5 és 10 említés között) a Fenyves allé, Balatoni Múzeum, móló, pavilonsor, Városi Strand, Vajda János Gimnázium. Többször felmerülnek (2-5) Fenékpuszta, Georgikon Egyetem, Városi Könyvtár, Magyarok Nagyasszonya-templom, Templomkert vagy Várkert, piac, temető, Kis Szent Teréz Bazilika, Erzsébet-liget, Hullám Szálló és Balaton Szálló.

A kérdőívben megnevezett kedvenc helyek térbeli lenyomata városszerkezetileg két hangsúlyos tengely mentén húzódik. A várost átszelő sétálóutca összeköti a különböző történelmi korok építészeti értékeit, melynek két igazán jelentős pontja a gótikus templom és azzal szerves kapcsolatban lévő Fő tér, valamint a barokk kastélyegyüttes. A sétáló utca folytatásaként kirajzolódó útvonal egész a Balaton-partig fut. Erről a fő tengelyről ágaznak le különböző városrészek (kastély, polgárváros, villanegyed, part), köztük a vízpart is, ahol a régi fürdőkultúra egyetlen fennmaradt példája, a Szigetfürdő található a vele kapcsolatban álló szállásépületekkel együtt. E tengely mentén sorakoznak Keszthely történelmi-kulturális identitásának alapját képező és egyúttal turisztikailag is jelentős landmark pontok is. Kirajzolódik ugyanakkor egy másik, a parttal párhuzamos tengely is, melynek érdekessége, hogy a mindennapi városhasználathoz tartozó több fontos hely fűződik fel rá. A két vonal metszése a Fő téren van, ami így egyértelműen a város központja.

A kérdőívre beérkezett válaszok alapján – amelyet a környező településen élők közül is többen kitöltöttek – négy további kérdéskört találtunk. Ezek közül az első egy identitásdilemma. Értelmezhető-e külön a város

18. Identitás alatt itt korban, nemben, képzettségben, foglalkozásban, gondolkodásban, magatartásformában eltérő csoportokat értünk.

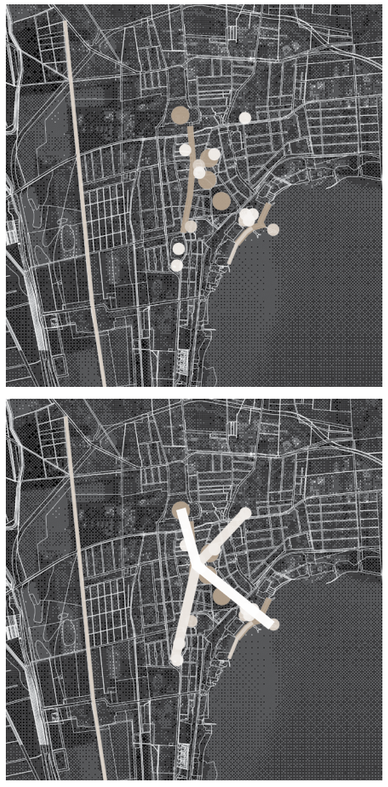

{05-06 ↑} Lineáris és koncentrált/pontszerű helyszínek a kérdőív alapján, valamint az elemzés alapján kirajzolódó tengelyek

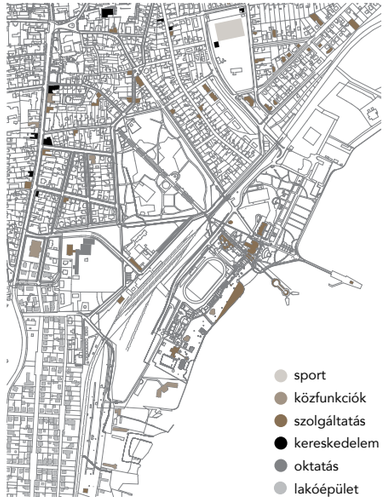

{07 ↑} Az urbanisztikai elemzések összesítő térképe

19. Az 53 válaszadó alapján (több opciót is meg lehetett jelölni): fürdőzés (42), sportolás (32), közösségi élet (29), érzelmi kapcsolat (21), rendezvények (21), természet (20), látvány (17), étkezés (9), játszótér (7).

20. Meggyesi Tamás urbanista a szót *a séta költészete az urbanisztikában* megfelelőjeként használja a publikációiban. Az ő életműve mellett nemzetközi szakmabeliek is a séta fontossága mellett érvelnek, például a széles körben elismert dán Jan Gehl is.

az elővárosaitól? Van-e közös identitás? Keszthelyiek-e a hévíziek, vonyarciak vagy gyenesiek? Ezek összefüggnek a téri fragmentáltság témakörével. A város ugyan rendelkezik központtal, de szerkezete decentralizált jellegű. Ez vajon probléma? Létrejöhet-e jól működő többközpontú város? A téri fragmentáltság feltárásához a kérdőív eredményeit térképen jelöltük meg. A kirajzolódó mintázatokat a szerkezeti fejlődéssel és a korábbiakban említett modellezéssel összevetve anomáliákra bukkanhatunk.

A városon belüli sűrűsödések, pólusok vizsgálatakor több meghatározó karakter, identitáselem is felsejlik, ezek kibontakozása azonban ellentmondásos. Keszthely vízparti város, de sok más balatoni településéhez képest itt esetenként nem kedvezőek a vízminőség adottságai. Polgárváros is, de erős, maradni vágyó polgári réteg nélkül. Egyetemi város, de a fiatalok itt maradását nem ösztönzi. Nagy múltú, de jövőképpel nem rendelkező kulturális város. Mely értékek elég erősek ahhoz, hogy azokra fejlesztési víziót lehessen alapozni?

A Balaton-part szocio-fizikai környezetként való vizsgálatára külön kitért a kérdőív – hiszen a város ennek a területnek a fejlesztési lehetőségeivel kapcsolatban kért tőlünk tanácsot. Nemcsak arra kérdeztünk rá, hogy hol vannak az emberek, hanem arra is, hogy milyen cselekvéseknek keresnek helyet maguknak a területen. A válaszok visszaigazolták, hogy a vízpart nagy jelentőséggel bír a helyi lakosok számára, és általánosságban a kikapcsolódási, feltöltődési lehetőségeket, a nyugalmat, a tó látványát és a természet közelségét jelölték meg fontos értékeknek.[19] Ez elsőre evidenciának tűnhet, de érdekesnek tartjuk kiemelni, hogy a tóhoz kapcsolódó leggyakoribb tevékenységek közül a sétálás emelkedik ki, ennek fontos helyszíne értelemszerűen maga a vízpart. A séta a válaszadók fele számára különösen fontos és kedvelt tevékenység, ami az építészeti kutatás és tervezés szempontjából azért volt lényeges, mert promenadológiai kutatásokra alapozva állíthatjuk, hogy a város struktúráját és értékeit ez a mozgásforma tárja fel legjobban,[20] hiszen a helység méretei, az utcaképek és a tópart is így élvezhető leginkább. A sétálás ökológiai és egészségügyi szempontból is kiemelt fontosságú, illetve a terület gyalogos bejárása megteremtheti a hiányzó a kapcsolatot a különböző, izolált kedvenc pontok között is. Keszthely jól sétálható hely, ami összefügg a város léptékével, geográfiájával és a belváros általános építészeti minőségével is.

A hosszútávú jövőre vonatkozó kérdések és a fontos helyek mellett a város jelenlegi funkcionális hiányosságaira is rákérdeztünk. A lakosok többsége számára nem okoz nehézséget, hogy ezeket megnevezze: egybehangzóan állítják, hogy bizonyos szolgáltatásokat nem kapnak meg helyben. Elsődleges problémaként a kulturális és egyéb szórakozási lehetőségek és rendezvények hiányát jelölték meg, másodlagosan a kereskedelmi árucikkek korlátozott választékát, de többször felmerült, hogy többféle sportolási lehetőségre és élményfürdőkre lenne igényük, valamint említették az orvosi ellátás problémáit is. Ez a kérdéskör a Keszthely–Hévíz kapcsolatra is visszavezethető, ahol az egészéves fürdőzés és a magas színvonalú egészségügyi szolgáltatások jelentős állandó bevételt jelentenek, irigyelt szolgáltatási kínálatként vannak jelen.

VÁROSKÉP ELEMEK – KEVIN LYNCH KATEGÓRIÁI ALAPJÁN

Kérdőíves kutatásunk mellett különböző fogalmak és módszerek segítségével is vizsgáltuk a város térbeli működését. Kiemelt fontosságú szakirodalomként tekintettünk Kevin Lynch városkép-strukturáló elemeire, sajátos mentális térképezésére, amelyet *The Image of the City* című könyvében dolgozott ki.[21] A szerző és az általa vezetett kutatócsoport három amerikai város (Boston, New Jersey, Los Angeles) úgynevezett mentális összképét (mental image) próbálta megfogalmazni a városhasználókkal történt közös munkában. A participatív városkutatás során különböző verbális és vizuális módszerekkel várostérképeket rajzoltattak az alanyokkal, amelyeket egymásra vetítettek. Bár mi nem rajzoltattunk mentális térképeket a városlakókkal – erre az idő rövidsége és a koronavírus-járvány miatt sem volt módunk –, Lynch főbb kategóriáit alapul véve figyeltük meg, majd elemeztük a várost, és a kérdőívekben említett helyszíneket besoroltuk ezekbe. Összeségében a város képét a szöveges válaszokból rajzoltuk vissza.

A modernizmus utáni urbanisztika-elmélet egyik meghatározó alapművét mi a városi identitás felől értelmeztük. Lynch könyvének egyik alaptézise, hogy a város szerethetősége (vagy épp szerethetetlensége) túlmutat az épített környezet fizikai mivoltán, ezt a városról kialakult komplex fogalomrendszert nevezi *mentális* összképnek. Lynch úgy véli, hogy a város mentális összképe három alappilléren nyugszik: az azonosíthatóság, a struktúra vagy városszövet értelmezhetősége és a felhasználó által az előbbi két fogalomhoz társított jelentéstartalom. Az azonosíthatóság részei a városi landmarkok (iránypontok), amelyek meghatározó karakterrel bíró (épített) elemek. A struktúra a városban való tájékozódás fontos alapfeltétele. A jó város felhasználói képe akkor alakulhat ki, ha annak térisége és karaktere jól olvasható. Ehhez a mintázatok nem lehetnek túlságosan lazák, mert akkor a káosz, a dezorientáció a hely jelentése, sem túlságosan merevek, mert az barátságtalan, élettelen, antidemokratikus jelentéstartalommal ruházza fel a környezetet.

Keszthely város-olvasatairól a kérdőív eredményeinek vizsgálatával alkottunk képet, így rajzoltuk fel az ott lakók mentális térképét. A kedvenc, vagy fontos helyek megnevezésekor egyértelműen definiálhatóvá váltak a város korábban felsorolt landmark típusú épített elemei, az ezekből kirajzolódó mintázat pedig a strukturális városhasználatra vonatkozó információkat nyújtott. Ezeknél az elemeknél szembetűnő volt az alapvetően kétfajta karakter megjelenése. Túlnyomó többségben voltak azok az pontok, melyek egyértelműen a város turisztikai arculatához köthetők (például a kastély és a sétálóutca), jóval kisebb számban és élesen különválaszthatóan jelentek meg a mindennapi városhasználat kulcsobjektumai (például a pavilonsor, a gimnázium) és számos hétköznapi hely említés nélkül maradt. Ez a város túldimenzionált turisztikai szerepkörére utal a város önmagáról alkotott képében, pedig Keszthely élhető, jó léptékű városi környezetet biztosít a lakóinak. Strukturális szempontból is megfigyelhető az előbbiekben említett kettősség. Korábban, a kérdőív ismertetésénél említettük, hogy a városi használatú és a (főként) turisztikai szerepet betöltő pontok két, egymást metsző tört tengelyt rajzolnak ki. Ezek a tengelyek azonban jelenleg nem

#mentális kép
#landmarkok

21. LYNCH, Kevin: *The Image of the City*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1960, 2-3.

#space syntax
#szociális mintázatok
#városhasználat

{08 ↑↑} Space Syntax szegmenselemzés – választás – R=1200m/ Keszthely Fő utca
{09 ↑} Space Syntax szegmenselemzés – csomópontok száma – R=800m/ Keszthely

érvényesülnek karakteres összekötőelemként, inkább elvágják, felosztják a környező területeket különböző zónákra. Az útvonalak végpontjai jelenleg bizonytalanok és elvarratlanok, ugyanakkor tovább fűzhetők lennének.

SPACE SYNTAX – A VÁROS TÉRI ELEMZÉSE

A város téri és használati karakterének mély megismerése során a másik eszköz a városszerkezeti analízis. Ehhez a space syntax módszert hívtuk segítségül, mely térbeli konfigurációk elemzésén alapul. A space syntax megközelítés a szociális mintázatok térbeli megjelenését vizsgálja, másodlagos helyre sorolva az építészet formai megjelenését. A társadalom térhasználatának grafikonjaként tekint a városi szerkezetekre, ahol az utcahálózatok az emberi kapcsolódási lehetőségek lenyomatait mutatják. Ez a város szerkezeti felépítésének idealizált használatát mutatja.

A space syntax elemzési stratégiát az 1970–80-as években dolgozták ki Londonban, úttörője Bill Hillier. Ezzel a módszerrel az vizsgálható, hogy mennyire van összhangban a jelenlegi városlakók mentális térképe a keszthelyi utcahálózat által rögzített viszonyrendszerrel. Azt vizsgálatuk, hogy a történelem során kialakult városszerkezet fizikai adottságai és az aktuális városhasználat milyen átfedéseket és különbségeket mutat. A szakértők szerint ugyanis a társadalom és a tér kölcsönösen konstruktív kapcsolata minden városképen megmutatkozik. A space syntax módszer ezért alkalmazható még az építészeti és városi tér felhasználókra gyakorolt valószínű hatásainak előrejelzésére is. Új utcahálózatok, új téri elrendezések következményei is kimutathatóvá válnak a város működésében.

Az utcahálózat-elemzés három legelterjedtebb fázisa az integráció, a választás és a mélység/távolság analízise. A tanulmányozás során lehetőség van a lépték mérlegelésére is, tehát annak meghatározására, hogy mekkora hatótávolságú körökben szeretnénk vizsgálódni. Gyalogos, biciklis, autós megközelítés 500, 1500 vagy 5000 méteres zónáit elemezhetjük a fenti kategóriák alapján. A tér ábrázolása általában kétféle módon történik: axiális, azaz tengelyelemzéssel, vagy szegmenselemzéssel.

Keszthely első analízise alapján is visszaigazolódik, hogy a Kossuth Lajos utca középső szakasza a leggyakrabban választott útvonal, ezt veszik legtöbbször igénybe a gyalogosan, középtávon közlekedők. A szegmenselemzés mind csomóponti, mind mélység analízis esetén láthatóvá teszi, hogy a parti szakasz kevéssé integrált a városszövetbe.

Optimális esetben a térbeli, utcahálózatok által indikált integráltság összhangban van a társadalom által legsűrűbben látogatott helyekkel. Így a legkedveltebb helyek geometriai szempontból is a városszövet szerves részét képezik. Ezzel összefüggésben a helyi lakosok térhasználatát a kérdőívekre adott válaszok elemzése is megmutatja. Keszthely a léptékénél és gazdag történelmi múltjánál fogva sem homogén szerkezetű: egyes területei más és más arculattal rendelkeznek. Ennek a több blokkból álló egységnek csupán az egyik eleme a vízparttal való kapcsolat. Ugyanakkor, ahogy a space syntax analízis ábráiból is kitűnik, a Helikon park úthálózata fizikai jellemzői alapján nem

csatlakozik szervesen a környező városszövetbe. A program segítségével létrehozott ábrákon a park egyfajta sötét foltként jelenik meg, holott a városhasználók által definiált fontos pontokat összekötő, vízpartra vezető tengely átszeli a területet. Az útvonalak nem folytatólagosak, megtörnek a park kontúrja mentén, ez a térrész vizuális értelemben leszakad a városszövetről. Mivel a park mellett haladó tengelyen érkezünk le a vízpartra, így a Helikon park megközelítési pontjainak és átjárhatóságának a rendezése stratégiai kérdés.

Az egész városra kiterjedő analízisek alátámasztják, hogy téri értelemben a vízparti szakasz nem jól integrált a városba, pedig használati szempontból a megkérdezettek többsége annak részeként, rekreációs helyszínként tekint rá. A part fejlesztésekor ezért elsőrendű foglalkozni az úthálózattal, valamint megerősíteni a városi lakosság számára jól elérhető, releváns funkciókat. A fejlesztés céljának megfogalmazásakor nem hagyható figyelmen kívül a város identitásában jelenlévő kettősség: a víztől beljebb lévő élő, történeti város és a vízparthoz tartozás vágya.

A keszthelyi vízpart a vasút által a várostól leválasztott, ám egyben a többi partmenti településsel összekötött különös terület, ami jelenleg főként a turizmust szolgálja ki, az időszakos látogatói közönség számára kínál lehetőségeket. A keszthelyi Balaton-part jellegét két dolog alakítja: egyfelől a természeti karakter – hiszen a városi partszakasz egy jelentős része kiépítetlen – másrészt a belvárosból lefutó fő tengely a kulturális életnek biztosíthatna helyszíneket. A partszakaszt ma még a strandok és a parti árusok jelenléte uralja, bár a közelmúltban egy nagyobb, sajátos téri szituációjú ingatlanberuházás már beékelődött. Ez a vízpart még mindig szerves kapcsolatot tart egy nagyobb összefüggő területtel, a Balaton vízpartjának lineárisan ábrázolható egészével, amelyet a rá felfűződő városok helyi identitása formál át. Dilemma a keszthelyi téri adottság, a leszakadó karakter miatt, hogy a város által kijelölt vizsgálati/fejlesztési területen inkább az átfogó, vasút által határolt vízparti zóna homogenizációja érvényesül, vagy a városi polarizáció. Máshogy fogalmazva: vajon érdemes-e közelíteni és egyben kezelni a vízparti zónát a várossal, vagy elfogadhatjuk, hogy két önálló karakter jelenik meg a történeti belvárosban és a Balaton parti területeken?

KESZTHELY, A BALATON FŐVÁROSA

EGY VÍZPARTI VÁROS IDENTITÁSA KÜLFÖLDI PÉLDÁK TÜKRÉBEN

A vizsgálatokból egyértelmű, hogy Keszthely identitása több rétegű: az érzékelhető történeti múlt, az élő kisváros, a Festetics-hagyaték kulturális öröksége, a Balaton-parti jelleg és a turizmus is meghatározó. Bár az elmúlt évtizedekben jelentősen csökkent a Keszthelyen töltött vendégéjszakák száma, és a város sokat esett vissza a kedvelt célvárosok rangsorában, de a 2020-ban megjelent *Turizmus Bulletin* szerint a külföldi látogatók számára továbbra is az egyik legkedveltebb desztináció. Kádár Bálint építész, urbanista *Flickr* képmegosztást elemző

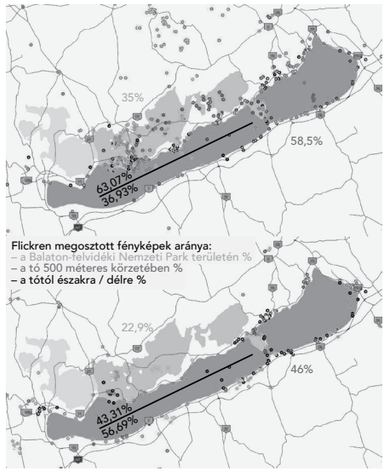

{10 ↑} Geotagelt pontok a Balaton körül:
A balatoni nyaralókban megszálló látogtók (nyaralótulajdonosok) mozgása a Balton körül, külön bontva az északi parton (fenti ábra) és a déli parton (lenti ábra) nyaralót használókat

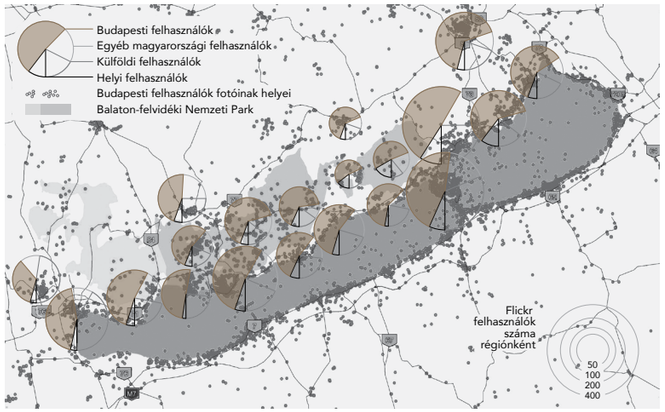

{11 →} Geotagelt pontok a Balaton körül:
a Balatonra látogtó budapesti lakos Flickr felhsználók geotagelt fényképei, fényképeik aránya az összes vizsgált fénykép arányában mikrorégiónként

22. KÁDÁR Bálint – GEDE Mátyás: Egynapos desztinációk követése a közösségi médiában közvetített fényképeken keresztül – a Balaton-felvidék és a Dunakanyar elemzése és összehasonlítása. *Turizmus Bulletin*, XX. évf., különszám, 2020, 29-42., 38.

#know-how
#minták

{12 ↑} Como látképe 1890–1900 körül

tanulmánya alapján 41,12%-os Keszthely látogatottsága, így Hévíz után második helyen áll a Balatonhoz közeli városok között.[22] (A fővárosiak aránya viszont épp ellenkező tendenciát mutat Keszthelyen és Hévízen egyaránt.) Milyen lehetőségei vannak egy közel húszezres léptékű vízparti városnak a fejlődésre?

Vizsgálatunk során fontosnak tartottuk, hogy a balatoni környezethez nem kötődő, távolabbi gyakorlatokat is megfigyeljünk. A közép- és nyugat-európai régió kiemelt tóparti turisztikai desztinációinak vizsgálatakor Keszthely méretéhez és adottságaihoz illeszthető példákat kerestünk, amelyek mintaként szolgálhatnak a város fejlesztése során.

COMO

Az elemzett külföldi példák közt legrelevánsabbnak a Comói-tó partján található Como bizonyult. Az olasz város működése Keszthelyéhez hasonlóan a turizmus szezonalitására állt be. Főként a nagyvárosi élettől való menekülés, a természet, a kistérség nyugalma vonzza az idelátogatókat. A tó körüli kisebb városok szintén könnyen elérhetők a nagyjából óránként induló buszjáratoknak köszönhetően. Keszthely számára a comói partszakasz használata releváns példa, ami sétányként és parkokként funkcionál. A pezsgőbb terek a belvárosba szerveződnek a múzeumok, művészeti fesztiválok, koncertek köré, ahol ezt a felhozatalt egész évben üzemelő színvonalas éttermek és üzletek egészítik ki. A parton is lehet találni éttermeket, cukrászdákat a zöld övezetekben elszórva, de ezek a funkciók a parttól távolabb, akár a hegyek közelében is elérhetőek.

A víz minősége a sűrű hajózás és az áramlatok miatt a tónak ezen a szakaszán nem a legjobb – ez hasonlatossá teszi Keszthelyhez, hiszen az öböl vízminősége a Balatonon belül itt a legproblémásabb a nyárvégi időszakban –, így a strandolás főként a busszal vagy autóval elérhető környező településeken zajlik. Como így inkább a kulturális élet és a helyi közigazgatási központ szerepét tölti be a térségben. Ennek előnye, hogy a nyári időszakban főleg a dél-olasz térség strandjain koncentrálódik a látogatók többsége, így Como a főszezonban is élhető, szerethető marad, csakúgy, mint Keszthely a Balaton viszonylatában.

TOLEDO

Toledo városát a kreatív időmenedzsment szempontjából tartottuk említésre méltónak, ez a Máthé Kinga turisztikai szakértővel folytatott feltáró beszélgetésünk során került előtérbe. Toledo kiemelkedik az egynapos turisztikai desztinációjú városok közül, ez a speciális működés Keszthellyel kapcsolatban is releváns. Mivel Toledo főként rövid, egynapos látogatások célpontja, a turistákat az utcákon és a főbb csomópontokban táblák igazítják el a városban megtehető útvonalak hosszáról és időtartamáról. Ez az átlátható és irányított közlekedés alkalmas lehet a fontosabb látványosságok és a szolgáltatások összekötésére, illetve egyszerűbbé teszi a tájékozódást azok számára, akik erre nem készülnek fel előre. Itt érdemes emlékezni, hogy a kutatásban résztvevő külföldi építészek dezorientáltságról számoltak be keszthelyi látogatásunk után. A téri szinergiák hiányát nem oldotta fel információs rendszer. Toledóban a városi séták végpontja akár egy-egy helyi látványosság, vagy olyan gasztro-pont is lehet, ami lehetőséget nyújt a megpihenésre, a kényelmes időtöltésre. Ezekhez a pontokhoz azonban el kell jutni: az információs rendszer nemcsak a tájékozódásban, hanem a tájékoztatásban is segít, ennek alapján a turisták eldönthetik, hogy érdemes-e megtenniük az utat.

BLED

Harmadikként a Fertő-tó környezetében lévő osztrák városkákat, és konkrétan a településkép egységességével, a természeti környezethez kapcsolódó működésével és turisztikai profiljával kiemelkedő Bledet tanulmányoztuk. Ezek a települések az olasz városkákhoz hasonlóan egységes és sajátos imázst építettek föl, ami rendkívül ízléses összképet alkot: a helyi építészet a tájba és a környező arculatba illeszkedik, kiemelt hangsúly kerül a természeti környezet megóvására. Ezt az erőteljes lokalitást egészíti ki jellegzetességként a gasztronómia, ami a helyre jellemző magas minőségű ételeket, a készséges és szívélyes kiszolgálását is jelenti. A lokalitásélmény tehát több komponensből áll: a táj, az épített környezet, a szolgáltatások és az emberek együtt jelentik azt. Keszthelyen ugyanígy fontos érték a természeti környezet és a város történeti múltja – ez megragadhatja az odautazók figyelmét. A gasztronómiai kínálat azonban messze alulmarad például a Káli-medence szolgáltatásaitól és minőségétől, illetve nem érzékelhető, hogy a helyiek elköteleződtek volna a minőségi vendéglátás mellett. A báli kultúra vagy a sportklubok Keszthelynek korábban karaktert és rangot is adtak, ezeknek a visszaemelése a város mindennapjaiba új helyszínekre és más időpontokban is életet hozat. A Festetics-kastély, a kulturális programok és a *Helikon Ünnepségek* mellett a város jövőbeli fejlesztése során a helyi emberekkel és a tájjal való szerves kapcsolódásra is érdemes figyelni.

A VÁROS ADOTTSÁGAIBAN REJLŐ LEHETŐSÉGEK

A térképes elemzések, a kérdőíves felmérés és a nemzetközi példák összesítése alapján arra jutottunk, hogy Keszthelyen is érdemes a kulturális funkciókat támogatni, amelyek részben jelenleg is megtalálhatóak, de főként a városközpontba koncentrálódnak. Ezeknek a csomópontoknak a fellazításával, a funkciók vízpart irányába történő elszórásával áthidalhatóvá válik a leszakadó balatoni sétány és a belváros

{13 ↑↑} Toledo történeti városközpontjának látképe
{14 ↑} Bled látképe és kapcsolata a tóparttal

{15 ↑} A Helikon Emlékpavilon Keszthelyen

jelenleg elkülönülő kapcsolata, erősíthető a közöttük lévő viszony. Ezekben a tágan értelmezett kulturális célú fejlesztésekben fontosnak tartjuk nemcsak a szolgáltatások, hanem az épített környezet terén is hasznosítani a város meglévő értékeit. Nem a zöld felületen érdemes építeni, hanem a városi emlékezet számára fontos épületeket, üres vagy rossz állapotú házakat felújítani. A fejlesztések számára szintén jó lehetőség, hogy barnamezős beruházásokat indítson a város, amelyek bár költségesebbek, de a jelenleg üresen álló pl. uradalmi épületeket funkcióval és élettel tölthetnék meg. Ezzel összefüggésben a nagyobb városi átalakítások helyett kisebb, pontszerű beavatkozásokat látunk célszerűnek. A város kiemelt zónái, a Helikon park és a vízpart közt így erősíthető volna a kapcsolat a már többször említett Festetics-kastélytól a belváros, majd a part felé mutató tengely mentén. Nem nagy gesztusokkal, hanem kicsi és lassú beavatkozásokkal összeköthető a széteső struktúra és jelentés, tehát egy jobb sűrűségű, erősebben érzékelhető városi identitás alakulhat így ki. Keszthelyen érdemes lenne lassítani. És hogy mit is értünk lassítás alatt?

Carl Honoré *A lassúság dicsérete* című könyvében így fogalmaz: *„gyors és lassú nem csupán sebességbeli különbséget jelent. Nagyszerűen példázzák, ahogyan a saját életünkre és a világra tekintünk. A gyors a tempója miatt agresszív, kontrollálni akar, analitikus, elsietett, stresszes, felszínes, türelmetlen, elfoglalt, túlhajszolt, mennyiségi és nem minőségi. A lassú ennek az ellentéte: nyugodt, törődő, befogadó, intuitív, kiegyensúlyozott, türelmes, minőségi és nem mennyiségi. Valós és tartalmas kapcsolatok kiépítéséről szól – az emberekkel, a kultúrával, a munkával, az ételekkel, mindennel."*[23]

23. sz.n.: Mit jelent lassítani? *Slow Products Kft.* hivatalos honlapja. https://slowbudapest.com/mit-jelent-lassitani/ (utolsó elérés: 2021. 10. 20.)

A lassulás, lassítás Keszthelyen egyben a térben való haladást is jelenti: itt érdemes visszaemlékezni, hogy a helyiek kedvenc tevékenységeinek egyike a séta a városban. Úgy érezzük, hogy a turisták számára is lehetne ennek nagyobb jelentősége. A lassítás fent leírtak szerint egyezik a slow turizmus alapelveivel is, ami a természet, a meglévő értékek és a helyi lakosok szempontjainak szem előtt tartása mellett megy végbe, nem invazív jellegű. Ez Keszthelyen alacsonyabb anyagi ráfordítással, a helyi közösségre építve megtörténhet, mert a város heterogén karakterű belvárosa, a parkok és a vízpart erre lehetőséget teremt. A keszthelyi identitás és a helyiekkel való együttműködés szempontjából is hasznos lehet egy ilyen lassúbb, szelídebb jellegű turizmus behívása az új beavatkozások és szolgáltatások betelepítésével.

A BALATON-PART ÉS A KESZTHELYI-ÖBÖL

Kardinális kérdés, hogy mi történik a Balatonnal – nemcsak a tó környéki falvak lakói számára, de országos szinten is. A víz minőségének romlását az 1960-as években észlelték először, azóta folyamatos a felügyelete. A vízgazdálkodás egyre tudatosabb, és napjainkra a Balaton tisztaságáról már nem csak a vízügyi szakemberek folytatnak diskurzust, hanem civil szervezetek és a környéken lakók is.

#összeköttetések
#szezonalitás
#víz_és_ember

ÖKOLÓGIAI ÖSSZEFÜGGÉSEK

Az éghajlati változásokon túl olyan gazdasági és társadalmi változások is zajlanak, amik döntően befolyásolják a Balaton vízháztartását, élővilágát. Az átlaghőmérséklet emelkedése vitathatatlan tény, csak abban van különbség tudományos hozzáállástól függően, hogy mi ennek a mértéke és gyorsasága, de a párolgás már ma is látható hatással van a Balaton vízszintjére. Ha ez a jelenség párosul a csökkenő vízutánpótlással – ami szintén tendencia –, akkor számítani lehet a tó felületének jelentős zsugorodására, ami felülírja a jelenlegi parti viszonyokat. A levegő átlaghőmérsékletének emelkedése a területhasználat időszakosságát és minőségét is befolyásolja. Az éppen érvényben lévő vízszintszabályozó stratégiák megújítását sürgető kezdeményezések a balatoni vízkezelés összetett problémájának csak egy aspektusára koncentrálnak. Az utóbbi években a nyárvégi kékalga virágzás – amely a Keszthelyi-öbölben különösen érzékelhető volt – már negatív hatással volt az emberi egészségre is. A kékalga-jelenségre indikátorként érdemes figyelni. A víz tisztaságát és minőségét nemcsak konzisztenciája, hanem a hozzá közvetlenül kapcsolódó természetes környezet és annak élővilága is meghatározza. A partmenti nádas például csak akkor tudja megfelelően betölteni szerepét, ha összefüggő felületet képez, kvázi hálózatot alkot a többi nádas-szigettel. Amennyiben csak kis felületeken maradnak meg ezek a szigetek, a nádas képtelen ellátni az ökológiai egyensúlyban betöltött funkcióját, ennek következtében csökkenne a tó körüli biodiverzitás is. Erről így nyilatkozott Jordán Ferenc limnológus: *„A tóban mint ökoszisztémában rengeteg kölcsönhatás működik. Ha én valahol belenyúlok, megzavarom mondjuk a madarak életét, az hatni fog a halakra, az hatni fog az algákra, akár lehet egy toxikus algavirágzás, attól pedig halpusztulás. És akkor ez nemcsak lokálisan, az adott hotelre hat majd, hanem a tó egészében köszön vissza. […] Ha a tavat tönkretesszük, akkor mindent tönkreteszünk: az idegenforgalmat, a Balaton menti települések életét, sőt, akár a mezőgazdaságot is.”*[24]

A Balaton-parti települések partszakaszai nagyrészt lebetonozottak vagy kikövezettek, így bár rendezett és kontrollált határt szabnak, de éppen ezért nehezen reagálnak az éghajlati változások által jelentkező kihívásokra. Nem csak a tó természetes életére vannak rossz hatással, nem csak nehézkesek, de el is idegenítik az embert a víztől. A vízpart (tér)használatának a felülvizsgálatakor, annak újratervezése esetén érdemes lenne nem elvágólagos és merev megoldásokban gondolkodni, hanem keresni az átmenetet a víz és a part között. Ezzel a viszonnyal a kutatás részletesen foglalkozott.

ÚTVONALAK, ZÁRVÁNYOK, ADOTTSÁGOK

A kutatás elsődleges, kiinduló feladata a keszthelyi Balaton-part vizsgálata volt, így több alkalommal bejártuk a belvároshoz vezető útszakaszt. Fontosnak bizonyult a terület úthálózatának feltérképezése, amelynek fejlesztése természetesen nem választható el a rá szerveződő funkcióktól és a város többi részével való kapcsolódásoktól.

A partmenti sétány Keszthelyen változó minőségű; szakaszosan ugyan, de végigjárható. Ez nagy előny, ugyanakkor számos nehézség is adódik az útvonalon. Legfőbb probléma, hogy a sétánynak kevés a városba visszakötő

{16 ↑} Balatoni nádas

24. MOLNÁR Zoltán: Elfogadhatatlan, ha nádast irtanak ki egy szálloda építéséért – interjú a Limnológiai Intézet vezetőjével. *WeLoveBalaton*, 2019. https://welovebalaton.hu/cikk/2019/11/19/elfogadhatatlan-ha-nadast-irtanak-ki-egy-szalloda-epiteseert-interju-a-limnologiai-intezet-vezetojevel (utolsó megtekintés 2021. 05. 20.)

{17 →} Utak a tervezési területen

kapcsolata, a meglévő bekötések pedig a legfrekventáltabb ponton érik el a vízpartot. Ennek következtében a sétány egyes szakaszai túlterhelődnek, míg mások teljesen kiesnek a cirkulációból. Szintén komoly problémaként érzékeltük, hogy a vízparttal párhuzamosan futó gyalogút egyszer csak megszakad mindkét oldalon (északon és délen is), ez arra ösztönzi a sétálót, hogy megforduljon és ugyanazon az úton jusson vissza a kiinduló ponthoz.

Keszthely városának bipolaritása rögtön szembetűnő. A vasútvonal kettévágja a történeti városmagot és a Balaton-partot, ez az erős demarkációs vonal keretezi a partszakaszt. A sínek ugyanakkor a történeti városszövet terjeszkedését megállították, innentől a városszövet fellazul, és előtérbe kerülnek a szabadidős funkciók. A privát, illetve a publikus terek aránya és egymáshoz való viszonya egy állandóan változó jelenség a Balaton mentén, amelyet jelenleg a Balaton-törvény szabályoz. Mindeddig a városnak sikerült a lakófunkciót kiszorítani a területről (egyedül szállásfunkció volt jelen), azonban az utóbbi évek tervezett és épülő lakófunkciójú beépítései tovább fragmentálják a partszakaszt. Ezt ellensúlyozva szintén az utóbbi pár évben jelentek meg kisebb, a móló környékén sűrűsödő beavatkozások. Az elsősorban turistákat megszólító látványosságok, mint a 2017-ben átadott, identitásteremtő szándékú, de megjelenésében vitatható Keszthely-felirat, a 2020-ban elhelyezett óriáskerék és a szökőkút újraindítása mind olyan kezdeményezésre utalnak, amiben a publikus terek felértékelődhetnek. A városlakók által is használható zónák turistaközpontú, pontszerű élményparkká sűrűsödnek. Egymástól izoláltan helyezkednek el, nem képeznek hálózatot, így a városlakók és a vízpart kapcsolata beszűkül.

A városi szövet perifériáján, a természetes és épített környezet határán helyezkednek el azok a zónák, amelyeknek a kontúrjai, egymáshoz való viszonyai szintén a part vizsgálatát képzik. A strandok többnyire kerítéssel lehatároltak, így ezek a területek is szétszabdalják az egységesen megélhető keszthelyi Balaton-partot. A városban jelenleg négy strand üzemel, keletről nyugatra haladva ezek a Libás strand, a Városi strand, a Helikon strand és a Kutyás strand. A város turizmusból származó bevételeinek jelentős részét képezi ezeknek a területeknek a szezonális használata. Ezzel állítható párhuzamba az, hogy az utóbbi évek kisebb léptékű beavatkozásai a strandok területeire koncentrálódtak. A felsorolt területek közül csak a 2020-ban nyílt Kutyás strand működik szabad strandként, ami az északi parton ritkán fordul elő.

KÜLFÖLDI PÉLDÁK, MŰALKOTÁSOK, IDEIGLENES ÉPÍTMÉNYEK A PARTKÖZELI SÁVBAN

A part legnagyobb értéke a vízzel való vizuális és fizikális kapcsolat; az egyre növekvő privát szakaszok és az így csökkenő publikus terek leszűkítik a lehetséges beavatkozásokat. Bár a Balaton-parti térhasználatok szezonálisan eltérőek, a nyári hónapokon kívül valójában kevés lehetőség kínálkozik a látogatók számára. A meglévő állapot feltérképezése után építészként olyan víziót kerestünk, amely strukturális választ képes adni a jelenlegi, pontszerű és ad hoc beavatkozásokkal szemben. A megfelelő funkciók kiválasztásánál elsősorban nem a nyári turizmust, hanem a kutatás alapgondolatához híven a város egész éves használatát, a keszthelyiek parttal való kapcsolatát helyeztük előtérbe. Olyan építészeti beavatkozásokon gondolkodtunk, amelyek nem jelentenek szükségszerűen évtizedekig fennálló épületeket, inkább adaptálható, flexibilis, pavilon-szerű épített elemekként segítik a vízparti funkciókat. Nemzetközi és hazai példákat elemeztünk, a lehetséges víziókat a keszthelyi adottságokhoz igazítva és a hiányként megjelölt funkciókkal összevetve fogalmaztuk meg.

A kísérletezés egyik eszköze az időszakos installációk létrehozása: ezek jellemzően valamilyen eseményhez kapcsolódható alkotások. Az ilyen típusú projektek elsődleges célja a figyelemfelkeltés, vagy valamilyen addig kevésbé hangsúlyos, akár fel nem fedezett érték kiemelése. Példaként említhető a bolgár származású művész, Christo és francia

{18 ↓} The Floating Piers, Christo és Jeanne-Claude, 2014–16

{19 ↑} Tom Emerson stúdiójának (ETH) vízi pavilonja
{20 →} A vízi pavilon struktúrája és kapcsolata a vízzel

felesége, Jeanne-Claude, akik Olaszországban egy útvonal kiemelésével irányították az embereket több vízparti településen keresztül az Iseói-tó közepén található szigetre.[25] Élénksárga ponyvával fedték le a számukra fontos utak és közterek láncolatát, a vízen pedig úszó stégek sorozatát telepítették, melyeken elérhetővé vált Monte Isola szigete és a különálló San Paolo sziget, amit a lebegő járófelületen megkerülhettek az odalátogatók. Így szokatlan térbeli kapcsolatok jöttek létre a vízfelület használatával. A *Floating Piers* 2016 júliusában egy 16 napig tartó ideiglenes installáció volt, azonban az újonnan létrehozott, csak időszakosan létező útvonal felhívta a figyelmet a városokban meglévő terekre és helyzetekre.

25. The Floating Piers, *Christo and Jeanne-Claude* hivatalos honlapja, 2016. https://christojeanneclaude.net/artworks/the-floating-piers/ (utolsó elérés: 2021. 05. 20.)

26. Studio Tom Emerson: Pavilion of Reflections. *ArchDaily,* 2016. https://www.archdaily.com/790430/pavilion-of-reflections-studio-tom-emerson (utolsó elérés: 2021. 05. 20.)

A vízfelület bekapcsolása egy város életébe ennél hosszabb időszakra is elképzelhető ideiglenes építmények létrehozásával. Az ilyen típusú térfoglalásra jó példa a svájci ETH építészkarának hallgatói terve, amely a Tom Emerson stúdióban készült. A *Pavilion of Reflections* nevű, vízen lebegő fedett-nyitott épület célja, hogy egy időszakos eseménysorozatnak adjon helyet, egy kortárs európai művészeti biennálé közösségi fóruma-ként működjön.[26] Az úszó színpad és térlefedése mint mozi, strand, bár, kávézó, találkozási pont és közös időtöltésre alkalmas tér is funkcionált. Az egyszerű anyaghasználat, a falécekből történő építkezés mellé a tervezés és kivitelezés magas építészeti minősége is párosul, így az épület megjelenése méltó helyszíne lett az eseménysornak. Ez a vízen lebegő építmény is kiváló példa arra, hogy az ideiglenes pavilonok felállítása izgalmas terepe a kortárs építészetnek, a korlátozott időbeliség egyáltalán nem jelenti a tervezés vagy a kivitelezés minőségének csökkenését, éppen ellenkezőleg, lehetőséget teremt arra, hogy az építészet legaktuálisabb felvetéseit jelenítse meg.

{21 ↑} A keszthelyi úszóstrand a part felől

KAPCSOLATOK A VÍZ ÉS A PART KÖZÖTT KESZTHELYEN

A 19. század második felére szinte minden balatoni település rendelkezett fürdőházzal vagy fürdőbódéval. Telepítésük jellegzetesen a partra merőlegesen történt, vagy legalábbis volt egy ilyen, megközelíthetőséget feltáró szakasza az építményeknek. Ezzel a megoldással a part természetes jellege kevéssé sérült, a tó vízszintváltozásaiból eredő partvonal-pulzálás lehetősége megmaradt. Keszthelyen is komoly múltja van a fürdőházaknak, hiszen az elsőt még 1864-ben építették ezen a területen, az 1880-as években pedig már fürdőszigetek voltak itt találhatók.

{22 ←} A parti szállodák Keszthelyen

A szigetfürdő ma is meghatározó eleme a keszthelyi Balaton-partnak. A most látható díszes fürdőszigetet a bevezető sétány és a korábban elbontott fürdő rekonstrukciójaként a 2000-es években hozták létre, két tornyát és díszkivilágítását 2017-ben adták át, ma turisztikai attrakció.

Azonban nem ez az egyetlen szigetfürdő ezen a partszakaszon, hiszen a Helikon Szállóhoz is tartozik egy önálló kis földsziget, amelyre csak a szálló vendégei jutottak be a szállodából kivezető hídon át.

A NEMZETKÖZI PÉLDÁKBÓL LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A két választott nemzetközi példára nem egy távoli vágyott képként tekintünk, hanem a lényegiségét szeretnénk átvenni. A Christo-féle ideiglenes figyelemfelkeltés legfontosabb analógiája Keszthely esetében a város gyalogos (újra)felfedezése, esetleges új létesítmények bekapcsolása a köztudatba. Az ilyen beavatkozások hozzájárulnak ahhoz, hogy új terek, helyzetek felkerüljenek a városlakók mentális térképére. A svájci pavilon és a balatoni fürdőházak könnyen párhuzamba állíthatók mind a vízzel való kapcsolatuk, mind építészeti telepítésük, anyaghasználatuk miatt.

A nemzetközi példák és Keszthely partszakaszának elemzése, tanulmányozása eredményezte azt a javaslatunkat, hogy a vízparton ne létesüljön új, állandóra tervezett, nagy léptékű épület, ami drasztikusan átalakítja a keszthelyi vízpart látképét mind a víz felől, mind a partról nézve. Kifejezetten hibásnak tartjuk a parti zónában városias jellegű és sűrűségű téri szövet megjelenését, amint az a jelenlegi fejlesztési elképzelések között szerepel.[27] A felmerülő új funkcionális igényekre, amennyiben azok kielégítésére mindenképpen a parton, a víz közelében, esetleg a vízen van szükség, az egykori fürdőházak és az előbb említett *Pavilion of Reflections* mintáit követve reagáljunk, ezeknek a könnyedségét, ideiglenességét tartsuk szem előtt. Amennyiben komolyabb épület létesítése elengedhetetlen (mint a parkolóház), akkor az a természeti értékek megőrzése érdekében a parttól távolabb, a város intenzívebben épített környezetéhez közelebb legyen.

27. A Hullám Szálló és a Balaton Szálló mögött tervezett beépítés tovább fragmentálja a partszakaszt és a közterület-használatot.

#új jelszavak
#kapcsolódások
#szinergiák
#értékmentés
#értékkiemelés
#lelassulás

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatócsoportok saját nézőpontú vizsgálatát elsőként tézisszerűen foglaljuk össze.

TÉZIS 1: KESZTHELYI IDENTITÁS

Keszthely önazonossága nem az üdülővárosi létben keresendő, hanem a történelmi alapokon nyugvó kultúrájában és a kontinuitásban, mely tágabb környezetéhez köti. Ez a sajátossága megkülönbözteti a várost a Balaton-régió többi településétől.

TÉZIS 2: KESZTHELY ÉS TERRITÓRIUMA

Keszthely lokális centrum. A város csak territóriumával való szimbiózisban létezhet, felelősséggel tartozik annak jólétéért. Centrum és periféria jelentése, kapcsolata a 21. században új értelmet nyer.

TÉZIS 3: KESZTHELY JÖVŐJE

A város hosszútávú érdeke a mérsékelt turizmus, mely teret hagy a természet, a helyi kultúra, gazdaság és általában a helyi tudás érvényesülésének, változásának. A város csak így tudja megőrizni méltóságát.

TÉZIS 4: KESZTHELY BALATON-PARTJÁNAK ÚJRAÉRTELMEZÉSE ÉS A VÁROSKÖZPONTHOZ VALÓ VISZONYA

Keszthely többpólusú, térben gazdagon rétegzett város. Négy, egymástól karakterében jól megkülönböztethető, önértékkel bíró hely a kastély, a polgárváros, a villanegyed és a vízpart. A köztük lévő kapcsolat sikerét elsődlegesen nem az útvonalak minőségében, hanem az életüket szabályozó közös elvben kell keresni.

TÉZIS 5: KESZTHELY AZ IDEÉRKEZŐ KÜLFÖLDI VENDÉG SZEMÉVEL

A vendég nem az otthonosságot/univerzálisat keresi, hanem a másságot/sajátosságot. A vendég számára a mi otthonosságunk a másság, a mi sajátosságaink a kuriózum.

A KUTATÁS ÖSSZEFOGLALÁSA FOGALMAK ÉS ÉRTÉKEK MENTÉN

Versengés helyett együttműködés

A négy különböző megközelítésű vizsgálatra alapozva Keszthely város megújulása egy összetett folyamat eredményeként képzelhető el. Mind a kistérségi, mind az identitás formálását érintő építészeti beavatkozásokra egyaránt szükség van ahhoz, hogy kezelni lehessen a város jelenlegi problémáit, és a közgondolkodás a múlt iránt táplált nosztalgia felől a jövő irányába fordulhasson. Kutatásunk a vízpart turisztikai és építészeti problémáit különböző nézőpontokból közelítette meg, mert úgy gondoljuk, hogy a fontos problémák csak összefüggéseikben kezelhetők. Így Keszthely működését és regionális szerepét is vizsgáltuk, mert meggyőződésünk, hogy a városhasználat összetettségének megértése az építészeti beavatkozás előfeltétele. Abból a kapott információból indultunk ki, hogy a Nyugat-Balaton térség központjának tartott Keszthely fokozatosan vesztett jelentőségéből az elmúlt évtizedekben.

Ahhoz, hogy a város visszanyerje regionális vezető szerepét, a szomszédos településekkel kialakult versengés helyett regionális együttműködésre, a térség kapcsolati hálózatainak erősítésére van szükséges. Ehhez fontos azt megerősíteni, amit egy városi központ adhat a környező településeknek: azokat a szolgáltatásokat (egyetem, kórház, gasztronómiai és kulturális értékek), amik ma még nem kellő intenzitással vannak jelen.

Ökologikus viselkedés

Vizsgálatunk több alkalommal kitért az egész éves használat jelentőségére a szezonális preferenciája helyett, erre a szemléletváltásra a kistérségnek és a városnak egyaránt szüksége van. Gazdasági, kulturális és kereskedelmi szempontból is stabilabb és kiegyensúlyozottabb életet hozna ez a diverzitás a jelenleg domináns időszakos turizmussal szemben, ezért meggyőződésünk, hogy a téralakító beavatkozásoknak is a városi működés egészéből kell kiindulnia, elsőként azt kell erősítenie. Kutatásunk és a konferenciáinkon való aktív civil részvétel is alátámasztja, hogy Keszthely lakossága erős identitásérzettel és kötődéssel rendelkezik. A város történeti öröksége – a Festetics és a Reischl családok hagyatéka – rendkívül fontos tényező nemcsak a turizmusban, hanem az identitásában is, ugyanakkor sokan erős nosztalgiával gondolnak rá, ami gátolja az újraértelmezésről való szabad gondolkodást. Az a pozíció, amit a „Keszthely, a Balaton fővárosa" szlogenben jelenítenek meg, véleményünk szerint nem jól közelíti meg a város vágyait, mert a turisztika mennyiségi mutatóira koncentrál, ami az élhetőség és a fenntartható fejlődés szempontjából is problémás. Ebből a mára állandósult vízióból érdemes elmozdulni: nem a nagyság vágyáról szükséges lemondani, hanem minőségi értelemben érdemes átértelmezni azt.

Melyek azok a minőségek, amelyek miatt Keszthelynek lehetősége van kitűnni a balatoni települések sorából? Keszthely gazdag múltú, aktív lakossággal rendelkező város, amely a kulturális örökségének kincseivel és a természeti értékekeivel emelkedhet ki.

Ha Keszthelyt egy 21. századi kistérség fővárosaként, sőt, egy Nyugat-Magyarországhoz és Nyugat-Európához szorosabban kötődő régió kulturális értelemben is meghatározó fontos helyszíneként képzeljük el, akkor ehhez új értékek és új jelszavak szükségesek. Ez a Keszthelyi-öböl és a Kis-Balaton közötti területnek a természeti környezettel való harmonikusabb viszony kialakításával kezdhető meg, illetve a Balaton fővárosának a Balaton és a balatoni kultúra iránti tiszteletet érdemes kiindulásnak vennie (mindezeket erősítő háttértudást a Balaton Múzeum és az Egyetem támogathatja). A természettel való különleges kapcsolat kiemelné Keszthelyt a Balatont végletekig kihasználó vízparti városok sorából. A hozzá kapcsolódó turizmus pedig nemcsak új elem lenne a balatoni vendéglátásban, de karakteréből adódóan egész évre kiterjeszthető volna.

Sétaútvonalak

A külső kapcsolatok elemzése után a város életét jelentősen meghatározó belső struktúrát vizsgáltuk, és megállapítottuk, hogy annak jelenlegi szerkezete, kapcsolati hálózata töredezett, több esetben is eltolódtak a hangsúlyok. Ezeket az aránytalanságokat oldani szükséges annak érdekében, hogy a városi jelleg előtérbe kerülhessen. Keszthely belső téri és kulturális kapcsolatait, továbbá a belváros és a parti szakasz, azon belül pedig a vízparti területek és a víz viszonyait kiemelten kell kezelni. Ezek megerősíthetők a sétaútvonalak megjelölésével, akár információs pontok és jelzések kihelyezésével, és újabb kerékpáros útvonalak kiépítésével. A part menti sétaútvonalak visszakötése és azoknak a város kerületeihez kapcsolása is fontos feladat: jelenlegi állapotban az utak végei lezártak, dramaturgiai szempontból nem jól tervezettek, hiszen elindul rajtuk a sétáló, majd egy adott ponton arra kényszerül, hogy visszaforduljon. A város életében a sétának kiemelt szerepe volt eddig is, de ez információs szolgáltatásokkal tovább erősíthető. A korábban megfogalmazott kérdések főleg az autós közlekedésre vonatkoztak – a főtér felújítása során elmaradt nagy parkoló miatt ez a kérdés is rendezetlen –, ugyanakkor legalább ilyen fontos kérdés a gyalogos és kerékpáros úthálózatok fejlesztése és különböző szolgáltatásokkal támogatása. Keszthelynek megvannak az adottságai a sétálás és kerékpározás fellendítéséhez, de ennek a kommunikálása még várat magára.

Szellemi és téri kapcsolatok erősítése

A város adottságainak, lehetőségeinek kellő kihasználásához több ponton is hiányoznak kulturális funkciók. Ezek pótlására, kiegészítésére a Doktori Iskola az alábbiakban tesz javaslatot. A funkciók meghatározásakor kerestük a kapcsolódást a meglévő intézményekkel, például a Georgikon Egyetemmel, amelynek a várossal kialakult kapcsolatait fontosnak gondoljuk erősíteni mind tudományos, mind fizikai, mind gyakorlati értelemben. Fontos volna az együttműködés, valamint a konzultáció a helyi szakemberekkel a város vízparti ökoszisztémáját és a Helikon park jövőjét érintő kérdésekben.

A város szerkezetének vizsgálata során szembetűnő, hogy bár Keszthely a 20. században tóparti város lett, és a Balaton a helyi identitás fontos pillére, azonban a városi partszakasz használhatósága és a kapcsolata az egyébként igen közeli belvárossal meglehetősen gyenge, közlekedési irányai nem egyértelműek. Ennek részben történeti okai vannak, azonban az elmúlt évtizedek elmaradt infrastrukturális fejlesztései, és a vasúti nyomvonal elválasztó hatása is jelentős szerepet játszik ebben. Ezeket a kapcsolati hiányosságokat urbanisztikai és építészeti beavatkozásokkal kezelni lehet – a továbbiakban tehát ezekre teszünk javaslatot. Mivel a legfontosabb problémának a vízpart és a belváros szétválását érzékeltük, és úgy gondoljuk, hogy az építészeti beruházásoknak nem a partmenti sávban kell megvalósulniuk, ezért az építészeti gondolkodásunk téri fókusza a kutatás során elmozdult. A partmenti építések helyett a hiányzó funkciókat a meglévő közlekedési sáv mentén, egy köztes zónában helyeztük el.

Slow turizmus

Az építészeti beavatkozások mellett a használatokra is tettünk javaslatot, tehát kutatásunk eredményei a város szocio-fizikai környezetére vonatkoznak. Mind a keszthelyi kistérségi, mind a városi élet megújulásának záloga egyfajta természetes lassulás lehet. A slow tourism, ez a világszerte egyre elterjedtebb turisztikai mozgalom a természettel

való szorosabb együttélést szorgalmazza, amely mind a helyiektől, mind az odaérkezőktől egy emberibb és kiegyensúlyozottabb hozzáállást kíván, egyben a tömegturizmushoz képest kisebb ökológiai terheléssel is járhat. Ehhez a gondolathoz szorosan kapcsolódik az egész éves turizmus fejlesztése. Regionális szinten érdekes lehetőség működőképes hálózatok létrehozása a több lábon álló családi biogazdaságok és az agrárturisztikai központok előnyben részesítésével. Ezeknek a központja Keszthely városa lehet, ez erősítheti a vezető szerepét a kistérségen belül. A kutatás nemzetközi referenciákat (Como, Toledo, Bled) sorakoztat fel, amelyek jó példái a hasonló tendenciáknak. A vízió egy olyan, részben önfenntartó kistérség, amely az év minden időszakában vonzza és örömmel fogadja az odalátogatókat, illetve tartalmas kulturális és természetjáró programokat kínál. Ez azt is jelenti, hogy nem minden tevékenységet szükséges Keszthelyen belül megoldani, viszont az összeköttetést az együttműködő települések között információáramlással és diverz, intenzív közlekedéssel is fontos megtámogatni.

Kutatásunk eredményeként egy élő, használható, átláthatóan és jól olvashatóan működő várost, illetve egy okosan kooperáló szomszédsági hálózatot vizionáltunk. Olyan környezet mellett érveltünk, ahol az épített és természeti környezet szép és okos egyensúlya visszaáll, ahol a helyiek megtalálják saját számításaikat, ahol jók a hétköznapok és vannak ünnepek, ahol ezért jó élni és ahová mindezek miatt a vendégek is visszavisszatérnek. Keszthely lehetősége nem a többi Balaton-parti várossal való vetélkedésben, azok mennyiségi értelemben vett túlszárnyalásában van, hanem egy új szemléletmódban lehet: a város meglévő értékeit erőteljesebben megélő, turizmusában és működésében lassabb, ökologikusabb irányt preferáló városhasználatban. A továbbiakban bemutatott négy tervezési program és ezek építészeti megoldása ezt a víziót támogatja.

IRODALOMJEGYZÉK

CACHE, Bernard: *Earth Moves. The Furnishing of Territories.* Cambridge, MA: The MIT Press, 1995.

DÁVID Lóránt (szerk.): *Turisztikai erőforrások. A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása.* Budapest: Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., 2007.

DÚLL Andrea: *A környezetpszichológia alapkérdései: Helyek tárgyak, viselkedés.* Budapest: L'Harmattan, 2009.

EBERLE GRAMBERG, Gerda – GRAMBERG, Jürgen: Stadtidentität. In: HILBER, Maria L. – ERGEZ, Ayda (szerk.): *Stadtidentität: Der richtige Weg zum Stadtmarketing.* Zürich: Orell Füssli Verlag, 2004.

EGYHÁZI Ferenc – KUKELY György – RÁCZ Andrea – SZÁLKA Miklós – CSERVENKA Dóra Veronika – BÍRÓ Attila – HANCZÁR Emőke – AUER Jolán – HORVÁTH István – KÖNCZEY Gábor – BERÉNYI Mária: *Keszthely város integrált településfejlesztési stratégiája III. kötet: Integrált településfejlesztési stratégia.* Budapest: Pro Via'91 Kft., 2014.

KÁDÁR Bálint – GEDE Mátyás: Egynapos desztinációk követése a közösségi médiában közvetített fényképeken keresztül – a Balaton-felvidék és a Dunakanyar elemzése és összehasonlítása. *Turizmus Bulletin,* XX. évf., különszám, 2020, 29-42.

LENGYEL Attila: *Fenntarthatóság, mindfulness és turizmus tértudományi összefüggései. Doktori értekezés.* Gödöllő: Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, 2018.

LYNCH, Kevin: *The Image of the City.* Cambridge, MA: The MIT Press, 1960.

MOLNÁR Zoltán: Elfogadhatatlan, ha nádast irtanak ki egy szálloda építéséért – interjú a Limnológiai Intézet vezetőjével. *WeLoveBalaton,* 2019. https://welovebalaton.hu/cikk/2019/11/19/elfogadhatatlan-ha-nadast-irtanak-ki-egy-szalloda-epiteseert-interju-a-limnologiai-intezet-vezetojevel (utolsó megtekintés 2021. 05. 20.)

SOMOGYI Krisztina: *Víziók Keszthely jövőjéről,* Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola, 2020.

WETTSTEIN Domonkos: A Balaton régió mint kísérleti territórium. *Építés – Építészettudomány,* XLIV. évf., 2016/1-2, 129-177.

PÉCSEK Brigitta: *A lassú turizmus, mint a városi turisztikai desztinációk fejlesztésének fenntartható alternatívái.* Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, 2017.

PÉCSEK Brigitta: Gyorsuló idő, lassuló turizmus: a lassú turizmus modellezése. *Turizmus Bulletin,* XVI. évf., 2014/1, 3-10.

PROSHANSKY, Harold M.: The City and Self-Identity. *Environment and Behavior,* X. évf., 1978/2, 147–169.

RÉDEY Ákos – ZSIBORÁCSNÉ PETRÓ Mária (szerk.): *2010. évi szöveges beszámoló.* Veszprém: Pannon Egyetem, 2011. https://uni-pannon.hu/dokumentum/alapdok/8358-2010-evi-szoveges-beszamolo-nefmi-vegleges-valtozat/file (utolsó elérés: 2021. 10. 19.)

sz.n.: *Felhasználóbarát települési környezet fejlesztése a Keszthelyi Kistérségben.* Keszthely: Valcum Nyugat-Balaton Fejlesztési Ügynökség NKft., 2014.

sz.n.: Mit jelent lassítani? Slow Products Kft. hivatalos honlapja. https://slowbudapest.com/mit-jelent-lassitani/ (utolsó elérés: 2021. 10. 20.)

SZERZŐ
SOLONGO BATSAIKHAN
BOGNÁR MELINDA
HORVÁTH-FARKAS ZSÓFIA
NAGY MERCÉDESZ ERIKA
SÁMSON KINGA
SZILÁGYI NORBERT
VÁNCZA MÁRK

MENTOR
VANNAY MIKLÓS ÁGOSTON DLA

Berek

—

MEGÉRKEZÉS ÉS TALÁLKOZÁS KESZTHELYEN

IDENTITÁSKERESÉS

Mi adja Keszthely identitásának az alapját: vízparti vagy inkább kulturális város? Ezzel a kérdéssel indítottuk el a tervezést. Azt próbáltuk feltárni, hogy a településnek van-e olyan sajátos karaktere, ami jelenleg megkülönbözteti a más Balaton-parti helységektől. Egyaránt fontos volt kiderítenünk, hogy mit szeretnek a helyiek, és hogy mi vonzza a turistákat, illetve, hogy hol van ennek a két különböző használati igénynek a területi metszése. Ugyanis bár a helyiek éppúgy büszkék az épített környezetükre, mint a természeti értékeikre, mégis a település identitásának ez a két fontos pillére egymástól fizikailag és szellemileg is egyaránt különválik. Ahogy azt a közös kutatási anyagban is megfogalmaztuk, Keszthely városszerkezetileg fragmentált. A Balaton-part és a történelmi belváros egymástól elszakad, a városban a tájékozódás nehézkes. Ezért az építészeti beavatkozáshoz azt a területet kívántuk azonosítani, ahol az említett kettősség a legerősebben van jelen, ahol a természeti értékek és épített környezet határterületén mozgunk, és ahol a tájékozódás megsegítése leginkább szükséges.

VÁROSKAPU

A város szerkezetének vizsgálatakor arra jutottunk, hogy különösen érdekes a vasút és a part kapcsolata. Történeti kutatásainkból kiderült, hogy az a most sokak által nehezményezett téri helyzet, hogy a vasút elválasztja a város központját a parttól, az állomás megépültekor (1903) még teljesen más jellegű volt: attrakciónak szánták, hogy a vasútállomás az akkor még egyáltalán nem kiépített, nádassal sűrűn benőtt Balaton-partra épüljön. Az volt a vízió, hogy a város a vízpartra érkezés élményével tudja az idelátogatókat fogadni. Az állomás megépítésének érdekében azonban megkezdték a meder szabályozást, és feltöltötték a mocsaras terület egy részét. A ma korzóként használt, kiépített partszakasz a 20. század második felére nyerte el jelenlegi formáját. Az ebből adódó téri és városhasználati anomáliára – jelenleg a látogatók nehezen tudják eldönteni, hogy a város kapujaként szolgáló vasútállomásról vajon merre érdemes elindulniuk, mert nem egyértelmű, hogy merre van a központ, merre a vízpart – viszont azóta sem született megoldás. Közben a felszámolt nádasokkal és a vasút mellé telepített egyéb közlekedési útvonalakkal romlott a vízpartra való érkezés élménye is. Tervünkkel ennek a feloldására teszünk javaslatot: egy olyan megérkezési és találkozási pontot kívánunk adni a városnak, ami az épített és természeti környezet határán egyensúlyozva segíti az eligazodást a keszthelyi városszövetben.

BEREK

A városkapu tartalmi és fizikai definiálásakor mindenképpen olyan megoldást kerestünk, ami nemcsak Keszthely kulturális és történelmi múltjára reflektál, de hitet tesz a vízparti beavatkozások ökologikus megközelítésének szükségessége mellett is. Mi ebben látjuk a jövőt.

Olyan hely létrehozása lett a célunk, ami a természet és az épített környezet együttélésének, együttműködésének lehetőségét erősíti, ezt tematizálja. A „berek” szóval fogalmaztuk meg víziónkat. Szándékunk, hogy a városba busszal és vonattal érkező látogatók számára megmutassuk, hogy Keszthelyen a Balaton-part beépítetlensége már-már kulturális kérdés, a természettel való egyensúly megőrzése a városlakók szívügye. A berek értelmezésünkben egy foltnyi helyreállított „őstermészet”, a Helikon parknak egy új kortárs szeglete a jelenlegi lebetonozott buszparkoló helyén. A kiválasztott terület kifelé reflektál a tervezési helyszínt övező városi tér adottságaira, míg befelé, a park irányába egy saját zárt világot hoz létre, ahol lehetőség nyílik „elveszni” a természetben.

FUNKCIÓ ÉS TELEPÍTÉS

A kiválasztott terület határára elképzelt építményeink különböző térkapcsolatokra reagálnak, és védik a berek rejtett belső világát, mely az épületek között sűrűsödik. A két tömeget és a hozzájuk kapcsolódó lineáris elemeket e szándék alapján alakítottuk, elhelyezésükkel négy különböző téri helyzetet definiálunk.

A vasútállomás és a buszállomás mellett egy városi közteret képezünk. Ez egy kapu-helyzet, a városba érkezés kitüntetett pontjaként is értelmezhető. Itt jelenik meg térfalként első épülettömegünk, mely funkcionálisan ehhez a köztérhez kapcsolódik: kávézó és információs pont fogadja az ide érkező látogatókat. Ennek az előképe az orangerie volt, ami értelmezésünkben a természet és kultúra találkozási pontjaként működött. Illúzióteremtő hely, egyfajta határhelyzet a természeti és épített környezet között. Ezt az élményt hívja elő a kávézóba belépve feltáruló berek belső, természeti világa is.

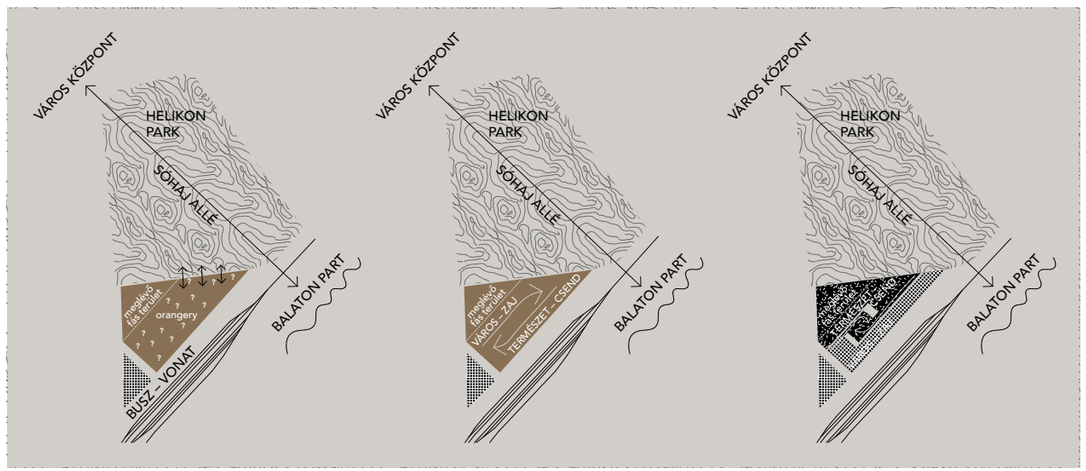

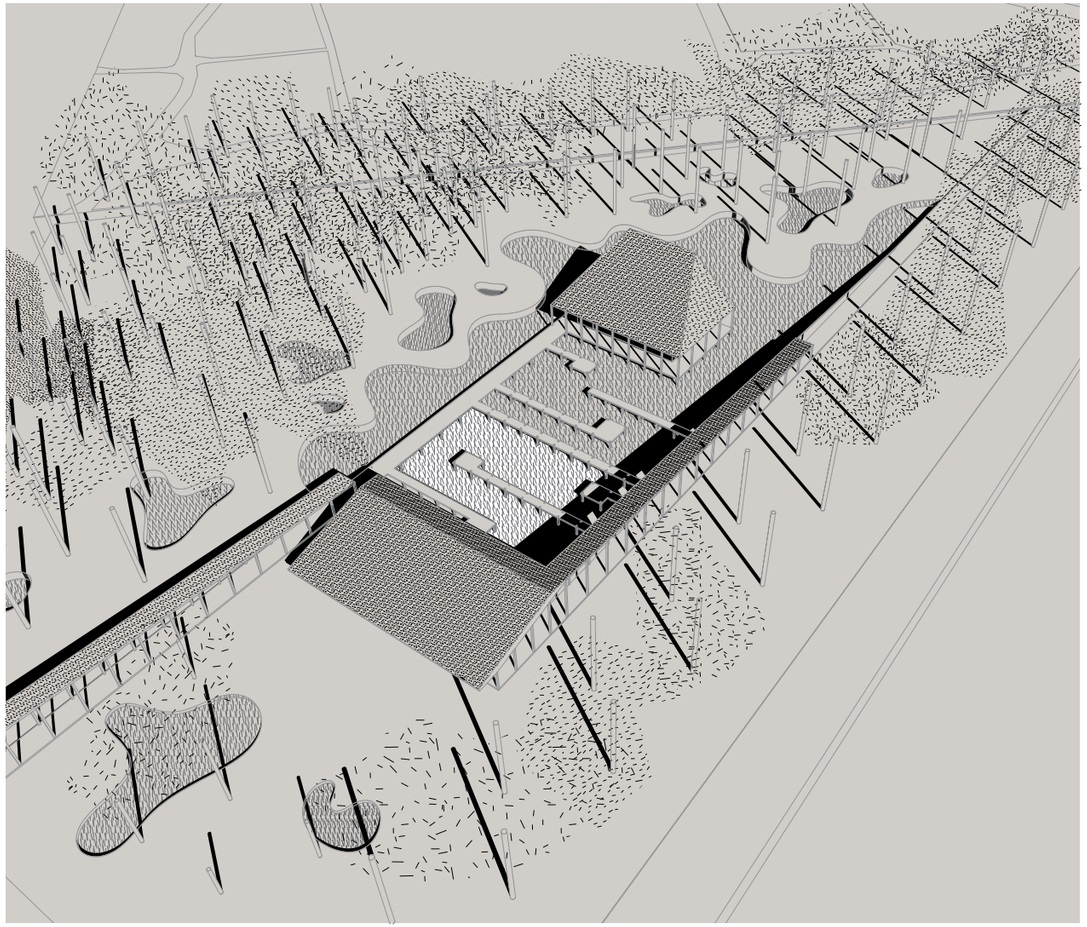

Az épülettől az úttal párhuzamosan futó sztoa-szerű tengellyel védőzónát hozunk létre a berek és az újonnan telepített fasorral szegélyezett út között, és átvezetünk a Lassító-térhez. Az érkezési épület túloldalán megjelenő lineáris elem a berek belső területére vezet, és a városi tértől finoman elválasztja a Helikon park zöldterületét. A térfallal kijelölt útvonalon egy stégekkel átszőtt belső világ tárul fel, melynek a látványát a nádasban úszó többfunkciós oktató- és rendezvénytér zárja. A Helikon parkhoz különböző zöldfelületi átmenetekkel fűződünk, ezen az oldalon a sűrű nádas fokozatosan visszaalakul a városi parkra jellemző ősfás ligetté.

Az edukatív megközelítés több szinten is fontos. Bár a berek mindenki számára nyitott pihenő övezet, úgy véljük, hogy az oktatóteret a Georgikon Egyetem kihelyezett előadójaként is lehet értelmezni, ami megerősíti az intézmény szellemi jelenlétét a városban.

FORMÁLÁS ÉS ANYAGHASZNÁLAT

Az épület formálásakor is a környezetbe illesztés volt az elsődleges szempont. A térfalak magasságváltozásának dinamikája az mesterséges és természeti táj összefűzését célozza: a pályaudvarok felé emelkedő épületelemek a megérkezés feszes határként működnek, amelyek a park irányába eltűnnek, feloldódnak a zöldben. Ezt a lassú átmenetet tudatosan töri meg a központi oktatótér jelszerűen kiemelt, vízen úszó, halászkunyhókat idéző tömege.

A kortárs ökologikus megközelítés dominált az anyaghasználat és a szerkezetválasztás során is. A fa és nád alkalmazása természetesen kapcsolódik a vízparti építészethez, ugyanakkor az is szempontunk volt, hogy egy olyan épületet tervezzünk, aminek a léte lényegében a város, a közösség fenntartási és karbantartási szándékától függ – ennek hiányában az épület is szinte nyomtalanul eltűnik majd a berekben.

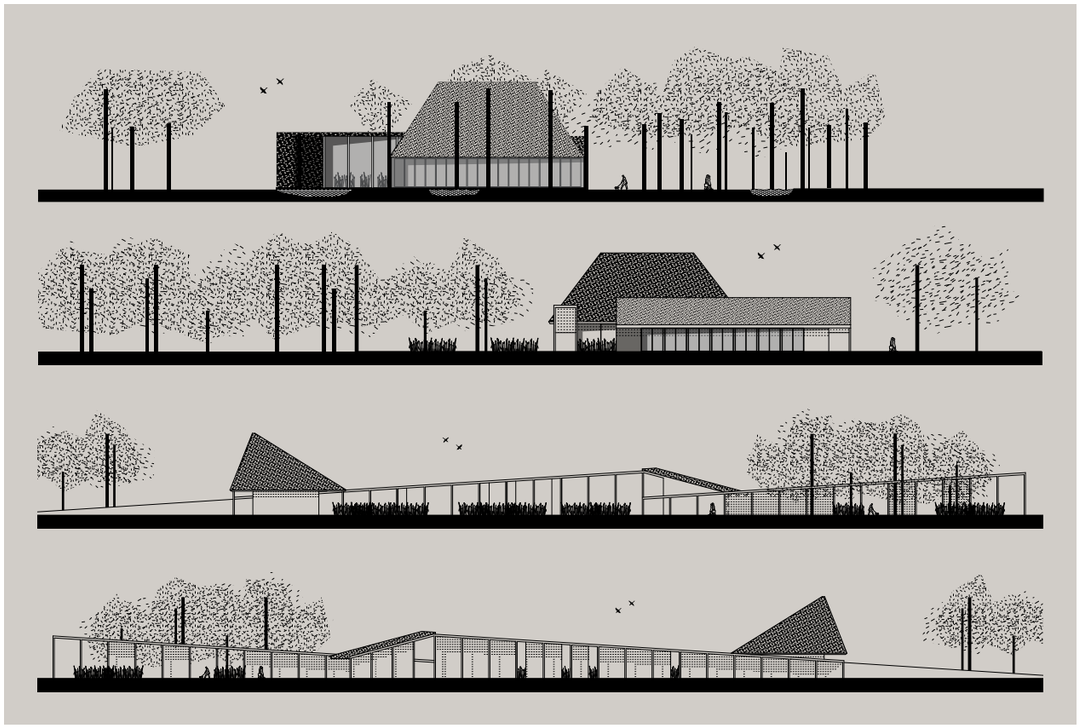

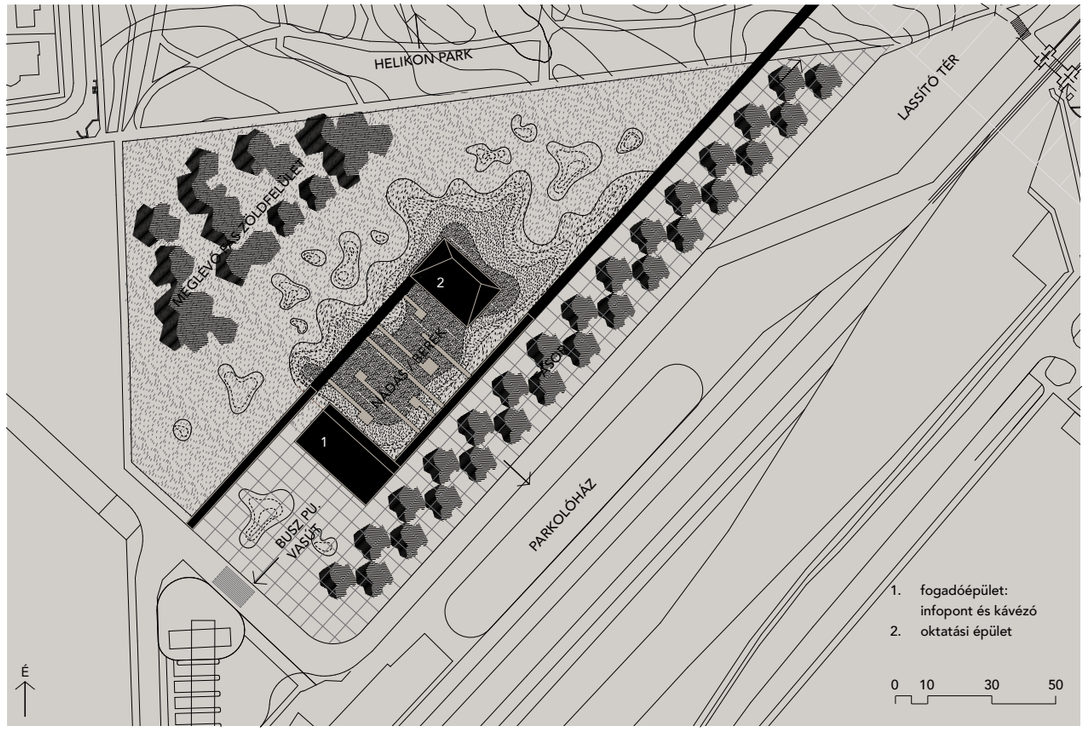
HELIKON PARK
LASSÍTÓ TÉR
MEGLÉVŐ FÁS ZÖLDTERÜLET
2
1
PARKOLÓHÁZ
BUSZ PU.
VASÚT
É
1. fogadóépület: infopont és kávézó
2. oktatási épület
0 10 30 50

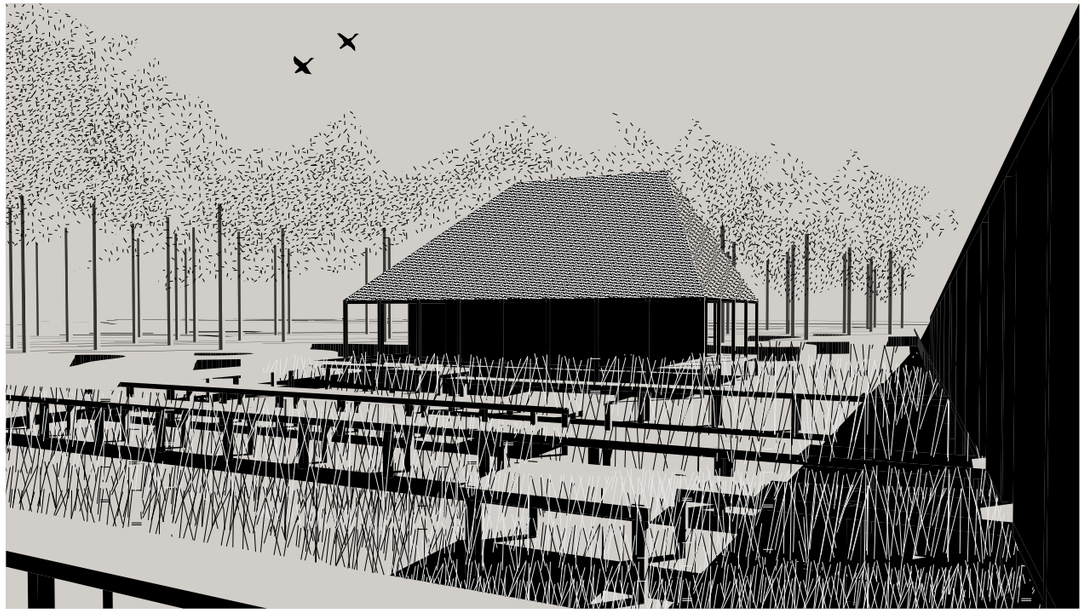

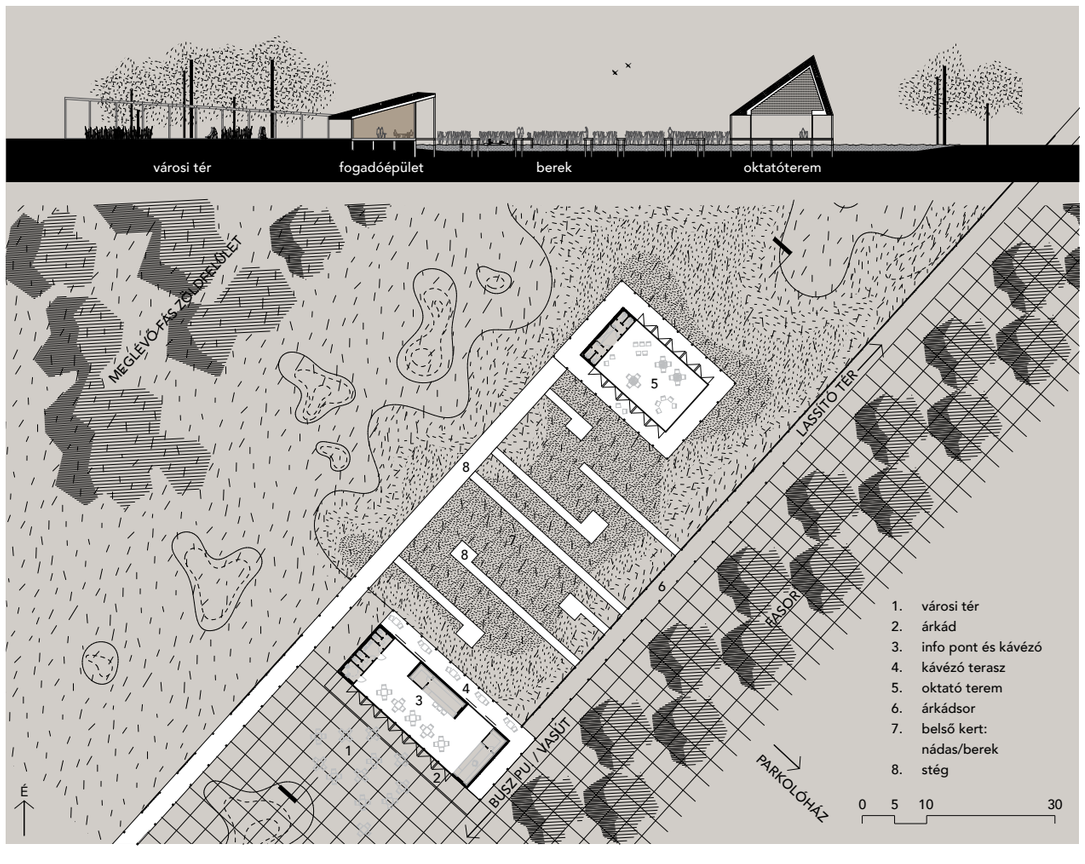
városi tér
fogadóépület
berek
oktatóterem
MEGLÉVŐ FÁS ZÖLDTERÜLET
LASSÍTÓ TÉR
FÁSOR
PARKOLÓHÁZ
BUSZ PU. / VASÚT
É
1. városi tér
2. árkád
3. info pont és kávézó
4. kávézó terasz
5. oktató terem
6. árkádsor
7. belső kert: nádas/berek
8. stég
0 5 10 30

SZERZŐ
BARTA FRUZSINA
DÁVID DÓRA
MONORY REBEKA
ROSE BALÁZS
MOHAMED RASLAN

MENTOR
FEJÉRDY PÉTER DLA

Lassító-tér

—
SÉTA A HELIKON PARKON ÁT

VÁROSI KAPCSOLATOK KERESÉSE
Többször hangsúlyoztuk, hogy Keszthely több, egymáshoz sokszor rendezetlen módon kapcsolódó, eltérő karakterű településrészből áll. Ezek közül a belváros, illetve a Balaton-part a látogatók és a városlakók számára az a két legfontosabb terület, amelyek a találkozások, a közösségi élet és a szabadidős szolgáltatások helyszínei. A kettő közötti kapcsolat a gyalogosoknak és kerékpárosoknak zegzugos, rossz burkolattal ellátott utcákon, szűkös és veszélyes közlekedési csomópontokon, valamint az ikonikus, történelmi Helikon parkon keresztül vezet. Kutatásunk alapján ez a jelenleg elhanyagolt, nem hangsúlyozott útvonal a település élete szempontjából valójában az egyik legfontosabb tengely. A Lassító-tér hívószóval kihívásunk a két településrész közötti méltó összeköttetés megteremtése volt.

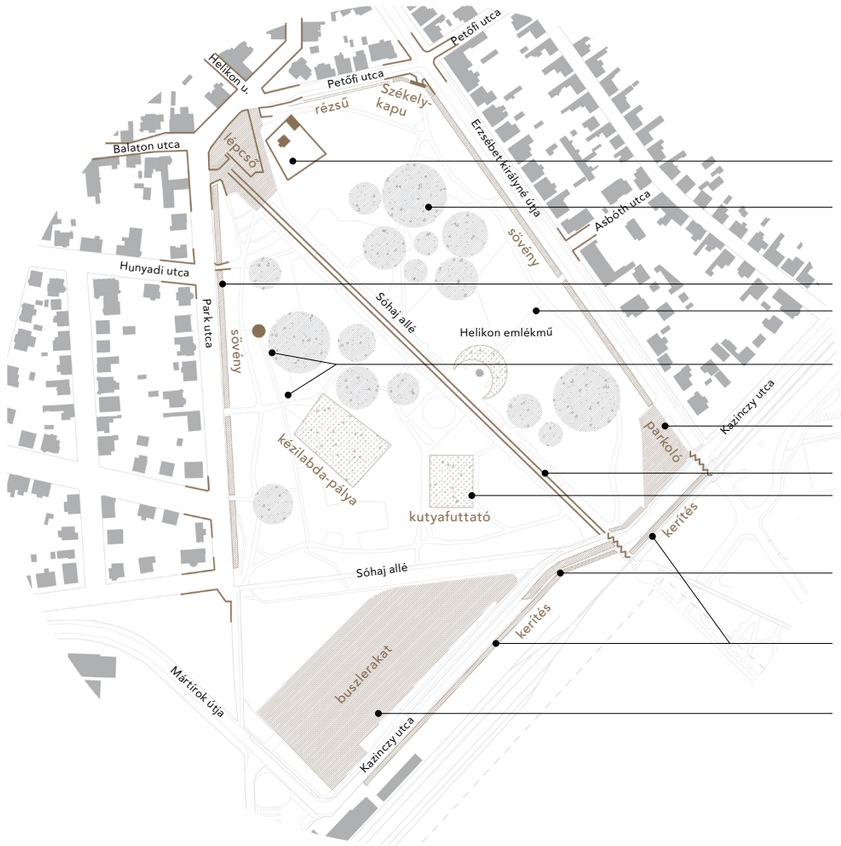

PROBLÉMATÉRKÉP

bizonytalan megközelítési irány, bizonytalan belépés

elkerített épületek

gondozatlan növényzet

lezáró sövény

elavult köztéri bútorok

hangsúlytalan, rendezetlen vízfolyások

rossz esztétikájú, gyalogosok számára használhatatlan terület

elavult köztéri bútorok

elkerített kutyafuttató

beláthatóságot akadályozó kanyar

vizuális, fizikai akadály

megközelíthetetlen terület

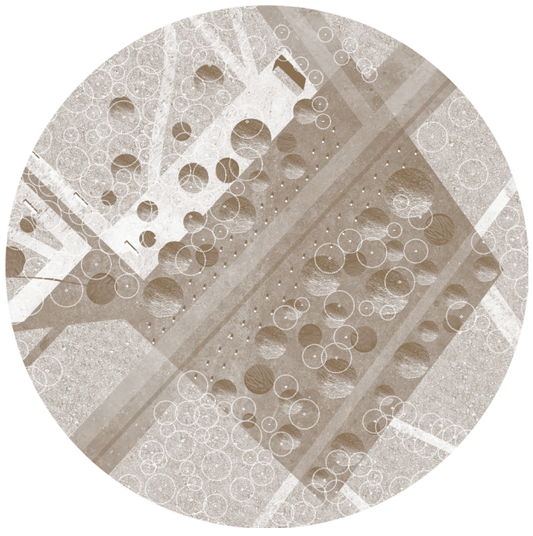

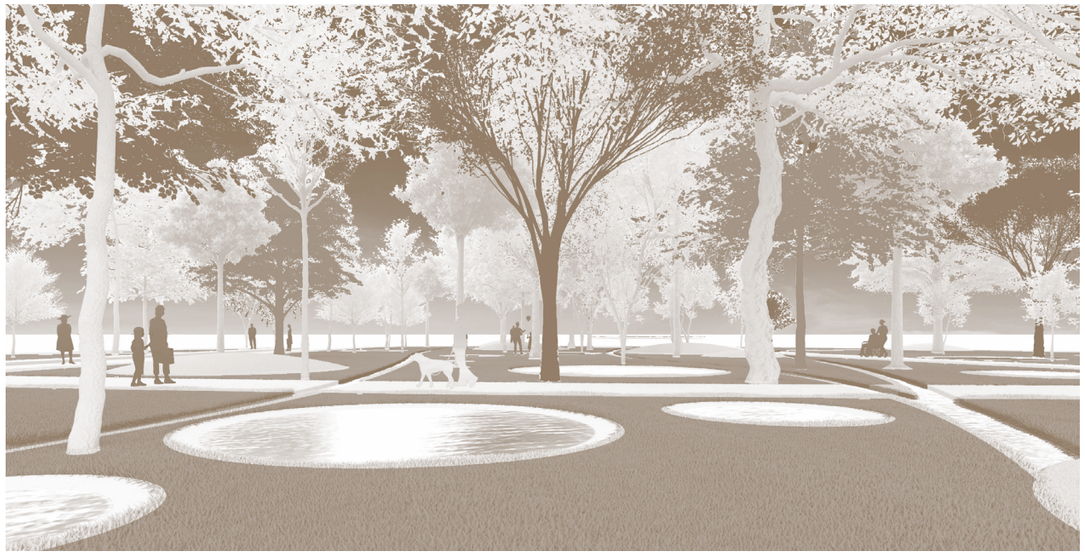

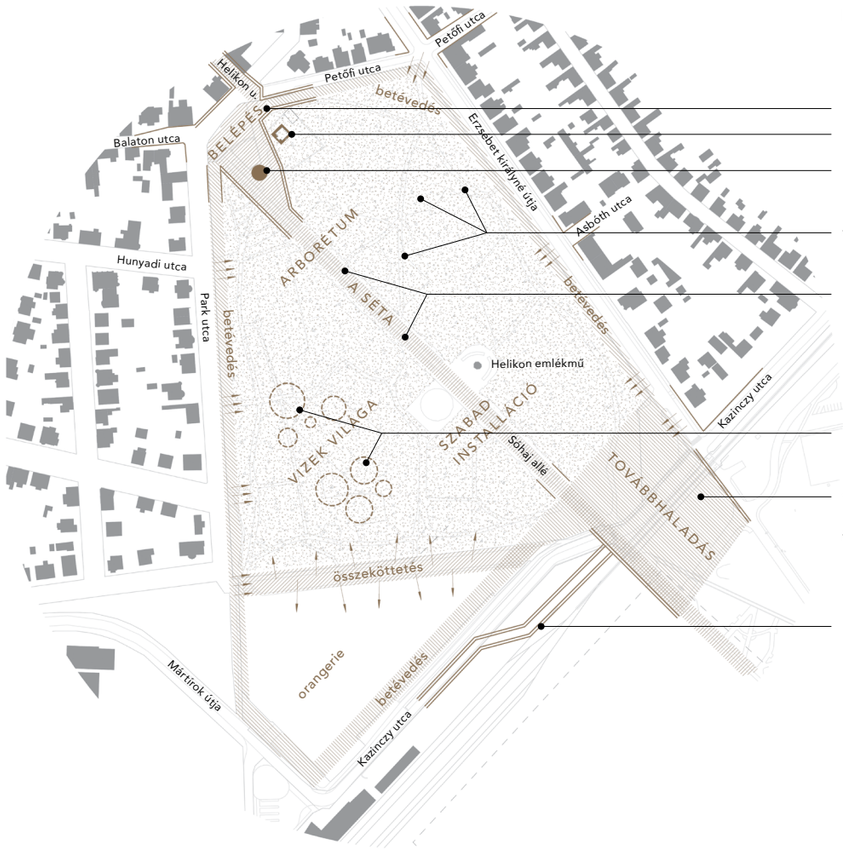

KONCEPCIÓ

határozott, egyértelmű megérkezés

nyilvános wc

iránytű

tervezett, buja növényzet

kortárs térbútorok

kiemelt vízfolyások, víztükrök

egybefogott, biztonságos tovább. haladást biztosító terület, alternatív forgalomszabályozással, a vizuális kapcsolat fenntartásával

belátható, biztonságos útszakasz nyomvonal-módosítással

A LASSÍTÁS ÉRTELMEZÉSE

A „lassítás” nemcsak fizikai értelmű, hanem számunkra átszellemülést is jelent: a városból a parkon keresztül a vízpartra érkezés élményét. Hogy ez kiemelkedjen, szükséges a bizonytalan téri és közlekedési kapcsolatok átszervezése a városnak ezen a fontos tengelyén, illetve a Helikon park vizuális elemeinek rendezése, a csendesedés, meditáció, természetbe merülés érzésének megerősítése.

ÁTJÁRÁSOK

A séta a Belvárostól a Balaton-partig ma a Helikon utca rossz gyalogos felületein indul, ami bizonytalan közlekedési, téri helyzettel kapcsolódik a Helikon park bejáratához. Itt a sétát a történelmi Sóhaj allén folytatjuk, melynek végén egy szűkös vasúti átjáróhoz és egy veszélyes közúti csomóponthoz érkezünk, mely után kitárul a tér és kapcsolatba kerülünk a vízparti zónával. Az egyik legfontosabb feladat a park és a vasúti átkelő rendezése.

A Sóhaj allé tengelyként átszeli a parkot, kapcsolódási pontjai igen bizonytalanok. Ezeknek a jellegét megerősítjük, hogy a belépés pillanata egyértelmű legyen. A város és vízpart közti összekapcsoló szerepe a Sóhaj allén kívül is fontos, ennek érdekében a környező utcákat a parkot pókhálóként átszövő gyalogos ösvényekkel kötjük össze, illetve a könnyű bejutást akadályozó sövényeket megszüntetjük, hogy a szabad bejutás, a betévedés lehetőségét megteremtsük.

ÁTHANGOLÁS

A park összekapcsoló szerepének erősítéséhez a most fellelhető fizikai és vizuális akadályokat – elkerített kézilabdapálya, kutyafuttató, a parkot keretező sövény – eltávolítjuk, és a park területét csökkentő elemeket – buszkarbantartó, parkoló – megszüntetjük. Az elszórt, leromlott állapotú információs táblák, köztéri bútorok sem maradhatnak a megújuló Helikon parkban. Az itt talált elemek kihangsúlyozásával, átformálásával, tehát finom eszközökkel teremthető meg az új hangulat.
Az arborétum jelleget a természeti környezet felfrissítésével, az értékes fákat borító borostyánok eltávolítása után új növénycsoportok telepítésével kívánjuk erősíteni, egy elvarázsolt erdőt létrehozni. Foglalkoztunk a park vizeivel is: a meglévő vízfolyások jelenlétét kihangsúlyozzuk, koncepciónkban a kiemelt víztálcák, csörgedező erek a park délnyugati szegmensének meghatározó elemeivé váltak.
A Helikon park kulturális gyökereihez az emlékmű környezetének rendezésével nyúlunk vissza, ahol lehetőséget biztosítunk pop-up installációk, ideiglenes alkotások, egy LandArt fesztivál meghonosításának.

UTAKON ÁT GYALOGOSAN

A parti zóna könnyed megközelítéséhez a továbbhaladás terét is meg kell teremteni: egy méltó gyalogosátkelő létrehozásához a jelenlegi kettő közötti területet egy elemmé kapcsoljuk össze. A gyalogosok védelme érdekében a vonatok ide maximum 5 km/h sebességgel érkezhetnek. Az autóforgalmat is lassítjuk, illetve az út tengelyét módosítjuk, hogy könnyen belátható legyen ez a szakasz. A klasszikus, korlátozó labirintus helyett a csomóponthoz közeledő sétálókat egységesen kiemelt burkolattal, buckákkal, fény-és hangjelzésekkel késztetjük lassításra és körbenézésre; majd az átkelőt követően haladhatnak tovább a Balaton-parthoz.

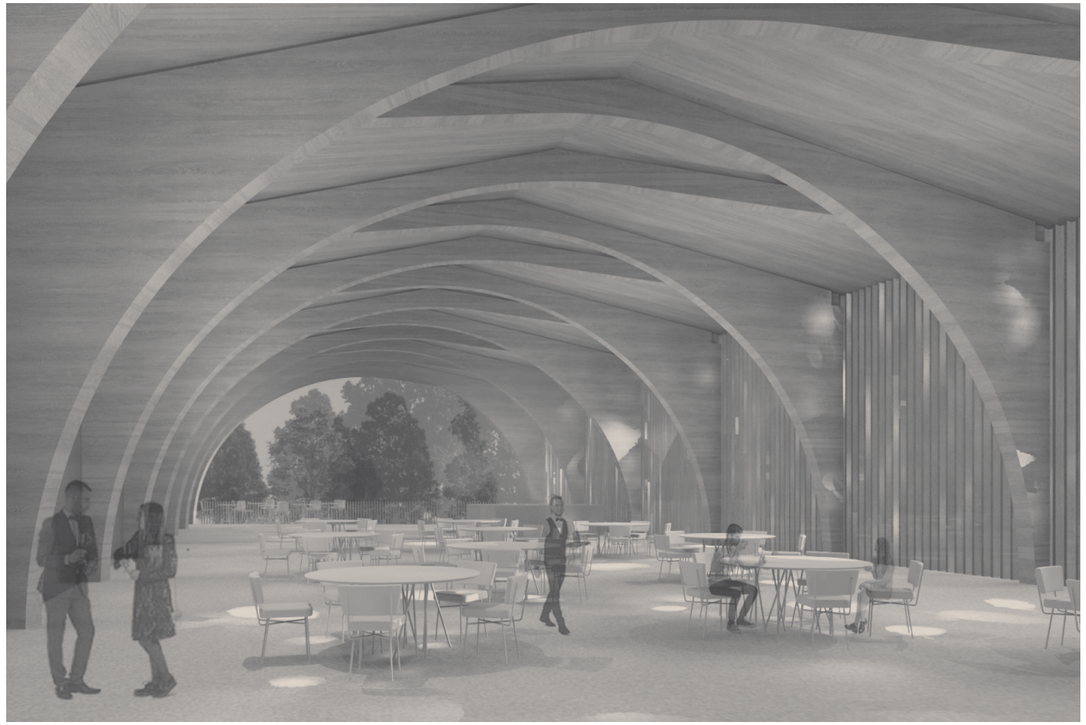

SZERZŐ
FÜLÖP CSENGE
GYÁRFÁS NOÉMI
KŐHALMY NÓRA
PÉTERI ZSOLT
POKOL JÚLIA
RANIA MOHAMMAD MATROUK

MENTOR
BALÁZS MIHÁLY DLA

Szalon

—

KÖZÖSSÉGI ÉLET ÉS MEGÚJULÓ BAZÁRSOR

„Szalonba járni
Keszthelyen varázslatos.
Az ezüsthíd lassan átível.”

JELENLÉT – MAGAS MINŐSÉGBEN

A szalon tervezésénél korábbi kutatásainkra támaszkodtunk, amelyeknek keretében a város jelenleg kihasználatlan, mégis fontos épületeit próbáltuk feltérképezni. Ezekből az derült ki, hogy a település kulturális és gazdasági potenciáljával is kiemelkedik a hasonló adottságú Balaton-parti városok közül, és alapvetően nemcsak a turizmusra épít. Több olyan külföldi példát is megvizsgáltunk, melyek hangsúlyt fektetnek a természeti környezet megóvására, esetükben az így megőrzött part kihasználása jelenti a város vonzerejét. Keszthely ugyancsak rendelkezik ezzel a potenciállal, ami a kérdőíves felmérésből is kiderült: a helyi lakosok a nagy jelentőséggel bíró vízpartra főként feltöltődési lehetőségként tekintenek, sokan kiemelték leggyakoribb tevékenységként a sétálást. A természeti értékekhez és a kellemes kisvárosi környezethez kapcsolódóan jutottunk el a slow turizmus gondolatához, melynek lényege, hogy az utazók a mennyiség helyett főként a minőséget keresik, így a helyi kultúrát, a helyi embereket, a helyi ételeket szeretnék megismerni. A lokalitás és a fenntarthatóság válik fontossá az élményközpontú turizmus helyett.

Átfogó koncepciónk alapján a tópart gazdag kulturális életből és a különleges természeti környezetből fakadó helyi értékeket próbáltuk átmenteni. A part menti területek és a belváros szétváló működése miatt kiemelkedő fontosságúnak tűnt a bazársor, mely a környező parkok és a Lassító tér hálózatába szövődik. Újragondolását a bazár jelenlegi arculatának szétzilált jellege is indokolja. Így az új épület, a Szalon által egyrészt a környék egységes építészeti megjelenését, másrészt a belvárosi szakasz és a Balaton-part együttműködését próbáltuk erősíteni.

KONCEPCIÓ

A Szalon egy multifunkcionális közösségi tér, mely nemcsak a jelenlegi bazársor szolgáltatásait fogadja magába, hanem különböző kulturális programoknak is helyet biztosít. Mint élő és működő intézmény, a közelben lévő valamikori Balaton és Hullám szállók külső rendezvénytermeként is tud működni, ami hozzájárul a jelenleg kihasználatlan műemléki épületek aktiválásához.
Az elnyújtott forma a ház két véghomlokzatára koncentrálja a figyelmet, és a város felől érkező látogatókat a Balaton felé vezeti. A bámészkodás és szórakozás mellett a Szalon célja, hogy kulturális programoknak is helyet adjon, így a város életének szerves részeként a közösségi találkozások színtere legyen.

ELHELYEZKEDÉS

A telepítés során szem előtt tartottuk a meglévő zöldterületek, épületek és útvonalak elhelyezkedését és megőrzését. Az épület két nagymúltú, a keszthelyi identitásban fontos szerepet játszó szálloda közvetlen közelében helyezkedik el. A Szalon alakításakor szempont volt a régi szállók iránti tiszteletadás, ugyanakkor egyenrangú félként kezdeményeztünk „párbeszédet”.
Ez az elgondolás indokolja, hogy az új épület tömegében és méretében felnő a Balaton és a Hullám Szállóhoz, ugyanakkor eggyel hátra is lép, nem veszi el a hangsúlyt a meglévő örökségről.

A Szalon hosszanti elrendezésével és oszlopsorával a vízpart felé irányít, ugyanakkor keresztirányban szűrőként működik két eltérő karakterű tér, az urbánusabb park és a strand között. Ahogyan azt a szomszédos két szálló épülete is teszi, keleti homlokzatával a vízpart felé fordul.

FUNKCIONÁLIS FELÉPÍTÉS

Az épület két használati egységből, a piactérként működő bazársorból és a többhasználatú rendezvénytérből, a Szalonból áll. A földszinten a bazársor pavilonos rendszere helyezkedik el, melyek között széles közlekedő alakul ki, mindkét oldalról lehetséges megnyitással.
Ez a piactér, amely egyben szűrő is a park és a strand között. A pavilonok galéria szintjén teraszokat alakítottunk ki, ezáltal növeljük a kiszolgálóterek méretét és biztosítunk rálátást a tóra.

Az épület nyugati, város felőli végéről egy közönségforgalmi lépcsőn keresztül közelíthető meg az emeleti szalontér. Ezen a végén mindkét szinten egy-egy kiszolgáló blokk kapott helyet a szükséges háttérterületekkel, üzemi konyhával, öltözővel, raktárakkal és a földszinten egy mosdóblokkal, mely a pavilonsort szolgálja ki.

A Szalont a város felé eső lépcsőn vagy liften keresztül érjük el. Az emeleten egy fedett-nyitott teraszra érkezünk, innen közelíthető meg a többhasználatú,

szekcionálható, mobil homlokzati panelekkel övezett szalon. A terem keleti oldalán egy Balatonra néző nagyméretű teraszt alakítottunk ki.

MEGJELENÉS

Az épület szerkezeti előképe a szántódpusztai góré. A zömök, nehézkes lábakra emelt könnyűszerkezetes épület ritmikussága, ebben rejlő belső feszültsége ihlette a Szalon felépítését. A földszinti bazársor nagy keresztmetszetű vasbeton pillérei poroszsüveg födémet tartanak. Ez utóbbi a homlokzatra is kifut, így hullámzó lüktetést ad a pillérek szabályos ritmusához. A tartószerkezet által meghatározott földszinti térben álló pavilonok faszerkezetűek (CLT panel), ahogy a fölöttük végigfutó galéria is. A lépcsőházak közül kettő vasbeton szerkezetű, amelyek a poroszsüveg födémet áttörve a rendezvénytér szintjére vezetnek fel, illetve egy, a bazársor galériájára vezető lépcső pedig faszerkezetű, anyagában is összekapcsolódik a pavilonokkal. Az emeleti rendezvénytér felépítménye a góréhoz hasonlóan egy könnyedebb, viszont homlokzati ritmusában sűrűbb minőséget képvisel. A belső csarnok hangulatát a kétirányú raszterben elhelyezkedő íves alsóövű rétegelt ragasztott fa tartók határozzák meg. Külső hártyaként egy függőleges lécezés szűri meg a belátást és a napfényt.

A szisztematikusan szerkesztett ház hosszú formája és repetitív ritmikája miatt a két véghomlokzat alkalmas arra, hogy egyedi helyzetet teremtsen. A szerkezet a saját rendszerében öntörvényűen fut egészen a ferde kimetszésig. A szerkesztésből kialakult két bütühomlokzat karakterbéli különbségétől lesz eltérő jellegű a ház eleje és háta. A város felőli homlokzat a fő struktúra szempontjából ugyanolyan, mint egy, az épület általános közbenső szakaszán felvett metszet. Ezzel ellentétben a part felé néző bütü egy ferde metszés eredménye, egyedi helyzet, mely a Balatonra irányítja a figyelmet. Itt a földszinti vendéglátóhelyek fogyasztótere kiterjeszthető, kapcsolatot teremt a parti sétánnyal.

A Szalon formai megjelenésével és közösségi értékeket képviselő funkciójával is a város egyedülálló történelmi és kulturális karakterét próbáltuk kiemelni. A meglévő természeti értékek megtartása mellett az egész éves működés volt a másik fő szempont – hiszen a vízparti fejlesztések elsősorban a helyi lakosoknak szólnak.

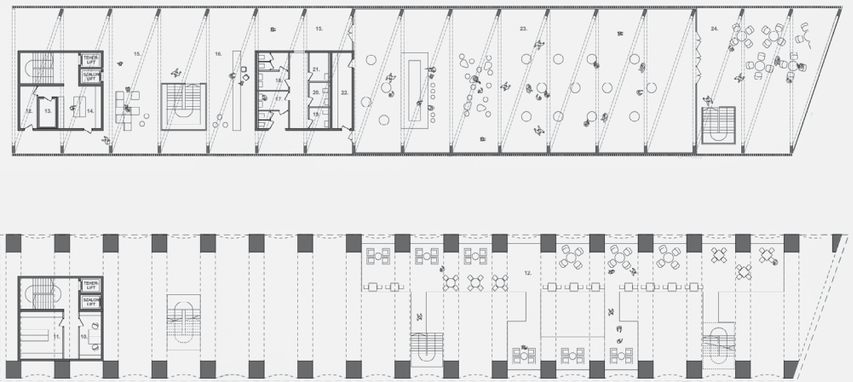

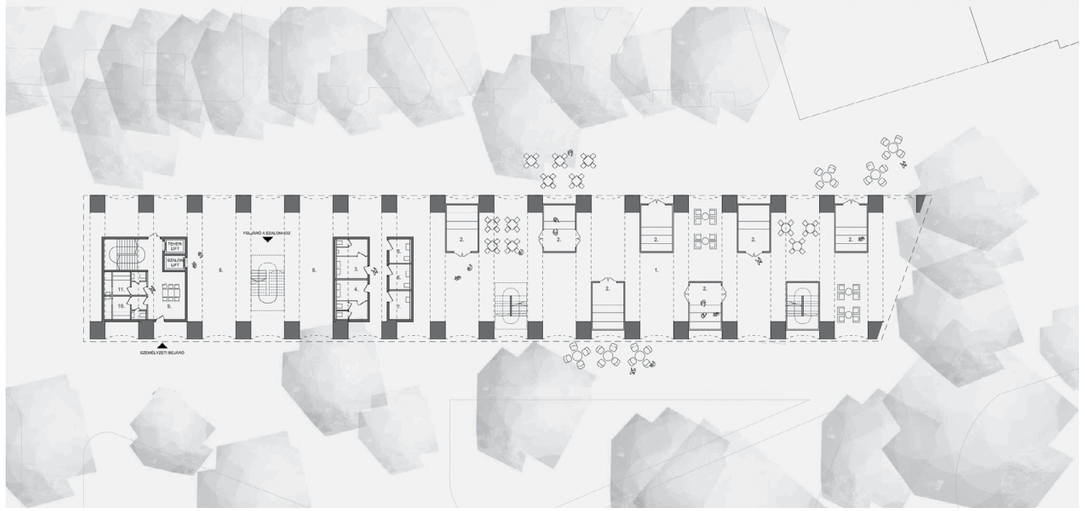

SZERZŐ
BARTA GYÖNGYI
BOKÁNYI IMRE
MUNKH-ERDENE TOGTOKHBAYAR
OSTORÓCZKY NÓRA
PERÉNYI FLÓRA
SALACZ ÁDÁM
AMIR HOSSEIN SIRJANI

MENTOR
BARTÓK ISTVÁN DLA

Parkolóház

—

IDŐBEN VÁLTOZÓ MULTI-FUNKCIONÁLIS RENDEZVÉNYTÉR

PROGRAM

A zsúfolt turisztikai szezonban Keszthely Balaton-partjának körülbelül 400-600 parkolóra van szüksége, a jelentős autósforgalom miatt a parkolóház paraméterei évtizedek óta foglalkoztatják a várost. Azonban egy ekkora, gépjárművek tárolására szánt épületet tervezni egy vízparti kisvárosba már-már morális kérdéseket is feszeget: az állandóan romló levegőminőség és zajterhelés inkább az autók teljes kiiktatását tenné indokolttá. Bár a gyorsvasút kiépítése és a meglévő hálózat fejlesztése nem kizárt, de 2021-ben Magyarországon sajnos nem realitás a közösségi közlekedésnek az az infrastrukturális fejlettsége, ami a nyugati és skandináv országokban már valóság, így az autós közlekedéssel és a parkolással továbbra is szükséges foglalkozni. Zárásként erre a problémára kerestünk építészeti megoldást.

VÍZIÓ

Keszthely léptékéhez képest egy 400-600 autót befogadó parkoló jelentős terhelést jelentene, ha az egyetlen területre koncentrálódna. Ezért koncepciónk alapja, hogy egy központi nagy parkolóház létesítése helyett decentralizáljuk a funkciót, és három helyen hozunk létre kisebb-nagyobb egységeket.

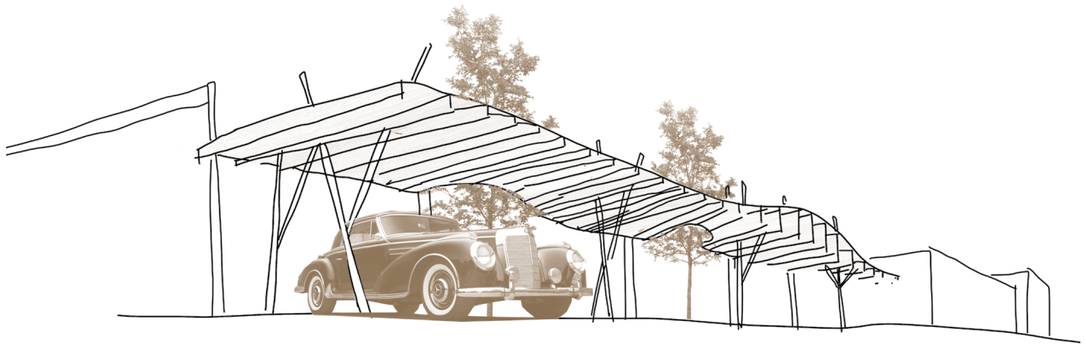

Ezek kiválasztásában meghatározó elv volt, hogy meglévő zöldterületet, értékes növényzetet ne foglaljon el az új parkoló. Jelenleg kihasználatlan vagy alulhasznosított helyeket jelöltünk ki, ahol értékes épületállomány sincs, tehát nem roncsoljuk a meglévő épített és természeti tájat. A választott helyek szervesen kapcsolódnak a meglévő úthálózathoz, és a szétszórt parkolók hozzájárulnak a keszthelyi partszakasz autómentesítéséhez.

A szétszórás és a meglévő beépített területek kihasználása mellet a kortárs építészet egyik kulcsmozzanata, a funkcionális adaptálhatóság volt a harmadik elvünk. A hihetetlenül gyorsan változó világban a lakhatás és a szabadidős elfoglaltságok sem állandók és kiszámíthatók, ez különösen igaz a közlekedésre és annak infrastruktúrájára. A mostani magánjellegű autóbirtoklást a jövőben remélhetőleg a közösségi használat és a kötöttpályás eszközök fogják felváltani, és a káros kibocsátású üzemanyagot feltehetően elektromos működtetéssel helyettesítik, ezzel a változással fontos számolni. A parkolók ma még személyautóknak biztosítanak helyet, de később olyan új funkciókat kaphatnak, amik csak részben, vagy egyáltalán nem szolgálják ki ezt az igényt.

HÁROM KIVÁLASZTOTT HELYSZÍN

A vízpart északi részén, a mostani Helikon hotel parkolójában 120 autó kap helyet, ezt meghagynánk a hotel felújítási munkálatai ellenére. Ez a vízpart sétáló szakaszának északi pontján helyezkedik el, a Balaton északi partjáról vagy Budapestről érkező autóknak tud helyet biztosítani. A fedetlen parkoló további zöld felületeket és fásítást igényel.

Ettől délebbre, a vasútállomás melletti területen, az elképzelt Berek épületeivel szemben a sínek és a Kazinczy utca között egy kisebb, központi földszintes parkolóházat tervezünk 60 autónak, amely nemcsak a turista főszezonban, hanem egész évben használható a buszpályaudvarral és a vasútállomással együtt.

A harmadik épület a vasútállomástól délre egy holtvágány mentén a vasút nyomvonalát követi, ami a Madách utca és a Csík Ferenc sétány találkozásából közelíthető meg. Ez a legnagyobb kapacitású, földszint plusz két emeletes parkolóház 240 férőhelyű. Innen a vízparti sétány déli részét lehet közvetlenül elérni.

A három pont összekötése a városban egy térinformációs rendszerrel valósulhat meg, mely útburkolatokkal és kisebb jelzésekkel segíti az ide érkezők tájékozódását.

A PARKOLÓK TÉRSZERVEZÉSE

A tervezés során fontos szempont volt a fent említett alakíthatóság és flexibilitás, a parkolási igény visszaszorulása, vagy teljes eltűnése esetén az újrahasznosíthatóság. Ezért az épületek belső függőleges tartószerkezet nélküliek, nagy fesztávval és nyitott struktúrával, így lehetőséget biztosítanak az újabb funkciók befogadására. A buszpályaudvarhoz közeli földszintes parkoló rendezvénytérként működhet akár az út túloldalára tervezett orangerie-vel együttműködésben. A vágányok mellett lévő többszintes épület a nyitott térszervezésnek köszönhetően alkalmas lehet kiállítások, művészeti események befogadására.

A fenntarthatóság a térszervezésen túl az anyaghasználatban is megmutatkozik. A földszintes parkoló fa tartószerkezettel, a többszintes épület előregyártott beton elemekkel készül, azonos szerkesztésben. A homlokzatok között nincs hierarchia, ezt a lekerekített sarkok és az oldalak azonos struktúrája is hangsúlyozza.

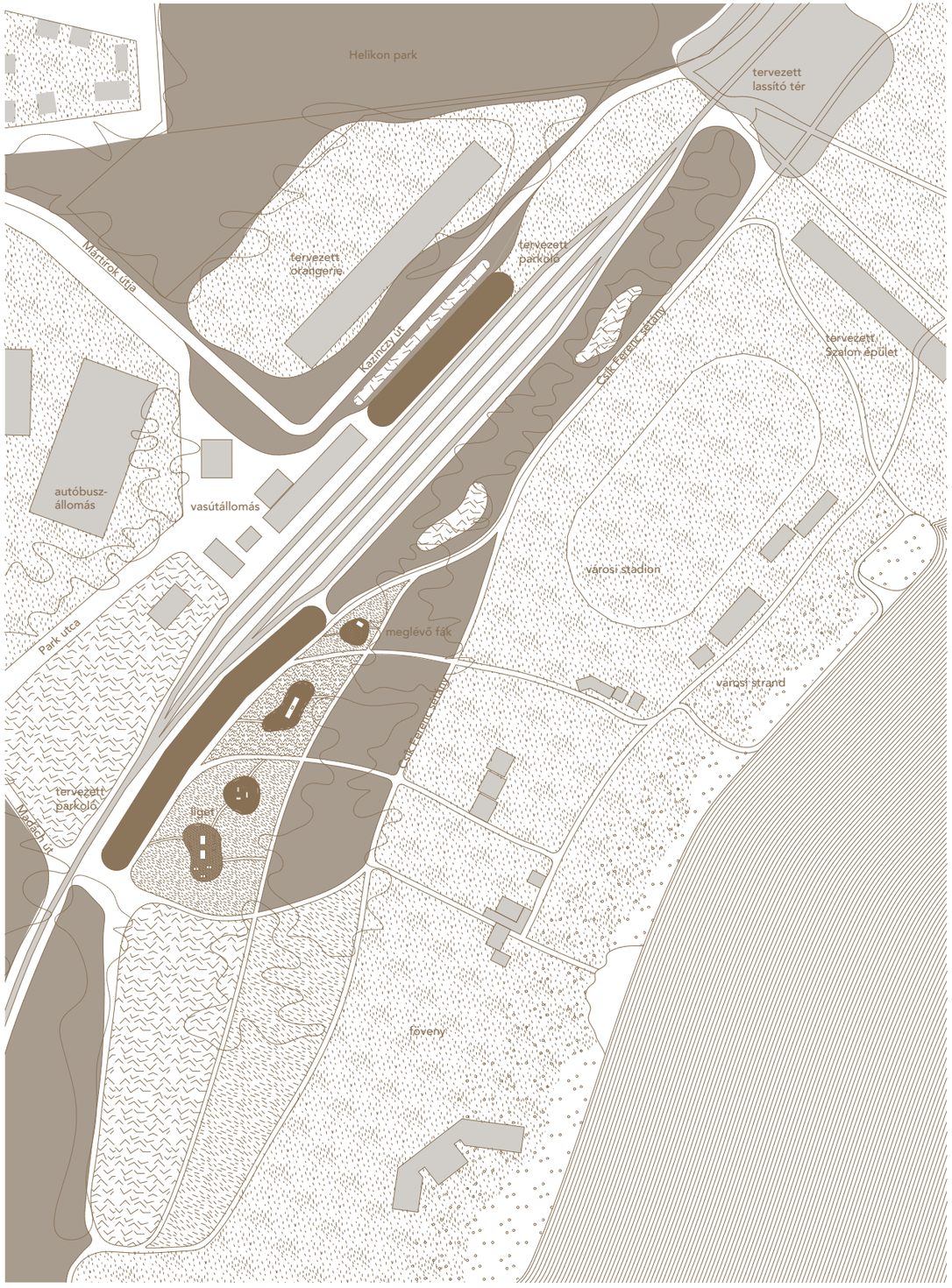

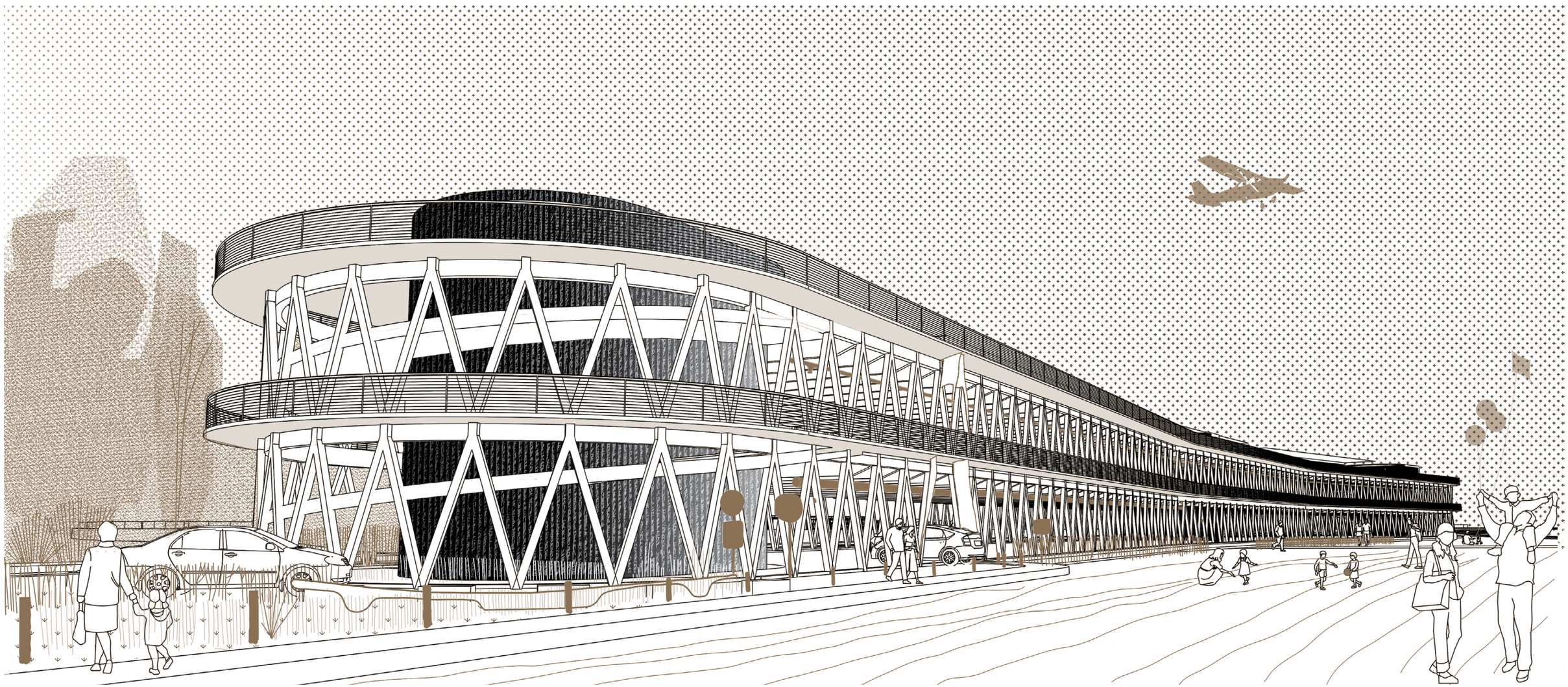

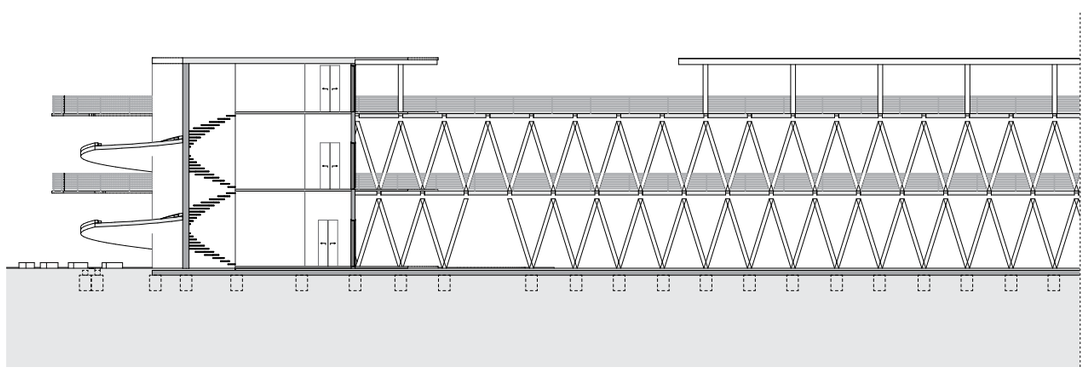

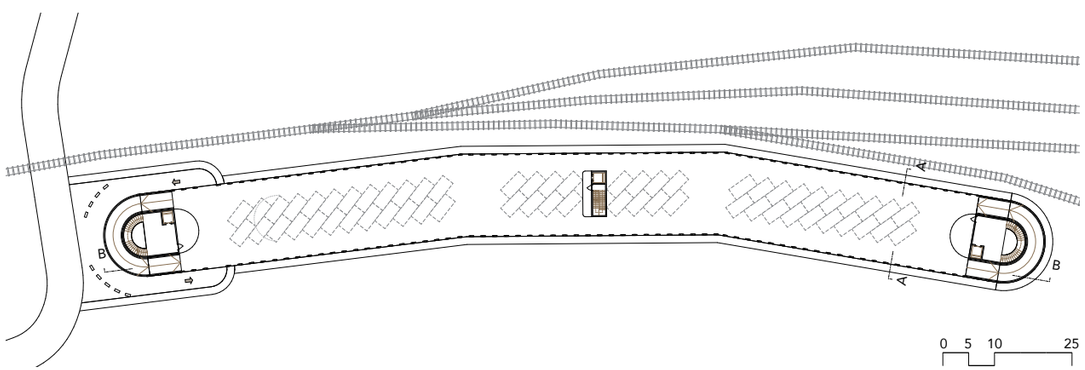
A
B
B
A
0 5 10 25

SZERZŐ
SOMOGYI KRISZTINA PHD

A kutatás és a négy építészeti felvetés tanulsága

—

MEGÉRKEZÉS ÉS TALÁLKOZÁS KESZTHELYEN

A város eredeti felvetése a keszthelyi Balaton-partra vonatkozott. Viszont a kutatásaink alapján egy zónával beljebb, a vízpart és a belváros közötti, bizonytalanul megfogalmazott, vagy éppen akadályt jelentő közlekedési sávban tartjuk fontosnak a beavatkozást. Ez hosszú távon mind a hétköznapi városhasználatban, mind a turizmus szempontjából pozitív folyamatokat indíthat el.
A Berek és a benne lévő orangerie a városba közösségi közlekedéssel érkező látogatók élményét emeli meg. Olyan funkciókat és hangulatokat teremt a jelenlegi buszparkoló területén, amely jelzi a természetközeli helyzetet, így a közeli Helikon park és a vízpart meglétét. Kialakításukkor Keszthely másik két fontos intézményére is rámutatunk, a Festetics-kastély arborétumára és a Georgikon Egyetemen folyó szakmai munkára.

A beavatkozás másik fontos helyszíne maga a Helikon park, amely a megfelelő adottságai ellenére nem kapcsolódik szervesen a környezetéhez, azonban természeti helyként újrahangolva a környező utcák életébe aktívan bekapcsolható, így újra élettel telhetne meg. A belváros és a vízpart közötti összeköttetésnek a másik meghatározó eleme az általunk Lassító térként elnevezett szakasz, amely a Sóhaj allé kritikus térrésze. A közúton és vasúti síneken való áthaladás neuralgikus pont, elrontja a partra való megérkezés élményét. Banális megoldások – kerítések és labirintus – helyett más téri és hangulati figyelemfelkeltő eszközök használatára teszünk javaslatot, amellyel a Helikon parkban helyreállíthatóak a megszakadó útvonalak és jelleg.

A Sóhaj allé vízközeli térrészében ma egy építészeti értelemben kevéssé értékes bazársor látható, ami azonban egész éves szolgáltatásai miatt a helyiek kedvence. Megtartása vagy bontása évek óta vita tárgyát képezi. A közelben található két ikonikus, magánkézben lévő szálloda ugyanakkor évek óta zárva van; a bazár meglévő és a szállodákból hiányzó funkciók egyesítésével hoztunk létre egy karakteres épületet, a Szalont, amelynek fedett-nyitott terei, árkádjai a piacozást, a vendéglátást és a kulturális eseményeket tudják befogadni. A terek a vízre és a környezetre tájoltak, amennyire lehet nyitottak. Olyan vízió megfogalmazása volt a célunk, ami a helyi bolttulajdonosok és a városvezetők számára inspiráló alternatíva lehet.

Végül a közösségi közlekedés, a séta- és bicikliútvonalak erősítése mellett továbbra is jelentős autós forgalommal szükséges számolnunk a közeljövőben – bár bízunk abban, hogy ez idővel majd egyre jobban visszaszorul. A parkolással kapcsolatos javaslataink három helyszínre vonatkoznak, nem vesznek el zöldfelületet, szétszórva, flexibilisen alakítható használatúak.

Hiszünk abban, hogy az érzékeny szemléletű építészeti térformálással a keszthelyi vízparton nemcsak a zöld, hanem a természeti felület is nagyobb teret kaphat. Keszthely a felvetett ökológiai szemléletű téralakításaival, a közösségi és kulturális életet támogató, flexibilisen alakítható épületeivel kiemelkedhet a Balaton-parti üdülővárosok nagy intenzitású, profitorientált turisztikai beruházásai közül. Így lehet méltó nagy jelentőségű kulturális örökségéhez, így remélhet fenntartható fejlődést magának a jövőben, így válhat nem mennyiségi, hanem minőségi értelemben a Balaton fővárosává.

SZERZŐ
DEICHLER JAKAB STÚDIÓ
DEICHLER TÍMEA
JAKAB DÁNIEL
SZABÓ LEVENTE DLA
KOLOSSVÁRY BERNADETT
KOVÁCS REGINA
GAÁL RENÁTA

A diákélet folytonos köztere

—

BUDAPEST, NAGYVÁSÁRTELEP ÉS KÖRNYEZETE ÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZAT

DÍJAZÁS: II. DÍJ

A Nagyvásártelep területe Budapest működése szempontjából lényeges helyszín volt: egykor a város élelmiszer–ellátásának logisztikai központjaként működött, ám annak növekedésével szerepét fokozatosan elvesztette. A csarnok fő karakterét a ma is meglévő grandiózus tereinek atmoszférája és az ezeket hártyaként körülölelő festői finomsággal rendelkező homlokzat adja. A terület fejlesztési koncepciója, mind közlekedésével, funkcionális tagolásával, mind a terek szerepének meghatározásában gyalogosbarát, emberközeli városrészt vizionál. Tervünk koncepciójának alapja a csarnok belső tereit a környező külső terekkel összekötő folytonos köztér létrehozása, mely számára a meglévő épület mintegy történeti hártyaként nyújt védelmet. Célunk az épület burkának, tetejének, homlokzatának műemlékvédelmi szempontok szerinti helyreállítása, a belső terek élettel való megtöltése, atmoszférájuk megőrzése, a látogatók számára elérhetővé, átélhetővé tétele.

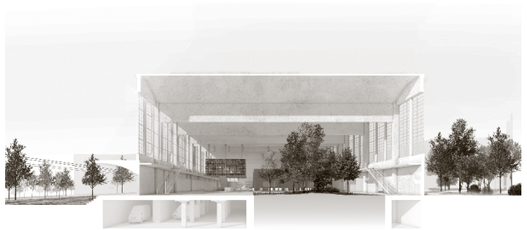

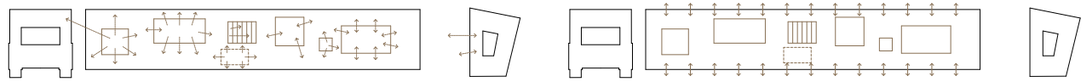

A hatalmas méretű csarnokbelsőben a szerkezethez konzolszerűen csatlakozik az épület egész hosszában végigfutó keskeny karzat. A csarnoktér teljes területe alatt pince található, melynek fő karakterét ma is látványos gombafödémei adják. Jelenleg a csarnokszint, a karzat és a pince alapvetően különálló világot képeznek, azonban tervünk folytonos köztere vizuálisan és fizikailag is szervesen kapcsolja össze a három szintet. Ezek egységben kezelése lehetővé teszi, hogy minden funkció kiaknázza az egyes karakterek értékeit: a csarnoktér egybefüggő nagy terébe csak a különböző funkciók fő elemei állnak be, a beköltöző nagyméretű funkciók ellenére tere szabad marad, eredeti hangulatát meg tudja őrizni. A pincébe süllyesztett nagy belmagasságú terek tetején létrehozunk a csarnok földszinti terétől elemelt, privát jellegűbb, de publikus funkciókat, melyek a karzat szintjét is aktívan belekapcsolják a folytonos köztérbe.

A karzatot és az alatta elhelyezkedő homlokzati sávot a műemléki értékleltár szerint számos alkalommal átépítették. Jelenlegi formája töredezett, erős határt képez az épület belseje és a csatlakozó közterek között.

Tervünkben a csarnok alsó falszakaszait újraértelmezzük. Egyrészt könnyen átjárhatóvá tesszük: a homlokzati mozgások és kapcsolatok erősítése érdekében a homlokzathoz közeli területeket a karzat alatti építmények bontásával felszabadítottuk. Másrészt a pillérek közötti tömör falszakaszokban a fenti ablakosztással egyező, hármas tagolásban a felületeket elforgatható ajtókkal nyitjuk meg, ezáltal feloldva a külső és a belső tér közötti éles határt.

A csarnok három szintjét átszövő folytonos köztér a külső tereken keresztül a Nagyvásártelep Épületegyüttes másik két eleménél is folytatódik. A kollégium pincei és földszinti, az irodaház pedig földszinti és első emeleti területeivel kapcsolódik hozzá.

Az épületegyüttes meghatározott funkciócsoportok mentén számtalan lehetőséget biztosít pihenésre, szórakozásra, mozgásra. A sporthoz kapcsolódó funkciók, tevékenységek a kollégiumban és a mellette lévő csarnok téri területeken kapnak helyet, melyeket süllyesztett udvar kapcsol össze. A rendezvényközpontot a városrész

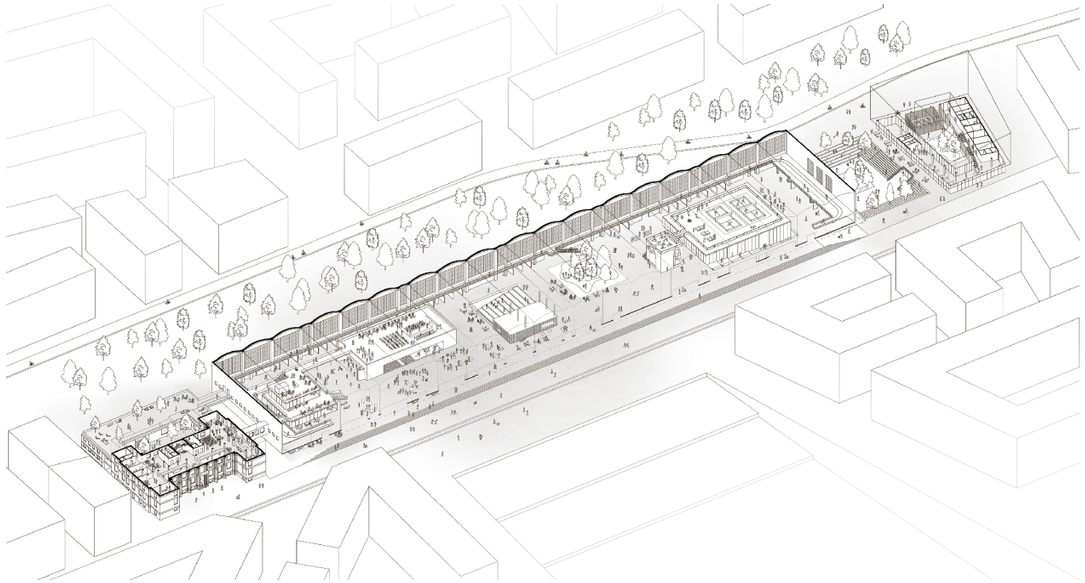

főterére nyílóan, a csarnok középső sávjában alakítottuk ki. Az étkezés területeit a csarnok északi végén, az irodaház terasza felé bővülve határoztuk meg.

Pályázatunk fő célja – utalva Jan Gehl *Élhető városok* című könyvére (Budapest: Terc, 2014) –, hogy olyan tereket hozzunk létre, melyeken a napszaktól, évszaktól függetlenül van élet. Jan Gehl szerint a jó közterek alapfeltétele, hogy legyen miért ott tartózkodni. Ez egyrészt magában foglalja, hogy az adott téren mi történik, hiszen a köztereken megjelenő események, interakciók létrejötte öngerjesztő folyamat. Ahol sokan tartózkodnak, vannak események, az vonzza az embereket, van mit látni, hallani, élvezetes annak a részévé válni. Minél többféle funkció, tevékenység kap helyet az adott területen, annál több a látnivaló, tevékenység, amihez lehet csatlakozni.

Az élhető, szeretett közterek másik fontos feltételét egyedi atmoszférájuk létrejöttében, meglétében látjuk. A csarnok belsejét mint a környező folytonos köztér részeként létrejövő új városi teret értelmezzük, amiben egyes funkciók, házak különböző térstruktúrái más-más hangulatot hoznak létre környezetükben, ezzel is alakítva a környező terek használati módjait, az ott létrejövő események karakterét.

Minden funkciócsoporthoz tartozó épületrész, ház az adott szerephez legjobban illő, jellegzetes térstruktúrát alkot. Különféle fizikai és vizuális eszközökkel kapcsolódnak a környező területekhez. „Kitelepüléseikkel”, különleges karakterük által meghatározzák környezetük atmoszféráját. A csarnok nagy, egybefüggő terében változatos hangulatú, nyitottságú helyek jönnek létre, amelyek különböző események, tevékenységek számára biztosítanak megfelelő területet.

A kollégium földszintjével és pincéjével kapcsolódik a tervünkben ábrázolt folytonos köztérhez. Közvetlen kapcsolatban van a süllyesztett városi térrel, a pincéjében helyezkedik el a sport- és rendezvényterem. A földszint nyitott, átlátható és átjárható tereiben a megérkezéshez, üzemeltetéshez kötődő funkción kívül kávézóval együttműködő közösségi teret alakítottunk ki, mely a különböző külső kapcsolatainak köszönhetően sokszínűen használható terület. A köztes szinteken feszes rendben alakítottuk ki a szobákat, melyek a belső átriumot körülölelő közlekedőről nyílnak. Az átriumhoz kapcsolódóan közös- és pihenő tereket hoztunk létre. Ezek a szinti teakonyhákhoz hasonlóan az egyes emeleteken félprivát zónákat, kisebb csoportok, társaságok által belakható tereket eredményeznek.

Az irodaépület földszinti és első emeleti tereivel kapcsolódik tervünk folytonos közteréhez. Itt alakítottuk ki a közös recepciót, tárgyalókat és kávézót, valamint a co–working területeket. Az első emeleten a meglévő zárt hídon elérhetők a csarnok közeli éttermi egységei. Egy új, nyitott hídon pedig az irodaház terasza bekapcsolódhat az étterem teraszos világába.

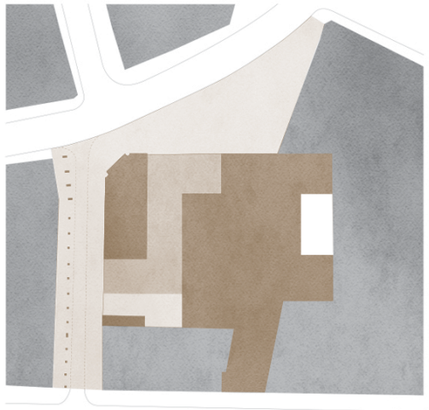

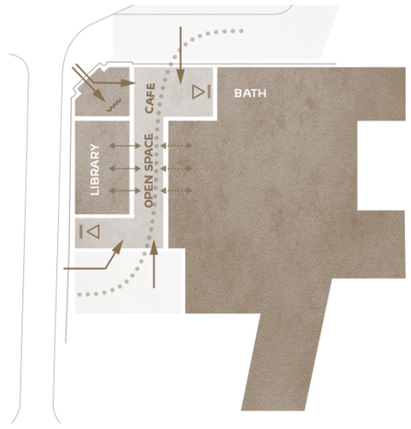

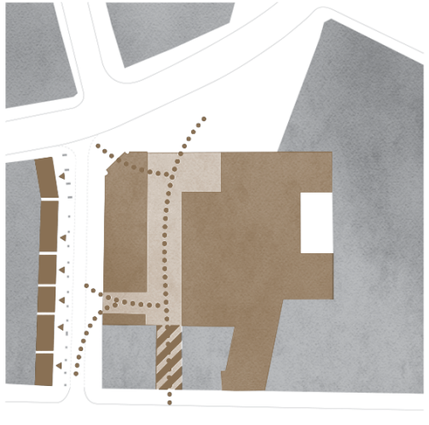

SZERZŐ
DEICHLER JAKAB STÚDIÓ
DEICHLER TÍMEA
JAKAB DÁNIEL
TÁJÉPÍTÉSZET:
LUGOSI FLÓRA
BULATH JANKA
PÁPAI VERONIKA
GÉPÉSZET:
SZAKÁL SZILÁRD

Közösségi funkciók megnyitása

—

GRÖSSLING FÜRDŐ, KÖNYVTÁR ÉS PARK
KÉTFORDULÓS, NYÍLT, NEMZETKÖZI ÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZAT

DÍJAZÁS: MEGOSZTOTT 4. DÍJ

2020 tavaszán Pozsony városa, valamint a Metropolitný inštitút Bratislavy nyílt, kétfordulós nemzetközi pályázatot hirdetett Pozsony történelmi, 125 éves Grössling-fürdőjének felújítására és könyvtárral való bővítésére.

A Grössling-fürdő Pozsony ikonikus épülete, de az elmúlt évtizedekben kihasználatlansága következtében egyre romosabbá vált. A kiírás egyfelől a jelenlegi állapot szerkezeti és technológiai problémáira kérdez rá, mivel ezek sok gondot okoznak a műemlék fenntartásával kapcsolatban, másfelől azt fájlalja, hogy a fürdő szerepe – mint nélkülözhetetlen társadalmi és kulturális elem a városi élet minőségének növelésében – az idők folyamán lecsökkent. Ezáltal a mára funkció nélküli objektum nem kommunikál környezetével és nem nyújt lehetőséget közösségi események és a környéken lakók számára.

A Grössling-fürdő revitalizálásának egyik alapvetése a közösségi szerep felvirágoztatása. Ezt erősíti a kiírás programjának meghatározó részeként a hagyományos fürdő funkciót kiegészítő, azt másfajta kulturális jelentéssel támogató könyvtár megjelenése. Egyedülálló, hogy a két funkció egy épületen belül volna jelen, így nem csupán egy jó fürdő és egy jó könyvtár létrehozása volt a célunk, de azt is kerestük, hogyan tudják egymást és az épületet, a városrészt erősíteni, fejleszteni. Ezért az egyes funkciók jelenlétét összefonódó, élő és intenzív kapcsolatként képzeljük el.

Úgy gondoljuk, hogy a város számára a különböző intézmények akkor tudnak legjobban érvényesülni, ha azok közvetlen kapcsolatban vannak a környező közterületekkel is. Tervünkben a külső köztér folytatásaként létrehozott passzázson keresztül a fürdő és a könyvtár határai elmosódnak, a funkciók évezredes hagyományai és értékei egymással egyesülve színes izgalmas közösségi teret eredményeznek. A passzázs kialakítása a fürdő 1914-es állapotának részbeni helyreállításával és kortárs újraértelmezésével jön létre, ezáltal nem csak funkcionálisan, de történetileg is összetett, pulzáló élettel teli hely jön létre.

Itt, a városi szövetbe beépülő, a városlakók számára megnyitott multifunkciós területen egyesül a múlt és a jelen, a fürdő és a könyvtár, ez Grössling szíve. Az épületegyüttes az elmúlt 125 évben folyamatosan bővült, ezáltal karaktere, hangulata is alakult. A kiírók az 1914-ben átadott állapotot nevezték meg a fürdő fénykorának, számukra legkedvesebb állapotának. A különböző állapotokat bemutató terveket vizsgálva szintén az akkori térstruktúrát és működési modellt találtuk a legtisztábbnak, ezért arra törekedtünk, hogy annak pozitívumait minél jobban megismerjük és megtartsuk a jelen kort kiszolgáló épület kialakításakor. Az 1914-es állapot meghatározó örökségét jelentik tervünkben a terek struktúrája, kapcsolatai, az atmoszférájuk és mindehhez kapcsolódva az egykori női fürdő melletti belső homlokzat helyreállítása.

A tervezés során alapvető szempont számunkra, hogy olyan tereket hozzunk létre, melyek a funkcionális igények kielégítése mellett a környéket legjobban szolgálják. Tervünk középpontjában a fürdőt és a könyvtárat elválasztó és egyben összekötő nyitott közösségi tér van,

mely belső publikus utcaként teremt kapcsolatot az épület melletti rekreációs park, valamint az általunk a foghíj telken létrehozott kulturális tér között is. Szabad kialakításának, gyors átrendezhetőségének köszönhetően a hétköznapokban egyrészt egy kávézó bővületének biztosít teret – ahol le lehet ülni beszélgetni, dolgozni, vagy tanulni –, másrészt a könyvtár publikus terének része, ahol helyet kapnak az új könyvek és napilapok, de ami leválasztva (a többi funkció zavartalan működése mellett) rendezvénytérré is alakítható. Így tervünkben a program kötelező részeként létrejövő rendezvénytér nem zárt, sok esetben üres szigetként jelenik meg, hanem élő, a város lakói által sokszínűen használható központot képez.

A Grössling-komplexum folyamatosan bővült, melyben minden hozzáadott épületrész más korszakot, stílust képvisel. Tervünkben további új elemekkel, kiegészítésekkel folytatjuk a Grössling történetét, amelyek mind formájukban, mind anyaghasználatukban kapcsolódnak az intézmény örökségéhez. Ezeket a bővítéseket Grössling legjellegzetesebb elemei, a kémény és a kazánház alakja és anyaghasználata ihlették. A fürdő szimbolikus városképi eleme a kémény, melyre utal az új részben megjelenő több szintes könyvtorony, mely egyértelműen jelzi az új funkció érkezését, valamint a könyvtár és a kulturális nyilvános tér bejáratát.

A kémény és a kazánház tégla anyaga, szerkezete különleges hangulatot teremt. Ez ihlette tervünkben az új elemek burkolatának anyagát. Azonban míg a történeti részek téglakötése tömörsége okán sokkal súlyosabb érzetet kelt, az új részek perforált homlokzatai fátyolszerű rétegként jelennek meg.

SZERZŐ
PARTIZAN ARCHITECTURE
HORY GERGELY
LIZER DOROTTYA
MAJOR ZOLTÁN
MÜLLNER PÉTER

Ház a zöldben

—

SOPRON MULTIFUNKCIONÁLIS KONFERENCIA- ÉS RENDEZVÉNYKÖZPONT ÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZAT

DÍJAZÁS: MEGVÉTEL

KONCEPCIÓ: LŐVER-LŐVÉR-LÖVÉR

A Lővérek szó eredetéről és jelentéséről a 20. század folyamán többször is éles vita bontakozott ki. Az olyan vélelmezett jelentések, mint a hegyoldal, a lejtő és a zöld, mind a terület jellegére tesznek utalást. Számunka azonban a legérdekesebb jelentés: a ház a zöldövezetben. Ebben ugyanis kifejezésre jut a hely mai jellege; az építészet és a természet közös jelenléte. Egy ilyen helyzetben bármilyen emberi beavatkozást és annak mértékét kritikusan kell vizsgálnunk. Minden újabb építésnél fennáll a veszély, hogy éppen az a karakter sérül, amelyet a hely legnagyobb értékének tekintünk. Az évszázados fák közé ékelődött monarchiabeli villaépületek megtalálták a megfelelő egyensúlyt: méretükkel, anyaghasználatukkal, megjelenésükkel képesek voltak a táj részévé válni. A jelenlegi feladat léptéke és mérete azonban új utak keresésére ösztönöz: az egyensúly új szabályainak és új törvényeinek megtalálására. Ehhez azonban szükséges megértenünk és áttekintenünk a terület mai épített környezetének kialakulását.

A soproniak a 19. században már felfedezték a hely értékeit, és létrehozták az ország egyik legszebb szubalpin nyaraló- és üdülőhelyét. A 20. század során a terület Sopron pihenő övezetévé vált a belváros közelségének és a szinte érintetlen vadonnak köszönhetően. A kisméretű villaépületek után megjelentek a nagyobb léptékű beavatkozások is. Az egyik ilyen a tervezési területen lévő Lővér szálló, amely többszöri átépítés és bővítés után nyerte el mai megjelenését. A szálló építésekor még nem voltak szomszédai, önmaga állt a hatalmas zöld környezetben. Később a környező területet felparcellázták, és a szálló épületénél jóval kisebb léptékű lakóházak jelentek meg. Amíg a hotel egyedül állt a területen, addig léptéke csak a természettel volt összemérhető, azonban a kisebb beavatkozások megváltoztatták ezt a helyzetet, és hirtelen az addig helyesnek gondolt arányok és megjelenés elvesztette korábbi igazságát. Az új beavatkozás eszközkészletének – a fent említett folyamat miatt – különböznie kell a hotel és a környékbeli lakóházak építészetétől.

ÉPÍTÉSZETI MEGJELENÉS

A tervezés folyamán arra kerestük a választ, hogyan lehetséges a természet domináns jelenlétét megőrizni. Az volt a célunk, hogy az épület atmoszféráját nem önmaga, hanem környezete határozza meg. Épületünk úgy viselkedik, mint egy háttér, amely csak a természettel, a körülvevő fákkal együtt értelmezhető. Az évszakok, a napszakok folyamatos változása hatással van az épület világára. Az építészeti döntések – a használati követelmények teljesítése mellett – mind ezt a célt szolgálják. Az épület nem rendelkezik irányultsággal, a körülvevő fákat minden irányban azonos közegként értelmezi. Az utcáról kevéssé látható, éppen csak felbukkan a fák ágai között. A tartószerkezet semleges, pillérvázas-födémes felépítésű, az oszlopok vastagsága azonos, a szintmagasság minden szinten megegyezik. Az oszlopok kiosztása szabályos, de az esetlegesség érzetét kelti, kapcsolatot keresve ezáltal a körülvevő fák véletlenszerű elhelyezkedésével. A födémek lépcsőzetes kialakításának köszönhetően a lehető legkisebb területet veszi el a kert szintjén, felfelé haladva pedig a használat szerint növekszik a szintek alapterülete.

TERVEZÉSI PROGRAM / HASZNÁLAT / ÜZEMELTETÉS

A konferenciaközpontok elemzése során világossá vált, hogy a terek sokféle használhatósága az épületek gazdaságos működtetése és fenntarthatósága szempontjából kiemelt fontosságú. Ez a rendezvényterek esetében viszonylag megszokott, azonban mi a multifunkcionalitást kiterjesztettük a ház teljes egészére. A pillérek szabályos kiosztása és a függőleges közlekedők elhelyezése által olyan terek jönnek létre, amelyek nagy szabadságot biztosítanak a különböző típusú használatoknak.

A kert szintjére került az étterem, amely függetlenül is képes működni a rendezvényközponttól. Ezt követi két parkolószint, amelyet a megszokottól eltérően nem a térszín alatt helyeztünk el. Így a mindennapokban is jól használható fedett-nyitott területet kapunk, amely akár önállóan is működhet: egyik nap piac, másik nap kiállítás, szükség esetén parkoló. A felső két szinten helyeztük el a rendezvényközpontot: az alsó részen a lobby és az auditórium, míg a felső szinten a szekciótermek és az intézmény működéséhez szükséges adminisztrációs blokk található. Az épület vertikális közlekedését két közlekedőmaggal oldottuk meg, amelyekből az egyik a díszlépcsővel ellátott közönségforgalmi útvonal, a másik pedig az üzemeltetési, irodai. A gépjárművek rámpán közlekednek, amelyet az épület közepén helyeztünk el. A rámpák biztosítják, hogy a ház köztérként működő szintjei bármikor elérhetőek legyenek, így nyitvatartásuk nincs a rendezvényközponthoz kötve.

ÖSSZEGZÉS

Tervünk alapvetően két jelenségre keresett választ. Egyfelől a természet és az építészet megfelelő viszonyának megfogalmazására tettünk kísérletet; a Lővérekre jellemző zöld környezet és a tervezett épület mérete, valamint léptéke közötti egyensúly megteremtése volt a célunk. Másfelől újraértelmeztük és kiterjesztettük a konferencia- és rendezvényközpont multifunkcionális használatát az egész épületre, beleértve az eredetileg parkolásra használt területeket is.

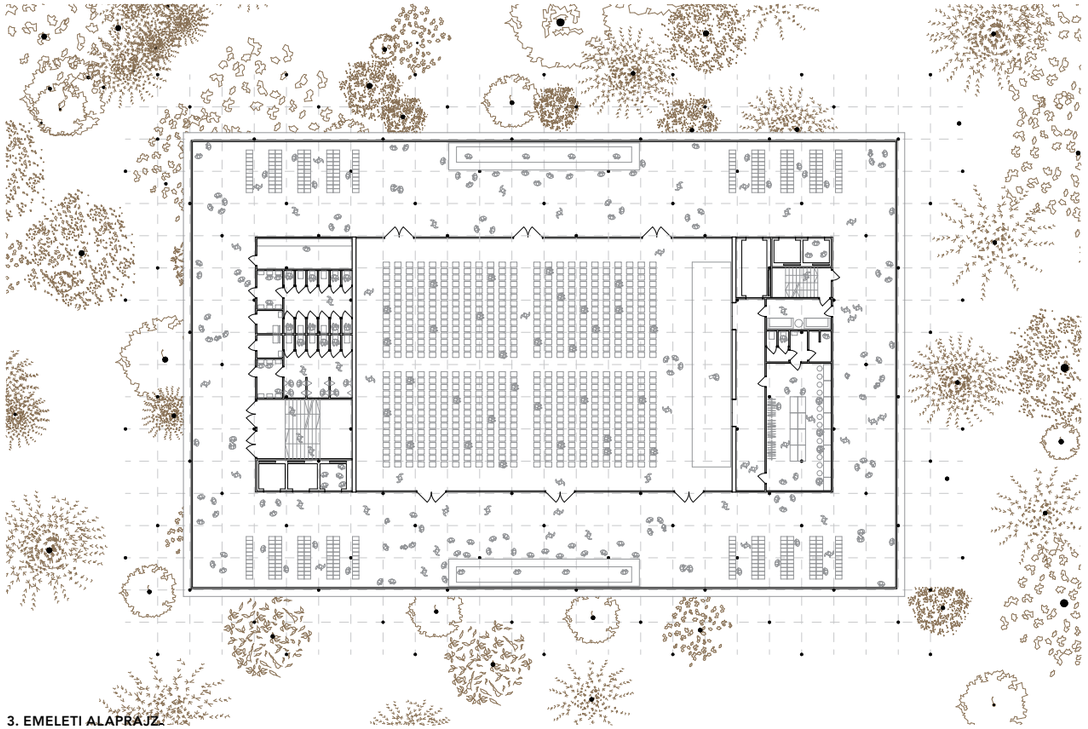

3. EMELETI ALAPRAJZ

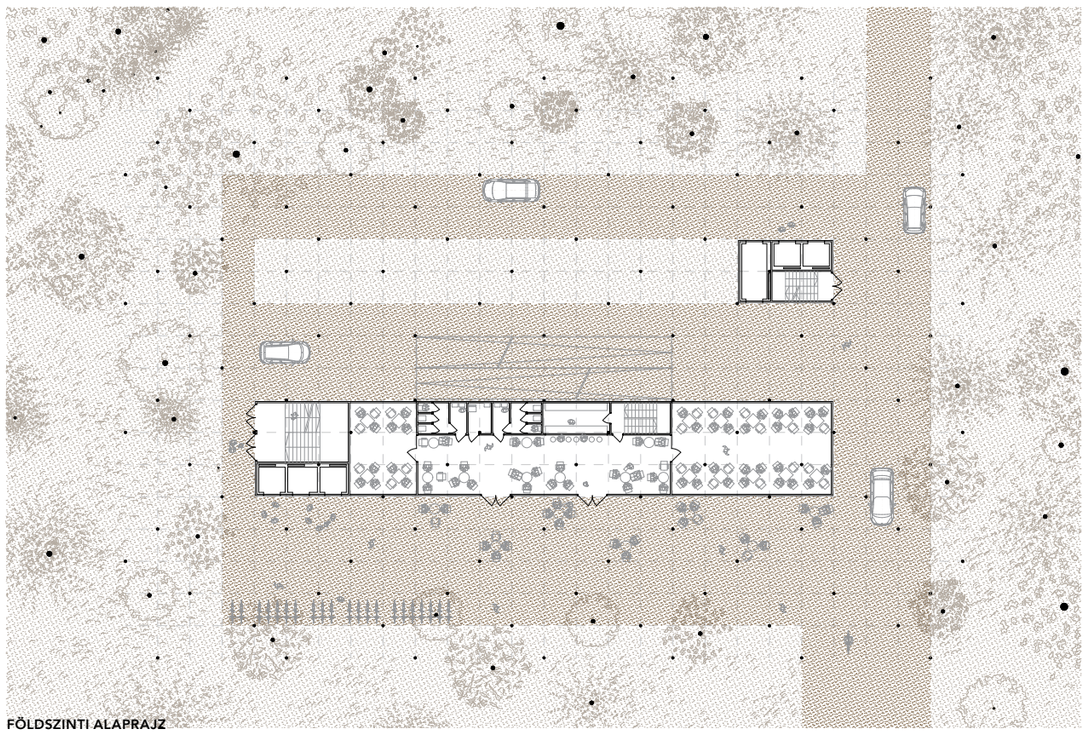

FÖLDSZINTI ALAPRAJZ

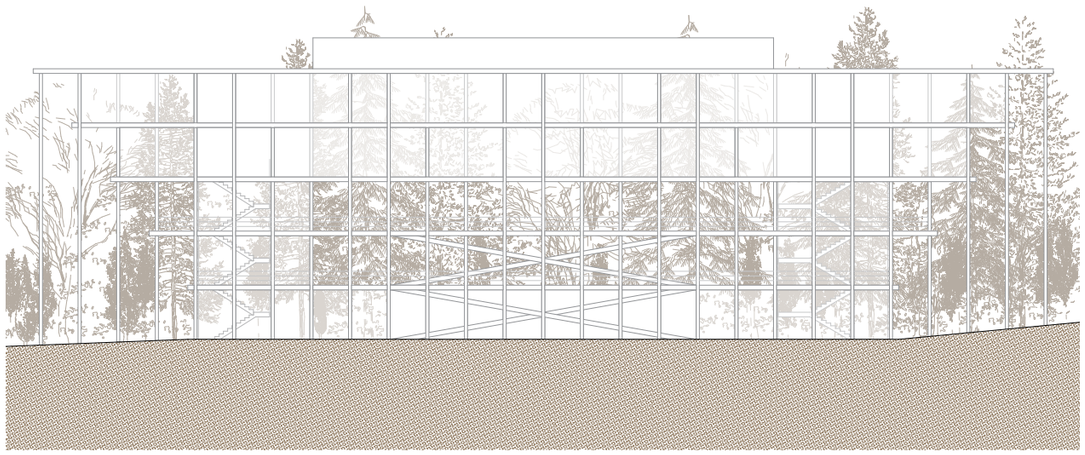

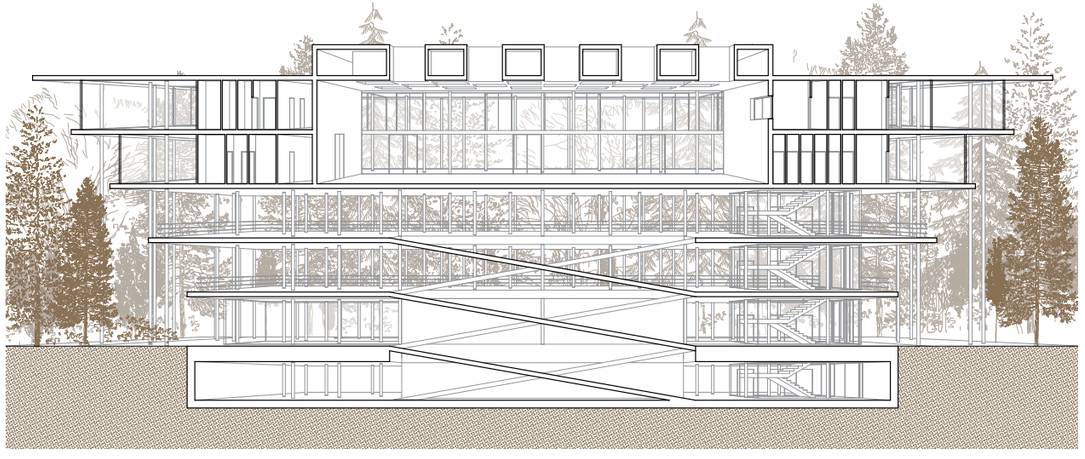

07

English Content

314 Mihály BALÁZS DLA
FOREWORD
to the 2020/2021 Yearbook of the Doctoral School of Architecture entitled ‘Space Occupation’

315 Zoltán BUN PhD, Krisztina SOMOGYI PhD
INTRODUCTION

Abstracts

320 Márk VÁNCZA
FROM FLEXIBLE TO FIGURATIVE SPACE

321 Nóra KŐHALMY
RESERVES OF OUR LATE MODERN BUILT HERITAGE

321 Kinga SÁMSON
AMUSEMENT PARKS

322 Zsolt PÉTERI
COMMUNITY SERVICE IN ARCHITECTURE SCHOOLS

322 Júlia POKOL
SPACE FOR CREATIVITY

323 Balázs ROSE
OPEN CITY

324 Dóra DÁVID
LESSONS LEARNT FROM THE TRANSFORMATION OF BEIRUT AT THE TURN OF THE MILLENIUM

324 Csenge FÜLÖP
MODERN TRADITIONS

325 Flóra PERÉNYI
THE ARCHITECTURE OF MEMORY

325 Fruzsina BARTA
SILO MORPHOSIS

326 Noémi GYÁRFÁS
SUSTAINABLE SPACES IN LARGE-SCALE APARTMENT BLOCKS

326 Zsófia HORVÁTH-FARKAS
MANSION AND PARK

327 Mercédesz Erika NAGY
REGULATED UNREGULATION

327 Nóra OSTORÓCZKY
SWITCHED TO RAMMED EARTH

Studies

328 Rania Mohammad MATROUK
THE ROLE OF INFORMAL LEARNING SPACES IN POST-PANDEMIC HIGHER EDUCATION
The case of Budapest University of Technology and Economics, Faculty of Architecture

340 Mohamed RASLAN
ASSESSING THE QUALITY OF OPEN SPACES IN MASS HOUSING PROJECTS
The case of Alexandria

FOREWORD
to the 2020/2021 Yearbook of the Doctoral School of Architecture entitled 'Space Occupation'

P3-P4

In most cases, on hearing the word 'space' in public discourse on architecture we think of the discrete elements of the built environment. Whether we come into contact with space as a creator or analyst, we are taken by the variety of spatial systems, space organization methods, the possibilities and variety of scale, proportion, and rhythm. It is pleasing to become involved with the space-forming role of light and sound, with movement in space. And we attribute all these aspects both to interior and exterior spaces; indeed urban public spaces are of as much interest to us as interiors, as are the transitions between them. The analysis of architectural space is a complex field that builds on the experiences of the classical ages but that still has many reserves.

However, a much broader framework of interpretation also exists in connection with space. *Life space* and *biosphere,* as general concepts, appearing much more intensively today within its meaning content. Biosphere is also an interpretable space from the aspect of architecture, a relatively well-defined part of the planet called Earth. *Space occupation* is about how this space is segmented, about the degree and method of its utilization. There is a struggle taking place between the species for resources and for the maintenance of life, resulting in numerous conflicts. The human being is also a participant in the process, as we too are parts of nature, even if, in the knowledge of our abilities and as a result of our self-confidence, we sometimes think the opposite. The relative scarcity of life space only gained focus a few decades ago, with the onset of the space age, when the entire planet became visible from a previously unknown, new point of view. The recognition that the Earth is 'small' had the effect of a serious catharsis and shook our belief in the infinity of life space; it made us realize the limits and rewrote the concepts of space and scale. It was proven that, compared to the entire planet, the biosphere is a negligible, fragile spatial zone, a thin veil close to the surface of the Earth, and all life, including the human being, shares it. In his recent book David Attenborough states that humans and the animals we raise for food account for 96% of the mass of all the animals inhabiting Earth. A mere 4% of the world's animals are wildlife, including mice, elephants and whales.[1] This data speaks much about the significance of the mere presence of humanity on the planet. It is easy to realize that the global population increase involves an increase in the space that humanity requires and restricts the space available per capita (life space). When I was born the population of the planet was 2.8 billion, now it is 7.8 billion. Today nearly there are nearly three times as many of us sharing the same biosphere...

The concept of space also has meanings that go beyond physical existence. These include *cultural space,* in which the human communities live their everyday lives and their celebrations. In the words of László Németh *'Culture is not knowledge, not an artistic production, but a life-regulating principle that is the internal magnet, controller of every member of a group of humans.'*[2] This definition is refined and precise, and lies close to the essence of architecture. Architecture, in other words space occupation, is a part of culture, and accordingly an imprint of human behavioral forms.[3] Kenneth Frampton writes that architectural creation is fundamentally born in a force space of three factors: typology, topology and tectonics. Linked in a unit these three individual, extremely complex systems form cultural patterns capable of renewal that vary in time and space, and architecture is a part of this. Shifts in the large systems change the foundations of culture. We have stepped into a new age with digital technologies, and the exclusivity of approaches based on classical education has come to an end. The human being's perception of space and time changes continually, our relationship to the place has gained a new interpretation, human communities occupying the spaces are organizing in ways never seen before. It is obvious that the social and environmental changes taking place in the world will have serious architectural consequences that affect the questions of space use, the degree and method of space occupation. 'Space occupation' as motto endeavors to map out this range of issues and the most recent yearbook of the doctoral school summarizes its results.

The pandemic of the past two years has cruelly changed our human connections and social existence, and it is now, after the passing of the pandemic, that we face the consequences of missed community activities. All the more painful is the loss of architects directly linked to the doctoral school, namely Ferenc Török, Tamás Nagy and Gábor Turányi, who all passed away during the pandemic, leaving an enormous void behind them. In addition, with the death of Bálint Nagy FUGA will not be the same either, where, on the occasions of the book launches, the work of the doctoral school was represented in a free intellectual space and broader cultural context. This volume is dedicated to the memory of all of them.

February 2022

Mihály Balázs DLA
Kossuth Award-winning architect, University Professor,
Regular member of the Hungarian Academy of Arts
Member of the European Academy of Sciences and Arts
Head of the Doctoral School of Architecture

—
1: David ATTENBOROUGH: Life on Earth. Budapest: Park Könyvkiadó, 2020
2: NÉMETH László, Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk (The psalms of Albert Molnár and their rhythms) (1928), In: same author: Az én katedrám (My cathedral), Budapest: Madách, 1975. 97–98.
3: 'The built environment is no less than an objectivized form of human behavior' (Hajnóczi J. Gyula: Vallum és intervallum. Az építészeti tér analitikus elmélete (Vallum and intervallum. An analytical theory of architectural space). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992.)

INTRODUCTION
Space Occupation

P10–P19

by Zoltán Bun PhD, Krisztina Somogyi PhD

This is the Yearbook of the BME Doctoral School of Architecture for the academic year of 2020/2021, which now represents the sixth volume (following the collections entitled *Architecture and Education, Architecture and Time, Rebuilding and Adaptive Re-use, Glocal Architecture and Architecture and Innovation*) of the work carried out in the School. Similarly to the previous volumes, this too contains the studies of the doctoral students elaborated and written in the first two thematic years, more specifically, the summaries and creations linked to their research and other related topics. In this two-year period the research is always carried out within the scope of the thematic year. The motto for this year was the broadly interpretable term of *Space Occupation,* however an acute problem was given an emphatic role within the wide framework of this concept, the occupation of natural space, specifically water (its bank or shore), it development and overdevelopment.
The proven purpose of the thematic year is dual. On the one part, it introduces the essentially design-oriented doctoral students to the methodology of architectural research, and, on the other part, it focuses on current, architecturally important themes, the investigation and analysis of which are expected to provide a final result worthy of presentation to a broader professional audience, and the yearbook is created with all this in mind.
The work comprising the content of the Yearbook partly took place in the field of theoretical research, where the doctoral students elaborated personal topics, with the remainder being of a creative nature, in the scope of which the students participated in the design tasks with each other and/or their advisors in the scope of group work. The theoretical work appears in the first section in the form of comprehensive studies and more brief written exercises. The materials related to design, i.e., the joint Keszthely project carried out within the scope of the year-long *Thematic Architectural Research* course, may be found in the second section of the book, along with a section of the students' successful design competition entries. Addressing the international readership, the closing English-language section includes a summary of the Hungarian content and a selection of the research of the foreign students of the Doctoral School. Both the course and the structure of the present Yearbook intend to show that a researcher and creator attitude, and a local and a global approach must be realized simultaneously and are inseparable from each other.

The course grouped into doctoral days includes the presentation of research and creation methodologies, with intensive public consultations assisting the students with their work. However, the academic year of 2020/2021 was different: as a consequence of the pandemic a significant part of the course was carried out remotely, with the doctoral school Wednesdays moving to the online space. This fact represented less limitations or changes to the communication in the seminar and text-oriented courses, but the fieldwork and library/archive research, the workshops we were used to previously, and the building and exhibition visits were either made considerably more difficult or impossible.
In addition to the *Thematic Architecture Research* course already mentioned and organized by Mihály Balázs DLA and Krisztina Somogyi PhD, the course run by Mihály Balázs DLA entitled *Culture and Architecture* in the autumn semester assisted the students in broadening their intellectual horizons, while the spring course led by Zorán Vukoszávlyev PhD in the topic of *Modern Hungarian Architecture* presented endangered buildings and helped formulate critical assessments of these and take another look at their theoretical principles. The latter investigations represented independent tasks for the students: the studies analyzing modern buildings around Lake Balaton were based on site visits, each of the

authors wished to explore the original and the present sociocultural environment, and as a summary gave a personal evaluation of the buildings. The best of these writings appear in a mosaic structure in this Yearbook, and as commentaries in the *Mai Szemmel* (With the eyes of today) column of the *Metszet* periodical.

SECTION ONE: STUDIES

The studies appearing in the first section were created in the scope of the *Research Methodology* course. The first and second year doctoral students work for two semesters on sample research projects after selecting a topic that corresponds to their personal scope of interest or to the orientation of their department. These projects are finalized at the end of each year with a study, the primary purpose of which is familiarization with architectural research methodology and preparation for the thesis-writing phase. The objective of the subject is dual: on the one part the students become familiar with the fundamental issues and methods of research, and, on the other part, it facilitates individual research carried out under guidance of an advisor from the aspects of both content and methodology.
In the academic year of 2020/2021 Zoltán Bun PhD, Péter Klobusovszki DLA, Zorán Vukoszávlyev PhD and Domonkos Wettstein PhD acted as both consultants and opponents working as a team to guide the students' research. During the autumn semester the course used foundation and analysis exercises to develop research and writing skills and build a critical approach. The first writing exercise was a brief analysis of a building visited and inspected together (Ferenc Keller and Barnabás Láris: Havanna Weekly Market), the second was a summary and interpretation of an article in a foreign language corresponding to the research topic. Several of these have already been published in the Hungarian specialist media. Text analysis on the quality of the language of the texts, their stylistics was performed with János Áfra, poet, editor of the literature periodical *Alföld,* and language editor of last year's Yearbook.
In addition to the formal practice sessions, each of the doctoral students had their own suitably narrow and prepared research topic linked in some way or another to the motto of the thematic year, and in the autumn semester they constantly refined the research plan and abstract of the extended study elaborated on this subject. Progress was assessed in both semesters in joint seminar-like sessions and then debated during the closing conference.
The individual works in the volume are essentially case studies that present the relevance of the chosen topic through clarification of the principles and concepts and with an outline of the Hungarian and international developments, which, in this way, also provide a framework for an analysis of the concrete cases. The finished texts were classed into five thematic groups that all have different current architectural interpretations of the concept of Space Occupation, and present different researcher-creator approaches with various forms of validity. The titles of the subsections reflect the relevant problem areas.

The articles of the first section entitled *Range of vision. The expected lifetime of late modern buildings,* similarly to the short Balaton texts, examine buildings constructed in the few short decades following World War II the continued life of which is a symptom of today's judgment of the era and of the durability of our material memories. From various considerations the authors selected almost all the architectural examples from the spheres of culture, education and the built frameworks, and the editors did the same in the case of the short Balaton texts also; as a result of the selection the research projects placed next to one another present a tighter and more polished analysis of the subject. They discuss the nature of the identity-forming physical space occupation of the individual (settlements) communities, the driving forces of their (original) contexts, and of the durability, validity sustainability of these, i.e., the intellectual driving forces and form decisions of the creators, and, in actual fact, their crisis after half a century.
The creation of village community buildings was guided by a progressive 'western' approach based on centrally controlled education principles, Márk Váncza's research analyzes the relationship of these principles and the architectural precipitation of the ideas and the displacement of the stresses in the 1970s and 80s. The result is that culture control and the linked community-organizing and space-use motivations (and their diversity) of the architects become simultaneously exposed, which, however, posterity acknowledges more as the work of an organic creative group.
Nóra Kőhalmy's text examines a segment of the architecture of the same era; the text presents the designer's standpoint critical of the industrially mass-produced, prefabricated construction technology dominant at the time, and which standpoint, as an alternative solution, created a uniquely formed monolithic structure composed of a uniform material produced using craft technology with a visible material appearance. The study performs a review of the present value of these buildings, which are not monuments yet important documents of the era, of their 'modernizability' and, consequently, durability through special cases, brick buildings, on a scale from demolition to reconstruction.
While the previous creations are well documented and characteristically constitute a part of the architectural canon, the so-called culture parks and, within the territory or category of these, amusement parks have almost completely disappeared and mostly remain only in the social (collective) memory, according to the basic argument of Kinga Sámson's research. The areas cut out of the natural mediums of towns as a result of cultural policy resolve have almost everywhere been reclaimed by vegetation, because these post-socialist institutions were incapable of renewal and unable to diverge from the nature of the genre, therefore, in the physical sense, only the ruins and traces of the buildings may now be found.

The studies in the second subsection deal with the current tasks of the architectural course, and with its institutional, educational and built frameworks. They deal with the multilevel interaction that the penetration of prevailing cultural and other external factors represents to the discipline, and that the changing role of the architect elicits in his/her own environment. Each of the three research projects here observes the work of education workshops where, in addition to the systemization and (form)creation abilities, the architectural students' sense of responsibility is also developed; the educators endeavor to take their 'sense of self' to a level that is more concerned for, considerate of the phenomena of the age, that is more active and effective. The section title *Sense-opening methodologies in architectural education* makes reference to these experiments and boundary crossings. The related example at Lake Balaton is an elementary school from the end of the 1970s with teaching spaces that, in terms of their design, go beyond the central standards of the time and that provide responses that are even valid today.
As with all the studies in this section, Zsolt Péteri's article is a part of a larger research project investigating the introduction of so-called social building in higher education, more specifically, examples of this that have already been implemented with respect to the declared objectives, expectations and points of view of the project organizers and instructors. Students participating in such a course, as intended, get into direct contact with communities forced to the periphery of society, and with small actions they take on roles as helpers in the interest of the affected communities, through which the living conditions of the target group are improved and the students too also progress.
The pandemic situation forced the otherwise rigid, almost immobile university structures to reassess themselves: this gave the impulse for Júlia Pokol's present research project, which desires to present alternative pathways for Hungarian architectural higher education (and specifically the BME). Its starting point is that the training and development of student creativity, as creative skill, may act as the key and the tool for current social and cultural issues to reach the students. If the investigation of questions takes place via multiple mediums, platforms adapted for interactive and easy-access information exchange, and not in a common classroom environment, then through this the students may become a part of the discourses taking place both within and beyond the specialist field.
Balázs Rose's doctoral research emerging from his personal experiences analyzes Chilean contemporary architecture, which is acknowledged worldwide, and examines, as he claims, the intellectual cradle of the Valparaíso School in operation since the 1950s from up close. This is a workshop that has not only had an effect on the architectural culture of the country, it also provided a form of exhibition space for education methods with the continuous shaping of the campus territory known as the Open City. The article thoroughly analyzes the creation and teaching methods of the institution derived from the geocultural and setting characteristics, the moving construction camps rediscovering South America, the almost instinctive recycling attitude forced upon them due to the earthquakes, and the cooperative/communal teamwork and multidisciplinary approach that is simultaneously artistic and scientific.

The studies of the subsection entitled *Expropriation. The seizing of public spaces* by the authorities bear witness to certain (political) groups being able to systematically expropriate spaces that had previously been open to anyone or that had been freely interpretable, in other words spaces within a settlement dominated by the community, or they at least observe these phenomena from this point of view. In the processes under discussion the 'central' forces define the operation of public spaces, their profile, the scope of their users, their relationship to the past, while the objectives behind the motives differ: we can reveal intents to acquire a significant position in a global cultural-trading network, to create key motifs required for the rebuilding of national identity, or to control the collective memory.
Among the regular reconstructions of the historical center of Beirut Dóra Dávid picks out the most recent, in process for several decades, supported by interwoven

state and investor interests, which it seems, in spite of the best of intentions and the seemingly high architectural quality, almost entirely excludes the locals from the territory.
Csenge Fülöp's architectural approach provides the reader with an analysis of the circumstances in Maramureș: there an exemplary pattern and its general duplication has arisen in the recent past, justified from multiple directions – political, church, tourism – that, with the eradication of the traces of modernization and modern architecture, is endeavoring to create an anachronistic, 're-folksified' – to use the words of the author – national self-image degrading the built heritage into spectacles of image and form.
At the end of the subsection Flóra Perényi's study examines three carefully selected cemetery monuments constructed in Budapest in the second half of the 20th century from the point of view of their scenic representation, she places the intended effect of the parties implementing the monuments up against the representational force of the creations today, their social role and acceptance.
The more extensive studies include presentations of retail facilities in the Lake Balaton region (restaurant, market hall, retail stores) that at one time had been determinant in the cityscape and had been given an organizing role in tourism, but today have only remained due to their valuable position, with their unique architectural character usually being lost.

The studies of the fourth subsection entitled *Immobility. The characteristics of building types and their ability to adapt* examine unique architectural units with fixed form and structure systems. Fruzsina Barta deals with the reuse of reinforced concrete silos, which have a particular structure even among industrial buildings as a whole, with their conversion of function and extension, cataloging numerous contemporary interventions. The listing of these diverse forms of reuse, the experiments in form, the design repertoire represents, in actual fact, the research and reinterpretation of 50-100 years of industrial architecture heritage and the extension of its lifetime: a form of reincarnation of a unique structure.
Noémi Gyárfás presents a critique of large-scale apartment blocks, which always involve great constraints for the designers from the developers, in the international context, expressly through a categorization of the features of this building type, also with the intention of presenting the level of quality of private – semi-private life spaces in the 21st century.
The late modern Balaton region examples given in the subsection are analyses of infrastructural elements (railway station, post offices) that there will most likely be a continued need for, but under completely different circumstances than when they were built. Each of the above building types has a unique interior functional, structural and space-formation regulation system; it is from this that their unique characteristics originate, which, in the long term, from the perspective of several decades, represent both their catalysts and limitations (i.e., factors rendering their adaptation impossible) of their continued existence. Examining the individual projects in the confinement of these (from the aspect of typology) also represents acts displaying the temporal or spatial validity of the territory of architecture, its ability to extend.

The fifth section closing off the studies includes the results of research projects that analyze the relationship between the built and natural environments, their mutual interaction, and which chisel the statement that at the turn of the millennium there is no longer any nature in its own 'tranquility', only in its status constantly adapted by the interventions of humanity, or to be more precise, in its constant state of change. On the other part, with justification for ourselves from innumerable aspects, we cannot exist without the living environment; it is this ambivalence, the small number of aspects of this that the articles grasp in the section entitled *Exploitation. The nature of the transformation of the natural landscape,* among them the late modern buildings in the Balaton region open to their immediate context.
Zsófia Horváth-Farkas' novel viewpoint is that in order for the mansions, as objects of architectural value, on the territory of historical Hungary to remain and be sustainable they need to keep their estates in rejuvenated form. The lack of feasibility of the country estates that has existed since World War II may be changed by launching a circular economy in the farm environment and by using the park forming an integral part of the properties as a (re)activated public space.
Mercédesz Nagy's study also concludes that 'the fate of built heritage can only be interpreted and ensured in close relationship to and interaction with its environment.' An example of this is the large number of pumping stations integrated into the (artificial) landscape operating in the Hungarian flood protection system but that have lost their function as a result of modern technologies, which is coupled with another current and relevant problem: due to the changed weather conditions the watercourses need to be regulated once again, in other words the concept of placing of uncontrollable water forces under human control needs to be revised.
A response in another direction that may be given to climate change appearing in multiple points in contemporary architecture is the rejuvenation of traditional knowledge in connection with soil-based construction and experimentation with this material. According to the research performed by Nóra Ostoróczky, who prefers to focus on adobe, environmental awareness may appear in building structures that have no artificial auxiliary materials in them, which may be created 'almost without the investment of human energy' and which 'may be completely recycled into nature'.

SECTION TWO: CREATIONS

1. Keszthely

The subject entitled *Thematic Architectural Research* was important in both semesters of the academic year, which was linked to a specific design-research location. In the scope of the collaboration with the town of Keszthely we dealt with the strategic use of a key section of the Balaton lakeshore. Through conferences, town visits with the involvement of local architects, questionnaires completed by large numbers of local people on online civil platforms and presentations, and with the help of various methods for analyzing space we were able to get closer to understanding the current problems and stated desires of the town.
In the first phase of the research the students identified five independent yet linked focuses: the relationship between identity and local life (1), the link between the town and the region (2), the relationship between the town and the Balaton lakeshore (3), the impacts on each other of the Balaton lakeshore, nature and the ecology system (4) and the unique, external viewpoint of the foreign students (5), which broadened the problem expressed by the town in both spatial and intellectual terms.
The continuous discourse carried out with the locals reinforced our joint professional opinion that the architectural intervention should not be implemented on green area or in the zone bordering the shore – space occupation has no place there! – but one zone further in from the lake, in the territory of uncertain function and form wedged between the town center and the recreation zone. The first, longer article published in the yearbook synthesizes the work of the five groups: as the conclusion the students of the Doctoral School argued for interventions that support the everyday operation of the town throughout the year, smaller-scale investments that may be ranked among the themes of slow tourism and local economy, and took on responsibility for the study in unison with their teachers. 'Space occupation' in this work is self-limiting physical activity; interpreted in the broad intellection interpretation.
Based on the joint research work four concrete architectural interventions were proposed, which the students drew up in four teams mentored by four architects.
With the title Berek [~marshy flatland] (mentor Miklós Ágoston Vannay DLA, with Solongo Batsaikhan, Melinda Bognár, Zsófia Horváth-Farkas, Mercédesz Nagy, Kinga Sámson, Norbert Szilágyi and Márk Váncza) we made a proposal for a gateway location in the immediate vicinity of the railway station that creates a link between the visitor and the Helikon Park located behind the area presently used for industrial functions.
The design entitled Deceleration space (mentor Péter Fejérdy DLA, with Fruzsina Barta, Dóra Dávid, Rebeka Monory, Balázs Rose and Mohamed Said Ibrahim Raslan) takes into consideration the problems and values of the axis starting from the town center, passing through the Helikon Park, reaching the lakeshore by crossing the busy and dangerous main road and railway lines and makes a proposal for interventions that retune pedestrian arrival to the shore of the lake.

The design entitled Salon (mentor Mihály Balázs DLA, with Csenge Fülöp, Noémi Gyárfás, Nóra Kőhalmy, Matrouk Rania Mohammad Deeb, Zsolt Péteri and Júlia Pokol) provides a surprising response to an acute problem in the town. It establishes the conference function missing from the locally protected buildings of the privately owned Balaton and Hullám Hotels located on the neighboring territory in the place of the row of low quality market stalls favored by the locals. The architectural hypothesis integrates the existing space uses and we propose a building that also has a strong visual connection to Lake Balaton.
The design entitled Car Park Building (mentor István Bartók DLA, with Gyöngyi Barta, Imre Bokányi, Munkh Erdene, Nóra Ostoróczky, Flóra Perényi, Ádám Salacz and Amir Sirjani) confronts one of the most pressing problems of mobilization, the parking problems in resort areas. The idea decentralizes the locations of car parks and outlines a solution that has a multifunctional character: it remains useful in the offseason or in the age when car use declines with the significant improvement of railway transport and the highlighting of environmental impacts. The thoughts of Krisztina Somogyi PhD close the presentation of the four designs and project plans, and the research on Keszthely.

2. Competitions
The effect of the Doctoral School on the creative activities of the students may also be measured in their successes in Hungarian and foreign design competitions. The second half of this section includes a selection of the successful competition entries (the works of Tímea Deichler and Dániel Jakab, as well as Zoltán Major and Péter Müllner) that are related to the annual motto of Space Occupation in terms of their theme and approach.

SECTION THREE: ENGLISH CONTENT
As an increasing number of foreign students are studying at the Doctoral School of Architecture, and so the Hungarian language research gains validity beyond the borders of the country, English language content has been given a more emphatic role in the present Yearbook. In this way, apart from the Foreword and the present Introduction, as well as the abstracts of the studies of the Hungarian doctoral students, the works of two foreign students have also been included in the volume.
The central government is attempting to satisfy the demand of the constantly and quickly growing population of today's Alexandria for housing using archetypal mass home construction using a PPP method; Mohamed Raslan's research attempts to assess the quality of the public spaces and interim spaces of the huge housing projects including over one thousand homes on the basis of form, but in a polished way expressed in multiple layers, in the interest of avoiding 'dead ends' in future designs.
As a consequence of the pandemic Matrouk Rania Mohammad researched the increasing role and characteristics of informal learning spaces that are less regulated, have multiple uses and are easily accessed on the basis of the opinions and needs of the students of the Faculty of Architecture of the BME. The study presents measurement-based representative results in respect of the current demands and the general architectural character of informal learning spaces.

Similarly to previous Yearbooks, the design and layout of this volume is the result of the enduring work of Dóra Máthé; due to her efforts the series has gained a uniform and quality appearance. Thanks are also due to the authors, who undertook an active and determinant role in the creation of the book, and to their advisors and the consultants/opponents, without their dedicated work the Yearbook would not have come into being.

01

Range of vision
—
The expected lifetime of late modern buildings

FROM FLEXIBLE TO FIGURATIVE SPACE
Evolving spatial tendencies at rural community buildings constructed in the 1970s and 1980s

P24–P37
by Márk Váncza
Supervisor: Katalin Fazekas DLA

The survival and coherence of communities suffering attrition in rural Hungary has been a problem for decades, and one of the solutions to this used in the communist era was traditionally sought in the community-organising strength of centrally supported culture. While the culture houses created for the purpose of spreading communist propaganda had a central education role, when the political system started to ease up in the middle of the 1970s complete and progressive renewal of community education principles was enabled, and many of the results of these methodology advances are still used today. This change in the intellectual background resulted in novel solutions in the spatial concepts of the community buildings built at the time. In this article, I am analysing the spatial use changes in rural community buildings built in the period from 1975 to 1989. The research traces the architectural implementation of the most important element of the spatial concept dreamt up by the people's educators of the time, the central common space and the multipurpose use of space linked to it, starting from the early functionalist directions to the symbolic spatial compositions of organic architecture.

RESERVES OF OUR LATE MODERN BUILT HERITAGE
Dilemmas on the renewal of the valuable monolithic brick structures of the 1970s

P40–P51
by Nóra Kőhalmy
Supervisor: Péter Fejérdy DLA

In the course of planning our buildings it is of increasing importance to take into account the ecological effect of the construction and of the demolition cycle, and the ever-stricter energy requirements. The buildings built in Hungary during the time of socialism are out of date in terms of energy use, with most of them being doomed to demolition, or facing renovation that involves challenges in terms of its method. Insufficient time has elapsed since their construction for the recognition of their architectural value by the profession to be followed by wider canonisation. This is further complicated by the negative political perception of the age of their creation. Even if the intent to renovate actually exists, the renewal of the building in terms of energy use involves a complete aesthetic and structural change, which then represents a problem in architectural terms. This is especially problematic in the case of monolithic type buildings that use a single, visible homogenous material. In the study I examine the monolithic apparent brick facades of the seventies, because for these, their preservation is mainly a cultural issue: partially because of the anomaly of the loss of architectural value involved with technical modernisation, and partially because of the criticised position of the buildings in question in the Hungarian construction history of the period. I identified the range of possible targets and the selected examples of these through research of the literature and archived building plans, discussions with designers, and site visits. I examine the survival possibility of these selected buildings from the point of view of the intellectual and technical motivation of the developers focusing on the diverse nature of the renovations realised. The late modern homogeneous brick buildings may be considered an important and typical part of a building tradition the continuation of which has become questionable today.

AMUSEMENT PARKS
The entertainment elements of culture parks from the consolidation of the Kádár era to the present day

P54–P67
by Kinga Sámson
Supervisor: Miklós Vannay DLA

Many culture parks were created in the age of socialism in Hungary. This form of park was multifunctional, complex and had a unique character, including several institutions, such as amusement park, zoo and narrow-gauge railway. The last two functions still operate in many locations today, but the amusement parks were all closed, except for one in the city of Debrecen. What happened to the others? Is this function disappearing? Is it changing or is something else taking its place? Can we still find the physical signs of those that have been shut down, and to what extent do they remain on the level of community memory?
The parks were closed down, the areas they occupied were physically released from the old function, however the former visitors still have the memories they gained there, in these terms these areas are still occupied. These empty spaces without function cause unresolved situations in many cities today.
The use patterns of the recent past may even have an effect in a cultural environment in transformation. What did amusement and entertainment mean in the era of socialism? Community demands arise in connection

with the use of a space saturated with memories. In my research, I approach the subject via a detailed analysis of the former amusement park in Pécs, Hungary. The amusement park, within the framework of the culture park, is treated as an imprint of the socialist era.
I examine the implementation of the cultural policy of the builders, the continued existence of these parks and the traces they have left behind.

02

Boundary crossing
—
Sense-opening methodologies in architectural education

COMMUNITY SERVICE IN ARCHITECTURE SCHOOLS
University public interest design projects through an educational lens

P72–P85
by Zsolt Péteri
Supervisor: Zsófia Dankó DLA

By the end of the 20th century a concept of social responsibility had spread worldwide throughout the architectural profession, in the scope of which the architect stepped out from behind the drawing board to act as a proactive facilitator for marginalised communities. This activist role, new to the classical practice of the profession, has been introduced to Hungarian universities through projects that have been spreading since the 2000s, in which students and teachers interact with a community in response to its real-life circumstances.

The most notable of these are those that have actually realised the planned building. The literature on the subject to date has approached the process from the perspective of public interest design and participatory architecture methodologies, but as these are university projects, it is also worth exploring the educational aims of participation. In addition to analysing the written reports, I have interviewed the tutors leading the projects about what they think the students got out of the process, and complemented this with interviews with the students involved. Summarising the experiences so far may help universities organise these social projects more effectively and represent this approach more consciously.

SPACE FOR CREATIVITY
Creative studio work in architecture and beyond

P86–P97
by Júlia Pokol
Supervisor: Zsolt Vasáros DLA

As a response to the COVID-19 pandemic all educational institutions turned to online platforms as a solution for physical distancing. At the Faculty of Architecture at BME University it was very difficult to adapt the system and the actual practice of teaching to this new situation, and the lack of equipment in the design studios made it difficult to maintain the expected teaching quality. Though hopefully the virus and distancing will pass for good, this period offers a lesson to be learned: we need to find a healthy balance between online and offline education and introduce new techniques that are able to bridge over physical distancing and boost creativity.
In this essay I summarise my observations as both teacher and doctoral student of architecture at BME University, and as a practicing junior architect. In my doctoral research I deal with the creative development of our current practices in architectural education supported by interdisciplinary methods, providing examples or the techniques of artistic workshops and groups, especially the neo-avant-garde art and design group 'Creativity Exercises' formed by Miklós Erdély and Dóra Maurer during 1975 and 77.
Parallel to my research I was a teacher and group leader for two first-year design studio groups in the Faculty of Architecture. With the opportunity this position presented I was able to perform experiments using interactive techniques based on the 'Creativity Exercises' group. In the framework of this group Dóra Maurer and Miklós Erdély

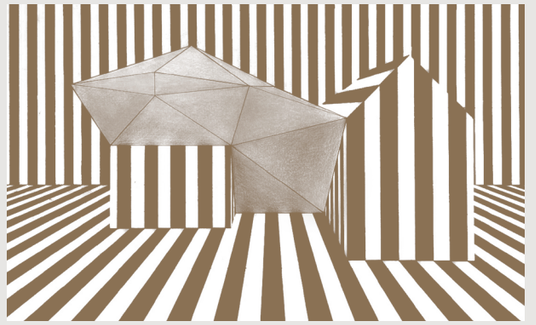

elaborated tasks for groups that inspired the participants to achieve a more creative mindset focussed on problem solving. During 2014 and 2016 this work was evoked by a series of international exhibitions in museums and galleries. As a result in 2020 the curators of Tranzit art gallery published a book rethinking the ideas of Maurer and Erdély, among other creative studios. Based on my experiences the list of artistic tasks mentioned in the book, after transformation to virtual platforms, may be integrated into the practices of architectural studio work. During the 2020/21 academic year these tasks also proved to be adaptable for online workshops and had positive effects on the work of first-year architectural design students.
On this basis I wish to support the notion of transdisciplinary methods and interaction in academic teaching, as well as the practices induced by hybrid education. The interaction between architecture, arts and sciences can inspire and expand the capacities of students and teachers with or without online platforms, but a hybrid system requires new channels and uses of communication, especially in design fields where physical space and experiences are crucial.

OPEN CITY
The educational methodological framework of the Valparaíso School and the influence of the Open City on contemporary Chilean architectural thinking

P100–P115
by Balázs Rose
Supervisor: Péter Fejérdy DLA

The Open City [Ciudad Abierta], the Valparaíso School's experimental campus celebrates its fiftieth anniversary this year. The purpose of the present research is to map out the relationship between the School's unique architectural thinking, its achievements in terms of form, and the internationally significant contemporary Chilean architecture. Although, since the 1990s growing international interest has surrounded the School with its history being thoroughly processed, there is no research to be found on its impact on Chilean architectural education and designer thinking. The study seeks to answer this question. The founding teachers starting developing the School's methodology in 1952, in which the boundaries of community life and creation, education and learning are blurred. Its alternative teaching methods are complex and globally unique, so this study focuses on special methodological elements and summarises them in the following points: poetic starting point, the multidisciplinary, empirical and collectivist approach, real-scale modelling, constant experimentation, play and improvisation representing the core parts of the course. The School places travel in the general curriculum, which is aimed at actually exploring and 'inhabiting' South America. The study presents its development, activities, architectural motivations and impacts through the School's teaching methods. The research is based on the author's nearly four years of Chilean architectural design experience, the School's rich archives, books and studies on the history of the campus, a volume of interviews and a personal interview. The result will help the reader to navigate in the network of connections between the Valparaíso School, other Chilean architectural education institutions and Chilean contemporary architecture.

03

Expropriation
—
The seizing of public spaces

LESSONS LEARNT FROM THE TRANSFORMATION OF BEIRUT AT THE TURN OF THE MILLENIUM
Opinions of the transformation of a historic city centre based on the different criteria of investors and city users

P120–P131
by Dóra Dávid
Supervisor: Zsolt Vasáros DLA

The city of Beirut has undergone enormous changes since the end of the 1800s. One of the most recent property development projects, one that restructured the entire city centre, was led by the *Solidere* property development group, which was created for the reconstruction of the areas that were severely damaged during the civil war (1975–1990). The development project was able to take shape due to the political and economic support of the then president of the country, Rafiq el Hariri, and elicited intense public opposition. This study analyses the reception of the reconstruction based on *Solidere's* own publicity, the critiques published in international professional and non-professional press and the arguments of more significant NGOs, completed by the personal impressions of the author. It can be concluded that the majority of the written opinions are biased, and in spite of the complexity of the problem, few contain any balanced or thorough critique, with them mostly emphasising the negative aspects of the project. The purpose of this study is to show that the reason for the predominantly negative opinions about the project is the result of the relatively aggressive political, economic and physical space occupation of the development, the quasi complete expropriation of the city centre for the benefit of a small group, which does not create the opportunity for debate about the architectural quality of the reconstruction or the economic potential of the development. This expropriation is conspicuous in the property acquisitions at the very beginning of the project and in the direct and indirect effects of the business model used for the management of the new facilities, which even to date continues to sustain the antipathy that appeared at the beginning of the project.

MODERN TRADITIONS
The traditional character of contemporary construction projects in the period since the change of regime

P134–P145
by Csenge Fülöp
Supervisor: Mihály Balázs DLA

The region of Maramureș represents an important part of Romanian culture, its significant role is mainly due to vernacular architecture and the value of nature. However, the built heritage is disappearing from the area, located in this north-western part of Romania with its Romanian ethnic majority, with the wooden architecture that defined the settlements here until the turn of the millennium now being difficult to find. Nevertheless, there is a desire for a bucolic landscape on the part of both external observers and local residents, which is manifested in the adoption of traditional wooden architectural elements in the forms and in the use of materials. The study examines the construction projects with residential, hospitality and religious functions, as well as the housing model projects in the Maramureș region in the period since the change of regime. The research hypothesises that the buildings,

through their formal appearance, are attempting to reinforce the position of the Romanian ethnic culture of the region, while contributing to its transformation via integration into the environment. Investigating the phenomenon also requires an interpretation of the process that has resulted in the architecture of the region becoming a symbolic element of the country's vernacular culture. The research examines contemporary constructions and their architectural character based on case studies and the literature dealing with local architectural heritage. This reveals an on-going phenomenon that could serve as a general model describing the disappearance and replacement of vernacular architecture and the transformation of the rural environment.

THE ARCHITECTURE OF MEMORY
An examination of monuments in Budapest cemeteries through their scenic representation

P148–P161
by Flóra Perényi
Supervisor: Tamás Vörös DLA

The study examines the relationship between architecture and scenography through monuments in Budapest cemeteries. All of these built elements convey stories from the past in the spirit of the time of their construction and are all designed to shape the future. To achieve this, tools are used that represent permanence, recognisability, and dramaturgy. The imprints of these concepts in the architecture, theatricality, the use of space, symbols, go beyond the style at the time of construction, thus making the monuments static scenery. This statement is proved in the present study through an examination of Hungarian works constructed in three different periods in the second half of the 20th century, according to a uniform system of criteria, focusing on their architectural design. The examples became shaped differently in the time between their realisation and the present as a consequence of different aesthetic and ideological intentions and changes in our relationship to the past, but the scenographical representation creates a connection between them.

04

Immobility
—
The characteristics of building types and their ability to adapt

SILO MORPHOSIS
Adaptive reuse of abandoned silo buildings

P168–P179
by Fruzsina Barta
Supervisor: Rita Terbe DLA

The issue of reusing abandoned industrial buildings has long interested architects. Why does the possibility of total demolition arise (often for economic, environmental, technical, and even sometimes political reasons) when partial or complete conversion may be a solution? What are the architectural tools that can help these industrial structures continue to live in a new form? The subject of the study is a special type of industrial building, the concrete silo and its possible uses. The choice fell on these buildings because their size, design and spatial geometry are unusual, and they have a characteristic, special form-structure character, which may lead to unique design aspects during the transformation. The study contains examples from several countries that have been completed during the past decade. Through these, the different phases of reuse and the types of functional usage may be presented, and the effects of the interventions on the environment may be monitored. During the textual and pictorial study of the buildings, it is possible to map

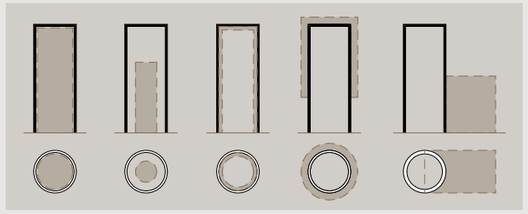

out the individual steps of the transformation that arise from the specifics of the type, and range from necessary demolition to internal and external additions. Through functional changes and the transformation of special forms, new methodological elements may be added to the reclamation of industrial architectural heritage.

SUSTAINABLE SPACES IN LARGE-SCALE APARTMENT BLOCKS
An examination of the spatial surplus in the floor plans of housing projects

P182–P193
by Noémi Gyárfás
Supervisor: Márton Nagy DLA

In the past 10 years in Budapest there has been intensive construction of apartment blocks containing hundreds of homes. Regardless of their location, the future residents, or programme, these buildings are typically 8 to 10 storeys high and contain small housing units. They all have a similar structure, functional system, and appearance. In terms of the development, investment, planning and operating principles involved, sustainability only usually appears as a technical parameter. According to this paper, in addition to various engineering and energy considerations, a sustainable result may also be facilitated purely with architectural tools and decisions. Focussing on adaptability appears to be the key. It is essential to create spaces that will be able to meet the users' needs in the future, including those needs still unknown in the present. An adaptable spatial system requires a surplus. This study searches for those architectural tools that could create this spatial surplus in the case of housing projects, using methods and floor plan analyses taken from the literature. The examination takes place on the scale of the housing unit, the building and the installation. The result is a system of criteria that enables the examination of the spatial surplus in large-scale apartment buildings.

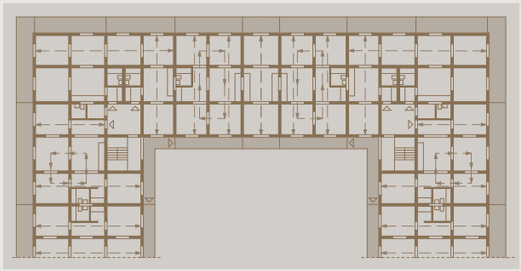

05

Exploitation
—
The nature of the transformation of the natural landscape

MANSION AND PARK
Revitalisation opportunities of abandoned rural castles and mansions in the light of the economic environment and park use

P198–P209
by Zsófia Horváth-Farkas
Supervisor: István Bartók DLA

The numerous rural castles and mansions to be found throughout the country are definitive elements of Hungarian built heritage. These buildings originally served as residences of the nobility but following the political and economic changes of the 20th century, such as expropriation by the socialist state, today they are mostly empty. Without maintenance, the portfolio of protected buildings will quickly dwindle, but in the lack of function, this process is unstoppable. One may say that the value of these buildings lies in the stories they carry, which, however, were usually interrupted after the Regime Change in Hungary. In my research, I am looking for an answer to how to re-write the use or how to define the new function in 2021 to ensure salvation for these buildings. What are the options during programming if the motivation for the restoration is saving this historic value, but the goal is finding a long-term, self-sustaining solution? My reasoning was based on the recognition that the fate of the central buildings of the former estates cannot be separated from the situation of the park, village or economic/production environment associated with it. I take my thought process through an analysis of the case studies embedded in the common castle history of the last hundred years, presenting diverse experiments aimed at saving the value these buildings represent.

REGULATED UNREGULATION
The built heritage of 19th century river regulation in Hungary

P212–P223
by Mercédesz Erika Nagy
Supervisor: Miklós Vannay DLA

In Hungary, the achievements of the large-scale water regulation projects that were started early in the 19th century ensured protection against floods, the possibility of creating more arable land for agricultural production, and a controlled water supply. Despite this, floods and inland water problems still causing huge problems, with their solution remaining a challenge for the future.
A critical examination of the infrastructure of the water retention and replacement system from a hundred-year perspective seems timely, an increasing number of studies and initiatives are in favor of changing or reversing the change made to the courses of Hungary's rivers, in other words sustainable land use should enable, to a certain extent, the rivers to take their natural course. This research focuses on the future of river regulation infrastructure and the industrial heritage of the pumping stations. The main question is whether establishing a more sustainable water management method and re-regulating the rivers could be a compelling reason for the utilisation of these buildings. If so, in what context may the changed land-use be related to the future of the built heritage? The research aimed to find useful examples of functional models created in northern Europe in the last ten years and to examine their adaptability in Hungary. The examples and the transformation of

land use were created in symbiosis with each other for ecotourism purposes. The objective of the dissertation is to determine whether a development strategy can be outlined for the utilization of Hungarian pumping stations on the basis of the examples.

SWITCHED TO RAMMED EARTH
The reappearance of earth-based building materials in contemporary European architecture

P226–P237
by Nóra Ostoróczky
Supervisor: Péter Fejérdy DLA

The construction industry has great responsibility in the accelerating pace of climate change. The use of materials in modern building practices looks to be unsustainable, so alternatives are needed. The attempts in the last few decades involving the introduction of natural materials into the new technological environment are of utmost importance. The variants of these processed natural materials we already use are supplemented or transformed according to contemporary needs and possibilities. Due to the environmental conditions in Hungary, of all natural materials used, rammed earth walls became the most widespread at the turn of the millennium. The revitalized use of these materials in Hungary cannot be considered a direct return to vernacular architecture, as the incorporation of most natural materials requires the construction of a load-bearing structure, as a result of which they can only work as secondary structures, appearing in a boundary and frame-filling role.
The aim of the study is to examine contemporary European solutions different from the traditional application methods using clay and investigate their adaptability in Hungary, and to reinterpret Gottfried Semper's one-and-a-half-century-old theory of Stoffwechsel (material transformation) in the light of environmental awareness.

AUTHOR
RANIA MOHAMMAD MATROUK

SUPERVISOR
ZOLTÁN SZÉCSI DLA

The Role of Informal Learning Spaces in Post-Pandemic Higher Education

THE CASE OF BUDAPEST UNIVERSITY OF TECHNOLOGY AND ECONOMICS, FACULTY OF ARCHITECTURE

The design of Informal Learning Spaces in higher education institutes is under investigation by architects, researchers, and educators due to the continuous changes in contemporary education, such as advances in technology and the globalisation of the education system. Informal Learning Spaces emerged from the students' behavioural needs that support the chance of an encounter, divergent conversation, reflection, and study.[1] Recently the COVID-19 pandemic created a whole new world with a new set of rules, and the education system was one of the main sectors that was affected by it, forcing the use of distance and hybrid learning methods that will cause changes in the education scene in life after the pandemic. As a result of this situation, learning spaces are due to change; the conventional classroom will not be able to fulfil the new education requirements. This research aims to study the role of Informal Learning Spaces in faculties of architecture in the novel hybrid education system following the pandemic. The study adopted a mixed method of both qualitative and quantitative approaches including identifying the current phenomenon, examining previous literature, performing a questionnaire survey with the students of the Faculty of Architecture at BME, and a cognitive mapping exercise on a focused group of architecture students. The research defines the role of Informal Learning Spaces based on the student perspective in the new setting of post-pandemic education, with the goal being the creation of a sustainable and resilient space that can be utilised as an additional contribution in the discourse of architecture faculty design.

#hybrid_learning
#post_pandemic

1. ACKER, Stephen R. – MILLER, Michael D.: *Campus Learning Spaces: Investing in How Students Learn.* Research Bulletin, 2005.

2. RECIO, Silvia Gomez – COLELLA, Chiara: *The World of Higher Education After COVID-19.* Brussels: YERUN, 2020.

3. International Commission on the Futures of Education: *Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action.* Paris: UNESCO, 2020.

4. SELINGO, Jeffrey J. – CLARK, Cole – NOONE, Dave – WITTMAYER, Amy: The hybrid campus. Three major shifts for the post-COVID university. *Deloitte Insights,* 2021. https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/post-pandemic-hybrid-learning.html (last access: 21. 11. 2021.)

INTRODUCTION

The outbreak of the COVID-19 pandemic has reformed life as we know it; it changed the way the world operates forcing social distancing, closing most of the vital sectors, and eliciting a switch to the virtual world. One of the major sectors that were affected by the on-going pandemic was the education system: education institutes had to shut down and distance learning was implemented in most parts of the world, which put the education system under a lot of pressure, dramatically changing their way of working and their environment. However, this situation brought forward some challenges concerning the rigidity and vulnerability of the educational environment and following an examination of these challenges the questions of how the education will change and what the new normal will become remain to be posed.

A study entitled "The World of Higher Education After COVID-19" published by Young European Research Universities (YERUN) in June 2020 indicated that the universities would transform and adapt to a new, more sustainable system.[2] The study pointed out that the hybrid system would be the norm and universities would adopt both physical and virtual learning, providing more flexibility in the learning curriculum and a combination of both formal and informal learning. This in turn would lead to a change in the facilities of the universities and the need for more flexible and comfortable spaces to accommodate the changes. A report by the UNESCO Education Sector entitled *"Education in a post-COVID world"* published in 2020 presented nine actions to advance tomorrow's education, one of which was to protect the social spaces provided by the educational institutes. It indicated that the physical space of learning is indispensable, but the traditional classroom must offer a variety of different ways of learning.[3] As many changes in the built environment will arise in the post-pandemic world, the design of education buildings and higher education institutes, in particular, will be affected. The latter will face significant changes due to the flexibility and technological abundance of its education system, as higher education provides more space for adaptation, therefore, architects should address the physical and psychological impact of the space to introduce a resilient and sustainable architecture solution.

In contrast to the traditional full-time university education experience, the hybrid educational approach aims to adapt to the tech-enabled world with a technology-enabled student experience. This is rather a blend between the virtual and physical world within the campus. It transcends the current concept of blended education, which too often focuses solely on classroom instruction that toggles between face-to-face and online. The Selingo, Clark, Noone, & Wittmayer report explored the approach of the hybrid campus, introducing three major shifts for the post-COVID university, focusing on the shift that higher education could face leading to a student-centred university. This shift can encourage innovation and independence in learning, and one of the criteria they gave for successful implantation was the design of "third place" spaces away from classrooms and lecture halls where students can access synchronous social learning experiences.[4]

The experience of the pandemic has offered a radical opportunity for experimentation, encouraging institutions to rethink the overall operating model. As colleges and universities plan for their post-pandemic future, they face a series of choices. They can either approach the exercise by returning to the old way of doing business, or they can select a range of hybrid approaches and reshape how their campuses operate, diversify their offerings, and differentiate themselves.

LITERATURE REVIEW

"A critical examination of informal learning spaces" by Berman in 2020.[5] This article highlights a tendency in the literature to treat informal learning spaces in a romanticised and over-determined way. It investigates some of the popular characteristics of these spaces, such as free, open, and in terms of student use, and technological affordances. The paper also discussed the undefined social aspect of informal learning; with the focus on design and technology informal learning may evoke the possibility of negative social practices. It also pointed out that the current empirical treatment of these spaces is performed mainly through quantitative methods that rely on cause and effect, which include a normative understanding of academic success as the measurement of effectiveness. The paper argues that for universities to develop a better understanding of these learning spaces and of the meaning and practices from a student point of view, a new qualitative approach that depends on critical and interpretive methods must be incorporated, which approach gives primacy to understanding the ways these spaces function to produce the required social practices.

"Belonging in Space: Informal Learning Spaces and the Student Experience" by Morieson, Murray, Wilson, Clarke, & Lukas in 2018. This study's key field of investigation is the challenge of engaging students in the changing environment of education, and how this can create a sense of belonging in the users of the space, most importantly the students and the staff.[6] The paper explores this issue through the case of The Belonging project, which was performed at the School of Media and Communication at RMIT University in Melbourne, Australia. The project aimed to investigate the student experience within the school in order to develop a model that could be implemented to improve student engagement in informal learning spaces. Outlining the student experience, the study documents the refurbishment of an informal learning space that aims to improve the students' sense of belonging. The paper gathered the data through a focus group, which indicated that the students lack a space to foster informal activities inside and outside the campus. This study contributes to the empirical evidence of students' perspectives about informal learning spaces and demonstrates a way to work collaboratively with students in the design process.

"A study exploring learners' informal learning space behaviors, attitudes, and preferences" by Harrop & Turpin in 2013 The study of informal space design is drawn from learning theory, placemaking, and architecture.[7]

5. BERMAN, Naomi: A critical examination of informal learning spaces. *Higher Education Research & Development*, vol. XXXIX., 2020/1, 127-140.

6. MORIESON, Lucy – MURRAY, Gabrielle – WILSON, Rachel – CLARKE, Bronwyn – LUKAS, Karli: Belonging in Space: Informal Learning Spaces and the Student Experience. *Journal of Learning Spaces*, vol. VII., 2018/2, 12-22.

7. HARROP, Deborah – TURPIN, Bea: A Study Exploring Learners' Informal Learning Space Behaviors, Attitudes, and Preferences. *New Review of Academic Librarianship*, vol. XIX., 2013/1, 58-77.

8. RIDDLE, Matthew David –SOUTER, Kay: Designing informal learning spaces using student perspectives. *Journal of Learning Spaces*, vol. I., 2012/2.

9. BERMAN, Naomi: i.m.

10. O'NEILL, Michael: Limitless Learning. Creating Adaptable Environments to Support a Changing Campus. *Planning for Higher Education Journal*, vol. XLII., 2013/1.

This paper conducted a longitudinal, quantitative, and qualitative study at Sheffield Hallam University to explore learners' behaviours, attitudes, and preferences towards informal learning spaces in higher education within and outside of the context of the academic library. The learning spaces study contributes to the discourse on informal learning spaces design by producing a typology of nine learning space preference attributes that address aspects of learning theory, placemaking, and architecture. This typology may be used to evaluate existing spaces and provide information for the redevelopment of informal learning spaces in higher education institutions. Implementing the typology will be subject to localised conditions.

"Designing informal learning spaces using student perspectives" by Riddle & Souter in 2012 This paper describes informal learning spaces design at an Australian university that supports student knowledge generation.[8] It also analyses the principles of good design in a new collaborative setting. The paper also argued that current design practices often ignore student needs for suitable active learning supported by technology, as this is the learning experience preferred by students in this day and age. It refocuses attention on the development and adoption of design principles based on research and substantial evidence and how and what students need, thereby universities can begin to design Informal Learning Spaces with active learning and student needs in mind.

THE DEFINITION OF INFORMAL LEARNING SPACES

INFORMAL LEARNING SPACES

The future of higher education is set to go through many changes due to globalisation and the technological advances of the modern era, and the relevance of conventional university spaces for teaching and learning is being questioned. In an effort to adapt to the complexities that benefit the higher education environment, universities are exploring the utility offered through informal learning spaces.[9] Informal learning can be defined as any learning activity that takes place outside the lecture halls, in addition, informal learning involves creativity, critical thinking, and collaborative approaches, thus the setting for such activities can differ from regular campus spaces, such as libraries and transitional spaces, to outside the campus, such as museums, cafes, and public outdoor areas. Informal learning is a form of a complex web of experiences and interactions taking place in a wide range of physical environments, from the internal to the external.[10] Therefore, different activities can be considered as informal learning experiences, for instance, field trips, exhibitions, collaborative studying activities, and informal gatherings.

In order to understand how informal learning spaces, play a role in the design of learning spaces, we need to comprehend how these spaces can remain relevant and expand the use of these spaces from the use existing

within the library environment. The question is what makes a successful informal learning space? A study by Harrop and Turpin presented a series of objectives to define informal learning spaces, these are: determining the learners' behaviour and preferences concerning what they perceive as an informal learning space, enabling evidence-based decision making in the design and redevelopment of learning spaces, and reforming the design of informal learning spaces based on user needs and placemaking methods.[11]

However, the development of informal learning spaces raises a significant question concerning student behavioural and 'learning' needs, including the configuration of the categories 'formal' and 'informal'.[12] The challenge being to identify what is 'formal' and what is 'informal' and to be able to assess the implication of the spatial shift between these two concepts. The typology of learning spaces may be established as follows: (1) Formal Learning Spaces, (2) Informal Learning Spaces, (3) Virtual Learning Spaces.

What defines informal learning that is it is primarily driven by the interest of the learners themselves, and it depends more on innovation and independence. For informal learning spaces to be purposeful and appealing, they should be designed around the things that are fundamental to all humans, our experiences, and motivations, in addition, they should consider the unique culture of students and of the faculty.[13]

Their purpose is to encourage students to belong to their school environment, enhance student creativity, social interaction and provide a comfortable environment. Creating a learning space that combines the students' need to stay, learn, and be involved beyond classroom hours is considered a positive use of space leading to something well designed. In a critique of informal learning spaces, Boys argues that the use of these spaces simplifies the notions of learning by personalising the space based on the requirements and behaviour of students and it addresses their social activities, digital tendency, and learning practices.[14]

FACULTY OF ARCHITECTURE DESIGN

Due to the uniqueness of architectural education, informal learning spaces involve a huge part of faculty spatial design. Architectural education is a creative, complex, and multidisciplinary process that requires a great deal of collaboration and extracurricular activities, and of course it is a technology-based education system. The space of learning must be designed to foster and enhance the creative process and reflect the students' behavioural needs. The school facility must be conceived as a teaching and learning instrument on its own.[15]

Introducing informal learning spaces in architecture school design can enhance the learning process and affect student behaviour. The perception of a place, or a place-meaning, can be conveniently thought of as involving at least three distinct forms of knowledge: knowledge about the place's objective attributes, knowledge about its affective quality, and knowledge about the behaviours that occur there. The built environment of an architecture school can be a powerful tool of learning, this is

#informal_learning_
spaces_development

11. HARROP, Deborah – TURPIN, Bea: i.m.

12. BERMAN, Naomi: i.m.

13. *Learning Spaces Sketchbook*. Zeeland, Michigan: Herman Miller, Inc, 2015.

14. BOYS, Jos: Beyond the Beanbag? Towards new ways of thinking about learning spaces. *Networks Magazine,* 2009/8, 16-19.

15. DAVIS, Daniel: Design Principles: *Creating A More Effective Teaching Facility.* Proceedings of the American Society for Engineering Education Annual Conference & Exposition. Washington DC: American Society for Engineering education, 2005.

#informal_learning_
spaces_concept

#survey

#cognitive_mapping

why all the facilities of the faculty should be regarded as places where learning can occur; such spaces should enable different learning and living activities and cater for different users.

The concept of informal learning space or open studio space is not new to architecture faculties and is an established concept in various school designs (figures 2, 3, 4). The existence of these spaces depends strongly on the innovative process of architecture studies and the need for social and collaborative space. These spaces may have an additional role now in the new education setting; the availability of such space can improve the quality of the learning experience and utilise the space for a more sustainable approach to learning.

MAPPING STUDENT PERCEPTION OF INFORMAL LEARNING SPACES

RESEARCH METHODOLOGY

The research adopts both quantitative and qualitative methods that aim to investigate the role of informal learning spaces through the student perspective; two approaches were used to achieve the research objective.

First, a survey was performed using a well-structured questionnaire, and the sample selected for the questionnaire consisted of students of the BME Faculty of Architecture. The questionnaire was randomly distributed to architecture students of all departments at all studying levels. A total of 145 students completed the questionnaire, which number represents approximately 10% of all faculty students. The questionnaire aimed to study the students' learning experience on the campus and how they are affected by distance learning, in addition, it asked what they need in the educational spaces after the pandemic, and how important the existence of informal learning spaces is in their educational experience. The questionnaire was divided into five-sections, and the questions varied between open-ended, yes/no, multiple choices, and rating questions. The five sections were Section one: The students' experience during the pandemic; Section two: How they evaluate their learning spaces; Section three: How they define informal learning spaces; Section four: Functions/Activities in Informal Learning Spaces; Section five: The role of Informal Learning Spaces in life after the pandemic.

The second method was a cognitive mapping exercise conducted on a focus group of architecture students. Cognitive mapping is a mental representation of concepts used as a tool to visualize and obtain information. The exercise required the students to draw a spatial zoning diagram of what they define as informal learning space in a faculty of architecture. A group of 19 students worked in groups and presented 6 alternatives of what they consider to be Informal Learning Space in a faculty of architecture; they presented their work as a zoning diagram showing the spatial relations of different functions.

FINDINGS

The questionnaire

The aim of the first section was to acquire information about students' learning experience during the pandemic, especially of distance learning. When asked about their preference 70.3% answered that they prefer in-person learning rather than online learning, and when they were asked to state how the online experience affected their productivity, most of them had a negative experience with online learning. The common answer to this was that they experienced lack of motivation due to the absence of social interaction, being in front of the screen for a long time, and they had trouble focusing, yet some of them pointed out the advantages that they gained from online learning, flexibility being a common factor. Figure 01 presents the percentage of the preferred educational system, 66.2% preferred the hybrid system and 24.1% preferred in-person learning. Figure 02 revealed that 86.2% of the students were affected by distance learning in a way that changed their spatial, physical, and psychological perception of the classroom.

The aim of section two was for the students to evaluate their current learning spaces, 42.8% rated the need for outside class activity spaces as very important, and 37.2% rated it as important (figure 03). Figure 04 depicts the students' perception of and the level of satisfaction in connection with their current learning spaces; around 56% were not satisfied with their educational space even though when asked if they preferred a more flexible setting after experiencing online learning 97.9% answered yes.

Section three and four aimed to convey the students' definition of informal learning spaces and to define the functions and activities they need. Figure 05 presents the spaces frequently visited by students revealing that 44.8% spent their time in the faculty transitional spaces and corridors and 27.6% spent time outside the faculty.

The following may be concluded as a result of the students' definition of informal learning spaces: most of the students defined informal learning spaces as a gathering space where they can socialise; they describe it as a flexible setting with amenities available that will assist them in their studies, and as a multifunctional space where they can study individually and within a group. Figure 06 demonstrates that the students preferred functions in a proposed Informal Learning Space, as it can be seen group meetings and technical services have the most

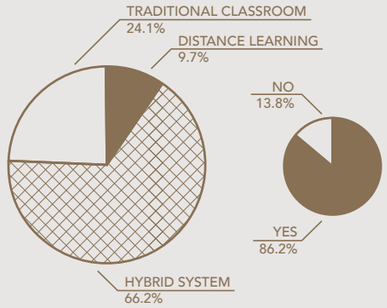

{01 ↑} Preferred learning system
{02 ↗} Effect on spatial, physical, and psychological perception of the classroom

#survey_result

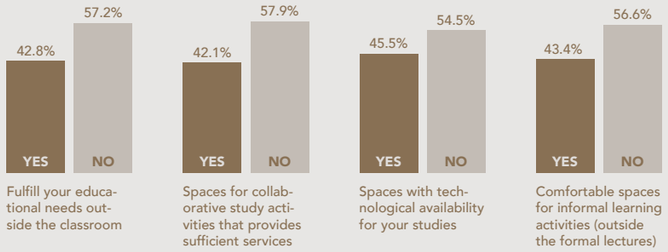

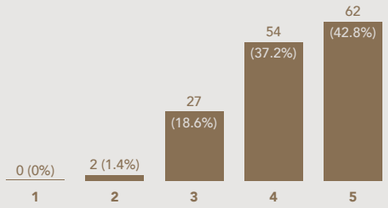

{03 ↑} The need of outside class activity spaces
{04 ←} Students' evaluation of their educational spaces

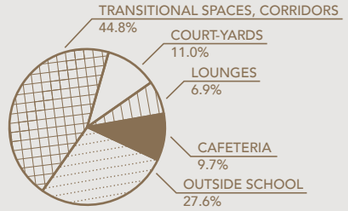

{05 ↑} Frequently visited places
{06 →} Students preferred functions

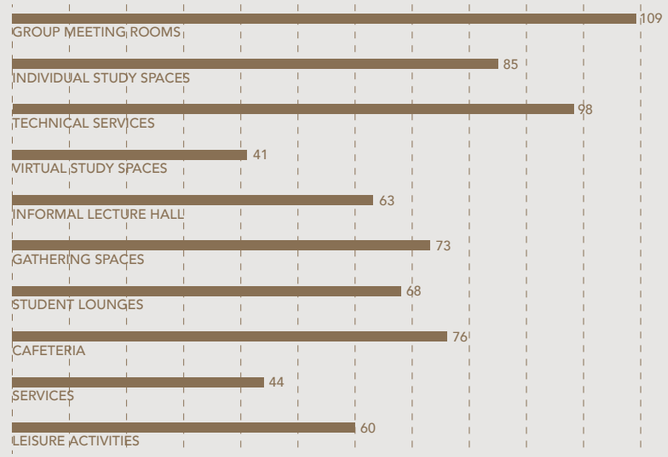

#spatial_diagram

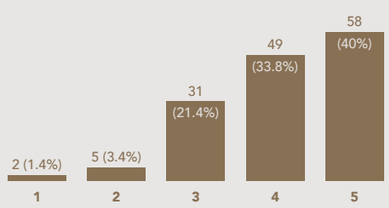

{07 ↑} Importance of informal learning spaces. 1 less important and 5 is very important.

number of responses, second comes individual study spaces, student lounges and a cafeteria were indicated at the same rate, which are followed by an informal learning hall, with virtual study space coming last in the ranking.

The last section of the questionnaire aimed to interpret students' perception of the future education system and how they perceive the role of informal learning spaces in the new learning setting. 83.4% expected that the education system would change after the pandemic, and the same percentage also indicated the need for informal learning spaces in the design of their faculty in order to fulfil their education needs. Figure 06 demonstrates how the students rated the importance of informal learning spaces for their educational experience, 40% indicated it is very important and 33.8% as important.

Cognitive mapping exercise

Cognitive mapping was used as a tool to get an insight into what the students perceive as suitable functions in the design of informal learning spaces in the faculty of architecture design. The exercise required the students to draw a spatial zoning diagram of what they define as informal learning space in a faculty of architecture. Figure 08 illustrates the combination of the students' work, the functions presented in the diagram are the common functions that the students indicated were needed in the exercise, the questionnaire, and the theoretical studies.

The functions in the diagram were grouped into three categories, studying spaces, leisure activities, and services. Studying spaces include both group and individual spaces, in addition these may be divided into virtual and physical spaces. Leisure activities may include indoor and outdoor facilities, these spaces serve more as a social gathering space beneficial for students. Architecture education requires technology services by its nature, therefore, these services, such as printing hubs and computer labs, play an important part in the development of a functional learning space.

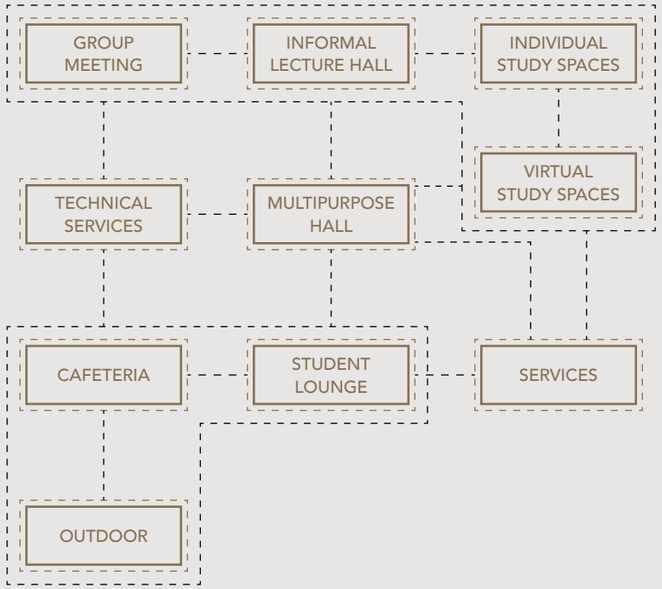

{08 ←} Spatial Diagram of Informal Learning Spaces

THE CHARACTERISTICS OF INFORMAL LEARNING SPACES

Several informal learning spaces characteristics may be identified from findings from both theoretical and field studies, based on previous literature and research on informal learning and their spaces combined with the student answers from the questionnaire surveying their needs. These characteristics may be used to identify criteria that would help shape the design concept of informal learning spaces and define the role that these spaces take in the spatial design of architecture faculties. Five characteristics can be allocated to the design of informal learning spaces.

COMFORT

Comfort plays a vital role in the learning experience. A common feature described by the users when asked about their needs in learning spaces was “comfort of the space”. Regarding how students perceive and experience their learning atmosphere, the first thing that comes to mind is that they want a comfortable space to spend their time in. Providing a comfortable atmosphere for them may be achieved through providing appropriate space quality, such as natural lighting, air ventilation, good acoustics, visual comfort, and adequate furniture for their requirements.

FLEXIBILITY

Space that accommodates informal learning activities should be different from conventional space. Flexibility is one feature that distinguishes the informal setting from the formal. This is another characteristic of informal spaces that was emphasised by users; the majority of the responses highlighted the need for a flexible setting for their learning activities outside the classroom. This may be attained through providing multiple furniture configuration options in one space, multi use spaces, and spatial flexibility, meaning the environment should be convertible, adaptable, modifiable, scalable, and versatile. Flexibility ensures the resilience of the architecture space, which will make the space more convenient for the users in the long term, and through a variety of circumstances or changes.

AVAILABILITY OF TECHNOLOGY

In this technology-driven era, it is obvious to consider technological availability as fundamental in learning space design, in hybrid education, which combines both the virtual and physical world, technological abundance is of prime importance. In order for informal learning spaces to function in the new hybrid educational system, they must meet the need for technology services. One may argue that the new generation of learners are considered ‘digital natives’, which means architecture spaces must adapt to the needs of their users accordingly. Students in general, and architecture students in particular, increasingly rely on digital learning, therefore for the space to be able to meet their needs it must provide a variety of technologies so that students are able to use faculty facilities outside the classroom. Many students also rely on and bring their own devices, and the informal learning space should provide a suitable comfortable setting for activities involving these devices. Whether the student is in a group meeting or studying individually, technological devices are essential. Their availability is vital to the success of learning spaces and technologically enhanced learning environments, independent of all other factors, and have a significant and positive impact on student learning. The concept of ‘bring your own device’ is in contrast to common learning spaces built in an earlier era in schools where large spaces were dedicated to computer laboratories. Now these spaces are more suitable for blending digitally-based work with group discussion, reading, and the use of devices.

REPURPOSING

Informal learning accrues outside the classroom and it can happen in any space within the faculty. Studies show that transitional spaces are some of the most used spaces in the informal learning setting, through the concept of repurposing any compatible space that can be reused as an informal learning space, thereby changing the function of unused space in the faculty, will be beneficial to the resilience of the building and to the users in general. And within the concept of repurposing the design of informal learning spaces should apply the idea of flexible changing of the function of the space, these spaces must have the ability to accommodate different activities over the course of the day, month or the semester depending on different factors.

ACCESSIBILITY

The principle of accessibility is to create a flow of users within informal learning spaces, and studying the characteristics of these spaces it is crucial to have comfortable circulation and accessible spaces for all

users. Such challenges include providing effective movement, as learning progresses from formal spaces into ‘transition spaces’ or ‘informal spaces’, that complements and extends the learning environment. Achieving social interaction and collaborative learning through suitable accessible spaces in the design of informal learning spaces will lead to the improvement of learning spaces and therefore enhance the overall learning experience.

CONCLUSION

The study aims to contribute to the discourse of the design of the learning space in general and architectural learning spaces in particular. Through exploring the current phenomenon of the pandemic and the effect it had on education, the shift in the perception of how learning spaces operate must be studied. Researchers in education indicate that the changes the pandemic caused to the education system will change the future of education and especially higher education, a more technology-based approach will be introduced to the learning experience and the emergence of a novel hybrid-learning approach is inevitable. Therefore, a paradigm shift in the spatial configuration of learning spaces must be enforced to adapt to these changes. Informal learning spaces are an existing concept that has been studied by researchers and architects. These emerge from student needs and experiences, with informal spaces being particularly significant in faculties of architecture due to the uniqueness of architecture education. In post-pandemic education, which will combine both virtual and physical learning, the presence of informal spaces in the design of learning spaces will be vital. The survey conducted in this study involving the students of the Faculty of Architecture at Budapest University of Technology and Economics showed that 66% of students preferred a hybrid-learning system and only 9.7% preferred distance learning. Additionally 83.4% of the responses expected the education system to change, around 55% were not satisfied with their current learning spaces and expressed the need for a ‘third place’ outside the classroom which would be comfortable and flexible, where they can study and socially interact with their peers at the same time. As a result of the questionnaire and the cognitive mapping exercise, the study was able to determine the students’ perception of their learning environment, their learning needs, and what they require in a learning space. In this way, the study defined the spaces needed by the students in a spatial diagram and the five main design characteristics of Informal Learning Spaces. The aim is to create learning spaces that are compatible with the next-generation requirements and to create more resilient spaces that can accommodate changes in the educational system for a more sustainable approach to overall education space design, as well as to take a step for further research about informal learning spaces in higher education institutes.

BIBLIOGRAPHY

ACKER, Stephen R. – MILLER, Michael D.: Campus Learning Spaces: Investing in How Students Learn. *Research Bulletin,* 2005.

BERMAN, Naomi: A critical examination of informal learning spaces. *Higher Education Research & Development,* vol. XXXIX., 2020/1, 127-140.

BOYS, Jos: Beyond the Beanbag? Towards new ways of thinking about learning spaces. *Networks Magazine,* 2009/8, 16-19.

DAVIS, Daniel: *Design Principles: Creating A More Effective Teaching Facility.* Proceedings of the American Society for Engineering Education Annual Conference & Exposition. Washington DC: American Society for Engineering education, 2005.

DUNCAN, Rebecca: *Rethinking the work space*. Georgia Institute of Technology, 2015. http://hdl.handle.net/1853/55499 (last access: 21. 11. 2021.)

HARROP, Deborah – TURPIN, Bea: A Study Exploring Learners' Informal Learning Space Behaviors, Attitudes, and Preferences. *New Review of Academic Librarianship,* vol. XIX., 2013/1, 58-77.

KUMAR, Amit – BHATT, R K.: A Study of Using Informal Learning Spaces at Indian Institute of Technology, Delhi. *Library Philosophy and Practice,* 2015.

Learning Spaces Sketchbook. Zeeland, Michigan: Herman Miller, 2015.

MORIESON, Lucy – MURRAY, Gabrielle – WILSON, Rachel – CLARKE, Bronwyn – LUKAS, Karli: Belonging in Space: Informal Learning Spaces and the Student Experience. *Journal of Learning Spaces,* vol. VII., 2018/2, 12-22.

O’NEILL, Michael: Limitless Learning. Creating Adaptable Environments to Support a Changing Campus. *Planning for Higher Education Journal,* vol. XLII., 2013/1.

RASHID, Shazia - SINGH, Yadav Sunishtha: Impact of Covid-19 Pandemic on Higher Education and Research. *Indian Journal of Human Development,* vol. XIV., 2020/2, 340-343.

RECIO, Silvia Gomez – COLELLA, Chiara: *The World of Higher Education After COVID-19.* Brussels: YERUN, 2020.

RIDDLE, Matthew David –SOUTER, Kay: Designing informal learning spaces using student perspectives. *Journal of Learning Spaces,* vol. I., 2012/2.

SACKEY, Donnie Johnson - NGUYEN, Minh-Tam - GRABILL, Jeffery T.: Constructing learning spaces: What we can learn from studies of informal learning online. *Computers and Composition,* vol. XXXV., 2015, 112-124.

SCOTT-WEBBER, Lennie: *Environmental Behavior Research and the Design of Learning Spaces*. Michigan: The Society for College and University Planning, 2004.

SELINGO, Jeffrey J. – CLARK, Cole – NOONE, Dave – WITTMAYER, Amy: The hybrid campus. Three major shifts for the post-COVID university. *Deloitte Insights,* 2021. https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/post-pandemic-hybrid-learning.html (last access: 21. 11. 2021.)

TEMPLE, Paul: Learning spaces in higher education: an under-researched topic. *London Review of Education,* vol. VI., 2008/3, 229–241.

International Commission on the Futures of Education: *Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action*. Paris: UNESCO, 2020.

VELUSAMY, Ramu, TAIB, Nooriati: *Environment-Behaviour Study: Transitional Spaces as Efficient Informal Academic Learning Spaces*. Towards Livable, Resilient, and Competitive Cities International Conferences, 2018.

WALTON, Graham – MATTHEWS Graham: Evaluating University's Informal Learning Spaces: Role of the University Library. *New Review of Academic Librarianship,* 2013, 1-4.

AUTHOR
MOHAMED RASLAN

SUPERVISOR
ISTVÁN BARTÓK DLA
ZSOLT VASÁROS DLA

Assessing the quality of open spaces in mass housing projects

THE CASE OF ALEXANDRIA

Rising population numbers across the globe are putting pressure on the housing supply, which is leading governments to resort to social housing. However, the governments of developing countries are more prone to address pressing shortages through standardized mass housing projects, which results in significant mismatches between the attributes of the housing and the needs of the residents.

The evaluation of open spaces is a topical research approach, and open spaces are significantly responsible for the quality of mass housing projects. However, years after their construction, it may be seen how their selected urban form has led to very different living situations. A comparison of the quality of open spaces is made possible by identifying a typology for the urban form selected for each project.

In this research, we will assess the quality of open spaces in mass housing projects based on the spatial configuration of the project on the urban scale. Identifying a typology of the urban form adopted by similar scale mass housing projects will guide the evaluation of the open spaces in each project. The physical attributes of the open spaces are the focus of the assessment.

1. HALL, Peter: Regeneration Policies for Peripheral Housing Estates: Inward- and Outward-looking Approaches. *Urban Studies*, vol. XXXIV., 1997/5-6, 873–890.

2. PEREZ-IGUALANDA, Javier: The idea of superblock in modernist housing estates of Valencia (1956–1971), ZARCH: *Journal of Interdisciplinary Studies in Architecture and Urbanism*, vol. IV., 2017/8, 132-143.

#open_spaces

3. CARMONA, Matthew: Principles for public space design, planning to do better. *Urban Design International*, vol. XXIV., 2019/1, 47–59.

4. GARAU, Pietro: *Global public space toolkit. From global principles to local policies and practice*. Nairobi: UN-Habitat, 2015.

5. WASSENBERG, Frank: *Large housing estates: Ideas, rise, fall and recovery. The Bijlmermeerand beyond*. Amsterdam: IOS Press - Delft University Press, 2013, 344.

6. DÍEZ MEDINA, Carmen – MONCLÚS, Javier: *Dealing with mass housing estates legacy: The need of specific diagnoses from an urban design perspective*. Proceedings 24th ISUF International Conference – City and territory in the globalization age. Valencia: Universitat Politècnica València, 2017, 309–322.

7. HILLIER, Bill: *Space is the machine: A configurational theory of architecture*. London: Space Syntax, 2007.

8. BERGHAUSER PONT, Meta, – HAUPT, Per: *Space-matrix: Space, density and Urban form*. Rotterdam: nai010 publishers, 2010.

9. GARCÍA-PÉREZ, Sergio, – OLIVEIRA, Vítor – MONCLÚS, Javier – DÍEZ MEDINA, Carmen: UR-Hesp: A methodological approach for a diagnosis on the quality of open spaces in mass housing estates. *Cities*, vol. CIII., 2020.

10. BERGHAUSER PONT, 2010.

11. PEREZ-IGUALANDA, 2017.

12. BERGHAUSER PONT, 2010.

#density

LITERATURE REVIEW

This paper targets urban quality and especially open spaces, which is a relatively new focus of study compared to the literature on the topic. Preceding researchers have considered urban issues in broad terms.[1] The most unresolved disputes in these studies to date are inaccessibility, single-functional use, and obscurity in urban density.

According to Perez, the open space layout substantially affects the urban quality of housing projects. Regardless of the vagueness of the term 'quality', Carmona identified certain features that improve open spaces, and the most relevant of these features are described as being diverse, engaging, social, balanced, and resilient.[2,3] These values are based on the concept that urban design has great responsibility in the promotion of more livable, secure and inclusive neighborhoods. The responsibility of urban design and its direct impact on the development of public spaces with quality is in line with the international urban agenda.[4] This research approach, debated by other researchers,[5] is a consequence of a methodology based on the prospective users of the open spaces. Between the various aspects that can cause discrepancies in the way each housing project develops, it is valuable to investigate the physical dimension of the urban quality of open spaces of housing projects.[6]

Existing urban analysis methods are only partially applicable when addressing the questions posed by open spaces in mass housing projects. Many of these methods concentrate on incomplete results,[7] and are not adjusted to the specific features of mass housing projects.[8]

To deal with this issue, this research will utilize hybrid methodology called UR-Hesp presented by Sergio García-Pérez.[9] This approach uses current methodologies yet adjusts them explicitly to mass housing projects.

METHODOLOGY

The research starts with the identification of a mass housing project classification method based on urban form taxonomy. By clarifying the categorization proposed by Berghauser,[10] which used a multivariable density calculation to identify different urban forms, the research analyses three representative case studies using the methodological approach presented by Sergio García-Pérez to diagnose the quality of open spaces.[11] Through the basic elements that define the open spaces, the proposed methodology works with nine 'physical' variables.

URBAN FORM CLASSIFICATION

Berghauser presented a methodology using four variables to measure built density,[12] the four variables are globally acknowledged in urban development practice: floor space index (FSI), illustrating the built environment intensity; ground space index (GSI), defining the compactness of an urban block or area based on the coverage of the area with

buildings; building height (L), i.e. the average number of stories; and open space ratio (OSR), also referred to as spaciousness, a measure of the intensity of unbuilt spaces. Each spatial solution or urban form develops a distinctive pattern of the density variables and therefore has an exclusive position in the Spacemate diagram.

A Spacemate diagram is a graph that can show all four variables with FSI on the y-axis and GSI on the x-axis; OSR and L are slopes that spread out at the top of the diagram. By plotting a large number of observations (i.e. neighborhoods) on a Spacemate diagram, Berghauser credibly displayed that different urban forms cluster on the graph.

Spacemate methodology revealed that the multivariable density concept composed of four density variables offers a method to define urban forms, which, separately, these variables are incapable of doing. The variables used are recognized indicators of density and their calculation method is explained here.[13]

1. $GSI_x = B_x/A_x$
   where B = footprint (m^2), A = area of site (m^2), x = scale level
2. $FSI_x = F_x/A_x$
   where F = gross floor area (m^2), A = area of site (m^2), x = scale level

A third variable can be developed using FSI and GSI: average building height (i.e. number of floors) (L), using the following equation:
$L_x = FSI_x/GSI_x$

Another variable that can be derived from FSI and GSI is spaciousness (also called open space ratio, OSR), which provides an indication of the intensity of use of the unbuilt space, and it may be calculated using the following equation: $OSR_x = (1\text{-}GSI_x)/FSI_x$

The theoretical cases selected for the study are the three archetypes: semi-closed perimeter building blocks (case 13), slab buildings (case 14) and point buildings (case 16). From earlier empirical studies we know that these types are found in different positions in the Spacemate diagram, where the closed building block (case 11) has the highest GSI and the point building (case 16) the lowest GSI.[14]

SELECTION OF CASE STUDIES

The selection of the case studies was based on the following considerations:

1. Size factor: the three selected cases are developments including over one thousand residential units, which is typical of mass housing projects.[15]
2. Representativeness factor: as the reviewed literature shows how open spaces are categorized into three archetypes the researcher selected the three case studies as representatives of each type.[16]
3. Socioeconomic factor: all three cases are projects built on state-owned land and implemented by public-private partnerships for low-middle income Egyptian families.[17,18]

#spacemate
#diagram

13. BERGHAUSER PONT, 2010.

14. BERGHAUSER PONT, 2010.

15. URBAN, Florian: *Tower and slab: histories of global mass housing.* London: Routledge, 2013.

16. BERGHAUSER PONT, 2010.

17. *CAPMAS – online data management system*, 2021. Retrieved from https://www.capmas.gov.eg/Pages/ShowPDF.aspx?page_id=https://censusinfo.capmas.gov.eg/ (last access: 14. 05. 2021)

18. SHAWKAT, Yahia: *Egypt's Housing Crisis: The Shaping of Urban Space.* Cairo: AUC Press, 2020.

#archtypes

#egypt
#housing

DENSITY INDICATOR		FAISAL CITY	BORG EL-ARAB DISTRICT 1	MOSTAFA KAMEL COMPLEX
B	Footprint	56 100	29 400	57 600
A	Area of Site	151 000	233 600	244 500
F	Gross Floor Area	618 000	147 000	921 600
L	Average Height	11	5	16
GSI	Ground Space Index	0.372	0.126	0.236
FSI	Floor Space Index	4.093	0.629	3.769
OSR	Open Space Ratio	0.154	1.389	0.203

19. SHAWKAT, 2020.

20. SHAWKAT, 2020.

21. SHAWKAT, 2020.

22. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

HISTORICAL BACKGROUND

In this paper, three mass housing projects were selected in the city of Alexandria in Egypt. These three projects are representative of the market-oriented approach, in which the state cooperated with private companies/banks to supply housing units for a targeted market segment.

1. Mostafa Kamel Complex (housing for military officials)

Built in the early eighties, the complex is a mass housing project basically built for middle-class military officials, but later remaining units were sold to the public. The project is suitably located in the central district, with clear views of the Mediterranean Sea for the first two rows of apartment towers. The project is composed of 97 towers, where all towers have 16 floors, and each floor is composed of 4 residential units, which totals more than 6000 housing units on a 58 feddans (approx. 244,500 m^2) of state-owned land.[19]

2. Faisal City (bank-financed housing)

The project was built in the early eighties after the establishment of the Faisal Islamic bank in Egypt (Saudi-owned bank) in 1979. The project was built on a 36 feddans (approx. 151,000 m^2) of state-owned land and unit ownership was financed through the bank for low to middle income classes. The project is composed of 82 towers, where all towers have 11 floors, and each floor is composed of 6 residential units. The project includes more than 5000 housing units.[20]

3. Borg Al-Arab – District 1 (agricultural engineer housing)

Borg Al-Arab's mass housing project for industrial workers and agricultural engineers is one of the very few relatively successful housing projects built in the desert. The project was developed to encourage industrial workers and agricultural engineers to move closer to the state's wide agricultural desert reclamation project in Borg Al-Arab. The project is composed of 73 apartment buildings, where all buildings have 5 floors, and each floor has 4 residential units, which totals more than 1400 housing units on 55 feddans (approx. 233,000 m^2) of state-owned land.[21]

ADAPTATION OF THE UR-HESP METHODOLOGICAL APPROACH

The UR-Hesp methodology aims to minimize the number of variables used to assess the physical features of open spaces within housing projects. Sergio García-Pérez organized the nine selected variables around the fundamental urban fabric morphological components, which are roads, plots and buildings.[22] These variables are combined based on international debate on the methods of assessment of open spaces. Quantitative approaches use the variables: integration, permeability, density and building diversity, while Qualitative approaches use local choice, functional mix, eye level design, plot structure, and type of open space.

Unlike the original UR-Hesp methodology, which evaluates urban transformation by taking a chronological approach tackling the project from its initial design to its current status. In this paper the methodology takes an urban form taxonomy perspective to assess the quality of the open spaces of the mass housing project, as the three selected Alexandrian projects were not transformed from an urban morphological perspective.

As a conclusion to the methodology, the simultaneous analysis of all the variables permits a final assessment of each mass housing project either as Obsolete, which represents inconsistency between supply and demand, or as Resilient, which is when the physical features are able to adapt to current and future demands.

INTEGRATION

Integration investigates the location of a mass housing project within the urban fabric on the city scale. It analyses the configuration of roads and streets and the urban accessibility level of the project. Space syntax theory and physical approach were adapted in the original UR-Hesp methodology, however, in this study we adapt Location-based dimensions, which assess the journey time and/or costs between locations of activity.[23] Based on locations that tend to be considered as outlying in the city's central urban fabric cause connectivity problems, which entails that the less peripheral a housing project is, the more quality it offers.[24]

Housing project integration scores are first calculated on the city scale, considering the average journey time from the project to the city center using different modes of transport according to five categories ranging from 'very short' to 'very long'. Afterwards, the quality of integration is categorized as 'good' (very short and short trips), 'standard' (average trips) or 'poor' (long and very long trips).

Average journey times for each location to the city center were estimated using Google Maps at different times of the day and then the average was obtained. The mean journey time in Alexandria is 25 minutes.[25] Accordingly, poor integration quality was achieved in Borg El-Arab with average travel times at 55 minutes (very long trips). While Faisal City residents had to travel around 30 minutes on average to reach the city center (average trips). And Mostafa Kamel residents could reach the city center in less than 10 minutes, which represents good integration quality.

PERMEABILITY

Permeability evaluates the degree of a housing project's connectivity with the surrounding urban fabric. It studies the configuration of barriers, represented in natural or man-made peripheries, and entry points or axes that allow access to the housing project.

Permeable housing projects have fewer urban barriers and more opportunities for development around the project's peripheries, which facilitates the approach of resources, encouraging social inclusion.[26]

#street
#physical_attribute

23. GEURS, Karst – WEE, Bert: Accessibility evaluation of land-use and transport strategies: Review and research directions. *Journal of Transport Geography,* vol. XII., 2004/2, 127-140.

#assessment
#criteria

24. HILLIER, 2007.

25. SHAWKAT, 2020.

26. SUN, Guibo, – WEBSTER, Chris – CHIARADIA, Alain: Ungating the city: A permeability perspective. *Urban studies,* vol. LV., 2018/12, 2586-2602.

27. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

28. BUCHANAN, Colin: *Traffic in Towns: A study of the long term problems of traffic in urban areas.* New York – London: Routledge, 2015.

29. MARCUS, Lars: *Spatial capital and how to measure it: an outline of an analytical theory of the social performativity of urban form.* Istanbul: Proceedings 6th International Space Syntax Symposium. Istanbul Technical University, 2007, 1-5.

30. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

31. MASHHOODI, Bardia, – BERGHAUSER PONT, Meta: *Studying land-use distribution and mixed-use patterns in relation to density, accessibility and urban form.* Montreal: ISUF 2011 – 18th International seminar on urban form. Urban Morphology and the Post-Carbon City conference paper, 2011.

32. DOVEY, Kim, – PAFKA, Elek: What is functional mix? An assemblage approach. *Planning Theory & Practice,* vol. XVIII., 2017/2, 249–267.

Permeability is the outcome of compounding a qualitative approach, which compares the result with its district scale average integration, and a quantitative approach, which acquires the number of connections between the housing project and the rest of the urban fabric on the perimeter.[27]

Similar to the categorization of integration above, the result is presented on a scale of five categories from 'very high' to 'very low'. The scale of cases discussed in this study range from those with a permeable connection every one hundred meters, classified as having a 'very high' permeability value, to those that have a 'very low' permeability value. In this way the quality is classified as 'good' (very high and high permeability), 'standard' (average permeability) or 'poor' (low and very low permeability).

LOCAL CHOICE

Local choice outlines the type of spatial structure consisting of the road and pedestrian network and its arrangement within the local network on the neighborhood scale.

The urban theories based on the separation of vehicular and pedestrian traffic have had a fundamental impact on urban complexity.[28] However, although in many mass housing projects there is a clear hierarchy in their vehicles road networks, their internal spatial structures are not so hierarchically planned, as they form spatial grids very close to the hierarchical logic of the traditional city. Consequently, the examination of the internal road and pedestrian network is based on current research projects that consider hierarchy not as a problem in itself, but how it corresponds to the final configuration. This arrangement can affect the co-presence of inhabitants in the open space and can encourage more social encounters between residents.[29]

The quality of the local road network can be assessed using the Space Syntax methodology, the study focuses on the ability of the network to generate local betweenness centrality, that is, the ability of the road network to be chosen as origin and destination points in local pedestrian movements. The result is presented on a time, context and dynamic scale. In the scale used in this research, local choice calculation delimits a radius of 800 m, which is the distance that a person can walk in 10 min. Again, five categories have been set up for each time and context situation, from 'very high' to 'very low', with the quality being classified as 'good' (very high and high), 'standard' (average) or 'poor' (low and very low) local choice.[30]

FUNCTIONAL MIX

Functional mix in the context of this research is a method to quantitatively and qualitatively demonstrate use patterns through the study of residential and non-residential plots. Higher functional diversity induces activities performed by inhabitants that help to create vitality in an open space.[31]

Assessment of functional mix in housing projects can be performed by applying the Simpson index to locations built for private (residential use) and public (non-residential uses) through the classification of mutually exclusive categories.[32]

The outcomes present the existing status of both the functional mix and of their type and locations (facilities and services inside or outside the housing project and non-residential activities in specific areas or ground floor commercial premises). The level of variation on the Simpson index ranges from 'very high' – less than 0.6 – to 'very low' – more than 0.9.[33] Subsequently, quality of the functional mix is evaluated as 'good' (very high and high) 'standard' (average) and 'poor' (low and very low).[34]

TYPOLOGY OF IN-BETWEEN SPACES

This physical attribute quantitatively analyses the area provided for in-between spaces and categorizes it through separate types. A balanced degree of open space is able to encourage social interactions, which is related not only to the extent of the space, but also to its alignment, more detected open space has more quality.[35]

The categorization of open spaces in this research is quantitatively performed with the 'spaciousness' variable (Open Space Ratio), which compares the open space area for public use to the floor area ratio.[36] This suggests a viewpoint of not only the extent of open space but also of its sufficiency with respect to the total built area. The empirical studies on urban fabric state that acceptable values of spaciousness fall between 0.06 and 0.3.[37] The results are classified in five levels that range from 'very high' (under 0.3) to 'very low' adequacy (over 0.9). Then, as Minoura proves empirically, the enclosure of open spaces can affect their use, sense of ownership and management.[38] To specify the degree of enclosure, the structure of open spaces is analyzed through the exclusive definition of three archetypes of residential open space ('closed or semi-closed', 'in-ter-block', and 'indeterminate' spaces, from the highest to the lowest level of enclosure). 'Good' quality is reached if both very high or high levels of spaciousness and enclosure happen concurrently. Housing projects reach 'standard' quality if at least their spaciousness and enclosure score average levels. All other possibilities achieve 'poor' quality values.[39]

PLOT STRUCTURE

As a physical attribute plot structure refers to the plot division selected and to monitoring how its spatial outline impacts the use and management of the open space. Well-defined physical boundaries and manifest property facilitate in maintaining the open space, which affects the comfort level of potential users.[40] The plot structure of mass housing projects is typically intangible, which results in vast spatial uncertainty between use and ownership.[41] This is the reason why plot structure directly affects open space quality.

Plot structure studies are regulated in Egypt using land registry records kept in each district's registration division. This facilitates categorization of both the numerous owners and the assorted current plot situations by using four separate definitions. The owner is categorized as public, private or unknown in each land plot. The plot conditions are: the common space as the absence of a plot, the common space as a single jointly owned plot, the common space as a multiple jointly owned plot with a clear structure and the common space as multiple jointly owned plot without a clear structure.

33. DOVEY – PAFKA, 2017.

34. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

35. WASSENBERG, 2013.

36. BERGHAUSER PONT, 2010.

37. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

38. MINOURA, Eva: *Uncommon ground. Urban form and social territory.* Stockholm: KTH Royal Institute of Technology, 2016.

39. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

40. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

41. KROPF, Karl: Plots, property and behavior. *Urban Morphology,* vol. XXII., 2018/1, 1-10.

42. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

43. BERGHAUSER PONT, 2010.

44. WASSENBERG, 2013.

45. SIMS, David: Egypt's Desert Dreams: Development or Disaster? Cairo: The American University in Cairo Press, 2014, 401.

46. MIT project, 2011. The Density Atlas. https://dusp.mit.edu/cdd/project/density-atlas (last access: 20. 11. 2021)

47. URBAN, 2013.

48. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

49. MARCUS, 2007.

50. LEES, Loretta: Commentary. Environment and Planning A: Economy and Space, vol. XLII., 2010/10, 2302–2308.

If both well-defined spatial structure and well-defined ownership occur, 'good' quality is realized. The quality is 'standard' if only well-defined structure occur; all other possibilities are rated as 'poor' quality.[42]

DENSITY

Density in the context of this research quantitatively classifies the physical density of the urban form through the definitions presented by Berghauser of building intensity (FSI: Floor Space Index), compactness (GSI: Ground Space Index) and Spaciousness (OSR: Open Space Ratio). In general, More intense and higher physical densities bring richer social interactions and economic opportunities.[43]

The literature has revealed a debate between authors who consider mass housing projects to be mostly low-density developments compared to the organic urban fabric, and others who stated that high densities of mass housing projects are what distinguish them.[44,45] Accordingly, it is imperative to improve the calculation of existent densities, with regards to the degree of diversity in the selected mass housing projects. Nonetheless, all authors agree that mass housing projects exemplify a more open and fragmented form compared to the organic urban fabric of the city, and this is exactly one of the main features that cause obsolescence.[46]

Calculations for the three selected projects are done using Berghauser's methodology. Next the results categorize housing projects by type of physical density depending on the relative position they occupy on the Spacemate graph.[47] Housing projects with similar spatial characteristics are classified together based on: coverage (from 'very low', under 15%, to 'very high', over 50%); floor area ratio (from 'low', under 1, to 'high', over 2); and, lastly, average height (from 'low', under 3 floors, to 'extreme', over 7 floors). Considering the quality assessment approach, 'good' quality is achieved when physical density is intense (high FSI) and compact (high coverage) without reaching extreme values.[48] 'Standard' scores are given if at least FSI or coverage are not rated with a low value. 'Poor' is given to all remaining cases.

BUILDING DIVERSITY

Building diversity categorizes the similarity of the selected building types in each mass housing project and their replication. More diverse housing types are able to stimulate more social blending between inhabitants by evading standardized designs.[49]

Mass housing projects were commonly portrayed as a forma standardized physical arrangement with low diversity in terms of the building types offered and the executed urban solutions. This was a result of essentially economic circumstances and the relevance of specific ideological principles. These conditions usually produced projects that were labeled as monolithic. However, diversity is presently received as a positive characteristic capable of creating more inclusive spaces by providing inhabitants the opportunity to choose that did not exist before.[50] While diversity can be apprehended from various aspects (social, economic, etc.), in this research we are only seeking the physical dimension.

Diversity is evaluated through the Simpson index using the same method of assessment as the functional mix.[51] This index can be summarized in just one variable: the abundance of building types. First, the index values are represented on a scale of five classes from 0 to 1, from the most 'diverse' (values between 0 and 0.2) to the most 'standardized' (values between 0.8 and 1). Then quality is evaluated as 'good' (very high and high) 'standard' (average) and 'poor' (low and very low) building diversity.[52]

EYE LEVEL DESIGN

Eye level design investigates the physical features in the assemblage between a building and an open space. The suitability of this assemblage to the human scale, its dimension and mobility improve the comfort of inhabitants and an appealing built environment facilitates the occurrence of social interaction.[53]

The classification of 'eye level' design is based on the detailed study of typical spaces inside housing projects. The study of eye level design is centered on the human dimension of each space between the housing blocks, regarding the height/width ratio ('horizontal' if they have a substantially wide proportion; 'balanced' based on a 1:1 ratio; and 'vertical' if they have a substantially narrow proportion).[54] Furthermore, it focuses on the porosity of the built edge on the ground or street level; the results are categorized based on the size of the edge per unit area and the edge's quality, from 'active' (over 15 doors every 100 meters) to 'inactive' (from 0 to 2 doors every 100 m). 'Good' quality of 'eye level' design is realized when a balanced height/width ratio, a close distance and >20% of active façades appear. 'Standard' quality is realized if at least one partial variable is 'good' (scale and distance or porosity of the built edge), whereas the other possibilities are rated as 'poor' quality.[55]

COMPARATIVE DISCUSSION

This discussion provides the essence of the adopted methodology as a process of forming comparative views of multiple case studies, and to investigate the possibility of using the methodology for decision-making.

Regarding integration, Borg El-Arab illustrated the lowest integration as it was part of a much bigger unsuccessful development in the desert, while the other two projects were adequately integrated within Alexandria's urban fabric. Again, the lack of permeability in the case of Borg El-Arab lent the feeling of a ghost town to the streets and paths of the project, but the other two projects were tolerably permeable for the surrounding urban fabric, even though both of them were outlined from the north by a strong edge (The railway line in the case of Faisal, and the coastal highway in the case of Mostafa Kamel).

The local choice of roads in Faisal was the clearest and showed highest connectivity with the surrounding urban fabric, while in the case of Mostafa Kamel the roads were arranged to have more internal connectivity and Borg El-Arab had an additional, separate arrangement of roads. Concerning 'plots', both Borg El-Arab and Mostafa Kamel exhibited a low level of functional mix as in both of these projects non-residential functions were mostly allocated separate zoning. However, in the Faisal project, non-residential functions were arranged proportionately in the site, beside the ground floor retail activities.

The plot structure of open spaces in all three case studies was a crucial aspect in the management and maintenance of the open spaces. Although Borg El-Arab is a low-income class project, and most of the units are rentals, the open spaces are well maintained due to the clear well-defined structure of the plots. To the contrary, the middle-income well-situated project of Mostafa Kamel showed no clear plot structure, which resulted in a no man's land feeling and that was reflected in the quality of the open spaces.

The three case studies were selected essentially as a representative of the three archetypes of in-between spaces: Semi-enclosed, Inter-block and Indeterminate. Hence, the open space ratio (OSR) of each project was calculated as an indicator of spaciousness of the open spaces. All three projects are considered spacious compared to the surrounding urban fabric, yet Borg El-Arab is spacious to the extent that it impaired the quality of the open space.

With regard to density, Mostafa Kamel and Faisal displayed similar values with good placement on the Spacemate density graph as their coverage (GSI) and building intensity (FSI) match reasonably with their spaciousness (OSR). Nevertheless, Borg El-Arab's density values were lacking because of the low building intensity and the too high spaciousness. It is imperative to consider this attribute as one of the significant points, as the value of density could have a crucial impact on decision-making based on objective data regarding possible intensification improvements. Borg El-Arab could benefit from such an intensification strategy keeping in mind the question of integration as a priority. Most state-led mass housing projects in Egypt lack building diversity, which was clearly illustrated in Mostafa Kamel with only one model being replicated 97 times to form the project.

Concerning the eye level design analysis, the research was concerned only with the human scale and the porosity of building boundaries at ground level. As both Mostafa Kamel and Faisal include towers of more than ten floors, in narrower streets the view to the sky is limited. Additionally, in Faisal ground floor activities are plenty, which causes unwanted social interaction in some areas due to the proximity between residential and non-residential activities.

Based on the extensive assessment of the nine physical attributes for the three selected case studies, it is clear from the comparative discussion how each attribute negatively affected each case. Following the adapted UR-Hesp methodology, a final evaluation for each representative case should be presented while highlighting which attribute influenced the project the most.

51. DOVEY – PAFKA, 2017.

52. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

53. CAPMAS, 2021.

54. OLIVEIRA, Vítor: *Urban morphology. The urban book series*. Cham: Springer International Publishing, 2016.

55. GARCÍA-PÉREZ et al., 2020.

			BORG EL-ARAB		MOSTAFA KAMEL		FAISAL CITY	
			Partial result	Final result	Partial result	Final result	Partial result	Final result
STREETS	1. Intergration		Very low, Q1		High, Q4		Average, Q3	
	2. Permeability		Very low, Q1		Average, Q3		Average, Q3	
	3. Local choice		Low, Q2		Average, Q3		High, Q4	
PLOTS	4. Functional mix		Very low		Low		High	
	5. Typology of in-between space	OSR*	Very low, 1.39		Very high, 0.20		Very high, 0.15	
		Archetype	Semi-closed		Indeterminate		Inter-Block	
	6. Plot structures		Clear physical structure, but not clear property		Not clear physical structure		Clear physical structure	
BUILDINGS	7. Density	FAR	Very low, 0.63		High, 3.77		High, 4.09	
		COV	Very low, 12%		Average, 23%		Average, 37%	
	8. Building diversity		Average, 0.50		Very low, 0.99		Average, 0.50	
	9. 'Eye-level' design	Scale /distances	Balanced / Distant		Vertical / Average		Vertical / Close	
		Boundaries	11% active		2% inactive		65% active	

{01 ↑} Results obtained by applying UN-Hesp methodology to three selected case studies

Good quality

Standard quality

Poor quality

Even if all the nine physical attributes critically impact the quality of open space, some attributes had a strong negative impact on each case study. Borg El-Arab was profoundly affected by the lack of integration and permeability due to the selection of the project location. The future intended plan was that surrounding developments would improve the quality, but due to the fragile success of the project, the acclaimed future never happened. Mostafa Kamel is a prototype of how current mass housing projects are being built in Egypt, the standardized apartment building that is repeated and indeterminately arranged in the site, which harms eye level design and building diversity directly. The lack of a clear plot structure decreases the sense of ownership for the residents, which directly affects the maintenance of the open space. The Faisal project has satisfactory open space quality even if the eye level design was affected by the height and proximity of the towers. For these reasons, the Borg El-Arab and Mostafa Kamel projects are both evaluated as obsolete because of their substandard quality of open spaces, while Faisal's project is finally appraised as resilient.

#physical_attributes
#impact

CONCLUSION

This research presents a methodological adaptation of the UR-Hesp methodology, where the focus of assessment was to compare mass housing projects based on the urban form implemented, aiming only at the physical attributes defining open spaces within mass housing projects. The methodology merges qualitative and quantitative approaches on diverse scales. Verification of the methodology was performed through three Egyptian case studies. The representativeness characteristics of the case studies are adequately balanced to allow for future replications of the methodology.

Likewise, this research is not lacking limitations. The application of this methodology shrinks the complexity of reality to a simplified analytical model dealing only with physical attributes. This approach based on quality assessment of various urban forms could help decision makers to build better future physical environments. However, physical improvements are not an assurance of success, but changes in other dimensions can be generated by these improvements.

The results of this research should be revisited after future studies have been performed that tackle social vulnerability, socio-economic indicators analysis and environmental concerns. Since there are many features that can affect the quality of mass housing projects, open space quality should not be the only factor when analyzing urban quality, but it is an important element that can act as a trigger of improvement for urban regeneration projects or future urban developments.

BIBLIOGRAPHY

BERGHAUSER PONT, Meta, – HAUPT, Per: *Spacematrix: Space, density and Urban form.* Rotterdam: nai010 publishers, 2010.

CARMONA, Matthew: Principles for public space design, planning to do better. *Urban Design International,* vol. XXIV., 2019/1, 47–59.

SIMS, David: *Egypt's Desert Dreams: Development or Disaster?* Cairo: The American University in Cairo Press, 2014, 401.

MASHHOODI, Bardia, – BERGHAUSER PONT, Meta: *Studying land-use distribution and mixed-use patterns in relation to density, accessibility and urban form.* Montreal: ISUF 2011 – 18th International seminar on urban form. Urban Morphology and the Post-Carbon City conference paper, 2011.

GARCÍA-PÉREZ, Sergio, – OLIVEIRA, Vítor – MONCLÚS, Javier – DÍEZ MEDINA, Carmen: UR-Hesp: A methodological approach for a diagnosis on the quality of open spaces in mass housing estates. *Cities,* vol. CIII., 2020.

SHAWKAT, Yahia: Egypt's Housing Crisis: *The Shaping of Urban Space.* Cairo: AUC Press, 2020.

URBAN, Florian: *Tower and slab: histories of global mass housing.* London: Routledge, 2013.

WASSENBERG, Frank: *Large housing estates: Ideas, rise, fall and recovery. The Bijlmermeerand beyond.* Amsterdam: IOS Press – Delft University Press, 2013.

KÉPJEGYZÉK

Az egyes szerzők és a szerkesztők minden tőlük telhetőt megtettek, hogy a kötetben szereplő képek, illusztrációk forrását, azok szerzőit felkutassák és pontosan feltüntessék. A kötet kizárólag oktatási célokat szolgál. Kérjük, amennyiben tudomása van arról, hogy egyes képek esetében a forrásmegjelölés hiányos, vagy a szerzői jogok tulajdonosának feltüntetése nem történt meg, jelezze nekünk, hogy a javított kiadásban, valamint az Építőművészeti Doktori Iskola honlapján az esetleges hiányosságot pótolhassuk. Közreműködésüket előre is köszönjük!

6, bal	Fortepan / Kovács Márton Ernő
6, jobb	© Archivo Histórico José Vial Armstrong
7, bal	© Fülöp Csenge
7, jobb	© Gyárfás Noémi
8, bal	© Rasmus Norlander
8, jobb	© Barta Fruzsina, Dávid Dóra, Monory Rebeka, Rose Balázs, Mohamed Raslan
9, bal	© Deichler Tímea, Jakab Dániel, Lugosi Flóra, Bulath Janka, Pápai Veronika, Szakál Szilárd / Deichler Jakab Stúdió
9, jobb	© Rania Mohammad Matrouk
13-14	© Balázs Mihály
17	© Szerzők
18	© Balázs Mihály
20-21	Máthé Dóra, a Copernicus Sentinel műholdképének felhasználásával
26 {01}	Fortepan / Kovács Márton Ernő
28 {02}	© Collection Het Nieuwe Instituut / KLIN, f5-5
29 {03}	© Szentpéteri Zoltán
30-34 {04-07}	© Váncza Márk
35 {08}	Ismeretlen szerző / Országépítő, VI. évf., 1995/2, 33.
39 {akkor}	© IPARTERV / Magyar Építőművészet, 1963/2, 13.
39 {rajz}	© Bognár Melinda
39 {2011}	public domain. forrás: egykor.hu
39 {most}	© Sámson Kinga
41 {01a}	www.dorogimedence.hu
41 {01b}	© Kőhalmy Nóra
43 {02}	Lelkes László és LAKÓTERV (Penner Gyuláné) / Magyar Építőművészet, XVIII. évf., 1969/5, 39.
45 {03a-03b}	© Janáky György
46 {04}	© Balázs Mihály
47 {05}	© Fridrich László
48 {06a}	© Zórád Ferenc
48 {06b}	© Fridrich László
49 {07}	© Kőhalmy Nóra
49 {08}	Fortepan / Gárdos György
50 {09}	© Batári Attila
50 {10}	© Kőhalmy Nóra
53 {most}	© Rose Balázs
53 {akkor}	© OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár
57 {01}	public domain / Tóth Tibor Endre
58	© Sámson Kinga
59	fentrol.hu / Lechner Nonprofit Kft.
62 {02}	© Sámson Kinga
62 {03a-03b}	© Google Maps
63 {04}	© Kisalföld
64 {05}	public domain / Tóth Tibor Endre
64 {06-07}	© Sámson Kinga
65 {08a}	Fortepan / Urbán Tamás
65-66 {08b-09}	Fortepan / Nagy Gyula
69 {akkor}	© Zórád Ferenc
69 {most, fent}	© Kőhalmy Nóra
69 {rajz}	© Péteri Zsolt
69 {most, lent}	© Fridrich László
74 {01}	© Zajti Ferenc
76 {02}	© Soltész László
77 {03}	© Major Flóra
77 {04}	© táborozók
78 {05}	© Major Eszter
78 {06}	© Benedek Márton
79 {07}	© Dankó Zsófia
80 {08}	© Péteri Zsolt
81 {09}	© Máté Albert
82 {10}	© Borsos Melinda, Dimitrijevic Tijana, Vass Réka
89 {01}	© Pokol Júlia
94 {02}	© Szelle Borbála
95 {03}	© Nagy Anna Borbála
95 {04}	© Kliszek Viktória
96 {05}	© Wagner Dávid
96 {06}	© Márialigeti Sára
99 {most}	© Monory Rebeka
99 {akkor}	© Vida András / Veszprémi Napló
101-104 {01-03}	© Archivo Histórico José Vial Armstrong
104 {04}	© Rafael Moya Castro
105-114 {05-11}	© Archivo Histórico José Vial Armstrong
119 {rajz}	© Bognár Melinda
119 {most}	© Horváth-Farkas Zsófia
119 {akkor}	Ismeretlen szerző / Magyar Építőművészet, XXIX. évf., 1980/2, 44. (külső)
119 {most}	Ismeretlen szerző / Magyar Építőművészet, XXIX. évf., 1980/2, 45. (belső)
121 {01-02}	© Vasáros Zsolt
122 {03}	© Dávid Dóra, archív térképek felhasználásával
124 {04}	© Dávid Dóra, googlemaps.com felhasználásával
125-129 {05-09}	© Vasáros Zsolt
133 {akkor, fent}	Fortepan / FŐFOTÓ
133 {most}	© Gyárfás Noémi
133 {akkor, lent}	public domain. forrás: egykor.hu
133 {2009}	public domain. forrás: egykor.hu
133 {rajz}	© Péteri Zsolt
137 {01}	© Fülöp Csenge
139 {02}	© Norma Arhitectura
139-141 {03-06b}	© Fülöp Csenge
142 {07a}	© Google Maps
142-143 {07b-11}	© Fülöp Csenge
147 {akkor}	© Sáros László / Magyar Építőművészet, XXV. évf., 1976/3, 30. (külső)
147 {most}	© Dávid Dóra
147 {akkor}	© Sáros László / Magyar Építőművészet, XXV. évf., 1976/3, 33. (belső)
147 {rajz}	© Péteri Zsolt
151-154 {01-05}	© Perényi Flóra
155-156 {06-08}	Fortepan / VÁTI
157-158 {09-11}	© Perényi Flóra
159 {12}	Fortepan / Hegedűs Judit
163 {akkor, fent}	© Fonyódi Könyvtár
163 {akkor, lent}	© FOKI Helyismereti Gyűjtemény
163 {akkor, lent}	© FOKI Helyismereti Gyűjtemény
163 {2011}	public domain. forrás: egykor.hu
163 {most}	© Fülöp Csenge
167 {most}	© Váncza Márk
167 {rajz}	© Péteri Zsolt
167 {akkor}	© MÁV Archívum
171-178 {01-12}	© Barta Fruzsina
181 {akkor}	Postamúzeum
181 {most}	© Pokol Júlia
184-192 {01-15}	© Gyárfás Noémi
195 {most}	© Barta Fruzsina
195 {akkor}	Postamúzeum
202-205 {01-03}	© Horváth-Farkas Zsófia
206 {04}	© Bánffy Farkas
207-208 {05-06}	© Dacian Groza, Silviu Aldea
211 {akkor}	© Kaszás Károly, Magyar Építőművészet, 78/6. 42-47
211 {most}	© Ostoróczky Nóra
211 {rajz}	© Bognár Melinda
213 {01}	public domain / Bureau of Reclamation
213 {02}	public domain / State archives of Russian Federation
215-217 {03-05}	© Nagy Mercédesz Erika
217 {06}	public domain / Texaner
218 {07}	© Nagy Mercédesz Erika, googlemaps.com felhasználásával
219 {08}	© Johansen Skovsted Arkitekter
220-221 {09a-10}	© Rasmus Norlander
225 {akkor}	© Sági György és Somfai István (ÁÉTV) / Magyar Építőművészet, XVIII. évf., 1969/1, 34. (medencetér)
225 {akkor}	© Sági György és Somfai István (ÁÉTV) / Magyar Építőművészet, XVIII. évf., 1969/1, 31. (előcsarnok)
225 {most}	© Péteri Zsolt
225 {rajz}	© Péteri Zsolt
227 {01}	© Gian Salis
228-231 {02-04}	© Ostoróczky Nóra
232 {05}	© Kiss Dávid András

233 {06}	public domain / Keimzelle
235 {07}	© Ferkai Tamás
236 {08-09}	© Gian Salis
239 {akkor, fent}	A (Modern) (Ipari) Építészetért Alapítvány / IPARTERV
239 {akkor, 2. sor, bal}	Horváth Zoltán
239 {akkor, 2. sor, jobb}	A badacsonyi SZOT Étterem enteriőrje, nincs szerző, készítés ideje nem ismert (LTK/VÁTI/4/162/BNY/22) – Lechner Tudásközpont, Dokumentációs Központ / Fotótár, VÁTI
239 {akkor, 3. sor, bal}	A badacsonyi SZOT Étterem részlete, nincs szerző, készítés ideje nem ismert (LTK/VÁTI/4/162/BNY/21) – Lechner Tudásközpont, Dokumentációs Központ / Fotótár, VÁTI
239 {most}	© Ostoróczky Nóra
239 {akkor, lent}	A badacsonyi SZOT Étterem, nincs szerző, készítés ideje nem ismert (LTK/VÁTI/4/162/BNY/19) - Lechner Tudásközpont, Dokumentációs Központ / Fotótár, VÁTI
246-259 {01-09, 13-15, 17}	© Barta Fruzsina, Barta Gyöngyi, Solongo Batsaikhan, Bognár Melinda, Bokányi Imre, Dávid Dóra, Fülöp Csenge, Gyárfás Noémi, Horváth-Farkas Zsófia, Kőhalmy Nóra, Rania Mohammad Matrouk, Mohamed Raslan, Monory Rebeka, Nagy Mercédesz Erika, Ostoróczky Nóra, Perényi Flóra, Péteri Zsolt, Pokol Júlia, Rose Balázs, Salacz Ádám, Sámson Kinga, Szilágyi Norbert, Amir Hossein Sirjani, Munkh-Erdene Togtokhbayar, Váncza Márk
254 {10}	© KÁDÁR Bálint – GEDE Mátyás / Turizmus Bulletin, XX. évf., Különszám, 2020, 39.
255 {11}	© KÁDÁR Bálint – GEDE Mátyás / Turizmus Bulletin, XX. évf., Különszám, 2020, 38.
255 {12}	public domain / The Library of Congress
258 {16}	Unsplash Photo
260 {18}	public domain / Harald Bischoff
261 {19-20}	Courtesy of Studio Tom Emerson
261 {21}	Fortepan / FŐMTERV
262 {22}	Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége
268-273	© Solongo Batsaikhan, Bognár Melinda, Horváth-Farkas Zsófia, Nagy Mercédesz Erika, Sámson Kinga, Szilágyi Norbert, Váncza Márk
274-279	© Barta Fruzsina, Dávid Dóra, Monory Rebeka, Rose Balázs, Mohamed Raslan
280-285	© Fülöp Csenge, Gyárfás Noémi, Kőhalmy Nóra, Péteri Zsolt, Pokol Júlia, Rania Mohammad Matrouk
286-291	© Barta Gyöngyi, Bokányi Imre, Munkh-Erdene Togtokhbayar, Ostoróczky Nóra, Perényi Flóra, Salacz Ádám, Amir Hossein Sirjani
292	Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége
294-299	© Deichler Tímea, Jakab Dániel, Szabó Levente DLA, Kolossváry Bernadett, Kovács Regina, Gaál Renáta / Deichler Jakab Stúdió
300-305	© Deichler Tímea, Jakab Dániel, Lugosi Flóra, Bulath Janka, Pápai Veronika, Szakál Szilárd / Deichler Jakab Stúdió
306-311	© Hory Gergely, Lizer Dorottya, Major Zoltán, Müllner Péter / Partizan Architecture
320	Fortepan / Kovács Márton Ernő
321	Fortepan / Gárdos György
321	Fortepan / Nagy Gyula
322	© Benedek Márton
323	© Wagner Dávid
323	© Archivo Histórico José Vial Armstrong
324	© Vasáros Zsolt
324	© Fülöp Csenge
325	© Perényi Flóra
325	© Barta Fruzsina
326	© Gyárfás Noémi
326	© Dacian Groza, Silviu Aldea
327	© Rasmus Norlander
327	© Ostoróczky Nóra
334-336 {01-08}	© Rania Mohammad Matrouk
350 {01}	© Mohamed Raslan

IMPRESSZUM

Szerkesztő: Bun Zoltán PhD, Somogyi Krisztina PhD, Szabó Levente DLA

Szerzők: Barta Fruzsina, Barta Gyöngyi, Solongo Batsaikhan, Bognár Melinda, Bokányi Imre, Dávid Dóra, Fülöp Csenge, Gyárfás Noémi, Horváth-Farkas Zsófia, Kőhalmy Nóra, Rania Mohammad Matrouk, Mohamed Raslan, Monory Rebeka, Nagy Mercédesz Erika, Ostoróczky Nóra, Perényi Flóra, Péteri Zsolt, Pokol Júlia, Rose Balázs, Salacz Ádám, Sámson Kinga, Szilágyi Norbert, Amir Hossein Sirjani, Munkh-Erdene Togtokhbayar, Váncza Márk

Fordítás: Iain Coulthard és a szerzők

Nyelvi lektor: Vigh Levente

Grafikai terv és tördelés: Máthé Dóra

Projektmenedzsment: Perényi Flóra

Kiadja a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Építőművészeti Doktori Iskola

1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3., K épület II. emelet 99.

Intézményi azonosító: FI 23344

Felelős kiadó: Balázs Mihály DLA

ISSN 2063-5982

Nyomda: Elektroproduct Kft.

Nyomás: ofszetnyomás, FM-raszterráccsal
Papír: Pergraphica Classic 100 g, borító 300 g
Színek: fekete, Pantone 8006
Betűcsaládok: Avenir, Vesper, Parabole

Készült 300 darab sorszámozott példányban.

Sorszám: /300

www.dla.bme.hu

facebook: bmedla

instagram: bmedla

A kiadványt utánnyomni, sokszorosítani a törvényesen engedélyezett eseteken kívül csak a szerzők és a Doktori Iskola hozzájárulásával lehet.

Valamennyi közölt szöveg a BME Építőművészeti Doktori Iskola szellemi tulajdona.

© 2022 BME Építőművészeti Doktori Iskola

TÉRFOGALÁS

A BME Építőművészeti Doktori Iskola 2020/2021-es, immár hatodik évkönyvét tartja kezében az olvasó, mely a képzési évben született tanulmányokat és alkotói munkákat tartalmazza. A szövegek olyan modellkutatások eredményei, melyek bevezetik az alapvetően tervezői habitusú doktoranduszokat az építészeti kutatás módszertanába, másrészt olyan aktuális, szakmailag fontos témákra fókuszálnak, amelyek feltárásától, elemzésétől a szélesebb szakmai nyilvánosság figyelmére számot tartó végeredmény várható. Az alkotói oldalon egyrészt egy közös projekt, Keszthely Balaton-partja (építészeti kutatáson alapuló) megújításának programalkotása és konkrét javaslatai, másrészt doktoranduszok által készített, kiemelkedő színvonalú tervpályázatok szerepelnek. Idén először az angol nyelvű összefoglalás mellett az angol nyelvű képzésen született tanulmányok is megjelennek a gyűjteményben.

A kutatások mindig a tematikus év keretei között zajlanak, az idei téma a „Térfoglalás" volt. Az építészeti közbeszédben a „tér" szó hallatán legtöbbször az ember által épített környezet egyes elemeire gondolunk, ezek vizsgálata a klasszikus korok tapasztalataiból építkező, még ma is jelentős tartalékokkal bíró összetett tématerület. Másfelől, létezik ennél sokkal tágabb értelmezési keret is: a jelentéstartalmak között ma egyre erőteljesebben megjelenik az élettér, a bioszféra általános fogalma. A Föld viszonylag jól behatárolható része építészeti nézőpontból is értelmezhető, melynek felosztásáról, használatbavételének mértékéről és módjáról egyaránt beszélni kell. Az épített téren és a bioszférán, a fizikai létezésen túlmutatnak a kulturális térben történő pozíciófogások, másképp: az emberi magatartásformák lenyomatai. Nyilvánvaló tehát, hogy a világban zajló társadalmi és környezeti változásoknak komoly építészeti következményei vannak, amelyek a térhasználati kérdéseket, a térfoglalás mértékét és módját egyaránt érintik. Erre hoznak példákat az évkönyben bemutatott elemzések és tervek.

BME ÉPÍTŐMŰVÉSZETI DOKTORI ISKOLA

MŰEGYETEM 1782

9 772063 598220